

મહાત્મા મહિમા

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૨૪૧૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ

વિષય ૬ - ૨

એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ.

આર્ય મહિલા તેણીનાં સ્વભાવજન્ય શરમાળપણાને લીધે તેમજ બાપદાદાથી ચાલતી આવેલી કુળ રીતીનીતિને લીધે તેણીના ગુણ અવયવોની વ્યાધિ ધરમાં નથી પોતાના વડીલો અને સ્નેહી જનોને કહી શકતી, કે નથી દાકતર પાસેથી દવા લઈ શકતી. પરિણામે તેણીની વ્યાધિ દવા વગર વધતી જાય છે, અને તેણી તે વ્યાધિથી રીબાય છે, અને બહુધા મૃત્યુ પણ પામે છે. જ્યારે આર્ય મહિલા આવી શરમાળ છે અને લોકાચાર પણ આવો વિપરિત છે, ત્યારે પ્રત્યેક બુદ્ધિશાળી સદગૃહસ્થનું કર્તવ્ય એ છે કે આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” દવા પોતાનાં ધરમાં સ્ત્રી વર્ગના ઉપયોગ માટે લાવી મુકે, જ્યાં જરૂર પડનાં ધરમાં સ્ત્રીઓ એ દવાનો ઉપયોગ કરી શકે, અને એ દવાનાં સેવન થકી તેમને તેમની વ્યાધિમાંથી મુક્ત થઈ શરીરે સુખી રહેવા વખત આવે. સ્ત્રી જાતિના ગુણ અવયવોની પીડા માટે, તેમજ તેણીનાં શરીરને સામાન્ય રીતે પ્રુષ્ટિ આપવા માટે, આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” દવા ઘણો ગુણકારી ઈલાજ છે અને તેણીને આરોગ્યતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

રીઓ કેમીકલ કંપની.

૭૯, બેરો સ્ટ્રીટ,

ન્યુ યૉર્ક, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અમેરીકા.

એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ.

સ્રી જાતિનાં શરીરની આરોગ્યતાનો મુખ્ય આધાર તેણીના શુદ્ધ અવયવોની સારી સ્થિતિ ઉપર રહે છે, અને જો એ અવયવોની સ્વાભાવિક ક્રિયામાં કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા કે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, તો પરિણામે તેણીનું શરીર ખિન્ન થવા માંડે છે. સ્રી જાતિનો ઘણો મોટો ભાગ શુદ્ધ અવયવોને લગતાં દરદોથી પીડાય છે. માટે ગર્ભસ્થાન અને તેની સાથે સબધ ધરાવનારા સઘળા શુદ્ધ અવયવોનું પૂર્ણ આરોગ્યતામાં પુનઃ સ્થાપન કરવા આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” એક અમૂલ્ય દવા છે. વળી જે પૂર્ણ ત્વરાથી આ દવા તેનાં કાર્યમાં સફળ થાય છે અને દરદીને ટુંક સમયમાં આરામ આપે છે તે તરફ જોતાં સર્વ કોઈનાં મન સહેજમાં સિદ્ધ થશે કે સ્રી જાતિના શુદ્ધ અવયવોને લગતી વ્યાધિઓ માટે આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” એક રામબાણુ ઈલાજ છે.

સ્રી જાતિના શુદ્ધ અવયવોની વ્યાધિઓને “ હણનાર ” એવી ઉપમા આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” દવાને આપવામાં આવે છે.

હાલના વખતમાં ખાસ સ્રી જાતિના શુદ્ધ અવયવોને લગતાં દરદો માટે આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” દવા કરતાં ખીજી કોઈ દવાનો વધુ વિશાળ અને વિજયી ઉપયોગ થતો નથી.

રીઓ કેમીકલ કંપની.

૭૯, બેરો સ્ટ્રીટ,

ન્યુ યૉર્ક, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અમેરીકા.

ALETRIS CORDIAL RIO.

A WOMAN'S TONIC
FOR MOTHER - WIFE - DAUGHTER
or
SISTER

RIO CHEMICAL Co.,
79, Barrow Street,
NEW YORK, N. Y. U. S. A.

ALETRIS CORDIAL RIO.

WOMAN'S HEALTH

Depends much upon the centers intimately associated with the female organs, and any derangement of the functions peculiar to women has its undermining influence upon the health. Many women suffer from these ailments which are peculiar to their sex. As an aid in restoring normal conditions and strengthening the womb and its appendages, Aletris Cordial Rio is of particular value, and the rapidity with which it accomplishes this desirable result cannot fail to convince any one of its direct beneficial influence upon the womb and its appendages.

The "*Corrector*" of functional disorders peculiar to women is the title often applied to Aletris Cordial Rio.

At the present time few remedies are more extensively employed than Aletris Cordial Rio in the treatment of all ailments peculiar to women or with greater success.

RIO CHEMICAL Co.,

79, Barrow Street,

NEW YORK, N. Y. U. S. A.

Aletris Cordial Rio.

A BUILDER.

Weak, anemic women, and young girls approaching womanhood, are much benefited by the use of Aletris Cordial Rio.

GIRLS APPROACHING WOMANHOOD.

Many physicians recommend to mothers the use of Aletris Cordial Rio for their growing daughters ranging in age from 12 to 18 years as a Tonic and as an aid in establishing normal conditions to the female system at the period incident to the change from girlhood to womanhood.

In these cases the usual method is to take the Aletris Cordial Rio for two months, then omitting for a month or six weeks and then again for two months, alternating in this manner several times during the year.

RIO CHEMICAL Co.,

79, Barrow Street,

NEW YORK, N. Y. U. S. A.

Aletris Cordial Rio.

GENERAL TONIC FOR WOMEN.

For women in need of a tonic, Aletris Cordial Rio is very often prescribed, and by many physicians it is looked upon as the *female tonic par excellence*.

Chemists, druggists and dealers throughout India keep Aletris Cordial Rio in stock. Owing to the great value of this product imitations are being offered; to insure getting the genuine, please see that the label bears the name of the Rio Chemical Co.

Dose---Teaspoonful four times a day.

RIO CHEMICAL Co.,

**79, Barrow Street,
NEW YORK CITY, U. S. A.**

એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ.

શરીરના બાંધાને પુષ્ટિ આપનારી અને મજબુત કરનારી આ એક ઉત્તમ ઔષધિ છે.

દુર્બળ થતી જતી અને ફીકાશ રંગ પકડતી જતી પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓ માટે, તેમજ તરૂણ વયની યુવતિઓ જ્યાં યુવાવસ્થાએ પહોંચવાની તૈયારીમાં હોય છે તેઓ માટે, આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” ઔષધિનું સેવન અત્યંત લાભકારી છે.

બાર વર્ષથી અદાર વર્ષની વયની છોકરીઓ માટે એક શક્તિ આપનારી દવા તરીકે, તેમજ તેમના શુદ્ધ અવયવોને આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિમાં સ્થાપિત રાખવાં માટેની દવા તરીકે, ઘણા દાક્તરો આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરે છે.

જે સ્ત્રીઓને પુષ્ટિની દવાની આવશ્યકતા હોય છે તેઓને બહુધા આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” દવા દાક્તરો ભલામણ કરે છે. અને સ્ત્રી વર્ગ માટેની પુષ્ટિની દવાઓમાં આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” દવા ઘણાખરા દાક્તરો સર્વોત્તમ ગણે છે.

આખાં હિંદુસ્થાનમાં દવા વેચનારાઓ તથા દવા બનાવનારાઓ આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” દવા રાખે છે અને તેમના ત્યાંથી મળી શકશે. આ દવા ઘણી ઉત્તમ હોવાને લીધે એની નકલ હાલમાં ઘણી થવા માંડી છે, માટે આ “એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ” દવા ખાત્રી કરીને લેવા સર્વ કાઠ્યે રીઓ કેમીકલ કંપનીનું નામ લેખલ ઉપર વાંચીને ખરીદવી.

આ દવાના ઉપયોગની સમજુતી એ પ્રમાણે છે કે દિવસમાં એક નાની ચમચી ભરીને ચાર વખત લેવાની છે. આ દવા બે માસ લેવી, અને પછી એક અથવા દોઢ માસ સુકી દેવી, અને પછી પાછી બે માસ ચાલુ રાખવી, અને એ પ્રમાણે આપું વર્ષ આ દવા લેવી.

રીઓ કેમીકલ કંપની.

૭૬, બેરો સ્ટ્રીટ,

ન્યુ યૉર્ક, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અમેરિકા.

એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ.

દરેક કુટુંબમાં સ્ત્રી જાતિ ઉપર ઘરનાં સુખનો આધાર રહેલો છે. તેણી શરીરે આરોગ્ય તો આખું કુટુંબ સુખી થઈ રહેશે, પણ ને તેણી શરીરે દુઃખી તો આખાં કુટુંબને દરેક રીતે દુઃખી થવા વખત આવેછે. સ્ત્રી જાતિનો મંદવાડ ઘણા ભાગે તેણીના ગુહ્ય અવયવોને લગતો હોય છે, અને એવા મંદવાડ માટે આ “ એલેટ્રીસ કોરડીઅલ રીઓ ” દવા અત્યંત ફાયદા ત્વરીત આપનારી છે, માટે જરૂર પડતાં આ દવાનો ઉપયોગ કરવા સર્વ કોઈને વિનંતિ છે.

રીઓ કેમીકલ કંપની.

૭૯, બેરો સ્ટ્રીટ,

ન્યુ યૉર્ક, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, અમેરીકા.

શ્રી પરમાત્માની સહાયતા.

મહાત્મા મહિમા.

(ત્રણ અંકિ નાટક).

કર્તા તથા છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
મેહેરજીભાઈ માણેકજી રતુરા.

(“ ભગવત ભાવના ”, “ વાનપ્રસ્થ ”, “ ગૃહસ્થ, ” તથા
“ દીવોદાસનું દેવાલય ”, નાટકોના કર્તા).
જુની પોસ્ટ ઓફીસ સામે,
અમદાવાદ.

પ્રથમ આવૃત્તિ. ત્રિકલ ૧૫૦૦.

આ ચોપડી રજીસ્ટર્ડ કરાવી તેના તમામ
હક્કો કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદમાં ધી ડાયમન્ડ જ્યુબીલી પ્રીટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૮૨.

સને ૧૯૨૫.

મહાત્મા મહિમા.

પ્રસ્તાવના.

“દીવોદાસનું દેવાલય” નામનું છેલ્લું પુસ્તક સુત્ર વાચક વર્ગ આગળ મુકવા પછી આ નવું પુસ્તક, નામે, “મહાત્મા મહિમા”, પ્રસિદ્ધ કરૂંછું. સુત્ર વાચક વર્ગ તરફથી જે આશ્રય મારાં પુસ્તકો માટે મને મળેછે તે માટે હું તેમનો ખરાં અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનુંછું, અને આ પુસ્તક માટે પણ પ્રથમની પેઠે મહેરબાની ભરેલો આશ્રય મળશે એવી નમ્રતાપૂર્વક મારી વિનંતિ છે.

મારાં પ્રત્યેક પુસ્તકમાં સંસાર વ્યવહારમાં ઉપયોગી અને હિતકારક થઇ પડે એવા બોધોનો સમાવેશ કરવામાં યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવામા આવેછે. આ પુસ્તકમાં પ્રધાન પદે બોધ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યોછે તે આર્યભૂમિ ઉપર નિવાસસ્થાન કરી રહેનારા અને આર્ય ભૂમિની સંતતિને તેમના આશિષથી અને અનુગ્રહથી હર પળે સહાય કરનારા મહા વિશિષ્ટ આત્માઓ જે શાસ્ત્રમાં મહાત્મા નામથી વર્ણવવામાં આવેછે તેમનાં અસ્તિત્વ તથા તેમનાં પરમાર્થી જીવન સમ્બંધનો બોધ છે. મારાં મનમાં એવો વિચાર રાતદિવસ રહેતો કે ધર્મનાં ઉગ્ગં જ્ઞાન માટે મહાન યોગી પુરુષોની ગુરૂ તરીકે આવશ્યકતા છે, પણ યોગી ગુરૂઓ ક્યાંયે મળતા નથી. તો ધર્મની ઉગ્ગણ કદી કોઇથી સમજી શકાવાની નથી. ધર્મશાસ્ત્રનું ખરૂં રહસ્ય જાણનારા યોગી ગુરૂઓ જીજ્ઞાસુ શિષ્યને ધર્મજ્ઞાન આપવા ક્યાંયે મળી આવતા નથી એ વિચારથી માંડે મન અત્યંત નિરાશા અનુભવતું. ધર્મનું ઉગ્ગં જ્ઞાન લેવા વિદ્યાર્થીઓ હશે પણ યોગી ગુરૂઓ મળતા નથી, એ ખેદજનક વિચાર હરપળે મારાં મનને દુલવતો. પરંતુ, એક સમયે બે વિદ્વાન યોગી પુરુષો એક રેલવે સ્ટેશન ઉપર મને મળ્યા ત્યારે તેમની આગળ મેં મારાં મનનો ઉદ્ઘોષ પ્રદર્શિત કર્યો કે યોગી ગુરૂઓ જે સંસારી જનોમા ભળે તો ધર્મજ્ઞાનના જીજ્ઞાસુ ધણા શિષ્યો તેમને આવી મળે. ત્યારે તે યોગી પુરુષોએ મને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે અમે ગામેગામે ફરીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે ધર્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્સાહ ધરાવનારા કોઇ શિષ્યો મળે તો ધર્મનું વિશાળ જ્ઞાન તેમને આપીએ, પરંતુ અમને કોઇ પણ એવા ધર્મજ્ઞાનવિલાસી શિષ્યો ક્યાંયે જોવામા આવતા નથી અને અમે નિરાશ થઇને અમારા મુકામે પાછા જઇએ છીએ. જ્યારે મને આ યોગી ગુરૂઓના દર્શન થયા અને તેમનાં મુખથી મેં સાંભળ્યું કે યોગી ગુરૂઓ યોગ્ય શિષ્યોની શોધમાં ગામેગામે ખીચારા ફરેછે પણ તેમને યોગ્ય શિષ્યો મળતા નથી, ત્યારે મારાં મનની પ્રથમની જાતિ ટળી કે યોગી ગુરૂઓ સંસારી જનથી અળગા રહી સંસારી જનોને ધર્મનું રહસ્યાત્મક જ્ઞાન આપવા પ્રયત્ન કરતા નથી એવું કાંઈ નથી. વળી અન્ય પ્રસંગે પણ આપુના પહાડમાં યોગ અને સમાધિમાં નિપુણ એવા એક યોગી પુરુષનાં દર્શન થયાં. તેમની સાથે પણ વાતચિત થતાં તેમણે જણાવ્યું કે જનસમાજ ધાર્મિક જ્ઞાન માટે લાષક થયોછે કે નહી તેવું અવલોકન કરવા હું માત્ર એક સાધુના વેશમાં ધણું રચળોએ ફરૂંછું, પરંતુ મને અત્યંત ખેદ થાયછે કે ધર્મનાં જ્ઞાનને યથાર્થ રીતે સમજવાની જીજ્ઞાસા તથા મનોખળ તથા હૃદયખળ ધરાવનાર કોઈ

શિષ્યો ક્યાંયે દરયમાન થતા નથી. આ પ્રમાણે અનુભવ થતા મારાં મનને સિદ્ધ થયું કે જો કોઈ યોગ્ય શિષ્ય હોય તો તેને યોગી ગુરુને હુંડવા જવાની જરૂર રહેજ નહી, કારણકે યોગી ગુરુઓ યોગ્ય શિષ્યને હુંડી કહાડવા હરપણે સર્વત્ર ફરેછે. અને પછી મન વિષે આં દ્રઃ માનવું થયું કે યોગમા અને સમાધિમાં પાર પામેલા મહાન પુરોહિત આ જગતને જ્ઞાન આપનારા અને સહાય કરનારા છે, અને તેઓ અગોચર છે તેવું કારણ એટલુંજ છે કે આપણે તેમની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કાંઈ પણ લાયકાત ધરાવતા નથી. પછી, વળી, અનુમાન કરતા મનને સિદ્ધ થવા લાગ્યું કે જો યોગી ગુરુઓ આ પ્રમાણે મનુષ્યની સેવામાં રાતદિવસ ઉત્સુક અને તત્પર રહેછે, તો શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા મહાન મહાત્માઓ જેઓ મનુષ્યને તેની ઉન્નતિના સ્વપ્રયત્નમાં સહાય કરનારા શાસ્ત્રોમાં કહેવામા આવ્યાછે તેઓની પણ સહાયતા મનુષ્ય યોગ્ય આધિકારી થતાં મેળવી શકે. અને એક પ્રસંગે મનને એવુંજ સિદ્ધ થયું કે એવા એક મહાન મહાત્માના ચરણ કમળ આગળ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરતો હું ઉભો હતો. તે અનુભવ પછી મહાત્માના અસ્તિત્વનું તેમજ તેમની સહાયતાનું સૂત્ર મારાં મન વચ્ચે, અને મનની તથા હૃદયની એ ભાવનાને અન્ય જનોને પ્રદર્શિત કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થતાં આ પુસ્તકદ્વારા એ ઇચ્છાને પ્રાદુર્ભાવ થયોછે. આ પ્રમાણેનું આ પુસ્તકનું પ્રયોજન છે. વળી, મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્યની દુઃખી સ્થિતિ જાહુધા તેની જ્ઞાનરહિત હુંક અદ્ય ભુક્ષિ પરત્વે તથા હૃદયની મલિનતા પરત્વે છે, અને જો મનુષ્યની ભુક્ષિ જ્ઞાનથી વિકાસ પામી હોય અને મનુષ્યનું હૃદય શુદ્ધ ભાવનાઓથી ભરેલું હોય, તો તેને તેના પ્રારબ્ધાનુસાર કાંઈ દુઃખો આવી પડવાનાં હોય તે સિવાય ખીજા કાંઈ દુઃખો ઘેરી કે પીડી શકે નહી. આવી માન્યતાથી તથા સ્વાનુભવથી પ્રેરાઈને આ પુસ્તકમાં સર્વોત્તમ યોધો યથાશક્તિ વર્ણન કરવામાં આવ્યાછે, જેથી સુજ વાંચકવર્ગને તે આનંદ આપનારા થઈ પડે, અને સર્વ કોઈને મનની તથા હૃદયની ઉચ્ચ નિર્મળ ભૂમિકાઓમાં આચરણ કરવાનો દ્રઃ સંકલ્પ ઉર વિષે થાય, અને તે રીતે આચરણ કરતા જગતમા સર્વત્ર સુખશાંતિ ફેલાવી શકે અને પોતે પણ સુખ-શાંતિમાં રહી શકે.

છેવટમાં રસિક વાંચક વર્ગને વિનંતિ છે કે આ પુસ્તકમાં શબ્દની જોડણી વિગેરે જે કાંઈ ભૂલો માલમ પડે તે માટે મને માફ કરશો, કારણકે પ્રુક્સ તપાસતાં મારી આંખોથી ઝીણા અક્ષરો બરાબર નેહી દેખાવાથી તે ભૂલો રહી ગઈ હશે.

મેહરજીભાઈ માણેકજી રતુરા.

“સત્ય યુગની શોધ,”

કી. રૂ. ૩-૦-૦,

કર્તા, જરબાનુ મેહેરવાનજી કોઠાવાલા,

(“ આગલા જમાનાનો ફીલસુફ , ” “ જ્ઞાનની સરસાઈ , ”
“ અકબરની દરબારમાં ચોક્કસ , ” “ સુરજ મહાલની
શેઠાણી , ” સ્ત્રી જાતિનો ધર્મ , ” વિગેરેના કર્તા)

ચોપડીઓ મળવાનું ઠેકાણું.

મીસીસ કોઠાવાલા,

કાલીયારી બંગલો.

(પંચમહાલસ), ગોધરા.

મહાત્મા મહિમા.

નાટકનાં પાત્રો.

મહાત્મા—મહાત્મા પદે પહોંચેલા અને દુઃખી જનોને તથા ગુણીજનોને સહાય કરવામાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરનારા ગાર્ગવ નામના મહાત્મા છે.

કશ્યપ
અથવા
પિષ્પલાદ } એક મહર્ષિ જે સમાધિમાં નિત્ય પ્રવૃત્ત રહેતા.

પુલોમા—કશ્યપ (પિષ્પલાદ) મહર્ષિની પુત્રી.

શાકાયન્ય—ગંધાર દેશના મહારાજાધિરાજ.

ત્રસદસ્યુ—શાકાયન્ય મહારાજાનો પુત્ર.

સુરસુંદરી—શાકાયન્ય મહારાજાની પુત્રી.

સુગતા—શાકાયન્ય મહારાજાનાં રાજ્યના પ્રદેશની બહારના વિદ્યામા પ્રાંતનાં સલસા ગામની એક ધર્માત્મા યુવતિ.

કેશિનિ
અથવા
વિકેશી } સલસા ગામની એક બીજી યુવતિ.

વૈરાજ—મહારાજા શાકાયન્યનો ભત્રિજો.

વૈશાલ—એક બ્રાહ્મણનો પુત્ર. (એને રૂપિપુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે).

સુધન્વા—શાકાયન્ય મહારાજાના રાજ્યના જગતશેઠ કહેવાતા મહા ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ.

મન્થાન—એક હાંયોગી.

કુશાંબ—એક પ્રખ્યાત ગાણુત જે સુરસુંદરી પાસે નોકર રહ્યો છે.

કપાલી—એક દુષ્ટ ખંડિયો રાજા.

રેવત—બહારવટિયો.

મહાત્મા મહિમા.

અંક તથા પ્રવેશ વાર દુકં સાર.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૧.

મંગળાચરણ.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૨.

શાકાયન્ય નામના મહા પ્રતાપી અને પુણ્યશાળી મહારાજધિરાજ છે. એમના રાજ્યનો એવો દુકમ છે કે જે કોઈ સ્ત્રી વારાગનાનો ધંધો અંગિકાર કરવા નીકળે, તેણે મહારાજ ધિરાજની પરવાનગી લેવી. વિદ્યામા પ્રાતનું સલસા ગામ મહારાજ શાકાયન્યની રાજ્ય હદની બહારનું અન્ય રાજનું ગામ છે ત્યાંની એક યુવતિ જેનું નામ કેશિની (વિકેશી) છે તે શાકાયન્ય મહારાજ ધિરાજના રાજ્યમા વારાગનાનો ધંધો ચલાવવાની પરવાનગી લેવા આવેછે. શાકાયન્ય તેણીને બહુ પેરે સમજાવેછે પણ તેણી તેણીના ઇદ સંકલ્પને વળગી રહેછે અને તેથી મહારાજધિરાજને તેણીને વારાગનાનો ધંધાની પરવાનગી આપવી પડેછે. કેશિની (વિકેશી) એક મહા ઉચ્ચ આત્મા છે અને મહારાજધિરાજ વિસ્મય તથા ખેદ પામેછે છે કે તેણી આવો અધમ ધંધો કરવા કેમ તત્પર થઈ હશે. મહારાજ ધિરાજનાં મન સિદ્ધ થાયછે કે મનુષ્યની શુદ્ધિ અલ્પ છે અને કાંઈ વાતમા તેનું ઉકુ રહસ્ય જાણી શકતી નથી, તેથી પોતાની એવી દુકં શુદ્ધિનો વિકાસ અજ્ઞાન તથા યોગ દ્વારા કરવા કશ્યપ મહર્ષિ પાસે અજ્ઞાનની તથા યોગાભ્યાસની પ્રાપ્તિ માટે જવા નિશ્ચય કરેછે. આ સમયે મહારાજધિરાજનો વૈરાજ નામનો લત્રિજે જે અનીતિમા લાખો રૂપિયા ઉગવતો હતો તે કાકા પાસે રૂપિયા માગવા આવેછે. તેની નજર કેશિની (વિકેશી) ઉપર પડતાં તે કેશિની (વિકેશી) ઉપર મોહિત થાયછે અને તેણીનું નામ ઠામ પુછી લેછે. કેશિનીના (વિકેશીના) જવા પછી વૈરાજ રૂપિયા મળ્યા વિના નિરાશ થઈ પાછો જાયછે. શાકાયન્ય મહારાજને સુરસુંદરી નામની પુત્રી છે તેને ખજાર પડેછે કે વૈરાજ ભાષને રૂપિયાની અડચણ છે તેથી પોતાની પાસેથી બે લાખ રૂપિયા વૈરાજ ઉપર મોકલી આપવાનો નિશ્ચય કરેછે. વૈરાજના જવા પછી શાકાયન્ય મહારાજ તેમના પુત્ર ત્રસદસ્યુનું રાજ્યસત્તા સોંપી પોતે કશ્યપ (પિપ્પલાદ) મહર્ષિ પાસે અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તથા યોગાભ્યાસ માટે જવા નીકળેછે, ત્યારે ત્રસદસ્યુ તેમની સાથે જવા તૈયાર થાયછે અને તેથી મહારાજ તમામ રાજ્યસત્તા સુરસુંદરી પુત્રીને સોંપે છે, અને પોતે તથા ત્રસદસ્યુ, કશ્યપ (પિપ્પલાદ) મહર્ષિના આશ્રમે ચાલી નીકળેછે. કુશાંબ નામનો એક પ્રપંચી માણસ સુરસુંદરી રાજ્યમાના પાસે નોકરી રહેવા આવેછે તેને તેણી નોકરીએ રાખેછે. વૈરાજ એક પ્રતાપી આત્મા છે પરંતુ તેના કાષ્ટક દુષ્કૃત્યા જે તેને ભાગવવાના રહ્યાંછે તે તેને તેના આ ભવનાં પ્રથમના થોડાં વર્ષો કુટિલ આચરણમા ભટકણુ કરાવી તેને પૂર્વનાં દુષ્કૃત્યોનું અતિ અનિષ્ટ ફળ અનીતિનાં દુઃખો આચરણમાં પ્રાપ્ત કરાવેછે. અને એનાં એ કર્મોનો ક્ષય થતા તે તેના પ્રતાપી આત્માના સ્વરૂપમાં એક જ્ઞાની આત્મા તરીકે વર્તન કરેછે. એ ભાગ્ય રચના પરત્વે છે. આજ પ્રમાણે કેશિનીની (વિકેશીની) હકીકત છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૩.

મહારાજ શાકાયન્યનાં રાજ્યની બહાર અન્ય રાજ્યના વિદ્વામા પ્રાંતનાં સલસા ગા-
મમાં સુગતા નામની એક તરૂણી છે. ગયા ભવોની તે યોગિનિ બાધ છે. તેણીનાં પૂર્વનાં
શેષ કર્મો ભોગવવા તેણીને નિર્ધન માતપિતાના ઘર જન્મ થયો છે. તેણી પૂર્વના ભવોમાં
યોગાદિ હોવાથી પ્રભુ ભક્તિ તેના ઉર સ્થાપિત હતી, અને પરાપકાર વૃત્તિ તેણીની રજે-
રગમાં વ્યાપી રહી હતી. તેણી માથે ઘાસનો ભારો લઇને વગડામાં થઇને ઘર જતી
હતી ત્યારે કપાળી નામનો એક દુષ્ટ રાજ તેણીને વગડામાં ભેગો થાય છે. તેણી બહુ રૂપ-
વંતી હતી તેથી કપાળી મોહવશ થઈ તેણીને પોતાના ત્યા લઇ જવા ફાસલાવે છે અને
આશ્રય કરે છે. પણ તેણીએ તો દુઃખી જનોની સેવાનું વ્રત લીધું છે તેથી કપાળીની
ઠગ્યોને તેણી આધીન થતી નથી. અને કપાળી કંટાળીને ચાલી જાય છે. તેણી પૂર્વના
ભવોની યોગિનિ હોવાથી મહાત્મા ગાર્ગવ આ સમયે તેણીને દર્શન દઇને તેને જનસેવા
તથા પ્રભુ ભક્તિના માર્ગની દિક્ષા આપે છે. સુગતા આ પ્રમાણે મહાત્માના દર્શન પામે છે,
અને મહાત્માના પ્રીતિ વાળી થાય છે અને મહાત્માએ દીધેલા બોધ પ્રમાણે જન-
સેવામાં તત્પર થાય છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૪.

વૈરાજને તેના કાકાએ બે લાખ રૂપીયા નથી આપ્યા તેથી પોતાનું મકાન મારવા-
ડીના ત્યા ગીરો મુકવા મારવાડીને તેણે બોલાવ્યો છે તે મારવાડી ચાર લાખનાં મકાન પેટે
માત્ર પચીસ હજાર રૂપીયા આપે છે. વૈરાજે કેશિનિ (વિકેશી) નું નામ ઠામ પુછી લીધું
હતુ તેથી તેણે નોકર મોકલીને તેણીને પોતાનાં ઘર બોલાવી હતી તે પેલા મારવાડીના ગયા
પછી આવી ચડે છે. તેણી વારાગનાના ધંધાની શરૂઆત વૈરાજ સાથે પ્રથમ કરે છે તેથી
મનમાં ડરે છે પણ ઠામ ધરે છે, વૈરાજ સાથે પ્રેમ વચનો ઉચરે છે અને વૈરાજ તેણીને
પેલા મારવાડી પાસેથી લીધેલા પચીસ હજાર રૂપીયા આપે છે. એવામાં વૈરાજના દુષ્ટ
મિત્રો એને મળવા આવે છે તેથી તે કેશિનિને (વિકેશીને) મુકાને ઘરમાં તે મિત્રોને
મળવા જાય છે. કેશિનિ (વિકેશી) એકલી પડી છે તેવામાં એક ભિખારણુ ભિક્ષા માટે
આવે છે. ભિખારણુના મુખથી કેશિનિ (વિકેશી) સાબળે છે કે પુરૂષ લોકો
ને સ્ત્રીનો કેટલો અજો છે તો તેણીને જીવથી મારે છે પણ તેણીનો કેટલો નથી મુકતા. આવાં
વચનોથી તેણી ત્રાસ પામે છે, અને વારાગનાનો ધંધો મુકી દેવા નિશ્ચય કરે છે.
તેણી એકદમ સન્માર્ગે વળી જાય છે. અને વૈરાજને પણ સન્માર્ગે લાવવા નિશ્ચય કરે છે.
વૈરાજે તેણીને પચીસ હજાર રૂપીયા એકદમ આપ્યા હતા તેથી તેણી તેને સાચો પ્રેમી
ગણે છે અને તેને સન્માર્ગે ચલાવી તેની સાથે પછી લગ્ન કરવા ૬૮ સંકલ્પ કરે છે, અને
વૈરાજે આપેલા રૂપીયા ને તેણી તેને પાછા આપે તો તે દુષ્ટોની સોખતમાં બગાડી નાખે
તેથી તે રૂપીયા જળવી રાખવા પોતાની સંગાથે તેણી લઇ જાય છે અને વૈરાજને કહ્યા
વિના ચાલી જાય છે. કેશિનિ (વિકેશી) પણ મહા પુણ્યશાળી આત્મા છે. માત્ર તેણીના
પૂર્વના ભવોના દુષ્ટત્વો તેણીને વારાગનાના ધંધામાં પ્રેરે છે. પોતે પુણ્યશાળી હોવાથી
એકાએક સુનીતિમાં વળે છે. આ પણ ભાગ્યના ખેલની સત્તા પ્રદર્શિત કરે છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૫.

શાકાયન્ય મહારાજા રાજ્યસત્તા સુરસુંદરીને સોંપી ગયાછે તેા પ્રજાજનમા તે સખં-
ધમાં નગરચર્યા શું ચાલેછે તે જાણવા સુરસુંદરી દુધ વેચનારી એક ભરવાડણુના વેશમાં
નદી કિનારે જ્યાં સાંહજરે લોકો વિહાર માટે આવેછે ત્યાં આવીને બેસેછે. એ સ્થળે
એ સમયે વૈશાલ નામનો એક બ્રાહ્મણ પુત્ર તથા તેના કાકા વિભાવસુ એ બે જણ આવી
ચઢેછે, અને કાકા આગળ વૈશાલ સુરસુંદરી રાજ્યમાતા પ્રતિની તેની રાજ્યભક્તિ પ્રદર્શીત
કરેછે. વૈશાલની આવી રાજ્યભક્તિ સાંભળીને સુરસુંદરી તેને વરવા મનમા મંકદપ કરેછે
અને વૈશાલને મહેલે બોલાવેછે. વૈશાલ એક બ્રાહ્મણુનો પુત્ર છે તેથી સુરસુંદરી તેને
રૂપિ પુત્ર કહેછે. વૈશાલને સુદમ શરીરમાં દિવ્ય જ્ઞાન થતું એવો એ વિશિષ્ટ આત્મા છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૬.

સુગતાનાં માતાપિતા બહુ નિર્ધન છે તેમજ અધમ છે. શાકાયન્ય મહારાજાનાં
રાજ્યના બે દુબટા જેઓ શાકાયન્ય મહારાજાની પરવાનગીથી ગુણુકાઓના ધંધા પોતાના
ત્યાં ચલાવતા હતા તેઓને સુગતાનાં માતાપિતા તેણીને વેચેછે. સુગતા મહા પવિત્ર
આત્મા છે. જનસેવાની દિક્ષા મહાત્માએ તેણીને આપીછે, તે છતાં માતાપિતાએ તેણીને
એક વેશ્યાની સ્થિતિ કરીછે તેથી તેણી મનમાં મહા મુઝાયછે, પરંતુ માતાપિતાની
આજ્ઞા અને ઇચ્છાને આધીન થાયછે. માતાપિતા પ્રતિ તેણીનું આત્મિકતપણું જોઈને મ-
હાત્મા તેણીને દર્શન દેછે અને દિલાસો દેછે, અને પછી અશ્રય થાયછે. તેણીનાં માત-
પિતાએ જે ઘેર પાપી કૃલ કર્યુંછે તેની શિક્ષા માટે તેણીને વેચ્યા પછી તેમના ઘરને
લાય લાગેછે અને તે હોલાવવા જતાં તેઓ બેઠે બળેછે, અને બળેલા ભાગે પછી સડેછે
અને તેમાંથી તે બેઠેને રક્તપિત્તનો રોગ થાયછે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૭.

કરયપ (પિષ્પલાદ) મહર્ષિના આશ્રમે તેમની એક પુત્રી પુલોમા નામની છે. એ
પુત્રી મહર્ષિ કરયપને પ્રાણુથી પણ વહાલી છે. એ પુત્રી પુષ્પ વયની થયેલી હોવાથી પતિ
સુખ માટે તરફડતી હતી. શાકાયન્ય મહારાજા રાજકુમાર ત્રસદસ્યુ સાથે કરયપ મહર્ષિના
આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યાછે, અને ત્રસદસ્યુ આગળ આગળ ચાલતો હોવાથી કરયપ
(પિષ્પલાદ) મહર્ષિના આશ્રમે તે એકલો પહેલો આવી ચઢેછે. પુલોમા તેને જોઈને
તેના ઉપર મોહિત થાયછે અને તેની પાસે યુક્તિથી અને આગ્રહથી તેણીનો હાથ લગ્ન
ગાંઠમાં જલાવેછે. ત્રસદસ્યુનું ચિત્ત બ્રહ્મજ્ઞાનમાં તથા યોગાભ્યાસમાં હતું અને તેથીજ તેના
તાતજ સાથે કરયપ (પિષ્પલાદ) મહર્ષિના આશ્રમે તે આવ્યો હતો. તેનાં મનની આવી
સ્થિતિ હોવાથી કેશિનિ (વિકેશી) સાથનાં લગ્નથી તેનાં મનમાં લેશ આનંદ નથી, પણ
મહા ઉદ્વેગ થાયછે. ત્યાર પછી કરયપ (પિષ્પલાદ) મહર્ષિ જે શાકાયન્ય મહારાજાને
આશ્રમથી જરા છેટે ભેગા થયા હતા તે આ મહારાજાધિરાજને લઈને આશ્રમે આવેછે.
અને પુલોમા તેણીના તાતને તથા સસરા મહાસાગધિરાજને તેણીએ પોતે ત્રસદસ્યુ સાથે
કરેલાં લગ્નની વાત જાહેર કરેછે. શાકાયન્ય તથા કરયપ (પિષ્પલાદ) મહર્ષિ આ વાત
સાંભળીને અત્યંત આનંદ પામેછે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૮.

કુશાંબ એ એક પ્રપંચી માણસ છે. તેણે બોળી રાજ્યમાતા સુરસુંદરીની પૂર્ણ મહેર-
યાની સંપાદન કરી લીધી છે અને તેણી તેના પ્રપંચો પારખી શકતી નથી. આ કુશાંબ
મહેલના રાજ્યવૈદ પાસેથી રૂપિયા પડાવવા પોતાનો પગ બાંગી જવાનો ડોળ કરીને સુર-
સુંદરી રાજ્યમાતાના હુકમથી વૈદ પાસે ફાકટનો પગ ઉપર નિત્ય પાટા બંધાવે છે,
અને તે નિમિત્તે વૈદ પાસેથી રૂપિયા પડાવે છે, અને વૈદે લાચારીથી તેને રૂપિયા આપવા
પડે છે. સુરસુંદરી રાજ્યમાતાએ રૂપિ પુત્ર વૈશાલને મહેલે બોલાવ્યો છે. રૂપિપુત્ર ઉપર
તેણીને સાચો પ્રેમ છે અને તેને વરવા તેણી નિશ્ચય કરી બેઠી છે. રાજ્યકારભાર ઉપર હવે
તેણીનું મન ચોંટતું નથી. રૂપિપુત્ર સાથનાં લગ્નની ઇચ્છા તેણી પ્રધાનજીને કહે છે પરંતુ
પ્રધાનજી કહે છે એ બાબદમાં મહારાજાધિરાજની આજ્ઞા જોઈએ, તેથી તાતની આજ્ઞા
લેવા જવા તેણી નિશ્ચય કરે છે. રૂપિપુત્ર વૈશાલ આવે છે તેને તેણી પોતાની પ્રીત પ્રદર્શિત
કરે છે. વૈશાલ સુઝા યુવાન હોવાને લીધે પોતાને તેણી સાથ સરખામણીમાં રાજા જોજ સાથે
ગાંગા તેલીની સરખામણીમાં મુકે છે. વૈશાલ પોતાને એક પ્રગ્જન સમજે છે, અને તેથી રા-
જ્યમાતા સુરસુંદરી સાથનાં લગ્નની વાતથી ત્રાસ પામે છે, અને તેણીની એ વાતને ના
પાડે છે. પણ તેણી દ્વંદ્વમ્ભ લઈ બેસે છે. આખરે વૈશાલ મહા ક્ષોભ પામતો ચાલી જાય છે,
અને સુરસુંદરી રાજ્યમાતા વૈશાલની મરજી વિરૂદ્ધ તેની સાથ લગ્ન કરવા મહારાજની
રજા લેવા નીકળી પડે છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૯.

કશ્યપ (પિંખલાદ) મદર્પિ શાકાયન્ય મહારાજને શ્રદ્ધાજ્ઞાન સમગ્રવે છે અને મહા-
રાજા તે લક્ષ્મી સાંભળે છે. પછી બેઉ સ્નાન માટે જાય છે. ત્રસદસ્યુને પુલામાએ તેની
મરજી વિરૂદ્ધ તેણી સાથનાં લગ્નમાં જોડયો છે તેથી તે મહા ઉદ્વેગસ્થ રહે છે. આ
પ્રસંગે પુલોમા તેને બહુ બહુ પ્રકારે લગ્નનું મદત્વ સમગ્રવે છે પણ તેણીના બોલોનો
તે અનાદર કરે છે અને છેવટે તેણી આગળથી ખસી જાય છે. આ સમયે પુલોમા આશ્વ-
મમાં એકલી પડી જાય છે અને રેવત નામનો કોઈ દુષ્ટ મૃચ્ચા રમતો ત્યાં આવી ચઢનાં
તેણીને એકલી જોઈને તે કામાધ બને છે, અને પ્રસંગ અનુકુળ જોઈને તેણીને પોતાના
ઘોડા ઉપર ઉંચકી લઈને નાસી જાય છે. પુલોમા મદદ માટે ખૂંચે પાડે છે તે તેણીના
પિતા તથા શાકાયન્ય મહારાજા જે સ્નાન કરવા ગયા હતા અને ત્રસદસ્યુ જે ફળાહાર
લાવવા ગયો હતો તે બધા સાંભળે છે, અને ત્રસદસ્યુ તેણીની મદદમાં દોડે છે. ત્રસદસ્યુ
મનમાં અત્યંત ખેદ પામે છે કે તેણીનો તિરસ્કાર તેના હાથે થયો થયો છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૧૦.

કેશિની (વિકેશી) વૈરાજે તેણીને આપેલા પચીસ હજાર રૂપિયા લઈને ચાલી ગઈ
હતી અને તેણીએ એ રૂપિયા પોતાની પાસે રાખ્યા હતા, જેથી એ રૂપિયા વૈરાજ તેના
દુષ્ટ મિત્રોની સોબતમાં બગાડે નહી. તેણી વૈરાજને સાચો પ્રેમી ગણે છે અને તેને
સન્માર્ગે ચઢાવી પછી તેની સંગાથે લગ્ન કરવા તેણીએ નિશ્ચય કર્યો છે. આ પ્રસંગે તેણી
વૈરાજ પાસે પાછી આવે છે. વૈરાજને તેણી ઉપર અત્યંત પ્રીત છે અને તેણીને બાગ્ય-

દેવી સમજેછે, તેથી તેણી વ્યારે સદ્ગુણ અને પ્રભુ ભક્તિનો બોધ તેને કરેછે ત્યારે તે બોધ તેના ઝાંઝામાં ઉતરી જાયછે અને તે એકદમ સન્માર્ગે વળેછે. આ પળે મુરસુંદરીએ વૈરાજ માટે મોકલેલા બે લાખ રૂપીયા લઈને મુનિમ આવેછે. અને એ બે લાખ રૂપીયા વૈરાજ કેશિનિને આપી દેછે. અને એ રૂપીયા જળવા રાખવા અને પછી વૈરાજને પાછા આપવા તેણી લેછે અને ઘર લઈ જાયછે. વૈરાજ ને અધમાચરણમા રાગી હતો તે કેશિનિના (વિકેશીના) બોધથી પ્રભુભક્ત અને ધર્મપરાયણ સંજ્ઞન બનતો જાયછે, અને પ્રભુભક્તિમા અને સદાચરણમા પોતાના દિવસ ગાળતો થાયછે. આવો અપરિમિત પ્રભાવ કેશિનિ (વિકેશી) આ વૈરાજ ઉપર ધરાવતી થઈછે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૧૧.

રેવત પુત્રોમાને ઘોડા ઉપર નાખીને નાસેછે ત્યારે વગડામા તેને મળત્યાગની જરૂર થવાને લીધે તેણીને ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતારેછે અને મળત્યાગ માટે આવે જાયછે ત્યારે પુત્રોમાને ઝાડ સાથે બાંધેછે જેથી તેણી નાસી નહીં જાય. પણ મહાત્મા આપ તેણીની સહાયતામા હતા તે અગોચર રહી તેણીને સહાય કરેછે, અને ને ઝાડ સાથે તેણીને રેવતે બાંધી હતી તે ઝાડ એવી રીતે તડી પડેછે કે તેણી બાંધેલી રસીમાંથી છુટી થઈ જાયછે. રેવત પાસેના ટેકરા ઉપર મળત્યાગ માટે ગયો હતો ત્યાં તેનાં કુખ્ત્યની શિક્ષા અર્થે ભૂકંપ થાયછે અને તે ટુંગરામા ઉડો ખાટો પડતાં તે ખાડામા તે ઉતરી પડેછે. કેશિનિ (વિકેશી) તેને બહાર કહાડવા દોડેછે, અને ને રસીથી તેણે તેણીને ઝાડ સાથે બાંધી હતી તે રસીના એક છેડે તે ટુંગરા સાથે બાંધેછે અને બીજા છેડે ને ખાડામા રેવત પડ્યો હતો તેમાં નાખેછે, અને તે રસી ઉપર ચઢીને બહાર નીકળવા તેને કહેછે. તે પ્રમાણે રસી ઉપર ચઢી બહાર નીકળવા તે પ્રયત્ન કરેછે પણ એકદમ સફળ થતો નથી. તે દરમિયાનમા કેશિનિ (વિકેશી) રેવત માટે દયા ખાતી વગડામાં એકલી બેસેછે ત્યારે મહાત્માઆપની સહાયતાથી વૃક્ષો, ઉપરથી ફળો તેણીના આહાર માટે આવી ત્યાં પડેછે, સરિતાનો ફાટો તેણીને જળપાન કરાવવા ત્યાં ફાટાઈ આવેછે, બકરી તથા પક્ષીઓ તેણીને ફળાહાર અને જળપાન કરાવેછે, આ પ્રમાણે કુદરત તેની સેવામા હાજર રહેછે. આખરે રેવત રસી ઉપર ચઢીને બહાર નીકળેછે. તેણીએ તેને ઉગાર્યોછે એ તેણીનો ઉપકાર તે સમજ્યો નથી અને જોર જીલમથી તેણીને પોતાની સાથે લઈ જવા આશ્રલ કરેછે. આ પળે મહાત્મા આપની આજ્ઞાનુસાર એક સિંહ આવીને તે રેવતને ગરદનમાંથી પકડેછે પણ કેશિનિ (વિકેશી) તે સિંહને પંખાળીને તે રેવતની ગરદન મુકી દેવા કહેછે. સિંહ તેણીની આજ્ઞા પ્રમાણે રેવતને છોડી દેછે. રેવત હવે ત્રાસ પામી ગયોછે અને તેણીને માતા સમાન ગણેછે, અને તેણીના પિતાના આશ્રમે તેણીને સહીસલામત મુકી આવવા તૈયાર થાયછે, તેથી બેઉ આવવા માંડેછે અને સિંહ પણ કેશિનિના પડખે તેણીની રક્ષા કરતો ચાલેછે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૧૨.

ત્રસદસ્યુ પુત્રોમાની શોધમાં નીકળ્યો હતો તે વગડામા મન્યાન નામના હૃદયોગીના આશ્રમે આવી ચડેછે, અને મન્યાન હૃદયોગી સર્વ કાંઈને હૃદયોગના માર્ગમાં વાળવા હમેશા બહુ ઉત્સુક હતા તેથી હૃદયોગની સિદ્ધિઓના ચમત્કાર દેખાડી ત્રસદસ્યુને હૃદયો-

ગમા રાગી કરેછે, અને ત્રસદસ્યુ હડયોગના માર્ગે ચઢેછે. પુલોમા રેવત સંગાથે પોતાના પિતાના આશ્રમે જાયછે ત્યારે માર્ગમાં મન્થાન હડયોગીના આશ્રમે પોતાના પતિને તેણી મળેછે, પણ ત્રસદસ્યુએ તો હડયોગમા પોતાનું ચિત્ત ચોટાડયુછે તેથી તેની પત્ની પુલોમાનો પાછો અનાદર કરેછે અને તેણીને તજેછે. આ બનાવથી મહા ખંદ પામતી પુલોમા પોતાના તાતના આશ્રમે એકલી પાછી વળેછે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૧૩.

સુગ્ગતાના માતપિતાએ સુગ્ગતાને પેલા બે દુષ્ટોને વેચીછે તેઓ વગડામાં થઇને પોતાનાં ઘર જતાં માતાનું એક મંદિર આવતા ત્યાં દર્શન કરવા અને વિશ્રામ લેવા થોભેછે. એ બે દુષ્ટો ખાવા બેસેછે ત્યારે લુટારાઓ એકાએક આવી ચડેછે અને તેમના ઉપર તૂટી પડી તેમના રૂપીયા લઇ જાયછે, અને એ બે દુષ્ટો તેમની પાસંના રૂપીયા ખચાવવા પેલા લુટારાઓની સામે થતા ઘાયલ થવાથી મરી જાયછે. તેમના શરીરને તે લુટારાઓ પાસંના કુવામા નાખી આવેછે. સુગ્ગતા ઉઘી ગયેલી હોવાથી આ બનાવથી અગ્નણીજ હતી અને ઉંઘીજ રહી હતી. પછી જ્યારે તેણી જાગ્રત થાયછે ત્યારે તેણી મહાત્મા આપનો આહાર માનેછે કે તેણીને દુષ્ટોના હાથમાથી ઉગારી. મહાત્મા તેણીને દર્શન દેછે. સુરસુંદરી જે તેણીના તાતને મળવા જવા કરચપ (પિપ્પલાદ) મહર્ષિના આશ્રમે જવા મહેલથી નીકળી હતી તે માર્ગમા આ સ્થળે આવી પહોચવાની હતી; તેથી મહાત્મા સુગ્ગતાને આ સુરસુંદરી સાથે જવા કહેછે. જ્યારે સુરસુંદરી એ સ્થળે આવી પહોચેછે ત્યારે તેણી સુગ્ગતાને જોઇને અત્યંત રાજી થાયછે અને પોતાની સાથે આવવા તેણીને કહેછે. અને સુગ્ગતાને તો મહાત્મા આપે સુરસુંદરી સાથે જવા કહ્યું હતું તેથી તેણી સુરસુંદરી સાથે જાયછે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૧૪.

વૈશાલને સુદમ શરીરમા દિવ્ય જ્ઞાન થતું તેથી તેને દિવ્ય જ્ઞાનમા ખચર પડી હતી કે શાકાયન્ય મહારાજના રાજ્યમાં સર્વથી શ્રીમંત શંકર સુધન્વાજીને અમુક વખતમા વ્યાપાર કરશે તો કરોડો રૂપીઆ કમાશે. એ વિષે વૈશાલે સુધન્વા જગતશેઠને વાત કરી હતી, અને વૈશાલના બોલો ઉપર આધાર રાખીને જગતશેઠ મોટો વ્યાપાર કર્યો હતો અને તેમા કરોડો રૂપીઆ કમાયા હતા, તેથી એ પિયામાયા વૈશાલ માર્ગે એટલા રૂપિયા એને આપવા જગતશેઠ વૈશાલના ઘર આવીને વૈશાલને તે માગે તેટલા રૂપિયા આપવા કહે છે. પણ વૈશાલ એક પાછ પણ જગતશેઠ પાસેથી લેતો નથી. હવે રાજ્યમાતા સુરસુંદરી તેની સાથે લગ્ન કરવાનો દ્રઢાગ્રહ લઈ બેઠીછે તેથી તે મનમા બહુ પરિતાપ પામેછે, અને છેવટે નિશ્ચય કરેછે કે હું કયાંયે વગડામાં નાસી જવું. જેથી રાજ્યમાતા સુરસુંદરીને વરવા તેનો વખત આવે નહી, અને સુધન્વા શેઠને પોતાનો આ વિચાર જણાવીને તે પોતાનું ઘરખાર તજીને વગડામાં ચાલી નીકળેછે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૧૫.

કેશિનિના (વિકેશીના) બોધ પ્રમાણે વૈરાજ પ્રભુ ભક્તિમા નિમગ્ન રહેછે અને તેની પ્રિય પ્રેમદાને આપવા માટે દ્રવ્યની યાચના પ્રભુજીને કરેછે, પણ પ્રભુજી તરફથી તેને કાંઇ દ્રવ્ય મળ્યું નથી તેથી જરા વ્યાકુળ બનેછે. હવે જ્યારે સુગ્ગતાને મહાત્મા આપે

માર્ગમા પેલા દુષ્ટોના લાથમાંથી છોડાવી હતી અને તેણીને દર્શન દીધું હતું ત્યારે તેમણે તેણીને કહ્યું હતું કે સુરસુંદરીને કહેજે કે તેણીના લાઘવૈરાજ ઉપર ખીજા બે લાખ રૂપિયા મોકલી આપવા તેણી તુરત બંદોબસ્ત કરે. તેથી સુરસુંદરીએ માર્ગમાંથી પોતાના માણસને મોકલીને પ્રધાનજી ઉપર દુકમ મોકલ્યા હતા કે વૈરાજ લાઈ ઉપર બે લાખ રૂપિયા મોકલી આપે. તે દુકમ પ્રમાણે પ્રધાનજી વૈરાજ ઉપર બે લાખ રૂપિયા આ પળે મોકલે છે તેથી પ્રભુ ભક્તિમાં અને સદાચારમાં તે વધારે દ્રઢ થાય છે. કેશિનિ (વિકેશી) પાછી આ પળે આવી ચઢે છે તેને વૈરાજ આ ખીજા બે લાખ રૂપિયા આપી દે છે, અને તે રૂપિયા સાચવી રાખવા તેણી તે રૂપિયા વૈરાજ પાસેથી લે છે. વૈરાજને સન્માર્ગમા વધારે પ્રીતિવાળો થતો જોઈને તેણી તેને વધુ સહયોગ કરે છે અને અમુક વખત પછી તેને વરવા તેણી કહે છે અને તેથી વૈરાજ અત્યંત ઉમંગથી પોતાને સકળ સહયુગ્વાર કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૧૬.

પુલોમા તથા ત્રસદસ્યુના વિયોગથી શાકાયન્ય મહારાજ તથા કશ્યપ (પિંપલાદ) મહર્ષિ શોકાતુર રહે છે, પરંતુ કશ્યપ મહર્ષિ ખેદથી પરાલવ પામતા નથી અને શાકાયન્યને બ્રહ્મચારીની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. એવામાં પુલોમા તાતના આશ્રમે આવે છે અને તેણીને પતિ ત્રસદસ્યુ હઠયોગાભ્યાસમાં મન્યાન હઠયોગીના આશ્રમે થોભ્યો છે તેની ખબર આપે છે. સ્વામીએ તેણીને તરછોડી છે તેથી તેણી વિરહથી થતાં દુઃખને લીધે પોતાની દેહને સકળ કષ્ટો દઈ તે દેહને અંત લાવવાનો વિચાર દર્શાવે છે. કશ્યપ (પિંપલાદ) મહર્ષિ તથા શાકાયન્ય મહારાજ તેણીને સમજાવે છે પણ તેણી તેમનું સાંભળતી નથી. આ પળે સુરસુંદરી સુગતા સહિત આવી પહોંચે છે. સુરસુંદરી પોતાના પિતાપાસે રૂપિયુત્ર વૈશાલ સાથનાં લગ્ન માટે પરવાનગી ચાચે છે. મહારાજ એ રૂપિયુત્ર વૈશાલને ઓળખતા હતા તેથી એને પોતાની પુત્રી માટે યોગ્ય પતિ ગણે છે અને તેની સાથનાં લગ્ન માટે પોતાની રાજપુત્રી અને આજ્ઞા દર્શાવે છે, તેથી સુરસુંદરી અને સુગતા મહેલે પાછા વળે છે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૧૭.

વૈરાજ તો કેશિનિને (વિકેશીને) પોતાની લાગ્યદેવી સમજે છે તેથી જે કાંઈ રૂપિયા સુરસુંદરી તરફથી તેને બે વખત મળ્યા હતા તે તેણે કેશિનિને (વિકેશીને) આપી દીધા હતા, તેથી વૈરાજ પાસે એક પાઈ પણ પોતાના નિર્વાહ માટે રહેતી નહીં અને પોતાના સામાન અને લુગડાં વેચીને તે પોતાનું ભરણપોષણ કરતો હતો. આ પ્રમાણે તેને કષ્ટ પડતું હતું. વળી તે કાંઈ ઉદ્યમ કરતો નહીં હતો અને પ્રભુ ભક્તિમા પ્રભુની પાસે દ્રવ્ય માગીને તે રાત દિવસ ઘરમાં પડી રહેતો, તેથી દ્રવ્યનું કષ્ટ તેને દુભવવા લાગ્યું અને પ્રભુ ભક્તિમાંથી તે લગીર ચળિત થવા લાગ્યો આ પળે કેશિનિ (વિકેશી) વૈરાજનાં ઘર આવે છે. આ વખતે તેણીને આપવા વૈરાજ પાસે કાંઈ પછસા નથી. કેશિનિ તેને કહે છે કે તમારે જો મારી સાથે લગ્ન કરવાં હોય તો ગમે ત્યાંથી મને દ્રવ્ય લાવીને આપો. આ પ્રમાણે કહેવાનો તેણીનો અર્થ એ હતો કે તેણીને આપવા દ્રવ્ય માટે જો વૈરાજ પ્રભુ ભક્તિમાં નિમગ્ન રહે તો પછી એ પૂર્ણ સદાચારી બની જાય. પણ આ પ્રસંગે વૈરાજની ચિંત્તવૃત્તિ ક્ષોભ પામેલી હોવાથી તેણે મનથી નિશ્ચય કર્યો કે પ્રભુની પાસેથી ઇચ્છિત દ્રવ્ય

મળતું નથી તો હવે લોકોને લુટીને દ્રવ્ય ઉપાર્જિત કરવું, અને પછી તે દ્રવ્ય કેશિનિને (વિકેશીને) આપવું, જેથી તેણી પછી તેને વર્ષા વિના રહે નહી. વૈરાજ નીતિમાં સ્થાપિત થયો હતો તોપણ આ પળે તેના કેશિનિ (વિકેશી) ઉપરના પ્રેમે તેને પ્રભુ ભક્તિમાંથી અને સુનીતિમાંથી લગીર ચળિત કર્યો અને તેણે લોકોને લુટીને મારીને દ્રવ્ય એકઠું કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

અ'ક. ૨. પ્રવેશ. ૧૮.

સુરસુંદરી સુગતા સહિત મહેલે પાછી ફરેછે. સુગતા મહેલે સઘળો દાઢમાઢ જોઇને વિસ્મય પામેછે, કારણકે તેણી એક ભાંગેલાં ઘરમાં મોટી થયેલી હોવાથી મહેલનો દાઢમાઢ તેણી કદી જોયો નહી હતો. તેણી દુઃખી જનો ઉપર દયા રાખનારી હતી તેથી સુરસુંદરીને બોધ કરેછે કે તમારો મહેલ આટલો મોટો છે તો દુઃખી જનોને અહીં રાખી તેમનાં દુઃખો ટાળો. અને સુરસુંદરી સુગતાના બોલોને માન્ય કરીને તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર થાયછે. હવે જગતશેઠ સુધન્વા તેણીને મળવા આવેછે ત્યારે તેમનાં મોઢેથી તેણીને ખબર પડેછે કે ર્ષિપુત્ર વૈશાલ તો ક્યાંયે વગડામાં ચાલી ગયોછે અને એનો પત્તો ક્યાંયે મળતો નથી. આ ખબર સાંભળી તેણી બેલાન થઇ જાયછે પણ પછી થોડી વારમાં સાવધ થાયછે. આ સુધન્વા જગતશેઠની નજર આ સુગતા ઉપર પડેછે અને સુગતા રૂપવંતી હતી તેથી તેણીને પોતાની સ્ત્રી કરવાના લ'પટ વિચારો તેમનાં મનમાં આવેછે, અને તેમની સ્ત્રી મરી ગયેલી હતી અને તેમને એકજ પુત્ર હતો, તેથી આ સુગતાને પુત્રનાં શિક્ષણ માટે પોતાના ઘર નિત્ય બોલાવીને પછી તેણીને ફાસલાવવાની યુક્તિથી સુરસુંદરીને સુધન્વા જગતશેઠ કહેછે કે મારા છોકરાને શિક્ષણ આપવા સુગતાને નિત્ય એક કલાક મોકલો. સુરસુંદરી સુધન્વાના બોલનું માન રાખવા સુગતાને મોકલવા હા પાડેછે. આ સમયે કેશિનિ (વિકેશી) રાન્યમાતા સુરસુંદરી પાસે આવેછે અને વૈરાજ સાથની તેણીની પ્રીત માટે જાણ કરેછે. સુરસુંદરી ઘણી પ્રસન્ન થાયછે અને વૈરાજ ભાઇ સુધયોછે તો દ્રવ્ય નિત્ય તેના માટે મોકલી આપવા ખુશી ખતાવેછે.

અ'ક. ૨. પ્રવેશ. ૧૯.

મન્યાન હડયોગીએ ત્રસદસ્યુને હડયોગનું માત્ર કાંઇક થોડું જ્ઞાન આપ્યું હતું પણ એ જ્ઞાન સાથે ત્રસદસ્યુ પ્રભુભક્તિમાં તલ્લીન થઇ ગયો હતો અને તે થકી મન્યાન હડયોગી કરતા પણ આગળ વધી ગયો હતો. આથી મન્યાન હડયોગીને ત્રસદસ્યુ ઉપર ઈર્ષ્યા આવી અને તેને પ્રભુભક્તિમાંથી બ્રજ કરવા એક અપ્સરા પુલોમાની કંતિવાળી યોગબળથી ઉત્પન્ન કરીને તેણીને આગ્રા કરી કે ત્રસદસ્યુને પ્રભુભક્તિમાંથી ચલાયમાન કરે. તે પ્રમાણે તે અપ્સરા કરેછે, ત્રસદસ્યુ કાંઇક ચલાયમાન થાયછે, પણ પાછો પ્રભુભક્તિમાં સ્થિર થાયછે, અને પછી તેને સમજ પડેછે કે મન્યાન હડયોગીએ ઈર્ષ્યા થકી આ મામાવી સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરી હતી અને એને પ્રભુભક્તિમાંથી ચલાયમાન કર્યો હતો, તેથી મન્યાન હડયોગીનું આપું દુષ્ટ આચરણ જોઇ તેમણે દીધેલાં હડયોગ જ્ઞાનનો ત્યાગ કરવાનું વ્રત લઇ ત્યાંથી ચાલી નીકળેછે. પાછળથી મન્યાન હડયોગીને પસ્તાવો થાયછે અને ત્રસદસ્યુનો સેવક બની તેની સાથે તેના તાનના આશ્રમે જાયછે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૨૦.

રાન્યમાતા સુરસુંદરી વરવાનો આશ્રમ મુકે તે માટે તેમની આગળથી અળગા થઇ જવા ધરખાર તથા વૈશાલ વગડામાં આવી રહ્યાં છે. ત્યાં મહાત્મા બાપ તેને દર્શન દેશે અને કહેશે કે સુરસુંદરી સાથે સાત લવચી તારા લગ્ન થતા આવ્યાં છે અને આ લવમાં તારા લગ્ન તેણી સાથે નિર્માણ થયાં છે, માટે કાંઈ પણ શંકા નહીં ધરતા તુ તેણી સાથે લગ્ન કર, અને તારા ઘર જા. આ પ્રમાણે મહાત્મા બાપની આજ્ઞા થતાં વૈશાલ પોતાના પ્રથમના વિચારો તથા દર્શ સુરસુંદરી સાથે લગ્ન કરવા ઇશ્વરેચ્છાને આધીન થાય છે, અને પોતાનાં ઘર જવા નીકળે છે. આ પળે ત્રસદસ્ય જે મન્યાન હર્દયાગીનો આશ્રમ છોડી પોતાના તાતના આશ્રમે જતો હતો તે આ સ્થળે આવી ચડે છે, અને બાળુએ રહી સાંભળતાં વૈશાલનાં મુખથી તેનાં સુરસુંદરી સાથના લગ્નની વાત સાંભળે છે. ત્રસદસ્ય આ વૈશાલને સુરસુંદરીના પતિ તરીકે યાગ્ય યુવાન ગણે છે અને વૈશાલને સાથે લઇને તાતના આશ્રમે જાય છે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૨૧.

વૈરાજ કેશિનિ (વિકેશી) કાન્ન દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવા હુટારાનો ધંધો ધારણ કર્યો છે અને કોકોને હુટવા એક નિર્જન સ્થળે વગડામાં આવ્યાં છે. ત્યાં એક રખારણુ આવી ચડે છે અને તેણીના બાળને યુવાડીને પોતે આરામ માટે ઉઘી નવય છે. આ સ્થળે એક અધોરી રહેતો હોવાથી એ અધોરી વૈરાજને કહે છે કે પેલી સુતેલી છોકરીનું રૂધિર મને લાવી આપે તો એ રૂધિર મેં સાંધેલા પિશાચાને લૂં અર્પણ કરું અને તે સાટે તને એક મંત્ર આપુ જેથી તને અખૂટ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે. વૈરાજને દ્રવ્યજ નોષ્ટુ હતું તેથી પેલી બાળકીના ગળાની નસ ચાકી કાપી તેમાંથી નીકળતું રૂધિર વાસણમાં ભરી લઇને અધોરીને આપે છે, અને અધોરી તે રૂધિર ભૂત પિશાચાને અર્પણ કરે છે. હવે કેશિનિ પેલી ભિખારણુને નિત્ય વૈરાજનાં ઘર મોકલીને ખખર રાખતી હતી કે વૈરાજ શું કરે છે. તેથી તે ભિખારણુ તરફથી તેણીને ખખર મળી હતી કે વૈરાજ આ વગડામાં કો-કોને હુટવા જવાનો હતો. તેથી તેણી હાંફળી ફાંફળી બની આ સ્થળે આવી પહોંચી હતી. પેલી બાળકીના ગળામાંથી રૂધિર નીકળતું જોઈ તેને ઉગારવા પોતાના હાથની નસ કાપી તે નસમાંનું રૂધિર તે બાળકીના ગળાની નસમાં રેડે છે જેથી બાળકી મરતુ પામતી બની જાય છે. બાળકીનું જીવન ક્યુ હતું, તેથી વૈરાજને આ હુટ દ્રવ્ય માટે તેણી ઉપક્રો દે છે, અને પેલા અધોરીએ તેને આપેલું દ્રવ્ય પ્રાપ્તિનું મંત્ર ફેંકાવી દે છે. પછી તેણી તેને સમજ પાડે છે કે મને કાંઈ પણ દ્રવ્ય જોઈતું નથી અને માત્ર દ્રવ્યની યાચનાના નિમિત્તે પ્રભુજીમાં તમને રાગી કરવા હું મારા માટે દ્રવ્ય લાવવા તમને કહેતી હતી. પછી વૈરાજને પશ્ચાતાપ કરતો જોઈ તેણી હવે તેની સાથનાં લગ્નમાં વધુ વિલંબ ઉચિત નથી ધારતી. અને મહાત્મા-બાપ તે પળે કેશિનિને તથા વૈરાજને દર્શન દઇને તે બેઠિના કર લગ્ન ગાંઠમાં બેઠે છે, અને પછી અદશ્ય થઇ જાય છે.

અંક. ૧. પ્રવેશ. ૨૨.

કશ્યપ મહર્ષિ શાકાયન્યને ધર્મજ્ઞાન દે છે, અને પછી સમાધિમાં બેસે છે. પુલોમા તેણીએ લીધેલા વ્રત પ્રમાણે પતિના વિરહમાં પોતાનાં શરીરને અંત લાવવા અનેક પ્રકાર

રના કષ્ટ શરીરને દેછે અને જેવંટ ટંકરા ઉપર ચઢી ત્યાથી નીચે પડતું મુકી પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કરેછે, અને ટંકરા ઉપર ચઢીને પોતાને નીચે ઝીપલાવેછે, તે પળે ત્રસદસ્તુ જે પોતાના તાનના આશ્રમે પાછો વળતો હતો તે તે સ્થળે આવી ચઢેછે અને પુલોમા જેણે કુંગરા ઉપરથી પડતું મુક્યું હતું તે ત્રસદસ્તુના હાથમાં જઈ પડે છે, અને એ રીતે તેણીને મહાત્માઆપ ઉગારી લેછે. પતિને ભેટવાથી પુલોમાનો હર્ષ હદપાર થાયછે. પછી કશ્યપ (પિપ્પલાદ) મહર્ષિ શાકાયન્ય મહારાજને કહે છે કે તમે મહેલે જઈ સુરસુંદરીના લગ્ન વૈશાલ સાથે પૂર્ણ ધામધુમથી કરો, અને તમે જે કાષ્ટ અહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યુંછે તે દ્વારા દુઃખી પ્રજાજનોનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ અને જતન કરો. કશ્યપ મહર્ષિ પણ મહારાજ શાકાયન્ય સાથે તેમના મહેલે સુરસુંદરીનાં લગ્નના પ્રસંગે જાયછે.

અંક. ૨. પ્રવેશ. ૨૩.

કેશિનિ (ચિકેશી) વૈરાજને વરિને તેના ઘર રહેછે. વૈરાજ તેણીના બોધથી મહા પ્રૌઢ મનોવૃત્તિવાળો યુવાન થયોછે. તેની પાસેથી જે રૂપિયા કેશિનિ (ચિકેશી) લઇ ગઈ હતી, તે રૂપિયા તેણીએ તેને પાછા આપ્યાછે, અને તેણે એ રૂપિયાનો ઉપયોગ એક અપંગાશ્રમ બાધવામાં કર્યોછે, અને એક અપંગાશ્રમ બોલીને ત્યાં અપંગોને લાવીને રાખ્યાછે અને વૈરાજ તથા કેશિનિ બેઉ અપંગોની જતન કરેછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૪.

જગતશેઠ સુધન્વાની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ્યમાતા સુરસુંદરીએ સુગતાને તેમના છોકરાને શિક્ષણ આપવા કલાક મોકલ્યાછે. સુગતા તે છોકરાને શિક્ષણ આપેછે. પણ જગતશેઠ તેણીને પોતાની સ્ત્રી કરી રાખવાનો દૃષ્ટ વિચાર તેણી આગળ જણાવના તેણી મહા ખેદ પામતી ચાલી નીકળેછે. આવી યોગિનિ બાઈ ઉપર જગતશેઠ કુદૃષ્ટિ કરી તેથી તેમનાં શરીરમાં એકાએક મહા વેદના ભરેલી વ્યાધિ વ્યાપી રહેછે અને તેમા તે પીડાયછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૫.

કુશાંબ મહેલમાં એક દારીને તેની સાથે લગ્ન કરવા કહેછે. સુરસુંદરી તેની દુષ્ટતા નજરે જુવેછે અને કાને સાભળેછે તેથી તેને મહેલમાંથી કહાડી મુકેછે. આ પ્રસંગે કશ્યપ (પિપ્પલાદ) મહર્ષિ, શાકાયન્ય મહારાજ, ત્રસદસ્તુ રાજકુમાર, પુલોમા, વૈશાલ તથા મન્થાન સર્વ મહેલે આવી પહોંચેછે. શાકાયન્ય પુત્રી સુરસુંદરીના લગ્ન માટે તૈયારીઓ કરાવેછે. મહાત્માઆપ પ્રગટ થઇને શાકાયન્યને કહેછે કે આ નગરનો વિનાશ ભૂકંપથી સુરસુંદરીના લગ્નના દિવસે થવાનો છે, માટે એનાં લગ્ન શહેર બહાર કરજો, અને નવું નગર બંધાવો તેમાં દુઃખી જનોના નિવાસસ્થાન માટે સઘળી ગોઠવણ રાખજો, કારણકે દુઃખી જનો માટે યોગ્ય સગવડ કરવા માટેજ આ નગરનો વિનાશ થવાનોછે. પછી મહાત્મા અદ્ભુત થાય છે અને મહેલમાં સઘળાં જાયછે. સુગતા એકલી બેસેછે. તેણીને દિવ્ય જ્ઞાન થાયછે કે જગતશેઠ તેણી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરી તેથી એ મહા દારણ વ્યાધિના ભોગ થઇ પડ્યાછે. આ જાણીને તેણીને ખેદ થાયછે કે મારી કાંતિ ઉપર એ મોહિત થયા તો એમને આ રીતે દુઃખી થવા વખત આવ્યો. અને આ ખેદમાં તેણી વિચાર કરેછે કે મારી

કાંતિને ન કુપ્પડી કરી નાખું તો સુધન્વા જગતશેઠ પેઠે કોઈને મોહિત થઈને દુઃખી થવા વખત આવે નહીં. પણ મહાત્માબાપ તેણીને તેમ કરતી રોકેછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૬.

જગતશેઠ મંદવાડમાં મહા પીડાયછે. વેદના ઉપચારો તેમની વ્યાધિ મટાડી શકતા નથી. મનથી નિશ્ચય કરેછે કે આ વ્યાધિ સુખતા ઉપરની કુદૃષ્ટિને લીધે છે. વેદના અસંખ્ય હોવાથી પ્રતિજ્ઞા લેછે કે જે કોઈ આ મંદવાડ મટાડે તેને માફ સંધળું દ્રવ્ય આપી દેવું. આ દરદની ઔષધિ મહાત્માબાપે કેશિનિને આપીછે તે લઈને કેશિનિ (વિકેશી) આવેછે અને તે ઔષધિ પીતાં જગતશેઠનો મંદવાડ તેજ ઘડી જતો રહેછે. જગતશેઠ 'સંધળું' દ્રવ્ય તેણીને અને તેણીના પતિને આપેછે, પણ તે દ્રવ્ય તેઓ લેતાં નથી.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૭.

સુખતાનાં માતપિતાના ધરમા લાય લાગી હતી તે હોલાવવા જતાં તેઓ બેઉ દાઝ્યાં હતાં, અને તેમાંથી દાઝેલા ભાગો પાક ઉપર ચડ્યા હતા, અને તેમાંથી તે બેઉને રક્તપિત્તનો રોગ થયો હતો, અને તેઓ તેની વેદનામાં મહા દુઃખી થતાં હતાં. શાકાયન્ય મહારાજાએ સુખતાના માતપિતાને બોલાવી લાવવા ત્રસદસ્યુને મોકલ્યો હતો તે આવેછે અને તેમને તેમની પુત્રી પાસે લઈ જાયછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૮.

સુખતાએ શેરી શેરી ફરી લોકોને સહબોધ દેવાનું શરૂ કર્યુંછે. શેરીઓમાં અનેક સ્થળે ફરીને તેણી સર્વને સહબોધ દેછે. અને પરિણામે સર્વ લોક સાત્વિક વૃત્તિવાળા થયાંછે અને સત્યયુગના લોકો માફક પવિત્ર તથા ઉચ્ચ વિચારો અને આશયો ધરાવતા થાયછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૨૯.

સુરસુંદરીનાં વૈશાલ સાથના લગ્ન ખુલ્લાં મેદાનમાં નગર બહાર થાયછે. મહાત્મા પ્રગટ થઈ સર્વને બોધ દેછે અને બૂકંપથી નગરનો જે વિનાશ થવાનો હતો તે વિશે તેમને જાણ કરેછે. પછી બૂકંપ થાયછે. મહાત્માબાપ અદૃશ્ય થાયછે. બૂકંપથી ધનમાલના થયેલા વિનાશથી લોકોને લેશ ખેદ થતો નથી, કારણકે તેઓ પ્રાદ મનોવૃત્તિવાળા આ સુખતાના બોધથી થયાંછે. સુરસુંદરીનાં લગ્ન થાયછે.

અંક. ૩. પ્રવેશ. ૩૦.

મહાત્માબાપ એમના આશ્રમે પ્રભુભક્તિમાં નિમગ્ન છે. સંધ્યાનાં લોકો પ્રતિ દયાનાં ઝરણાં સ્પુરાવેછે. સુખતાને એક વધુ આગળ પદની દિક્ષા દેછે, અને ગુપ્ત અભ્યાસની પ્રાપ્તિ કરાવેછે.

•

•

•

•

અમદાવાદમાં એકલા જાણીતા સાયન્ટીફીક રીતે આંખો તપાસી ચશમા બનાવનારા

પેશોતન એમ. દસ્તુરની કું.,

• આંખો સાયન્ટીફીક રીતે તપાસી ચશમા બનાવનારા.

૫૪૨૮, ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

શા માટે સસતું શોધી બીનઅનુભવીઓ પાસે હલકા ચશમા લઈ આંખો બગાડો છો કે જ્યારે **મી. પેશોતન** તમારી આંખો છેલ્લાંમાં છેલ્લી રીતે તપાસી મનપસંદ દરેક કીસમની કમાનોમાં ઉંચામાં ઉંચા ફર્ટ કવોલીટી બ્રેઝીલીયન પેપલનાં તેમજ દરેક જાનનાં કમ્પાક્ટ સીલીન્ડર, ફુક્સ, ટોરિક તેમજ ફીપટોક બાઇફોકલ (દુરના તથા નજીકના એક સાથના કાચવાળા) ચશમા બનાવી આપે છે, તેમજ તડકાથી બચાવવાનાં થંડા ગોગલ એમ્બુલેટ તેમજ રંગીન ચશમા વીગેરે ઘણા કીકાયત ભાવે મળશે.

એ માટે **મી. પેશોતન** આઠાવીસથી વધુ વરસનો અનુભવ ધરાવવા ઉપરાંત સારી સરટીફીકેટો ધરાવે છે, તેમજ યુજરાતનાં લોકોએ ટુંક વખતમાં તેમની પાસેથી સારો સંતોષ મેળવ્યો છે એજ એમની ખાતરી કરી આપે છે. એમની એકજ મુલાકાતથી તમને પુરતો સંતોષ મળશે, તથા બીનસ્વાર્થી સલાહ મળશે.

ઈનજાનની નકલી આંખો ઘણીજ સફાઈથી એસાડી આપવામાં આવે છે.

આંખો માટે અકસીર દવા.

ટ્રેનોલ—આંખમાં ડુલું પડ્યું હોય, ખીલ થયા હોય, પર અંધાંધ આંખ ઉઘડતી નહી હોય એ વગેરે માટે આ દવાનાં બમે ટીપાં વાપરવાથી ટુંક વખતમાં આરામ થાય છે. કીંમત રૂ. ૧.

પર્લ—નામની દવા બુઢા તેમજ જુવાનોને આંખમાંથી ચીકણાં બહેતાં પાણી, આંખો લાલ થવી, સુજવી, આંખો આવવી તથા તેમાં ખજવાળ આવવી વગેરે દરદોને તરત આરામ કરે છે. કીંમત ૦-૧૨-૦.

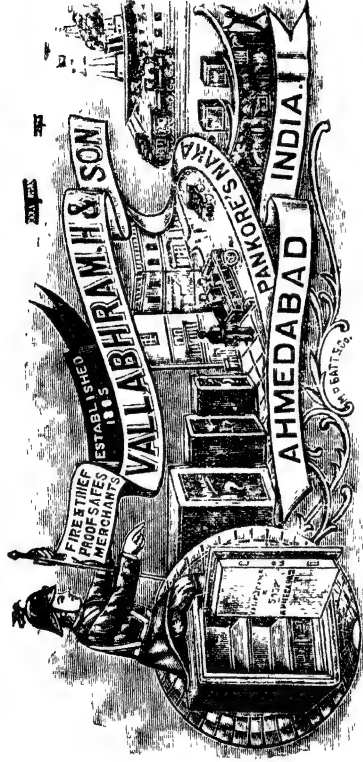
પરવર ડી. એન્ડ કું. ડી. પી. એમ. દસ્તુરની કું. પાસે, ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.
કોલેજ, હાઈસ્કુલો, કલબો, જીમખાનાને માટે ખાસ અમુલ્ય
લાભ અને ઉત્તમ તક.

અમારે ત્યાં ફીકેટનો તમામ સામાન, ટેનીસ રેકેટ, બેડમીન્ટન, ફીકેટ બોલ, કુટ બોલ વગેરે ઘણી જાતનો સામાન અને સારા ઉંચા મેકરનો ઘણીજ કીકાયત કીમતથી મળી શકશે. એક વખત મંગાવવાથી ખાત્રી થશે. ટપાલ ખર્ચ આગમજથી મોકલી આપવે વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે.

વલ્લભરામ એચ. સન એન્ડ કંપની,

ચેટ્ટેડ અનન્ય ગુપ્ત બંડારની તીબેરીઓ.

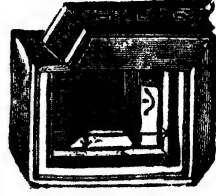
ઉત્તમ કારીગરી.
કીમતમાં સસ્તી.
ચોર લોકથી તુરે
નહી તેવી, તથા
કાયરપુદ્ તથા
થીદપુદ્.

ત્રીસ વરસનું જીવું
અને બહુનું
કારખાનું.
ખાનકોરના નાકે.
કુ. નં. ૩૦૪૯.
અમદાવાદ.

રાબરજવાડાઓ તથા બેડો તથા શરાફી પેઢાઓમાં અમારી તીબેરીઓ વપરાય છે. આગના અખતરા થયેલા તેમાં પ્રદર્શનોનાં અને બીજાં સર્ટીફિકેટો અમને મળ્યાં છે. બહારગામના ચોરડો ઉપર ધ્યાન આપી વ્યાજબી કીંમતે વખતસર માલ મોકલી આપવામાં આવે છે. ખાતરી માટે એક વાર

અમારી મુલાકાત લેવા અથવા પત્રવ્યવહાર કરવા અમારી ખાસ ભલામણ છે.

ROYAL JEWELLERY MART.

535, Richey Road, AHMEDABAD.

રોયલ જવેલરી માર્ટના હાથ નીચેનાં ખાતાંઓ.

૫૩૫, રીચી રોડ, અમદાવાદ.

ખાતાંઓ.

૧. શ્રીલીપટ કટના હીરાઓ વેચવાનું અને ક્રમીશનથી અપાવવાનું ખાતું.

૨. મોતી, માણિક, પાના વીગેરે તમામ પ્રકારનાં ઝવેરાત વેચવાનું અને લેવાનું ખાતું.

૩. ઝવેરાતના તમામ પ્રકારના દાગીનાઓ બનાવવાનું અને વેચવાનું ખાતું.

૪. ચોખ્ખાં સોનાના અને ગીનીના સોનાના છેદી ફેશનના મશીન પોલીશ એન્ગ્રેવીંગ અને તાંસકામના દાગીનાઓ બનાવવાનું અને વેચવાનું ખાતું.

૫. ચાંદીના પ્લેન વાસણો અને બેટ આપવા હાયક ચાંદીનું નકશી કામ બનાવવાનું અને વેચવાનું ખાતું.

૬. જેનીય, વેસ્ટેન્ડ, ગેલકો અને બીજા ઇંગ્લીશ અને ફ્રેન્ચના જાણીતા મેકરોનાં ક્રીમલી સોનાનાં રીસ્ટ અને પોકેટના ઘડિયાળો વેચવાનું તથા રીસ્ટ વાચના સ્ટ્રીગવાળા, ગુથેલા અને ઘણી ફેશનેબલ બનાવટના પટાઓ બનાવવાનું અને વેચવાનું ખાતું.

૭. ઇંગ્લીશ જવેલરી, ઇંગ્લીશ સીલ્વરવેર, ઇલેક્ટ્રો પ્લેટવેર, અને રોલ્ડગોલ્ડ જવેલરી વેચવાનું ખાતું.

૮. દાગીનાઓ જાળવવાના મખમલના બાક્સો તેમજ એકબે બાક્સમાં બધા દાગીના સહી શેકે તેવા સ્ટીલના અને મખમલના બાક્સો વેચવાનું ખાતું.

૯. ચાંદીનું ફરનીચર બનાવવાનું ખાતું.

Departments :

(1) Brilliant cut diamonds sellers and commission agents.

(2) Pearls, rubbies, emeralds and all kinds of precious stone dealers.

(3) Jewellery ornament manufacturers.

(4) Manufacturers of the latest patterns of machine-polish, engraving, ornaments of pure gold and sovereign gold.

(5) Manufacturers of silver plain vessels and presentation articles.

(6) Golden wrist and pocket watches of wellknown makers of England and France, viz, Zenith, West End, Galco and others. Manufacturers of springed Knitted and fashionable stripes of wrist watches.

(7) English Jewellery, English silver wares, Electro-plate wares and Rolled gold Jewellery sellers.

(8) Manufacturers of velvet and steel packets accomodating all ornaments.

(9) Manufacturers of latest fashioned silver furniture.

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભટ્ટકાળી કોચ ડેક્ટરા તથા ગાડીઓ બનાવવાનું હવે વર્ષનું

ગંજવર કારખાનું.

માલિક, પરસરામ ભીમરાવ. ટે. સેશન જજની કોર્ટ પાસે—અમદાવાદ.

અમારે ત્યાં ગાડીઓનું રીપેરીંગ કામ જેવું કે સુતારી, બુઢારી, લેલીન તથા રંગનું કામ ઘણું મજાનું અને સફાઈદાર સંતોષકારક કરી આપવામાં આવે છે. તે શીવાય તમામ જાતની નવી ગાડીઓ તથા મોટરની બોડીયો બનાવી આપવામાં આવે છે. તેમજ તૈયાર પણ આપીએ છીએ. અમારાં કારખાનામાં હુશીયાર કારીગરો કામ કરે છે. અમોએ આ કામમાં જાતીઅનુભવ નાનપણથી કરેલા છે. ગમતમદારાગ્નઓના યાદો તથા સરટીશીકેટો મેળવેલા છે તેમાંથી થોડા નીચે આપેલા છે. અમારે ત્યાં રાગ્નઓની તથા શેડીંગાઓની મેકંડહેન્ડ ગાડીઓ બીલકુલ કીફાયત બાવથી વેચાતી મળશે માટે એક વખત જરૂર મુલાકાત લેવા ભલામણ છે.

મી. પરસરામ ભીમરાવે મારી આવરલેન્ડ કાર થોડા દિવસમાં રગી આપેલી. તે પોતાના કામમાં સફાઈથી તથા તાકીદથી કામ કરેલું છે. અને ખરેખર તેમણે મારી ગાડીનું બરાબર સંતોષકારક રીતે કામ કરી આપેલ છે. હરેક કોઈ કે જેમને સફાઈદાર અને ખતથી રંગ કરનાર માણસની ખાચશ હશે તેમને આ માણસ સાથે ઘણીજ સારી રીતે ભલામણ કરે છે.

અમદાવાદ, તા. ૧૭-૩-૨૧.

એકઝીક્યુટીવ એનજીનીયર.

હબ્બુર આર્કામ, બાલારામીનાર.

તા. ૨૫ જુલાઈ ૧૯૨૨.

મી. પરસરામ ભીમરાવ ગાડીનું કામકરનાર અમદાવાદના સ્ટેશનના બગીચાના ગાડી રીપેરનું તથા બનાવવાનું કામ સોંપેલું. તેમનું બધું કામ સતોષકારક છે. તેમનું રંગ કરવાનું કામ તથા લાઈનીંગનું કામ ખરેખર ઘણુંજ સાફ છે.

દીવાન. બાલારામીનાર.

મી. પરસરામ ભીમરાવ એમણે અમારી બગી ઘણીજ સતોષકારક દુરસ્ત કરી આપી છે. તેમનાં કામથી અમારાં મેમસાહેબ અને અમે ઘણીજ ખુશી થયાં છીએ, તે બદલ આ સરટી-શીકેટ આપ્યું છે. તા. ૨૯-૬-૨૩.

આસીસ્ટન્ટ સુપરીટેન્ડન્ટ એન્ડ પોલીસ.

રા. રા. પરસરામ ભીમરાવે અમારી કેનોનું રીપેરીંગ કામ ઘણુંજ મનપસંદ કર્યું છે. તે બદલ આ સરટીશીકેટ આપ્યું છે. તા. ૧૦-૯-૧૯૨૨. ટ્રાક્ટર બળવંતરાય નરસીંહલાલ કાનુભા.

અમદાવાદ, તા. ૮-૫-૨૪.

આ સરટીશીકેટ આપવામાં આવે છે કે પરસરામ ભીમરાવે અમારી ત્રણ કેનો ઓરડરથી ઘણુંજ સાફ કામ કરી આપ્યું છે. તેને માટે હું ઘણીજ સતોષ થયો છું.

કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ.

શ્રી ઇશ્વરી ભદ્રાકાળી કોચ ફેક્ટરી તથા ગાડીઓ બનાવવાનું ૯૫ વર્ષનું ગંજવર કારખાનું.

માલીક, પરસરામ ભીમરાવ. ડે. સેશન જજની કોર્ટ પાસે—અમદાવાદ.

પુદાવિન્દ પુદાએગાન ફેઝબલ ફેઝેશન શ્રી દીવાન મહાખાન જ્યુજુલમુલક કેપટન હીઝહાઇનેસ નવાયશ્રી તાલેમહમદખાનજી સાહેબ બહાદુર, કે. સી. આઈ. ઈ., કે સી. વી. ઓ. રયાસત પાલનપુરની હુકુરમાંથી આ તમવીર અમદાવાદના કોન્ટ્રાક્ટર પરસરામ ભીમરાવને પ્રેઝન્ટ આપવામાં આવી છે. તા. ૨૯ ઓગસ્ટ ૧૯૨૪.

ગણપત શીવરામ.

રયાસત ઓરીસર, પાલનપુર.

આ સરટીફિકેટ આપવામાં આવે છે કે પરસરામ ભીમરાવે અબાલાલ સારાભાઈની મોટર હાસન કાર રંગી આપી તેથી તેમને ઘણાજ સતોષ થયો છે. તા. ૧૯ જાનેવારી ૧૯૨૫.

સેફ્ટરી, શેઠ અબાલાલ સારાભાઈ.

આ સરટીફિકેટ આપવામાં આવે છે કે મી. પરસરામ ભીમરાવે સર ચીનુભાઈ માધવલાલની એ મોટર ગાડીઓ ઉપર ચીત્રકામ કર્યું છે તે જણાવવાને ઘણીજ ખુશી ઉપજે છે. તેઓનું કલરીંગ તથા લાઇનિંગનું કામ ખરેખર એક્સલેન્ટ છે.

સેફ્ટરી, એ. બી. પટેલ.

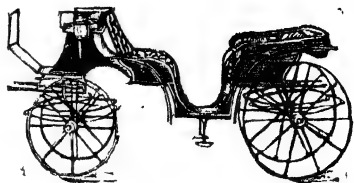
લેડી મુલોચનાબાઈ ચીનુભાઈ.

મી. પરસરામના કારખાનામાંથી ઝનાના માટેની ખુશ ગાડી તૈયાર થઈ આવી છે તેનું કામ ઘણુ ઉત્તમ છે અને તેથી પુરતો સતોષ થયો છે. તા. ૨૨-૩-૧૯૨૪.

શ્રી. હરીસીંગજી.

કુમારશ્રી. વાવ ગેટ.

મી. પરસરામ ભીમરાવને સરટીફિકેટ આપું છું કે તેમણે મારી મોટર કાર રંગીને તૈયાર કરી આપી છે તેનાથી મને ઘણું સતોષ થયો છે. ડીસેમ્બર ૧૯૨૪. લાલભાઈ ત્રીકમલાલ.

મી. પરસરામે એક નાના પોનીની એક ખાસ નાની ડોગ કાર્ટ અમારા ઓરડર પ્રમાણે મુદતસર અને સાફ કામ કરીને અમને આપી છે તેનાથી અમને ખુબુ સતોષ થયો છે. તા. ૧૧ ડીસેમ્બર ૧૯૨૧.

કસ્ટુરભાઈ મ. નગરશેઠ.

ગયા ડીસેમ્બરમાં અત્રે મળેલી ૩૬ મી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બેઠકને પ્રસંગે સ્વાગત સમિતિને મહાસભા અંગેના બાંધ કામ માટે આપની જમીનનો ઉપયોગ કરવા દર્મ જે સર્જીન મફદ કરી તે માટે સ્વાગત સમિતિ તરફથી આપનો અતઃકરણુ પૂર્વક આભાર માનું છું.

અમદાવાદ. તા. ૨૦ જુલાઈ ૧૯૨૨.

વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ.

પ્રમુખ, સ્વાગત સમિતિ કાર્યાલય.

મી. પરસરામ ભીમરાવે અમારી ગાડીનું કામ ઘણું સાફ કર્યું છે અને અમે ઘણા ખુશી થયા છીએ. પાલનપુર. તા. ૧૨-૬-૨૨.

જબરહસ્તખાન બહાદુર.

મી. પરસરામ ભીમરાવે અમારી વીક્ટોરીઆ ગાડીનું કામ ઘણું સાફ કરી આપ્યું છે અને અમના તમામ કામથી મને ખુબુ સતોષ થયો છે. અમદાવાદ. તા. ૮-૧૧-૨૫.

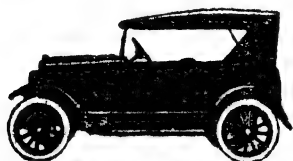
ધીરજલાલ ચુનીલાલ દેસાઈ.

મી. પરસરામ ભીમરાવને અમારી સ્ટેટ ગાડી ગ્રીપર માટે આપેલી તેનું તમામ કામ ઘણી ઝડપથી અને પુરતા સતોષથી કર્યું છે. તા. ૧૭-૧૧-૨૪ દરખાસ્ત્રી થરાડ સ્ટેટ.

જીનું જાણીતું અને ભરોસાલાયક તેમજ ભાવમાં ઘણું વ્યાજબી,

અમદાવાદ લીડીંગ મોટર હાઉસ.

મોટરને લગતો તમામ જાતનો સામાન, પેટ્રોલ, મોબીલ ઓઈલ, દરેક જાતના તથા દરેક સાધનના ટાયર ટ્યુબો, એક્સેસરીઝ; ઓવરલેન્ડ, ફોર્ડ તથા કાયસલર કારોના તમામ સ્પેર પાર્ટ્સ અમારા સ્ટોકમાંથી હિમેશાં સસ્તા અને તૈયાર મળશે.

Overland

કાયસલર તથા ઓવરલેન્ડ મોટર કારો તથા મોટર ટ્રક્સ.

ગમે તેવા ખરાબ તથા રેતીના રસ્તામાં ચાલી શકે તેવી, ચાર સીટીન-ડરની, મેગનીટા, તથા સેલ્ફ સ્ટાર્ટર, સ્પેર ટાયર ટ્યુબ તથા સ્પીડોમીટર સાથે કમ્પ્લીટ ભાવમાં તદ્દન સસતી તથા સુંદર, અમારા સ્ટોકમાંથી તૈયાર મળશે. અમદાવાદમાં ટ્રાયલ ફ્રી આપીશું.

સોલ એજન્ટ્સ:—

એ. એફ. હુસેન એન્ડ સન્સ.

લાલ દરવાજા-અમદાવાદ.

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ: એમપીઆન.

ટેલીફોન: નં. ૧૩૮.

શ્રી પરમાત્માની સહાયતા.

મહાત્મા મહિમા.

અંક ૧.

પ્રવેશ ૧.

મંગળાચરણ.

ગાયન ૧.

જીવડા જીવિતી જોઈ મન વિષે તું માન,
સચ્ચિદાનંદ સરજનહાર છે સકળ સુખ નિધાન.—જીવડા.
નિરખે નહી નેહથી તું શીદ એ જ્યોતિ ગતવસ્યમાન,
અંધારો આપ્યો આખે શું તે આદરી અજ્ઞાન !—જીવડા.
મહાલલા મદાયાંછે માળિયા ભર્યા સન્માન,
એકલડો હીડ્યો ક્યા હીણભાગી અથડાતો સ્મશાન !—જીવડા.
દાન દેછ રહ્યાછે દેવડીએ દાનાર દયાવાન,
કુહાડા કુટામણુ કરે કેમ તું ખોદી પાપાણુ !—જીવડા.
વાટે વહી રહ્યાછે વેહેજો અમૃત સમાન,
રઝળ્યો રેતી રણે ક્યા તું લાવવા અવસાન !—જીવડા.
માની લઈ શ્રી હરી ધરતું પ્રેમથી ઘાન,
સાર સમજ લે “ સકળ આશપુરણુ શ્રી ભગવાન ”.—જીવડા.

અંક ૧.પ્રવેશ ૨.

શાકાચન્ય—(વિકેશીને હાથ ઝાલીને સંગાથે લઈ આવતા, તેણીને). બેટા, આવ, મારી પાસે બેસ.

વિકેશી—(શાકાચન્ય મહારાજ પાસે બેસતા ડરીને અને સન્માન પૂર્વક તેમને પગે પડતા). ચક્રવર્તી મહારાજધિરાજ ! હું દીન દાસી પાથે પડુંછું. (નમન કરી ઉભા થતા). પાસે તો હું નહીં બેસું, હું દીન કિકરી તો ઉભીજ રહીશ.

શાકાચન્ય—(તેણીનો હાથ ઝાલીને પાસે બેસાડતા). બેટા ! તું કેાણુની પુત્રી અને મારી પાસે આવવું કેમ થયુંછે ?

વિકેશી—પરમ પૂજ્ય તાતજી ! મારા કાકી કહેતાં હતા કે મારી ચાર વર્ષની બાળ વયમા મારાં માતપિતા સહગત થયા હતા. એટલુંજ હું મારાં માતપિતા માટે જાણુંછું. હું સાત વર્ષની વયની થઈ અને હમણા સત્તર વર્ષની વયે પહોંચીછું ત્યાં સુધી મારાં કાકીએ મને ઉછેરીને મોટી કરીછં, એ સઘળું હું સારી પેઠે જાણુંછું, કેમકે સાત વર્ષની વય પછીની મારી સઘળી વાત મને બરાબર યાદ છે. મારાં કાકીનો મારાં શિર ચઢેલો ઉપકાર વાળવા મારા વાળના ખીછાનાં એમના માટે કરાતું તો પણ કિચિત ઉપકાર મારાથી વળેલો નહીં કહેવાય. અને હું ઈશ્વર સાક્ષી સાથે કહુંછું કે મારાં પૂજ્ય કાકીની આજ્ઞાકિત પુત્રી તરીકે લવોભવ પ્રભુ મને જન્મ આપજો અને એમની સેવા ચાકરી કરવા ઈશ્વર મને સદ્ગુણ આપજો. મારા પૂજ્ય કાકીએ પોતાની અદ્વય સંપત્તિનાં પ્રમાણમાં મને ઘણું સુખ દેખાડ્યુંછે. વળી, એ ઘણાં ધાર્મિક વૃત્તિ વાળાં હોવાથી ધર્મ અને નીતિનું એમણે એટલું બધું જ્ઞાન મને દીધુંછે કે ધર્મશાસ્ત્રો તો જાણે મારાં મુખ ઉપરજ સઘળાં છે અને ધર્મ તથા નીતિ મારી રંગે રંગમા વ્યાપી રહ્યાંછે. પરંતુ, ખીચારા મારા કાકી જે માત્ર એક માત્ર ઉપરજ દેવલોક પામ્યાછે તેમના મૃત્યુ પછી તેમને લાગ્યમાં કાઈ કાળી દીલી લખી દશે, કે કેાણુ જાણે મારા હીણલાગ્ય મારી શુદ્ધિ દરી લેછે અને મારી પાસે પાપિષ્ઠ લાગ લગવાવેછે, તેની મને કાંઈ સમજ પડતી નથી, કારણ મારાં એ લલા કાકીના મૃત્યુ પછી મારાં મનમાં કાંઈ એવો વિપરિત વિચાર એકાએક ઉદભવ્યોછે કે સંસારમાં એક પુરૂષ સંગાથે વિધિપૂર્વક લક્ષ્મણમાં જોડાઈ આખો ભવ ગાળવો તે મારા માટે મારા પોતાના હાથે એક નિર્થક પ્રયત્ન બંધન ઉભું કરવા બરાબર છે. વળી, આ વિચાર એવી બ્રાંતિ મને કરાવેછે કે મને આ ભવમા સ્ત્રીનો જન્મ પ્રાપ્ત થયોછે અને વળી રૂપરંગ પણ ભગવાને મને દીધાંછે, તો કુંવારી રહી મારે આ ભવ નહીજ ગાળવો; જેથી મનમાં ઉત્પન્ન અને સ્થાપિત થયેલા એ વિપરિત વિચારો પરિણામમાં મને મનાવેછે કે મારે વારાગનાનો ધંધો અંગિકાર કરી અનેક પુરૂષો સાથે મદાલતું અને એ રીતે સંસાર સાગરમા સંચરવું, જેથી એક પતિ સાથેના લગ્ન બંધનમાંથી મહા માટે મુક્ત રહેવાય તેમજ રૂપરંગ એકલગાં

અને એક સ્થળે કરમાઇ નહીં જાય. આ પ્રમાણે મારી હકીકત છે. અને આપનાં રાજ્યમાં વારાંગનાનો ધંધો શરૂ કરવા હું મારા દેશથી આવી ત્યારે મને ખબર પડી કે આપનાં રાજ્યમાં એવી આજ્ઞા છે કે જે સ્ત્રીને વારાંગનાનો ધંધો ગ્રહણ કરવો હોય તેણે રાજ્યની પરવાનગી તે માટે લેવી, તો આપની પરવાનગી એ સંબંધમાં લેવા હું આપની પાસે આ પળે આવી છું. ધર્મમૂર્તિ ભૂપતિ ! મારા આ પાપિષ્ઠ શબ્દો સાંભળીને આપને કોઈ તો અતિશય ચડતો હશે અને મારી પાપી જીવહા કપાવી નાખી આવી દુષ્ટ લવરી કરતી મને બંધ કરે તો મહારાજાધિરાજ તરીકે આપ સત્તાધારી છો.

શાકાયન્ય—(ક્ષોભિત મુખથી અને સ્વરથી). દીકરી મારી ! તું આ સઘળું શું બોલી રહી છે અને હું આ સઘળું શું સાંભળી રહ્યો છું ! મને કાંઈ સમજ પડતી નથી !

વિકેશી—દયાસાગર તાતજી ! આપને કેટલુંક હજી સાંભળવાનું છે તે હું કહું છું અને આપ કૃપા કરીને સાંભળો. આ મહિન વિચાર જ્યારથી મારાં મનમાં આવ્યો છે ત્યારથી તેને રૂંધવા, દૂર કરવા, વિસારી દેવા અને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા, મેં આટલા દિવસો રાત્રિનિનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ કાણ જાણે કેમ મારો એ મહિન વિચાર વધુ અને વધુ બળવાન થતો ગયો છે, અને હવે એક પણ વધુ દિવસ મારાથી એ પાપિષ્ઠ વિચાર સાથે બાથ ભીડી શકાય તેમ નથી. મારા મનની આ કેવી દુખઃદાયક સ્થિતિ છે તે હું પોતે પણ સમજી શકું છું, મને દિલગીરી પણ પાર વિનાની થાય છે, લગ્ન પણ હદપારની લાગે છે, પણ શું કરું કે મારા આ એક ભ્રષ્ટ વિચારનાં ઉગ્ર બળ આગળ હું લાચાર બની ગઈ છું. આપ મને કાંઈ નાખશો તોપણ મારી આ કુમતિ મને છોડવાની નથી. માટે જે આપ મારી આ હકીકત પુરેપુરી સમજ્યા હોવો અને મારા ઉપર આપને દયા આવતી હોય તો વારાંગનાનો ધંધો માટે સત્વર રજા આપશો.

શાકાયન્ય—પ્રિય પુત્રી ! તને નિહાળતાજ જ્યારે મારા ઉરની ઉર્મીઓ કાંઈ એવુંજ મને કહી રહી છે કે તું તો મારી બીજી સુરસુંદરી પુત્રીજી છે, ત્યારે તું મનુષ્ય જાતિ માટે સર્વથી અધમ પંથ અંગિકાર કરવાનું શું આ બધું બોલી રહી છે ! તું મારા મહેલે રહે અને તારો આ ભૂલભરેલો અને અયોગ્ય વિચાર મનથી દૂર કરી નાખ. તું કહે તો હું તને લાખો રૂપીઆ આપું, તું કહે તો મારાં રાજ્યમાં હું તને મારી બીજી પુત્રી તરીકે જાણ કરું, તું કહે તો મારું અડધું રાજ્ય તને આપુ. પરંતુ, તું આ તારું અનિષ્ટ વચન ઉચરી મને ક્ષોભ ના પમાડ અને તારા આ એક અધટિત આશયનું ઉચ્છેદન કરી તું પોતે પણ ભવિષ્યના પરિતાપ રહિત થા.

વિકેશી—પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી ! આપ મને મહેલે રાખી લાખોનાં સુખ દેખાડશો, કે બીજી રાજ્ય પુત્રી તરીકે મારી આણ આપનાં રાજ્યમાં ફેરવાવશો, કે આપનું અડધું રાજ્ય મને સોંપશો, તોપણ એવાં કોઈ પણ ફુર્જત સદ્ભાગ્યના

પ્રતાપથી હું મારા કુચ્છદિ વિચારમાંથી મુક્ત નહી થઇ શકીશ, એવું અદ્ભૂત સામ્રાજ્ય આ એક પાતકી પ્રમાદે મારા ઉપર સ્થાપ્યું છે. હું સત્ય કહું છું કે મારાં મનમાં આ પાતકી વિચાર ક્યાંથી અને શા માટે આવ્યો છે તે હું લગીરે સમજી શકતી નથી. પણ, માત્ર એટલુંજ સમજી શકું છું કે જેમ બોરડી તળે રમતાં બાળના બાળામા બોરડી ઉપરથી બોર ટૂટીને પડ્યું અને બાળે તુરંતજ તે મુખમાં નાખ્યું, જેમ મેરૂ પર્વત, તેની તળેટી ઉપરની ઝુંપડી ઉપર અણુધારથી ટૂટી પડતાં તે ઝુંપડી સદા માટે તત્કાળ ભૂમિ બેગી થઇ ગઇ, જેમ પક્ષી આનંદમાં વૃક્ષ ઉપર ગાન કરતું હતું તેનો પારધિએ પળમાં ખાણથી પ્રાણ લીધો, તેમ આ દુષ્ટ વિચાર આપોઆપ મારાં મનમાં ખાલ્ય રથગથી ભરાઇ ગયો છે અને માંડ નિકંદન કરે છે. માટે, આપ કોઇ પણ પેરે આ દુષ્ટ વિચારમાંથી મને મુક્ત કરી શકવાના નથી તો જે પરવાનગી હું વાચું છું તે પરવાનગી આપીને મને જીવંતદાન દેશો, અને મારા અતિપાતક સામી નહી જોશો.

ગાયન ૨.

૧. વચ્ચને વછોડવા માનથી વૈરી કરે વ્યવસાય,
દુધ તો દીધી જાય કહેવાઇ જે માતા ગાય.—વચ્ચને.
૨. ગિરિ ગર્વમાં ગબડી ભૂમિ ઉપર છો પડ્યો જાય,
નિજ બોળે ગ્રીલી રાખશે ધરતી માત જે કહેવાય.—વચ્ચને.
૩. વડવાનળ વિચરે ભલે લગાડતો સર્વત્ર લહાય,
સરોવર તો સ્થાપિત રાખજો તીરે શિતળ છાય.—વચ્ચને.
૪. પારધિ પ્રાણ લઇ કરે ધણેરી આત્મ હત્યાય,
વૈદ વિચારવંત તો કરજો માદલાનો ઔષધિ ઉપાય.—વચ્ચને.
૫. પ્રભજન પામર પ્રીતિ પ્રિછે અધર્મ કે અન્યાય,
રૂંશે મા તમો કહેવાયા જે મહા રૂડા રાય.—વચ્ચને.

શબ્દકાવ્ય—પણ, બેટી, તુ તારા મનને શા માટે સારી પેડે સમજાવતી નથી કે આ વારાગનાના ધંધાથી તો આ ભવ બગડે અને પરભવ પણ બગડે.

વિકેશી—જ્યારે આવા વિચારો હું કરું છું ત્યારે માંડ મન મને જીનિથી મનાવે છે કે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમા બેદ એટલોજ છે કે અજ્ઞાની તેનાં કૃત્યમાં ફળની આશા રાખે છે અને મમતા ધરાવે છે પણ જ્ઞાની પોતાનાં કાર્યમાં નિષ્કામપણે વર્તે છે, તો એક વારાગના તરીકેનું દુષ્ટ આચરણ હું નિષ્કામપણે આચરીશ તો એ દોષિત કર્મથી હું લિપ્ત થવાની નથી, અને એ રીતે મારો આ ભવ કે પરભવ બગડવાનો નથી. જનક રાજ જે જ્ઞાની હતા તેમની મિથિલા નગરી બળવા લાગી ત્યારે તેમણે ઉચ્ચારણ કર્યું કે આ નગરી બળે છે તેમાં માંડ કાંઈ હતું પણ નહી અને માંડ કાંઈ જતું પણ

નથી. તેમ માઈ મન કહેછે કે કોઈ પ્રયત્ન દુષ્ટ વિચાર પરવે વારાગનાનાં અવતારમાં માઈ શિયળ પણ હું નિષ્કામપણે લાંગ થવા દદશ તો તે થકી હું દોષ પણ દોષગ્રસ્ત થવાની નથી.

શાકાયન્ય—પ્રિય પુત્રી ! ભરે તારા કહેવા પ્રમાણે તો વારાગનાના અધમ ધંધામાં પણ તને આત્મજ્ઞાન અને પ્રભુ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકશે ?

વિકેશી—માઈ મન કહેછે કે હનુમાળને વાનર અવતાર હતા તોપણ એમને પ્રભુ-જીનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું હતું, વાસ્તીકે કોળી હતા તોપણ રૂપિપદને પામ્યા હતા, રોહિદાસ ચમાર હતા તોપણ એમને પ્રભુ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તો હું વારાગનાના ધંધા કરીશ તોપણ આત્મજ્ઞાન કે પ્રભુ ભક્તિમાં મને બાધ કરનારે તેમાં કાંઈજ નહી હોઈ શકે.

શાકાયન્ય—પણ, વાહલી પુત્રી ! તું તારાં મનને કેમ કહેતી નથી કે વારાગનાના લ'પટ ધંધાના અધઃપાતમાં આત્માને તથા પરમાત્માને ઓળખી શકીશજ નહી.

વિકેશી—વંદનિય વડિલ નાતજી ! મનુષ્ય જાતિ જેને પ્રભુજીએ સુદ્ધિનાં વિચારબળનું તથા અંતઃકરણનાં દૈવિજ્ઞાનનું બળ દીધુંછે તેમા એવું તો કોઈ પણ મનુષ્ય નહીજ હશે, જે કહેશે કે મારાથી સુદ્ધિ વડે અને અંતઃકરણ વડે આત્માને તથા પરમાત્માને ઓળખી નથી શકાતા. આત્મા તે તો આપણી સુદ્ધિ તથા આપણું અંતઃકરણ કહેછે કે આપણે પોતેજ છીએ, અને પરમાત્મા તે તો આપણી સુદ્ધિ અને આપણું અંતઃકરણ કહેછે કે આપણને તથા સકળ દેહધારી જીવોને તથા અખિલ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનારા પિતા છે. અને હું સત્ય કહુંછું કે જગતમા અન્ય કોઈ મનુષ્યને અથવા વસ્તુને હું ઓળખી શકું અથવા જાણી શકું તે કરતાં વધારે સારી રીતે હું મારા આત્માને તથા મારા પરમાત્માને જાણુંછું.

શાકાયન્ય—ત્યારે, પ્રેમાળ પુત્રી ! તારો આત્મા તથા પરમાત્મા શું તને કહેછે કે આ વારાગનાનો ધંધો તું અંગિકાર કર ?

વિકેશી—મેં આપને પ્રથમથીજ કહ્યુંછે કે વારાગનાનો ધંધો અંગિકાર કરવા માત્ર કોઈ પ્રયત્ન દારણ મનોવેગ મને તાણી જાયછે અને તેની આગળ હું લાચાર થઈ ગઈછું. જ્યાં વાતજ મારાં મનના વલ્લખાંતી છે ત્યાં મારો આત્મા કે બીયારા પ્રભુજી શું કરશે ? જ્યાં વૃષા જળને ગગનમાંથી તૂટી પડી ભૂમિ ઉપર જઈ પડવું છે ત્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો તારલાઓ તેને ગગનમાં કેમ ત્રીલી રાખી શકશે ! જ્યાં ભ્રમરને પુષ્પ કળીમાં બીડાઈ બંદીવાન થઈ પડી રહેવું છે ત્યાં મોટાં વૃક્ષો ભ્રમરને પોતાના લાણી કેમ વાળી શકશે ! જ્યાં બાવે-ળને કંટક ધારણ કરી રહેવું છે ત્યાં કોમળ શરમાળ છોડ તેને કોમળતા અને લજ્જાનો બોધ કેમ દઈ શકશે ! (વિચાર કરેછે).

વૈરાજ—(આવતાં વિકેશી ઉપર નજર પડતાં સ્વગત). ઓહો ! આ તરણી કેણુ હશે ! મેં એને કોઈ દિવસ ક્યાંયે જોઈ હોય એમ મને લાગતું નથી !

શાકાચન્ય—(વિકેશીનાં શિર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવીને તેણીને વિચારમાંથી સાવધ કરતા). વાહલી પુત્રી ! હવે હું સમજી શકું છું કે તું સકળ સદૃશ્યસંપન્ન છે અને ધર્મની પૂતળી છે, તે છતાં વારાંગનાના માર્ગપ્રતિ તું પ્રેરાઈ છે તો કાંઈ ભાવીનીજ રચના છે, અને ભાવીની રચનામાં ફેરફાર કરવા હું સમર્થ હોઈ શકુંજ નહીં. પરંતુ, વારાંગનાનો ધંધો અંગિકાર કરવા માટેની રમ આપવાના શબ્દોથી તો માફ હૃદય ચીરાઈ જાય અને રાજ્યપદ ઉપરથી પણ માફ પતન થાય. (વિચાર કરે છે).

વૈરાજ—(સ્વગત). શું આ સુંદરી તે વારાંગના ! ત્યારે તો હુંજ એનો ભોગી આ ભવમાં થાવું એજ માફ કર્તવ્ય, એજ મારી અભિલાષા, એજ મારો આશય, એજ મારો ઉદ્દેશ, એજ માફ કલ્યાણ, એજ મારો મોક્ષ.

શાકાચન્ય—(વિચારમાંથી સાવધ થતાં). પુત્રી ! મારાં મુખથી તો હું તને નહીં કહું કે વારાંગનાનો ધંધો અંગિકાર કરવા તને મારી રમ છે. માટે, જો તારે એ ધંધો અંગિકાર કરવો હોય તો જેમ તારી ઇચ્છા અને હું મના કરીને તને રોકીશ નહીં.

વિકેશી—નિર્દોષના નૃપતિ ! મારા ઉપર આપે અત્યંત કૃપા કરી. હવે હું જઈશ ત્યારે. હું આપની દાસી છું. હું જીવું ત્યાં સુધી મારા ઉપર દયા રાખજો અને મારા અપરાધ સામે જોશો નહીં. (નમન કરીને જાય છે).

વૈરાજ—(વિકેશીને જતી રોકીને. આજુએ તેણીને). તમે બહાર ગામથી આવ્યાં છો નહીં વા? મારા જોવામાં તમે કાંઈ પણ દિવસ આવ્યાં હોય એવું મને યાદ આવતું નથી ! તમે રહેવાનું ક્યા રાખ્યું છે વા ?

વિકેશી—આ નગરની ઉગમળી ભાગોળના પહેલા બંગલામાં. (ચાલી જાય છે).

વૈરાજ—(સ્વગત). આ સુંદરીનું ઠેકાણું ઝટ મળી ગયું એ મારે ધન્યભાગ્ય સમજવાનું છે. હવે કાકા પાસે એ લાખ રૂપીયા માંગવા આવ્યો છું તે રૂપીયા મળે એટલીજ વાર અને પછી તો એ સુંદરીના મુકામે દોડ્યોજ છું ને ! પ્રેમાળ મુઠ્યા ! પ્રેમી જનને તારી મનહર કાંતિના પ્રભાવથી સ્તબ્ધ કરી નાખી તેને પ્રભુ સ્મરણમાં પ્રેરનાર તું અસૌકિક દેવીજ છે ! પ્રભુજી ! પ્રભુજી ! આ સુંદરી સાથે મને સુખમાં સદા સ્થાપિત રાખો એટલુંજ યાચું છું. અરે, પણ, કાકા કદાચને આ પળે રૂપીયા નહીં આપશે તો ! (શેકાતુર બની જાય છે).

શાકાચન્ય—(સ્વગત). પ્રભુજી ! તમારી કળા અકળ કહી છે તે ખરુંજ છે. પણ તમારી કળા તે અકળ તો માત્ર મારા જેવા જ્ઞાનહીન મનુષ્ય માટેજ, પરંતુ યોગીઓ જેઓએ યોગાભ્યાસથી તેમનાં દિવ્ય ચક્ષુઓ ખોલ્યાં છે તેમની આગળ તો તમેએ કલ્પો પર્યંતની તમારી કળા સ્પષ્ટ કરી મુકી છે, તો આવું અજ્ઞાની અંધ જીવન ગાળવા કરતાં યોગાભ્યાસ કરીને આપની કળાનો પાર કાંઈક અંશે પામવા અને તે થકી જ્ઞાની થવા હું હવે પ્રયત્ન કરીશ. રાજ્યગાદી અને

રાન્યસત્તા કુંવર ત્રસદસ્યને સોપી હું પિંપલાદ રૂપિના આશ્રમે યોગાભ્યાસ માટે કાલ સવારેજ નીકળી પડું.

વૈરાજ—(મહારાજાધિરાજ સમીપ જતાં. તેમને). પૂજ્ય કાકાજી ! આ પળે માઈ આપની પાસે આવવું જરા જરૂરી કામના લીધે છે. પંદર દિવસ ઉપર મારા વાર્ષિક વર્ષાસનના બે લાખ રૂપીયા હું આપની પાસેથી લઈ ગયો છું ખરો, પણ મને ખીજ બે લાખ રૂપીયા જોઈએ છે તો આવતાં વર્ષના વર્ષાસન પેટે અગાઉથી આજે બે લાખ રૂપીયા મને આપવા કૃપા કરશે.

શાકામ્ય—વૈરાજ ભાઈ, તમે કહો છો તેમ માત્ર પંદર દિવસ ઉપરજ તમે બે લાખ રૂપીયા લઈ ગયા છો, અને ખીજ બે લાખ રૂપીયા પાછા આજે તમને જોઈએ છે, તો મારે અત્યંત દિલગીરી સાથે તમને કહેવું પડે છે કે એ રૂપીયા આપવાનું હમણાં મારાથી બની શકશે નહીં. ભાઈ, હું તો તમારાં ભલા માટેજ કહે છું કે તમારાં જે કાંઈ અપલક્ષણો હોય તેમાંથી હવે તો તમે ઝટ મુક્ત થઈ જાવો, અને પછી તમે કહેશો તો માઈ અઠ્ઠ રાન્ય હું તમને આપીશ. પરંતુ, લોકોમા તમારા માટે બહુ ખાતરી વાતો બોલાય છે તેથી મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે કે તમારા માટે જ્યારે લોકોમા હું સારી વાતો સાંભળીશ, ત્યારેજ તમારાં વર્ષાસનના રૂપીયા પણ હું હવેથી આપીશ. ભાઈ, કાંઈ મારા મનના તરંગો હું તમને નથી કહેતો પણ શાસ્ત્રવાણીજ ઉચ્ચં, તો તમે સાંભળો. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે સત્ય ઉચરવાથી ધર્મની રક્ષા થાય છે, અન્યાસમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી વિદ્યાનું રક્ષણ થાય છે, શરીરને સ્નાનવડે સ્વચ્છ કરવાથી રૂપનું રક્ષણ થાય છે, અને સદાચારનું પાલન કરવાથી કુળનું સંરક્ષણ થાય છે. માટે, જો તમારા પોતાના માટે નહીં તો આપણા યશસ્વી કુળની કીર્તિ માટે તમે દુરાચાર તથા સદાચારને સંગ કરો. વળી, શાસ્ત્રો કહે છે કે પિતા, માતા, અગ્નિ, પરમાત્મા અને યુર, એ સર્વની સેવા સંતતિએ પ્રેમથી કરવી જોઈએ. પરંતુ, તમે પોતે કબુલ કરશો કે તમારાં માત્ર પિતા જીવતા હતા ત્યારે તેઓ તમારી આવી અયોગ્ય વર્તણૂક માટે રાતદિવસ કેટલું કદપાત કરતા હતાં, અને તમારૂં એજ આચરણ હજુ પણ છે તો મૃત્યુ પછી પણ તેઓ ખીચારા એવુંજ કદપાત કરતાં હશે તેનો કાંઈ વિચાર કરીને પણ તમે દુષ્ટ માર્ગોથી વિમુખ થાવો. તેમજ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે કે સત્ય, દાન, સાવધાનતા, પ્રેમ, ક્ષમા અને ધૈર્ય, એ છ ગુણો મનુષ્યે કોઈ દિવસે વિસારવા નહીં, તો તમે સત્યવાન થઈ સત્યના પ્રભાવથી જનન્યભ્યમાન રવી સમાન પ્રગટી રહો, દાન દેનારા દયાવાન દાતાર બની દુઃખી જનોનાં દુઃખો ટાળો, સાવધાનતાસંપન્ન થઈ દુષ્ટતાથી દૂર રહો, કારણ કે વૈદ્ય રોગીઓ ઉપર આજીવિકા ચલાવે છે, પ્રેમદાઓ કામી પુરૂષો ઉપર આજીવિકા ચલાવે છે, અને ચોર લોકો અસાવધ પુરૂષો ઉપર આજીવિકા ચલાવે છે. વળી, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ગૃહસ્થના ધરમા બેસવા માટે તૃણ, વિશ્રામ માટે ભૂમિ, તૃષા તથા હાથ પગ ધોવા માટે જળ. એટલાંજ વાનાંતી જરૂર છે,

તો તમે દુષ્ટ મિત્રોને તમારા ઘર તેડી તેમના માટે હમરો રૂપિયા ઉઠાવી નહીં દેતા સન્નજનોને તમારા ઘર બોલાવો જેથી પાછો પણ ખરચ તમને નહીં થશે અને તમારાં નાણા જળવાઈ રહેશે. વળી, ભાઈ, તમારી કોઈ પ્રતિ તથા દંધ તમે ક્ષમાવાન થાઓ, કારણ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યું છે કે દુષ્ટનું બળ હિંસા છે, રાજનું બળ દંડવિધિ છે, સ્ત્રીનું બળ સેવા છે, અને ગુણવાનનું બળ ક્ષમા છે. વળી, ભાઈ, કોઈ કોઈ પળે હું તમારામાં અતિ ઘણું અભિમાન જોવું છું. તો અભિમાન કેટલું અનિષ્ટ છે તે સાંભળો. વૃદ્ધાવસ્થા રૂપનો નાશ કરે છે, મૃત્યુ પ્રાણનો નાશ કરે છે, ધર્મો ધર્મનો નાશ કરે છે, કાંઈ લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, નીચની સેવા શીલનો નાશ કરે છે, કામ સન્ન-નતાનો નાશ કરે છે, પરંતુ અભિમાન તો એ સર્વનો નાશ કરે છે. અને, ભાઈ, છેવટમાં હું તમને એટલું જ કહીશ કે દુરાચરણમાંથી તમે પોતાને મુક્ત નહીં કરશો તો દેવતાઓ તમારા ઉપર અપ્રસન્ન થશે, અને શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે દેવતાઓ દુરાચારમાં પ્રીતિવાળા જે મનુષ્યોનો પરાભવ કરવા ઇચ્છે છે તેની તેઓ પ્રથમ બુદ્ધિ હરી લે છે, અને બુદ્ધિનું હરણ થતાં મનુષ્યને નીચ કર્મમાં પ્રીતિ થાય છે. ભાઈ, વધુ તો શું કહું ? તમે સમજશો તો બહુ સારી વાત છે; તમે પોતે સુખી થશો અને બીજાઓને પણ સુખી કરશો.

વૈરાજી—પિતા તૂલ્ય કાકાજી ! જે શાસ્ત્ર વચનો આપ ઉચારો છો તે મારા હૃદયમાં ઉતરે છે, પણ હું શું કરું કે મારાથી એ શાસ્ત્ર વચનોનું પાલન થઈ શકતું નથી. હું કબુલ કરું છું કે મારું આચરણ યોગ્ય નથી, પણ મારી એ દુષ્ટતા મારાં હીણભાવને લીધે છે અને મારી રાજી ખુશીથી નથી. અને જોકે સ્વપ્રયત્ને હું સન્માર્ગે વળવા શક્તિવાન નથી પરંતુ પ્રભુજી મારો હાથ ઝાલીને મને સદાચાર પ્રતિવાળે તો તે તરફ હું પૂર્ણ ખુશીથી વળીશ.

શાકાચન્ય—આજે આ તમારાં વચનો સાંભળીને મને તમારા માટે ઘણું સન્માન થાય છે, અને તમે પોતે બહા છો પણ ભાવી તમને ભૂલ ભરેલા માર્ગે દોરે છે એમ હું પોતે સમજી શકું છું. પરંતુ, હું એટલું તો ફરીથી કહીશ કે હાલ તુરત તો એક પાઈ પણ હું તમને નહીં આપી શકીશ, કારણ તમને રૂપિયા આપવા એ તમને દુરાચારમાં ઉત્તેજન આપવા બરાબર છે એમ હું સમજું છું. ભાઈ, મને હમણા જરા જરૂરી કામ છે માટે પ્રધાનજી પાસે જાવું છું. તમે બેસજો, સુરસુંદરી અને ત્રસદસ્યુને મળતા જજો. (જાય છે).

વૈરાજી—(સ્વગત). કાકાજીએ રૂપિયા આપવા ના પાડી ! (નિશ્વાસ નાખે છે.) (સુરસુંદરી આવતા બાબુએ ઉભી રહી સાંભળે છે). અરે, પણ, બીચારા કાકાજી વારે-ધડીએ બંને લાખ રૂપિયા ક્યાંથી લાવીને મને આપે ! પણ, આટલા એક વખતના આ બે લાખ રૂપિયા કાકાજીએ આપ્યા હોત તો મારું ભવિષ્ય સદા માટે સુધારા ઉપર અને ચઢતી કળા ઉપર આવતે. ત્યારે હવે શું કેમ ! (વિચાર કરે છે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત). શા માટે તાતજી આ વૈરાજ બાઈને રૂપીયાની મદદ નહીં કરતા હશે ! લાઇને બે લાખ રૂપીયા જોઇએછે તો તાતજીએ આપવા જોઇએ. લાઈ પૈસાનો કાંઈ સારો ઉપયોગ નથી કરતા તે તો ખરું પણ તાતજીએ એમને રૂપીયા આપવા જોઇએ.

વૈરાજ—(સ્વગત). હા. ખરાબર. એમ કહું કે રહેવાની હવેલી ગીરિ મુકું અને રૂપીયા ઉપાડું. ચાલ, ત્યારે જતું. મારે તો હમણા કોઇને બેથું થવું નથી. (જાયછે).

સુરસુંદરી—(વૈરાજને જતો રોકીને. તેને). કેમ લાઇ ! તાતજીને મળવા આવ્યા હતા ? બેસાને બે ઘડી વાત કરીએ.

વૈરાજ—સુરસુંદરી બહેન ! તાતજીએ આજે મારા ખરા કામની વખતે મને બે લાખ રૂપીયા આપ્યા નહીં તેથી મારો જીવ બહુ સંતાપેછે માટે હમણા તો હું જઈશ. કાલ પરમ દિવસ વળી અવારો તો આવીશ. હું મારા કંમે દુઃખી તેને શું તાતજી પણ આ પ્રમાણે દુઃખી થવા કે ' (નિઘ્રાસ નાખેછે).

સુરસુંદરી—ભાઈ ! હું તાતજીને તમારા માટે કહાશ અને બે લાખ રૂપીયા જરૂર આપાવીશ. પણ તમે આ પ્રમાણે મુઝાશો નહીં.

વૈરાજ—બહેન ! હું ખરું કહું છું કે તાતજી જેવો ધારેછે તેવો દુષ્ટ હું નથી, પછી તો તાતજી મને ગમે તેવો અધમ ભલે ગણે. (જાયછે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત). અરે ભગવાન ! ખીચારા લાઇ વૈરાજ કેવા દુઃખી થાયછે ! એ મારા લાઇ છે તો મારાથી એમને દુઃખી કેમ જોઈ શકાય ! તાતજીને જણાવ્યા વગર હું મારા પોતાના રૂપીયામાંથી બે લાખ રૂપીયા વૈરાજ લાઇ ઉપર મોકલી આપુ.

શાકાચર્ય—(ત્રસદસ્યુ તથા પ્રધાનજી સહિત આવતા સુરસુંદરીને). બેટા!! તું અહીં છે ? તારું કામ છે જરા. (પ્રધાનજીને, ત્રસદસ્યુને, સુરસુંદરીને, સર્વને). જીવો, તમે બધાં સાબજો. મને એકાએક એવો વિચાર આવ્યોછે કે જ્ઞાનપાટની સકળ શિદ્ધિસિદ્ધિઓ મેં આજ દિવસ સુધી બહુ વર્ષો ભોગવીછે. તો હવે યોગા-૩૬ મહર્ષિ પિંપલાદ પાસે જઈને કાંઈ યોગાભ્યાસ પ્રાપ્ત થઈ શકતો હોય તો તે પ્રાપ્ત કરું, અને એ રીતે દિવ્ય દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં આત્માના કલ્યાણનો માર્ગ લેવું, અને મારું બાકીનું આયુષ્ય કદાચને હું પિંપલાદ મહર્ષિના આશ્રમે યોગા-ભ્યાસમાં ગાળું તે માટે, લાઈ ત્રસદસ્યુ, હું કાલ સવારેજ તને સકળ પ્રજ્ઞજન સમક્ષ મારી તમામ રાજ્યસત્તા સોંપવા માગું છું. રાજ્યની માલકી તથા સત્તા માટે મેં તને દરેક રીતે યોગ્ય જોયોછે તેથીજ એ સર્વ હું તને સોંપું છું. તું સકળ સદ્ગુણો પરિપૂર્ણતાએ ધરાવેછે, અને હું મારા પોતાના વિષે વિચાર કરું છું તો મને સિધ્ધ થાયછે કે તારી આ વયનો હું હતો ત્યારે તારા સદ્ગુણોનો કાંઈ કિંચિત અંશજન મારામાં હતો. માટે, મારા કરતાં અધિક ગુણસંપન્ન તું હોવાને લીધે મારા કરતાં વિશેષ મારી રીતે રાજ્ય કરવો તું સામર્થ્ય ધરવિ

છે. બાવળનાં કાષ્ટમાંથી વિમળ સુવાસ નહીં વિકસી અને બાવનાચંદનમાંથી તે વિકસી તો લોઢાનાં તનમનની પ્રયુક્તતા માટે બાવનાચંદનજ વધુ કાલકારી અને ઉપયોગી છે; મોટા ધુમટ ધોંધાટથી ગાજી જાય અને ગ્લાનિયુક્ત પડી રહેા, પણ નાનકડી ધંટડી મનહર મધુર ધ્વનિ રેલાવે તો લોઢાનાં મનને તે નાનકડી ધંટડીજ અતિ આનંદકારી છે; જાડું તો આંગણુ વાળીજ મળે પણ આંગણુને દેદિપ્યમાન કરનાર તો સાથિયોજ છે તો ખરે સાથિયોજ આંગણુનો પ્રિય સાથી છે.

અસહસ્થુ—મહા ભાગ્યશાળી તાતજી ! આ બધા મારા ગુણાનુવાદ આપ શું ઉચરી રહ્યા છો ! લિપ્તુક માગણુને કાઈ રાજન આંગણુ લઈ જઈ એસાડ્યો તેથી શું રાજનનો બરોબરિયો કે સાથી તે થઈ ગયો ? બાળે કાગળના પતંગને ગગનમાં ઉડે ઉડાડ્યો તેથી શું તે પતંગ તે વળી ગગનનો નારલો કે ગ્રહ કે સૂર્ય ચંદ્ર થઈ ગયો ? કાગળની નાવ નીકળા જળમાં કાંઈ થોડીક વાર તરતી રહી તો શું તે સાગરનાં અગાધ જળ પણ તરી જઈ શકવાની ? માટે, તાતજી, કાઈ મહા ગુણસંપન્ન મને રખે વર્ણવતા. એથી તો મારો જીવ મહા વ્યાકુળ બનેછે. ભૂમિ ઉપર પેટે ચાલતી કાઠીને ગિરિ શિખર ઉપર લઈ જઈ મુકતા તે નિઃસંદેહ તમ્ભર ખાધને નીચે પડશેજ; રોગીને સ્વાદિષ્ટ પકવાનેનો આહાર કરાવતાં તેની વ્યાધિ અવશ્ય વૃદ્ધિ પામશેજ; બાવળને અમિતો સ્પર્શ કરાવતા તે અવશ્ય બળી ભસ્મ થશેજ. વળી, પૂજ્ય તાતજી, મને અવધરિત મહત્વથી મહતાં આપ માત્ર અધર્મમાંજ મને પ્રેરોછો. જુ'પરીની ભાગી તૂટી ઝોસ-રીને મંદિરનો સુવર્ણમય કળશ વર્ણવતાં તેને માત્ર પ્રભાદથીજ શુ કરવા ભરોછો ? ખંડેરની બળતાને કુબેરના ભંડારની ભવ્યતા ભાખવાની ભૂલથી શું કરવા ભમાવોછો ? કાગળે કાયલના મીઠા સ્વરની બ્રાતિમાં નાખીને તેને ધરધર જઈ કાકા કરતો અને તેના કકળાટને લીધે કોઈ કોઈના હાથે ભોગ થઈ પડતો શા માટે કરોછો ? અને, વળી, પરમ પ્રીય તાતજી, પુત્રને તો પરમાત્માએ પિતા પ્રતિ દાસત્વજ નિર્માણ કર્યુંછે. જગતમાં દાસ તે તો પુત્ર તેના પિતાનો. એજ એક પરમ દાસત્વ હું સમજું છું, સમૃદ્ધ શેઠની મોટાઈ શાભા તેની સમૃદ્ધિ થકી, પણ તેથી કાઈ એ દ્રવ્ય સંપાત તે શેઠથી વધુ મુલ્યવાન નહીજ કહેવાય; કરિયાણું વ્યાધિગ્રસ્તની વ્યાધિ મટાડનારું, પણ તેથી કાંઈ વ્યાધિગ્રસ્તથી વધુ શ્રેષ્ઠ કરિયાણું નહી કહેવાય; ભાણું સોનાના થાળમાં પિરસાયું તોપણ તે કાંઈ બોજન કરનાર શેઠ કે લિપ્તુકથી વધુ વધારે ઉત્તમ નહી કહેવાય; તેમ કાંઈ પણ રીતે પિતાથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર નહીજ કહેવાય, અને પુત્ર સદા પિતાનો દાસજ કહેવાય.

મુરમુંદરી—

ગાયન ૩.

ધન્ય છે ધન્ય છે તાત તણા આરાંકિત તન,
તાત પ્રતિ દાસત્વ ભલે વસ્તું તુજ મન.

ધન્ય છે.

એ દાસત્વથી પ્રભુજી પરમ પ્રસન્ન,
છદ્ર સમ દેવતા કરશે તને નમન,
ભુમિ ઉપર કરશે સર્વ કો તુજ પૂજન,
તુજ વિહાર કાજ ખુલશે ચૈદ્ર ભુવન,
પાંચિજન વસ્તુ આરી મળશે રાત્રિન,
કલ્પવૃક્ષથી ભરાશે તુજ ઉલ્લાસ ઉપવન.   ૧૫૫ છે.

શાકાચન્ય—ખેટા સુરસુંદરી ! તારા ભાઈ માટેનાં તારા ગુણગાનના વચનોથી મને પરમ હર્ષ થયોછે; મને તો એ પેરે પ્રશંસા કરતા નહીં આવડતે. જાણે સરિતા જળ વહન કરીને સગીપતી ગુપ્ત ભ્રમિની શુષ્કતા મલિનતા પરહરી ગઇછે ! જાણે વિદ્યુત પ્રકાશ રેલાવીને પૃથ્વી ઉપરની અધારી રાત્રિની શૂન્યતા વણસાડી ગઇ ! જાણે કોયલે મધુર ટહુકો કરીને વગડાની વિકાળતા વિસરાવી ! તેમ તારાં પ્રેમાળ વચનોથી તું મને આનંદથી ભરી ગઇ. (તસદસ્યુને). ખેટા, મને હવે ખરાખર સિધ્ધ થાયછે કે હું ધારતો હતો તેથી પણ વધુ હઠાપણુ તારામાં છે.

તસદસ્યુ—તાતજી ! મારામા એવું તો શું પ્રૌઢ હઠાપણુ આપ જોતા દરો તો હું સમજી શકતો નથી. શું આપ એવું કહેવા માગોછો કે સત્યને સત્ય કહેવું, ચોરને ચોર કહેવો, શાહુકારને શાહુકાર કહેવો, એમાં કાંઇ હઠાપણુની પરાકાષ્ટા છે ? ખીચારો જ્ઞાન તેને પ્રભુજી તરફથી પ્રાપ્ત થએલી પ્રેરણા બુદ્ધિ અનુસાર એક દુકડા રોટલા માટે તેના ધણીનું રાત દિવસ રક્ષણ કરેછે; વૃક્ષ ખીચાઈ તાપ, ટાદ, વૃષા, વેદીને આપણને છાંયડો અને ફળ પાન દેછે; સૂર્ય ચંદ્ર એક ઘડી પણ વહેલા મોડા થયા વિના નિયમિત રીતે આપણી સેવામાં હાજર રહેછે. આ પ્રમાણે સર્વ કોઈ પોતપોતાનું નિર્મિત કર્તવ્ય કરેછે, તેમ હું પુત્ર તરીકે મારા પિતા પ્રતિનું માઈ દાસત્વ સમજી રહ્યાં છું તો મનુષ્ય અવતાર તરીકે તે માઈ એક સ્વાભાવિક લક્ષણ અને કર્તવ્ય છે; અને સ્વાભાવિક લક્ષણ કે કર્તવ્ય માટે તો કાંઇ પ્રશંસા ઘટતીજ નથી, તો પછી આપના પુત્ર તરીકેનાં મારાં સુલક્ષણ અને કર્તવ્યપરાયણ બુદ્ધિ માટે મારી કિંચિત પ્રશંસા પણ પ્રયોજનયુક્ત નહીં કહેવાય. અને, તાતજી, મારી તો વિનંતિ છે કે આપ મહર્ષિ પિષ્પલાદ પાસે સીધારોછો તો મને પણ આપની સંગાથે લેતા જાવો.

શાકાચન્ય—ખેટા ! તું હજી સંસારનાં સુખો મહાલ્લો નથી, અને મારા જેવો વૃદ્ધ વયનો માણસ જેણે સંસારનાં સુખો જોયાંછે તેણે વન વગડાની અને વૈરાગ્યની પાટે વિચરવાનું છે.

તસદસ્યુ—તાતજી ! આપનું આ કથન તો મારાથી યથાર્થ સમજાતું નથી. માંદો માણસ ઘણાં વર્ષોથી પીડાતો હોય તો તેના માટે આરોગ્યતાના ઉપચારો જોઈએ અને જે નિરોગી હોય તેને અનારોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તો તેનું કાંઈ નહીં એ પ્રમાણે આપનું કહેવું દરેછે; જે મદાની ઝુંપડી તે મહેલ થાય તો સાઈ

પણ મહેલ ખાંડર થઈ જાય તો તેનું કાંઈ નહીં, એ પ્રમાણે આપના શબ્દોનો તો ભાવાર્થ થશે; ખાખોચિયું જે ગંદાં જળનું ભરેલું તે સુકાઈ રખે જાય, અને સાગર તો ભરેને સુકાઈ રેતીનું રણ થઈ જાય, એ પ્રમાણેનું સિદ્ધાંત આપે પ્રતિપાદન કરેલું કહેવાશે. માટે, મહર્ષિ પિષ્પલાદ પાસે આપની સંગાથે જવાની મને ના પાડી સંસારનાં સુખો ભોગવવાનો આગ્રહ મને નહીં કરશે. એટલુંજ નહીં વિનવુંહું. સંસારથી અલગ થઈ મહર્ષિ પિષ્પલાદ પાસે આપની સાથે જવા હું ઇચ્છા રાખુંહું તે એટલાંજ કારણ માટે કે સંસાર જેવાં ઉત્તમ સ્થાનમાં રહેવા હું પુરતી યોગ્યતા ધરાવતો નથી. સંસારમાં સ્વાર્થત્યાગ જોઈએ, તેના બદલે સ્વાર્થ તો મારામાં પરિપૂર્ણતાએ છે; જેથી પહેરવા સારા સારાં વસ્ત્રો અને અમૃત્ય જવાહીરો, સેવામાં નોકર ચાકરો, રહેવાને મહેલો, એવા સર્વ વાના મારા પોતાના માટે મને જોઈએછે. વળી, સંસારમાં પ્રભુજીની ભક્તિ જોઈએ તેના બદલે હું તો શ્રીહરીનું સ્મરણ પણ મારામાં જોતો નથી; સત્ય જેના આધારે આ વિશ્વ ટકી રહ્યું છે તે હર પછે મારામાં આ સંસારમાં જોઈએ તેના બદલે કોઈક પળનું મારાથી અસલ ઉચ્ચાર્થ જાયછે. આવા અનેક દોષોથી હું ભરેલો છું, કલંકિત છું, તો સંસારમાં રહેવું મને ઘટતું નથી. અભ્યાસમાં ચિત્તની એકાગ્રતા જોઈએ પણ વાનર વ્યથતા ચિત્તમાં આવી વસી તો અભ્યાસમાં સરળતાથી આગળ કેમ વધારો? ખેતરમાં ધાન્યના વિપુલ પાક માટે રસાળ ભૂમિની આવશ્યકતા છે પણ તેમાં સ્ફટિક જડાયા તો ધાન્યના પાક તે કેમ દઈ શકશે? સરિતા સપાટી ઉપર તરતા પદાર્થમાં જળના વજન કરતાં હલકું વજન જોઈએ, પણ તે પદાર્થે પાણીજલ્વ પ્રાપ્ત કર્યું તો શી રીતે તે સરિતામાં તરી શકશે? માટે, તાતજી, મારા દોષોને લીધે આ સંસારમાં હું અયોગ્ય સ્થાને છું અને તેથી જ હું આપની સંગાથે મહર્ષિ પિષ્પલાદ પાસે જવા આગ્રહ કરુંહું.

શાકાયન્ય—ખેટા! ત્યારે શું વનવગડા જે પ્રભુ માર્ગના આશ્રમો છે તેમાં શું તું કહેછે એ દોષોનો આધ નહીં આવે? એક પાઈની નિર્જીવ મુડી જે માત્ર એક રૂપીઆનો વ્યાપાર માટે પુરતી નથી તે શું લાખો રૂપીયાના વ્યાપાર માટે પુરતી થઈ પડશે? જે ખાંડ જળ અંગ સ્વચ્છ કરવાના કામમાં નહીં આવે તે શું ઉદરની તૃષા છીમાવવાનાં કામમાં આવશે? જે બહેરો મુગો એક અક્ષર ઘરનાં ખુણામાં પણ ઉચરી નહીં જાયો, તે શું હજારો લોકની સભામાં વાક્યાતુરીનો વિજયી પ્રયોગ કરી દેખાડશે? માટે, જે સદગુણોની ન્યૂનતા સંસારમાં આધ કરનારી છે તે વનવગડાના યોગ માર્ગમાં પણ અવરથ અને વિશેષ આધ કરનારી હોવીજ જોઈએ.

વસદસ્તુ—મુરખીજ તાતજી! જે વિષ્ટા ભાંગેલી ઝુંપડીએ નહીં ઘટે તે દિવ્ય મહેલે તો નહીજ શોભે; જે વાવાઝોડાં વનવગડે પણ અયોગ્ય તે સમૃદ્ધ શહેરમાં તો અનુચિત ખરાંજ; જે સર્પ વાડી જાડીમાં પણ હાનિકારક તે છુપી રીતે શૈયામાં વિદળાયશે તો નહીજ સારો. માટે સદગુણોનો જે અભાવ સંસારમાં

દોષરૂપ છે તે વનવગડામાં પ્રભુજીના યોગ માર્ગમા પાણુ અત્યંત દોષરૂપ અને વિધ્નરૂપ છે. પરંતુ સંસારમાથી નીકળી વનવગડામા જવાનું માફે કારણ એટલુંજ છે કે વનવગડામાં પ્રભુજીના યોગ માર્ગમા સદગુણોના અભાવ ટળીને સદગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ અમુક શહેરમાં દૈવધોજી નાદાર થયેલા વ્યાપારીએ દૂર બદાર ગામ નીકળી જઈને પ્રમાણિકપણાથી નોકરી કે વ્યાપાર કરવો અને પછી પોતાના શહેરમાં પાછું ફરવું હિતકારક છે; જેમ મલિન પદાર્થોને તેમના મલિનત્વમાથી મુક્ત થવા અગ્નિમાં હોમાવું શ્રેયસ્કર છે; જેમ કાંકરા ભળેલા ચોખ્ખા માટે ચાળણીમાંથી ચળાઈ જવું હિત છે; તેમ સંસારમાં સદગુણરહિત મનુષ્ય માટે વનવગડામાં સદગુણનાં સેવન માટે જવું આવશ્યક છે, અને સદગુણ પ્રાપ્ત થવા પછી તે સદગુણાદિ મનુષ્ય માટે સંસાર સર્વોત્તમ સ્થાન છેજ. હીરામોતીના હારને મુદરીની ઝીવા કરતા વધુ શોભાયુક્ત ગૌરવ શું ? તલવારને શરવીરની કેડ કરતાં વધુ ઉત્તમ સ્થાન શું ? ઘડોને મહાલવા કાળે ગગનથી વધુ વિસ્તાર કયો ? જન્મ દેનાર દયાળુ તાતજી ! સંસાર કહેતા તો પરમાત્માએ મહા પરિશ્રમથી રચેલું સકળ સુખનું ધામ. એમા અનાજનો માત્ર એક દાણો વાવવામાં આવે તો તેમાંથી તેજ અનાજના હજાર દાણા ઉગે; એમાં એક થોડુંક ઉડું જમીનમાં એક ફેરાનું બોદવામાં આવે તો કુવા રૂપે નિરંતરનાં મીઠા જળની પ્રાપ્તિ થાય; એમાં રાત્રિ સમય થાય તો ચંદ્રમા અને તારલાએ પ્રગટી પ્રકાશ રેલે, અને દિવસ ઉગે તો સૂર્યનારાયણ સેવામાં હાજર રહે; એમા અનેક બુદ્ધી બુદ્ધી રૂપે તો તેમના નિર્મિત સમયે જાતજાતનાં ફળપાન આપે. આવો મહા સુખપ્રદ સંસાર મનુષ્ય માટે રચતા પરમાત્માને પોતાને પણ કાઈ ઓછો શ્રમ પડ્યો નહીં હશે. માટે, સંસાર તો મનુષ્ય માટે મહા ઉત્તમ સ્થાન છેજ. અને સંસારમા જે સદગુણરહિત મનુષ્યો વસે છે તેઓજ આ સંસાર જે સુખનેા સાગર છે તેને દુઃખનેા દરિયો કરે છે. તાતજી, આ પ્રમાણે માફે દ્રઢ માનવું છે અને તેથી મારા પોતાના દોષો પરત્વે મહા ઉચ્ચ પતિતાપ વારંવાર થાત પળોમાં થાય છે અને તેથી મહર્ષિ પિપ્પલાદના બોધથી અને આત્મજ્ઞાનના દીર્ઘ કાળના અભ્યાસથી મારા સઘળા દોષો ટળે એ મારી અભિલાષા છે; અને એ દોષો ટળતા, પછીથી હું સંસારમા પાછો વળીશ તો મંસારમા માફે પ્રત્યેક કર્તવ્ય હું સમજી શકીશ અને તે પરિપૂર્ણ કરવા શક્તિ પણ ધરાવીશ. માફે કહેવું બૂલ ભરેલું હોય તો મારી બલ મને જતાવશે.

શાકાન્ય—બેટા, તારી બૂલ કહાડવા મારામાં એટલી બધી બુદ્ધિ નથી અને હું તો હવે એટલુંજ કહું છું કે મહર્ષિ પિપ્પલાદ પાસે મારી સંગાથે તું આવવા ઇચ્છે છે તો ભલે આવ, પણ મારી ગેરહાજરીમા રાજ્યસત્તા તું નથી લેતો તો એ રાજ્યસત્તા સુરસુંદરીએ તો લેવીજ પડશે. (સુરસુંદરીને). બેટા, તું મને કહે કે તારા ભાઈની પેઠે તું પણ મહર્ષિ પિપ્પલાદના આશ્રમે આવવા નૈવાર થઈ છે કે મારી અને તારા ભાઈની ગેરહાજરીમાં મહેલે રહી રાજ્યસત્તા ધારણ કરીશ ?

સુરસુંદરી—મહર્ષિ પિપ્પલાદ પાસે આવવા અને આત્મજ્ઞાન પામવા કોણને નહીં ગમે ! પણ, આપ તથા ભાઈ બેઉ મહર્ષિ પિપ્પલાદ પાસે સીધારો છો, અને મારે રાન્યસત્તા ધારણ કરવીજ જોઈએ એવી આવશ્યકતા છે અને આપની ઇચ્છા પણ છે, તો હું મહેલે રહી રાન્યસત્તા ધારણ કરીશ.

શાકાયન્ય—બેટા ! આ પ્રસંગે તેં મારો બોલ પાછો ફેલ્યો નથી તેથી મને થતી ખુશાલી હું વર્ણવી શકતો નથી, કારણકે તારા ભાઈની માફક તેં પણ જો મારી સાથે આવવાનો આગ્રહ કર્યો હોત તો મહર્ષિ પાસે જવાનો વિચાર મારે પડતો મુકવો પડ્યો હોત.

સુરસુંદરી—

ગાયન ૪.

૧. ચત્રાવું પ્રાંતથી મુજ શિર આના તાત ફરી,
તાતજી છું હું આત્મકિત બાળા તમારી,
શિખ તો દેતા જાળે મને સારી સારી. ચઢાવું
૨. રાજકાજની મુજ શિર ભારી ભારી,
ઉંચકું એ જાણી પ્રભુ સહાયકારી. ચઢાવું.
૩. પ્રભુપૂજનમાં પણ કરજે યાદ પુત્રી ખારી,
પિતા આશિષે નહોય પુત્રીને દુઃખની વારી. ચઢાવું.
૪. વહેલા વળજે તાત બ્રાત કામથી પરવારી,
બાળાથી ચવાની નથી પ્રગ્ન ઉપકારી. ચઢાવું.

(સાહેલીઓ આવે છે. તેમને). બહેનો ! તમે આવ્યાં ? મને બહુ આનંદ થયો. એક લગીર વાર થોભો તો હું તાતની સાથે વાત કરી લેવું.

શાકાયન્ય—(સુરસુંદરીને) બેટા ! તું તારી સાહેલીઓ સગાયે હવે ભલે આનંદ કર. તારો ભાઈ, પ્રધાનજી અને હું અંદર જઈને કાલે તને સવારે રાન્યગાદી સોંપવાનો બંદોબસ્ત કરીએ છીએ. (ગય છે. જતા. બાજુએ પ્રધાનજીને). મારા ભાઈથી અધિક માયાળુ પ્રધાનજી ! મારી હાજરીમા પણ રાન્યકારભારનો સંવળો બાળે તમેજ ઉઠાવો છો તો હવે મારી ગેરહાજરીમાં પણ એ બાળે તમારે ઉઠાવવાનો છે. બીચારી સુરસુંદરી બાળ તો રાન્યકારભારનું મહા દોહલું કામ શું સમજે ! હવે કાલે સવારમાંજ સકળ પ્રજાજનને મહેલે બોલાવી રાન્યસત્તા સુરસુંદરીને મેં રાન્યસત્તા સોંપી છે તેની તમને જાણ કરું, તે માટેનો તાકી-દનો બંદોબસ્ત તમે કરશો. (શાકાયન્ય પ્રધાન તથા ત્રસદસ્થુ જાય છે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત). તાતજીએ રાન્યસત્તા મને સોંપી છે તો લાવ જરા મળક માટે આ સાહેલીઓ ઉપર એ સત્તા ચલાવવાનો ડાળ કરું. જોવું, એ લોકો કાંઈ મારાથી ડરે છે. (સાહેલીઓને), સાહેલીઓ ! તમને તો મહેલે મારી પાસે આવતાં પણ કાંઈ યુગના યુગ વીતી જતા, દેખું ! જાણે કાંઈ વેડે જવું પડે તો ધીમે ધીમે પગ ઉપડે તેમ હાંડવાની શું તમને ટેવ હશે ! મને તો એવું ના ગમે. આપણને તો જાણે ઉઠીને આવે તે સાહેલીઓ ગમે.

સાહેલી ૧—પણ, અમે ધીમે ધીમે આવ્યાં તેમા તમને મોટું શું થઇ ગયું ! કાંઇ અમે તમારી આગગાદીનો ટાઇમ ચૂકાવી દીધો, કે અમે તમારું કાંઇ શુભ મુદ્દત ચૂકાવી દીધું, કે કાંઈ અમે તમારા ઘીના કદા ચૂલે ઉભરાઈ જવા દીધા, કે અમે ધીમે ધીમે આવ્યા તેનો તમને આટલો બધો સંતાપ થઇ ગયો ?

સુરસુંદરી—એ તો સઘળું હું રાજ્યગાદી ઉપર નહીં હતી ત્યાં સુધી દીક હતુ, પણ મારા તાતજી અને બ્રાત બેઉ સવારે મહર્ષિ પિપ્પલાદ પાસે જાય છે, અને તાતજીએ રાજ્યસત્તા મને સોંપી છે. તો મારી રાજ્યસત્તાના વખતમા તો તમારે દરેક રીતની ઝડપ તથા સમજ રાખવી પડશે. પહેલું ચાલતુ હતું તેમ હું ધાંકું છું હવે નહીં ચાલશે.

સાહેલી ૧—તો રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યાંછો તે માટે કાઈ સાહેલીએને દબાવી મારશો નહીં. આ મારો ભાઈ વીલાયત જઈ ખેરીસ્ટર થઇ આવ્યોછે તે દરરોજ મને સમજ પાડેછે કે અમેરીકા, ફ્રાન્સ વિગેરે સુધરેલા દેશોમા પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બંધારણ છે, તેમ આપણું રાજ્યમા પણ થવું જોઈએ. તો મારા ભાઈને કહી દઇશ તો બોલ બોલતાંમાં કયાંયે તમને રાજ્યગાદી ઉપરથી ઉઠાડી સુધી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપશે તેની તમને ખબર પણ નહીં પડે. માટે, આખાં રાજ્ય ઉપર ગમે તો રાજ્યસત્તા ચલાવજો પણ સાહેલીઓ ઉપર સત્તા ચલાવી તો માઠી દશા થવાની એ નક્કી જાણજો. (ખીજી સાહેલીએને) કેમ, કું ખરું કહું છું ને ?

સાહેલી ૨—(સુરસુંદરીને) અને રાજ્યની સત્તા તમને મળી છે તો વગર વાંકે પણ લોકોને મારી નખાવશો શું ? એમ તો રાજન લોકોના કાઈ બાપ નથી માર્યો કે વગર કારણે અમને ખસ કરીને પાળુ કહે. (સાહેલીએને). ગઈકાને પણ તાવ ચઢે તેવી વાતો સુરસુંદરી બહેન જાણ્યાં છે તે મળી કેમ આપણાથી સંભળાય ?

સાહેલી ૩—અને મારા બાપા રાજ્યના સર્વથી મોટા વ્યાપારી છે તે કહે છે કે મહારાજ રાજ્યના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની સલાહ અને અનુમતિથી રાજ્યકારભાર ચલાવે તો પ્રજાનું હિત વિશેષ જળવાય. જો મારા બાપાને કહી દઇશ તો એ તો લોકોમાં એવી ચળવળ ઉભી કરશે કે નગરના પ્રતિષ્ઠિત સંજ્ઞોનાની અનુમતિ અને પરવાનગી વિના રાજન લોકથી પાણી પણ નહીં પીવાશે તો રાજ્યસત્તા તો પછી કયાંથી ચલાવાશે ? (સાહેલીએને). આ સુરસુંદરી બહેન તો કાંઈ અક્કલગરો બક્કલગરો બાપ અને એમને અક્કલ આવે તો મારું.

સાહેલી ૪—અરે ! પિતા તો પુત્રને રાજ્યગાદી આપે, પણ પુત્રીથી પ્રજાની પરવાનગી વિના રાજ્યગાદી ઉપર બેસાયજ કેમ એજ સવાલ હું તો સુરસુંદરી બહેન તમને પુછું છું. પ્રતિષ્ઠિત સંજ્ઞોનો તો શું પણ સામાન્ય વર્ગનાં પ્રજાજનોની પણ પરવાનગી વિના તમારાથી રાજ્યગાદી ઉપર બેસી શકાયજ કેમ ? અને મારા કાકા છે તે એવા જકવાળા છે કે ગઈકાનું પુછું જાણું તો તે દોરેજ

નહી, અને એમને હું લગીર અણસારો કરીશ કે પ્રગળનની પરવાનગી વિના સુરસુંદરી બહેન ગાદી ઉપર બેસી ગયાછે, તો એ તો એવી જક પકડવાના કે રાન્યગાદી ઉપર તમે બેઠેલાંછો તોયે તમને ઉઠાડી મુક્યા વિના નહી રહે.

સાહેલી ૫—અને, સુરસુંદરી બહેન, મારા મામા તો વળી એવા છે કે તમારી આવી લગીર વાત પણ કહુ તો અહીં આવીને તમારાં મુખ ઉપરજ તમારી ઝાટકણી કઢાડી નાખ કે મારી બાણુજને તુ બોલનારી કાણુ. (સાહેલીઓને) હું તો હોય એવું કહુ, આ, પછી સુરસુંદરી બહેનને ખાટું લાગે તો ભલે.

સુરસુંદરી—(ગભરાઈ જઈને). સાહેલીઓ ! તમે તો બધી મને બહુ જબરીઓ મલી છો ! એક તો મને રાન્યગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકવાને તૈયાર થઈ છે, બીજી એના મામાને બોલાવી લાવવા તૈયાર થઈ છે ! એાય બાપ ! તમે બધી આવી જબરીઓ છો ! મેં તો લગીર હસવા એક બોલ કહ્યો તેમા તમે બધી આવી પલટાઈ ગઈ !

સાહેલી ૧—પલટાઈ ના વ્યય તો તમારા મેહેણા સાભળ્યા કરીએ ત્યારે ?

સાહેલી ૨—સાહેલીઓને તો રાજનાં ભાતભાતના ખાવાના અને પહેરવાનાં મહેલે મળે તેટલાં માંડ સુરસુંદરી બહેન પાસે મહેલે આવે, નહીતો મહેલની સામા પણ શાની જીવે ?

સાહેલી ૩—સાહેલીઓ તો જે એમનું મન રીક્યું તો પછી ધક્કા મારીને મહેલ બહાર કઢાડો તોપણ નહી વ્યય, અને જે મન ઉઠી ગયું તો મહેલે પાણી પીવા પણ ઉભી નહી રહે. સમજ્યાને ?

સુરસુંદરી—(સાહેલીઓને). સાહેલીઓ ! હવે તમે બોલતી બંધ થાવો. હું તમારી સધ-જાની મારી માગું છું અને મારો અપરાધ માફ કરો.

સાહેલી ૧—હ્યા, એક ફેરાનો અપરાધ માફ કરીએ તોતો પછી બીજા ફેરાનો અપરાધ કરતાં તમને વારજ શાની લાગે ? અપરાધ તો કાંઈ માફ થાય નહી અને તમારે માફી માગવી પણ નહીં. (સાહેલીઓને). સુરસુંદરી બહેન દીકમાં ફેકાણે આવી ગયા !

સુરસુંદરી—સાહેલીઓ ! તમે મને સીધા દોર જેવી કરી દીધાંછે, અને હસવામાં પણ હવે હું તમને વાકે બોલ નહી કહું.

નોકર—(આવતાં. સુરસુંદરીને). રાન્યમાતા ! એક કોઈ કુશાંખ નામનો માણસ નોકરી રહેવા આવ્યોછે અને બસ કહેછે કે હું તો રાન્યમાતાને ભેજો થઈશ અને મહેલે નોકરી રહીશ ત્યારેજ મહેલેથી જઈશ, નહીતો મહેલેજ માંથું પટકીને મરી જઈશ.

સુરસુંદરી—(નોકરને). કોઈ ખીયારો મહા દુઃખી માણસ હશે. એને મારી પાસે ઝટ મોકલ. (નોકર જાયછે). (સાહેલીઓને). આ ખીયારો કોઈ નોકરી માગતો આવ્યોછે તો નોકરીએ રાખી જઈશ. કામ કરશે અને એવું પેટ બરશે.

સાહેલી ૧—અરે ! એ રોયાના બોલો ઉપરથી તો કાઠી જાણે ગઈયો લાગેછે. ધક્કા મરાવીને મહેલની બહાર મુવાને કઢાવી મુકેને.

સાહેલી ૨—અરે ! મુવાને પ્રથમથીજ ધક્કા મરાવી શું કામ કઢાડવો ? વગર પગારે બાર મહિના કામ કરાવી પછી ધક્કા મરાવી કઢાડી મુકયો હોય તો તે સાઈં.

કુશાંબ—(આવતાં, સાહેલીઓને જોઈને. સ્વગત). ઓય બાપડ્યા ! આ તો જાણે બધી રાજ્યપુત્રીઓનુંજ વન અહીં ફાટયુંછે ! આમા રાજ્યપુત્રી કંઈ હશે અને સાહેલીઓ કંઈ મુઘ હશે ! (સાહેલીઓને. મળક કરતાં). રાજ્યમાતા રહ્યાળાં તમે કે ?

સાહેલી ૧—રાજ્યમાતા તારી નાની અને દાદી તો આ પેલી (સુરસુદરી તરફ આંગળી કરીને) ઉભી.

કુશાંબ—અને તમે બધીઓ ત્યારે દાસીઓ હશે ?

સાહેલી ૨—રોયા ! અમે તો બધીઓ રાજ્યમાતાની સાહેલીઓ છીએ.

કુશાંબ—એ તો સાહેલીઓ કહો કે દાસીઓ કહો એ બધું અમારા દેશમાં એકનું એક કહેવાયછે. હશે, પણ હવે એ વાતની ઝાઝી તકરાર થી ! અને સાંભળો, મારી નોકરી માટે રાજ્યમાતા સંગાથે મારે ખાનગીમા લગીર વાત કરવાની છે તે માટે તમે બધીઓ અહીંથી જરી હાંડી જશો તો મને હીક પડશે. કારણ એમ છે કે મારી હકીકત એવી છે કે શાસ્ત્રની કથા પેકે રાજ્ય માતાએ તે સ્વસ્થ અને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળવાની છે.

સાહેલી ૩—તારાં કર્મની જે કાંઈ કથા કહેવાની હોય તે ઝટ કહી દે અને અહીંથી હાંડતો થઈ જ. અમે તો ગરબો ગાવા આવ્યાં છીએ તે જવાનાં નથી.

કુશાંબ—ત્યારે બધીઓ અહીં ઉભી રહેને, મારા બાપનું એમાં શું બન્યું ! (સુરસુદરીને). રાજ્યમાતા ! એક વિનંતિ આપની સમક્ષ નિવેદન કરવા હું આવ્યોહું. મેં જાણ્યું આ બધી સાહેલીઓ અહીંથી જરીક વાર આવી ગઈ હોત તો સાઈં, પણ નથી જતી તો છોને ઉભી.

સુરસુદરી—તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહો, સાહેલીઓનો બાધ જાણશો નહીં.

કુશાંબ—ત્યારે, આપની આજ્ઞા છે તો મારું જીવનચરિત્ર તું શરૂ કરું. કથાનો આરંભ એ પ્રમાણે છે કે ઉપનિષદો આપણા મહા પવિત્ર શાસ્ત્ર છે. ઉપનિષદ શબ્દનો એક અર્થ બ્રહ્મજ્ઞાન એ પ્રમાણે થાયછે. અને બ્રહ્મજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ ઈશ્વર સંબંધિનું જ્ઞાન એ પ્રમાણે થાયછે.

સાહેલી ૧—(કુશાંબને); તો એમા તેં શું મોટું નવાઈવું કહ્યું. (બધી સાહેલીઓ તેની મળક કરવા હસેછે).

કુશાંબ—(સાહેલીઓને). આ ધર્મની બાબદ છે માટે તમારું હસવું રહેવા દેશો નહીંતો મારાં મોટેથી કાંઈનું કાંઈ બોલી દેવાશે તો વળી તમે કહેશો કે અમને આમ કેમ કહ્યું.

સાહેલી ૨—(હસવાનું ચાલુ રાખીને). કાણ હસેછે તો ? અહીં કાણને કહેછે ?

કુશાંબ—(સ્વગત). આ લોકોને ઝાઝી છેડવામા સાર નથી.

સાહેલી ૩—(કુશાંબને). અમારૂં હસતું તારાથી દેખી નહી શકાતુ હોય તો તારૂં મોઢું ફેરવી બોલ. વળી અમને શાનો કહેછે કે હસશો ના અને કરશો ના.

કુશાંબ—(ડરી જઈને). હવે તમને કોઈને કશુંએ નહી કહીએ, આપા. તમે છાનાં રહો. (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! ઉપનિષદ શબ્દનો અર્થ મેં આપને હમણા કહી ચેલજાવ્યો. નહી વાર ? ખરાબર. ખરાબર. એ તો મને યાદ આવ્યું. હવે વાર આગળ ચાલતા મારે કહેવાનું કે સઘળાં ઉપનિષદોનો મેં ઉચ્ચ પરિશ્રમથી ધણો સારો અભ્યાસ કર્યોછે. અને એ અભ્યાસના પરિણામે હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યોછું કે એ સઘળા ઉપનિષદોમાં કંઠોપનિષદ અગ્ર સ્થાન ધરાવેછે, અને એ ઉપનિષદનો દાર્ઘ કાળ પયત આપ અભ્યાસ કરશો તો આપને પોતાને પણ સિદ્ધ થશે કે એ ઉપનિષદનું પરમ મહત્ત્વ નાચિકેત નામના એક બાળકના રસિક દ્રષ્ટાંત પરત્વે છે. હવે, તે કેવી રીતે તે હું આપને સમજાવું. નાચિકેત એ અરણિ નામના એક મુનિનો પુત્ર હતો. એક સમયે દિગ્વિજય યજ્ઞ આરંભાંત અરણિ મુનિ દાનમા પોતાની પાસેની ગાયો આપવા લાગ્યા. મહા સમર્થ મુનિ તરીકે અરણિ મહા ઉદાર વૃત્તિના હતા તોપણ તે સમયે સ્વાર્થ બુદ્ધિએ તેમની કુશાગ્ર બુદ્ધિનો પરાજય કર્યો, અને પોતાની માલકાની જે ગાયો હતી તેમાંથી જે ગાયો બચ્ચાંઓને જન્મ નહી આપી શકે કે દુધ નહી આપી શકે તેવી વૃદ્ધ થઇ ગઇ હતી તે એમણે દાનમા આપવા માઠી અને સારી ગાયો પોતાના પુત્ર નાચિકેત માટે રહ્યા દીધી.

સાહેલી ૧—(કુશાંબને). એ દિગ્વિજય યજ્ઞ વખતે તારા કોઈ બાપદાદાના બાપદાદાઓ જીવતા હશે તો દાનમાં કાંઇ ગાયો લઇ આવ્યા હશે ખરા, નહી વાર ?

સાહેલી ૨—અરે ! એના બાપદાદાઓ વંશપરંપરાથી અને અનાદિક કાળથી એવા હુશિયાર હશે કે અરણિ મુનિની ગાયો નિત્યની રાત્રે પોતાનાં ઘર છાનામાના ઢાંડી જતા હશે એટલે દાનમાં ગાયો લેવા જવાની એમને જરૂર શાની રહે.

કુશાંબ—(સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! આ લોકો આ પ્રમાણે મારી કથામા ભંગ પડાવેછે તો એક વાર ફરીથી આપને મારી વિનંતિ છે કે હમણાં થોડી વાર એ લોકોને બહાર જવા કહો તો સાઈ. (સાહેલીઓને). મારા બાપદાદાઓ તો ચાર હશે અને અરણિ મુનિની ગાયો રોજ ચોરી જતા હશે. પણ તમારા બાપદાદાઓ કોણ અને કેવા શાહુકાર છે તે જરા મને કહેશો.

સાહેલી ૧—એ તો અમે બધીઓ ખુશીથી કહીશું. સાબળ. મારા ભાઈ વિલાયત જઇ પાસ થઇ આવેલો મોટો ખારીસ્ટર છે.

સાહેલી ૩—અને, મારા બાપ આખા રાજ્યના સર્વથી શ્રીમંત વ્યાપારી છે.

કુશાંબ—(સાહેલીઓને) એ તો તમારા ભાઇઓ અને બાપાઓ અને કાકાઓ બધા કેવા હશે તે અમારાથી કાઇ જાનું નહી હશે, માટે મોટી મોટી વાતો મારે સાંભળવી નથી. (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! આપ મારૂં જીવન વૃત્તાંત લક્ષ

દમને સાંભળાછો તેથી મારા જીવને અત્યંત શાન્તિ વળેછે. સારે, હું યાદ કરું કે આ કથામા હું કયા અટક્યો હતો. (યાદ કરવાનો ડોળ કરેછે.) હા. હા. ખરાબર, યાદ આવ્યું. હવે મારા પિતા પણ અરણિ મુનિ માફક આજ્ઞાણ હતા, કારણકે હું કુશાંબ જાતે આજ્ઞાણ છું, અને હું મારા આપનો દીકરો છું. હવે, આજળ કહું ત્યારે જેમ નાચિકેતના પિતાએ દિગ્વિજય યજ્ઞના પ્રસંગે દાનમાં ગાયો આપી, તેમ મારા પિતાએ એમની વૃદ્ધાવસ્થા થતાં પોતાની મીલકતનું વસિયતનામું કર્યું, તેમા મારી માતાને માત્ર એકજ ઘર રહેવાને આપ્યું, અને બીજાં દસ વીસ ઘરો અને તમામ રોકડ પુંજી કાંઇ પચીસ પચાસ લાખની કે કરોડની મને લખી આપી. જ્યારે નાચિકેતના પિતાએ દિગ્વિજય યજ્ઞ કર્યો ત્યારે નાચિકેતની વય માત્ર પાંચ વર્ષની હતી, અને મારા પિતાએ વસિયતનામું કર્યું ત્યારે મારી વય કાંઈ સાત વર્ષની હતી, એટલે નાચિકેતની અને મારી વયમાં કાંઈ કેર કહેવાયજ નહીં એમ કહું તો ચાલે.

સાહેલી ૧—(કુશાંબને). વયમા તો બે વરસનો ફેર નહીં જેવો કહેવાય પણ નાચિકેતની અને તારી સમજમાં કાંઈ ઘોડા અને ગધેડાં જેટલો ફેર હોવો જોઈએ એમ તને પોતાને નથી લાગતું વાર ?

મુરમુંદરી—(સાહેલીએને). તમે વયમાં બોલી ઉઠાછો તો આ રીતે તો કુશાંબને એની હકીકત કહેવામાં બહુ વખત જશે અને આપણો ગરબો ગાવાનો રહી જશે. (કુશાંબને). તમારી જે હકીકત હોય તે ટુંકમાજ તમે કહી દો.

કુશાંબ—હા, રાજ્યમાતા, હા. હવે મારું જીવન વૃત્તાંત અત્યંત મંદિમ્ત હું કરી નાખું છું. હવે, નાચિકેત માત્ર પાંચ વરસની વયનો હતો એટલે એને શી સમજ કે સારી ગાયો કેવી અને બોટી ગાયો કેવી, પણ, એનાં ઉરમાં તે સમયે ભગવાન આવી વસ્યા એટલે એને સ્વાભાવિક પ્રેરણા થઈ કે પિતા દાનમાં વૃદ્ધ ગાયો આપેછે અને જીવાન દુધ દેતી ગાયો રહેવા દેછે એ બહુ ખોટું કરેછે. હવે, એજ પ્રમાણે હું જે મારા પિતાએ વસિયતનામું કર્યું, ત્યારે માત્ર સાત વર્ષનો હતો તે પણ શું સમજું કે મીલકત કેાણને કહે અને વસિયતનામું કેાણને કહે, પણ નાચિકેતની માફક મારાં અંતઃકરણમાં શ્રી રામચંદ્રજી ઉતર્યા તેથી મને સ્વાભાવિક ખુદ્દિ થઈ કે મારા પિતા મારી માતાને એકજ ઘર બહીશ કરેછે એ બહુ ખોટું કરેછે.

સાહેલી ૨—(કુશાંબને). પણ, તું બોલતો જાયછે ત્યારે અમે સાહેલીઓની સામે બધો વખત તીકી તીકીને શાનો જોયા કરે છે ?

સાહેલી ૩—હશે, બીયારો કાંઈ આપણાં અંગ ઉપરના ઝવેરાતના દાગીના જોઈને તે ઉપાડી જવાનો કંઈ વિચાર કરતો હશે.

સાહેલી ૪—અરે, મુવો, આપણા દાગીના શું ઉપાડી જાય, એનેજ ઉપાડીને ગદરમાં નાખી આવું એવી હું છું ને,

કુશાળ—(સુરસુંદરીને), રાજ્ય માતા ! આજરૂદાર માઆપની છોકરીઓના થું આ લક્ષણ કહેવાય ! હશે, હું તો એમના બોલો એક કાને સાંભળું અને ખીજ કાને કઢાડી નાખું. ત્યારે, રાજ્યમાતા, મારું જીવન વૃત્તાંત હું પાછું શરૂ કરું. જ્યારે નાચિકેતને દૈવિ જ્ઞાન થયું કે દાનમાં વૃદ્ધ વયની ગાયો આપી પિતા પોતાનું અહિત આદરેછે ત્યારે વ્યાકુળ મનથી તેણે પિતાને ત્રણ વખત પ્રશ્ન કર્યો કે આ ગાયો સંગાથે મને પણ આપ કોણને દાનમાં આપશો. નાચિકેતના ત્રણ વખતના આ એકજ પ્રશ્નથી ક્રોધ પામી અરણિ મુનિ બોલી ઉઠ્યા કે હું નને તો યમરાજને દક્ષિણમાં આપીશ. હવે અરણિ એવા પ્રતાપશાળી મુનિ હતા કે એમનું પ્રત્યેક વચન અવશ્ય સિદ્ધ થવુંજ જોઈએ, તેથી નાચિકેતે પિતાનું વચન સિદ્ધ કરવા દેહત્યાગ કર્યો અને યમરાજનાં દ્વાર ઉપર જઈને ઉભો રહ્યો. હવે મારા સંબંધમાં પણ આજ પ્રમાણેની હરીકત બનીછે. મારા પિતાએ મારી માતાને માત્ર એકજ ઘર વસિયતનામાં લખી આપ્યું ત્યારે મેં તેમને કહ્યું કે મારી માતાને તમે એકજ ઘર વારસામાં આપોછો તો મને વધારે ઘરો તમારા તરફથી વારસામાં નહીં ઘટે, કારણકે મારી માતા કરતા હું કાંઈ મોટો હોઈ શકું નહીં. આ સાંભળીને મારા પિતા વગર વિચારવે રાતા પીળા થઈ ગયા અને વસિયતનામ તેજ ઘડી ફાડી નાખતા બોલ્યા કે ખીજું વસિયતનામ કંઈ અને તને કુટી બદામ પણ હવે નહીં આપુ અને મારાં ઘર તું જોઈએજ ના મોટે તને ફાવે ત્યાં હીડ્યો જા. નાચિકેતની માફક મને મારા પિતાનું વચન સિદ્ધ કરવું ઘટે, તેથી પિતાનું ઘર તેજ ઘડી તજી હું ઘરથી ચાલી નીકળ્યો અને સાધુ સંતોમાં જઈ ભળ્યો અને તેમની પાસે કેટલાક વર્ગો સુધી શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો. હવે એક સમયે એવું બન્યું કે કોઈ એક સાધુમંડળના ગુરૂ મહાત્મા જે મારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન હતા તેમણે સમાધિમાં મારું ભવિષ્ય જોઈને મને કહ્યું કે બેટા વનવગડામાં પ્રભુનો માર્ગ તું મુકી દે કારણકે આ ભવમાં રાજ્ય મહેલમાં સારી નોકરી તારા ભાગ્યમાં નિર્મિત થયેલી છે. મહાત્માનું વચન મારા શિર ચઢાવતા હું તુરંતજ એ સાધુ મંડળમાંથી નીડળી પડ્યો અને હીડતો હીડતો પાંચરો આપના મહેલે આ ઘડી આવીને નોકરી મોટે આપને વિનંતિ કરું. અને આ પ્રમાણેની મારી હરીકત ટુંકમાં જણ્યા પછી આપ મને નોકરી જરૂર આપશો એવી મારી આશા છે.

સાહેલી ૧—(કુશાળને), મહેલમાં તને નોકરી ભાગ્યમાં લખી છે કે રાજ્યગાદી લખી છે તે તારા ગુરૂ મહાત્માએ તને કાંઈ બરાબર સમજ પાડી હશે ને ?

સાહેલી ૨—(સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! મહેલમાં આ ખીચારાને કાંઈ તમારી રાજ્ય ગાદી ઉપર નથી બેસવું અને માત્ર નોકરી રહેવું છે તો નોકરીએ રાખી લ્યો. મહેલે કામ કરશે અને ખાશે.

સાહેલી ૩—અને કામ નહીં કરશે તોયે બેઠો બેઠો પણ એ ખીચારો ખાશે કેમકે એ એટલું તો સમજે કે મહેલે ખાવા પીવાનો તોટો ના હોય.

સુરસુંદરી—(સાહેલીઓ). એમને નોકરીએ રાખી લેવા મારે પણ વિચાર છે. (કુશાંબને). હું તમને મહેલે નોકરીએ રાખી લેવું છું. પણ, મારે તમને સમજ પાડવી જોઈએ કે તમે પોતાને નાચિકેત સાથે સરખાવો છો એ. તમારી અજ્ઞાનતા અને ભોળપણને લીધે દશે કારણ એ મહાન રૂષિપુત્ર સાથે આપણે કોઈ પણ કદી કોઈ પણ આપણી સરખામણી કરી શકીએજ નહીં.

કુશાંબ—આપે મારી ભૂલ સુધારી છે તે બહુ સાફ કર્યું, અને હવે મને નોકરી મળી એટલે નાચિકેત સાથે મારી સરખામણી કરવાનું મને કોઈ કારણ હોઈ શકેજ નહીં. નોકરી મને મળી એટલે સર્વ કોઈ મળ્યું.

સાહેલી ૧—(કુશાંબને). હા, હા, અમે બધીઓ જાણીએ છીએ કે તને રાજ્યમાતાએ નોકરીએ ના રાખ્યા હોત તો તું ભૂખે મરે એવો તારો ઘાટ હતો.

સાહેલી ૨—(સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા! આ તો ખીચારો પેટ સાટે પડી રહે તેવો છે અને પગાર બગાર એને કાંઈ જોઈએ નહીં માટે એટલી બોલી તમે એની સાથે કરો કે તું જીવીશ ત્યાં સુધી તને રોટલા ભેગો કરીશ અને તું મરીશ ત્યારે કાંઈ ભેગો કરીશ. (કુશાંબને). કેમ તને કોઈ વધારે તો ના જોઈએ ?

સુરસુંદરી—(સાહેલીઓને). કોઈ ખીચારા ભલા માણસની બહુ મજાક કરવી સારી નહીં. (કુશાંબને), જુવો, તમે પ્રમાણિકપણથી અને સત્યથી કામ કરશો તો મહેલે યુખી થશો, અને મારા ઓરડાઓ સાફસુક કરનારો નોકર હમણાં એનાં ઘર ગયો છે તો એની જગ્યાએ હું તમને રાખું છું.

કુશાંબ—રાજ્યમાતા! કામમા મારી ઝડપ તો આપ જોજો.

સાહેલી ૧—(કુશાંબને). તો એવી ઝાઝી ઝડપ તારામાં હોય તો જરા મારાં ઘર મારાં વાસણ વાસણ ગેજ ઉટકી જ્યાં કરજો. બાર મહિને વળી પાન પાણી આલતી રહીશ.

કુશાંબ—(સ્વગત). હવે નોકરી રહ્યાં છું તો બધીઓને દેખાડું કે હું તમારાં વાસણ ઉટકું છું કે તમે મારા વાસણ ઉટકો છો.

સુરસુંદરી—(સાહેલીઓને). ચાલો, સાહેલીઓ, આપણે ગરબો ગાંધ લઈએ.

ગરબો.

ગાયન ૫.

૧. રાય કેરા રાજ્યપાટ. નિરખુ એ ન્યાય કેરાં હાટ...રાય કેરાં.

૨. પ્રિય પ્રગજન કોઈનું થયું ચિત્ત ઉચાટ,
રાયને કરવાના રહ્યા શાત તેના ગભરાટ...રાય કેરાં.

૩. બળ કોઈએ ચાર્યો પ્રગજનનો ભાંગ્યો ખાટ,
સુતેલા ઉડી દોડતાં રાયથી નવ જોવાય વાટ....રાય કેરાં.

૪. ભુટું ભાંગે ભલા કોઈનું ભુટો કોઈ ભાટ,
રાયને ધોવા પડે ન્યાય નિર્જરથી એ કાટ. ...રાય કેરાં.

૫. લેવું દેવું જે નવ સમજે કે તજ આટ,
રાય ખેસે ન્યાય કરવા બની જણે તોલાટ, રાય કેરાં.

૮. લીણભાગી કોઇનું થયું તેન કાઈ આરેવાટ,
દ્રવ્ય દઇ રાવ હરે તેના લખ્યા લેખ લલાટ. રાય કેરા.
૧૭. ભલી, ભાઇ, બાવાની લંગોટ,
બ્યાપારમાં છોને મુડીની ખાટ,
ભલો, ભાઈ, ખાળ ભળેલો લોટ,
ભલો, ભાઇ, અવતાર મૂખ ભોટ,
દોહલો દિગપાલનો પાણીનો પણ ગોટ. રાય કેરાં.

સાહેલી ૧—(ક્રિયાળને). કેમ અમે ગરબો કેવો ગાયો ? તું પણ ગઈડાને તાવ ચઢે તેવી તારી કથા કહેતો હતોને ?

સાહેલી ૨—(સાહેલીએને). આ તો એણે એની કથા ગઈમા કહી એટલે કોઇના કાનને સારી નહી લાગે પણ હવેથી એનાં કર્મની કડાણી એ પત્રમાં રાગ રાગણીમાં કહેશે એટલે સારી લાગશે.

કુશાંબ—(સાહેલીએને). હા. હા. હવે. પછ મને નથી આવડતું એમ સમજ્યો નહી. પછમાં તો હું પારંગત છું.

પછ પાર પામ્યો હોય અવશ્ય જે પુરાણી,
કહેવી કહિન નથી તેને પછમાં તેની કહાણી.

અને રાજ્યમાતાનો હુકમ હશે તો વાત પણ હું મરીશ ત્યા મુઠ્ઠી પછમાંજ કરીશ અને ગઈનું નામજ નહી લેવું.

નોંડર—(આવતા. સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! તાતજ કાઈ જરૂરી કામ માટે આપને બોલાવેછે.

સુરસુંદરી—(સાહેલીએને). હું તાતજ પાસે કદાચ વધારે વખત હમણા રોકાઈશ માટે તમે હમણા ખોટી થશો નહી પણ સાંદજરે વહેલાં આવજો. (સુરસુંદરી જાયછે).

કુશાંબ—(સાહેલીએ સુરસુંદરી પાછળ પોતાનાં ઘર જાયછે તેમને જતી રોકીને).

મહેલે મલ્યોછે મને ચારજ આજ,
એટલે થયું હવે અમારું અહીં રાજ,
પાળવો પડશે તમારે એક રીવાજ,
વસ્ત્રમા વિંટાળી નહી જવો કાંઈ તે કાજ.
વસ્ત્ર ખંખેરી દેખાડી જવું પડશે મહારાજ.

સાહેલી ૧—હા. હા. મુવા. તું અમારાં વસ્ત્રો ખંખેરાવી જોનારો કોણ મુવો ?

કુશાંબ—
બૂલાવુંછું બે દનમાં બોલ મુવો,
પુરાવુંછું તમ હાથ તમને કુવો,
ચતુરાઈ મુજ જુગિથી જુવો,
કહેશો તમેજ મને ક્યારે કંથ આવો.

સાહેલી ૧—(સાહેલીએને). આ તો મુવો કોઈ નિર્લજ છે. અહીં એની સાથે એકલાં વાતે વળવામાં સાર નહી.

સાહેલી ૨—હમણા તો આપણે હીડવા માટે, સાંહજરે રાજ્યમાતા આગળ એ મુવાની વાત.

કુશાંબ— આકાશને વર્ણવે પાનાળ એ પદ પ્રાપ્ત્ય,
માયાંવાદ વેણ એજ મુજ પદ રહસ્ય.
ખોટું લાવશે નવ સન્નારીઓ સભ્ય,
વહેલાં વળજે તમે રૂપ જેનાં રમ્ય,
માગીએ અમે તમ દર્શન હોજે સદા લભ્ય,

સાહેલી ૩—(જતાં, સાહેલીઓને). આ તો રાયો આપણાં માયાંનો મળ્યો.

સાહેલી ૪—રાયને માનથી બોલાવવો પડશે નહીંતો આપણાં પગલાં મહેલેથી ટાળે એવો છે.

સાહેલી ૧—મુવાને એટલો દુશીઆર ખાણે તો પહેલાંથી ખરાબર માન આપતે અને એની મળક કરતે નહીં. (ખધી સાહેલીઓ નયછં.)

કુશાંબ—(સ્વગત). રાજ્યમહેલમાં નોકરી મળી ગઈ. હવે આ કુશાંબલાઇ રાજ્યગાદી ઉપર બેઠા વિના બાદશાહી કરશે. તેમા મુખ્ય બાદશાહી તો એ કરી લેવી કે લોકો પાસેથી પકસા પગવવા અને માલદાર થવું. ચાલ ત્યારે સામાન સાફ-સુક કર. (સાફસુક કરે છે.)

અંક ૧.

પ્રવેશ ૩.

મુખતા—(સંધ્યાકાળે માથે ઘાસનો ભારો ઢોરો માટે વગડામાંથી લઇને જતા થાકી જવાથી ઝાડ તળે બેસેછે. સ્વગત). ઢોરો માટે આટલું ઘાસ વગડામા કાપવા આવતાં અને ભારો માથે મુકીને દરેરોજ ઘર લઈ જતા શરીર બહુ થાકી જાયછે. આજ તો અહીં જરા વિશ્રામ લેવું. રાત્રિ પડવા આવીછે અને ઘર પહોંચતાં મોડું થશે તો માતપિતા વદશે કે આટલું મોડું કેમ કર્યું. પણ લગીર વિશ્રામ લીધા વિના આ શરીર હમણા આગળ હીંડી શકે તેમ નથી. ભારે કરે કેમ ! (થોડી વાર વિચારમ્મસ્ત બની જાયછે.) અરે ! પણ, બળ્યું આ માંસ માટીનું શરીર તેને વળી થાક શાનો લાગતો હશે ! અને, વળી, હું એને આટલું બધું પંપાળું શાને કે એ થાકી જાયછે તો એને આરામ આપવા બેસી પડુંછું ! આ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારલાઓ તો કાંઈ કોઈ દિવસ થાક ખાવા બેસી પડતા નથી; સરિતાનાં જળ રાતદિવસ વહન કરતાં કોઈ પણ થોભતા નથી; ગિરિરાજ પગ ઉપર સદા કાળ ઉભો રહેતાં કાંઈ ભૂમિ ઉપર બાળોટી પડતો નથી; ટાઢ, તાપ કે વૃષ્ટનાં કષ્ટથી દુઃખ પામી વૃક્ષ કાંઈ છાંયડામાં જઈ ભરાતાં નથી. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારલા, સરિતા, ગિરિ, વૃક્ષ, એ સર્વે તો તેઓ પોતે જીવે કે મરે પણ પળ માત્ર પણ થોભ્યા વિના પોતપોતાનાં નિર્મિત કાર્ય કર્યાજ નાય છે. માટે, મારે પણ મારી આ માંસ રૂધિરની રચના દેહની પરવા કરવીજ નહીં જોઇએ; એને થાક લાગે તો આરામ આપવા આ પ્રમાણે મારે બેસી જવું જોઇએ નહીં. આ દેહને મરણ સમયે તો સળગાવી

મુકવાની છેજ તો એનું જરા જરામાં આટલું જતન કરવું શું ! અને વળી. આ દેહને પંપાળીએ છીએ તો એ તામસી અને ઉચ્છૃંખલ બની જઈ પ્રભુ-જીને તો નજીકે આજળખતીજ નથી. અને પ્રભુજીથી તો ઘડી ભર પણ વિમુખ આ દેહ થાય તોતો આ દેહ બળી ના જીવતી હોય તેજ ભલી.

ગાયન ૬.

પ્રભુજી અનુપમ અકળ, સદ્ગુણસંપન્ન સકળ,
અનંત, અવિનાશી, અચળ, પાવન, પરમ પરિમળ,
દુહિતાને દર્શન દો મહા મંગળ. પ્રભુજી.
પોદ્યા પથારી કરી પાનાળ નંબોમંડળ,
વેગે ભરો વિદ્યુતથી જઈ વાદળ,
ક્રોડ કરો કાળમા વસી કર્પ અનુપળ,
ગજવલ્લભાન ઝખકો ઝીપલાઈ જળ,
વિકસો વહાલથી જઈ વસતા કમળ.
સુખે શોભાવો સુંદરી જેને પ્રિય શિયળ,
કમણુ કરી રહો વળી વસી ડીડી અંગળ,
કરો આ કિંકરી ભવ તમ સહાયથી સકળ. પ્રભુજી.

(આખ વિંચીને જરા શાંત બેસે છે.)

કપાલી—(બહારવટિયો શિકાર કરવા નીકળ્યો હતો પણ શિકાર મળ્યો નહીં હતો તેથી ઉદ્દેગ પામી પાછો ફરતા આ સ્થળે આવી ચડે છે. સુગ્ગતા ઉપર નજર પડતાં, સ્વગત). અરે ! આ સુંદરી કેણુ હશે ! અહીં ક્યાંથી ! (સુગ્ગતાને). સુદર્શિ ! તમે કેણુના પુત્રી ? આ તમારી દેહની દિવ્યતા અને તમારાં શિર ઉપર આ ધાસના ભારાનો ભાર !

સુગ્ગતા—આપ કહો છો તેમ ધાસના ભારાના ભારને હું હમણા મુઘી ભાર ગણતી હતી, પણ મને એકાએક વિચાર આવ્યો છે કે ધાસના ભારથી દેહને ભાર લાગે તેથી કાઈ ધાસનો ભારો ફેંકી દેવાય નહીં. વૃષાનાં જળને ભાર જાપ-રાંને વેડવાનો છે તેથી કાંઈ અનાવૃષ્ટિ ઇચ્છવાનાં તેને અધિકાર નથી; તૂટી પડેને વૃષાના ભારથી જાપરા પણ સદા હોળે વૃષાવૃષ્ટિ; ચાકને ધરી ઉપર ગોળ આંટા પાર વિનાના ફરવાના છે પણ તેથી કાંઈ ચાકે એ ગોળ આંટા નહીં ફરવા માટે ધરીને અગ્નિમાં બળી ગએલી જેવાની ઇચ્છા રાખવાની નથી; ચૂલાના અગ્નિને ચૂલે ચઢાવેલી ભાતની તપેલીથી કાંઈ રૂંધામણ થઇ તો અગ્નિએ કાંઈ એવું ઇચ્છવાનું નથી કે તપેલી ઝટ ઉઘી વળજે; અગ્નિ ભલે રૂંધાઈ જળે પણ સર્વ કાંઈની ધાન્યની તપેલી ભરપૂર રહેજે.

કપાલી—સુંદરી ! તમે કહો છો તે ખરૂં પણ હું તો એટલુંજ જાણું કે તમારૂં દેવાંગના સમાન રૂપ તમે કદી દર્પણમાં જોયું નહીં હશે, નહીંતો આવાં દિવ્ય વદનને ધાસના ભારાના ભારથી કષ્ટ પામવા દેવોજ નહીં. સુંદરી ! હું તો કહું છું કે

તમારી આ સુંદર દેહનાં જતન માટે આકાશમાંથી અપ્સરાઓ પણ ઉતરી આવી તમારી આકરી કરે તોપણ તમારાં અઢોલકિ સ્વરૂપનું જોઈએ તેવી સારી રીતે સંરક્ષણ થએલું નહી કહેવાય.

સુજાતા—મારી આ માંસ માટી રૂધિરની સ્થૂલ કાયા માટે મને પોતાને ધિક્કાર છે તો એ કાયાનાં વખાણ સમયમાં જે કંઈ શબ્દો તમે ઉચરો તેના માટે મને સન્માન કે આભારની લાગણી સંભવિત નથી. માટે, આપ આપના માર્ગે જશો અને હું પણ મારાં ધર જાવું છું. (ઉભી થઈ માથે ભારો મુકી જવા કરેછે).

કપાલી—તમને તમારાં ધર જવું સહેલું છે પણ મને આ પળે મારા ધર જવું અત્યંત કઠિન છે, સિવાય કે તમે મારી સાથે મારાં ધર ચાલો, અને તોતો વિજળીના વેગે હું મારાં ધર જઈ શકીશ.

સુજાતા—માર્ગમા અનેક સ્ત્રીઓ તમે નિત્ય જોતા હશે તો તે બધીને શું તમારાં ધર લઈ જવોછો તોજ તમારા પગ ધર જવા ઉપરછે, નહીતો માર્ગમાજ શું ખેસી રહેછો, કે આજે મને દેખીને તમારાં ધર મને તેડી જવાની તમે વાત કરોછો?

કપાલી—કોઈ સ્ત્રીની અનુપમ દેહે મને આવો વશ કર્યો નથી.

સુજાતા—મારી દેહ મારી પોતાની છે તે છતાં પળમાં તે પ્રાણને અને આત્માને ત્યાગ કરશે, તો મારી આ દેહ તમારો સંગાથ લાંબો વખત કરશે એ તમે કેમ બંધુ? તમારી દેહ શું કે મારી દેહ શું, સર્વ કોઈની દેહ તેના નિર્મિત કાળે નાશ પામેછે તે તમે રોજનાં થતાં મૃત્યુઓ ઉપરથી જોઈ શકોછો, તો પછી કોઈ પણ દેહ સાથે તમને પ્રીતિ સંભવેજ કેમ? વાયુથી વદન પ્રયુક્ત થાય તેથી શું કાંઈ વાયુની પાછળ પાછળ કોઈ શેરી શેરી કે વગર વગરે વિચરે છે? ઉચ્ચ સ્થાનથી સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિહાળાય તેથી શું કોઈ ગિરિ ટોચે જઈ ત્યાં શયનગ્રહ બાધેછે? ગગનમાં તારલારૂપી દિવાઓ પાર વિનાના સળગેછે તેથી શું રાત્રિએ પોતાની દિવેટ નહી સળગાવતા તારલા દીવાને પકડવા કોઈ ગગનમાં દોરેછે? માટે, અન્ય જનની દેહ રૂડી કે કુડી હોય તેની મુાથે તમને કામ પણ સમંધ હોઈ શકેજ નહી.

કપાલી—દીપિકા જોઈ કુદું તે માંહે હોમાય. વટાળિયો થતા તણખલું તે માંહે વેગે તણાય, પ્રાતઃકાળ થતાં બીડાયલી કળા પુષ્પ રૂપે વિકસે, તેમ, સુંદરીનું સુંદર વદન જોતાં પ્રેમી જન તેમાં લુબ્ધ અને એવો સૃષ્ટિમાં સ્વાભાવિક અને સ્થાપિત નિયમ છે.

સુજાતા—ત્યારે હું તમને પુછુ છું કે મંદર દેહમા તમને શું સુંદરતા, પ્રિયતા કે સાર હૃદયમાન થાયછે?

કપાલી—હા. એ તમે યોગ્ય પ્રશ્ન કર્યો, સાંભળો, તમારા કેશની લતા હું દેખું છું ત્યારે મારો હૃવ કહે છે કે હજારો વૃક્ષની ઘટાથી થયેલી લતામાં વિહાર કરવાં તમારા કેશની લતામાં ઉઘી રહેલું વધારે આનંદકારી છે.

સુજ્ઞતા—જવો, જવો. બળ્યા કેશમાં તે શા એવી શોભા હોય શકે! કેશને તો બે દિવસ સાફ ના રાખ્યા હોય તો માંહે જુઓ પડે. કેશમાં તો શું ખરી કારીગરી!

કપાલી—તમે ના કહો તેથી શું થયું. અને તમારા નયન નિહાળું છું ત્યારે મારો જીવ કહે છે કે સૂર્યની પ્રભા પણ તે આગળ નિરંતર છે.

સુજ્ઞતા—એ તો બધી મિથ્યા વાતો. બળ્યા એ નયનો આધળા થયાં કે પછી નકામાં, અને તમે પણ પછી તો નહીં કહેશો કે લાવ આ બીચારી આંધળી છે તો હાથ જાલીને એને પાણી પીવા દોરી જવું.

કપાલી—જાનાં રહો જાના. અને આ તમારા હોઠો જોવું છું ત્યારે મારો જીવ કહે છે કે એ તો પ્રેમના પાર વિનાના ખળનાનું તાળું છે. અને એ હોઠો ઉચ્ચાર કરતાં એ તાળું જ્યારે ખુલ્લે છે ત્યારે અમૂલ્ય જ્વાહીરોજ તેમાથી નીકળે છે.

સુજ્ઞતા—એવું કાંઈ હોય નહીં. હોઠો તો બળ્યા બડબડ કરે ત્યારે સાંભળનારાનાં મન એવા લાગે છે કે કાંઈ પણ કહ્યા વિના રહેજ નહીં કે કાનમાં સીસું રેડાઈ કાન બહારા બહારે થઈને પણ હોઠોના હડકવાના ફફડાટ કાને સાંભળવા ભગવાન વખત લાવશે નહીં.

કપાલી—એ બધી વાત ખોટી. અને જ્યારે હું તમારા ગોરા ગાલ દેખું છું ત્યારે જીવ કહે છે કે જલ્લા ભગવાન ગગનમાં તમે એક ચંદ્ર પ્રગટાવ્યો છે તો ભૂમિ ઉપર પણ તમારા ગાલ રૂપી બે ચંદ્ર પ્રકાશમાન કરાં છે.

સુજ્ઞતા—બહુ ભૂલ ભરેલું એ ધારવું કહેવાય. ગાલ તો જ્યારે મનુષ્ય કાંઈ પણ ભૂલ કરે ત્યારે પોતાના હાથે પોતાને શિક્ષા કરવાને તમાર્યા મારવાનાં બે સ્થાન પ્રભુજીએ યોજ્યાં છે. પણ, આટલો વખત મેં તમારી સાથે સામા જવાબો કર્યાં તે કાંઈ અગ્નિપણે કર્યાં, કારણકે તમારા બોલો મને મલિન કરનારા છે એવું મને આટલો વખત ભાન થયું નહીં. પણ હવે આ પળે મને સમજ પડે છે કે તમારા ઉદ્દગારો પાપિષ્ઠ છે તો તેના જવાબો આપવામાં હું પણ લખાડપણના દોષમયસ્ત થાવું છું. માટે તમે હવે મલિન કામને એક પણ શબ્દ મને નહીં કહેશો.

કપાલી—મારા પ્રેમને તમે શા માટે કલુષિત કહેતા હશો તે હું સમજી શકતો નથી ?

સુજ્ઞતા—શા માટે તો એટલાજ માટે કે બીચારો ભિક્ષુક શરીરમાં થઈને ચાલ્યો જતો હોય તેને શરીરના કુતરાંએ પાછળથી આવી બચકું ભર્યું તો કુતરાનો તે હડકવાજ સમજવો; બીચારો ચિત્રકાર રાત દિવસ ઉમ્મ પરિશ્રમ લઈને કાગળ ઉપર મનહર ચિત્રો કાઢી રહ્યો હોય અને કાગે આવી તે ચિત્ર ઉપર વિષા નાખી તો તે કાગળી કુટિલતાજ સમજવાની; બે ઘડીના લગીર આનંદ માટે બીચારો પતંગ ગગનમાં ઉડ્યો ત્યારે પ્રચંડ વટોળિયો વાવા નીકળ્યો અને પતંગને તાણી ગયો તો તે વાયુ વટોળિયાની વિવેકહીનતાજ વિચારવાની રહી; તેમ થાકી ગયેલી કાઠ બીચારી દુઃખી સ્ત્રી વિશ્રામ માટે જરા ખેડી તો તેણીનાં વદનની એટા કરવી એ માત્ર મલિન કામ પરત્વેજ હોય શકે.

કપાલી—ત્યારે તમે સાચો પ્રેમ કેને કહેશો ?

મુજતા—પોતે નહીં ખાતાં જે ભૂખ્યાને પોતાનું ભોજન પિરસેછે, જે પોતે જળપાન નહીં કરતાં તરસ્યો રહી અન્યને જળપાન કરાવેછે, જે માતાપિતા અને વડિલની આજ્ઞા શિર ઝુકાવીને પાળેછે, જે પ્રભુનો ડર રાખીને સદાચરણમાં સંચરેછે, જે જગતમા સ્ત્રીઓને માતા બહેન તરીકે જુવેછે, તેને હું સાચો પ્રેમ કહું છું.

કપાલી—ત્યારે શું સ્ત્રી ઉપર પુરુષ પ્રેમ રાખે તે પ્રેમ નહીં ?

મુજતા—વિષ ડંસ દેવા સર્પ શૈયામા ભરાય તે શું સર્પનો રત્નેદ્ર સમજશો ! અગ્નિ ઘરમા પથરાઈ તેને ભસ્મ કરે તે શું અગ્નિનો વહાલ વર્ણવશો ! શાહુકારના ઘરેણાં તેના અંગ ઉપરથી ચોર લોકો માર્ગમા ઉતારી જાય તો એ શું ચોર લોકનો વહાલભાવ કહેશે ! તેમ પરઆનું શિયળ ભંગ કરવાનો જે મનોવિકાર તેને શું તમે પ્રેમ કહેશો ?

કપાલી—ત્યારે શું તમારું કહેવું એવું છે કે પ્રેમ શબ્દ અને પ્રેમની વાતો મુકી દઇને હું તમને સ્પષ્ટ શબ્દોમાજ કહી દેવું કે મારે તમારી સાથે લગ્ન કરવાની પૂર્ણ ઇચ્છા છે ?

મુજતા—મેં વ્રત લીધુંછે કે આ ભવમાં હું કોઇ પુરૂષને કર લગ્નમાં જાલીશ નહીં.

કપાલી—કારણ ?

મુજતા—કારણ એટલુંજ કે જગતમાં દુઃખી જનો ઘણાં છે. તેમનાં દુઃખ દૂર કરવામાં મારી જીંદગી ગાળવી એ મને આવશ્યક લાગેછે, અને લગ્ન પછી તો પતિ સેવામા અને પરિવારની સંભાળમાં દુઃખીઓની સેવા જાઝી થઇ શકે નહીં.

કપાલી—પણ તમે તમારું વ્રત ત્યારે નહીજ તોડશો ?

મુજતા—વ્રત તો વળી તુટતું હશે ! ગિરિ તે શું ગોળા પેડે ચઢવાના હશે ? બાળને હો-ચોળવાનાં પારણા તે શું મઘાં માટેની દાઢી થતા હશે ? ખેતરના હોળ શું ઉકરડા સાફ કરવાના પાવડા તરીકે વપરાતા હશે ? પુરૂષ થઇને વ્રત તોડવાની વાત કરોછો તો પુરૂષના તમારા અવતારને તમે લાછળ લગાડોછો. માટે, આ પળથી વ્રત લઇ દ્યો કે પરદારને માતા બહેન તુલ્ય ગણી પાયે પરી નમન કરીશ. અને જો એ વ્રત નહીં લેશો તો મારા બોલોને યાદ રાખજો કે તમારો મહા દુઃખી થવા વખત આવશે.

કપાલી—આ તમારા બોલોથી ડરી જઇને હું ચાલી જતો નથી પણ તમારો મારા પ્રતિનો અનાદર જોતાં મને તમારા પ્રતિ પણ એવોજ અનાદર થાયછે તેથીજ આ પળે ચાલી જવુંછું. (જતાં. સ્વગત). જાને હવે. તારા જેવી તો કાંઈક રૂપાળીઓ જોઇછે. (જાયછે.)

મુજતા—(સ્વગત). ભગવાન ! ભગવાન ! હું દુઃખી તો છું તેમાં મને વધુ દુઃખી કરનારા ક્યાંથી આવી મળેછે ! ભગવાન, દુઃખમાં સહાય કરનારા તમે સદા સંગાથે રહેજો.

મહાત્મા—(દર્શન સ્થૂળ રૂપમા તેણીને દેતાં). બહેન! ભગવાન તારાં દુઃખ કરવા સદા તારી પાસે છે, કારણકે તું દુઃખીનાં દુઃખ હરનારી છે. બહેન! દુઃખીનાં દુઃખ હરવાં એજ વાત મનથી પ્રિય રાખજે અને એજ કાર્યમાં તું પ્રવૃત્ત રહેજે. અને પ્રભુ માર્ગની તને આ પળે હું દિક્ષા દેવુંછું. બહેન! આ વિશ્વ પરમાત્માનું છે, અને વિશ્વરૂપી એમની આ લીલામાં તું સર્વત્ર આનંદ, સુખ અને શાંતિ સ્થાપવા માટે અનેક કષ્ટ તારા પોતાના જીવે વેઠવા તું તૈયાર થય છે તો એ દિક્ષા હું તને આજે દેવુંછું. જે દિક્ષા હું તને આ પળે દેવુંછું તેનો અર્થ એ છે કે આ સંસારનાં કોઈ પણ સુખો તું તારા પોતાના માટે નહીં ઇચ્છતાં અન્ય જનોના સુખમાંજ તું પ્રવૃત્ત રહેજે. બહેન! તુ પ્રભુજીનોજ દાખલો લે. પ્રભુજી પોતે અવિનાશી, આનંદ સ્વરૂપ છે, તેપણ જીવાત્માઓને ઉત્પન્ન કરી તેમને પોતાના સુખ આનંદ, અનંતતાથી ભરવા, પોતે જીવાત્માઓમા વાસ કરી પોતાને તે જીવાત્માઓનાં સંકુચિત રૂપમાં અને આવરણોમા કષ્ટ થવા દેછે; સારાંશ કે પ્રભુજી જીવાત્માઓનાં સુખ આનંદ અને વિકાસ કાળે પોતે કષ્ટ નિરંતરનું વેડેછે. માટે સ્વાર્થત્યાગ એજ એક માર્ગ તું ધારણ કરજે. સ્વાર્થત્યાગ એટલે કાંઈ પ્રવૃત્તિમય જીવન નહીં ગાળતાં શિશિલ બની નિવૃત્તિમય જીવન ગાળવું એવો અર્થ છેજ નહીં. સ્વાર્થત્યાગનો અર્થ એટલોજ છે કે જ્ઞાતાનું જે સો વર્ષનું આયુષ્ય છે અને જેમાં માનુષી કોટાનકોટિ વર્ષો થઇ ગયછે, તે જ્ઞાતાનાં સો વર્ષનાં આયુષ્યમાં જેમ જ્ઞાતા સર્વ જીવાત્માઓમા વસી પ્રજાત્તમય રહેછે તેમ તું પણ દુઃખી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં પ્રવૃત્ત રહેજે. અને દુઃખ નિવારણમાં કર્તવ્યપરાયણ થતા લેશ પણ મમતા એ કર્તવ્યોમાં તું ધારણ કરીશ નહીં. કારણ, કર્તવ્યનું રહસ્ય એજ છે કે તે નિસ્વાર્થી અને મમતારહિત હોવું જોઈએ. આ કર્તવ્યપરાયણતા એ કર્મયોગ થયો. હવે જ્ઞાનયોગ માટે તને ટુંકમાં સમજ પાડુંછું, તૈતરીય ઉપનિષદમા શ્રી મહાદેવ મૈત્રેય રૂપિને કહેછે: “મંત્રનું મનન એ અધમ પ્રકારનું ધ્યાન છે, ધર્મશાસ્ત્રનું મનન એ મધ્યમ પ્રકારનું ધ્યાન છે અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન એ ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન છે.” પરમાત્માનાં સ્વરૂપનાં ધ્યાનનું મહત્ત્વ એ છે કે ધીમે ધીમે એ દ્વારા દિવ્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાયછે અને તેથી પરિણામે આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાયછે. અને જ્યારે જે કોઈ મુનિ રૂપિને એ સાક્ષાત્કાર થાયછે ત્યારે તે તદ્રૂપ બની જઈ જન્મમરણના ફેરામાંથી છુટેછે. અને પછી તો જેમ જળનો ભરેલો ઘડો સાગરમાં હોય તો તે ઘડો માહેથી પણ જળથી ભરેલો છે અને બહારથી પણ જળથી ભરેલો છે, તેવી રીતની તે મુનિ અથવા રૂપિની સ્થિતિ થાય છે, અર્થાત, પરમાત્મા સ્વરૂપમાં એટલે સત્ ચિત્ અને આનંદમાંજ સ્થાપિત થાયછે; અર્થાત, સૃષ્ટિરહિત, જ્ઞાનમય અને આનંદમય અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત કરેછે. વળી, જ્ઞાનદરણ્યાક ઉપનિષદમાં કહેલું છે: “અપ્રમેય, અવિચળ, દોષરહિત તત્ત્વ, જે સર્વત્ર પ્રકાશમાન, આકાશની પણ પર છે, જે અજન્મા આત્મન છે, અનંત છે, તેને

માત્ર એકજ દ્રષ્ટિબિદ્યથી નિહાળવાનો છે; અને તે એ કે મુનિએ પ્રથમ તેને શાસ્ત્રના અધ્યયન દ્વારા અને પછી દિવ્ય જ્ઞાન વડે ઓળખવાનો છે, જેથી અનેક પરસ્પર વિરોધવાળાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસની તેને વિશેષ આવશ્યકતા નથી.” આ સૂત્રમાં એક દ્રષ્ટિબિદ્યથી પ્રભુને નિહાળવાનો ઉપદેશ છે તે એ છે કે જોકે અનેક રૂપોમાં તે વાસ કરેછે તોપણ એ સઘળાં એનાંજ રૂપો છે અને એ સ્વરૂપો એનાથી ભિન્ન નથી. અને દિવ્ય જ્ઞાનનું જે મહત્વ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે માત્ર ધ્યાન દ્વારા ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાનનું મહત્વ છે, તો હવે તું સમજીશ કે જ્ઞાનયોગનો ઉદ્દેશ એજ છે કે પ્રભુજીનું ધ્યાન ધરવાથી જે દિવ્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાયછે તે થકી આત્મા તથા પરમાત્માનું સાક્ષાત જ્ઞાન થાયછે, અને તે જ્ઞાન થતાં અહંતા મમતા ટળી જાયછે, અને જીવાત્મા સત્યિદઆનંદરૂપને પ્રાપ્ત કરેછે. હવે ભક્તિયોગ પરત્વે બે બોલ કહીશ. દિવ્ય જ્ઞાન દ્વારા પ્રભુજીનું જે જ્ઞાન થાયછે તે પછી પ્રભુજીમાં પ્રીતિ સ્થાપિત કરવાનો માર્ગ તે ભક્તિયોગ છે. ભક્તિયોગનું રહસ્ય શુદ્ધ સાચા પ્રેમથી નિરાળું નથી. પ્રેમ મનુષ્યને તેની પ્રિય વસ્તુ પ્રતિગમન કરાવે છે, તેમ ભક્તિ જે પ્રેમ કરતાં વધુ વિપુલ અને વિશાળ છે તે પ્રભુજી પ્રતિવેગે વિચરેછે. આ રીતે ભક્તિનું સ્વરૂપ સર્ગ અને તીવ્ર છે. અને એને કાંઈ પણ નિયમો અથવા પ્રતિબંધોની ઘટનામાં પુરી શકતી નથી, અર્થાત, ભક્તિમા કાંઈ નિયમો છેજ નહી, અને બાહ્ય સાધનોની કાંઈ એને અપેક્ષા પણ હોતી નથી. કારણ, સ્વતઃ સ્ફુરિત એ ઝરણું આપોઆપ પોતાનાં બળથી, પોતાના વેગથી, પોતાના વિકાસાનુસાર પ્રભુજી પ્રતિ વહન કરેછે. માટે, બહેન, પ્રભુજીને તારા હૃદયમંદિરમાં તારી ભક્તિથકી સદા પધારેલા રાખજે. અને તારા હૃદયમંદિરમાં એમનો વાસ થતા તું તારા વિચાર, વાણી, કર્તવ્ય, સર્વસ્વ એમને સમર્પણ કરી દેજે. આ ભક્તિમાર્ગનું રહસ્ય થયું. અને કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તથા ભક્તિયોગ એ ત્રણેનો એકએક સાધનો સંબંધ અને ઉપયોગિતા મેં દર્શાવી. એ ત્રિપુટિનો મર્મ જે જનસેવા અને પ્રભુસેવા તે તને મેં સમજાવ્યોછે એટલે તારી દિક્ષા હવે પુરી થઈછે. અને એ ત્રણે યોગોનું મૂળ દુઃખી જનોની સેવા છે એ ફરીથી વર્ણવવા હું તને વધુમાં કહીશ કે જગતમાં પશુપંખીઓમાં બહુધા એવો નિયમ જોવામાં આવેછે કે તેઓમાંનાં બળવાન અન્ય નબળાંઓને પીડિને અને તેમનો ભક્ષ કરીને જીવેછે, તે જોઈ મૂર્ખ મનુષ્ય મનથી ગ્રહણ કરેછે કે તેણે પણ અન્ય જીવાત્માને પીડન કરીને, તેમનો પ્રાણ લઈને, પોતાનું જીવન સંભાળી રાખવાનું છે. અને એવા મૂર્ખ વિચારથી મનુષ્ય વળી પોતાનાં મનને મનાવેછે કે આ કુદરત મારા પોતાના ઉપભોગ માટે સરખાઈ છે અને એ કુદરતે મારી આજ્ઞાનેજ આધિન રહેવાનું છે અને મારીજ અભિલાષાઓની તૃપ્તિ કરવાની છે. પણ ભ્રમિત મનુષ્ય સમજતો નથી, જરા આંખ ખોલી જોતો નથી, કે કુદરત તો તેની તલભાર પથ પરવા કરતી નથી, કે તેનાં તનમનનું સાત્વન કરવા લેશ તત્પર નથી. અગ્નિમાં જે મનુષ્યે હાથ

નાખ્યો તો અગ્નિએ તેને બાળેલોજ છેને; સાગરમાં તે જઈ પડ્યો તો સાગરનાં જળે ડુબાડેલોજ છેને; આ પ્રમાણે કુદરત તો મનુષ્યનો અનાદર અને તિરસ્કાર કરેછે. અને કુદરત જેની આજ્ઞા ઉઠાવેછે તે તો તેના સર-જનહાર પ્રભુજીની છે, અને એ પ્રભુજીનેજ પ્રસન્ન કરવા કુદરત સતત પ્રવૃત્ત છે. માટે જે મદાંધ મનુષ્ય આત્મસુખ માટે પ્રયત્ન કરે છે તે તેની અજ્ઞાનતા છે. અને જ્યારે એ અજ્ઞાનતાનું મનુષ્યને જ્ઞાન થાયછે ત્યારે તે સમજેછે કે આત્મસુખનો અધિકાર મનુષ્યને નથી. જેથી આ દેહ, આ મન, આ વિશ્વ એનાં પોતાના સુખો યોજવા માટે નથી, એના મનોરથોની તૃપ્તિ કરવા નથી, પરંતુ પ્રભુજીને દારદારનિરખવા માટે, વંદવા માટે, અને ભક્તિ કરવા માટે છે; અર્થાત પ્રભુજીની લીલામાં દુઃખી જનોને સહાય કરવા માટે છે. માટે, બહેન, દુઃખી જવની સેવા એજ પરમ રહસ્ય છે, અને એ રહસ્ય તારાં ઉર વસેલુંજ છે, અને તું આ સંસારમા તારા સંસારી સુખો તજવા તૈયાર થઈછે, તો આ દિક્ષા તને દીધીછે. એ જનસંવામા તું પ્રવૃત્ત રહેજે. એ થકી આ ભવમાંજ તને આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર યોગ્ય સમયે થશે. (અદબ્ય થઇ ગયછે.)

સુખતા—(સાવધ થતાં, સ્વગત). અરે આ કોણુ દિવ્ય આકૃતિ દર્શન દઇ ગયા ! કોઇ મહાત્મા ! કોઈ મહાત્મા ! હા ! મહાત્મા ! મહાત્મા ! મહાત્મા ! તમારું રહસ્ય આજે જાણ્યું ! જીવનમુક્ત મહાત્મા ! તમારું અસ્તિત્વ સર્વત્ર પ્રતિ-પાદન કરીશ. તમે આપેલી દિક્ષા મારાં શિર ચડાવુંધું અરે પણ મને ધર જવાને બહુ મોટું થયું. (માથે ઘાસનો બારો મુટ્રીને ઉતાવળી ગયછે).

+ - - +

અંક ૧.

પ્રવેશ ૪.

વૈરાજ—(સ્વગત). કાકા પાસે બે લાખ રૂપીઆ કાલે માગવા ગયો તે એમણે ના આપ્યા તે નાજ. અને આજે સવારે નોકરને વિકેશીના ધરનો પત્તો આપીને તેણીને અહીં મારા ઘર આવવા કહેવડાવ્યું તો તેણીએ હમણા આવવાનો ટાઇમ આપેાછે તે ટાઇમ પણ થવા આવ્યો. અને તેણીને આપવા માંડે આ ઘર ગીરો મુકી વ્યાજે રૂપીઆ લેવા પેલા મારવાડીને બોલાવ્યો છે તે હજી આવ્યો નથી, તો રૂપીયા પાસે હશે નહીં અને વિકેશી આવી ચડશે તો એની સાથે પ્રીત કેમ થશે ! જ્યારથી આ વિકેશીને આ બે ચક્ષુઓથી મેં નિહાળીછે ત્યારથી જીવ એમ કહેછે કે હવે બે લાખ રૂપીયા કે બે પાઈ જે કાંઈ મારા હાથમાં આવે તે સઘળું પ્રસાદ તરીકે વિકેશીને સમર્પણ કરી દેવું અને જુગારમાં કે ફુલ્ટ મિત્રોમાં તો એક પાઇ પણ હવે નહીં બગાડવી. કારણકે આ મિત્રોમાં અને જુગારમાં તો આજ દિવસ સુધીમાં મારી ગયુંતરી પ્રમાણે કાંઈ વીસ પચીસ લાખ રૂપીઆ મેં આજ સુધીમાં ખોયા છે. (મારવાડી આવી

પહોચેછે. તેને). આવો. આવો શેઠ. તમારી તો વરસાદની પેઠે વાટ જોતો હતો કેમકે મને આ પળે પધસાની ઘણી જરૂર પડીછે.

મારવાડી—કુમારશ્રી ! પધસાની જરૂર આવી પડે ત્યારે તો તમે શું, કે હું શું, કે મોટા ચક્રવર્તી બૃષ શું, સર્વ કોઇને નાણાંની જોગવાઈ કર્યા વિના છુટકો છે ! અને તમારે પધસાની જરૂર પડીછે અને આ મહેલ ગીરો મુકી નાણાં જોઈએછે તો મારે નાણા આપવા ના નથી અને નાણાં સાથે લેતો પણ આવ્યો છું.

વૈરાજ—તમે તો નિત્ય પધસાનાજ વ્યાપારમા રમેછો એટલે કોઇની નાણાંની મુશ્કેલી તમે સહેજે સમજી શકો તેમ છે. ત્યારે, જુવો, આ માંડે ઘર ચાર લાખ રૂપિયાની કીમતનું અંકાયછે એ તો તમે જાણતા હશે, માટે આ ઘર ગીરો રાખી મને ચાર લાખ રૂપિયા હમણા આપશો તો હું ઘણો આભારી થઈશ.

મારવાડી—ચાર લાખના તમારા મકાન ઉપર તમારે ચાર લાખ રૂપિયા જોઈએછે, એવી ગાડી ગાડી વાત તમારે કરવી હોય તો મારે સોદો કરવાનો લગીરે વિચાર નથી. જુવો, અમારી શરારી અને શાહુકારી રીત પ્રમાણે રૂપિયાના માલના અવેજ પેટે ચાર આના આપવામા આવેછે, તે પ્રમાણે તમારા ચાર લાખના મહેલના એક લાખ રૂપિયા તમને મળશે. તે પ્રમાણે કમુલ હોય તો રૂપિયા હીસાબે તૈયાર છે. (નોંટે જાળવામાથી કહાડી દેખાડેછે). અને આ ગીરો દસ્તાવેજ ઉપર સહી કરી આપો અને નાણા ગણી દ્યો. મારી પાસે ખટપટ કે કુચ્છાઈની વાત નથી, કારણ હું એક વેણનો માણસ છું.

વૈરાજ—પણ, શેઠ, ચાર લાખના બદલે મને ત્રણ લાખ રૂપિયા તો આપો.

મારવાડી—કુમારશ્રી, મને ગામમા રહેવા કાંઈ ઘર પણ નથી રહેવા દેવું કે શું કે મને ખરાબ કરવાની આવી અધિકૃત વાત કરોછો ?

વૈરાજ—(સ્વગત). હાવ. ત્યારે, એક લાખ રૂપિયા તો એક લાખ લઈ લેવું. કાંઈ વિકેશીને ખાલી હાથે પાછી કઢાશે ! (મારવાડીને). શેઠ, તમને ભગવાન વેદાલા હોય તો તમને યોગ્ય લાગે તેટલા રૂપિયા મને આપો. હું વધુ કાંઈ કહેતો નથી.

મારવાડી—કુમારશ્રી ! પધસાની બાબતમાં મને પધસો વહાલો છે અને તેમાં મારાથી ભગવાનને વહાલો નથી કરી શકાતા. કારણ સમગ્રવું. કાંઈ બાધાઓ રાખ્યાથી ધરની સ્ત્રીને થએલા છોકરાં રોધ રોધને મરેછે તો તેને પાઇનાં ખેર મારાથી નથી અલાવાતા; રહેવાનાં ધરની દીવાલો ખસો વરસની જીની હોવાથી પડી જાય તેવી થઈ ગઈછે અને એ દીવાલો પડે અને તજે કચ્છાઈ જઈએ તો જીવથી જઈએ, પણ જીવ કહેછે કે મરી જઈશું તો ખેર પણ ધરની દીવાલને ચુનો લગાડવા સરખો ખરચ પણ હાય આપ કેમ ચાય; માણસને પોતાની ધરવાળીથી કોઈ વધારે વહાલું ના હોય તોયે ધરવાળીને પણ સાદું હુકમ છે કે બાર મહિના ઉપર તેરમો મહિનો ચાય ત્યારે એના માટે એક સાલ્લાનો અને એક ઘાઘરાનો અને એક કાપડાનો ખરચ કરવો. આપજી, આ પ્રમાણે જીવ સાટે પધસો જાળવીએ છીએ, સંભાળીએ છીએ, ત્યારે પધસો રહેછે,

ત્યારે પછસો કેમ વહાલો અમને ના હોય ? માટે પછસાની વાતમાં તો પછસો પહેલો અને ભગવાન બગવાન બધા કેડ. મારે કાંઈ પછસા વધારે નથી પડ્યા કે ફેંકી દઈશ, બાપ. સમજ્યા ? માટે, મારે તો લાખ રૂપિયાથી એક પછ વધારે આપવી અને તેમ નથી.

વૈરાજ—પણ, શેઠજી, એક લાખ રૂપિયા ઉપર કાંઈ સહેજ તો વચો.

મારવાડી—રૂપિયા તો તમારા મન કાંઈ તાદળગ્ગની લાજબાજી લાણી શું કે તે એક ઝુડી વધારે મુકી તોપણ શું કે એક ઝુડી ઓછી મુકી તોપણ શું ? આ લાખ રૂપિયા પણ મારા મોટેથી બૂત્રમાં બોલાઈ ગયાછે તે માફ વેળુ ફેરવાય નહી તે માટે લાખ રૂપિયા આપવા હા પાડુંછું, નહીતો મને કાંઈ લાખ રૂપિયા ફેંકી દેવા લગીરે વિચાર નથી. અને તમારે અને મારે આ સોદો બંધ બેસે એમ લાગતું નથી માટે હું તો જઈશ. આ એક લાખ રૂપરડીના સોદામાં દસ કલાકથી ક્યારનો આટલો આ બળ્યાં તમારો કકળાટ સાંભળતા મારા તો કાન પણ દુઃખી આવ્યા. (જવાનો ડાળ કરેછે).

વૈરાજ—(મારવાડીને જતો રોકીને). હશે, ત્યારે, જેમ તમારી ઇચ્છા. એક લાખજ રૂપિયા આપો.

મારવાડી—રૂપિયા આપો તે કાંઈ આ દસ્તાવેજ ઉપર સહીબહી કરી આપશો પછી કે પહેલાંજ ? આ દસ્તાવેજ વાચો અને પછી સહી કરો નહીતો વળી કહેશો કે વાંચાવ્યા વગર સહી કરાવી લીધી.

વૈરાજ—મારે તો કાંઈ એ દસ્તાવેજ વાચવો નથી, હું સહી કરી આપુંછું.

મારવાડી—તો ભલે ત્યારે, વાંચ્યા વિના સહી કરો, અને આ તમારા પચીસ હજાર રૂપિયા ગણી લ્યો.

વૈરાજ—પચીસ હજાર રૂપિયા કેમ ?

મારવાડી—તેટલા માટે તો કહુંછું કે આ ગીરો દસ્તાવેજ વાંચો એટલે તમને સવળી માહિતિ મળે.

વૈરાજ—(ગીરો દસ્તાવેજ વાંચેછે). સંવત્સર શહેરના શરાદ શેઠ તારાચંદ બનશ્યામદાસ, જેમ, લખીતંગ કુમાર વૈરાજ બ્રહ્મદરણુ તે મહારાગધિરાજ શાકાયનના લત્તિજન. જત આ ગીરો દસ્તાવેજથી અમે કુમાર વૈરાજ બ્રહ્મદરણુ તમે શેઠ તારાચંદ બનશ્યામદાસને લખી આપીએ છીએ જે અમારૂં રહેવાનું મકાન જે અમારી પોતાની માલકીનું છે અને જે રમ્યભવનનાં નામથી શ્રેષ્ઠમાં ઓળખાયછે, અને જે સંવત્સર શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર આવેલું છે, તે આપું તમામ મકાન આકાશથી પાતાળ સુધીની દૃઢનું અમે આજે સંવત ૧૯૮૦ના ફાગણ શુદ્ધ ૧૪ ના દિવસે આ દસ્તાવેજથી તમારા ત્યાં ગીરો મુક્યું છે તેના પેટે એક લાખ રૂપિયા અમે તમારી પાસેથી આજ રોકડા લીધાછે. અને એ રૂપિયામાંથી સદરહુ રૂપિયાના સેંકડે વીસ ટકાનાં વ્યાજના દર પ્રમાણે રૂપિયા વીસ હજાર અમે તમને અગાઉથી કાપી આપ્યાછે.

વૈરાજ—(વાચતો અટકી જઈને હૃદયવેધક સ્વરથી. મારવાડીને). વ્યાજ તો, શેઠ, અગાઉથી નહીં કાપી લેતાં જેમ જેમ વ્યાજ ચઢે તેમ તેમ લેતા રહે તો સારું.

મારવાડી—કુમારશ્રી ! તમને ગમે તો લાખ રૂપિયાની મારી મુડી પાછી મને ના દેશો, પણ વ્યાજ તો અમને શરાદ્ લોકને પહેલેજ નેછએ. વ્યાજ ઉપર તો અમારો શરાશી ધંધો ચાલે માટે વ્યાજની બાબતમાં તો તમારાથી શું કે મોટા ચક્કવર્તી ભૂપથી પણ ના પડાયજ નહીં. અને આખાં ગામમાં કોઈને પણ પુછી જુવો કે મારો રીવાજ તો વ્યાજ પહેલેથી લેવાનો છે કે નહીં.

વૈરાજ—(નિશ્વાસ નાખતા. સ્વગત). મારવાડી ! માઈ લોકી ચુસવા તૈયાર થયોછે તો • લસે ચુસ. આ પળે એંસી હજાર તો એંસી હજાર પણ કમુલ કયાં વિના છુટકો નથી. (મારવાડીને). લલં, ત્યારે, વ્યાજના ત્રીસ હજાર રૂપિયા પ્રથમથી કાપી લ્યો.

મારવાડી—તો, કુમાર સાહેબ, આપણું લેવું એ તો વ્યવહાર પ્રમાણે છે અને તમે ઝડ સમજોછો એ સારી વાત છે. હવે દસ્તાવેજ આગળ વાચો.

વૈરાજ—હા. વાચું છું. (વાચેછે). અને અમાઈ જે મકાન ગીરો મુકી એક લાખ રૂપિયા અમે તમારી પાસેથી લીધાછે તેમાંથી વ્યાજના ત્રીસ હજાર રૂપિયા એક વર્ષના બાદ કરતા, બીજા રૂપિયા પચાસ હજાર વધારે તમને એ કારણસર અમે કાપી આપીએ છીએ કે એ અમાઈ ઘર જે તમારી માલકીનું ગીરો મીલકત તરીકે થયું તેમાં અમે રહેવાનું ચાલુ રાખવાના છીએ, અને એ મકાન ખાલી કરી તમારા કબજામાં સોંપવાના નથી, અને એ રીતે એ તમાઈ મકાન અમારા કબજામાં છે, તે માટે રૂપિયા પચાસ હજાર અમે તમને કાપી આપીએ છીએ. (વાંચતો અટકી જઈને). શેઠ ! ત્યારે તો મને ત્રીસ હજાર રૂપિયાજ રહેશે !

મારવાડી—તેને હું કેમ કરીશ, બાપા ? તમને ના પાલવતુ હોય તો હું તો આ હીડ્યો. (જવાનો ડોળ કરેછે).

વૈરાજ—(સ્વગત). મારવાડી ! તમારાથી લાંટાય તેટલા મને લ'ટો, હું તો કહું છું કે આ પળે તમે ચાર લાખના મકાન પેટે ચાર રૂપિયા આપશો તો ચાર રૂપિયા પણ સુંદરી વિકેશનિ આપવા હું લઈશ. આહા ! જુગાર, મદિરા, દુષ્ટની મિત્રતા, તેં મારી આ દશા કરી ! (મારવાડીને). શેઠ ! તમારા હીસામે તમે ત્રીસ હજાર રૂપિયા આપતા હોવો તો ત્રીસ હજાર આપો, મારે ના નથી.

મારવાડી—ત્યારે, બાપા, સાચી વાતમાં પણ તમે ઠાલી વાંધા કહાડો તો માઈ મન પછી નારાજ કેમ ના થાય અને તમારી સાથે ધંધો કરવા પણ મારો જીવ કેમ થાય ? હવે, આ ગીરો દસ્તાવેજનો છેડો આવ્યોછે તે વાંચી નાખો અને પછી તમારી સહી કરી નાખો અને રૂપિયા ગણી લ્યો.

વૈરાજ—(સ્વગત). અરેરે ! આ દસ્તાવેજને છેડો તો ક્યારે આવશે કે બાકી રહેલા ત્રીસ હજાર રૂપિયાનો છેડો આવશે ત્યારે. (મારવાડીને). આગળ વાચું છું. (વાંચેછે). અને અમારે જે ત્રીસ હજાર રૂપિયા ઉપર પ્રમાણે હીસામે લેવાના

રહ્યા તેમાથી રૂપીયા પાંચ હજાર અને તમને તમારી પાગડીના તમારા હકના અને રીવાજ મુજબ કાપી આપીએ છીએ. અને આ પ્રમાણે અને તમારી પાસેથી આજ રોજ રૂપીયા એક લાખ પુરા લીધાછે તે તમે માગો ત્યારે અમે તમને આપીએ.

મારવાડી—બસ. બસ. આ છોડો હવે આવી ગયો. અને પાગડીના રૂપીયા તો અમે શરાફ લોકોને એમ લેવા પડેછે કે અમારા પગમાં અમે જોડા દસ ઠીંગડાના પહેરીએ, પણ માથે પાગડી તો પચીસ ત્રીસ રૂપીયાની પહેરીએ. અને પાગડી માટે એટલા બધા રૂપીયા ફાકટના અમારી પાસે ક્યાંથી હોય તે માટે અમારા આફકો પાસેથી અમે એ રૂપીયા લઇએ છીએ. સમજ્યાને? લ્યો, હવે સહી કરો! એટલે રૂપીયા જટ ગણી આપુ.

વૈરાજ—(સ્વગત). અરે લગવાન! ચાર લાખના મકાન પેટે માત્ર પચીસ હજાર મારે દેખવાના! વૈરાજ! હવે તો તુ કાંઈ વિચાર કર, કાંઈ સમજ, અને નારાં પાપ માટે પશ્ચાતાપ કર. (મારવાડીને). લાવો, સહી કરી આપું. (સહી કરેછે).

મારવાડી—સહી કરેછો તો અક્ષર મોતીના દાણા જેવા કહાડાને નહીતો દસ્તાવેજ રદ જશે અને મારાથી રૂપીયા પચીસ હજાર તમને ગણી અપાશે નહીં. (સહી જોઈને). સહીમા કચાશ તો ઘણી છે પણ હવે એ તો હું ચલાવી લઇશ. (પચીસ હજાર રૂપીયાની નોટા ગુંજવામાંથી કહાડી આપતા). પચીસ હજારની આ નોટા તમારા હાથે ગમે તો દસ વાર ગણી લ્યો.

વૈરાજ—(નોટા ગણી રહીને). પચીસ હજાર રૂપીયા પુરેપુરા થઇ રહ્યા.

મારવાડી—તો પુરેપુરા કેમ ના થઇ રહે? લ્યો, ત્યારે હું હવે જાવું છું. (જાયછે.)

વૈરાજ—(સ્વગત). આ પચીસ હજાર રૂપીયા સુંદરી વિકેશીને આપી દઇશ. એ સુંદરી માટે આખું વિશ્વ તજ દેવાય, તનમન તજ દેવાય, આત્મા, પરમાત્મા, મોક્ષ, સર્વ તજ દેવાય, તેના માટે વળી આ પચીસ હજાર રૂપીયા તજતાં શું વિચાર કરવાનો!

વિકેશી—(આવતાં વિચાર કરેછે. સ્વગત). વારાગનાના ધંધાની આજ આ પળે શરૂઆત કરું છું. આ કુમારશ્રીએ મને એમના નોકર સાથે અહીં એમનાં ઘર ખોલાવેલી આવી છું. કુમારશ્રી પાસેથી લાખો રૂપીયા મળવાની આશા તો ઘણી છે. પણ, આ પળે માફ આ શરીર કંપેછે કેમ! મન ભ્રમિત થાયછે કેમ! આત્મા અકળાયછે કેમ! જાણે આ કુમારશ્રીના બારણાંમાંથીજ પાછી વળી મારા ઘર જવું અને વારાગનાનો ધંધો સદા માટે તજ દેવાનું વ્રત લેવું, એવું મારો જીવ આ પળે કહી રહ્યોછે કેમ!

વૈરાજ—(વિકેશી ઉપર નજર પડતાં. તેણીને). અરે! તમે આવ્યાં છો? બારણાંમાંજ શા સારું ઉભાં રહ્યાં હશે વૌર! કાંઈ પારકું ઘર ગયું શું?

વિકેશી—તમે કાંઈ વિચારમાં તલ્લીન બેઠેલા હતા એટલે હું અહીંજ બાજુએ ઉભી રહી.

વૈરાજ—હું વિચારોમા લુપ્ત બની ગયો હતો એ તો ખરું. પણ તમારા પ્રેમના વિચાર-

રેમાંજ હું તણાતો હતો એ તમે કદાચ ધારી શક્યા કે સમજી શક્યા નહી હશે. મારો જીવ કહેછે કે હું જીવીશ ત્યાં સુધી તમારા પ્રેમનો પૂનરી થઈ રહીશ.

વિકેશી—ત્યારે શું પ્રાણ ગયા પછી મારી પ્રીતમાં તમે પ્રવૃત્ત નહી રહેશો? શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે મૃત્યુ દ્વારા આ સ્થૂળ દેહ પંચ મહાભૂતમાં ભળી જાયછે, પણ આત્મા નાશ પામતો નથી, તો પછી મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમી પુરૂષ આત્મા દ્વારા પ્રેમનો પૂનરી આણુ રહી શકેછે.

વૈરાજ—શાસ્ત્રો તો આત્માનું અમરત્વ પ્રતિપાદન કરેછેજ, પણ આત્માનું એ અમરત્વ કોઈ વિરલાં નરનારીજ પોતાના માટે સિદ્ધ કરી શકના હશે.

વિકેશી—આત્માનું અમરત્વ તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની સર્વને સિદ્ધ થએલું હોવુંજ નેહએ. અને જ્યારે સ્ત્રી કોઈ પુરૂષ સાથે પ્રેમમાં જોડાયછે ત્યારે તેણી તે પુરૂષ સાથના મૃત્યુ પછીનાં પ્રેમ સુખમાં સ્થાપિત રહેવા અને નહી કે આ ક્ષણભં-ગુર દેહનાં ક્ષણિક સુખ માટે. પરંતુ, સ્ત્રીએ તેણીના પ્રેમી પુરૂષ સાથનાં આ ભવના સુખનો માર્ગ યોજવો નેહએ અને તેની પરસ્પર વાતો અવશ્ય કરવીજ નેહએ તો આપણે આપણા સુખ દુઃખની વાતજ હમણા તો કરીએ.

વૈરાજ—હા. એ તમે બરાબર કહ્યું. આપણી સંસારી વાતો બધી અને આપણે બધાં.

વિકેશી—અને મારાં સુખદુઃખની વાત હું પ્રથમ શરૂ કરું. મારી હકીકત હાલમાં એ છે કે મારી પાસે ઝાઝા પધસા નથી તેથી કાલ સવારે માંડું શું થશે તેની મને એટલી બધી ચિંતા થાયછે કે જાણે મને કોઈની સંગાથે કોઈ વાત કરવી પણ નથી ગમતી.

વૈરાજ—તમે ઠીક કંઈ કે પધસાની તમારી અડચણ મને કહી. લ્યો આ પચીસ હજાર રૂપિયા અને તમે કોઈ પણ ચિંતા મનમાં હવે રાખશો નહી.

વિકેશી—(રૂપિયા લેતા). આ પચીસ હજાર રૂપિયાની તો તમે શું મોટી ખીસાદ ગણતા હશે કે એટલા રૂપિયા મને આપ્યા એટલે મારી રૂપિયાની તંગી મટી ગઈ એમ તમારાં મનથી સમજેછો? લોકો દયા દાન લાખો અને કરોડો રૂપિયાના કરેછે તોપણ જાણે કોઈ મોટી રકમ અપાઈ નથી એમ મનથી સમજેછે, તો આટલા પચીસ હજાર રૂપિયા તો કંઈ પેરે તમને મોટી ભારે રકમ લાગતી હશે કે જેથી મને હવે રૂપિયાની ચિંતા કરવા ના કહોછો? (નોટો ફેંકી દધને). મારે તમારા રૂપિયા શું કરવા છે? (જરા વારના વિલંબ પછી). રહો, તમારી નોટો હું તમને વીણી આપુછું. નહીતો કોઈ ઉડી જશે કે ખૂણામાં ભરાઈ જશે અને ઓછી થશે તો તમે કહેશો કે હું લાંબ ગઈ.

ગાયન ૭.

વીણી વીણી આપુંછું પાછાં તમ નાણાં,

આપ્યાં તમે જે કરી નજરાણાં.

બેસવું પડેછે આ જાણે થાપવા છાણાં,

ના બેસું હું આમ જમવા પણ ભાણાં.

વીણી.

વીણી.

દ્યોને દ્યોને મારાથી પુરા નથી ગણાણા,
ખાવાશે તો ખાવાં પડે મારે મેહેણાં. વીણી.
નજરાણા લઇશું હશે કાંઈ સારાં ટાણાં,
હમણા લીધેલાના તો થાય ઉઘરાણા. વીણી.
પછિસા લેતાં કહેવાઈએ નહીં શાણાં,
નથી અમે એ વાતથી કાંઈ અજાણાં. વીણી.

(નોટા વીણી ઉભી થતા). આ રહ્યા નમારા પચીસ હજાર રૂપીયા.

નોકર—(આવતા. વૈરાજનં). આપનો મિત્ર મળવા આવ્યો છે.

વૈરાજ—(વિકેશીને). હું જરા મિત્ર પાસે જઈ આવું. તમે મેહેરખાતી કરીને થોભજો.
(જતા. સ્વગત). દુષ્ટ મિત્ર અને યમ એ બેઉ ખરાખર છે. યમરાજ કોઈ પણ
અણુધારેલી પળે આવી ઉભો ગહેવાનો અને દુષ્ટ મિત્ર પણ કયાયેથી ઝૂરી
નીકળવાનો. (જાય છે).

વિકેશી—(સ્વગત). કાંઈ ખારે વર્ષે પણ હું પચીસ હજાર રૂપીયા પાતીશ એવી મને
આશા નહીં હતી, અને આ તો એક દિવસમાં અને એક બોલ બોલતાંમાં
પચીસ હજાર કમાઈ ગઈ, અને આ હીસાએ તો કાંઈ ચાર છ મહિનામાં હું
કરોડપતિ થઈ જાવું તોપણ વાર નહીં લાગે ! અરે ! પણ, હું આ પ્રમાણે
ફાવીધું તો મને હામ આવવાને બદલે આજે માંડું અંતઃકરણ ઉદાસ કેમ
થાય છે અને મારો જીવ પાછો કેમ પડે છે ?

ભિખારણુ—(આવતા).

ગાયન ૮.

દીયો કોઈ દયાવાન દાતાર, આવીધું તમ આગણુ,
ભૂખ તરસથી પીગવું, માયું હું તે કારણુ. દીયો.
કહેશાં નહીં, નથી તુજ બાપની અહીં થાપણુ,
બાપ મારા પાસે જાણું હતું નહીં કાઈ પણુ. દીયો.
દાન દાગવજ્ય કરી, કરો દુઃખ નિવારણુ,
અમર કરી જશે નામ તમ ભાટ ચારણુ. દીયો.
પાખંડી પગવશે કરી મિત્ર વેશ ધારણુ,
માલણુ મનાવી લેશે બાધી ઘર તોરણુ.
ચોરી જશે ચોર રહેવા નવ દર્ધ કોશરે કણુ,
વ્યાપાર વિનાશ કરી, કરાવશે વિદેશ પર્યટણુ,
વેશ્યા કરશે નિકંદન કરાવી વિવેક વિરમણુ. દીયો.

વિકેશી—(ભિખારણુને સાંભળીને, સ્વગત). અરે ! આ શું ! ભિક્ષા માગનારી એક
ભિખારણુ પણ વારાગનાને આવું મેહેણું મારશે ! ત્યારે તો વિકેશી તારાં હત્યારાં
જીવન કરતાં તું મુવેલી ભલી. વારાંગનાના ધંધાની અધમતા હવે મને ધીમે
ધીમે આપોઆપ તેમજ બાહ્ય સંજોગોથી સ્પષ્ટ તથા સિદ્ધ થતી જાય છે !

ભિખારણુ—(વિકેશીને). 'જહેન' કાંઈ દયાદાન નહીં કરે? દુઃખીની દયા તું દીલે નહીં ધરે?

વિકેશી—આ ઘર કાંઈ માફ નથી કે કાંઈ નહીંતો મુઠી આટો પણ કાઠીમાંથી કઢાડીને તમને આપુ. આ ઘરમા તો એક પુરૂષજ રહેછે.

ભિખારણુ—જહેન ! આ ઘરમાં કોઈ પુરૂષ એકલાજ રહેછે તોતો હું સ્ત્રીજાતથી વિવેક મર્યાદાને લીધે આ ઘરમાં પગ પણ નહીં મુકાય. જે ઘરમાં કોઈ સ્ત્રીનો વાસ હોય તેજ ઘરમા ભિખારણુ સ્ત્રીથી પણ ભિંસા માટે પગ મુકાય. કીક થયું જહેન કે તે' મારી ભૂત ભાગી. (પાછી વળી જવાનું કરેછે).

વિકેશી—(ભિખારણુને જતી રોકાને). તમે થોભો, થોભો. હું પણ તમારી મંગાથેજ આવું છું. પણ આ ઘરમા પુરૂષ માણસજ રહેછે અને સ્ત્રી આઈ નથી તો તમારે ભિંસા માગવા માટે પણ નહીં થોભવાનું શું કારણ તે હું અચર્ય તમજી શકતી નથી, માટે મને તે સમજવો.

ભિખારણુ—જહેન ! હું માગણુ થઈ તો કોઈ ઘર કાંઈ ગળે આવ્યાની, તો કોઈ ઘર વળી ધક્કા ખાવાની, તો કોઈ શેરીમા ત્યાના કુતરાઓથી કરડવાની, એ બધી મારા કર્મમાં લખેલી દુઃખી કઢાણીઓ તો ખરીજ, અને તે મારે વેલવાની પણ ખરી. પણ કોઈ ઘરમાં પુરૂષ માણસ એકલોજ રહેતો હોય તો તે ઘરમાં સ્ત્રીજાતે નહીં જવાનું કારણ એટલુંજ કે કોઈ કોઈ પુરૂષ એવા હોયછે કે એકાંતમાં પરસ્ત્રી ઉપર તેમની નજર પડેછે તો તેમની નજર તેણી ઉપર ખગડેછે અને તેણીનો કેટો એવો પકડેછે કે તેણી પાતાળમા પેસી જાય તો ત્યાં પણ તેણી પાછળ પહોંચેછે, અને જો તેમ કરતાં પણ તેણી તેમને વશ નહીં થઈ તો પછી ફર કસાઈ બની તેણીનો જીવ લેતા પણ ડરતા નથી. માટે એકાંતમાં પરપુરૂષથી તો હું થયેછું.

વિકેશી—(ડરથી રતબ્ધ બની જતને સ્વગત). પાતાળમાં ખણ પાછળ પડે અને જીવ લીધેજ છુટકો કરે એવા પરપુરૂષો હોયછે ! આહા ! ભિંસકે માતા ! તમે આજ્ઞ મને જીવતદાન દીધુછે અને વારાગનાના ધંધામાં પડી દુઃખી થતી તમે મને આ પળે ઉગારી લીધીછે. વારાગના ! વારાગના ! હું હવે તારો ધંધો ગ્રહણ નહીં કરીશ અને કોઈ અવિચારી અજબાને પણ ગ્રહણ કરવા નહીં દબશ. (પોતાનાં ગળાંમાંના દસ દબર રૂપીયાનો હાર ગળામાંથી ઉતારીને ભિખારણુના ગળામા નાખતા. ભિખારણુને). માતા ! આ હાર મારા તરફથી હું તમને આપુ છું તે તમે લ્યો.

ભિખારણુ—ખેટા ! મારે તો પાથેર અનાજ જોઈએ માટે હીરાના હારને હું શું કરું ! તારો હાર તું સુએથી પહેર. પણ જહેન, તું બોલતા આટલી બધી ધ્રુજેછે શા સાર ? (હાર વિકેશીને પાછો આપેછે).

વિકેશી—માતા ! મારી ગભરામણનું કારણ હું તમને પછીથી કહીશ.

ભિખારણુ—ખેટા ! મારે કાંઈ તારી ગભરામણનાં કારણની વાતો સાંભળવાની હોય નહીં,

કારણ એ પ્રમાણે લોકોની બધી વાતો સાંભળવા હું ગુટું તો ઘેર ઘેર સવારથી રાત સુધી આથડીને લૂખા રોટલો પામું છું તે પણ નહીં પામું. (ચાલી જાય છે).

વિકેશી—(સ્વગત). માતા ! માતા ! ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ પોતે મને મારા દુષ્ટ વિચારમાથી ચલાયમાન નહીં કરી શક્યા, પણ તમે માત્ર તમારા એક અનુભવના અને હડાપણના બોલથી મારા દુષ્ટ વિચારનું ઉન્મૂલન કરી નાખ્યું છે ! અરે ! પરધન ખાતર વારાંગનાનો જગનિન્દિત ધંધો હું કરવા નીકળી ! ધિક્કાર છે મારી ભ્રષ્ટ મનિને.

ગાયન ૯.

પરધનમા જઈ પ્રગટે દાવાનળ,	
જઈ વસો નહીતો એ વળી રસાતળ.	પરધનમા.
ગાણું હવે હું, એ તો ખરેખર દળાદળ,	
વળી કુટિલ કલંકિત એ કાજળ.	પરધનમાં.
જાણ્યું હવે મેં પરધન કેટલું પોકળ,	
મોતી નહીં એ, પણ બિંદુ ઝાકળ.	પરધનમાં.
ગુલાબ પુખ્ત નહીં, પણ એ નિપ્પુર બાવળ,	
મગ્નું મલિનતાનું, નહીં એ મૂર્તિ મંગળ.	પરધનમાં.
ઝડિયું ઝરેડો કરનારું, નહીં કળી એ કોમળ,	
કાગ કાકા કરતો, નહીં એ મધુર કોયલ.	પરધનમાં.

અરે ભગવાન ! પરપુરેષો શું ત્યારે સ્ત્રીના આવા જીવ લેનારા હોય છે ! મારે જીવ કાંઈ મને બહુ વહાલો છે અને મને મરવું ગમતું નથી, એવું કાંઈ છેજ નહીં, પણ ઇશ્વરના ધરથી નિર્માણ થએલી મોતની ઘડી આવે ત્યારે મરવું તે ઉચિત છે, અને પરપુરેષોથી કોઈ પણ અણધારેલી પળે જાણીજોઈને મોતની ઘડી આવા કુચ્છંદના માર્ગે લાવવી એ કાર્ષ સાઈ નહીંજ કહેવાય. ચિતારે પોતે ચિતારેલા ચિત્રથી ભલે અસંતુષ્ટ અને નારાજ થાય, પણ કોઈ અડપલું છોકરું તે ફાટી નાખે તે તો મહા દુઃખની કહાણી એ બીચારા ચિતારા માટે કહેવાય. ધરતી માતા પોતાના ઉદર માહેના મહા પ્રયંડ આંદોલનોથી ખેતરમાં ખાદ્ય ભલે પાડે, પણ કોઈ લોકો ત્યાં વિજાનો ઉકરડો કરી જાય એ તો મહા શોચનીય કહેવાય. સાગરના જળ શુષ્ક થઈ જાય તે તો ભલે, પણ અનાદિષ્ટિને લીધે ધરતી માતા શુષ્ક થઈ જાય અને પશુ પંખી અને જીવજંતો નાશ પામે એ તો મહા દુઃખના દિવસો આવે. ચાલ, ત્યારે, આ પરપુરેષ આપેલા પચીસ દળરૂં રૂપિયા અહીં એમના ધરજ નાખીને જતી રહું. (વિચાર કરે છે). ના, ના. આ પ્રમાણે આ રૂપિયા અહીં નાખીને ચાલી જવું હીક નહીં. કદાચને કોઈ ત્રાહિત માણસ અહીં આવી ચઢે અને કોઈને અહીં નહીં દેખીને રૂપિયા ઉપાડી જાય તો આ કુમારશ્રી મારા ઉપરજ શંકા લાવે. ત્યારે એમ કહું કે કુમારશ્રી અંદર ગયાછે તે અહીં પાછા આવે એટલે એમના રૂપિયા એમને હાથોહાથ સોંપીને જવું. ના, ના. એમાં તો કાંઈ હડાપણ નહીં. આ બિશુક

- માતાએ કહ્યું તેમ આ કુમારશ્રી કદાચને કામાવેશમા મારી લાજ લૂટે તો પછી શિળનો માર્ગ મારાથી નહીં સેવાય, જગતમા ઉજળે મોઢે મારાથી નહીં ફરાય, પ્રભુની આગળ એમની પ્રિય પુત્રી થઇ મારાથી ઉભું નહીં રહેવાય. ત્યારે એમ કહે કે એ રૂપીયા મારી સાથેજ લઇને હું ઘર જાવું અને એ રૂપીયા સાચવીને રાખી મુકું. આ બીયારા કુમારશ્રીએ મારા બુદ્ધિબોક્ષો ઉપર મોહિત થઇને પળમા પચીસ હજાર રૂપીયા કહાડી આપ્યા તો મારા સાચા બોક્ષો માટે પોતાનો પ્રાણ પણ કહાડી આપે એવા એ છે. એમણે મારા ઉપર અણુહદ ઉપકારજ કરેલોછે, તેમજ મારી સાથે લલાઇજ કરીછે, અને કાઈ પણ રીતે માફ કાઢ લખુ સુધી બગાડ્યું નથી. માટે, મારી ફરજ છે કે હું પણ એમની સાથે લલાઇ કરું. એમના પચીસ હજાર રૂપીયા મારી સાથે લઈ જઈને સાચવી રાખું અને એમની કાંઈ વિપત્તિના સમયે એ રૂપીયા એમને પાછા આપુ તો એ રૂપીયા એમને બહુ ઉપયોગી થઇ પડશે અને એ પોતે પણ અત્યંત રાજ થશે. અને, મારે જીવ તો કહેછે કે એમણે મારા ઉપર આટલો બધો ઉપકાર કર્યોછે તો મારી કાંઈ સેવાની જરૂર એમને પડતાં હું મારા તન મન ધનથી એમની સેવા કરતા નહીં ચૂકું. સ્ત્રીજનિ ! જો પુરૂષ વ્યભિચારના માર્ગે દોરાય તો વિશેષ દોષ તેમા તારો છે, કેમકે નારી અનુમતિ અને ઉરકેરણી વિના, પુરૂષ વ્યભિચારના માર્ગમા પગલું ભરવા હામ ધરી શકેજ નહીં. અને સ્ત્રીજનિ ! તને વારાંગનાનો અધમ ધંધો વટેજ કેમ ! તારામા શાંતિનાં સરોવરો ભરેલા છે તો એમા રેતીનાં રણોની ઉણતતા સંભવેજ કેમ ! તારામાં ધૈર્યના ધાન્ય ભરેલાછે તો તારા આંગણે અનાવૃષ્ટિની પીડાનો ભય રહોજ ક્યાં ! તારામાં બુદ્ધિના આવળા ઉભાં છે તો પછી ઉઠાછળાંપણુના ઉકરડા હોયજ કેમ ! પણ, ત્યારે, હું મૂર્ખાં આ વારાંગનાનો ધંધો કરવા તૈયારજ કેમ થઇ'. હું સમજી, સમજી. હું હીણુભાગ્યે હડસેલાઇ, કુમતિથી દોરાઇ ગઇ, મદમા મરી, લોભમા લપટાઇ, રૂપમા રોઇ, ગર્વમા ગચ્છી, કુચ્છંદમા કલુષિત થઇ, એટલાજ કારણોને લીધે. પણ ત્યારે, મારી આખા એકદમ ખુલી ગઇ અને આ માર્ગમાથી પળમા પાછી વળી તે શું ! (વિચાર કરેછે). હા. હા. સમજી. એ સઘળું માત્ર એજ કે આ વારાંગનાના ધંધા નિમિત્તે મારે આ કુમારશ્રી સાથેના મારે પૂર્વના ભવોનો કાંઈ સંબંધ પાછો સ્થાપિત થવાનો હતો. અને આ ભવના એમની સાથના મારા સંબંધનું સ્વરૂપ તો હું એ પ્રમાણે કળી શકુંછું કે એમની પર-જેત સ્ત્રી થઇને કે એમની દારી બનીને મારે માફ આયુષ્ય ગાળવાનું છે. અને જાણે પ્રભુજી પોતે મને આ પળે સ્પષ્ટ રીતે કહી રહ્યાછે કે આ ભવમા તારે સાચો સ્નેહાળ પતિ આ કુમારશ્રી વૈરાજ છે. અરે ! એ બધી ભાગ્યની રચના અને પ્રભુજીની લીલા તો પ્રભુજીને ખબર હશે અને હું અટકળ કહું તે શું અર્થની ! અરે, પણ, મને નીતિના માર્ગે ચલાવનારાં મારાં ભિક્ષુક માતાના એ બધા પ્રતાપ છે તો એમનો આભાર શી પેરે વળાશે ! માતો ચાલીજ ગયા !

ગાયન ૧૦.

વિદ્યુત વ્યોમમા કરી ચઢ લપકો !
 વર્સન વાડીમા મારી મધ કુદકો !
 ગુરૂ શીખાડી ગયા પહોંચો કોકો !
 ગાય ભરી મધ દુધથી વાટકો !
 કથન કરી મધ કોયલ ટહુકો !
 દેણદાર દહ ગયો દેવાનો ઉચકો !

અહીં નકામી ઉભી રહી હું શું કરું છું ? જાવ, મારા એ માતા આટલામાજી હશે તેમને શોધી કહાડી, મારા ઘર લખ જઈ. મારા ઘર સદા માટે રાખી એમની સેવા ચાકરી કરું. (અચ્છે).

અંક ૧.પ્રવેશ ૫.

શતાનિક—(શતાનિક તથા અમાવસુ બેઉ નદી તીરે ફરવા આવ્યાં છે. અમાવસુને).
 ઘર રહ્યો કે બહારગામ હવા ફેરબદલ માટે જવો, પણ આપણુ જે આયુષ્ય હશે તેમાં એક પળનો પણ વધારો થટાટો આપણાથી થઈ શકવાનો નથી.

અમાવસુ—ત્યારે શું શ્રીમંત લોકો મૂર્ખ હશે કે હવા ફેરબદલ માટે હળ્લે રૂપિયા ખરચી બહારગામ હવાના મથકો ઉપર જતા હશે ?

શતાનિક—મારું કહેવું એ છે કે જે લોકો માદા છે તેમના માટે હવા ફેરબદલ માટે જરૂર પડતા બહારગામ જવું આવશ્યક છે, પણ જે લોકોને કાંઈ મંદવાડ નથી તેમણે માત્ર હવા ફેરબદલ માટે બહારગામ જવું હું અગત્યનું જાતો નથી. કેમકે, મંદવાડ વગરના મનુષ્યોએ તો તાપ, ટાડ, વરસાદ વિગેરે સહન કરવાનો અભ્યાસ આ શરીરને પાડીને તેને બળવાન કરવાનું છે, કારણકે દેહને બળવાન કરવાનો એક નિયમ એ છે કે અનેક રતુની તીવ્રતા સહ-લાઈથી સહન કરવાની ટેવ તેને પાડવી.

અમાવસુ—તમે તો વિપરિત વાત કરો છો ! હું નહીં ધારતો કેમકે પણ પુછશો તો તે કહેશે કે આવાં આપણાં ગામના તાપથી કોઈની પણ દેહ બળવાન થઈ શકે !

શતાનિક—અમાવસુભાઈ ! દેહને પંપાળવાનું કાંઈ કારણ હું જાતો નથી. મનુષ્યજનન માટે ઘટિત પણ નથી કે માટીની આ કાયાને અતિશય પંપાળે, કારણ તે તો માત્ર આજસુ અને વૈભવી જીવડાઓનું કામ છે. કોઈ બુદ્ધિશાળી પુરુષ તો પોતાની દેહને ઝાઝી પંપાળી શકેજ નહીં. આ દેહને પંપાળવાનાં ફોકટ કામ કરવા કરતાં મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્યને અસંખ્ય ઉપયોગી કામો કરવાનાં છે. દાખલા તરીકે, દુઃખી જનોને મદદ કરવાની છે, જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે તનમન તાવવાનું છે, પ્રભુનું ઘાન ધરવામાં પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે. અને એ કારણોને લીધેજ વીરલા નર નારીઓ જે પરોપકારી અને બુદ્ધિશાળી હોય છે

અને જે લલા કામોમા પોતાની સતત પ્રવૃત્તિ રાખે, તેઓ પોતાની દેહની લેશ પરવા નથી કરતા.

અમાવસુ—તમે કહો છો તે ખરું હશે પણ હું તો એટલુજ જાણું કે પ્રથમ સુખ તે શરીરની સુખાકારી, માટે તે પહેલે યાજવી.

શતાનિક—પણ, શરીરની સુખાકારી કાઈ શરીરને હદપારનું પોષવા કે પંપાળવાથી મળતી નથી. શરીરની સુખાકારી તો નિયમિત તથા નિરોગી સાત્વિક આહારથી, ચિત્તની પ્રસન્નતાથી, પ્રભુજીની કૃપાથી અને દુ.ખી જનોના આશિષથી સંપાદન કરી શકાય છે, અને આજ મુખ્ય સાધનો આ સ્થૂળ શરીરને અમર પણુ કરી શકે છે.

અમાવસુ—તમારૂં કહેવું તો મારે કાનની ખૂટ પકડવા જેવું છે. પણ, ભાઈ, ચાલો, જરા પેલાં લીમડાના ઝાડ તળે ખીજાં લોકો બેઠાં છે ત્યાં જઈને બેસીએ. (બેઠા ગય છે).

શતાયુ—(શતાયુ તથા વનાયુ ફરવા આવતા. વનાયુને). બેટા વનાયુ! આજકાલ કરતાં કેટલા દિવસથી હું તને મારી સાથે બહાર ફરવા લાવું છું, અને બહાર પાચ-લોકમા ચાલતા પગ કેમ ઉપાડવા, હાથ કેમ હલાવવા, માથું મોઢું કેમ રાખવું, એ સઘળું હું તને નિત્ય સમજ પાડું છું, પણ તું તો કાંઈ પણ લક્ષ્યમા રાખતો નથી ત્યારે મારે હવે કરવું કેમ ? તને એટીકેટથી હીડતાં આવડતુ નથી તો જે લોકો દેખતાં હશે તે સઘળા મનથી જરૂર વિચાર કરતાં હશે કે આ છોકરો એટીકેટના જ્ઞાન વગરનો છે તો એનો બાપ તો વગડાને ઝાડ સરખાજ હશે. અને તુ મને કહે તો ખરો કે એટીકેટ અંગ્રેજ શબ્દ છે તેનો ગુજરાતી અર્થ પણ તે આજ દિવસ સુધીમા યાદ રાખ્યો છે કે તે પણ ભૂલી ગયો છે ? સાબળ. જરા ચિત્ત સાવધાન રાખી હું શીખવું છું તેમાં લક્ષ્ય રાખ. જે શબ્દને લોકો અંગ્રેજીમા એટીકેટ કહે છે તેમ આપણે દેશી લોકો ગુજરાતીમા શિષ્ટાચાર કહીએ છીએ.

વનાયુ—તો, બાપા, શું આપણા દેશી લોકો શિષ્ટાચારવાળા નહીં હશે કે અંગ્રેજ લોકોના શિષ્ટાચાર તમે મને શીખવો છો ?

શતાયુ—અરે, ભાઈ, આપણા દેશી લોકોમા તો શિષ્ટાચારવાળો કોઈ સંજ્ઞન મુલો છેજ ક્યાં ! જ્યાં સુધી આપણે આપણા માયાળુ અંગ્રેજ સરકારના શિષ્ટાચાર શીખીએ નહીં ત્યાં સુધી આપણે દેશી લોકો સંજ્ઞન કહેવાઈએજ નહીં. મહા બુદ્ધિશાળી અને મહા પરાક્રમી અંગ્રેજ સરકાર માથાપ જે આચારવિચાર આદરે તેજ શિષ્ટાચાર, એ તારે શાસ્ત્રનું એક સિદ્ધાંત જાણવું અને માનવું. અને આપણે દેશી લોકો આચારવિચાર ધરાવીએ છીએ તે તારે બ્રહ્માચાર સમજવા. એ સઘળું તારી સમજમા ઉતરતા યુગનાયુગ થઈ જશે એવી એ ઉગાણુની બાબતો છે. એટીકેટથી કેમ હીડવું તે તું પ્રથમ તો શીખ, બાપ, એટલે બહુ છે. જો, હું તને ફરીથી સમજાવું છું. એટીકેટથી હીડવું એટલે

શું કે પ્રથમ ઉપાડવો કામો પગ અને પછી ઉપાડવો જમણો, અને એ પ્રમાણે અનંતકાળ પર્યંત પગ ઉપાડ્યા જવા અને ભૂમિ ઉપર મુક્યા જવા. અને ચાલતી વખતે આપણે સદૈવ “લેફ્ટ રાઇટ લેફ્ટ” એ મહામંત્રનું રટણ મનમાં કર્યાં જવું. માટે, ચાલતી વખતે કાંઈ ખીઘન આડઅવળા વિચારો કરવા નહીં. પણ “લેફ્ટ રાઇટ લેફ્ટ” એ મહાવાક્યનો જપ કરવો. વળી ખીજું શું યાદ રાખવાનું કે ચાલતી વખતે આપણું શરીર સીધું, ઉભું અને થાંભલા જેવું રાખવું. આપણા દેશી લોકો તો કાંઈ કેડમાંથી વળી જઈને અને લૂલા લંગડા કે આંધળા પાંગળાની પેઠે ચાલેછે તે અંગ્રજ લોકની એટીકેટની મર્યાદાની બહાર છે વાર, ત્યારે હવે હીડવાની એટીકેટમા ત્રીજું શું યાદ રાખવાનું કે આપણે હીડવું તે ઝાણે ખાણુમાંથી છોડેલાં તીર માફક સીધા દોડવું, એટલે શું કે આપણા પગથી કાપેલી જમીન ઉપર આપણે લીટી દોરીએ તો ભુમિતિ શાસ્ત્રવેત્તા જેને સીધી લીટી કહેછે તે સીધી લીટી દોરાવી નેમએ. અને, આપણા દેશી લોકો તો તું જેતો હમશ કે એવા ગમારની પેઠે હીડેછે કે એક પગ ઉત્તરમા મુકે તો ખીજો પગ દક્ષિણમાં. હવે, હીડવાની એટીકેટમાં ચોથું યાદ રાખવાનું એ છે કે ચાલતી વખતે આપણે આપણું મોઢું એવું કરી નાખવું કે જાણે આપણો બાપ ના મરી ગયો હોય અથવા આપણે આપણી માતાના પેટ અવનર્યા ત્યારથી વિચારવંત જનમ્યા ના હોઈએ. અને તુ જેતો હમશ કે આપણા દેશી લોકો તો હીડતી વખતે કાઈ કાંઈ લવરી મોટા સાદે રસ્તામાં કરતા જાયછે. ત્યાર કેડે હીડવાની એટીકેટમાં તારે પાચમું શું યાદ રાખવાનું કે કેટલેક ઠેકાણે હીડવું તે પગ પછાડીને નેરમા અંત કેટલેક ઠેકાણે એવું હળવેથી કે કીડી ચાલે તેની ખબર પડે પણ આપણાં ચાલવાની ખબર ના પડે. હવે, છઠ્ઠું શું યાદ રાખવાનું છે કે હીડતા ગમે તેટલું થાકી જવાય તો-પણ રસ્તામા ક્યાંયે લગીર વિશ્રામ લેવા બેસી પડવું નહીં. અને અક્કલ વગરના આપણા દેશી લોકો તો ન જીવે શેરી કે ન જીવે ચકલુ, અને જ્યાં મનમા આવ્યું ત્યાં બેસીજ પડ્યાછેને. હીડવાની એટીકેટના આવા કાયદાઓ અને કાનુનો પાર વિનાના છે અને એકએકથી ઉડાણ બેદવાળા છે. પણ આ છ નિયમો તને સમજાવ્યા તેટલા તું યાદ રાખે તો હાલ તુરંત માટે બહુ છે. ચાલ, ત્યારે, હવે ઘર જઈએ. અહીં પવનમા સાંઝે લાગેછે, પણ ઘર જતાં મોઢું થાયછે તો તારી બા નિત્ય મને કેવી વહેછે તે તો તુ ક્યાં નથી જાણતો ? ચાલ, મારી સંગાથે “લેફ્ટ રાઇટ લેફ્ટ” મંત્રની સિદ્ધિ સાધતો અને સામે સીધું જેતો હીડ, જેવું. (તે પ્રમાણે બાપ તથા દીકરો ચાલતાં છોકરો બાપને એક પથ્થર વચમાં પડ્યો હતો ત્યાં લઈ જાયછે, બાપનો પગ પથ્થર સામે ઠોકર ખાયછે અને બાપને વાગેછે). અરેરે ! તને એટીકેટથી ચાલવાનું શી-ખવતાં મેં આ પથ્થરો તો દીઠોજ નહીં ! અરે બાપડ્યા ! કેમ કહું ! મારો દમ નીકળી જાય એવી ટોચ લાગીછે ! જરા મને અહીં બેસી જવા દે. (બેસી જાયછે).

વનાયુ—(હાથ તાણીને આપને એકલો ઉઠાડતાં). હમણા તો તમે મને એટીકેટનો જીદો કાયદો શીખવ્યો કે દેશી લોકો માર્ગમાં ગમે ત્યાં ખેસી પડે પણ આપણે અંગ્રેજ એટીકેટવાળાઓએ તો પ્રાણ જતાં પણ ખેસવું નહીં, અને તમે આ ખેસી શું પડ્યાછો ! ઉઠો. ઉઠો. (જખરાધથી ઉઠાડેછે).

શતાયુ—અરે મૂખો ! મારો હાથ બહુ તાણુ નહીં. પગમાં ઠોકર વાગે ત્યારે આપણા દેશી લોકો તો શું પણ આપણા અંગ્રેજ સરકારનો આપ પણ ગમે ત્યાં રસ્તામાં ખેસી પડે. (વેદનાથી). અરે ભગવાન ! કેમ કરું ! આ વેદના નથી ખમાતી.

વનાયુ—આપા ! તમે ઘડી ઘડીમાં તમારા વેણમાં ફેરવદલી ના કરો. (હાથ તાણી આપને ઉભો કરતાં). ઝટ ઉભા થાવો, એટીકેટ વગરના જંગલી ના થાવો.

શતાયુ—(ઉભો થઇને). હરામખોર ! હવે તને કોઈ દિવસ પણ એટીકેટના કાયદા શીખવવા નહીં.

વનાયુ—આપા ! એટીકેટના ત્રીજા કાયદામાં તમે શીખવ્યુંછે કે હીડતી વખતે “લેફ્ટ રાઇટ લેફ્ટ” મહામંત્રનું સ્મરણ તથા મનન કરવું તો તે મંત્ર જપોને. પગમાં લગીર વાગ્યું હશે તેમા ખચરાની પેડે બસો શું પાડતા હશે ?

શતાયુ—છાનો રહે છાનો, હવે. લગીર એટીકેટ સમજાવી તેમાં વળી એટીકેટનો દીકરો શાનો થઇ જાયછે ? (સ્વગત). હાથ, આપ, પગ મહા મુશ્કેલીથી ઉપાડાયછે તો ઘર સુધી ચાલીને કેમ જવાશે !

વનાયુ—તમારે એટીકેટના કાયદા પાળવા નહીં હોય તો મારે કાંઈ તમારી સંગાથે જંગલી લોકો પેડે ચાલવા વિચાર નથી. હું તો મારે એકલો ઘર જઇશ. (એકલો દોડી જાયછે.)

શતાયુ—(મોટા સ્વરથી ઘાંટો કહાડતા). અરે, હરામખોર ! દોડી જાયછે તો ખરો પણ સીધો ઘર જજે, નહીતો ક્યાંયે રમવા જઇશ તો તારી બા શોધવા મને દોડાવશે, તો મારા પગથી કાઢ હવે હાંડાવાનું નથી કે આખાં ગામમાં તને દુંડવા નીકળીશ. (સ્વગત). આ છોકરાને કેમ સુધારવો ! મારા જીવનો જાણે કદા શત્રુજ છે ! હું કાંઈ પણ શીખામણ એને આપુ શું કે મારાજ ગળામાં તે એણે ધાલી છેને ! (જાય છે).

સુરસુંદરી—(નગરચર્ચા જોવા માટે દુધ વેચનારી ભરવાડણના વેશમાં એક સાહેલી તથા કુશાબ સંગાથે આવેછે અથે દુધનું વાસણ નીચે મુકીને બધા ખેસેછે). કેમ સાહેલી ! આપણા ત્રણેનો ભરવાડ લોકનો વેશ તો બરાબર છેને ! તાતજી રા-જ્યસત્તા મને સોંપી ગયાછે તો મારા વિષે નગરચર્ચા શું છે તે સાંભળવા આપણે અહીં આવ્યાં છીએ, તો અહીં આપણને કાંઈને કાંઈ નવું સાંભળવાનું મળશે ખરું.

કુશાબ—હા, રાજ્યમાતા ! અહીં શાહ, ચોર, ગૃહસ્થ, ગમાર, સર્વ કોઇને વિહાર કાળે આવવાનો અધિકાર છે તો કોઈનાં મુખથી પણ આપના માટે કાંઈક વાત જરૂર કાને આવશે ખરી, આપણે શાંત ખેસી રહો.

વિલાપસુ—(વૈશાલ સાથે આવતા. તેને). ભાઈ વૈશાલ ! હવે હીડ હીડ તો તું કેટલું કરીશ અને મારી પાસે પણ કરાવીશ ? ચાલ, પેલાં (સુરસુંદરી, તથા દાસી તથા કુશાંબુ બેઠાં છે તે પ્રતિ આગળી કરતાં) ભરવાડ લોકો બેઠાં છે ત્યાં જઈ આપણે પણ બેસીએ. (બેઠા ત્યાં જઈને બેસે છે). ન્યાતમા જમવાનું હોય છે, ત્યારે આઠ લાડુ ખાવાનો મારો નિયમ હોય છે, પણ આજે ચાર લાડવા વધારે ખવાયાં છે, એટલે મારાથી એક ડગલું ભરાય તેમ નથી. અને તું એક બોલમા સમજી ગયો અને અહીં બેઠો તે બધું સાંઝે કર્યું. આજના લાડવાની તને શી વાત કરે ! કાઠ શેર લોટે બશેર ઘી નાખ્યું હશે ! તારે તો લાડવા ખાવા કાઠ દિવસ કોઈના ઘેર જવું નહીં એટલે લાડવાની ખુખીની વાતો તારી આગળ કરેલી નકામી. તને તો શાસ્ત્રના ગૂઢ વિષયો સાથે રાતદિવસ માથા ફેંટી કરવાની કર્મમા લગેલી છે. અને હું તો કહ્યું કે તુ શાસ્ત્રાભ્યાસ રાતદિવસ ભલે કર્યો કર પણ કાઠ કાઠ દિવસ ન્યાતમાં લાડવા ખાવા જવાનું તો રાખ.

વૈશાલ—કાકા ! મેં તમને કહ્યું છે કે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે હું કોઈનાં ઘેર દરમનના લાડવા ન્યાતમાં ખાવા નહીં જમશ તેથી લાડવાની અને જમવાની વાત તો તમે કાઠ પણ પ્રમંગે મહેરબાની કરીને મારી આગળ ઉચરશો નહીં.

વિલાપસુ—સાંઝ ત્યારે, લાડવાની વાત તારી આગળ હવેથી નહીં કહાડીશું. લ્યો, ભાઈ, ખીજી વાત કહાડું. સાબળ, તું વિદ્વાન છે તો મને જવાબ આપી સ્પષ્ટીકરણ. હું કેટલા દિવસથી તને પુછું પુછું કરતો હતો કે મહારાજાધિરાજ શાકાહારી થોડા દિવસ માટે મહર્ષિ પિંપ્પલાદ પાસે યોગાભ્યાસ માટે ગયા છે તે દરમ્યાનમાં તમામ રાજ્યસત્તા પોતાની એક ઢીંગલી જેટલી સુરસુંદરી છોકરીને સોંપી ગયા છે એ શું એમણે કહાપણનું કામ કર્યું છે એમ તું ધારે છે ? હું તો ધાંડે છે કે નખ જેટલી છોકરી તે રાજ્યકારભાર શું સમજે અને ચલાવે.

વૈશાલ—ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજનાં કુંવરી રાજ્યતંત્ર નહીં ચલાવી શકશે તો શું આપણે લાડુ ખાઈ મજા અને તમ રહેનારાં લોકો રાજ્ય ચલાવી શકીશું કે મહારાજાધિરાજ રાજ્યસત્તા આપણને સોંપી જાય ? રાજ્યમાતા સુરસુંદરી મહા પ્રતાપી વૃષતિના કુંવરી છે એટલે આપણે પ્રમજનને તો એમનું આરાધન અને ગુણગાન કરવું એ આપણું હર પળનું કર્તવ્ય છે. રાજ્યભક્તિથી વધુ ઉત્તમ કાર્ય પ્રમજન માટે ખીજું શું હોઈ શકે ? અને હું તો મનથી ઇચ્છી રહ્યો છું કે આ રાજ્યમાતાની સેવામાં મારે માંડે આયુષ્ય પુરું કરવું. અને, કાકાજી, હું તો તમને વારંવાર વિનવું છું કે જગતમા કાઠ ગમે તેવાં દુષ્ટ લોકો હોય તોપણ તેમનું છું તમારા મુખથી નહીં ઉચરતા તેમના માટે તમે સાંજે બોલનારા થાવો.

ગાયન ૧૧.

કરણી જેની જેવી, પામશે તે તેવી,
ભલી વાણી ભલાઈ, શીદ આપણે નવ લેવી.
વાયુ વિચારે ભલે વંદોળિયાથી પૃથ્વી ભરવી,

કરણી.

વિંજણાએ તો મૃદુ લહરીજ વિકસાવી જાણવી. કરણી.
 દ્રવ્યવાન ભલે કરે નિજ પુણ સકળ આગવી,
 ગુણી જને તો પાઠભાથી અર્ધ અવરને આપવી. કરણી.
 બાળ આળસુ ઉર ધરે રમતમાં દોડ દોડવી,
 વિદ્યાર્થીએ તો અઘ્યન કાળે ચોપડી સદા ખોલવી. કરણી.
 વનવગડા ભલે ભૂલા પાડે માર્ગ ચૂકવી,
 શેરીએ તો ફેઠ સંગાથની વાત ઉર ધરવી. કરણી.
 જવાળામુખીને ભલે ભાવે અગ્નિ જાળ વરસાવવી,
 વૃક્ષે તો સદાય સર્વત્ર ફળપાન છાંય આપવી. કરણી.
 સરિતા જલકાઈ ભલે જાણે રેલ રેલવી,
 સાગરે તો મર્યાદા નહી કદી ઓળંગવી. કરણી.

સુરસુંદરી—(વિભાવસુતે). કાકાજી ! મહારાજ શકાયન્ય ગુણીજન છે તો એમના પગલે ચાલનારી એમની પુત્રી પણ તેવીજ દશે એ અવશ્ય જાણુશો.

વિભાવસુ—(સુરસુંદરીને ભરવાડાણના વેશમાં નહી ઓળખતા. તેણીને). છાની રહે છાની, દત્તે. તે વળી ભરવાડાણે મહારાજનું કે એમની પુત્રીનું મોઢું પણ ક્યારે દેખ્યું દશે કે એ લોકોનું ઉપરાધું ખેંચતી દઈશ !

સુરસુંદરી—કાકાજી ! હું તો જન્મ પામીછું ત્યારથી શકાયન્ય મહારાજના બોળામાં મોટી થઈછું એટલે હું સારીપેઠે એમને જાણુંછું, અને એમની પુત્રી સુર-સુંદરીને તો વળી તેથી વધારે સારી રીતે જાણુંછું. (વૈશાલને). રૂપિપુત્ર ! તમે તથા તમારા કાકા મારી સાથે મહેલે પધારો. તમે મને મારા ગુણી પિતાની ગુણી પુત્રી ગણીને તમારી રાજ્યભક્તિ પ્રદર્શન કરીછે તો તમારી સેવામાં હું શી પેરે રહેવા ઇચ્છુંછું તે સંવળું હું તમને મહેલે કહીશ.

વિભાવસુ—(સ્તબ્ધ બની જઈને ગદગદિત સ્વરથી). કોણ ! રાજ્યમાતા સુરસુંદરી આપ પોતે ! રાજ્યમાતા ! આજે મારાથી હમણા થોડાક લાડવા વધારે ખવાઈજવાવાથી માફ શરીર મહા આકુળવ્યાકુળ થઈ જવાથી માફ ચિત્ત અને વિચાર શક્તિ પણ તેવાજ થઈ ગયા, માટે બેભાનપણામાં મારાથી વગર વિચાર્યું જે કાંઈ આપના વિરૂદ્ધ બોલાઈ ગયું હોય તે માટે મને માફ કરશો અને એક ફેરનો મને છવતો રાખશો. (બેલાથ જોડીને પગે પડીને મારી માગેછે).

સુરસુંદરી—(વિભાવસુતે પગે પડતા અટકાવતાં. તેમને). આપ આ રૂપિપુત્રના કાકા છો માટે મારાં મન પરમ પૂજ્ય છો, અને આપ કાંઈ પણ આડા અવળા વિચારો કરશો નહી. જેવી હું આપના ભત્રિજાની દાસી છું તેવી હું તમારી પણ દાસી છું. કાકાજી ! આપ પણ આપણા ભત્રિજા સાથે મહેલે પધારો. વરસાદજી એકા-એક ઘેરાઈ આવ્યાછે અને પડશે તો આપણે બધા ભીગાઈ જઈશું.

વિભાવસુ—હું મહેલે તો નહી આવું, કારણ મહેલે આવીશ તો ત્યાંથી મારા ઘર મને પાછો આપ કરવા નહી દેશો અને મહેલે મને કાંઈ ભારી શિક્ષા કર્યા વિના

નહી રહેા. અને હું હાથ જોડીને ફરીથી કહું છું કે મને એક કેરાનું જીવતદાન દો અને મને મહેલે બસરી જવાની વાત ના કરો. મને મારાં ઘર સહીસલામત અહીંથીજ જવા દેશો તો આપ કહો તો હું આ પળથી વ્રત લઈ લેવું કે કોઈ દિવસ મારે મારા નિયમ પ્રમાણેના આઠ લાડવાથી વધારે ન્યાતમાં ખાવા નહી, કારણ આઠથી વધારે લાડવા આજે ખાધા તેથી પેટમાં થએલા તેના ભારથી પેટનો વાયુ મગજમાં ઉછળ્યો અને મને ચિત્તભ્રમ થઇ ગયું અને આપના વિરૂદ્ધ કાંઈને કાંઈ કાણ જાણે શં બોલાઈ ગયું.

સુરસુંદરી—(સ્વગત). હવે હું કઈ પેરે આ કાકાજીને સમજાવું કે તમારા ભત્રિજા મારા પતિ થયાછે તો તમે મારાં મન પૂજનીય છો અને તમે કાંઈ ચિંતા મનમાં ધરો નહીં ! (વિભાવસુને). કાકાજી 'હું કઈ પેરે આપને સમજાવું કે આપના સંવળા બોલો અપ્રાસંગિક છે અને તે સાંભળી મારું મન ખટું દુઃખાયછે ?

વૈશાલ—(વિભાવસુને). તમે ગભરાટને શાત પાડો તો સાહે. આવો નિર્થકનો તમારો ગભરાટ રાજ્યમાતાને ઉદાસ કરેછે. રાજ્યમાતા પ્રતિતા તમારા અપમાનના બોલોનો અપરાધ રાજ્યમાતા ક્ષમા કરેછે તો પછી તમારે ગભરાવાનું શું પ્રયોજન છે ! ક્ષમાવંત મનુષ્યો સદા ક્ષમાજ આદરેછે. ક્ષમા સમાન જગતમાં બળ નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે જેના હાથમાં ક્ષમારૂપી ખટ્ગ છે તેને દુર્જનો કાંઈ પીડા પહોંચાડી શકતાં નથી. તુલુ રહિત સ્થાનમાં પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળેજ હોલાઈ જાયછે, તેમ ક્ષમાવંત મનુષ્યોનાં હૃદયમાં અપરાધીઓના અપરાધ આપોઆપ ક્ષમા પામી જાયછે. ક્ષમાનું મહત્વ શાસ્ત્રમાં કેવું અનુપમ વર્ણવવામાં આવ્યુંછે તે તમે સાંભળો. એક ધર્મ એ ઉત્તમ કલ્યાણ છે, એક વિદ્યા પરમ તૃપ્તિ છે, એક ક્ષમા પરમ શાંતિ છે, વળી, જે લોકો દરિદ્ર છતાં દાતાર છે અને સમર્થ છતાં ક્ષમાવાન છે તે સ્વર્ગથી પણ વધુ ઉચ્ચ ભુવનો ઉપર વાસ કરેછે.

સુરસુંદરી—રૂપિપુત્ર 'તમારી વિધવાથી મને ઘણો આનંદ થાયછે. તમારા કાકાજી મહેલે આવવા ના પાડેછે તો જેમ એમની ઇચ્છા. (વિભાવસુને). તમારું મન નથી તો હું આગ્રહ કરીને તમને મારા મહેલે લઈ જતી નથી, પણ તમને ઇચ્છા થાય ત્યારે મહેલે જરૂર પધારજો, મહેલ તમારો છે.

વિભાવસુ—રાજ્યમાતા 'કસાઇના ઘરથી આપે નિર્દોષ ગાય છોડવીછે એવું પુણ્યશાળી કૃત્ય આપે આજ કર્યુંછે, એ મારા બોલો સત્ય માનશો. (વૈશાલને). ભાઈ 'મારો ધ્રુવરો નરમ પડતો નથી માટે મને ઘેર મુકવાનું આવે તો સાહે.

વૈશાલ—હું તમારી સંગાથેજ આવુંછું. (સુરસુંદરીને). આપની આજ્ઞા છે તો હું કાલે આપની સેવામાં મહેલે દાજર રહીશ.

સુરસુંદરી—પણ, કાલ જરૂર આવજો, નહીં તો મારે તમારાં ઘર તમને તેડવા આવવું પડશે.

વૈશાલ—રાજ્યમાતા ! આજ્ઞા શિરે ઉઠાવીશ. (વૈશાલ તથા વિભાવસુ બેઠે જાયછે).

વિભાવસુ—(જતાં બાજુએ વૈશાલને). આજ તો આ એવી વાત બની ગઈ કે આજના

લાડવા તો શું પણ આખી જીંદગીના ખાધેલા લાડવા આડા નીકળી ગયા.' પણ, ભાઈ, મને પકડાવી મંગાવવા આ રાજ્યમાતા એમના માણસો આપણા ઘેર તો નહીં મોકલેને! કાંઈ આડેક દિવસ સુધીમા મને પકડે નહીં તો પછી તો મને જાંઝા ભય નહીં, પણ ત્યાં સુધી તો ભય ખરો ખરો અને ખરોજ.

વિભાવસુ—કાકા. તમે દલકા વિચારો સદા કરતા આવ્યાછો. રાજ્યમાતા સ્પષ્ટ કહેછે કે કાંઈ શીકર કરશો નહીં, પછી તમારે આવી ખોટી શીકર શા માટે કરવી? અને કાકા હવે તો તમે આડાઅવળા બોલો નહીં બોલતા શીખો. વળી તમે થોડું બોલતા શીખો કેમકે જાડું બોલવામાં વગર વિચારના અસંખ્ય અનર્થ-સચક શબ્દો નીકળેછે, અને તેમાંથી અનર્થ પરિણમતા તે થકી આપણે દુખી થઈએ છીએ. મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તેનાં મુખમાંથી જેજે શબ્દ નીકળે તદનુસાર તેનું વર્તન હોવું જોઈએ, અને અસંખ્ય નિરર્થક શબ્દો મુખમાંથી નીકળે તો તેમાના એકનું પણ પાલન થાય નહીં અને આપણું બોલવું કાંઈ અને આપણું વર્તન કાંઈ એવું પરિણામ આવે. માટે, બોલવા પહેલાં મનુષ્યે પ્રત્યેક શબ્દનો વિચાર કરવો જોઈએ. તમે કહેશો કે જે દરેક શબ્દ પ્રથમ વિચારી વિચારીને બોલવો જઈએ તો એક પણ શબ્દ બોલાવજ નહીં, તો તેના જવાબમા હું કહીશ કે એક પણ શબ્દ નહીં બોલાય તે બલો પણ મૂર્ખતા ભરેલા અનેક શબ્દો ઉચરી જવાય તે મહા ખોટું. વળી, જુવો. આપણા મહાન રષિઓ પરમ જ્ઞાની હતા, તેમનો પ્રત્યેક શબ્દ લાખો કરોડો રૂપિયાની કીમતના હતા, તે છતાં તેઓ મૌનવ્રત ધારણ કરતા હતા તે શું? તે પણ એટલું જ ખાતરી આપેછે કે તેઓનાં વિચારવંત મનને સિદ્ધ હતું કે મુખથી અનેક પ્રકારના નિરૂપયોગી શબ્દો ઉચરી જવામાં કાંઈ સાર નથી. આપણાથી મૌનવ્રત લેવાનું તો ખતી નહીંજ શકે, પરંતુ આપણને આપણા શબ્દો ઉપર અંપુર્ણ અંકુશ તો હોવોજ જોઈએ. વળી શાસ્ત્ર વચન પણ સાંભળો. મૌન રહેવું તે ઉત્તમ છે, તે કરતાં સત્ય બોલવું વિશેષ ઉત્તમ છે, તે કરતાં પ્રિય બોલવું તે વધારે ઉત્તમ છે, આ સર્વથી ધર્મસ્વરૂપ બોલવું તે વધારે ઉત્તમ છે. માટે, હવેથી, મેહેરખાની કરીને વાતવાતમાં ઠાલી લવરી મુકી દઇ પ્રત્યેક શબ્દનો મનમાં તોલ કરતાં શીખી જે ઘટિત અને યોગ્ય શબ્દ જે સ્થળે અને જે પ્રસંગે આવશ્યક હોય તેનુંજ ઉચ્ચારણ કરતા શીખો.

વિભાવસુ—આટલા પુષ્ટિકારક લાડવા ખાવુંછું તોપણ મગજમાં શક્તિ નથી કે શબ્દોનો તોલ કરે. માઈ મગજ નખખું બહુ પડી ગયુંછે અને હું ધારુંછું કે મગજને તરી જોઈએછે તો તારી કાકીને આજે કહું કે ખારે મહિના અને ત્રીસે દિવસ શેર લોટે સવાશેર ઘીના લાડવા મને ખવડાવે, અને પછી કાંઈ મગજમાં શક્તિ આવે અને મગજ શબ્દોનો તોલ કરી શકે તો રામ જાણે. (ખેડે જાયછે).

સુરસુંદરી—(કુશાખને). તમે અને દાસી આગળ ચાલવા માંડો અને હું પાછળ પાછળ આવુંછું, અને મહેલમા આ વેશમા કોઈ મને જુવે નહીં તે માટે તમે અને દાસી આગળથી જાવો.

કુશાંબ—રાન્યમાતા ! મહેલમાંથી નીકળતા આ વેશમાં કોઈએ આપને પારખી લીધાં છે કે હવે મહેલમાં પેસતાં પારખશે ? મારાં એ કામમાં ચૂક નહીં પડે. (જતા, દાસીને). ઉભી રહેતે. આગળ આગળ ક્યા હોડી જાય છે ' મારી સંગાથે હોડતા થાય છે શું ! (દાસી ઉભી રહી સંગાથે હોડે છે તેને). સાલળ. તું નોકરી તો મહેલે કાંઈ બે ત્રણ વરસથી કરે છે એમ મારા સાલળવામાં આવ્યું છે તો તારી પાસે કાંઈ પાચસા સાતસા રૂપિયા પગારના એકડા થયા હશે તેમાંથી મને એક પચીસ રૂપિયા આપે ગમે તે પ્રકારે તારે આપવા પડશે.

દાસી—પગારના રૂપિયા મને મળે તે મારે ખાવા જીવનતા હશે કે નહીં ? મારી પાસે તો રાતી પાંચ પણ નથી તો પચીસ રૂપિયા ક્યાથી લાવી આવું ?

કુશાંબ—તે કેમ ત્યારે ' અમારો દક તુ ટુબાવીશ ? મહેલનાં તમામ માણસાં પાસેથી લેવાનાં મને રાન્યમાતાનો હુકમ છે તેની કાંઈ ખબર છે ? અને તું પચીસ રૂપિયા આપીશ તો રાન્યમાતાને ઉંધુચતુ સમજાવીને તારો પગાર કાલે સવારે સવાયો કરી આપીશ, એટલે મને આપેલા રૂપિયા પચીસ તો તને જરી પણ ભારી નહીં પડે. સમજીને ? તારે આપવા હોય તો આપ. ના આપવા હોય તો ના આપ હું તો આજે ખરી દફાકત છે તે તને કહું છું. પણ, મારે એટલું તો તને ખરાબર સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે મને આજે રૂપિયા પચીસ નહીં આપ્યા તો મહેલથી આજે તારા પગલા ટળ્યા એ નિશ્ચે જાણજો.

દાસી—પચીસ રૂપિયા તો મારી પાસે નથી અને દસ રૂપિયા છે તો તેટલા કહો તો આવું.

કુશાંબ—બાપા, દસ રૂપિયા તો દસ રૂપિયા. (દાસી આપે છે). અને બાકીના પંદર કાલે ઘરથી લેતી આવીશ ત્યારે ?

દાસી—હવે મારી પાસે રાતી બદામ નથી, અને જેટલું માગશો તે ફાકતું. રાજખુ-શાથી આવું તે લઈ રાજ થા અને મારે બેદતર થતું હોય તો કરજે નહીં તો પછી તારા ભગવાન તને સોંપ્યા. (બાળુ). આ મુલો બધા પાસેથી રૂપિયા પડાવે છે એ હું જાણું છું મારે દસ રૂપિયા આપીને એનું મોટું કાળું ક્યાં વિના છુટકો નહોતો. પણ, મુલો, હવે વધારે માગે તોતો એને કાચો અને કાચો ખાઈ જતું.

કુશાંબ—(સ્વગત). દસ રૂપિયા પણ શું ખોટા છે ! (દાસીને). આ દસ રૂપિયા તેં આપ્યા તેમાં ખરસો વાતો તું મને સંભળાવે છે પણ તને ખબર નથી કે હું તો સર્વત્ર કામ કરી છું છું તો તારા જેવી વાહલેસરીનું કામ કેમ નહીં કરીશ. ચાલ, હવે, જરી પગ ડિપાડ, અને તને ગમે તો મારી આગળ આગળ ચાલ. હવે મારી સંગાથે ચાલવાની કાંઈ જરૂર નથી. (બેઠે જાય છે).

મુરમુદરી—(જતાં). રૂપિપુત્ર વૈશાલ ! મારા પ્રતિ તમારી રાન્યભક્તિ તો તમારા પ્રતિ મારી પત્નીભક્તિ, એજ સિદ્ધાંત મારાં મન વસ્યું છે. તમારી પત્ની બની તમારી સેવા ચાકરી કરી તમારી રાન્યભક્તિનો બદલો હવે હું વાળીશ. રૂપિ-પુત્ર કાલે આવે તો એમને કહી દેવું કે હું તમને મનથી વગી સુકી છું, અને મને તમારી પત્ની તરફ કણુવ રાખશો. (જાય છે).

અંક ૧.

પ્રવેશ ૬.

સુજતા—(સ્વસ્થ ચિત્તથી વિચાર કરતાં). આર્ય શાસ્ત્રમાં સતિના શિયળનો મહિમા વર્ણવનાં અને પ્રતિપાદન કરનાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સતીને તેણીનાં શિયળના પ્રભાવથી એવી અલૌકિક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે કે સાક્ષાત્ પરમાત્મા તેણીના રક્ષણમાં રહે છે, અને વળી તેણીનું આત્મિક પ્રાપ્ત્ય એવું વિશિષ્ટ થાય છે કે તેણીને દેવચર્યા પ્રાપ્ત થઇને તેણી જેને આશિષ દે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે, અને જે કોઇ દુષ્ટ મર્ખતામાં કે કુચ્છંદમાં કે ક્રોધમાં તેણીને કનડે છે અને તેણી તેને આપ દે છે, તો તે મનુષ્યનાં શિર એવી દારૂણ વિપત્તિઓ આવે છે કે તેમાંથી તેને ઉગારવા ભગવાન પણ સમર્થ નથી, એમ કહેવામાં લેશ અતિશયોક્તિ નથી. શિયળ મહિમા નિઃસંદેહ આવોજ હશે તેથીજ આર્ય શાસ્ત્રમાં તે આ પ્રમાણે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. આર્ય શાસ્ત્રનું એક પણ વચન મિથ્યા ધારવું, સમજવું, પુરવાર કરવું, એ મનુષ્યની ઉચ્ચ બુદ્ધિ પરત્વે નથી પણ તેની બ્રહ્મ બુદ્ધિના લીધેજ શક્ય છે. આર્ય શાસ્ત્રો, એટલે, સાક્ષાત્ પરમાત્માએ પોતે રચેલા શાસ્ત્રો, તેમજ આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરનારા મહર્ષિઓએ રચેલા શાસ્ત્રો, તો પછી શું જગનિષંતા સાક્ષાત્ ભગવાને, તથા જેમા જ્ઞાન મૂર્તિમંત થઇને રહે છે એવા મહર્ષિઓએ રચેલાં શાસ્ત્રો જેના એક એક શ્લોકનું યથાર્થ જ્ઞાન થવા માટે એક એક યુગ પર્યંતનો ઉચ્ચ પરિશ્રમ જોઇએ, તે શાસ્ત્રોને શું આ કળીયુગનું પાપી, અધમ, દુષ્ટ બુદ્ધિ મનુષ્ય ખોટા કહેશે! તેના વચનોમાં શું દોષ દેખશે! તેના કથનમાં શું માત્ર કલ્પનાની કુટિલતા કહેશે! તેના ઉલ્લેખમાં શું અધમતાનું આરોપણ કરશે! તેના અનુપમ ઉદ્દગારોમાં શું અશ્રદ્ધા ધરશે! અરે! આર્ય ભૂમિમાતની પુત્રીઓ! આર્યશાસ્ત્રોનો આર્ય પુત્રો કદાચને સત્કાર લહે નહીં કરે, નિષ્કૃતાથી તેમને નિંદે, પાપિષ્ઠ બુદ્ધિથી તેમનો પરાભવ કરે, વૈતાળ રૂપી વાચાથી તેમનું વગોણું કરે, પણ તમે આર્ય પુત્રીઓ તો આર્યશાસ્ત્રોની સેવામાં સાવધાન રહેજો, આર્યશાસ્ત્રની આજ્ઞા ઉદાવવામાં દરપણે ઉત્સુક રહેજો, આર્યશાસ્ત્રોના મહિમા જગજગે જગાવજો અને આર્યશાસ્ત્રનાં ઉત્તમ આચરણથી આરંભ રહેજો. લાવ, પાસેના ઓરડા વાળવાના છે તે વાળું. (જાય છે).

દુષ્ટ ૧—પોતાની સાથના ધ્રીજ દુષ્ટ સાથે અને સુજતાવાં માતપિતા સાથે આવતાં. સુજતાના આપને)- ભાઈ, પાંચસો રૂપીયા તમને ઓછા નથી કહ્યા માટે તમે સમજી જવો તો સારી વાત છે પછી તો જેમ તમારી ઇચ્છા.

દુષ્ટ ૨—તમે રૂપીયા વધારે અને વધારે માગ્યા જવોછો તો તમે છોડીને નજરે દેખાડો તો ખરા પછી આમ વધ્યા જવો.

આપ—હા, છોડીને બોલાવું. એ વાત ખરી કહી. (સુજતાને હાંક પાડે છે). સુજતા! સુજતા! જરા અહીં આવ તો ખેટા, તારૂં જરૂરી કામ પડ્યું છે.

સુજ્ઞતા—(આવતાં. બાપને). 'આવી, બાપા, શું કામ છે ?

દુષ્ટ ૧—(દુષ્ટ ૨ ને). છોડી તો પાંચસો રૂપીયા તો શું પણ પાંચ લાખ આપવા જેવી છે. (સુજ્ઞતાને). બહેન, આમ આવ. તું અમને ઝોળખતી તો ક્યાથી હોય પણ અમે બેઠે તારા બાપાના પિત્રાઈ ભાઈઓ છીએ. તારા જન્મ પહેલાં અમે બેઠે તારા કાકાઓ વ્યાપાર અર્થે વિદેશ નીકળી પડ્યા હતા. ત્યાં આટલાં વર્ષો હથેર કૃપાથી વિદેશમાં પુરતો પૈસો કમાયા છીએ અને હવે પ્રભુ સ્મરણમાં આયુષ્ય આપણા પોતાનાં ગામમાં અહીં ગાળવાનો વિચાર રાખ્યો છે. અને પરદેશનો બધો સરસામાન અમારા એકલાથી અહીં લાવી શકાય તેમ નથી માટે તને સાથે તેડી જવા આવ્યા છીએ જેથી બધા સામાન અહીં લાવવામાં તું અમને મદદગાર થઈ પડે. તારા બાપાને અને તારા માતાને અમે 'કહ્યું' કે તમે અમારી મંગાથે આવીને અમને મદદ કરો, પણ એ બેઠે તો કહે છે કે આ વૃદ્ધ વયમાં અમને ઘર છોડીને બહાર નીકળવું ગમતું નથી અને તેમના પોતાના બદલે તને અમારી સાથે મોકલે છે. (૨. દુષ્ટને). ૫૦૦ ના ૬૦૦ રૂપીયા એકદમ કરી દે. (સુજ્ઞતાને). બહેન, તારે આ ધડીજ અમારા બેઠે સાથે આવવાનું છે માટે તારો સામાન કાંઈ સાથે લેવો હોય તે જટ લઈ લે.

સુજ્ઞતા—(બાપને). બાપાજી ! આ મારા કાકાઓ ઘણા વર્ષ દૂર દેશથી આપણા ઘર આવ્યા છે તો બહુ નહીંતો થોડા દિવસ પણ તમારે આપણા ઘર એમને રાખવા જોઈએ માટે આગ્રહ કરીને એમને થોભાવો.

૧ દુષ્ટ—બહેન ! તારાં ઘર રહેવાને અમને કાંઈ વાધો નહીં હોય અને તારા બાપા તો બીચારા ક્યારના કહે છે એક માસ અહીં થોભી જવો, પણ મેં હમણાં કહ્યું તેમ અમારે આપણાં વતન અહીં જટ ફરવું છે, એટલે અમારાથી પાણી પીવા પણ થોભાય તેમ નથી.

સુજ્ઞતા—(સ્વગત). અરે, ભગવાન ! હું તો આ માણસોને જોતા અને એમના બોલા સાંભળતા એમનાથી ત્રાસ પામું છું. (બાપને). બાપાજી ! મારા આ કાકાઓ મંગાથે એમના ઘર દૂર દેશે જવા મારો જીવ નથી થતો.

બાપ—અરે ! તું તો માબાપની આજ્ઞા માનીશ કે તારા મનને ગમતી વાત કરીશ ? આ તારા કાકાઓના દેખતા મારી સામે આ પ્રમાણે બોલે છે તો તને જરા પણ વિચાર નથી આવતો કે હું આ શું બોલું છું ? જા. બે ચાર લુગડા લેવાં હોય તો પોટલી બાંધીને જટ આવ.

સુજ્ઞતા—મેં કાંઈ દિવસ માતપિતાની આજ્ઞાને અનાદર કર્યો નથી અને કરીશ પણ નહીં. હું લુગડાંની પોટલી બાંધી આવું છું. (જાય છે).

દુષ્ટ ૨—(બાપને). છોડી તો જોઈ. અમારો વિચાર હંસા રૂપીયા સુધી છે તો કશું હોય તો કહો. (૨ દુષ્ટને). તું સાતસો કર.

દુષ્ટ ૨—(બાપને). જુવો, આ છેવટના તમને સાતસો કહ્યા. તમારે કશું ના હોય તો તમારી છોડી તમારા ઘર ભણે રહી

આપ—(જીને). કેમ તારો શુ વિચાર છે ?

માતા—મારે તો મારી છોડીના એક હજાર અને એક લેવા છે.

આપ—(બેઠે દુષ્ટને). જુવો, લાઈ, આ છોડીની મા શું કહે છે. સાંભળ્યું ?

દુષ્ટ ૧—છોડીની મા તો દસ હજાર કહેશે. એમને તો રૂપિયા લઈને પટારામાં મુકવાના છે એટલે માગતાં મોઢું શાનું દુઃખે ! પણ અમારે તો કેરેથી છોડીને આપવાના છે એટલે અમારા તો હાથ દુઃખે. લ્યો, આ છેવટ આઈસો. હવે બોલો તો સોગન્દ છે.

આપ—(જીને). હવે આ લોકો સોગન્દ દે છે તો આ આઈસો રૂપિયા લઈ લેવા છે ?

માતા—હશે ત્યારે. ગણી લ્યો.

દુષ્ટ ૧—(કેરેથી રૂપિયા કહાડી આપતા). લ્યો, ગણી લ્યો. (માતા રૂપિયા ગણે છે). (સુજતા લુગડાની પોટકી બાંધીને આવે છે. બાળુએ ઉભી રહે છે અને સાંભળે છે).

દુષ્ટ ૧—(આપને તથા માને). જુવો, આ રૂપિયા તો ગણવા સારા લાગે છે, પણ તમારી છોકરીને આઈસો રૂપિયે આજથી તમે અમને વેચી છે, તો કદાચ એ અમારાં ઘરથી પાછી અહીં નાસી આવે તો તમારાથી એને તમારા ઘરમા ઘલાશે નહીં.

દુષ્ટ ૨—અને જે ઘડી એને અમે તમારાં ઘરમાં દેખી તે ઘડી એક જીવની નહીં પણ અનેક જીવોની હાનિ થશે એ વાત ચોક્કસ જાણજો.

આપ—અમે છોડીને વેચી છે તો વળી પાછી ઘરમાં શા સાર રાખવી પડશે !

માતા—વેચેલી ચીજ પાછીની પણ હોય તો તે પાછી ઘરમા નહીં લવાય તો છોડી જેવી છોડી કેમ અમારાથી ઘરમાં રખાશે ? (સુજતાના આપને). મેં તો ગણ્યા તો આઈસો પુરા થઈ રહ્યા તોયે તમે પણ ગણી જુવો.

આપ—એકથી બે ફેરા ગણેલા સારા. લાવ, હું પણ ગણી લેવું. (જીને). આ બેઠે બીચારા બહુ ભલા છે.

સુજતા—(સ્વગત). અરેરે ! શુ મારાં માતપિતા મને આ દુષ્ટોના ત્યા આઈસો રૂપિયે વેચે છે ! અરે. ભગવાન ! હું આ શું સાંભળું છું ! માતપિતા ! તમને આઈસો રૂપિયા એટલા બધા વહાલા લાગ્યા કે તે કાજે જે પુત્રીને તમે જન્મ આપ્યો તેને તમે જાતે વેચી છો અને સદા માટે તજો છો ! માતપિતા ! તમે મને જન્મ આપ્યો છે, બાળપણમાં મારા લીલા સુકાં ક્યાં હશે, મારા માટે ભૂખ તરસ ઉજગરા વેઠ્યા હશે, તમારા એ સંઘળા ઉપકાર તજે હું દયાએલી છું, તો પુત્રી તરીકે માઈ કર્તવ્ય છે કે મારાં માતપિતા વેશ્યાનાં ઘર મને મોકલે છે તો તેમની એ આજ્ઞા મારા શિર ચઢાવીને વેશ્યાનાં ઘર મારે જવું. પણ વેશ્યાનાં ઘર જતાં માઈ શિયળ અવશ્ય બારેવાટ થવાનું એ મુખ્ય ધામ છે, ત્યારે માઈ શિયળ જે મને વહાલું છે, જે મહાત્માઓને પ્રિય છે, જે પ્રભુજીને પ્યારું છે તે હું કેમ જાળવી શકીશ, એ એકજ વિચાર મને દુભવે છે. મેરે પર્વત તજે દયાઈ થયા પછી હાથ પગ સલામત રહેવાની આશા ક્યાંથી ! દાવાનળમા જઈ પડવા પછી સુકાં તણખલાને બળી ભસ્મ થયા વિનાનું રહેવાની આશા ક્યાંથી ! જળ

સય નારાયણના તાપથી વરાળ થઇ ગગનમા ઉડી જવા પછી તેનું જનન લોટામાં કે ગાગરમા થવાની આશા ક્યાથી 'અરે ! પણ, માઈ શિયળભંગ થશે તો કાઈ નહી, શિયળભંગથી મહાત્માઓને, પ્રભુજીને, જગતને અપ્રિય થઈશ તો કાંઈ નહી, પણ માતપિતાની આજ્ઞા તોડીને તેમને અપ્રિય હું નહી થઈશ. માતપિતા ! તમારી ઇચ્છાને અને આજ્ઞાને આધીન થઈને હું વેશ્યાનાં ઘર જનવુંછું. જતા જતા હું તો એટલુંજ કહીશ કે હું તમારાં ઘર અવતરીછું અને તમને બોલ રૂપ થઈ પડીછું, તો પછી તમે મને વેશ્યાનાં ઘર વેચો તો તેમાં તમારો દોષ નથી, પણ મારેજ દોષ છે કે હું તમને પુત્રીરૂપે બોળરૂપ થઈ પડી અને એ બોળથી પીડાવાનો તમને વખત આવ્યો. .

બાપ—(બે દુઝોતે). રૂપીયા આટસો પુરા ખરાખર છે.

માતા—(બાપને). હવે રૂપીયા તો ખરાખર અને પુરાજ હશે તો. હવે આ બેઉ ભાઈઓને રસોઈ જમાડીએ એટલે એમને ઝટ જવું હોય તો અહીં ખોટી થવું નહી પડે. (બાપ, માતા, તથા દુઝો નાચછે).

મુળતા—(સ્વગત). ભગવાન ' ભગવાન '

મહાત્મા—(તેણીને દર્શન દેતા). બહેન ! આ તારી ઉપર આવી પડેલાં સંકટથી પ્રભુજી ઉપરની તારી આસ્થામાં તું ડગીશ નહી. દુઃખ જે જે આવે તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્તથી સહન કરજે. દાવાનળ પ્રગટી તને ભસ્મ કરે તો તું કહેજે કે પ્રભુજી તમે મારી આસપાસ શીતળ છાય ભલે પાથરી; સાગર જળમા ડુબવા ઘડી આવે તો કહેજે કે પ્રભુજી તમારો ઉપકાર અપાર છે કે મુજ નાવણુ કાળે આટલું બધુ જળ દહને મને કૃતાર્થ કરી; મેર પર્વત તજે કચડાઇ ચૂરો થવા વખત આવે તો તું કહેજે કે પ્રભુજી આવી દલકરી પુષ્પની ટોપલી સદા મારા શિર મુકી રાખજો.

મુળતા—મહાત્મા બાપ ! આપની સર્વ આજ્ઞામા હું માઈ શિર ઝુકાવુંછું. પ્રભુજીમા આસ્થા કેમ નહી રાખીશ ! પ્રભુજીને તો સદા હૃદય મંદિરમાં સ્થાપિત રાખીશ. પણ, મહાત્મા બાપ ! આ આપના તેજોમય સ્વરૂપ આગળ, આ આપનાં વદનમાંથી વહન કરતા પ્રૌઢ, નિર્મળ, સુખપ્રદ, સાત્વિક પ્રવાહો આગળ, આ આપનાં પ્રેમાળ વચનો આગળ, હું સ્તબ્ધ બની જાવુંછું ! હું શું બોલું, શું પુછું, શું કહું, તેની મને કાંઈ સમજ પડતી નથી !

મહાત્મા—બહેન ! તુ આ પ્રમાણે વિવ્હળ બનીશ નહી. હું તો માત્ર સાધારણ આત્મા છું અને માત્ર મહાત્મા પદે પહોંચેલોછું. પરંતુ, મહાત્માપદ કરતાં ઉત્તરોત્તર અધિક શ્રેષ્ઠ પદો, ભૂમિકાઓ અને આત્માના વિકાસના ક્રમો છે, તેનાથી હું પાર વિનાનાં છોટે છું, અને સરખામણીમાં તેમની આગળ તુચ્છ છું. પણ બહેન, મહાત્મા પદની જે ભૂમિકાએ હું પહોંચ્યોછું તે સર્વધર્મમાં બે બોલ હું તને સમજાવું. મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્યનાં જે બે મુખ્ય કર્તવ્યો છે તેમાં એક એ છે કે મનુષ્યે યુક્તિ પુરસ્સર ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવું, અને બીજું એ કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા

પ્રાપ્ત થતા સ્થૂળ સુખો પ્રતિ અનાસક્તિ ધરાવવી. બહેન ! આત્માની ઉન્ન-
તિના પંથમાં તો મનુષ્યે પોતાના સુખ વૈભવો એવાં તુચ્છ અને નિર્મોલ્ય
ગણવાના છે કે જાણે તેમને પગ તળે કચડીજ નાખે. આત્માના વિકાસમાં
ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોનું સ્થાનજ નથી. યોગતત્વ ઉપનિષદમાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન
બ્રહ્માને કહેછે. “ન્યારે મનુષ્ય કામરહિત, ભયરહિત, પ્રાંતિરહિત, લોભરહિત
દુષ્ટતારહિત, જન્મરહિત, મરણરહિત, કૃષણતારહિત, બેભાનપણા રહિત, અસા-
વધપણારહિત, ક્ષુધારહિત, તૃષારહિત, લાલસારહિત, માનપાનની અભિલાષા
રહિત, કાયરપણારહિત, પરિતાપરહિત, ઉદ્વેગરહિત, હર્ષરહિત થાયછે, ત્યારે
મનુષ્ય દૈવલ્ય સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરેછે.” અને એ સ્થિતિમાં પછી આત્મા તથા
પરમાત્માનાં સાક્ષાત્કાર દિવ્ય જ્ઞાન થકી શક્ય છે. પરમાત્મા સ્વયંપ્રકાશ છે અને
એમના સર્વધનું જ્ઞાન દેવા શાસ્ત્રો બહુધા સમર્થ નથી, કારણ જે શાસ્ત્રો
મનુષ્ય રચિત થયાં છે તે પરમાત્મા સ્વયંપ્રકાશ સાથે સરખાવતા અંધકારમય
છે. તો, જેમ કાળો પથ્થરો દીપિકાને પ્રભા અર્પી શકે નહી, જેમ બાવળિયો
ગુલાબના છોડને ગુલાબ પુષ્પની પરિમળ અર્પી શકે નહી, જેમ દાતરું તલ-
વારને તેની ધારની તીક્ષણતા ચઢાવી શકે નહી, તેમ અંધકારમય શાસ્ત્રો
પ્રભુજીના સ્વયંપ્રકાશને પ્રકાશીત કરી શકે નહી. શાસ્ત્રો તો પ્રભુજી માટે માત્ર
કાંઈક જ્ઞાન આપી શકે, અને તે જ્ઞાન માત્ર બુદ્ધિદ્વારા ગ્રહણ થઈ શકે
તેટલુંજ હોયછે. પરંતુ પરમાત્માનું ગુણ જ્ઞાન બુદ્ધિને અગ્રાણ છે, અને એ ગૂઢ
જ્ઞાન માટે યોગાભ્યાસની આવશ્યકતા છે. યોગ એ મનુષ્ય તથા પરમાત્મા
વચ્ચેના સાગર ઉપરનો સેતુ છે. એ સેતુ ઉપર ગમન કરવાથી એની પેલે પારનાં
સુક્ષ્મ અને એથી વધુ દિવ્ય સ્થાનો, તથા ભૂમિકાઓનું દર્શન થાયછે, અને એ
સ્થાનોએ અને એ ભૂમિકાઓ ઉપર આ મનુષ્ય અવતારમાજ અને આ સ્થૂળ
દેહમાં પહોંચી શકાયછે. આ પૃથ્વી ઉપર જે જે મહાન પ્રતાપશાળી આત્મા-
ઓએ જન્મ લીધોછે તેઓએ પોતે યોગ માર્ગ લીધોછે અને ભાવિકજનોને
યોગ માર્ગ દેખાડ્યોછે. યોગનું રહસ્ય એ છે કે યોગ દ્વારા બુદ્ધિને અગ્રાણ
એવું દૈવિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયછે. અને એ દૈવિ જ્ઞાન થકીજ આત્મા તથા પરમાત્મા
સંબંધિના ગૂઢ મર્મો તથા રહસ્યો તથા નિયમો મનુષ્ય જાણી શકેછે. યોગમાં
મન તથા હૃદયનો વિકાસ અણુલક્ષ થાયછે. મનનો વિકાસ થતાં બુદ્ધિથી ગ્રહણ
નહી થઈ શકે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયછે અને સમજ શકાયછે. અને હૃદયનો
વિકાસ થતાં હૃદયમાં સ્નેહભાવ અપરિમિત વિસ્તારમાં સ્ફુરેછે, જેથી યોગી
પુરૂષ સર્વ જીવજંત, પશુપંખી, સકળ જીવાત્માઓ પ્રતિ સ્નેહભાવથીજ નિરખેછે,
સ્નેહભાવથીજ સંચરેછે. યોગીના હૃદયમાંથી એવાં નિરવધિ સ્નેહજળનો
સાગર ઉછળેછે કે એના સ્નેહસાગરમાં જાણે સકળ વિશ્વ આનંદમાં તરેછે,
મહાલેછે ! અને, બહેન, આ પ્રસંગે મારે તને સ્નેહભાવ સર્વધમાંજ વિશેષ
કરીને કહેવાનું છે. સ્નેહભાવ તારામાં જન્મપ્રાપ્ત છે. એ સ્નેહભાવના છોડને
તું મહા ઉગ્ર પરિશ્રમથી વિસ્તિર્ણુ વૃદ્ધિ પમાડજે, અર્થાત્, જગતમાં સકળ
સ્થળે, સકળ પ્રસંગે, સકળ જીવાત્માઓ પ્રતિ, માત્ર સ્નેહભાવથીજ તું ભરેલી

થઈ રહે તો સ્નેહભાવનાં વિપુલ ઝરણા તારા હૃદયમાં સ્ફુગતા તારા આત્માનાં અત્યંત વિકાસ થશે. કારણકે સ્નેહભાવ એજ આત્માનું પરમ લક્ષણ અને પરમ તત્વ છે તો તારામા સ્નેહભાવ વૃદ્ધિ પામતા તારા આત્માનો વધુ અને વધુ અને છેવટે પુર્ણ વિકાસ સહેજે થશે. બહેન ! હું પુનઃ પુનઃ કહું છું, સમજ પાડું છું કે પ્રત્યેક જીવાત્મા પ્રતિ તારું આચરણ માત્ર સ્નેહભાવથીજ ભરેલું રાખજો. અને મહાત્મા પદનું રહસ્ય એ છે કે એ પદે પણ માત્ર સ્નેહભાવના અનેક ભવોનાં ઉચ્ચ સેવનથીજ પહોચાયછે. અને મહાત્મા સ્થિતિનું વર્ણન કરતા તો હું કાંઈ પણ અનિશ્ચયોક્તિ વિના કહી શકું કે મહાત્મા સ્થિતિમા તો મહાત્મામાં સ્નેહભાવ સિવાય કાંઈ અન્ય શક્તિ, ઉર્મી, જ્ઞાન જાણી છેજ નહીં અને સંભવતુજ નથી. વળી બહેન, આ પ્રસંગે હું તને કહીશ કે તારા પૂર્વના ભવોનું જ્ઞાન મને સમાધિમા થતા મેં જ્ઞેયુછું કે તારા પૂર્વના ભવોમાં તેં સત્ય, પ્રભુભક્તિ વિગેરેથી તારા આત્માનો વિકાસ અત્યંત કર્યોછે, અને તારા આ ભવમા તને એવી શક્તિઓ પ્રાપ્ત થઈછે કે મહાત્મા પદે પહોંચેલા આત્માઓ સાથે તું નિકટ સંબંધમા આવી શકે, રહી શકે, અને તેટલાં માટેજ હું તને દર્શન દેવું છું, તારી સમીપ હું રહું છું. માટે, જે ઉન્નતિનો માર્ગ તું કાંઈક પૂર્વના જન્મોથી લેતી આવીછે તેમાં આરંભ રહેતા આ ભવમાં તું હુંક સમયમાં આત્માના અણુદૃઢ વિકાસને પામી મહાત્મા પદે પહોંચીશ. માટે, બહેન ! તું સ્નેહભાવમાં સ્થાપિત રહેજે, સ્નેહભાવ થકી દુઃખી જીવાત્માઓની સેવામાં સ્થાપિત રહેજે. બહેન ! હવે યોગનાં રહસ્યોનું જ્ઞાન મારે તને આપવાનું છે, અને એ જ્ઞાન બુદ્ધિને આજ નથી, માટે તું એકાગ્ર ચિત્ત થઈ પ્રભુમાં ઘાન ધર, અને એ રીતે ઘાનારંભ થતા હું તને યોગનાં રહસ્યો આપી શકીશ. (મુગ્ધતા ઘાન ધરે છે. મહાત્મા તેણીને યોગનાં રહસ્યોનું જ્ઞાન દેછે. પછી અદ્યય થાયછે).

મુગ્ધતા—(ઘાનમાથી મુગ્ધ થતા. સ્વગત). મહાત્મા બાપ ! મહાત્મા 'બાપ' તમે સતન પ્રભુજનો મહિમા ગાવોછો ! પ્રભુજનો મહિમા ગાવો એજ તમારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, તો પ્રભુજનો મહિમા હું પ્રેમથી તમારી પાસેથી પુરો શીખી લઉંશ, મનમા સ્થાપિત રાખીશ અને જગજગે ગાઉંશ, પ્રતિપાદન કરીશ, સ્થાપિત કરીશ. પ્રભુજ ! તમારા સિવાય વિશ્વમાં કાંઈ નથી ! જ્યાં દ્રષ્ટિપાત થાય ત્યાં તમારુંજ દર્શન ! તમારું આરાધન કોણને પ્રિય નહીં હોય ! તમારું આરાધન એજ આત્માની ઉન્નતિનો માર્ગ છે. ગીતામા લખ્યું છે "જેઓ દેવોની આરાધના કરેછે તેઓ દેવોનાં ધામે જાયછે, જેઓ પિતૃનું આરાધન કરેછે તેઓ પિતૃનાં ધામે જાયછે, જેઓ ભૂતોનું આરાધન કરેછે તેઓ ભૂતોની ભૂમિકાએ પહોંચેછે, પણ જેઓ તમારું આરાધન કરેછે તે તમને પોતાને આવી મળેછે." મહાત્મા બાપ ! તમારા થકી મને જ્ઞાન થયું ! તમારા થકીજ મનુષ્યને જ્ઞાન શક્ય છે તો સર્વ મનુષ્યમાં તમારો મહિમા હું ગાઉંશ અને ગવડાવીશ.

બાપ—(બાપ, માતા તથા દુષ્ટો આવેછે. સુગતને). ક્યાં ગઈ, મુગ્ધતા !

અલી એકલી શું કરતી હજીશ વાર ? તને કાંઈ લગીરે વિચાર નથી કે હાવ જઇ કાકાઓ ગામથી આવ્યાછે તેમની ચાકરી કરે ! કાંઈ લુગડાં પણ તૈયાર રાખ્યાંછે કે હજી લુગડાં તૈયાર કરવા રહીશ ? આ લોકોને મોઢું ચાપછે તેની તને કાંઈ સમજ છેજ નહીં શું !

સુજતા—તાતજી ! લુગડાં પણ તૈયાર છે અને હું પોતે પણ તૈયાર છું.

બાપ—સારું. ત્યારે.

માતા—બેટા ! તારા કાકાઓ સાથેજ. તારા બાપ માટે કે મારા માટે કાંઈ ચિંતા કરીશ નહીં.

સુજતા—માતપિતા ! તમે મને જન્મ આપ્યોછે, મારા માટે અત્યંત કાળજી, ચિંતા, પરિશ્રમ લઇને મને આટલી મોટી કરીછે. તો મારા રોમરોમમાં મારા માત પિતા માટે મને સ્નેહ ભરેલી ચિંતા સદા વ્યાપીજ રહેવાની, માટે તમારા માટેની ચિંતા તો મને હરપળે રહેશેજ. પણ, હું તો હવે તમારાથી દૂર પડી તો માત્ર ચિંતા કરવાથી હું તમારું દુઃખ શું દૂર કરી શકવાની છું ! માટે, હું તો શ્રી હરીને હાથ જોડીને કહું છું કે મને જન્મ આપનારાં અને ઉછેરીને મને આજની ઘડી સુધી મોટી કરનારાં મારા માતપિતાના સર્વ વિદ્વે વિપત્તિઓ શ્રી હરી પાંડે હરજીને અને મારું આયુષ્ય આપીને તમારું આયુષ્ય વધારજીને અને અનેક સુખમાં તમને સ્થાપિત રાખજી. ત્યારે, માતપિતા, હું હવે જાવું છું. વધુ થોભી કેટલો વખત થોભી શકવાની હતી ! (રડતી રડતી માતપિતાથી છુટી પડેછે અને દુષ્ટો સાથે જાયછે).

બાપ—(સ્ત્રીને). ચાલ, હવે, તું આજ તો સ્વાદિષ્ટ પકવાન રાંધ. રૂપિયા આઠસો આવ્યાછે તો હવે ખાવાપીવામાં તો પહેલે વાપરવા.

સ્ત્રી—હા. તેમ કરું ત્યારે. દેવતા ચિંતાવેલાછે. રાધણ ચૂલે ચઢાવું એટલી જ વાર છે. (તપેલી ચૂલે ચઢાવવા જતા સાંસ્કો સળગી ઉડેછે. ઘરને લાય લાગેછે. બાપ તે હોલાવવા જતા પોતે પણ ખળેછે).

માતા—આ બાપ ! લાય લાગી ! હું બળી ! હું બળી ! સુજતા ! સુજતા ! જરા દોડ તો.

બાપ—અરે સુજતા છે ક્યાં કે તું ખૂસો પાડેછે ! હાથ બાપ ! આ હું બળુ છું ? અરે કાંઈ આવો.

માતા—અરેરે ! માતા થઇ દીકરીને વેશ્યાના ઘર વેચી !

બાપ—અરેરે ! બાપ થઇને દીકરીને વેશ્યાનાં ઘર વેચી !

સ્ત્રી—બેઠીની શિક્ષા બેઠીને મળી.

બાપ—હવે કોણ પોતાની દીકરી વેચશે !

સ્ત્રી—જે આપણી પેડે કમોતે મરવાના હશે તે.

(પાંડોશીઓ આવી પહોંચેછે, અને સુજતાનાં માતપિતાને આગમાંથી બચાવેછે તથા ઘરને લાગેલી આગ પણ હોલવેછે).

આપ—અરેરે ! આ બધી ગએલો હું કાંઈ સારો થવાનો !

માતા—અરેરે ! બેઠે બરાબર બધ્યાં છીએ, બેઠે બરાબર રીબાઈ રીબાઈ મરશું.

અંક ૧.

પ્રવેશ ૭.

વિશ્વલાદ—(પુલોમાને). બેટા, પ્રાતઃકાળનું પ્રભુત્વ ધ્યાન દેવે હું ધરી રહ્યો છું તો કૃપાહાર લઈ આવવા બહુ ધું. પણ, બેટા, તું મને કહીશ કે તને આજકાલ કરતાં બે માસથી તાવ જરી જરી રહે છે તો આજ સવારે તારા શરીરને કાંઈ ઠીક છે.

પુલોમા—મહર્ષિ પિતાજી ! બધું માફ શરીર અને બધી મારી આરોગ્યતા. અંધકારથી ઘેરાયેલી રાત્રિને શાંતિ હોય તોપણ શું કે કારણ કુતુહલ જન્યું હોય તો-પણ શું; ભાંગેલી વાંસળીમા મધુર રાગ વિકસાવનારી મૃદુ ટુંકે ભરાઈ તો-પણ શું કે વિષ ડંસ દેનારો સર્પ ભરાયો તોપણ શું; મૃત્યુ પામેલા શ્રીમં-તના આપડામાં દેવાં નીકળ્યા કે લહેણાં નીકળ્યાં તેમા તેને શું ?

વિશ્વલાદ—(નિશ્વાસ નાખતાં). બેટા, આ બધું તુ શુ બોલી રહી છે ! તું મને પ્રશ્ન કરતાં પણ અધિક વહાલી છે. તારા માટેના સ્નેહ લીધેજ મારી આ સ્થૂળ દેહ બહુ ધા હું ટકાવી રહ્યો છું. પાતળી દોરના આધારથીજ પતંગ ગગનમા મહાલી રહ્યો છે; મહા ઉત્તમ બોધો પરત્વેજ શાસ્ત્રોનાં કાગળના પૃષ્ઠો સુશોભિત પુઠાં માંહે જળવાઈ રહ્યાં છે; નાદ વિકસાવનારી માંહેની નાનકડી સાંકળને લીધેજ ઘંટ રણકારા રેલી રહ્યો છે.

પુલોમા—પણ, તાતજી, હું ક્યારે કહું છું કે આપનો અગાધ સ્નેહ મારા ઉપર નથી ? શ્રીહરી ભગવાનમાથી પણ તમારું ચિત્ત નિવૃત્ત કરીને મારા સુખમાં પરોવાયો તે હું ક્યા નથી જાણતી ? પણ, તાતજી, તમારા એ સવળા ઉપકારનો બદલો કેઈ રીતે મારાથી વાળી શકાતોજ નથી ત્યારે હું કેમ કહું ! હું તો રાત દિવસ હરી ભગવાનને યાચું છું કે મારું આયુષ્ય તમને આપીને ભગવાન તમારાં આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરજો અને તમે પરમ યોગાર્હ રહેજો.

વિશ્વલાદ—ગુરુએ વિદ્યાર્થી આગળ પોતાનું સર્વ ગાન પાથરી મુકવાનું છે; સૂર્ય પૃથ્વીના પ્રકાશ માટે પોતાની સર્વ પ્રભા રેલી દેવાની છે, સરિતાએ બેટું ભરી જનારી સુકુમાર સુંદરી માટે પોતાનાં સર્વ જળ રેલી મુકવાના છે; તેમ પિતાએ પોતાની સંતતિ માટે પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવાનું છે. માટે, બેટા, હું તને સર્વથી અધિક પ્રિય નહી ગણું તો શ્રી પરમાત્માએ વિશ્વમાં સ્થાપિત કરેલા સ્વાર્થયુના મહાન અવિચળ નિયમમાં હું વિધન કરનારો થઈ પડું, અને તે થઈ તો મારી મહા અધોગતિ થાય. માટે, બેટા, નિજ સંતતિને સર્વથી ઇષ્ટ ગણવામાંજ પિતાનું કર્તવ્ય છે અને પિતાનું ક્ષિત સમાયદું છે, અને તેથી તારા ઉપર સ્નેહ રાખવામાં હું તને કાંઈ આભારી નથી કરતો કે તેમાં તારે લેશ પણ બદલો વાળવા જેવું છેજ નહી.

પુલોમી—તાતજી ! એ પ્રમાણે જે સંતતિએ માતપિતાના અવર્ણ્ય ઉપકાર માટે પોતાને આભારી માનવાની જરૂર નથી, અને એ ઉપકારના અદલામાં સંતતિએ માત પિતાનું સર્વ કાંઈ હિત અને શુભ આદરવાનું નથી, તોતો પછી સંતતિ કૃત્ત્વન બનશે અને કૃત્ત્વન કહેવાશે પણ ખરી.

પિપ્પલાદ—માતપિતાની આરાધના તથા ઇચ્છાને આધિન રહેવાની શાસ્ત્રો જે આરા સંત-
તિને કરેછે તે કાંઈ માતપિતાના ઉપકારનો અદલો વાળવા નહી, પરંતુ આરા-
કિતપણાનો સહયુજ સંપાદન કરીને સંસારમાં સુખી થવા માટે અને પરલોકમાં
આનંદ પોઢવા માટે છે. જે સંતતિને માતપિતા પ્રતિ સન્માન હશે તો તે સંતતિને
અન્ય વડીલો પ્રતિ તેમજ સર્વધર્મો તથા ત્રાહિત જન પ્રતિ આરાકિતપણું
ધારણ કરવું સહેલું થઈ પડશે, અને તેવી સંતતિનાં સુખની સીમા આ લોકમાં
અને પરલોકમાં નિરવધિ થશે. અને જે સંતતિ નિજ માતપિતા પ્રતિ આરા-
કિતપણું નહી ધરાવશે તો અન્ય મનુષ્ય અવતાર પ્રતિ શું કે પશુ પંખી અવ-
તાર પ્રતિ શું કે દેવ અવતાર પ્રતિ શું કે સાક્ષાત શ્રીહરી ભગવાન પ્રતિ શું, લેશ
આરાકિતપણું તેમના ઉરમાં નહી વસતા, પરિણામે તેઓ મહા દુઃખી થશે.
માટે સંતતિએ માતપિતા પ્રતિ આરાકિત અને ઉપકૃત રહેવાનું છે, તે પોતે
સહયુજાદ થઈને પોતાના આત્માને અધિક વિશિષ્ટ કરવા માટે છે. પણ આ
સમજાનો અર્થ એવો થઈ શકતો નથી કે માતપિતાની આરા સંતતિએ પાળ-
વાની નથી. માતપિતાની આરાધના આધીન રહેવું એજ સંતતિને ધટેછે. જેમ
ગિરિને ગગન સાથની લગન કરતાં કાંઈ વધારે ઐયસ્કર નથી; જેમ સૂર્યમુખી
પુષ્પને સૂર્યની ઉપાસના કરતાં કાંઈ અધિક ઉત્તમ કાર્ય નથી; જેમ સસ્તિાને
સાગર સ્વામીને જઈ મળવા માટે સતત વહન કરવા કરતાં કાંઈ અધિક ઉત્તમ
ગતિ નથી; તેમ સંતતિ માટે પણ માતપિતાની આરાધના સેવન કરવા કરતાં
કાંઈ વધુ હિતકારી નથી. ટુંકમાં, માતપિતાએ પોતાનાં પરમ કર્તવ્ય તરીકે
નિજ બાળ પ્રતિ અપ્રતિમ સ્નેહ રાખવાનો છે, અને સંતતિએ પોતાના પરમ
કર્તવ્ય તરીકે માતપિતાની સેવામાં અહર્નશ રહેવાનું છે. પરંતુ, આ પ્રમાણે
પોતપોતાનાં કર્તવ્યો કરવા માટે માતપિતાએ તેમજ સંતતિએ બેઉએ અદલો
તો શ્રીહરી ભગવાન પાસે માગવાનો છે, કેમકે કર્તવ્યનું ફળ આપનાર સ્વામી
તે તો એક શ્રીહરી ભગવાનજ છે. ગાડીનાં પૈડાંને અને ધરીને નિકટ સર્વંધ તો
ખરો, પણ તેમને ગતિ આપનાર તો અશ્વ કે બળદ જ; ફળ અને વૃક્ષને સર્વંધ
તો ખરો, પણ તે બેઉનો આધાર તો ભૂમિ માતજ જે તેમને પોષણ દેછે; ગાગર
અને જળને સર્વંધ તો ખરો, પણ તે બેઉનો આધાર તો સુંદરીનો કર જેણે
ગાગરને જળથી ભરી. બેટા ! હવે, હું કંદમૂળ લેવા જવુંછું નહીતો મને પાછા
વળતાં વેળા થઈ જશે. (જાયછે).

પુલોમી—તાતજી, વહેલા આવતા રહેજો. (સ્વગત). તાતજીની વિદ્વતાનો પાર નથી ! તા-
તજીની યોગ સિદ્ધિઓનો પાર નથી ! દરેક વાત ઉપર કેવી સરળતાથી વિચાર
કરેછે અને દર્શાવેછે ! પણ હું તાતજીને કહુંછું કે મને તાવ આવેછે ત્યારે તાતજી

મારી એ વાત ખરી માનેછે, એ તો તાતજી એક બૂલ કરેછે. હું એમને જોટું કહુંછું અને એ રીતે એમને ઠગુંછું, કારણ મારી પીડા તાવ નથી, પણ અખિલ વિશ્વને કંપાવનારો પ્રેમદેવ છે, અને પ્રેમની વાત તો મારાં મુખથી હું તાતજીને 'કેમ કહી શકું' !

ગાયન ૧૨.

માન મદન, તુજ તીવ્ર તાડન, નથી થાતુ સહન. માન.
તુ કોણુ, શીદ આલ્યો, કરે તેનું નવ કથન,
તુજ જનભાન જાણવા, કરું મનથી મનન,
નવ સમજાય તુ. ચાર ભિક્ષુક કે રાજન. માન.
ચાલ્યો જા, ભાષ, તુજ ધામ, કરું નમન,
અખળા હું, શું કરું તુજ વધુ અભિવંદન !
મુજ થકી તો દુભારો તુજ તન મન. માન.
લવરી કથન તુજ કે કાગ કાકા દહન !
કે કહું કોકિલા કેરું કીરતાર કીર્તન !
પ્રમાણું તને પરિતાપ, કે ઉર સાંતવન ! માન.
પ્રમાણું તને પિશાચ નવ કરાય જેને પ્રસન્ન !
સમજવો દેવ તને જેનું ઘટે આરાધન !
સમજાય નવ કાંઈ, કરે સંહાર કે સજીવન ! માન.

આ પ્રેમ આટલાં વર્ષો મારામાં નહી હતો, પણ મારા પિતા અને પંદર વરસની વયે પહોંચેલી કહેવા લાગ્યા ત્યાર પછી તે એકાએક પ્રગટયોછે ! બાળ વયમાં માતૃપિતા તરફ, સ્નેહિત્રો તરફ, પશુ પંખી તરફ અને સજીવ જીવાત્માઓ પ્રતિ પ્રેમ તો હોયછે જ. પણ એ બાળ વયનો પ્રેમ, અને આ નવો પ્રેમ પંદર વરસની વય પછીનો ઉદ્ભવેલો, એ બેઉ પ્રેમ જુદાજ છે. આ પ્રેમ તો પુકારી રહેાછે કે પતિને હુંડા, પતિને મળો, પતિ સાથ જઈ રહો.

ગાયન ૧૩.

મેળવી આપો, પ્રભુજી, મને પ્રેમી હૈયાનો દાર,
જગાવીશ પછી હું જગમા તમ જય જયકાર. મેળવી.
નથી સ્વામી વેચાતો, લઈ આવું જઈ બગર,
મૂલ્ય નવ હોય એનું, ખરીદું દઈ દ્રવ્ય ભંડાર. મેળવી.
એક આત્માનો એ તો અર્ધ ભાગ આકાર,
હું અર્થ અહીં, પતિ અર્ધ કાંઈ અન્ય દાર. મેળવી.
મુજ સ્વામીને જાણો તમે, પ્રભુજી સરજનહાર
લાવી આપશે તો ચઢશે ભવોભવનો આભાર. મેળવી.

બલ્યા વિચારો તો આવા આવા કેટલા કરીશ અને આવા વિચારોમાં તથા-
મશ પણ કેટલીક ! મારા જીવને મહા ઉત્પાત થાયછે કે આ વગડામાં તો મારો
સ્વામી મને કયાંથી આવી મળશે અને આ પ્રેમ પીડામાંથી ક્યારે મુક્ત

યમ્ય ! રેતીના રણમાં સરિતાના જળ વહન કરશે ક્યારે અને તેમાં નાવ તરતી થશે ક્યારે ! યુવેરતી વાડને ગુલાબ પુષ્પ આવશે ક્યારે અને બાગમાં શ્રીમંતો તેને હેતથી વાવશે ક્યારે ! સ્મશાન ભૂમિ ઉપર લગ્નમંડપ રચાવાનો ક્યારે અને આનંદ જમણો ત્યાં થવાનો ક્યારે ! અરેરે ! મારા આવા વિચારોમાં તો હું કાંઈ ઘેલી થઈ જઈશ. લાવ જરા ઉઘી જવું કે આવા વિચારો ધરી ભર પણ દૂર થાય. (સુવેછે પણ નિદ્રા આવતી નથી).

ત્રસદસ્થુ—(એકલો આવી પહોંચતાં). તાતજ સાથે મહેલથી નિકળ્યાને આજ આલીસ દિવસ થયા પણ પિંપલાદ રૂપિનો આશ્રમ જડતો નથી ! (જરા નિશ્વાસ નાખેછે). અરે, પણ, પેલો આશ્રમ કાંઈ દેખાયછે તે પિંપલાદ રૂપિનો તો નહીં હોય ! (પુલોમા ઉપર નજર પડતાં). અરે ! આ કોઈ યુવતિ પણ આશ્રમ દ્વારમાં સુતીછે ! સૂર્ય નારાયણ પ્રગટ થઈ ગયાછે તોપણ એ યુવતિ ઉઘી કેમ રહી હશે ! કદાચ શરીરને સાફ નહીં હશે અને, વળી, વગડામાં તો પ્રભુનાં ઘાન સીવાય ખીજું કાંઈ કામકાજ નહીં તો પછી દિવસના પણ મનુષ્ય ઉઘી નહીં રહે તો શું કરે ! પણ, માત્ર યુવતિજ દેખાયછે અને રાપ દેખાતા નથી તો મારે હાલ તુરત અહીંજ થોભવું જોઈએ. મારા તાતજ પણ આજ તરફ મારી પાછળ પાછળ આવેછે તે પણ હમણા અહીંજ આવી પહોંચશે માટે હમણા અહીંજ બેસું. (બેસેછે).

પુલોમા—(ત્રસદસ્થુ ઉપર નજર પડતાં સ્વગત). અરે, પેલા કોઈ યુવાન દેખાયછે ને !

ગાયન ૧૪.

દીસે આ કોઈ શાણા રાજકુમાર,	
પુલોમા કળે એ મુજ ભરથાર,	
કંઈ કેમ, કરે હૃદય જ્યાં આ પોકાર.	દીસે.
કીરતાર કહેને શું આ મુજ હૈયાના હાર ?	
ચેતાવળે ને કંઈ ભૂલ આ વાર,	
સ્વામી જે એજ તો, ખોલજે લગ્ન દ્વાર.	દીસે.
કુમાર ! આવી રેલુંછું અશ્રુધાર,	
વગર વિચારે કરશે નવ નકાર,	
કરાવો કુમાર પાસ, પ્રભુજી, મુજ સત્કાર.	દીસે.

(ત્રસદસ્થુની પાસે આવીને. તેને). કુમાર ! ભલે પધાર્યો. મારા તાતજ પિંપલાદ રૂપિના આશ્રમે પધારો. એ આશ્રમ આપના માટે ના હોય તો ખીજા કોણ માટે હોય ? વૃક્ષનાં ધામે નિર્દોષ પક્ષીને માળો કરવાનો અધિકારજ છે; અંધ-કાર હોય ત્યાં જઈ પ્રવેશ કરવાને પ્રકાશને સત્તા છેજ; પુષ્પ કળી ખીલી ત્યાં જઈ ભ્રમણ કરવાનો ભ્રમરને અધિકાર છેજ. હું કેટલા દિવસથી પીડાવુંછું તેથી કંદમૂળ આહાર લાવવાનું પણ મારાથી બની શકતું નથી તે માટે મારા પિતા હમણા ગયાછે તે ઝટ પાછા આવતા હશે.

ત્રસદસ્તુ—સારે આ પિંપલાદ મહર્ષિનાજ આશ્રમ છે અને તમે એમનાં પુત્રી છો? મારા તાતજી મહારાજ શાકાયન્ય અને હું આપના તાતજીની સેવામાં આવ્યા છીએ મારા તાતજી મારી પાછળ છે તે હમણા અહીં આવી પહોંચશે, માટે મારા તાતજી આવે ત્યાં સુધી હું અહીંજ ઉભો રહીશ, અને તમારા જીવને સાફ નથી તો તમે તો તમારા આશ્રમે જઈ આરામ લ્યો. (બેસેછે).

પુલોમા—આપ અહીં બેસો છો તો હું પણ અહીંજ બેસું છું. (બેસેછે). આપ રાજકુમાર છો એ તો મેં મારા આશ્રમથી જોનાં વારજ મારાં મનમાં ધારી લીધું હતું. પણ રાજકુમારને બેસવા રાજ્યાસન હોય તેના બદલે વગડાની પાંદડા અને કંટક ભરેલી ભૂમિ ઉપર આપને બેસવું પડેછે તે માટે હું લાજી મરું છું. પણ હું તો સત્ય કહું છું અને શ્રી ભગવાન સાક્ષી હોજો કે આપ કહો તો આપના માટે મારાં ચર્મનાં પાથરણાં કરું.

ત્રસદસ્તુ—અરે ર્ષિ પુત્રી ! આ તો તમે શું બોલી રહ્યાં છો !

પુલોમા—મારો આત્મા અને મારા પરમાત્મા ઉચ્ચારેછે તે સત્યજી હું ઉચરું છું. વનની કાયલના કંઠમાં જે દુષ્ટો દુષ્ટોનો એક કલરવ પરમાત્માએ મુક્યો તેનુંજ ઉચ્ચારણુ તે ખીચારી કરી શકશે અને ભાતભાતના સ્વર કામ નહી કહાડી શકશે; સરિતા ખીચારીને જેવાં વાંકાંચુકાં વહન આવડે તેવાંજ તે કરી શકશે અને શહેરના શીખેલા સજ્જનની સુંદરી પેઠે ઝાંઝરના ઝમકારા કરતી અને ઠમક ઠમક કરતી તે ખીચારી કાંઈ ગતિ નહી કરી શકશે; વચડાની પુષ્પલતા વૃષા રૂતના ચાર માસમાં ખીલી શકે તેમ ખીચારી ખીલશે, અને શહેરના શ્રીમંત શેઠિયાના બાગની માફક રોજનું જળસીચન કયાથી હોય કે તે ખીચારી બારે માસ અને ત્રીસે દિવસ ખીલી રહે.

ત્રસદસ્તુ—મારે કહેવું જોઈએ કે મારા પ્રત્યેક સાધારણ પ્રશ્નનો તમે મહા વિકૃતતા ભરેલો ઉત્તર આપો છો.

પુલોમા—રાજકુમાર ! આપ કાંઈ આનંદી સ્વભાવના છો તેથીજ મને પ્રશ્નનાં છાપરે આ પ્રમાણે આપ ચઢાવી મુકો છો. સર્પ અને વિકાળ પશુઓથી ભરેલાં ગિરિનાં કોતરેને આપ દ્રવ્યના ભંડાર ઠીક કહો છો ! નીકના જળના નાનકડા રેલાને સરિતાનો વિશાળ ફાંટો કહી ઠીકજી વર્ણવો છો ! રસ્તામાં પડેલા બોરના ઈંજિ-યાને મુગટનો અમૂલ્ય હારો કહી આપ ઠીક વર્ણવો છો ! પણ, રાજ્યપુત્ર, માઈ બહુ હાસ્ય તો નહી કરશો.

ત્રસદસ્તુ—ર્ષિ પુત્રી ! તમે મહર્ષિનાં પુત્રી હોવાથી બુદ્ધિશાળી ઉત્તરો આપી શકશો પણ એવા ઉત્તરો આપવાની બુદ્ધિ મારામાં નથી. સુતરના તાંતમાં સોનાના તારની શોભા ક્યાંથી ? દર્પણને પ્રકાશનું પ્રતિબિંબ પાડવાની શક્તિ તો તે પોતે પ્રકાશ કેમ રેલાવશે ? બાજે એકા થકી ગગનમાં ઉરાડેલા પતંગને ગગનના તારલાનો મહિમા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થશે ? માટે તમે બુદ્ધિશાળી છો અને હું અજ્ઞાનતા ભરેલો છું.

પુલોમા—રાજકુમાર ! મને મંદવાડ છે અને તમને મરકેરીજ કરવી ગમે છે ! અરે ! પણ

આ મારો જમણો હાથ એકાએક કેમ કળી પડે છે ! અરે ! મારો આ જમણો કર જટ ગ્રહણ કરે તો બહુ મહેરબાની.

ત્રસદસ્થુ—(તેણીના કહેવા પ્રમાણે તેણીના કર જાલીને). હા. હા. આ તમારો કર જાણ્યો. પણ તમારો આ કરમાં એકદમ શું થઇ આવ્યું ? તમારો કર આ પ્રમાણે કાંઇ કાંઇ વાર કળી આવે છે શું ?

પુલોમા—અરે કાંઈ દિવસ બળ્યો એ કર કળ્યો નથી. આજ પળે આટલો કળી આવ્યો. પણ તમે મારો કર ગ્રહણ કરી રાખજો, અને મારો ગ્રહણ કરેલો કર તમે મુકી તો નહીં દોને ?

ત્રસદસ્થુ—તમે લગીરે ગભરાશો નહીં, તમારો કર મેં ગ્રહણ કર્યો છે તે હું જાલીજ રાખીશ. પણ, વાર, કળતર કાંઇ હવે નરમ પડી ?

પુલોમા—અરે, પણ, હવે તો કળતર નરમ પડવાની અને તમારે મારો હાથ મુકી દેવાની વાતજ ક્યાં છે ? આ તો મારો કર લગ્નમા ગ્રહણ કરવા મેં તમને કહ્યું અને તમે મારો કર લગ્નમાં ગ્રહણ કર્યો, અને મારો એ ગ્રહણ કરેલો કર જાલી રાખવા તમે તમારાં મુખથી ક્વિયર્પાછો એજ વાત છે. અને કળતર નરમ પડવાની વાતજ નથી. અને, રાજકુમાર, હું તમને વિનવિને કહું છું કે મારો કર તો જાલીજ રાખશો.

ગાયન ૧૫.

કરશે આટલો આભાર તો પીશ રોજ તમ પગ ઘોઈ,	
જીવનદાન દીધાનું થશે તમ હાથ પુણ્ય કાઈ.	કરશે.
વાદ વદતા તમને, મરું છું લાજને રોષ,	
માર મારે મન મદન, પ્રાણાંત હું પીડાઈ.	કરશે.
ભવસાગરમાં કરવી પડી, મને આ ભવાઈ,	
કર કેમ, કુટામણુ એ હશે, મુજ કર્મે લખાઈ.	કરશે.
બનીધું બાવરી, કામે વગડતા સ્નેહ શરણાઈ,	
અંધ અથડાવું, અનંગથી આમ ન્યાં વિધાઈ.	કરશે.
ધૈર્ય દ્રવ્ય ગયું, પ્રેમ ધિંગાણાંમાં તણાઈ,	
રાગ રક્તપિત્ત થતા, જન્ય ચર્મ ચીરાઈ.	કરશે.
હામ હડસેલા હેઠા પડ્યા, નીતિ નાવ ગમ તણાઈ,	
તપસ્વિ તાત પણ દીસે મને ત્રાહિત કોઈ.	કરશે.
સ્નેહ સગાટે સદગુણ પડ્યા ક્યાંયે વિખરાઈ,	
વિવેક વાટમાં વિકાળ વનચરો ગયાં ભરાઈ.	કરશે.
સાગર સમાન સહનતા હોય જે તમમાં સમાઈ,	
દયા દીલ ધરી, જશો નહીં મુજથી રીસાઈ.	કરશે.

ત્રસદસ્થુ—શિ પુત્રી ! હું સત્ય કહું છું કે લગ્નનાં બંધનમાં તમે નિરર્થક પડો છો અને મને પાડો છો. એ બંધન થકી તમે પાછળથી મહા દુઃખ અનુભવશો ત્યારે એ

મંધનનો અનર્થ તમારા સમજવામાં આવશે. પણ પ્રત્યેક ભૂલ પાછળથી સર્વ કાંઈને સમજાય છે, અને પાછળથી સમજાયલી ભૂલ કાંઈ કામ આવતી નથી, અને એ ભૂલનાં અનિષ્ટ પરિણામો દીર્ઘ કાળ પર્યંત વેઠવાં પડે છે. રૂપિપુત્રી ! તમે શાંત મનથી વિચારી જુવો, અને તમને સ્પષ્ટ થશે કે લગ્નમાં જોડાવું એ કામ રૂપી મનોવિકારને હર્ષથી પોતામાં સ્થાન આપવા બરાબર છે. અને કામવિકાર મનની અસ્થિર સ્થિતિ છે, અને મનની અસ્થિર સ્થિતિમાં આત્માનું કે પ્રભુજનું લેશ જ્ઞાન સંભવતુ નથી. મનુષ્યનું કર્તવ્ય તો એ છે કે કામવાસના રહિત રહી સ્થિતપ્રજ્ઞ થવું, જેથી આત્મા અને પરમાત્માને ઓળખાય, તેમનો સાક્ષાત્કાર થાય અને છેવટે તેમનામાં તન્મય થવાય. માટે, હું ફરીથી કહું છું કે લગ્ન મંધનમાં હોમાવનારી કામવાસનાથી તમે મુક્ત રહો અને મને મુક્ત રાખો તો સાહે. કામવાસના કેવી પ્રચંડ પિશાચણી છે તે સમજાવવા હું શાસ્ત્રકથા તમને કહું. પૂર્વે કાંઈ એક ભિક્ષુ (સન્યાસી) હતો, તેનું મન એવું સ્થિર હતું કે તે સમાધિ-અસ્ત રહેતો. પોતાનાં મનને વશ વર્તીવવાથી તેનામાં એવું પ્રાપ્ત્ય પ્રગટ્યું હતું કે જે કાંઈની તે ચિત્તભાવના કરતો તેવું ૩૫ તે તતક્ષણ ધારણ કરી શકતો. એક પ્રસંગે એ ભિક્ષુ સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થઈ ખેડો હતો ત્યારે તેનાં મનમાં એવી વાસના ઉદ્ભવી કે શાસ્ત્રના સંસ્કારરહિત આચરણ કરનાર મનુષ્યની સ્થિતિ હું પામું. અને તત્કાળ તેને એક પામર મૂઠ પુરૂષનું ૩૫ પ્રાપ્ત થયું. અને એ રૂપને તેણે જીવટ નામ આપ્યું. પછી વળી તેનામાં એવી વાસના ઉદ્ભવી કે વેદાદ્યન કરનાર, વેદોક્ત કર્મ કરનાર, બ્રાહ્મણરૂપ હું થાવું; અને તે વાસના ઉપસ્થિત થતા તેને બ્રાહ્મણનું ૩૫ પ્રાપ્ત થયું. ત્યાર પછી વળી તેનામાં નવિન વાસના પ્રગટ થઈ કે હું ચક્રવર્તી રાજનું ૩૫ ધારણ કરું, અને તેજ ઘડી તેણે માડલીક નામના રાજનું ૩૫ ધારણ કયું. પછી તેને ભિન્ન ભિન્ન વાસનાઓ ધેરતી ગઈ તેમ તેમ તેણે કાંઈ દેવાગનાનું ૩૫, કાંઈ વૃક્ષલતાનું ૩૫, કાંઈ જમરનું ૩૫, કાંઈ કમળનું ૩૫, કાંઈ દાથીનું ૩૫, વળી પાછું કાંઈ જમરનું ૩૫, કાંઈ હંસ ૩૫, કાંઈ બ્રહ્માના હંસનું ૩૫ અને છેવટે કાંઈ રૂદ્ર ૩૫, એવાં અનેક રૂપોમાં અવતાર પ્રાપ્ત કર્યો. પણ રૂદ્રના રૂપમાં તેને વાસનાઓનાં તાડન થકી પૂર્વે લીધેલા અનેક મિથ્યા અવતારોનું જ્ઞાન થયું ત્યારે તે મનમાં મહા ઉદ્વેગ પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે માયારૂપી વાસના એજ આ સકળ દેહ-યંત્ર અને મનોયંત્રને એટલાઓ કરાવે છે માટે વાસનાનું ઉન્મૂલન એજ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. ત્યારે, રૂપિપુત્રી, તમે પોતે જુવો કે તમે જે કામાનળ પ્રગટવા દીધો છે તેથી તમે અનર્થરૂપી અનેક મિથ્યા ભવો અને અવતારોનું બી કાળરૂપી ક્ષેત્રમાં રોપો છો. માટે, કોટિ પ્રયત્ને કામવાસનાનું ખંડન કરો, અને એને આધીન ના થાવો. વળી, તમે શાસ્ત્ર વચનો લક્ષમાં લેશો તો તમને જણાશે કે આ જગત અસત્ છે, તો જ્યારે અખિલ વિશ્વ અસત્ છે તો કામરૂપી વાસનાને પણ તમે અસત્ માનો, અને કામવાસનાને અસત્ માનતાં તેનો ત્યાગ કરવો કઠિન નહીં થઈ પડે. વળી, તમે શાસ્ત્ર વચન ઉપર મનન કરો, કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જેમ જળમાં તરંગ છે તેમ સકળ વિશ્વ બ્રહ્મમાં છે, અને બ્રહ્મ એ તો

નિર્મળ તેજોમય જ્યોતિ છે, તો એમા કામાવેશનો મલિન અંધકાર સંભવતોજ નથી. માટે, તમે બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરી લ્યો એટલે તમે કામામિતી દગ્ધ થશો નહી, અને મને પણ દહન પીડા દેશો નહી. વળી, તમે મનન કરશો તો તમને સ્વતઃ સિદ્ધ થશે કે કામરહિત થતા, તમારૂં મન મેરૂં પર્વત સમાન સ્થિર થશે. અને સ્થિર મનનું પ્રાપ્ત્ય એ છે કે મનુષ્યના ઉચિત આશયો, કાર્યો આવી તેને મળેછે અને તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરાવેછે; અને અસ્થિર ચિત્તવાળાં મનુષ્યોને, અર્થાત, કામ વિગેરે અસંખ્ય વાસનાઓની જુદી જુદી દિશાઓમાં ગમન કરતા મનુષ્યોને, તો જેમ ઉત્તર દિશામા જનાર માણસ કાંઈ દક્ષિણ દિશાનો પંથ કાપતો નહી થાય, તેમ કાંઈ મનોરથ પ્રાપ્તિ, કાંઈ કાર્ય સિદ્ધિ આવી મળતી નથી. માટે, હું તમને વારંવાર વિનવીને કહું છું કે જેમ અમિના નાનકડા તણખામાંથી મોટી લાય પ્રગટેછે તેમ કામવાસનામાંથી મહાન ઉચ્ચ પરિતાપો પરિણમશે. માટે, તમે સમજી લ્યો કે માત્ર વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ કામ સત્ છે પરંતુ પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ કામ અસત્ છે. તમે રૂપિ પુત્રી છો એટલે હું તમને બોધ તો શું દઈ શકું, પરંતુ મારા ગુરુએ શાસ્ત્રાભ્યાસમાં મને જે શીખવ્યું છે તે હું તમને માત્ર કહી બતાવું છું.

પુલોમા—રાજકુમાર ! મનમાં કાંઈ ખાટું લાવશો નહી, કારણકે તમારૂં કહેવું કેાંઈ પણ રીતે યુક્તિપુરસ્સર નથી એટલું તમને સમજાવવા મારે કહેવું પડેછે કે તમે ભણ્યા પણ ગણ્યા નથી. લિક્ષુની કથાનો સાર તમે ઉલટોજ કહાડ્યોછે. તમે એ શાસ્ત્રકથામાંથી સાર એ પ્રમાણે કહાડોછો કે મારો તમારા ઉપરનો પ્રેમ તે માત્ર મનોવિકારરૂપી કામવાસના છે, અને એ એક મનોવિકારમાંથી અનેક વાસનાઓરૂપી મનોવિકારો ઉત્પન્ન થઈ માત્ર ભ્રમ અને કુટિલતામા યુગાનયુગ ચાલ્યા જશે. પણ, પ્રથમ તો હું તમને કહીશ કે મારો તમારા ઉપરનો પ્રેમ તે મનોવિકાર કે દુષ્ટ વાસના નથી. મારો સાચો પ્રેમ એક પરમ તત્વ છે જે તત્વ આત્મા તથા પરમાત્મા ઉભયનું મુખ્ય તત્વ છે, કારણકે આત્મા તથા પરમાત્મા બેઉ પ્રેમમય છે. વળી, લિક્ષુનું દ્રષ્ટાંત મનની માત્ર અયોગ્ય અસ્થિરતાને અનુસરેછે, પરંતુ સાચો પ્રેમ જે અચળ છે તેને એ દ્રષ્ટાંત લાગુ પડતું નથી. વિશ્વમાં પ્રેમ અવિચળ છે. વિશ્વમાં પ્રેમ ચલાયમાન નથી, કારણકે તમે કહોછો તેવોજ જે પ્રેમ ચલાયમાન હોત તો આ વિશ્વ એક ક્ષણભર પણ અસ્તિત્વ ધરાવી શકેજ નહી, કારણકે આત્માના તથા પરમાત્માના પ્રેમ તત્વના પ્રભાવ થકીજ આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થયુંછે અને અસ્તિત્વમાં પણ રહી શકેછે. માટે, લિક્ષુની કથા નિષ્પ્રયોજન છે. વળી, જે પ્રેમ મનની માત્ર અસ્થિરતા અને તેમાંથી પરિણમતી વિપત્તિઓ સૂચવેછે. તો શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન લક્ષ્મીજીના પ્રેમ કૈમ છે ? બ્રહ્મા સાવિત્રીના પ્રેમના ભોગી કૈમ છે ? શિવજી વળી પાર્વતીના પ્રેમમાં રાગી કૈમ છે ? શું વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવજી, એ અસ્થિર મનવાળા છે ? શું એ સર્વને પ્રેમ પરત્વે અનેક યુગોના મિથ્યા ભ્રમો તથા કષ્ટો વેઠવાં પડેછે ? રાજકુમાર ! સાચા શુદ્ધ પ્રેમમાં અસ્થિરતા નથી પણ અચળ સ્થિરતા છે.

વૃક્ષલતામા ઝાડપાનનો ખોળે વિહાર કાળે આવનારા મનુષ્યોના શિર નથી, પણ
 શીતળ છાંય અને વિમળ વાયુ છે; સરિતામા સર્પની દ્રૃષ્ટી, પ્રપંચી ગતિ નથી,
 પરંતુ પશુપાંખી, જીવ જાતો, સરોવર કેાતર, સર્વને જળ સીંચી સંતુષ્ટ અને
 મમ કરવાનું ગહન પ્રાપ્ત્ય છે; ખેતરમા નિર્જન ભૂમિની શન્યતા નથી પણ
 ધાન્યના વિપુલ પાકનું તે સુખપ્રદ સમૃદ્ધ સ્થાન છે. માટે, રાજકુમાર, તમે ધારતા
 હશેા તેટલી હદે તો હું મૂર્ખા નહી હમશ, તેમજ કામવિકારને વશ થતી હમશ
 એવી હું અતિબ્રષ્ટ પણ નહી હમશ. વળી, સાંભળો. સંસારમાં પ્રભુજીએ જન્મ
 દીધાંછે તો સંસાર સફળ કરવો એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. અને સંસારનું
 સાધ્વ્ય યોજવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે જેને કર્તવ્યો આપી મળે તે
 મનુષ્યે મમતા અને અહંભાવ રહિત કરવા. જેમ વૃષ્ટારતુ આવી ચડતા ગગન
 વૃષ્ટિધારા પૃથ્વી ઉપર રેલાવેછે, જેમ દિવસ ઉગતા સૂર્યનારાયણ પૃથ્વીની
 સેવામાં હાજર રહેછે, જેમ પ્રાતઃકાળ થતા ખીડલી કળીઓ વિકસી પરિમળ
 સર્વત્ર પ્રસરાવેછે; તેમ યૌવનાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા તરૂણી યોગ્ય પતિ પોતાના માટે દુનિ
 અને યોગ્ય પતિનો કર ઝાલે, તે તેણીને સંસાર જીવનમાં આપોઆપ આવી મળેલું
 એક કર્તવ્ય છે, અને તે કર્તવ્યનુસાર તેણી રૂંડા કંથ શોધે અને તેને વરે
 તેમાં કાંઈ અધટિત આચરણ કે પતન હોય શકેજ નહી. જનક સરખા જીવા-
 ત્માઓ જીવનમુક્તિ પામ્યા હતા તેઓ પોતાને આવી મળેલા રાજ્યકાર-
 ભાર વિગેરે કર્તવ્યો કરતા હતા, તો આપણે કોણ માત્ર કે વળી એવો દંભ ઉર
 માંહે ધરીએ કે સાચી સ્નેહયુક્ત લગ્નગાદમા માત્ર મલિન વાસનાઓની
 પરપરા છે ? રાજકુમાર ! પ્રેમની ઉત્તમોત્તમ સ્થિતિમાં અધમતા આરોપવી એ
 કાંઈ હહાપણ કે જ્ઞાન નથી. કહો, સાગરને ખાળોચિયું સમજવામા શું સાર ?
 અમૃતને કાળક્રંટ કહેવામાં શું કારીગરી ? ગુલાબ છોડને બાવળિયો બનાવવામાં
 શું ભુદ્ધિબળ ! માટે, રાજકુમાર, હું સત્ય કહુંછું કે ભિક્ષુની શાસ્ત્રકથામાંથી
 તમે યોગ્ય સાર કહાડ્યો નથી. અને હું વળી ફરીથી તમને કહુંછું કે સંસારમાં
 જે જન્મ પ્રાપ્ત થયો તે જન્મમાં જે કાંઈ અનિવાર્ય કાર્યો મનુષ્યને આવી
 મળે તે કરવાંજ અને તેમાંજ મનુષ્યનો મહિમા છે, તેમાંજ જીવનનું રહસ્ય છે,
 તેમાંજ આત્માનો વિકાસ છે, અને તેમાંજ પ્રભુજીની પ્રસન્નતા છે. સાંભળો.
 હું પણ તમને શાસ્ત્રકથા કહું. શાતાતપ નામના મુનિ પાસેથી એક પ્રસંગે
 વસિષ્ઠ મુનિએ સાંભળ્યું કે મેર પર્વતના ઇશાન ખૂણામાં પદમ-રાગમણિનાં
 શિખર ઉપર એક કલ્પવૃક્ષ છે અને તેમાં જીશુંડ નામનો કાગડો વાસ કરી રહ્યો-
 છે. અને તે કાગ વૈરાગ્યસંપન્ન હોવાથી અદ્વાની પ્રભાથી શોભતો હતો,
 અને તેના જેટલું દીર્ઘાયુજ્ય જગતમાં કોઈને પ્રાપ્ત થયું નથી. તે સાંભળીને
 વસિષ્ઠ મુનિ મેર ઉપર ગયા. કાગજીશુંડ ત્રિકાળજ હોવાથી વસિષ્ઠ મુનિનાં
 આગમનનું તેને જ્ઞાન થયું અને તેમને સામો લેવા ગયો. પોતાના આગ્રમે
 લાવ્યા પછી કાગ જીશુંડે વસિષ્ઠ મુનિને પુષ્પાંજલિથી વધાવી લીધા અને પૂર્ણ આ-
 દરસકાર કર્યો. પછી પુછ્યું કે અત્રે પધારવાનું પ્રયોજન શું છે. ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિએ

કહ્યું કે મેં સાંભળ્યું છે કે તમે ચિરંજીવી છો. તો કયો માગ મહત્ત્વ કરવાથી અને શું સાધનો યોજવાથી તમે ચિરંજીવી થયા છો તે કૃપા કરી કહેશો. ત્યારે કાગ લુશું કે કહ્યું: “ ઉઠતાં બેસતાં, સૂતાં જાગતાં, વિહાર કરતાં કે કાંઈ પણ કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત રહેતાં, હું આત્મસમાધિમાં સ્થિર રહું છું, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. મેરૂ પર્વત ચલાયમાન થાય પણ હું સમાધિધાનમાં ચલાયમાન થતો નથી તેથી હું ચિરંજીવી છું. જગતની સ્થિતિ અસ્થિર અને અનિત્ય છે તેવા વિચારથી હું લેશ વિક્ષેપ પામતો નથી પરંતુ અંતરુષ્પ રહી આત્મસ્વરૂપમા મગ્ન રહું છું, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. હું ભૂત સમયનો શોક કરતો નથી તેમજ ભવિષ્યના સમયનો વિચાર કરતો નથી અને માત્ર વર્તમાન સમયમાંજ માઈ ચિત્ત સ્થાપિત અને પ્રસન્ન રાખું છું, તેથી હું ચિરંજીવી છું. મને આવી મજામાં સર્વ કાર્યો હું કરું છું, અને તેમનાથી વિમુખ થતો નથી, પરંતુ કાર્યોના ફળની અભિલાષા રાખતો નથી, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. મને અમુક પ્રિય વસ્તુ આવી મળશે કે નહીં એવી ચિંતા રહિત હું રહું છું તેથી હું ચિરંજીવી છું. મારાં પોતાનાં કે અન્ય જનોનાં કાંઈ કાર્યોની હું સ્તુતિ કે નિંદા કરતો નથી તે થકી હું ચિરંજીવી છું. શુભ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી હું ચિત્તને હર્ષિત થવા દેતો નથી અને અશુભની પ્રાપ્તિ થતાં હું ચિત્તને પરિતાપ પામવા દેતો નથી, તેથી હું ચિરંજીવી છું. મારાં મનને સ્થિરતારૂઢ તથા સ્વસ્થ કર્યું છે તેથી હું ચિરંજીવી છું. જરા, મરણ, દુઃખ, એ સર્વના ભયથી હું લિપ્ત થતો નથી, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. આહાર કરતાં વિહાર કરતાં કે કાંઈ પણ ક્રિયા કરતાં હું દેહ છું એવું અભિમાન હું પોતાને થવા દેતો નથી, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. કાળે કરીને પ્રાપ્ત થએલું શુભ તથા અશુભ ખેડ, મારા જમણા તથા ડાલા હાથ સમાન, એક સરખાં છે, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. આત્મદ્રષ્ટિએ હું સર્વ સ્થળે બ્રહ્મ નિહાળું છું, તેથી હું ચિરંજીવી છું. પગથી માંડીને મસ્તક પર્યંતનો અભિમાનનો મલિન કાદવ મેં ઘોઈ નાખ્યો છે, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. હું શરીર વડે ક્રિયા કરું છું પણ અકર્તાપણું તથા અભોક્તાપણું હૃદયમા મેં સ્થાપ્યું છે, તેથી હું ચિરંજીવી છું. અન્ય જનથી ઉપજતો ઉપદ્રવ હું સહન કરું છું, પણ અન્ય જનને હું ઉપદ્રવ કરતો નથી, તેથી હું ચિરંજીવી છું. હું કાગનો દરિદ્ર અવતાર ભોગવું છું પરંતુ સુખની અભિલાષા રાખતો નથી, તે થકી હું ચિરંજીવી છું. સર્વ પ્રાણીઓને હું મારાં પોતાનાં શરીર પ્રમાણું છું તે થકી હું ચિરંજીવી છું. હું સુખીનાં સુખથી સુખી છું અને દુઃખી જનોનાં દુઃખથી દુઃખી છું તેથી હું ચિરંજીવી છું. આપત્તિ સમયે મેરૂ સમાન હું અચળ છું અને સંપત્તિ સમયે સર્વને મારા સુખમાં હું ભાગી કરું છું તેથી હું ચિરંજીવી છું.” રાજકુમાર ! આ પ્રમાણે કાગ લુશું ચિરંજીવી હતા, અર્થાત, મહા પ્રતાપશાળી હતા, તેનાં કારણો મેં તમને કહી સંભળાવ્યાં. હવે કહો કે સંસારમાં રહી જે કર્તવ્યો આપણને આવી મળ્યાં તે આપણે કરવાં ઉચિત છે કે સધળું અસત્ છે એમ માની લઇને સદા હાથ પગ વાળી દિગ્મૂર્તિની રહેવું એ ઉચિત છે ? રાજકુમાર ! તમને આવી મજામાં કર્તવ્યો તમે કરો; તમને જે તરફથી વરે છે તેને

તમે પ્રીતથી વરો, તેણીનો અનાદર કરો નહી, પરંતુ તેણીને તમારાં પ્રસન્ન મન અને વદનથી સુખમાં સ્થાપો. તમે નક્કી જાણો છો કે વિશ્વમાં પ્રેમી યુગલ કરતા વધુ ઉત્તમ જીવાત્માઓ નથી. પતિ પત્નીનો સંયોગ, એ ગગનને સૂર્ય સાથેનો સંયોગ, પૃથ્વીને વૃષાજળ સાથેનો સંયોગ, તલવારને શરવીરનાં બાહુ-બળ સાથેનો સંયોગ, એવો વિશિષ્ટ સંયોગ સમજો, અને એ સંયોગ પ્રભુજી તરફથી નિર્માણ થયેલો છે એમ જાણી તમે મને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારો. કેમ હું ખાટું કહ્યું છું ?

ત્રસદસ્યુ—તમે કહો છો તે ખરૂં હશે, પણ હું તો ધારૂં છું કે તમે મને લગ્નગાંઠમાં જોડીને નર્કયાતનાએજ ચલાવો છો. અરે ! પણ પેલા મારા પિતા આવે છે અને. તેમની સાથે તમારા રૂપિ પિતાશ્રીજી હશે, માટે લગ્નની વાત હવે બંધ કરો.

પુલોમા—આપણા લગ્નનની વાત બંધ શા માટે કરૂં ? સઘળાંને એ વાત હું પહેલી કહીશ. (શાકાયન્ય મહારાજ પિષ્પલાદ રૂપિ સંગાથે આવે છે તેમની પાસે દોડી જઈને પગે પડતા). પરમપૂજ્ય મહારાજધિરાજ ! પુત્રી પાંચે પરે છે. આપના રાજકુમાર અહીં હમણાં ખુશીમા આવી પહોંચ્યા છે અને હું આપના એ રાજકુમારને એટલામાં વરી પણ ચૂકી છું. હું આપના રાજકુમારને વરી છું તો આપ મારો અનાદર તો નહીં કરો ?

શાકાયન્ય—ખેટા ! તારા રૂપિપિતાને જેવી તું પ્રાણથી વધુ વહાલી છે તેવી તું મને પ્રાણથી વધુ વહાલી છે. (ત્રસદસ્યુ આવી પહોંચે છે. બેઠેને મહારાજ પોતાની છાતીએ હૃદયથી દાખતાં). તમે બેઠે દીર્ઘ આયુષ્ય અને પરમ સુખ ભોગવજો.

પુલોમા—(પિષ્પલાદને પાંચે પડતાં). આ લગ્ન પ્રસંગે આપની પુત્રીને આપના આશિષ દોને.

પિષ્પલાદ—ખેટા ! તું મારૂં સકળ સુખ, અને તને યોગ્ય પતિરૂપી પરમ સુખ પ્રાપ્ત થતાં મને થતો આનંદ નિર્વચનીય છે. (ત્રસદસ્યુ તથા પુલોમા બેઠેનાં માથાં ઉપર હાથ મુકીને બેઠેને). ખેટા પુલોમા, તું અને તારા પતિ પ્રભુ આસ્થામાં સ્થિર રહી, એ આસ્થામાથી ઉત્પન્ન થતા તથા પ્રભુજીની કૃપાથી રેલાતા સકળ વૈભવો તમને બેઠેને આવી મળજો.

ત્રસદસ્યુ—(પિષ્પલાદને તથા મહારાજને પાંચે પડતાં). મુરખી વડીલોને પાંચે પડું છું.

પુલોમા—(પિષ્પલાદને). તાતજી ! આ રાજકુમાર તો મહા શાણા પણ મહા શરમાળ છે ! બોલે છે તે પણ એક એક બોલજ અને તે પણ ગણે બીહતા બીહતા ! રાજકુમાર થોડું બોલનારા છે તો ભલે, પણ હું તો બહુ બહુ બોલનારી જન્મ પામી છું ત્યારની છું તે બહુ બહુ બોલીશ.

પિષ્પલાદ—ખેટા ! તને ગમે તેટલું બોલને. (મહારાજને તથા ત્રસદસ્યુને). હવે પેલા મારા આશ્રમે પધારો. આપ મુસાફરીના અમથી થાકી ગયા હશે, માટે બે દિવસ વિશ્રામ લ્યો. પછી યોગાભ્યાસનું જે જ્ઞાન આપ લેવા ઇચ્છો છો તે યથાશક્તિ આપવા હું સર કરીશ. (સઘળાં આશ્રમે જાય છે).

અંક ૧.પ્રવેશ ૮.

કુશાંબ—(સ્વગત). પગમાં લગીરે વાગ્યું નથી તોપણ પગ ભાગી જવાની વાત કહ્યું તે સુરસુંદરી રાજ્યમાતા ખરી માને છે એ મારાં અહોભાગ્યની વાત છે. હવે વિચાર એમ થાય છે કે વૈદને કહું કે રૂપિયા પાંચસો આપ નહીતો રાજ્યમાતાને કહીશ કે વૈદને આટલો પગ સારો કરતાં પણ નથી આવડતું માટે ખીજો વૈદ રાખો. અને વૈદ જાણે છે કે રાજ્યમાતા હું કહ્યું તે માને છે એટલે મારા કહેવાથી નોકરી જશે એમ ખીલને પાચસો રૂપિયા મને આપશે ખરો. એ તો રાજ્યમાં તો ચાલતા ચલણમાં અને તેટલા રૂપિયા અનેક ઠેકાણેથી પ્રસંગ મળવે પડાવેલા અને ગાંડે બાંધેલા કે ઘર આપણા પટારામાં મુકેલાજ સારા. (વૈદ આવે છે તેને). રાજ્યમાતાએ તમને કહ્યું છે કે તમારે મારા પગને પાટો બાંધવા સવારમાં છ વાગતામાં આવવું, અને આ છની ઉપર બે મીનીટ થઇ તો કાલથી એક અડધી મીનીટ પણ મોડું કરશો તો તમારે મને સ્પષ્ટ ખુલાસો તે માટે આપવો પડશે. અને, જુવો, આ ગઇ કાલે તમે દીલો પાટો બાંધ્યો તે છુટી જાય છે તે કાણ તમારો આપ બાંધશે ?

વૈદ—કુશાંબ, હું તમારાથી હાર્યો.

કુશાંબ—હાર્યો તો કહોને કે કેટલા પાંચસો, હજાર કેટલા રૂપિયા ?

વૈદ—અરે પાંચસો રૂપિયાનો ક્યાં સવાલ છે ?

કુશાંબ—ત્યારે મારા હાથ ઉપર પાંચમો રૂપિયા મુકી દોને, જોવું.

વૈદ—શા માટે ?

કુશાંબ—તે તમે આ મારો ભાંગેલો પગ જટ સારો નથી કરી શકતા તે માટે. હજારો દરદીઓ પાસેથી દરદ સાફ કર્યા વિના વૈદ રૂપિયા પડાવે તો કેઈ દરદી એવો પણ હોય કે દરદ ના હોય તોપણ વૈદ પાસેથી રૂપિયા કઢાવે. જુવો, મને આ ધડી પાંચસો રૂપિયા આપો. નહીતો રાજ્યમાતાને જકીશ કે ખીજો વૈદ મહેલે રાખો તો તેજ ધડી તમારાં પગલાં ટળશે. અને જો મને આ ધડી તમે પાંચસો રૂપિયા ના આપ્યા તો કાલે સવારે તમને મહેલેથી રજા નહી અપાવું તો મારા આપનો હું દીકરો નહી.

વૈદ—(સ્વગત). આજ કાલ આ હરામખોરનું ચલણ રાજ્યમાતા આગળ બહુ થઇ ગયું છે માટે એને પાચસો રૂપિયા આપી મારવામાંજ સાર છે.

કુશાંબ—પાંચસો રૂપિયા આપવામાં ઝાઝો વિચાર અને બળાપો ના કરો નહીતો કાંઈ હોલનો રોગ થઈ જશે તો જીવથી જશે અને માફ તો કાંઈ નહી જાય. (સુરસુંદરી આવી પહોંચે છે. તેણીને). પધારોને રાજ્યમાતા. (રડવાના સ્વરથી). આટલી બધી વાર, રાજ્યમાતા, આપ ક્યાં હતાં ? આ મારો પગ તો હવે નહી મટે.

સુરસુંદરી—પગને સાફ થઇ જશે. તમે લીમત ના હારો. (સ્વગત). ખીયારો પગથી કેટલા દિવસથી દુઃખી થાય છે !

કુશાંબ—રાજ્યમાતા ! આ ભાગેલો પગ તો એના ઇલાજ કોઈ વૈદકશાસ્ત્રના મહા કુશળ વૈદના હાથે થાય તો સુધરે. આ વૈદને તો પાટો બાંધવો પણ મરવા જેવું થાય છે, અને પાટો બાંધે છે તે પણ એવો ખેંચી તાણીને બાંધે છે કે તુટેલી પગની જે કાંઈ નસો બંધાતી જાય છે તે પણ પાટાનાં દબાણથી તૂટી જાય છે અને હું બમણો હેરાન થાવું છું,

સુરસુંદરી—વૈદરાજ ! તમારે ખીયારા ગરીબ માણસ ઉપર તો વિશેષ દયા રાખવી જોઇએ અને એને કોઈ રીતે હેરાન થવા દેવો નહીં જોઇએ. કેમ જાણ્યું કાલે સવારે આપણો પગ નહીં ભાંગશે અને આપણે લાચાર નહીં થઇ જઈશું ?

વૈદ—રાજ્યમાતા, કુશાંબનો પગ ભાંગ્યો નથી કે લેશ અડચણ પડે છે નહીં, અને એ તો હવે મને કહે છે કે પાંચસો રૂપિયા આપો નહીં તો રાજ્યમાતાને કહાંને નોકરીમાંથી કઢાવી મૂકીશ.

કુશાંબ—જેવું, રાજ્યમાતા ! કેવું તરકટ મારા ઉપર ? મને મારા પગની પડી છે અને મને મારે એના પચાસ રૂપિયાને શું રેવા છે ? મેં તો સામુ એમ કહ્યું કે વૈદરાજ મારો પગ ઝટ સારો કરશે તો મારાથી ડુલ નહીં અને ડુલની પાંખડી જે બનશે તે પાંચસો રૂપિયા આપી તમને ખુશી કરીશ. અને રાજ્યમાતા, હું તો પગે પડી કહું છું કે મને આ ઘડીથી રગ આપો અને હું આ ભાગેલા પગે રરતામાં કયાંયે પડી આપ્પડી મારા દિવસ પુરા કરીશ, કારણ તમે જો આ વૈદરાજના બોલો સાચા માનો તો મને હાથીના પગ તળે કચડાવી નાખવાનો હુકમ કર્યો વિના રહો નહીં, અને મારે કમોતે મરવાનો વખત આવે. હું તો મહેલે નહીં થોભું, રાજ્યમાતા. (ચાલી જવાનો ડોળ કરે છે).

સુરસુંદરી—(તેને ચાલી જતો રોકીને). ઉભા રહો ભાઇ. તમારાં ઘર કેણુ તમારું સચું વહાલું છે કે તમારી ચાકરી આ મંદવાડમાં કરશે ! (વૈદને). વૈદરાજ ! મારા દેખતાં તમે આમનો પાટો છોડો અને હું જેવું પગની શું સ્થિતિ છે.

કુશાંબ—રાજ્યમાતા ! એ તો આપ બોલ્યાં તે જાણે ભગવાનજી બોલ્યા. (જરા દૂર જઈને વૈદને). વૈદ, અહીં બાળુએ આવો, અને આ પાટો છોડો. કેમ પાટો છોડવો છે કે ઉભા થઈ રહેવું છે ? તમને સમજ નથી કે રાજ્યમાતા તો મારા માટે કેટલો વખત અહીં ઉભાં થઇ રહેશે ? (વૈદ બાળુએ જાય છે અને પાટો છોડે છે તેને). હવે રૂપિયા પાંચસો જોઇશે. આપવા હોય તો અહીં ગણી આપ નહીં તો નોકરીમાંથી આ ઘડી પાણીનું અપાવ્યું એમ જાણજો. (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! આપ તો આવાંજ ઉભા રહેજો. આપ પાસે ઉભાં રહો છો તેથી મને શરમ આવે છે. (વૈદને). કેમ પાંચસો રૂપિયા આપવા છે કે કેમ ? (વૈદને પગની લાતથી ધકેકે મારી, સુરસુંદરીને સંભળાવવા માટે વેદનાના બોલો

ડોળથી મોટા સ્વરથી). અરે, વૈદરાજ ! પગ ધીમે તાણો. કાંઈ મને મારી નાખવોછે શું ?

સુરસુંદરી—(સ્વગત). આ વૈદને તો મહેલમાંથી રગ આપવા જેવા છે. ગરીબની તો એમને દયાજ નથી ! (વૈદને). તમે ગરીબ માણસને કનડશો નહી. તમારે ધીમેથી પગ નહી જાલવો હોય તો લાવો હું જાલું.

વૈદ—રાજ્યમાતા ! એણે લાત મારીને મને પાટી નાખ્યો અને વળી કહેછે કે હું એનો પગ તાણું છું !

સુરસુંદરી—તમારું કહેવું તો કાંઈ મારા માનવામાં નથી આવતું. એ બીચારો શા માટે તમને લાત મારે અને પાટી નાખે ! ભૂલમા એમનો પગ તમને વાગી ગયો હશે.

કુશાંબ—વ્યાજબી બોલ્યાં, રાજ્યમાતા. પણ રાજ્યમાતા, આ તો હું અને વૈદ બોગવી ત્રણશું અને આપ તો આત્રાજ ઉભાં રહેશો.

સુરસુંદરી—૭ તો આઘીજ ઉભાં છું, ભાઈ. પણ તમે દુઃખની વખતે શરમાવાનું મુકી દો. (સ્વગત). ૮ ધાંદું કે આ વૈદરાજને ગરીબ માણસનું કામ કરવું પડેછે તે મરવા જેવું લાગેછે. એમને કામ નહી કરવું હોય તો બીજા વૈદને બોલાવું, પણ આ બીચારા ગરીબ માણસને આમ કનડે અને એ જીંદગી સુધીના લેલો રહી જાય તો એમા વૈદરાજનું શું જાય.

કુશાંબ—(વૈદને). પાટો તો હું મારા હાથે છોડું છું માટે તમે રૂપિયા પાંચસો જાનામાના ગુંજમાંથી કઢાડી આપો. (વૈદ પાંચસો રૂપિયા કઢાડી આપેછે તે ક્ષેતાં). ઉભા રહો. મને ગણી લેવા દો. (મોટા સ્વરથી વૈદને). મને કળ ચઢીછે માટે જરા વાર થોભી જવો. (રૂપિયાની નોટો ગણી રહીને વૈદને). પાંચસો પુરા મલ્યા. (ગજવામાં મુકેછે). (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! હું આથેથી સમજ પાડું છું તે સાંભળો. જીવેને, આ પગ ઘૂંટણમાંથી તુટ્યોછે એટલે ઘૂંટણમાંથી એક બાજુએ વળી જાયછે.

વૈદ—ત્યારે પગ ઘૂંટણમાંથી નહી વળતો હશે તો ક્યાંથી વળતો હશે ?

કુશાંબ—જાના, રહો, વૈદરાજ, જાના. તમે મારી કંઈ વાતને ઉત્તેજન આપ્યુંછે કે આપશો. (સુરસુંદરીને. કલ્પાંતના સ્વરથી). રાજ્યમાતા ! હું તો ધાંદું કે આ પગ હવે કપાલી નાખવેજ છુટકો થશે.

સુરસુંદરી—તમે નકામા ઉદાસ થશો નહી. વૈદરાજને બરાબર સમજ નહી પડતી હશે તો બીજા વૈદને બોલાવીશું.

કુશાંબ—રાજ્યમાતા ! આ વૈદને રગ આપવાની વાત કરશો તેજ ધડી હું મારો પ્રાણ કઢાડી નાખીશ. મારે તો જીવાડે તોપણ આજ વૈદ અને મારે તોપણ આજ વૈદ. મારે એક લવમાં બે લવ નથી કરવા. (વૈદને) દ્યો, વૈદ, હવે ઝટ જરા વિચાર રાખીને પાટો પાછો ખાંધી દો. (વૈદને બાજુએ). કેમ, આ નોકરી

ઉપર કાયમ કર્યા તેના માટે બીજા એક દળર રૂપીયા આપવા પડશે તે હમણા હાલ આપવાછે કે એક દિવસ પછી ?

વૈદ—ચાલ. ચાલ, લોકર. હઝાર અને બે હજારની વાત કરી તો. તારા જેવા ભામટા બહુ જોયા.

કુશાબ—સારું, હવે. નહીં આપવા હોય તો ના આપીશ, તેમા આટલાં દાનિયાં કાણુના ઉપર કરેછે ? (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા, પાટો તો વૈદરાજ આંધેછે. આજે પાટો ફીક ફીક બાધ્યોછે. હવે કાલે આવો ફીક ફીક પાટો બાધે ત્યારની વાત, અને કાલે જેવું હશે તેવું આપને કહીશ. (વૈદને). જાવ, વૈદરાજ. હવે કાંઈ તમારું કામ નથી. (વૈદ જાય છે). (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા, હું પણ જરા પેલી દાસીઓ કામ કરતી નહીં હશે તે માટે જરા મારી દેખતી આંખે જોઈ આવું. (જાય છે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત). બીચારો કેવો ભલો માણસ છે ! દુઃખી છે, પગથી હાંડાતું નથી, તોપણ નોકરીમાં તત્પર છે ! મોટા લોકનો પગ ભાગ્યો હોય તો દસ જથ્થા ઉચ્ચકવા જોઈએ અને આ બીચારો તો ભાગેલા પગે પણ જાતેજ હાંડે છે ! ગરિબ લોક બધાં બીચારાં સદગુણીજ ! જીવોને, પેલા નિર્ધન રૂપિપુત્ર વૈશાલની પણ મારા પ્રતિ અને રાજ્ય પ્રતિ રાજ્યભક્તિ કેવી ! અરે ! જે ઘડીથી મેં એ રૂપિપુત્રની રાજ્યભક્તિ કાનોકાન સાંભળીછે અને જાણીછે અને એમને નજરે જોયાછે ત્યારથી મને એમના ઉપર મારું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો એવો પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થયોછે કે હું જ્યારે એમને વરીને પત્ની તરીકે એમની સેવા ચાકરી કરીશ ત્યારેજ મારા જીવને સુખની ઘડી આવશે. રાજ્યકારભારનો સંઘળો ખોળો બીચારા પ્રધાનજી ઉચ્ચકી લેછે અને કાંઈ જરૂરી કામગીરી ઉપર સહી કરવાનું જીજ કામજ મને હોયછે, તોપણ એટલું કામ પણ કરવા હવે જ્યારથી આ રૂપિપુત્ર ઉપર મને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયોછે ત્યારથી મને ગમતું નથી, અને જાણે રાજ્યકારભાર મુકીને રૂપિપુત્રનીજ સેવા કર્યા કરું એમ જીવ કહેછે. (પ્રધાનજી આવેછે. તેને). પધારો પ્રધાનજી, પધારો. ઈશ્વર કૃપાથી સારીપેઠે છો ને ? તમારા પ્રતાપથી હું સર્વ વાતે સુખી છું. તમે મારા તાતનીજ ગરજ સારો છો.

પ્રધાનજી—રાજ્યમાતા ! ગુણી પિતાનાં આપ ગુણી પુત્રી છો તેથીજ મારી સેવા માટે આપ સારો મન આંધોછો. પણ મારે કહેવું જોઈએ કે મારી નોકરી બજાવવા. ઉપરાંત હું વિશેષ કાંઈ કરી શકતો નથી. આપનું લુણ ખાનારા અમે નોકર માણસો આપની સેવામાં પ્રવૃત્ત નહીં રહીશું તો શું ઘરમાં લાંબા થઈ ઉઠ્યા કરીશું ! નારદ રૂપિના હાથમાં હાડે રમતી અને તેમની ટુંકથી જગતમાં કીર્તિવંત થયેલી વીણા રમ્ય નારદ હર પળે નહીં વિકસાવશે તો શું રણસિંગડાના પ્રયંત ઘોષ ઉપજાવશે ? સાગર સપાટિ ઉપર આનંદે તરતું વહાણ દેશવિદેશ જવાના પરિશ્રમથી વિમુખ બની કાંઈ નિર્જન ખડક ઉપર જઈ વાસ કરશે તો તે વહાણ તડાકાથી અને વૃષાનાં જળથી ભાંગી તૂટી જઈ વિનાશ પામ્યા વિના રહેશે ?

સૂર્યનાં કિરણનું પ્રતિબિંબ દર્પણ નહીં પાડશે અને કાળા પથ્થર સમાન નિસ્તેજ
બની અંધકાર ઉપસ્થિત કરશે તેમા શું તેનું કાંઈ મહત્ત્વ જળવાઈ રહેશે ?

મુરમુંદરી—એ સમજી આપની રાજ્યભક્તિ ઉચારવે છે. પણ તેના બદલે કોઈ પણ રીતે
વાળવા હું સમર્થ નથી. પણ હાલમાં રાજ્યકારભારનું કામ આપને મારા પિતા-
જની ગેરહાજરીમાં ધણું વધી ગયું છે તો આપનો માસિક પચાસ હજારનો
હાલમાં પગાર છે તેના બદલે હું એક લાખનો કરું છું તે સ્વીકારશો.

પ્રધાનજી—મારો પગાર વધારવાની વાત કરીને મને લાચાર કરશો નહીં. મારો પગાર
વધારશો તેમાં કાંઈ માફ દિત અધિક સચવાવાનું નથી. ગુલાબની રક્ષા કર-
નારી વાંઝે કાંઈ રત્નજડિત કરવામાં તેનું ગૌરવ કાંઈ અધિક થવાનું નથી,
અને એને તો એના સ્વાભાવિક ફળપાત પુષ્પથી વિકસવા દેવામાંજ એનું
હિત સમાયલું છે; આંગણુની શોભા અર્થે તેમા સારા રંગના સાથિયા શોભશે
તેટલા ધીના ઉકળતા કદા નહીં શોભશે; ત્રાજવાંની સમતોલ દાંડીને પાનળી
અને નાભુક રહેલા દેવામાંજ સાર છે અને તેને જાડી અને ભારી કરતા તો તે
સુદૃઢ તોલ કરવામાં અશક્ત થઈ પડશે.

મુરમુંદરી—આપના આવા આચર્યથી હું આપની આગળ લાચાર છું પણ હું સસ કરું છું
કે આપનો પગાર આપની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ નહીં વધારવામા હું આપના
પ્રતિ કૃતજ્ઞ બનું છું અને ઇશ્વર આગળ લાજ મરું છું.

પ્રધાનજી—રાજ્યમાતા ! મેં પુરતું કહ્યું છે. આપે પણ પુરતું કહ્યું છે. હવે એ વાત પડતી
મુંકા. અને, જુવો, આ ચાર કાગળો ઉપર આપની સહીની જરૂર છે તે કરી
આપશો તો મારે જરૂરી કામ માટે જવાની તારીફ છે.

મુરમુંદરી—(સ્વગત). શું કરું ! પ્રધાનજીને કહું કે રૂપિયુત્રી ઉપરની પ્રીતને લીધે ચાર કાગળ
ઉપર સહી કરવી પણ મને મહા કદિન કાર્ય થઈ પડ્યું છે ! (પ્રધાનજીને). પણ,
પ્રધાનજી મારે એક પ્રશ્ન આપને પૂછવાના છે તે સહી કરવા પહેલાં પુછું કે પછી ?

પ્રધાનજી—સહી કરી આપો તો સારું. જે પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પછી પૂછશો.

મુરમુંદરી—લાવો, ત્યારે, સહી કરી આપુ. (સહી કરી આપે છે). પ્રધાનજી ! બહુ મુશ્કેલીથી
આ ચાર કાગળો ઉપર સહી કરી શકી છું. કાલથી એકે સહી કદાચ નહીં થશે
એવી શિથિલ હું બની ગઈ છું. હવે, જુવો, મારો પ્રશ્ન એ છે કે આપણાં આ
નગરમાં વેશાલ નામના એક રૂપિયુત્ર રહે છે તેને તમે ઝોળખો છો ?

પ્રધાનજી—એ રૂપિયુત્રને હું ઝોળખું છું. લોકમા એમની વિદ્વતા ઘણી ગવાય છે તેમજ
સદગુણથી પણ ભરેલા છે એ પણ હું જાણું છું. એમનાં ખેતરની વિદોટી ભરવા
એક દિવસ મારી પાસે ચાર વરસ ઉપર આવ્યા હતા ત્યારે એમણે મને કહ્યું
હતું કે મહારાજાધિરાજ આજથી ચાર વરસ પછી ફાગણ સુદ ૨ ના દિવસે
વિદેશે નીકળશે અને સમર્થ યોગી પુરૂષ બની મહેલે પાછા વળશે, પણ રાજ્ય-
સત્તા ધારણ નહીં કરતા યોગાભ્યાસમાં મહેલે પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરશે.
અને અંધ જાણી છો કે આપના પિતા પિણ્ડલાદ મહર્ષિ પાસે એકાએક ફાગણ

વદ રના દિવસે અણુધાર્યા સીધાર્યા. રિષિપુત્રે આ વાત કરી ત્યારે મને એમના ખોલ ઉપર કાંઈ ઝાઝી શ્રદ્ધા નહીં હતી પણ બ્યારે મહારાગ્નધિરાજ દ્વાગણ સુદ ૨ ના દિવસે પિષ્પલાદ રિષિ પાસે યોગાભ્યાસ માટે એકાએક નીકળ્યા ત્યારે મને એ રિષિપુત્રનાં વચન યાદ આવ્યાં અને મને એમનાં વચનમાં પણ શ્રદ્ધા ખેડીછે. માટે એ રિષિપુત્ર પ્રતાપી પુરુષ છે એમ કહેવામાં હું કાંઈ અતિ-શયોકિત કરીશ નહીં.

સુરસુંદરી—ખરેખર, એ તો કાઈ દૈવિ પુરુષજ છે ! મેં તો એમને હમણા થોડા દિવસ ઉપર જોતાં અને સાંભળતા વારજ દૈવિ પુરુષ ધાર્યા હતા. પણ, પ્રધાનજી, આવા દિવ્ય જ્ઞાનવાળા રિષિપુત્ર લક્ષ કરશે કે કુવારાજ રહેશે ?

પ્રધાનજી—દિવ્ય જ્ઞાન ધરાવનારા મહાન પુરુષોએ લગ્ન નહીં કરવા એવું કાંઈ છેજ નહીં.

સુરસુંદરી—ત્યારે એમની સાથે હું લગ્ન કરું તો કેવું ? મને એમની રાન્યબક્તિ, એમનું હઠાપણ એમનું સૌજન્ય, અને વળી તમે કહોછો તે દિવ્ય જ્ઞાન અત્યંત વહાલું લાગેછે. શું તમે એમને મારા માટે યોગ્ય પતિ નહીં કહેશો ?

પ્રધાનજી—રાન્યમાતા ! આપનાં લગ્ન કોણની સાથે કરવા એ આપના પિતાની ઇચ્છાની વાત છે માટે એ સમ્બધમાં હું કાંઈ કહી શકતો નથી.

સુરસુંદરી—ત્યારે તો હું કાલે સવારેજ નીકળી પછી મારા તાતજીની રજા આ રિષિપુત્ર સાથના લગ્ન માટે લઇ આવું. હું તો આ રિષિપુત્રને વરવાતી અને વરવાતીજ, પછી જાહેને મારા તાતજી પણ કાંઈ નમ્ર પાડે.

પ્રધાનજી—તો આપની સાથે માર્ગમાં આવવા માણસાને હુકમ કરજું. (જતાં. બાણી). આવા શાણાં, સદગુણી, નીતિવાળાં તરુણી આ પ્રમાણે એકાએક નવિન વલણ લેછે તો પ્રભુજીની ઇચ્છા અને ભાગ્યની રચના એ પ્રમાણેજ હશે ! (જાયછે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત) રિષિપુત્ર ! તમે દિવ્ય જ્ઞાન ધરાવનારા પ્રતાપી પુરુષ તે તો મેં પ્રધાનજીનાં મુખથી હમણાજ સાંભળ્યું ! તમે આવા પ્રતાપી છો તો નિઃસંદેહ મારે તિરસ્કાર કરશેજ એવી મને લાગતિ થાયછે ! અરે ! રિષિપુત્ર તો આ આવ્યા. (વૈશાલને). દિવ્ય ચક્ષુધારી રિષિપુત્ર ! પધારો. તમારો મેલાપ થતાં મને પરમ હર્ષ કેમ નહીં થાય ! વૃક્ષ ઉપર ફળપાન આવી મળવાની રૂતુ આવી પછી વૃક્ષ શું સૂકું દુકું થઈ ઉભું થઈ રહેશે ! પારણે બાલુકું હસતું રમતું જાગૃત થયું પછી માતા શું પાસે સૂતેલી ઉઘ્યાજ કરશે ! હીરમાં જડાવા હીરો આવી મળ્યો પછી હીર ગાંઠોથી શું ગુંચવાયલું રહેશે ! રિષિપુત્ર ! હું કાંઈ તમને બહુ મનાવવાના ખોટા ખોલો નથી કહેતી પણ ઇશ્વર સાક્ષી સાથે સત્ય વચનજ કહુંછું કે મારા પ્રધાનજીનાં મુખથી હમણા હાલજ મેં તમારી દિવ્ય શક્તિઓ માટે સાંભળ્યું અને મને તેથી પરમ હર્ષ અને સંતોષ થયો. રિષિપુત્ર ! આપનું આચરણ કેવું વિશિષ્ટ હશે કે આપ ભાવીમાં થનારા બનાવો પ્રથમથી કાંઈ વર્ષો પહેલાંથી જાણી શકોછો ! જો મારી વિનંતિ માન્ય કરો તો મને સમજાવો કે શી રીતે આપને બવિધ્યના બનાવોનું પ્રથમથી જ્ઞાન થાયછે.

વૈશાલ—હું બહુ સાદું જીવન ગાળું છું. વેદાભ્યાસ અને પ્રભુભક્તિ એ બે કાર્યોમાં દિવસ રાતનો મારો. ઝાઝો ભાગ હું નિર્ગમન કરું છું. વેદાભ્યાસમાં હું પ્રભુ-પ્રેરિત અને શ્વિજન રચિત શાસ્ત્રો વાંચી તે ઉપર મનન કરી તેના ગૂઢાર્થો સમજવા પ્રયત્ન કરું છું. અને પ્રભુ ભક્તિમાં તો મારાં હૃદયની સ્નેહભાવની ઉર્મી થકી સ્વાભાવિક રીતે હું પ્રેરાવું છું, જઈ પડું છું, આનંદમાં મહાહું છું.

સુરમુંદરી—જેને રાન્યભક્તિ ઉર વસી તેને પ્રભુભક્તિ ઉર કેમ નહી વસી હોય ! તમે જેવા રાન્યભક્ત છો તેવાજ પ્રભુજીના ભક્ત હશે. તમારી રાન્યભક્તિ માટે તો તમારાં મુખથી જે થોડાં વચનો પણ મેં સાંભળ્યાં તે પુરતાં છે તેથી પ્રભુ ભક્તિ માટે તમારા મુખથી વિધ્વતા ભરેલાં અને મનને આનંદ આપનારાં વચનો સાંભળવાની મને તીવ્ર ઇચ્છા આ પળે થાય છે.

વૈશાલ—પ્રભુજીની ભક્તિનું જ્ઞાન સમજ પાડવા હું મારી આખી જીંદગી સુધી બોલ બોલ કરું તોપણ તે પુરતું નહી થઈ પડે. માટે આજે થોડુંક કહું, અને વળી અન્ય પ્રસંગો ઉપર આપ ઇચ્છા દર્શાવશે ત્યારે પ્રભુભક્તિ મહિમા વિષે આપને સમજ પાડતો રહીશ. રાન્યમાતા ! ધર્મ કહેતા પ્રભુજીનું જ્ઞાન. પ્રભુ-જીનું જ્ઞાન માત્ર કાંઈ મનુષ્ય અવતારમાંજ શક્ય છે એમ નથી. પ્રત્યેક જીવાત્મા, તે જીવજંતી માંડીને મનુષ્ય તથા દેવતા પર્યંત, પ્રભુજીનું જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થએલા અવતારની શક્તિ પ્રમાણે ધરાવી શકે છે. જ્ઞાન બીચારો તેના જ્ઞાનના અવતારમા તેને પ્રાપ્ત થએલાં પ્રભુજીનાં જ્ઞાનુસાર વર્તન કરે છે અને તેને ટુકડો રોટલો દેનાર સ્વામીનું ધર્મશુદ્ધિથી તથા પ્રભુજીને પ્રસન્ન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી જીવે છે ત્યાં સુધી રાત દિવસ રક્ષણ કરે છે; સરિતા વળી પ્રભુજીથી તેને પ્રાપ્ત થએલી અગાધ જળ સંપત્તિ માટે પ્રભુજીનો આભાર માનવા જાણે જળનાં વહનરૂપે સતત દોડ દોડ કરી રહી છે. તેજ પ્રમાણે સર્વ જીવાત્માઓ પોતાના અમુક અવતારમા તેમને પ્રાપ્ત થએલી શક્તિ પ્રમાણે પ્રભુજીને સમજે છે, જાણે છે, આરાધે છે. પરંતુ, મનુષ્ય અવતારમા મનુષ્યને પ્રભુજીનું જે જ્ઞાન આ મનુષ્ય અવતાર થકી પ્રાપ્ત છે તે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવાની શક્તિ મનુષ્યમા છે. અને તે જ્ઞાનની વૃદ્ધિનો માર્ગ પ્રભુજીની ભક્તિ છે. માટે, રાન્યમાતા, પ્રભુજીની ભક્તિ એ પ્રભુજીનું વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાના અર્થે છે. અને પ્રત્યેક મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે પ્રભુજીની ભક્તિ દ્વારા પ્રભુજી સાથે ગાઢ સંબંધમાં આવે અને અન્ય જોતને લાવે. રાન્યમાતા ! ભક્તિનું સ્થાન તે હૃદય છે. ભક્તિમાં આપણે આપણી સકળ હૃદય ભાવનાનું શુદ્ધ પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી પરમાત્માને અર્પણ કરીએ છીએ, અર્થાત, આપણાં હૃદયમાં માત્ર એક શુદ્ધ સ્નેહભાવનાં ઝરણાં અને પાતાળ ડૂબો પ્રગટાવી આપણે તે નિરવધિ જળવડે પ્રભુજીને નાવણ કરાવીએ છીએ, જળપાન કરાવીએ છીએ, અને એમનું પૂજન આરાધન કરીએ છીએ. હૃદય એ પ્રેમભાવનું સ્થાન છે. એમાં પ્રેમની ઉર્મીઓની નિર-તરની વિપુલતા છે. જેમ આકાશમાં નીલરંગ સર્વત્ર જવાબ દેખા છે, જેમ સૂર્યમાં અગણિત તોજરવી કિરણોનોજ સમુદાય છે, જેમ પૃથ્વીના તળોમા પારગિનાની

ઉબ્ધતા છે, તેમ હૃદયમાં પ્રેમરસ રૂપી કુવાઓ, સરોવરો, સરિતાઓ, સાગરો છે. સ્નેહભાવ હૃદયમાં આ પેરે સ્વાભાવિક રીતે સતત સ્ફુરતાં તે અનેક વસ્તુઓ પ્રતિ વહન કરેછે, તેમને જઈ મળેછે, તેમનામાં જઈ તન્મય બનેછે. અને જો સ્વપ્રયત્ને એ પ્રેમભાવને ઉચ્ચ આશયો, ઉચ્ચ વસ્તુઓ પ્રતિ વાળ્યો નહી હોય તો અયોગ્ય અને અધમ વસ્તુઓ પ્રતિ પણ તેનું વહન સ્વાભાવિક લેખાશે. જેમ દિવાનો પ્રકાશ પ્રગટતાં તે સમીપનાં સ્થળને જઈ વ્યાપ્ત કરી નાખેછે; જેમ વાયુ વાતાં સમીપની સુગંધ કે દુર્ગંધનો સંગ હેતે જઈ કયાં વિના નહી રહે; જેમ નિજ બાળનો પ્રસવ થતાં માતાનાં સ્તનમાં પયપાન જઈ ભરાતાં વિલંબ કે વિચાર નહી કરે; તેમ હૃદયમાં સ્ફુરિત સ્નેહભાવ કોઈને કોઈ પણ આશય, અભિલાષા, બાલ્ય વસ્તુને જઈ મળવાનો, તેને વિંટળાઈ વળવાનો. માટે, મનુષ્યે મહા ઉમ્મ પરિશ્રમથી પણ હૃદયના સ્નેહભાવને વિશિષ્ટ વિચારોમાં, શીલયુક્ત સદાચારમાં, અને પવિત્ર પ્રવૃત્તિમાં વાળવાનો છે. હવે, રાન્યમાતા, આપણે જોઈએ છીએ કે જગતમાં એક એકથી વધુ ઉચ્ચ અને મહત્વની વસ્તુઓ પાર વિનાની છે. તળાવ કરતાં સરિતાનાં નીર વિશેષ છે, સરિતા કરતાં સાગરનાં જળ તેથી વિશેષ છે; ત્રાંખાં કરતાં રૂપ વધારે મૂલ્યવાન છે; રૂપાં કરતાં સુવર્ણ વધારે મૂલ્યવાન છે; સુવર્ણ કરતાં હીરા મોતી વધારે મૂલ્યવાન છે; ઝૂંપડી કરતાં ઘર સુંદર હોયછે; ઘર કરતાં હવેલી વધુ સુંદર અને વિશાળ હોયછે; હવેલી કરતાં મહેલ વધુ વૈભવ ભરેલો અને વિશાળ હોયછે. આ પ્રમાણે જગતમાં ઉત્તરોત્તર મનોહર, વિશિષ્ટ, રમ્ય વસ્તુઓનો આશયોનો, ધ્યેયોનો પાર નથી. પરંતુ, મનન કરતાં આપણને સિદ્ધ થાયછે કે શ્રી પરમાત્માથી વધુ રમ્ય કે મનોહર કે વિશિષ્ટ જગતમાં કંઈવસ્તુ નથી, કોઈ જીવાત્મા નથી, કોઈ કાર્ય નથી, કોઈ આશય નથી, કોઈ અભિલાષા નથી. પ્રભુજીની સર્વોપરી શ્રેષ્ઠતા ન્યારે આ પ્રમાણે આપણાં મન તથા ઉર વિગે સિદ્ધ થાયછે ત્યારે આપણાં હૃદયનો પ્રેમભાવ પરમાત્મારૂપી પરમ પ્રિય તત્વને સ્વાભાવિક રીતે જઈ મળવા ઉત્સુક થાયછે, અને એજ દિશામાં આપણે એ હૃદયના પ્રેમભાવને વાળવા પરિશ્રમ પણ લાઇએ છીએ. અને હૃદયનો સ્નેહભાવ જો પ્રભુજીમાં જઈ મળે તો તે કરતાં વધુ ઉત્તમ સંયોગ શું? આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં આપ જોશો કે વિચારવંત મનુષ્યમાં પ્રભુભક્તિ આપોઆપ કાળે કરીને સ્ફુરેછે, દ્રઢ થાયછે. જેમ કોઈ દૂરનાં ધામે જવાના પંથે ચાલવા માંડ્યું તો પાસેનાં ગામે કાપતાં દૂરનાં ગામે સમીપ આપણે સ્વાભાવિક રીતે જઈ પહોંચીએ છીએ, અને કંઈ કુદકો મારીને કે કંઈ ઉડીને તે ધામે જવાની આવશ્યકતા પછી રહેતી નથી, તેમ આપણે આપણી સમીપની વસ્તુઓ, જેવી કે ધનમાલ, આશા અભિલાષા, સુખ વૈભવ, એ સર્વને આપણે આપણી ઉન્નતિના ક્રમમાં પાછળ મુકતાં જઈએ છીએ, અર્થાત જેમ જેમ બાલ્ય વસ્તુઓને અને તેમનામાંથી તથા ઇદ્રિયો દ્વારા પ્રાપ્ત થતાં સુખોથી વિમુક્ત થઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણે સ્વાભાવિક તથા સરળ રીતે પ્રભુજી પ્રતિ વળીએ છીએ, પ્રભુજીને ભક્તિ દ્વારા જઈ મળીએ છીએ. માટે, પ્રભુભક્તિ

આપણા વિકાસ ક્રમમાં એક ધીમી પણ અચૂક ગતિ છે. અને આપણી આ પ્રભુભક્તિમાં આપણે જેમ જેમ આગળનો પંથ કાપીએ તેમ તેમ પછી જગતની બાહ્ય વસ્તુઓ આપણે પાછળ મુકતા જઈએ છીએ અને તે વસ્તુઓનો બાધ આપણને થતો નથી. આ રીતે આપણા આત્માના વિકાસના પંથમાં, સ્વાભાવિક રીતે આપણને આપણા સંસાર વ્યવહારની અવગણના કરવાની વૃત્તિ થાય છે, માતતાત, બ્રાત ભગિનિનું વિસ્મરણ થાય છે, ન્યાતન્નત પડતી મુકાય છે, શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ, નીતિ, કર્મકાંડ સર્વ પડતાં મુકાય છે, અને માત્ર એક પ્રભુ ભક્તિ ઉરમાં વસી રહે છે, રમી રહે છે, આનંદ કરી રહે છે, અને શરીરને સાત્ત્વિક ગુણની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આ પ્રમાણે સકળ ઐશ્વર્ય, ધનમાલ, સ્નેહી-જન, પ્રિયજન, એ સર્વે એ ભક્તિમાર્ગમાં પડતા મુકાય છે તે કાંઈ એવાં કારણને લીધે નહીં કે કાંઈ પ્રભુજી પોતે કે પ્રભુભક્તિ કહે છે કે એ સર્વ મનથી દૂર કરે, પણ એટલાંજ કારણ માટે કે જીવ કહે છે કે મનુષ્યે પ્રેમ બાંધવો તો પ્રભુની સાથેજ બાંધવો, કારણ વિશ્વમાં એમનાથી વધુ સૌંદર્યયુક્ત તથા વધુ પ્રતાપશાળી અન્ય કાંઈ વસ્તુ કે જીવ નથી, અને માત્ર પ્રભુજી સકળ ગુણનિધાન એક છે. અને પ્રભુભક્તિમાં આરદ્ર થતાં ભક્ત પછી કહે છે કે મારા જે પ્રભુમાં મને પ્રીતિ લાગી છે તેમના માટેની કાંઈ માહિતિ માટે મને કોઈ પ્રશ્ન કરશે તો હું એટલુંજ કહીશ એ પ્રભુજી માટે હું કાંઈ જાણતો નથી, અને જે જાણું છું તે માત્ર એટલુંજ છે કે એ મારા પ્રાણપ્યાર છે. અર્થાત, ભક્તને પ્રભુજી ઉપર એટલો અણુહદ પ્રેમ હોય છે કે એ પ્રેમમાં જાણે તે ડુબી ગયેલો હોય છે અને ભક્તિ સિવાય તેને કાંઈ સમજ પડતું નથી. રાજ્યમાતા ! આપનાં મનમાં કદાચને પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થતો હશે કે શું માતપિતા, ભાઈ બહેન, ન્યાત જાત, શાસ્ત્રો, ધર્મ, ધનમાલ, એ સર્વે પોતે રદિયાળાં તથા ઐશ્વર્યયુક્ત નથી કે એમને તજવાં પડે અને પ્રભુજીમાંજ અવરજ કરીને પ્રેમનું સ્થાપન થવું જોઈએ. અને એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું કહીશ કે એ સર્વ સૌંદર્ય ભરેલાં, વિશિષ્ટતા ભરેલાં છે તે ખરું, પણ એ સર્વની સુંદરતા, પ્રિયતા, શ્રેષ્ઠતા પરમાત્માની ભવ્ય મનહરતાથી ઉતરતી છે, એટલે પછી પરમાત્માની અધિક ભવ્યતામાં મનુષ્ય ભક્તિ દ્વારા લીન થાય એ સ્વાભાવિક છે. અને આ રીતે જોતાં જેમ ધ્રુવ દિવામાં જઈ પોતાને હોમી દે, જેમ ચંદ્ર પૃથ્વી આસપાસ સતત ઘૂમે, જેમ સૂર્યમુખી સૂર્યનારાયણ પ્રતિ સદૈવ મુખ કરીને ઉભું રહે, તેમ ભક્તજન પ્રભુ પ્રતિ ગમન કરે એ સ્વાભાવિક છે. અને રાજ્યમાતા, આ સ્થળે મારે આપને વધુ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે જોકે ભક્તિમાં પ્રિયજન અને પ્રિય વસ્તુઓમાં ભક્તનું ઝાઝું મન રહેતું નથી, તોપણ તેના અર્થ કાંઈ આપણે એવો કરવાનો નથી કે એ સર્વમાં ભક્તને પ્રીતિ નથી. પ્રભુજી ઉપર ભક્તની પ્રીતિ જેટલી છે તેટલી પ્રીતિ સકળ જીવાત્માઓ પ્રતિ છે, અને માત્ર બહારના દેખાવમાં ભક્તની પ્રિયજન પ્રતિની પ્રીતિ પ્રભુજી ઉપરની પ્રીતિ કરતાં ઓછી લાગે છે, કારણકે ભક્તનું તન મન તથા હૃદય જે વસ્તુથી ભરપૂર છે તે પ્રેમભાવ છે, અને એ પ્રેમભાવ જેટલો પ્રભુજીમાં મગ્ન રહે છે તેટલોજ સ્વા-

ભાવિક રીતે પ્રિય જનોમાં અને ઉચ્ચ વસ્તુઓમાં પણ મગ્ન રહેછે, અને જગતમાં પ્રિય જનોનો અને ઉચ્ચ વસ્તુઓનો ખરો પ્રેમી તે પ્રભુનો ભક્તજ છે, કારણકે જેમ સરોવર તીરે જઈ સૂતાં શીતળ હાહરીજ વદનને આનંદ આપનારી જણાયછે તોપણ એ વિશ્રાંતિ લેનાર મનુષ્યનું મન તો એ સરોવરનાં જળ તરફજ છે; જેમ જળ વરાળ થઇ ગગનમાં ઉડે જતાં તો રહેછે પણ એમનો આશય તો વૃષારૂપે ભૂમિ ઉપર વરસી ભૂમિને ફળદ્રુપ કરવાનો છે; જેમ વૃક્ષ ઉંચું અને ઉંચું ઉગ્યું જાયછે તે એટલાંજ કારણ માટે કે મનુષ્યને ફળપાનના જે ભાર દેવાનાછે તે ફળપાન ઉંચે હવામાં રહી સ્વચ્છ રહે અને જમીન ઉપર પડી રહી સડી જાય નહી. તે પ્રમાણે ભક્ત જેટલો પ્રભુભા રાગી છે તેટલો પ્રિય વસ્તુઓમાં અને પ્રિય જનોમાં પ્રીતિવાળો છે. દુઃકમાં, ભક્તજન સકળ વિશિષ્ટ જીવાત્મા, વસ્તુઓમાં સાચી પ્રીતિ ધરાવેછે. ભક્તની એ પ્રીતિ અંતરાત્મામાં રહેલીછે અને તેથી બાહ્ય સ્વરૂપમાં તે પ્રગટી શકતી નથી, અને તેથી આપણને તે દેખાતી નથી, અને તેથી આપણે કહીએ છીએ કે ભક્ત એક પરમાત્મા સિવાય કોઈ જીવાત્મા કે વસ્તુમાં પ્રીતિ ધરાવતો નથી. ભક્ત જે પ્રિય જન અને ઉચ્ચ વસ્તુઓમાં પ્રીતિ નહી ધરાવશે તો કોણ ધરાવશે ? જળ શું માત્ર મનુષ્યનીજ તૃષા છીમાવેછે કે સકળ જીવજંતની, પશુપંખીની, સકળ દેહધારી જીવોની અને ઝાડપાનની તૃષા છીમાવે છે ? સૂર્યનારાયણ કાંઇ પ્રકાશિત દર્પણમાંજ પોતાનાં તેજસ્વી કિરણો સીએછે કે કાળાં ભયાનક કોતરમાં પણ પોતાની પ્રભા ભરેછે ? ધરતી માત્ર કાંઇ સમૃદ્ધ શહેરનેજ પોતાનાં સ્તન ઉપર સ્થાન આપેછે કે પાતાળ ખાઇઓ, કુવાઓ, વનવગડાને પણ સ્થાન આપેછે ? માટે, ભક્તજન સકળ પ્રિયતા, ઐશ્વર્ય, સૌન્દર્ય, વિશિષ્ટતાનો પ્રેમી છે, અને જગતમાં વસ્તુઓ પ્રતિ કે જીવાત્માઓ પ્રતિ જે તેનામાં અનાદર દેખાય છે તો તે માત્ર બાહ્ય અનાદર છે અને નહી કે આંતર અનાદર. હવે, ભક્તિ કેટલી સુલભ છે તે માટે થોડુંક કહીશ. જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, ધનવાન કે નિર્ધન, દુર્જન કે સન્નજન, ચોર કે શાહુકાર, બાળક કે વૃદ્ધ, સર્વ કોઇથી ભક્તિ સાધી શકાય તેમ છે. ભક્તિમાં કાંઇ બાહ્ય વસ્તુઓની, કે કાંઇ માનસિક ખીલવણીની, કે કાંઈ શરીરબળની, કે એવી કોઇ પણ પ્રકારની કાંઈ અપેક્ષા રહેતી નથી. ભક્તિમાં નથી કોઇને કાંઈ દ્રવ્ય ખરચવું પડતું, કે નથી કાંઈ શાસ્ત્રાભ્યાસનો પરિશ્રમ બુદ્ધિને આપવો પડતો, કે નથી યોગનાં આસનોનું કષ્ટ વેડવું પડતું, કે નથી એમાં કાંઈ ખોવાવું, કે નથી કાંઈ એમાં ત્યાગ કરવાનું, કે નથી એમાં કાંઈ કઠિનતા, કે નથી એમાં કોઈ પ્રકારના પ્રતિબંધો કે વિધ્નો. હવે, ભક્તિનાં મહાત્મ્ય સખંધમાં એટલુંજ કહીશ કે એ મહાત્મ્યનું વર્ણન કરતાં તેનો પાર આવે તેમ નથી. ભક્તિનું પ્રાણીય એવું છે કે એની આગળ વિશ્વમાં સ્થાપિત સઘળા નિયમો નષ્ટ થાયછે, અર્થાત, જે પ્રભુનો ભક્ત છે તેને વિશ્વના કોઈ નિયમો બાધ કરી શકતા નથી. જેમ સિંહની ગર્જના આગળ શિયાળવાં નાસી જાય, જેમ સૂર્યોદય આગળ રાત્રિનો અંધકાર નાસી જાય, જેમ વડવાનળમાં સુકું તણુખલું બળી ભસ્મ થઇ જાય, તેમ

પ્રભુના ભક્તને વ્યાધિ, નિરાશા, કાર્ય કારણના અચળ નિયમો, કે કોઈ પણ જગ કે સુક્ષ્મ નિયમો, બાધ કરી શકતા નથી, પીડી શકતા નથી; અને હુંકમાં, સ્પર્શ માત્ર પણ કરી શકતા નથી. અને આ સમ્બંધમા પ્રભુજી પોતે કહે છે “મારું સત્ય વચન છે કે જે મારો ભક્ત છે તેનો વિનાશ કરવા કોઈ કાળે કોઈ સમર્થ નથી.” માટે, જો મનુષ્યે અજ્ઞાનતામાં મહા પાતકી કૃત્યો કર્યા હોય, પણ પાછળથી તે માટે પશ્ચાતાપ કરે, તો એ દુષ્ટ કૃત્યોની દારૂણ પીડામાંથી કાંઈક અંશે મુક્ત થવાનો તેને એક માર્ગ છે, અને તે માર્ગ એ છે કે પ્રભુજીની ભક્તિ નિજ ઉર ધરી લઈને, પ્રેમમય બની જઈને, પછીથી જગતમાં સર્વત્ર પ્રેમનું પાથરણું પાથરે, સ્નેહની સરિતા સંચરતી સંસારમાં કરે, દયાલાવનું દાન હરપળે કરે, શાંતિના સાચિયા સર્વત્ર પુરે, નત્રતાના નીલમો જગજગે મટે, પવિત્રાઈનાં પુષ્પોનો પ્રસાદ સર્વને દેતો થાય, ગૃહસ્થાઈની ગોકુળપુરી વસાવે, લાવણ્યતાની લીલાથી જગતને લિપ્ત કરે, સત્ય અને શીલનું સન્નેહું કરે, અને એ રીતે સર્વત્ર કલેષને કાળો કરી, સુખી જનોનાં સુખની વૃદ્ધિ કરે અને દુઃખી જનોના દુઃખ નિવૃત્ત કરે. આવું અનુપમ ભક્તિનું મહાત્મય છે. વળી, રાજ્ય-માતા, ભક્ત પોતાને તેના પ્રભુ આગળ તુચ્છમાં તુચ્છ પામર પ્રાણી ગણે છે, તેનું કારણ કાંઈ એવું નથી કે ભક્ત કાંઈ એવો અધમ આત્મા છે. ભક્ત તો મહા બળવાન અને પ્રતાપી આત્મા છે. તે છતાં ભક્ત પોતાને પ્રભુજી આગળ અધમ વર્ણવે છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે એ રીતે ભક્ત પ્રભુજી પ્રતિ પોતાની નત્રતા અને દાસત્વ પ્રગટ કરે છે. વળી, ભક્તનાં મન સિદ્ધ પણ હોય છે કે મારા પ્રભુજીની કૃપા મારા ઉપર નહીં તો હું જે એમના પ્રતાપથી પ્રતાપી અને ઐશ્વર્યવાન છું તે એમની એ કૃપા વિના પળમાં નિષ્કૃષ્ટ અને નષ્ટ થઈ રહીશ. પ્રભુજીની કૃપા એજ ભક્તનો એક પરમ આશ્રય છે. ખેતરને ધાન્યના વિપુલ પાક માટે વૃષ્ટિ જળનોજ મુખ્ય આધાર, ધરતી માતને પ્રકાશ માટે સૂર્ય નારાયણનોજ મુખ્ય આધાર, તલ-વારને શરૂવીરનાં બાહુબળનોજ આધાર, તેમ ભક્ત તો પ્રભુજીનોજ આશ્રય લઈ બેસે છે. વળી, ભક્તને તો પ્રભુજી તરફથી જે કાંઈ આપી મળે છે તેજ તેને પ્રિય છે, તેજ તે મહત્વનું ગણે છે, તે તેમાંજ મોટાઈ માને છે, તેમાંજ તે આનંદ માને છે, પછી જલેને પ્રભુજી તરફથી તેનાં ઘર દ્રવ્યના ભંડાર ભરાય કે રહેવાનાં ઘરખાર સજગી જાય, કે ક્યાંતો એને સાત પેઢીની વિશાળ સંતતિ જોવા વખત આવે કે તેના પ્રાણથી વધુ વહાલા એકના એક પુત્રને યમરાજ લઈ જાય. ભક્ત પોતાની રાજ પુશીથીજ ભગવત ચરણમા જઈ પડે છે. વગ-ડામાં તાપથી શ્રમિત થયેલો વટેમાર્ગી વૃક્ષના છાંયડામાં જઈ ભરાય, વાહરું પોતાની માત ગાયને ઓળખી કહાડી ધાવવા ધાય, માંદલો પોતાની વ્યાધિની હકીકત કહેવા વૈદની સોડમાં જઈ ભરાય, તેમ ભક્ત પોતાની મેજે, પોતાની ઇચ્છાથી, પ્રભુ ચરણમા જઈ પડે છે. વળી, ભક્ત પ્રભુજી સાથે કાંઈ શરતો નથી કરતો કે આટલું અને આવા પ્રકારનું સુખ મને આપો તો તમારા પડખે હું રહું. પણ તેને જે કાંઈ સુખો પ્રાપ્ત થયેલાં હોય છે તે પણ પ્રભુજીને સમર્પી

દેહે, કે જાણે એ સમર્પણ સુખોથી પ્રભુજનું સુખ તેટલું વધે. ભુકંપ થતાં મંદિર પોતે ગળડીને ભૂમિ ઉપર તૂટી પડ્યું તો પ્રથમ પોતાના સોનાના કળશને પણ વળી ઠેઠ ટાચેથી ગળડાવેછે; સરિતા સાગર સ્વામીને ભેટવા વેગે દોડી તો નીર ભરવા આવનાર સુંદરીનો ઘડો પણ આગળ આગળ ધકેલતી સાગરમાં લઇ ચાલી; સર્પ ભરાતો છુપાતો ચાલ્યો તો લીસોટાને પણ પોતાની સંગાથે ઠેઠ તાણતો ગયો. અને ભક્ત કાંઈ પોતાના માત્ર સુખાનુ પ્રભુજને સમર્પણ કરતો નથી, પણ પોતાનું તન, મન, ધન, આત્મા, મોક્ષ, એ સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરી દેછે. વૃક્ષ પોતાનો સકળ અમૃત રસ તેના ફળ પાનમાં ભરી દેછે; અગ્નિ તેની સકળ ઉષ્ણતા તેની જ્વાળામાં ભરી દેછે; દ્રવ્યવાન તેની સઘળી પુંજ તીન્નેરીમાં મુકી દઇને તીન્નેરીને તાળું મારી દેછે; તેમ ભક્ત પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુજમાં હોમી દેછે. હવે ભક્તિનું પ્રયોજન શુ તે સંબંધમાં હું થોડુંક કહીશ. મેં આપને પ્રથમ કહ્યું કે ભક્તિ આપણા હૃદયના પ્રેમભાવને નિર્મળ રૂપે પ્રગટાવેછે અને યોગ્ય રીતે વશ વર્તીવેછે. ભક્તિ થકી શરીર, મન, હૃદય, આત્માની વિશુદ્ધતા પરિણમેછે. અને જેનું તન, મન, હૃદય શુદ્ધ છે તેનાં પ્રત્યેક કાર્યો સફળ થાયછે, તેની પ્રત્યેક અભિલાષાઓ પુર્ણ થાયછે. માટે, આં સંસારમાં જેને વિજયી તથા સુખી થવું હોય તેણે ભક્તિ અવશ્ય અંગિકાર કરવાની છે. ભક્તિથી અનેક અદ્ભુત શક્તિઓ આવી મળેછે અને પ્રભુજની કૃપાની વૃષ્ટિ થાયછે. માટે, રાજ્યમાતા, આપના રાજ્યમાં પ્રજાજનોને ભક્તિનો મહિમા સમજાવો જેથી ભક્તિથી પ્રજા બળવાન, આયુષ્યવાન, ધનવાન, ન્યાયી, બુદ્ધિશાળી, ધાર્મિક બનીને સુખી થાય અને મુખી રહે. અને પછી તમારાં રાજ્યમાં ના લૂંટારાઓનો ત્રાસ રહે, ના વ્યાધિના વંટોળિયા વાય, ના અસલ્ય અડપલાં કોઈ આદરે, ના કુરતાનાં કુતુહળો કોઈ જગાવે, પરંતું સકળ પ્રજાજન માહોમાંહે સંપમાં રહે, એક એકના સુખ અને દુઃખમાં ભાગી થાય, અને સ્વર્ગનું સુખ પૃથ્વી ઉપર વસાવે. હવે ભક્તિની માર્ગની નિસરણી સંબંધી કાંઈક આપને કહી સંભળાવું ભક્તિની નિસરણીના પ્રથમ પગથિયા ઉપર તો ભક્ત શાંત મન વદનથી પ્રભુજની આરાધના દ્વારા જાણે પ્રભુજ સમીપ જઈ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરેછે ! જાણે અમાસ પછીનો ચંદ્રમા ધીમે ધીમે કેવો પૃથ્વીને દેખાવ દેવાની હામ ધરેછે ! જાણે ગિરિ તાતમાંથી જન્મ પામતી સરિતા પ્રથમ તો કેવી એક નાનકડા ફાટા રૂપે પોતાનાં ધામથી નીકળેછે અને પોતાના સ્વામીને જઈ મળવા પછી કેવું વિસ્તિર્ણુરૂપ અને કેવો બળવાન વેગ ધારણ કરેછે ! જેમ શિક્ષક બાળને પ્રથમ કેવું માત્ર અક્ષરોનું જ જ્ઞાન આપેછે અને પછી બાળ આગળ ક્રમે ક્રમે મોટા અંશે લાવી મુકેછે ! તેમ ભક્ત ભક્તિનાં પ્રથમ પગથિયે બીહતો બીહતો, શાંત અને ભયભિત મનથી, ભક્તિ દ્વારા પ્રભુની સમીપ પહોંચવા પ્રયત્ન કરેછે ! પછી બીજે પગથિયે ચઢતાં ભક્ત પોતાને પ્રભુજની સમીપ જઈ પહોંચેલો જુવેછે અને ભક્તનાં ઉરમાં તે સમયે પ્રભુજ પ્રતિ દાસવની ઉર્મી સ્ફુરેછે. ભક્ત પોતાને પ્રભુજનો દાસ ગણેછે, દાસ તરીકે પ્રભુજની આજ્ઞાઓ શિર ચઢાવેછે, અને એ રીતે દાસત્વ

રૂપમા ભક્તની ભક્તિ પ્રાદુર્ભાવ પામેછે. વાયુ જેમ મનુષ્યનાં મુખના શબ્દોને બોળ લઇને અનેક સ્થળે સ્થળે સતત દોડે અને મનુષ્યનું કાર્ય કર્યા કરે; પોઠિયે જેમ તેના ધણીની દ્રવ્યની કે ઢેકાળાની ગુણનો ભાર ધસડી આયુષ્ય પુરું કરવું જાણે; થુવેર જેમ શ્રીમંતના બાગની રક્ષા માટે બીચારી વગર જળે અને માલીના સંરક્ષણ વિના ફેકટની ખીલે, ફાળે અને બાગની રક્ષા સદા કરે; તેમ ભક્ત બીચારા પ્રભુની આજ્ઞા પરિપુર્ણ કરવા ભારી દોડ દોડ કર્યા કરેછે અને એ રીતે કાળક્ષેપ કરેછે. ભક્તિની નિસરણીનાં ત્રીજે પગથિયે પહોંચતાં ભક્ત જે પ્રભુને પોતાનો શેઠ ગણતો હતો તે હવે પ્રભુજીને ધણા માયાળુ જોઇને શેઠ રૂપે નહી ગણતા મિત્રરૂપે ગણેછે. ભક્ત આ પ્રમાણે પ્રભુજીનો મિત્ર થતાં ભક્તને પ્રભુજી તરફના અપરાધનો કાંઇ ભય રહેતો નથી કારણકે મિત્રને વળી મિત્ર હણે એ અશક્ય છે. અપરાધ માટેની પ્રભુજી તરફની શિક્ષાનો વિચાર કે ડર ભક્તને રહેતો નથી. ભક્તનાં મન સિદ્ધ છે કે પ્રભુજી મિત્ર છે તો કાંઇ પણ અપરાધ હશે તે ક્ષમા કરશે. સરોવર તીરની લીલાને મનથી નિશ્ચય છે કે સરોવર કાંઇ તેને શુષ્ક કરી નાખશે નહી; પગથાંચો નિઃસંશય છે કે કાયા મને મુકાયે ક્યાંયે ચાલી જવાની નથી; તારલાના મન સિદ્ધ છે કે ગગન કાંઇ હડસેલી દઇ તેને ભૂમિ ઉપર પાડવાનું નથી; તેમ ભક્ત જાણેછે કે મારા પ્રભુ મિત્રને મારા વિના ચાલવાનું નથી. અને આ જગત જે પ્રભુજીની લીલા છે તેમાં પ્રભુની સાથે આનંદ ભક્ત રાસલીલા રમેછે અને આનંદ કરેછે. ચોથાં પગથિયાં ઉપર ભક્તના પ્રભુના ઉપરનો મિત્રભાવ એવો તીવ્ર થાયછે કે ભક્ત તેના પ્રભુ મિત્રને એક તેના નાનકડા બાળ સમાન નિર્દોષ, અબળ અને કેામળ ગણી, પ્રભુ બાળપ્રતિ અત્યંત વાત્સલ્ય ભાવ રાખતો થાયછે. અર્થાત, પ્રભુજીને અબળ, નિર્દોષ બાળ ગણતાં પ્રભુની તરફથી તેને કાંઇ ડરનો પ્રશ્ન રહેતોજ નથી. ભક્ત પોતાને વૃદ્ધ સમજતાં અને પ્રભુજીને બાળ સમજતાં, પછી ભક્ત તે બાળ પાસે કાંઈ છટ્ટની માગણી કરતા લજ્જા પામેછે, અને પ્રભુજી બાળ હોવાથી સર્વ ચીજો એમને લાવી આપવી એ પોતાનું કર્તવ્ય સમજી પ્રભુજીની સેવામાં મહા ભુગિતી તત્પર રહેછે. કૃપણ જેમ તેનાં દ્રવ્યનાં સંરક્ષણમાં હરપળે પ્રવૃત્ત રહે; વાનર જેમ વૃક્ષના ડાળે ડાળે હરપળે કુદવામાંજ વૃક્ષ પ્રતિનું તેનું કર્તવ્ય સમજે; ગોલો જેમ ડાંગરને પ્રયંડ સાંબેલાના પ્રદારથી પંપાલન કરવામાં કર્તવ્ય સમજે; તેમ ભક્ત પ્રભુજીની મહા કાળજીથી સેવા ચાકરી કરી પ્રભુજીને સુખમા રાખવા પ્રયત્ન કરેછે. ભાર પછીનાં પગથિયે ભક્ત પ્રભુજીને નાનું નિર્દોષ બાળ નહી ગણતાં તેમને પોતાની પ્રાણથી વહાલી પ્રિયા ગણેછે. ભક્તના પ્રેમે એવું ઉગ્ર સ્વરૂપ હવે પકડ્યુંછે કે પ્રભુજીથી ભિન્નરૂપે પોતાને તે જાણી શકતો નથી, પ્રભુજીમા પ્રભુરૂપ થઇ ગયેલા પોતાને તે સમજેછે, અને તે થકી પ્રભુને પોતાની પ્રિય કામિની ગણેછે. પતિ પત્ની વચ્ચે કાંઇ છાનું ના હોય તેમ પ્રભુ અને ભક્ત વચ્ચે હવે કાંઇ છાનું રહેતું નથી. પ્રભુ પોતાનાં સકળ રહસ્યો, મર્મો, જ્ઞાન ભક્ત આગળ ખુલ્લાં મુકી દેછે અને ભક્તને સમર્પી દેછે. પતિ પત્ની વિયોગ અસહ્ય છે, તેમ ભક્તને ક્ષણભર પણ પ્રભુથી ભુદા પડવું મહા તીવ્ર વેદના છે.

લક્તજન પ્રભુમાં જઈ મળેછે, પ્રભુજી લક્તમા જઈ વસેછે, લક્તિની પરાક્રષ્ટા આવી મળેછે. રાજ્યમાતા ! આ પ્રમાણે લક્તજનની લક્તિનાં કમવાર રૂપે મેં આપની આગળ આજે વર્ણવ્યાં. રાજ્યમાતા ! આ વર્ણન ઉપરથી આપે જોયું હશે કે પ્રભુજીની લક્તિ તો આરંભથી અંત સુધી મહા આનંદકારી અને સુખપ્રદ છે, અને જો આપે લક્તિ ઉરે નહીં ધરી હોય તો લક્તિમાં સત્વર હવે સ્થાપિત થજો.

મુરસુઢરી—ઓહો ! રૂપિપુત્ર ! જેવી તમારી રાજ્યલક્તિ તેવી તમારી પ્રભુલક્તિ પણ ! ત્યારે તો સકળ સદૃશ્ય તમારામાં ! મારાં અહોભાગ્ય કે તમારો અને મારો મેળાપ તે દિવસે થયો ! તમારાં મુખથી તમારી રાજ્યલક્તિ સાંભળી, તમારી રાજ્યલક્તિથી માઈ મન પ્રસન્ન થયું ! તમારી રાજ્યલક્તિનો બદલો વાળવા મારા જીવે મને તમારી પત્ની થઈ તમારી સેવા કરવા કહ્યું !

વૈશાલ—(સ્વગત). રાજ્યમાતા આ શું બોલતાં હશે ! મારા પત્ની થઈ રહેવાનું કહે ! કાંઈ લવરીજ નિશ્ચે કરેછે !

મુરસુઢરી—રૂપિપુત્ર ! પ્રભુલક્તિ અને રાજ્યલક્તિમાં તમારી વાક્યાતુરી જેવી છે તેવી પતિ લક્તિમાં તમારી વાક્યાતુરી સાંભળવા હું બહુ ઉત્સુક છું તો તે મને તમે સાંભળાવો, પ્રેમનાં તમારાં વચનો સાંભળીને મારો હર્ષ માયો સમાયો નહીં રહેશે. (સ્વગત). અરે ! આ શું ! પ્રેમની વાત કંઈ છું તો જાણે બહેરા મુગા થઈ ગયા ! શું મારા પ્રેમની વાત એમને નહીં ગમતી હશે અને તેથી શ્રવણ નહીં કરતા હશે !

વૈશાલ—(સ્વગત). અરે ભગવાન ! રાજ્યમાતાના મુખથી આવી પ્રેમની વાતો સાંભળવામાં આવે તોતો મારાં શિર મેરજ તૂટી પડ્યો ! મારાં ઉર દાવાનળજ પ્રગટયો ! મારાં વદને ગોળીજ વાગી અને મારી દેહાંત ધરી આવી !

પુલોમા—(સ્વગત). આ તો જાણે કાંઈ ગભરાઈ જતા અને મૂઠ જેવા બની જતા લાગેછે !

ગાયન ૧૬.

કોયલ, કહો, શાને પુરાઈ રહે કોઈ જન પાંખરે !	
નિયંતાએ નિરર્ધાયું, એને રહેવા વૃક્ષ સરોવરે.	કોયલ.
લીલાને લગન કેમ નહીં સરોવરથી, કહો કોઈરે ?	
માનવ આંગણે તો એને આવે કરમાવા ધરી આખરે.	કોયલ.
બકરી બેસે ભક્ષે સજ્જન ધ્વારે જે દયા ખાયરે,	
સ્વચ્છદે સંચરતાં વઢાઈ જશે ગળું કસાઈ કરે.	કોયલ.
નૃત્ય નિજ સ્વરૂપે આંદની ભક્ષે કરે ગિરિ શિખર,	
કલુષિત કાંઈક થાશે, ભૂમિ ઉપર જો પોતાને પાંથરે.	કોયલ.
દુઃખ પણ દોડ બાળ માત પાસે જે દુઃખ હરે,	
પગ પગારકાજ ઉચકે, પગે એવા શુ ચાકરે ?	કોયલ.

સતી સંગાથ કરે કેમ નહી, પતિ જ્યાં સંચરે !

પતિ સંગાથે પત્નીને નહી દુઃખની આંચરે.

કાયલ.

દષિપુત્ર ! હું તો તમારી સેવામાં તમારી પત્ની થઇ રહીશ,

વૈશાલ—(સ્વગત). રાજ્યમાતા આ શું બોલી રહ્યાં છે ! ભગવાન તમે આ મને શું સંભળાવો છો ! (ખેદના વિચારમાં લુપ્ત બની જાય છે).

સુરસુંદરી—(રદનના સ્વરથી વૈશાલને). માફ કાંઈ સાંભળતા નહી હોવો એવા તમે કેમ થઈ ગયા છો ?

ગાયન. ૧૭.

રહો રાખી મનથી શું આવો જખરો ટેક !

ટેકવાળાંથી તો સર્વ કાંઈ થાકે બાપ છેક.

રહો.

શબ્દ સો બોલું હું, શ્રવણ કરો કાંઈ એક,

એક પણ કહાડો બીજે કાને, એ શું હોય વિવેક !

રહો.

કરાવો તમે જે રાજન જનનો અભિષેક,

ટેક હોય તમને અમે રાજના રાજ એક !

રહો.

ગિરિને ફેકટ કરો દંડવત પ્રણામ,

ધૂડ ચક્ષુમા ભરો રવી રસમી તમામ,

બાધિ વણસાડવા ખરચો સકળ દામ,

ટેકીલા પાસ નવ સરે એમજ કાંઈ કામ.

રહો.

વૈશાલ—(સ્વગત). જગદિશ્વર ! જે હું તમને પ્રિય હોવું, જે તમને મારી પરવા હોય, તો આ પળે મને મૃત્યુ આપી દો. જે મૃત્યુ આ પળે નહી દેશે તો હું આત્મ-ધાત કરીશ. મારાથી રાજ્યમાતાના શબ્દો નથી સાંભળી શકાતા. (સ્તબ્ધ બની જાય છે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત). એમનાં મુખ ઉપર ટેકની ગર્વિષ્ટ રેખા નથી એટલે કાંઈ ટેકમાં રહીને ઉત્તર આપતા નથી એવું તો નહીજ હશે. પણ, ત્યારે આટલું આટલું વિનવવા છતાં એક અક્ષર પણ મારી સાથે બોલે નહી તેનું કારણ તો શું હશે ! ભાવને, હળુ વધારે વિનવું. ગરજ મારી છે તો મારેજ વિનવવાનું રહ્યું. (વૈશાલને). તમે મારી સાથે જરા તો બોલો.

ગાયન ૧૮.

દાતાર આવી ચઢ્યા છે ભિક્ષુક દાર,

જરૂર ઠાલવતા જાજો અન્નના કેઠાર.

દાતાર.

રમ્ય તરે વિકસ્યું છે આંગણે એક વાર,

ભવોભવતા ભરજે ભદ્ર તણા ભાર.

દાતાર.

ભરદરિયે ભેગી થઈ નાવ, તો ઉતારજે પાર,

કુખતાને તારવાં એજ તુજ મહિમા સાર.

દાતાર.

પક્ષી પાજરે આવી ઉભાં સજ્જન નરનાર,

અન્ન જળ નાખવાનો તમે લેજો શ્રમ લગાર.

દાતાર.

ગરથ ગાંઠે આવી મળ્યા કરવા વ્યાપાર,

આડી અવળી દેને બિશુકને પાછ બે ચાર.

દાતાર.

(વૈશાલ બેભાન થઈ જવાની તૈયારીમાં છે. પગ ડગેછે. મુરસુદરી તે જોઈને પાસે દોડી જાયછે અને સાવધ કરતાં). તમારા જીવને સાંઈ છે ને ? મહા રાજા-
તુર કેમ દેખાવોછો ?

વૈશાલ—હું જરા બેભાનાવસ્થામાં આવી ગયો હતો. હવે જરા હાશીઆરી આવેછે. રાજ્યમાતા ! આપ ક્યારનાં બહુ બહુ બોલી રહ્યાછો પણ હું કંઈ ઉત્તર આપવા જેવું કાંઈ છે નહીં.

મુરસુદરી—ઉત્તર આપશો તો ઠગાઈ જશો, બંધાઈ જશો, એવો ડર મનમાં હશે તેથી ઉત્તર આપતા નથી. પણ એવો ડર રાખશો નહીં અને એ બહાર પણ બોલો. સમુજશું બોલોજ નહીં એ તો મારી મહા અવગણના થાયછે.

વૈશાલ—રાજ્યમાતા ! બોલાવોછો તો બોલુંછું. ક્યા આપ રાજ્ય ભેજી અને ક્યાં હું ગાંગો તેથી ! આપ ક્યાં રાજ્યન ધનવાન, અને ક્યાં હું રંક નિર્ધન ! હું આપનું દાસત્વ કરનાર પ્રજાજન તે શું આપની બરોબરિમાં આવી શકું ! કુર્બાનાં જળ દાલવનારી ડાલ તે શું વૃષા દેનાઈ વિશાળ ગગન પોતાને પ્રમાણે ! શું ગધેડાં ઉપર માટી ભરવાની ગૂણુ તે રાજ્યને બેસવાના હાથી ઉપરનાં અંબાડી પોતાને કહેશે ? ડાંગરનાં ફાતરા ઉરાડનારો ગોલો તે શું પોતાને શ્વેતીર અને દિગ્વિજયી યોધ્ધા સમજશે ?

મુરસુદરી—તમારી રાજ્યભક્તિનો અણુહક ઉપકાર મારા શિર છે, અને હું તો એટલુંજ જાણું કે જેનો ઉપકાર આપણા શિર અટયો તેનીજ ખરી મોટાઈ સમજવાની અને ગાવાની, અને તેનીજ દાસી બનીને મારે રહેવાનું. વનસ્પતિએ બાધિ મટાડી તોતો તે કાળી કવડી વનસ્પતિ સાથેજ દરદીને કામ, અને કમળ મહા કળા ધારણુ કરી જળાશયમાં વિકસે તેની સાથે દરદીને કાંઈ સમંધ હોઈ શકેજ નહીં; બિશુકને શેરીના સન્જને દુકડા રોટલાનું બોજન કરાવ્યું તો સન્જન સાથેજ બિશુકને કામ અને રાજ્યના પ્રતાપી રાજા પોતાના બરોબરિયા સાથે પકવાન જમવા બેઠા તેની સાથે કાંઈ કામ નહીં; કાળી પણ પોતાની માતા બાળકને પચપાન કરાવે તો તે માતા સાથેજ બાળકને સમંધ, અને આકાશમાંથી અનુપમ કાંતિવાળી અને મનહર ચૂસ કરનારી અપ્સરા ઉતરી આવી તેની સાથે બાળને કાંઈ સમંધજ ના હોય. અને રિષિપુત્ર ! તમે કહોછો કે હું મોટી રાજ્યપુત્રી છું ! પ્રજાપુત્રી પાશેર અજીથી પેટ ભરતી હશે તો શું મને કાંઈ હાથીના જેટલા સવા મળુના રોટલા જોઈતા હશે ? શું પ્રજા-જનની પુત્રીને તમારી સ્ત્રી થઈ રહેવા બે પગ બે આંખ એવા સંપૂર્ણ અવ-યવો છે તો શું હું અપંગ કાણી કુબડી છું કે તમારી સ્ત્રી થઈ તમારી સેવા નહીં કરી શકીશ ? અરે, રિષિપુત્ર, પ્રજાજનની પુત્રી સ્ત્રી તરીકે તમારી સેવા કરશે તેના કરતાં તમારી સેવામાં હું પાછળ નહીં પડું એ તો તમે જરૂર જાણુએ, માટે મને તમે કોઈ રીતે તરછાડશો નહીં.

વૈશાલ—રાન્યમાતા ! ખરે, મારી મહા માડી દશાજ એટલી હું સમજી છું કે આવા વિપરિત વિચારોનું તમે આદર્શ દુરામલથી કથન કરો છો ? વાસુ ઉબણ સપાટા ધુંકી આનંદમાં આલ્સો જશે, પણ તેમાં મરશે તો લૂ લાગવાથી બાપડો વગડાને વટેમાર્ગ; નિજ વિષને અન્ય કાયામાં ઠલવીને અગ્નિમાં થઈને છુપાતો ભરાતો સર્પ તો હીંચી જશે, પણ તેથી અવશ્ય મરશે તો ખીચારો વિષડંસ થએલો નિદોષ જીવાત્માજ; રજકણ રાગી બની ચક્ષુમાં પ્રીતથી ભરાશે પણ અંધ થશે તે તો ખીચારી સ્ફુટી કીકીજ. માટે, રાન્યમાતા, આવી વાતમાં આપને કદાચ હાનિ નહીં હશે પણ માફ તો સત્યાનાશ વળે છે. મેં મારી રાન્યભક્તિ તે દિવસે અસાવધપણે મારા કાકા આગળ પ્રદર્શન કરી તેના માટે આપ મને આ રીતે શિક્ષા કરાવો ! દીપિકાએ પ્રકાશ રેલાવવા ઉમંગ દીક્ષે ધર્મો પણ જુમારીએ તો પોતાનાં જુગાર જીત ચલાવવા તેને જુઠાવી નાખવાનીજ વાત કરી ! ગુરૂએ જ્ઞાન કાળે વિદ્યાર્થીને પાટી ઉપર અક્ષરો ઘુંટવા માટે કહાડી આપ્યા, અને મતિહિન વિદ્યાર્થીએ તો જઈને પાટીજ ભાંગી નાખી ! જળ લોટો તૃષા છીમાવવા કંઠે જઈ ચડ્યો તો તેમાં દુધ નહીં જોઈને ખાધરાએ તો તે ઉંધોજ વાળ્યો ?

મુરસુંદરી—રૂપિપુત્ર ! વસ્તુસ્થિતિ તમે કહો છો તેવી નથી. હું તો તમારા સદૃશ્યો ઉપર મોહિત થઈ તમારાં યશોગાન ગાવું છું.

ગાયન ૧૯.

ગુણી ઠેરી પરી પરીક્ષા કરી તમે, પોતે જે ગુણી,	
મેં પણ કરી તમ પરીક્ષા, એક બોલ સુણી.	ગુણી.
આથડતાં હાથ આનંદું દિવ્ય રતનમણિ,	
દૈયે ચાપું નહીં કેમ, કરી જતન તે તણી ?	ગુણી.
દુર્યુષ્ણો મુજ દૂર કર્યાં, નાખી ઉક્તિ ઉંજણી,	
સ્નેહ સપાટે લેવું હું પણ તમ કષ્ટ હણી.	ગુણી.
પિશાચ્યણીને કરી તમે દિવ્ય સોહામણી,	
કેમ માનું નહીં તમને, મારા પરમ પારસમણી ?	ગુણી.
પોલાણ પુરી, કરી મુજમાં સદૃશ્ય પુરણી,	
વિકસાવીશ હું તો પુષ્પ જેની પરિમળ ધણી.	ગુણી.
સદૃશ્યસંપન્ન શાણી કરી તમે આ રમણી;	
થઈ રહો તમે તેના પ્રેમાળ સ્વામી ધણી.	ગુણી.

વૈશાલ—અરે રાન્યમાતા ! જરા તો વિચાર કરો. આ વાત તમારા તાત, કે કોઈ વડીલ, કે કોઈ પ્રજાજન સાંભળશે તો શું મારો વાંક નહીં કહાડશે અને મને શિક્ષા નહીં કરશે ?

મુરસુંદરી—કોઈને પણ તમને દોષ દેવા નહીં દઈશ. તમારાં ઇષ્ટ કાજ મારા તાતને મુજ આરાધનથી તમારામાં અનુરાગી હર પળે કરીશ; વડીલોને વિનયયુક્ત વિનંતિ-ઓથી તમારા પ્રતિ વદાલભાવ વરસાવતા કરીશ; સ્નેહીએને સકળ સાર સમ-

બધાને તમારા પ્રતિ સન્માનથી સંચરતા કરીશ; વિખ્યાને વેચાતાં લઘુ ટોપલે ટોપલે હું ઉકરડે દલવી આવીશ. માટે, રૂપિપુત્ર તમે કાંઈ શંકા દીસે ધરો નહીં! વળી, જીવો, રાય રંક સર્વ એકજ છે, એ સિદ્ધાંત તમે મનમાં સ્થાપો. જીવો, વૃક્ષ ગગન ભણી ઉચું ઉચું પણ એનું મૂળ અને એનું પોષણ તો ભૂમિ-માથી નીચેથીજ છે ને? સરિતાના જળ મીઠાં અને સાગરનાં જળ ખારાં, પણ તેથી કાંઈ સરિતાને તેના મીઠા જળ સાગરનાં ખારા જળમાં ભેળી નાખ્યા વિના છુટકો છે? રવી ચંદ્રના સ્થાન ગગનમાં, પણ તેમને પોતાની પ્રભા પૃથ્વી ઉપર કાંઈ નીચે રેલાવવા વિના છુટકો છે? તેમ હું રાજનપુત્રી તેને રૂપિપુત્ર પતિ વિના ચાલેજ નહીં એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. અને છેવટ કહું છું કે તમારા ભલા માટે નહીં, પણ મારા સુખ કાજ તમે મને તમારી દારી પત્ની થઈ રહેવા દો. અને રૂપિપુત્ર, યાદ રાખજો કે હું મારો આ આગ્રહ કોઈ કાળે નહીં મુકીશ.

વૈશાલ—ત્યારે તમારી આ વાત બનવાની નથી તે માટે હું શ્રી પરમાત્મા સમક્ષ સોગન્દ ખાધને કહું છું કે.....

સુરસુંદરી—(વૈશાલનાં મુખે હાથ દબને તેને સોગન્દ ખાતો અટકાવીને). રૂપિપુત્ર! તમે જો ખરા રૂપિપુત્ર છો, તમે જો પુજનીય વેદોનો અભ્યાસ કર્યોછે, તમે જો શસ્ત્રોક્ત ધર્મપરાયણ છો, જો તમારામાં લેશ સદગુણનો અંશ છે, જો મનુષ્ય જાતિને ધટિત દયા તમારા હૃદયમાં છે, તો તમે આ વાતમાં મને દલીલથી ભલે દરાવો પણ પરમાત્મા સાક્ષી સાહત મારો કર અલણ નહીં કરવાનો આડાઅવળો ખોલ ઉચરી જશો નહીં. અને મને પ્રતિકૂળ કાંઈ પ્રતિજ્ઞા તમે લઈ લેશો તો હું મારી જીભ તેજ ધરી કચડીને મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. વાર, રૂપિપુત્ર, હું તમારી પત્ની થવાની વાત આ પળે વધુ નહીં કરું પણ ખીજ જે વાત કરું તેમાં તો તમે વાતે વળશેને? હું એમ પુછું કે મારા તાતજી યોગાભ્યાસ ૧૯૭૯ ના દાહ્યુણ શુદ્ધ રને દીવસે રાજ્ય છોડી જશે એ દિવ્ય જ્ઞાન ચાર વરસ ઉપર આપને થયું તે દિવ્ય જ્ઞાન આપ કેવી રીતે ધરાવોછો તે જરા મને કહી મારા જીવને આનંદથી ભરશો ?

વૈશાલ—રાજ્યમાતા! મહારાજાનધિરાજનું અમુક દિવસે રાજ્ય છોડી યોગાભ્યાસ માટે જવું થશે એ દિવ્ય જ્ઞાન જે મને થયું તે શી રીતે થયું તે હું કાંઈ જાણતો નથી કે સમજતો નથી; માત્ર એક દિવસ રાત્રિએ મને દિવ્ય જ્ઞાન થયું કે મહારાજાનધિરાજ યોગાભ્યાસ માટે એકાએક નિશ્ચય કરી ૧૯૭૯ના દાહ્યુણ શુદ્ધ ૨ ના દિવસે રાજ્યસત્તા આપને સોંપીને ચાલી નીકળશે, અને એ હકીકત મેં પ્રધાનજીને કહી હતી. અને ગઈ રાત્રે પાછું મને દિવ્ય જ્ઞાન થયુંછે કે આ વૃક્ષ-સના જેઠ વદ ૧૩ ના દિવસે તમામ મકાનો ભુકંપથી આ નગરમાં પડી જશે. મારે આ માટે પ્રધાનજીને વાત કરવાનું કદાચ બની નહીં શકે તે માટે જો આપ એમને કહેશો તો હું આભારી થઈશ.

સુરસુંદરી—અરે! આ નગરનાં તમામ મકાનો ભુકંપથી પડી જશે! આ શા પ્રભુજીને કોપ! હું હમણા હાલ પ્રધાનજીને આ વિશે જાણ કરું છું. પણ રૂપિપુત્ર! હું

તમને પુણ્યું કે આ દિવ્ય જ્ઞાન તમને કેવી રીતે થાય છે તે જરા મને સમજાવશો અને શીખવશો ?

વૈશાલ—આ દિવ્ય જ્ઞાન મને કાણુ દેછે, શા કારણુ માટે દેછે, કેવી રીતે દેછે, એ સખંધમાં હું સત્ય કહું છું કે હું કાંઈ જાણતો નથી, અને જો કાંઈ પણ જાણતો હોત તો જરૂર આપને કહેતે. મારા પોતાના માટે તો હું એટલું જ જાણું છું કે પ્રભુજીની પુણી કૃપા મારા ઉપર છે. પ્રભુજી પળપળે મારી રક્ષા કરેછે, મારાં અનેક કષ્ટ ટાળેછે, મારા અનેક મુખ્ય યોગેછે. એમના એ અગાધ ઉપકારનો બદલા કાઢ રીતે મારાથી વળાય તેમ નથી, તોપણ એમનું સ્મરણ હરપળે હૃદયમાં રાખીને, મારાં આ જીવનની સર્વ વ્યવસ્થા એમને સોંપી દઈને, મને જે કાંઈ મુખ્ય આવે તેથી હર્ષધેલો કે પ્રમાદી નહીં થતાં, અને જે કાંઈ દુઃખ આવે તેથી ક્ષોભ નહીં પામતાં, માફ જીવન શાંત મનથી અને સદાચારથી ગાળું છું. અને સદાચારી જીવનનું મહાત્મ્ય સમજાવવા હું આપને એક કથા કહું. વનવાસના વંશમાં જ્યારે યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજ કામ્યવનમાં આશ્રમ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે એ પ્રસંગે દુર્વાસા મુનિ પોતાના દસ હજાર શિષ્યોને લઈને ધર્મરાજ પાસે ગયા. આ પ્રતાપી મહેમાનનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરવા ધર્મરાજ પોતાના ભાઈઓ સહિત તેમને લેવા ગયા અને મુકામ ઉપર લાવીને યોગ્ય આસન ઉપર બેસાડીને સઘળી રીતે સેવા ચાકરી કરી, અને આહનિક કર્મ કરી રહેવા પછી ભોજન કરવા માટે વિનંતિ કરી. તે આમંત્રણ માન્ય કરીને પછી દુર્વાસા મુનિ શિષ્યો સહિત સ્નાન કરવા ગયા, પણ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે મારા આટલા બધા શિષ્યોને આ ધર્મરાજ આ વનમાં શું લાવીને અને કયાથી લાવીને ભોજન કરાવશે. હવે દ્રૌપદિએ જ્યારે જાણ્યું કે ધર્મરાજે દુર્વાસા મુનિને તેમના દસ હજાર શિષ્યો સહિત જમવાનું કહ્યું છે ત્યારે એ સઘળા માટે રસોઈ તૈયાર કરવાના વિચારથી મુઝાવા લાગ્યાં. આટલા બધા શિષ્યોને તે સમયે અને તે સ્થળે જમાડવાનું અશક્ય ધારીને મનમાં મહા પરિતાપ પામવા લાગ્યા અને શ્રી કૃષ્ણનું લાન ધરવા લાગ્યા ! “ અહો ! વિશ્વાત્મા ! પરાત્પર ! પ્રભો ! શરણાગત વત્સલ ! અપના પ્રેમીજનોને આપની સહાયતાથી કાંઈ વિપત્તિમાં કરવાનું નથી તો મારી આ પ્રસંગની મુશ્કેલી ટાળો. ” આ યુદ્ધ લાવ પૂર્વક આરાધનાથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેજ ઘડી દ્રૌપદિ સન્મુખ આવી ઉભા અને કહ્યું : “ તમારી પાસે અક્ષય પાત્ર છે તે લાવો કારણુ તમે ભોજન કરી રહ્યા પછી તેમાં હજુ એક પાંદડું ચોટેલું છે. ” દ્રૌપદિએ તે પાત્ર લાવી આપ્યું ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે મુખ ઉચ્ચારણુ કર્યું : “ આ પાંદડાથી વિશ્વાત્મા અને યમના ભોક્તા મૃત્યુર પ્રસન્ન થાવો. ” શ્રીકૃષ્ણનાં મુખથી થયેલાં આ ઉચ્ચારણુથી એવું બન્યું કે દુર્વાસાના શિષ્યો જે જળમાં સ્નાન કરતા હતા તેમનાં પેટ જાણે તેમણે બધાએ દાખી દાખીને બહુ ખાધું હોય તેમ ધરાઈ ગયેલાં તેમને લાગ્યાં, અને જળની બહાર આવીને દુર્વાસા મુનિને કહેવા લાગ્યા કે ગળાં સુધી અમે આજે ધરાઈ ગયેલા છીએ માટે અમારા માટે ધર્મરાજના ત્યાં કરાવેલી રસોઈ નકામી જશે. આ સાંભળી

દુર્વાસા મુનિ પોતાના યોગબળથી સમજી ગયા અને શિષ્યોને કહેવા લાગ્યાઃ “ પાંડવો ઉદાર મનવાળા, ધર્મમાં તત્પર, અને વ્રતધારી છે અને વળી નિત્ય સદાચારયુક્ત વર્તન કરનારા છે. તેઓએ કરાવેલી રસોઇનો શ્રમ ફેંકટ જશે તો આપણાથી એમને મોંઘડું નહીં દેખાડી શકાશે માટે આપણે અહીંથી આરોગ્યાર આપણું ધામે ચાલી જઈએ.” પછી દુર્વાસામુનિ પોતાના શિષ્યો સહિત પોતાનાં મુકામે પલાયન કરી ગયા. આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી આપણે જોવાનું એ છે કે જે કોઈ સુનીતિથી વર્તન કરે છે તેને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સદા સહાય કરનારા છે. માટે, સુનીતિમાં પ્રભુજી મને સ્થાપિત રાખજો અને સકળ જીવાત્માઓને સ્થાપિત રાખજો, એજ હું તો પ્રભુજી પાસે માગું છું. રાજ્યમાતા ! આ પ્રમાણે ધર્માનુસાર નૈતિક જીવન ગાળું છું એટલુંજ હું જાણું છું.

સુરસુંદરી—પણ ત્યારે તમારો ધર્મ, તમારી નીતિ અને તમારું દિવ્ય જ્ઞાન શું તમને નથી કહેતું કે તમે આ સુરસુંદરીનો કર ગ્રહણ કરો ?

વૈશાલ—રાજ્યમાતા ! આપ બુદ્ધિશાળી છો. આપને હું શું શિખામણ દઈશ ! પણ એટલું કહીશ કે આ સંસારમાં કાંઈ પણ સહાસ કોઈ દિવસ ફરશે નહીં. રાજ્યમાતા ! હવે મને જવા દેશો. નહીં જવા દેશો તો આજ્ઞા વિના જઈશ.

સુરસુંદરી—પણ, ત્યારે, હવે મહેલે નહીંજ આવો !

વૈશાલ—આપની આજ્ઞા હશે તે પ્રસંગે આપની સેવામાં હાજર રહીશ.

સુરસુંદરી—શિષ્યપુત્ર ! ત્યારે હું કાલે મારા તાતજી પાસે જવા નીકળવાની છું ત્યાંથી આવીને તુરંત આપને બોલાવીશ તો જરૂર આવશે.

વૈશાલ—આપની આજ્ઞા જરૂર શિર ઉડાવીશ. (જાય છે).

સુરસુંદરી—(સ્વગત) જે લગવાન મને વદાલા છે, જે સદાચાર અને નીતિનું હું પાલન કરું છું, તે આ પછે મને મારાં અંતઃકરણમાં મને કહી રહ્યાં છે કે સુરસુંદરી તુ લગીરે મુજાઈશ નહીં અને આજ શિષ્યપુત્ર તારા સ્વામી થશે અને એમની સંગાથે તું સુખમાં રહીશ. હૃદયમાં થતા આ સુખપ્રદ ધ્વનિને અને તેથી સ્ફુરતી આશાને આધીન થઈ હું પ્રસન્નચિત્ત બની રહીશ, અને કાલને કાલ પિતાની આજ્ઞા શિષ્યપુત્ર સાથનાં લગ્ન માટે લેવા જવાની છું તે પ્રમાણે જરૂર જાવું. ચાલ, અરે ! વૈરાગ્યલાઘને એ લાખ રૂપીયા મોકલવાનું ભૂલી ગઈ છું તો આજે મોકલી આપું. (જાય છે).

—***—

અંક ૧.

પ્રવેશ ૯.

પિંચલાદ—પૂજ્ય મહારાજગિરાજ ! આપ બ્રહ્મવિદ્યાના જ્ઞાસુ છો તો બ્રહ્મજ્ઞાનના વિશાળ રણમાં માત્ર એક રેતીના દાણા જેટલું જે હું જાણું છું તે ખુશીથી આપને કહીશ. બ્રહ્મવિદ્યાનું મારું જ્ઞાન મેં આપને કહ્યું તેમ બધું અદ્ય છે, કારણકે એ જ્ઞાનનો પાર આ સૃષ્ટિના સરજનહાર બ્રહ્મા સરખા પણ માત્ર થોડા અંશે ધરાવી શકે છે. બ્રહ્મજ્ઞાનના જ્ઞાનીઓની મુંડક ઉપનિષદમાં ત્રણ પ્રકારની પંક્તિઓ પાડવામાં આવી છે. પ્રથમ પંક્તિ તે ઉત્તમ

જાનીની કહીછે અને તેમા માત્ર દેવતાઓનોજ સમાવેશ થાયછે; બીજી પંકિત મધ્યમ કહેવામાં આવીછે, અને તેમાં માત્ર મહાન ઇષિઓ એવા જાનીઓને મુકવામા આવ્યાછે; ત્રીજી પંકિતને અધમ પંકિત કહેવામા આવીછે અને તેમા જે મનુષ્યોએ અજ્ઞાનમાં પોતાનું કાર્ધક જીવન વ્યય કર્યું હોયછે એવા જાનીઓને મુકવામાં આવ્યાછે. મારે, અજ્ઞાન સર્વ-ધર્મા અતિશયોક્તિ વિના કહી શકાય કે હિમાલય પર્વત જે કોઇ મનુષ્ય પોતાની એક નાની છેલ્લી આગળી ઉપર અધર ઉંચે રાખી શકે તો તે શક્ય છે; સાત સમુદ્રના એકત્રિન જળ જે કોઇ મનુષ્ય પોતાના એક હાથના ખોળલામા સમાવી શકે તો તે શક્ય છે; સૂર્યની તમામ ઉજ્જ્વળતા કોઇ નાન-કડા પથ્થરો પોતા માંહે સઘળી શોષી લઈ શકે તો તે શક્ય છે; પરંતુ, મનુષ્ય અજ્ઞાનની પૂર્ણતા મનુષ્ય એકજ અવતારમા પામી શકે એ અશક્ય છે. મારે, આપ કાંઇ ધારશો નહી કે અજ્ઞાન હું પરિપુર્ણતાએ ધરાવુંછું અથવા આપ પોતે તે પુર્ણ રીતે સંપાદન કરી શકશો. પરંતુ, અજ્ઞાનનું રહસ્ય એ છે કે જેમ પથ્થરના એક મોટા ડુંગર જેટલા ઢગલા કરતા રતી ભાર સુવર્ણ વધારે મૂલ્યવાન; જેમ સાગરના નિરવધિ જળ કરતાં સરિતા જળનો એક ઘૂંટડો વધુ ત્રેયસ્કર; તેમ અજ્ઞાનના એક લેશ અંશ પણ અત્યંત ઉત્તમ છે, લાભકારી છે, મહા ફળદાયી છે, મહા બળવાન છે; વળી, અજ્ઞાન એની ગહનતાને લીધે પ્રાપ્ત કરવું પણ મહા કઠિન છે. અને આ સંસારમાં અનાદિ કાળથી અનંત કાળ સુધી જીવાત્મા અવતારો લેછે તે અજ્ઞાનના યથા-શક્તિ વધુ અને વધુ અધિકારી થવાજ, નહીતો આ સંસાર ચક્રનું અને કેટાનકોટિ લવેા અને અવતારોનું આ વિશ્વ રચનામા પ્રયોજન રહેતુંજ નથી. વૈદકશાસ્ત્રને એક સાધારણ પ્રયોગ તો આપ સારી રીતે જાણોછો કે કેટલીક ઔષધિઓ એક પળના પણ લગાણ વિના અમુક દીર્ઘકાળ પર્યંત લસોટાવાથી તેઓ મહા અદ્ભુત શક્તિ, ગુણ અને પ્રભાવ ધારણ કરેછે જે સર્વે પ્રથમ એ ઔષધિમા મંદ સ્થિતિમાં પડી રહ્યા હતા, અને ઉપર્યુક્ત પ્રયોગ પછીથી મહા બળથી, વેગથી અને પરિપુર્ણતાથી પ્રગટેછે. તેજ પ્રમાણે આ જીવાત્મા અનેક લવેામાં નુખ દુઃખમાં લસોટાવાથી, સ્થૂળ શરીર રજ અને તમ ગુણથી મુક્ત થવાથી, સાત્વિક અંશ વિશેષ પ્રમાણમાં ધરાવતો થવાથી, સત્યાસત્યનો વિવેક કરતાં શીખીને, નિર્મળ શુદ્ધિ ધરાવતો થવાથી, હૃદયની સકળ ઉર્મિઓનું નિર્મળ, નિઃસ્વાર્થી ઉચ્ચ ઉર્મિઓમા રૂપાતર થવાથી, છેવટે પરિબળયુક્ત બની, અજ્ઞાન દ્વારા પરમાત્મા સ્વરૂપ જાણવાના અધિકારી થાયછે. મારે, અજ્ઞાનના કાંઇ થોડાક વખતનાં જ્ઞાનનું કે થોડાક અભ્યાસનું કામ નથી. એ મહા કષ્ટસાધ્ય કાર્ય છે. તેમજ અજ્ઞાન સર્વધર્મમાં વધુ સમ-જવાનું છે કે એના મારે અતિ ઘણા જ્ઞાસુ અમુક લવમાં થવું અનુચિત છે, કેમકે તેના અધિકારી આ લવમાં આપણાં તન મન અને હૃદયની શક્તિથી જેટલા અંશે થઇ શકીએ તેથી વિશેષ અધિકારી કાંઇ આપણી મનોવાંચના પરવે આપણે થઇ શકવાના નથી. લક્ષો પ્રાણસ તો બહુ બહુ

તો લંગડાતો લંગડાતો ચાલી શકે, પણ કાંઈ દોડવાની શરતમા ઉતરી હજી પુષ્ટ પગ વાળા કસરતી જવાનની આગળ નીકળી નહીં જઈ શકે; ભરવાડ ઘેટાં બકરાનાં ટોળાં રાત દિવસ ચરાવી જાણે અને તેમને પોતાના એક પ્રિય કે કટોર અવાજથી કે દંડ પ્રહારથી પોતાને વશ વર્તાવી શકે, પણ તેથી કાંઈ તેને સિંહ કે વાઘને વશ વર્તાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી; માળા બાગમાં ઝૂલ જાડતું જાતન કરી તેમને ઉછેરી શકે, પણ તેથી વસંત રતુ સિવાય પાનખર રતુમા વસંતનો બહાર આપી શકશે નહીં, તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાન તો અમુક ભવમા માત્ર અમુક અંશેજ યથાશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે, માટે તેની અનિશ્ચય ઉલ્લંઘા હિતકારી નથી, પણ દરેક રીતે હાનિકારક છે. અને તેથી આ પળે હું આપને સ્પષ્ટ કરું છું, અને આપને મારી વિચાર પૂર્વક સલાહ છે, તેમજ નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ છે કે જે કાંઈ અલ્પ બ્રહ્મજ્ઞાન હું આપને થોડો વખત આપી શકું તે પ્રાપ્ત કર્યો પછી આપ પોતાના મહેલે પાછા જઈને, પોતાના રાજ્યપાટ ઉપર વિરાજીત થઈને, પ્રજાજનના કલ્યાણના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત અને ઉત્સુક રહેશો, અને જેટલું બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો તેટલું વ્યવહારમા અનુભવસિદ્ધ કરી લેશો, જેથી હવે પછીના ભવોમા વધુ બ્રહ્મજ્ઞાન માટે વિશેષ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકશો. આપને કદાચ આ પ્રસંગે વિચાર આવતો હશે કે રાજ્યપદ છોડીને બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે આપ મારી પાસે આવ્યાછો, તો હું આપને આ શું સલાહ આપતો હઈશ કે અમુક અંશે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પછી પાછા મહેલે વળાજે. માટે આપને વધુ સમજ પાડવાના હેતુથી મારે કહેવું જોઈએ કે કોઈક પ્રસંગે અમુક વસ્તુમાં મનુષ્યને અત્યંત મોહ ઉત્પન્ન થાયછે અને તે એટલી હદે કે તે વસ્તુમાંજ જાણે તે મનુષ્યનું રૂપાંતર થઈ જાયછે, જેથી તે સમયે તો તે મનુષ્યને ત્રિલોક્યનું રાજ્ય આપો તોપણ તે પોતાના મોહથી કદી વિમુખ નહીં થાય. પણ એજ મનુષ્યનો એ અમુક મોહ અમુક સમય પછી ન્યૂનતાગ્રસ્ત વધુ અને વધુ થતો જાયછે, અને એટલી હદ સુધી કે કાળે કરીને તેના મોહની પ્રિય વસ્તુ પ્રતિ તેને અણગમો, અનાદર અને તિરસ્કાર ઉદ્ભવતો થાયછે. મનુષ્યના મનમાં આ પ્રમાણે વિકૃતિ થવી સ્વાભાવિક છે. મનુષ્યને જ્યારે અમુક વસ્તુમા મોહ થાયછે ત્યારે તેમાંથી તેને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન દ્વારા અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થાયછે. પરંતુ ઈન્દ્રિયો સ્થૂળ હોવાથી સુખભોગથી દુર્બળ થાયછે, અને છેવટે ઇન્દ્રિય દ્વારા તેને મળતું સુખ, ઈન્દ્રિયની છેવટે થઈ ગએલી અત્યંત દુર્બળતાને લીધે, તેને પ્રાપ્ત થતું નથી; અને જ્યારે ઇન્દ્રિય દ્વારા સુખભોગ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યારે મનુષ્યને તે મોહની વસ્તુ પ્રતિ અણગમો ઉત્પન્ન થાયછે. તેમજ વળી અમુક મોહની વસ્તુ હદ ઉપરાંત ભોગવ્યા પછી મનુષ્ય તૃપ્તિ અનુભવતો થાયછે, અને તૃપ્તિ થતાં પછી તે ભોગની વસ્તુ તેને મોહ પમાડતી નથી, તેને પ્રિય ભાગતી નથી, અને એ રીતે પણ મનુષ્યનો મોહ અતિતૃપ્તિ થઈ કાળે કરીને નષ્ટ થાય છે. માટે પ્રથમ અમુક વસ્તુ પ્રતિ જેટલા ભાવ તેટલો જ પ્રત્યાભાવ રૂપે તે

વસ્તુ પ્રતિ તેનો અભાવ ઇન્દ્રિય સુખના અતિશય ભાગ પરત્વે તેમજ તે સુખની અપરિમિત તૃપ્તિને લીધે થાયછે. ભરતી પછી ઝોટ, સૂર્યના પ્રકાશ પછી રાત્રિનો અંધકાર, વસંત રતુ પછી પાનખર રતુ, તે પ્રમાણે કાળે કરીને અમુક વૃત્તિમાં તેથી પ્રતિકુળ વૃત્તિનું સ્વરૂપ સ્થાપિત થાયછે. આ એક વિશ્વ-રચનાનો નિયમ છે. અને કદાચને આપને માફ કથન ગ્રાહ્ય નહીં લાગતું હોય, તો હું વિશેષ કહીશ કે મોટા મોટા યોગાર્થે ઇષિઓ જોઓ પરમાત્માનાં સ્વરૂપના ચિત્તવનમાં મગ્ન થઇ રહેછે તેમને પણ કાળ વ્યતીત થતાં એવો એક સમય આવેછે કે પ્રભુ ભકિતમાથી વિમુખ થવા તેમનું મન ઉત્સુક અને ઉદ્વૃક્ત બની જાયછે; તો પછી આપણે બ્રહ્મજ્ઞાનના અભ્યાસનો મૂળ આરંભ કરનારાઓને આવો અનિવાર્ય મનોવિકાર ઘેરે, પીડે, અને વશ કરે તેમા લેશ શંકા નથી તે આપ સારી રીતે જાણશો અને સત્ય તરીકે માન્ય કરશો. મનુષ્યના વદનની તથા મનની વ્યગ્રતા તેને તેની અમુક પ્રિય શુભ વસ્તુમાંથી પણ કંઈ પળે અને શુ કારણથી અને કેવા પ્રસંગોમા વિમુખ કરશે તે કોઈ કહી શકનાર નથી. પોતાના સ્તન ઉપર શહેરને ધારણ કરી રાખતી ભૂમિ માતમા ભૂકંપ રૂપી વિકાર ક્યારે ઉત્પન્ન થશે અને સમૃદ્ધ શહેરને પાતાળમાં ક્યારે ઉતારી દેશે, તેની કોઈને ખબર હોઈ શકતી નથી; તેજ્ઞેમય તારલાથી વિકસતું ગગન જેમાં ઉચ્ચે વિહાર કરવા મનુષ્યનું મન હરખાય તે કંઈ પળે ગર્જના ધારણ કરી વિદ્યુતની તલવાર ફેરવી પૃથ્વી ઉપરના કોઈને સંહાર કરશે તે કોઈ કહી શકતું નથી; વાહી ઝાડીએ અને વગેરે કાકા કરતો કાગ કંઈ પળે આવીને સુંદર મહેલના છાપરે ખેસીને કુટિલ ઘોષ કરી મહેલને અશુભ સંસ્કારથી ભરશે, તે કોઈ ચેતી શકતું નથી; તેમ કંઈ પળે મનુષ્યનું અસ્થિર વદન અને ચિત્ત તેને અમુક ઉચ્ચ આશયના ગિરિ શિખર ઉપરથી બ્રહ્મતાની પાતાળ ખીણમા પાડશે, તે સર્વ કોઈના જ્ઞાનની બહાર છે. વળી જ્યારે કોઈ વિરલા નરનારી ઉચ્ચ યોગ દ્વારા પોતાની ઈન્દ્રિયોને, મનને, પ્રાણને, અને હૃદયને પોતાના વશ વર્તાવી શકેછે, અને એવી સ્થિતિએ પોતાને પહોંચાડેછે કે પોતે અંગિકાર કરેલી પ્રિય, સ્તુત્ય, ઉચ્ચ વસ્તુમાંથી કદી ચલાય-માન નહીં થાય, ભારે તેમને પણ તેમના મહા કષ્ટસાધ્ય માર્ગમા એક દારણુ વિદન આવી નડેછે, અને તે એ છે કે તે વિરલા નરનારીનો કસોટી કરવા ઇશ્વર તરફથી તેમના ઉપર અસભ્ય અને અગણિત આપત્તિઓ વરસાવવામા આવેછે, અને તે આપત્તિઓમાંથી સહીસલામત પાર ઉતરનાર તો લાખો કરોડો અખળો મનુષ્યોમા કોઈ એકાદજ તો શું પણ લાખો કરોડો વર્ષોમાં કોઈ એકાદજ નર કે નારી નીકળેછે. જ્યારે ઉચ્ચ માર્ગમાં આ પ્રમાણે નિષ્ફળતા પ્રત્યેક પળે અથવા કોઈ અણુધારી પળે અવરય આપણી સમક્ષ ઉભી રહેનારી છે, આપણને કનડનારી છે, અને આપણો બહુધા પરાભવ કરનારી છે, એવો શ્રદ્ધિનો અવિચળ નિયમ છે, તો એ નિયમથી આપણે કોઈ પણ રીતે હાથ હારી જવાની નથી કે ઉચ્ચ કાર્યની પ્રવૃત્તિમાંથી અળગા રહેવાનું નથી. પરંતુ, યાદ રાખવાનું છે કે આપણને ત્રાસ પમાડનાર, ખેદ

પમાડનાર આજ નિયમ આપણને કોઇ રીતે બાધ નહીં કરે, તે માટે આપણે દરપળે લક્ષમાં રાખવું કે એ નિયમનો અર્થ અને હેતુ એટલોજ છે કે મનુષ્યે મોહિત તથા ભ્રમિત બની કોઇ કાર્ય જે માટે તેનામાં પૂર્ણ યોગ્યતા તથા સત્તા તથા સામર્થ્ય નહીં હોય તે કાર્યમાં યાદોમ કરીને જીવલાવાનું નથી, પરંતુ પોતાની યથાશક્તિ જે કાર્ય થઇ શકે તેટલુંજ કાર્ય હાથ ધરીને દ્રઢતા પૂર્વક રીતે તે કાર્ય પાર ઉતારવાનું છે. આ રીતે સૃષ્ટિનો જે નિયમ આપણને આપણી મર્મતાને લીધે બંધનકર્તા હોય છે, તે આપણને વિચાર પુરસ્સર કાર્યમાં સદાયકર્તા થઇ પડે છે, કારણકે આપણે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ પ્રયત્ન નિયમની સત્તામાં રહી જે કોઇ કાર્ય આપણી યથાશક્તિ માથે લઈશું અને તેમાં આપણો પરિશ્રમ અને પ્રયત્ન ચાલુ રાખીશું તો તેમાં આપણે સફળ થઇશુંજ. માટે, કોઈ પણ ભગીરથ પ્રયત્ન, પુખ્ત વિચાર વગર શિરે લઇ તેમાં છેવટે દુઃખી થવા કરતાં પ્રથમથીજ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રયત્ન આરંભી તેમાં સફળ થવું એ વધુ ડહાપણ ભરેલું અને ફળદાયી છે. બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રસ્તાવના રૂપે મેં આટલું આપને આજે કહી સંભળાવ્યું છે. અને હવે બ્રહ્મવિદ્યાના પાયા રૂપે જે અગત્યની બાબદો આપને બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસના આરંભમાં જાણવાની છે તે કહી સંભળાવું છું. બ્રહ્મવિદ્યા એવો વિષય છે કે તેની જ્ઞાનપ્રતિ માટે શરીર, મન અને અંતઃકરણ એ ત્રણેની વિશુદ્ધતા, અને એ વિશુદ્ધતા પરત્વે ઉદ્ભવતું નિસ્સીમ સામર્થ્ય આવશ્યક છે. દીપિકાની દિવેટ પોતાનાં થોડાક કાંઈ દિવેલનાં બળથી સર્થ સમાન સતત પ્રકાશ રેલાવવાની આશા કોકટ કરશે; કાગ પોતાના કિલ્લ કાકાથી પ્રભુ કિર્તન કરવાનો ગર્વ મિથ્યાજ કરશે; પાત્ર રૂપરટીના પગારની અને પગરખા ઉપાડનારી દાસી રાજ્યમાતાની નોકરીમાં રહી તેમનાં સામીપ્યમાં રહી તેથી રાજ્યકુળોત્પન્ન પોતાને પ્રમાણશે, તો તેનો પ્રમાદ નિર્માલ્ય છે; તેમ શરીર મન તથા અંતઃકરણ એ ત્રણની પારદર્શક નિર્મળ અને તે થકી અપ્રતિબંધક સ્થિતિ સ્થાપિત કર્યા વિના, જે કોઇ મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની આશા દીલે ધરે તો તે એક માત્ર ભ્રમ છે. હવે શરીર, મન તથા હૃદય એની નિર્મળતા, અને એ નિર્મળતામાંથી પ્રગટ થતું સામર્થ્ય શું તે હું આપને સમજાવું છું. આ શરીર જેને ઇન્દ્રિય દ્વારા જ્ઞાન થાય છે તેને સ્થૂળ દેહ કહેવામાં આવે છે. અને માટીમાંથી એ દેહ ઉત્પન્ન થઇ છે અને માટીમાં મળી જશે, એવી રીતે એ સ્થૂળ દેહની અવગણના કરવામાં આવે છે! જેમ બળીદાન કાજ બકરાનો જીવ દેવામાં આવે; જેમ કોઇ છોડ ઉપર ઝુલ લાવવા તે છોડનાં વધારાનાં ડાળાં કાપી નાખવામાં આવે; જેમ માંહેલા ચોખ્ખાને કહાડવા ગોલાનાં સાંએલાના પ્રહારથી ડાંગરનાં ફેાતરાં ઊરાડી નાખવામાં આવે; તેમ સ્વર્ગનાં સુખ માટે આ ભવમાં સ્થૂળ દેહને વખોટી કહાડી, તેને નિરૂપયોગી નિરધારી, તેને કલુષિત કહી, તેનું પીડન અને હનન કરવામાં આવે છે! પરંતુ આ એક ભૂલ એવી છે કે દારણ પાતક કરતાં પણ તેના માટે વધુ પશ્ચાતાપ પડે છે. આ સ્થૂળ દેહને નાશાનંત ગણવામાં આવે છે

અને તેની અનેક રીતે અવગણના કરવામા આવેછે; પણ મનુષ્યને કાણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે કે આ સ્થૂળ દેહનું રહસ્ય તો એ છે કે જો એ સ્થૂળ દેહને ઉચ્ચ નિયમાનુસાર સાત્ત્વિક, નિર્મળ અને બળવાન બનાવવામાં આવે, તો સાત સાગરનાં જળ તે પોતાના એક હાથના ખોળામાં સમાવવા સમર્થ છે. એટલુંજ નહીં પણ આ કથિરની કાયા નથી પણ કંચનની કાયા છે અને એ અમરત્વ ધરાવેછે. પરંતુ મનુષ્યની અજ્ઞાનતાને લીધે તેનું અમરત્વ નષ્ટ થાયછે. આ સ્થૂળ દેહને મૃત્યુ કોઈ રીતે ઘેરી શકે કે પીરી શકે તેમ છેજ નહીં. જીવો, મહાન યોગીઓ આ દેહનો ત્યાગ કરેછે તો તેમની દેહ કાંઈ રોગગ્રસ્ત હોતી નથી અને તેમની દેહ પડી ભાંગતી નથી. તેઓની દેહ સમર્થ હોયછે. અને માત્ર પોતાનો આત્મા અક્ષરંધ્ર દ્વારા તેમાંથી તેઓ બહાર કઢાવી લેછે, અને એ રીતે આ દેહનો ત્યાગ કરેછે. યોગીઓની, સિદ્ધ પુરોહીની, જીવનમુક્તોની દેહ અમર છે. તેઓ ધારે તો એજ સ્થૂળ દેહમાં તેઓ કરોડો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી શકે, પરંતુ, જ્યારે એવા પુરોહીને પ્રભુજી તરફથી જ્ઞાન અને આજ્ઞા થાયછે કે ખીજ અવતારમાં જન્મ ધારણ કરવા તેઓએ પોતાની સ્થૂળ દેહ અમુક સમયે ત્યાગવી, ત્યારે તેઓ સમાધિમાં પોતાની દેહનો ત્યાગ અક્ષરંધ્રમાંથી આત્માને બહાર લઈ જઈને કરેછે. માટે, આપે સ્પષ્ટ યાદ રાખવાનું છે કે આ સ્થૂળ દેહ અમર છે, અને એનો અનાદર કરવાનો નથી કે મૂર્ખાઈથી એનો વિનાશ કરવાનો નથી. મનુષ્ય સ્થૂળ દેહને ધિક્કારેછે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે મનુષ્યનું ધારવું એવું છે કે પ્રકૃતિની સ્થૂળ અને સુક્ષ્મ એ બે અવસ્થામાં સુક્ષ્મ સ્થિતિ વધારે ઉચ્ચ અને સુખપ્રદ છે. પરંતુ, મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે સ્થૂળ અને સુક્ષ્મ એ બેઉ એકજ પરમાત્માના જુદા જુદા પ્રાદુર્ભાવો છે, અને એકજ મૂળ વસ્તુનાં એ બે જુદાં જુદાં સ્વરૂપો હોવાથી, એક સ્વરૂપ વધારે પ્રિયતાને અને ખીજું સ્વરૂપ એાછી પ્રિયતાને પાત્ર છે, એવું ધારવું અનુચિત છે. વળી આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ પ્રમાણે સ્થૂળ અવસ્થા પણ પરગાત્માનો એક પ્રાદુર્ભાવ છે તો તેનું યોગ્ય સન્માન ઘટેછે, અને આપણને સ્થૂળ દેહ પ્રાપ્ત થતાં આપણે તેનો સત્કાર કરી, તેનું ઇષ્ટ, તેની વૃદ્ધ, અહર્નિશ આદરવાની છે. આખા રોટલા માટે પા રોટલો જતો કરવો, આકાશમા અગણિત તારલા રૂપી દીપિકાઓ જોઈ આપણી ઝુંપડીની એક દિવેટ જુગાવી ગાંખવી, સંધ્યાકાળે વિહાર અતિ પ્રિય છે તો ઉનાળામા મધ્યાહ્ને સૂર્યનો તાપ અણહદ પડેછે તે સમયે વિહાર માટે તપતા વગડામાં નીકળવું, એ સર્વ શોચનીય ભૂલો છે. સુક્ષ્મ, સ્થૂળ, એ બેઉ પ્રભુનાં ધામે પહોંચવાની નિસરણીનાં જુદા જુદાં એક પછી એક પગથિયા છે. અને ભલેને સ્થૂળ પગથિયું સર્વથી નીચું હોય પણ એના ઉપર જો આપણે આપણો પગ બરાબર ટેકવી નહીં જાણીશું તો આપણે કદી પણ તે ઉપરનાં પગથિયે કે તેનાથી ઉપરનાં કોઈ પણ પગથિયે સહીસલામત રીતે જઈ શકવાના કે થોભી શકવાના નથી. માટે આ સ્થૂળ દેહનો કોઈ પણ રીતે અનાદર નહીં કરતાં એનું જતન કરવું.

પણ એનો અર્થ એ નથી કે એને અનેક પકવાનોથી ભ્રષ્ટ અને બળવાન કરવી. સ્થૂળ દેહનાં જનનના સાધારણ રીતે મનુષ્યો જે નિયમો ધારેછે અને સમજેછે તે કરતા જુદાજ છે. આ સ્થૂળ દેહનું જનન તેને આપવામાં આવતા સાત્વિક ભોજ્ય પદાર્થ ઉપર, તે ભોજ્ય પદાર્થમાં મિતાહાર ઉપર, અને શુદ્ધ વિચારો દ્વારા દેહમા વિશુદ્ધ વિચારોનું સિંચન કરવા ઉપર, અને તેને અનેક જનનના દુર્ગુણોમાથી મુક્ત રાખવા ઉપર, અને પ્રાણવાયુના દ્રઢપ્રાણાયમથી તેની અંદરના ચક્રોમા રહેલી કુન્દલિન શક્તિને પ્રદિપ્ત કરી તેને તેજોમય અને નિરોગી અને બળવાન કરવામા, રહેલુંછે. મનુષ્ય જેવો જેવો આહાર લેછે તે આહારના પદાર્થ અનુસાર તેના સ્થૂળ શરીરના પરમાણુઓ અંધાયછે. સડી ગયેલા, માદક, તથા ખાટા તીખા રસવાળા પદાર્થોનાં સેવનથી શરીરના પરમાણુઓ તેવા ગુણુ ધારણુ કરેછે અને તેનું પરિણામ એ આવેછે કે શરીર ઉચ્છન્ન બલ વૃત્તિઓથી ઉભરાયછે, અને પછી તેવાં શરીરને વશ વર્તાવવું કઠિન કાર્ય થઈ પડેછે. તેમાં વળી માંસાહાર તો પશુ અવતારનો આહાર છે. તે પોતાના ખપમાં લેતાં તો મનુષ્ય પોતાને મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ છતાં પશુનીજ દેહ પ્રાપ્ત કરાવેછે. માંસાહારથી મનુષ્ય અવતારમાં પણ પશુ અવતારજ છે. પરંતુ સાત્વિક પદાર્થોનું રહસ્ય એ છે કે તે શાન્તિ, વિશુદ્ધતા, અને મૃદુતા ધરાવતા હોયછે, તેથી તેવા પદાર્થો-માથી બનતા આ દેહનાં પરમાણુઓ તે તે ગુણો ધારણુ કરેછે, જેથી વિશિષ્ટ વિચારોનું તે દેહમાં સ્પર્શણ થઈ શકેછે અને બાહ્ય વિશિષ્ટ પ્રવાહનું તેઓ પ્રતિબિંબ પાડી શકેછે અને તેમને ધારણુ કરી શકેછે. મિતાહારના સમ્બંધમા તો એટલુંજ કહેવું બસ છે કે દરેક મનુષ્યે પોતે વિચાર પૂર્વક રીતે નિર્ણય કરવાનોછે કે કઈ જનનો આહાર અને તેનો કેટલો જથ્થો પોતાના માટે પુરતો છે. દરેક માણસે પોતાના માટેના આહારનું મિતાહાર પ્રમાણ નક્કી કરવાનુંછે. પરંતુ મનુષ્યને આહાર માટેનું યોગ્ય પ્રમાણ નક્કી કરવા માટે આ એક નિયમ મનુષ્યે લક્ષમાં રાખવો, કે આહારના પદાર્થથી મનુષ્યે પોતાની અડધી ભૂખ ભરવાનીછે, બાકીની પા ભૂખ જળપાનથી ભરવાનીછે, અને બાકી રહેલા પા ભાગની ભૂખ પ્રાણવાયુથી ભરવાનીછે. અને યોગકુન્દલિન ઉપનિષદના પહેલા અધ્યાયમા લખવા પ્રમાણે : “ મનુષ્યે મીઠા રસનો અને પુષ્ટિકારક આહાર લેવો, અને શિવને પ્રસન્ન રાખવા પા ભાગનું પેટ ખાલી રાખવું.” વળી સાત્વિક આહાર સમ્બંધિ પણ વિશેષ યાદ રાખવાનું એ છે કે દિવસમાં તે ઝાઝી વાર લેવાનો નથી, અને વૃદ્ધ વયે દિવસમાં એકજ વખત આહાર લેવાની આવશ્યકતા છે. અને આ સાત્વિક આહાર પણ યોગીને યોગાભ્યાસમાં વધુ આગળ ગયા પછી જરૂરનો રહેતો નથી, કારણ દ્રઢ યોગીઓ માત્ર વાયુભક્ષણ કરીનેજ પોતાની આ દેહની ઘણી સારી રીતે ટકાવી રાખેછે. વળી મેં કહ્યું કે વિશુદ્ધ વિચારો દ્વારા આ સ્થૂળ દેહનાં પરમાણુઓને વિશુદ્ધ કરવાં. આપ જાણોછો કે મન એવી શક્તિ છે કે જેનાં પ્રાબલ્યનો પાર નથી. એ મન પોતાનાં બળથી આ સ્થૂળ દેહ ઉપર પણ પોતાની ઇચ્છિત છાપ પાડી શકેછે, અર્થાત, મનુષ્ય જે પોતાનાં મનથી સારાજ વિચારો કર્યા કરે તો તેની

તેનીજ અસર શરીર ઉપર થાયછે. અને સારા વિચાર આ સ્થૂળ દેહને નિર્મળ બનાવવામાં અગ્ર સ્થાન ધરાવેછે. કારણકે આપણે જોઇએ છીએ કે કેટલાક સાત્વિક આહાર લેનારા મનુષ્યો પણ મનને દુષ્ટ વિચારોમાં રમણ કરવા દેછે, તો તેઓ સાત્વિક આહાર કરવા છતાં તેઓની દેહ માંસાહારીની દેહ જેવી નિષ્કુર કરી નાખેછે. અને આપ જગતમા સુક્ષ્મ અવલોકન કરતાં જોશો કે જેનું મન સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે, અર્થાત, વિકારોરહિત છે, તેની દેહ નિર્મળ અને સ્વચ્છ હોયછે અને વ્યાધિઅસ્ત અત્યંત ઓછાં પ્રમાણમાં જોવામા આવેછે, અને કાંઈ અકસ્માત પણ તે દેહને ક્વચિતજ આવી નડેછે, જ્યારે રાજસિક અને તામસિક મનોવ્રત્તિ અને દેહવાળા મનુષ્યોને અકસ્માત, વ્યાધિ વિગેરે સર્વ વિપત્તિઓ ડગલે અને પગલે આવી મળેછે. માટે, જ્યાંસુધી શુદ્ધ વિચારોથી મન ભરેલું નથી હોતું ત્યાંસુધી શરીર નિર્મળ અને સ્વચ્છ નથી થયું એ સત્ય જાણવું. માટે સદ્વિચારમાંજ ઉદ્ધૃત રહેલું એ શરીરની વિશુદ્ધતા અને સુખાકારી માટે અનિવાર્ય ઉપચાર અને સાધન છે. મનથી થતી શરીર ઉપરની અસર, આ એક મહા ગદન અને યુદ્ધ વિષય છે અને એના ઉપર વધુ વિવેચન હું યોગ્ય સ્થળે કરીશ. વળી, પ્રાણાયમ દ્વારા શરીરના મેલો કાપવા માટે જે મેં આપને કહ્યું તે તો પ્રાણાયમનો વિષય છે અને એ વિષય ઉપર પણ હું અન્ય પ્રસંગે આપને વધુ કહીશ. આ પ્રમાણે મેં આપને કહ્યું કે આ સ્થૂળ દેહને નિર્મળ, આરોગ્ય, અને જળવાન કરવાનીછે, અને તેની અવગણના કરવાની નથી કે તેનો નાશ કરવાનો નથી. માટે, મહારાજાધિરાજ, આપ નિશ્ચય પૂર્વક માનશો કે આ સ્થૂળ દેહ કશિર નથી પણ કુંદન છે. એ કંચનની દેહને આપણે આપણી અજ્ઞાનતાથી કથિરતા પ્રાપ્ત કરાવીએ છીએ, તો હવે આ સ્થૂળ દેહનું કંચનત્વ જાળવી રાખવા પ્રયત્ન કરશો, અને તેનું કંચનત્વ જાળવવા તથા વૃદ્ધિંગત કરવાનો માત્ર એકજ માર્ગ છે કે આ દેહને સાત્વિક આહારથી અને સદ્વિચારથી સાત્વિક બનાવવી અને તેને રક્ષે અને તમોગુણની સત્તામાંથી મુક્ત કરવી. હવે મનને વિશુદ્ધ અને નિર્મળ કરવા, અર્થાત, તેને વિકારોરહિત કરવાના સર્પંધમાં થોડુંક કહીશ. બાહ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન મનુષ્યને ઇન્દ્રિયો દ્વારા થાયછે અને ઇન્દ્રિયો તે જ્ઞાનને આપણું મગજ જે આપણાં ચિત્તનું સ્થાન છે તેને પહોંચાડેછે, અને ચિત્ત પોતે પણ એક ઇન્દ્રિય માફક પોતાને ઇન્દ્રિયો દ્વારા પહોંચેલું જ્ઞાન આત્માને પહોંચાડેછે. આ પ્રમાણે ચિત્ત એ આત્માની એક આંતર ઇન્દ્રિયરૂપે છે. એ ચિત્ત એક અનંત સાગર છે. જેમ સાગરમા તરંગો ઉછળેછે તેમ ચિત્તમાં વિકારોરૂપી વૃત્તિઓ ઉછળેછે. સાગરના તરંગોનો પાર નથી તેમ ચિત્તના વિકારોનો પાર નથી એ આપ જરૂર લક્ષમાં લેશો. એ ચિત્તનું ચાંચલ્ય કળી શકાય તેવું નથી. એક ક્ષણમાં તો આકાશ, અંતરિક્ષ, પૃથ્વી, પાતાળ, એ સર્વ સ્થળે તે ફરી આવેછે, અને પોતાની ચંચળતાના પ્રભાવથી મનુષ્યની વૃત્તિઓને ચળિત, ભ્રમિત, વ્યગ્ર, ક્ષિપ્ત, મૂઢ એવી પણ પળની અનેક સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત કરાવેછે. અને આ ચાંચલ્યના વેગમાં મનુષ્ય એક વસ્તુ ઉપરથી બીજી, બીજી ઉપરથી ત્રીજી, એમ કોટાનકોટિ

વરતુઓ પ્રતિ દારાઓ જાય છે અને પોતે કયા છે અને શું કરે છે તેનું પોતાને જાણે જાનજ નથી હોતું. મનુષ્યનું ચિત્ત તેને દ્રવ્ય માટેની પ્રીતિના ખાડામાં ઘડીકમાં લઇ જાય છે, ઘડીકમાં ક્રોધના કુવામાં તેને ઉતારે છે, ઘડીકમાં તેને મોહની જાળમાં જઈ ઝીંપલાવે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યને તેનું ચંચળ ચિત્ત લટકાવી લટકાવીને તેનું આયુષ્ય પુરું કરાવે છે. માટે, મનુષ્યે તેનાં ચંચળ ચિત્ત થકી ઉત્પન્ન થએલી વ્યગ્રતા, ખિન્નતા, ભ્રષ્ટતા, મલિનતામાંથી મુક્ત થવું હોય તો માત્ર એકજ માર્ગ છે, અને તે એ છે કે ચિત્તની ચાંચલ્ય વૃત્તિઓના નિરોધ કરવો, અર્થાત, ચિત્તને અનેક આડીઅવળી વૃત્તિઓમાં રમણ કરતું આથડતું અટકાવી, તેને અમુક ઉચ્ચ વૃત્તિમાં, આશયમાં, કાર્યમાં એકાગ્ર રાખવું. ચિત્તને આ પ્રમાણે સ્વચ્છંદે લટકતું રોકવું, અને તેને અમુક સ્થળે એકાગ્ર કરવું, એ મહા કષ્ટસાધ્ય અને ભગિરથ પ્રયત્ન છે. અર્જુન જેવા વીરલા નર પણ પોતાનાં ચિત્તની ઉચ્છંખલ સ્થિતિ આગળ લાચાર થઈ ગયા હતા અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને લાચારીમા કહેવા લાગ્યા: “ઓ શ્રીકૃષ્ણ ! મારું ચિત્ત અત્યંત અસ્થિર છે, વજ્ર જેવું સખ્ત, અને વશ વર્તાવવું મહા કઠિન, છે.” ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેનાં સાંત્વન અર્થે તેને કહેવા લાગ્યા: “ઓહો ! મહાબાહુ ! મનનો સહેજમાં નિમ્મલ થાય તેમ નથી, તેમજ એ મહા ચંચળ છે; પરંતુ તેનો નિરોધ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારા કરી શકવો શક્ય છે.” અભ્યાસનો અર્થ એ છે કે ખંતપૂર્વક સતત ચાલુ રાખેલો પ્રયત્ન. એ અભ્યાસ શારીરિક પ્રયત્ન માફક એક પણ દિવસના અટક્યા વિના અને ક્રમે ક્રમે વધારે અને વધારે ચાલુ રાખવાનો છે. અને એ પ્રયત્નમાં મૂળથી નાના પાયા ઉપર શરૂઆત નહીં કરતાં એકદમ સહાસ કરવામા આવે, અથવા એક વાર શરૂ કરી પછી તેમાંથી વિમુખ થવામા આવે, તો એ અભ્યાસ ફળદાયી થઈ નહીં પડે. માટે, મનને પ્રથમ નાની નાની બાબતમાં અક્રમમાં લાવતાં શીખવું, અને પછી મોટી બાબતોમાં એ પ્રમાણેના અભ્યાસથી કાળે કરીને મન સંપૂર્ણ સત્તામા આવે છે. વૈરાગ્યનું પ્રયોજન એ છે કે મનુષ્યમાં ઉત્તરી આશા અભિલાષાઓ બળવાન છે અને તેમના થકી મળતા ઉત્તેજનથી ચિત્ત પણ ગતિ પામે છે. આ પ્રમાણે ભોગેચ્છાઓ ચિત્તને વ્યગ્ર, ચંચળ, અસ્થિર, ભ્રષ્ટ બનાવવામાં મોટો ભાગ લઈ લે છે, તો એ ભોગેચ્છાઓનું ઉન્નૂલન કરવું આવશ્યક છે. અને તે માટે એકજ ઉપાય એ છે કે અભિલાષાઓ તૃપ્ત થતાં તે થકી ઉપજતાં સુખમાં વૈરાગ્ય ધારણ કરવો. અને ભોગેચ્છાઓનું મૂળ જુવો તો રાગ દેશ છે. માટે જો મનુષ્ય પોતાને રાગદ્વેષરહિત કરે તો અનિષ્ટ અભિલાષાઓ સંભવે નહીં, અને અનિષ્ટ અભિલાષાઓ સંભવે નહીં તો ચિત્તનું પ્રયત્ન ચાચલ્ય સંભવે નહીં. આ પ્રમાણે મનુષ્યે રાગદ્વેષરહિત થવું, અર્થાત, સ્થિતપ્રજ્ઞ થવું, એ ચિત્તવૃત્તિઓના નિરોધ માટે આવશ્યક કાર્ય છે. અને સકળ ઐશ્વર્યસંપન્ન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભગવદ્ગીતામાં કહે છે: “સર્વ વિષયો પ્રત્યેનું જેનું મમત્વ નષ્ટ થયું છે, અને જેને સારા કે ખોટા વિષયો પ્રાપ્ત છતાં પણ તેથી હર્ષ કેવા શોક થતો નથી, તેની જીવિ સ્થિર થઈ છે એમ

સમજવું.” આ પ્રમાણે મનનો નિગ્રહ એ મહા અસાધ્ય કાર્ય છે. પણ મનના નિગ્રહ વિના મન ઉચ્છંખલ રહેવાથી મનના નિગ્રહની પુરી આવશ્યકતા છે. અને મનોનિગ્રહનું મહાત્મ્ય એવું ગહન છે કે પાતંજલ તેમનાં યોગસૂત્રના આરંભમા યોગની વ્યાખ્યા આપતાં કહેછે: “યોગ એ ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ છે.” અર્થાત, યોગનો સમાવેશ જાણે ચિત્તવૃત્તિના નિરોધમા આવી જાય છે. અર્થાત, જેણે મનની વૃત્તિઓને વશ કરી તે મહાન યોગીપદે પહોંચ્યો. અને આ પ્રમાણે ચિત્તવૃત્તિઓના નિરોધનો મહિમા વર્ણવવામાં આવેછે તેનું કારણ એટલું જ છે કે જ્યારે મનુષ્ય ચિત્તને ચાંચલ્ય વૃત્તિમાંથી મુક્ત કરીને એકાગ્ર કરેછે ત્યારે જેમ વાયુથી ચલાયમાન નહી થયેલાં એવાં સરોવરના નીર કોઇ પણ વસ્તુનો નાદર્ય પડછાયો પારી શકેછે, તેમ એકાગ્ર ચિત્તમાં પ્રત્યેક વસ્તુ તેના સત્ય રૂપમા લેશ પણ વિદ્યન વિના પ્રગટી શકેછે; અને ટુંકમા, એકાગ્ર ચિત્તની સ્થિતિ એવી છે કે એમાં પરમાત્માના રહસ્યોનો પણ સાક્ષાત્કાર થઇ શકેછે. માટે, હવે આપ જોઇ શકશો કે ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ બ્રહ્મજ્ઞાન માટે આવશ્યક છે, કારણુ વ્યગ્ર ચિત્તથી કદી પણ બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાયજ નહીં માટે ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ આવશ્યક છે. અને ચિત્તવૃત્તિઓનું ઉચ્છંખલ વર્તન તે એક જાતની મલિનતા અને કુતુહલ છે, માટે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવી એ એને નિર્મળ કરવા સમાન છે. માટે ચિત્તને નિર્મળ કરવાની આવશ્યકતા આપ સમજ્યા હશે. હવે હૃદયની નિર્મળતા માટે કહેવાનું રહ્યું. મનુષ્ય હૃદય એ પરમાત્માનું મંદિર છે. પ્રભુજનો વાસ આપણાં શાસ્ત્રોએ આપણાં હૃદય મંદિરમાં કહ્યોછે. એ હૃદયની ઉર્મિઓ શાસ્ત્રત અનંતકાળ પર્યંત વહેતાં ઝરણાં છે. એમાં સતત ઉચ્ચ ઝરણા જન્મેછે. દયા, પ્રેમ, ક્ષમા, અહિંસા, એવી અનેક ઉર્મિઓનું એ સ્થાન છે. એમાં દુષ્ટ વિકારો રૂપી ઉર્મિઓ, જેવી કે, ક્રુરતા, હિંસા બહુધા સંભવતીજ નથી. અને ક્રુરતા વિગેરે જે કાંઈ દુષ્ટ ઉર્મિઓ ત્યાંથી વહન કરતી જણાયછે તે જેમ એક સુંદર બાગમાં મહા શ્રમ લઈ ઉછેરેલા છોડ પાસે નિર્માલ્ય ધાસ ઉગેછે, તેમ નિર્માલ્ય અનુપયોગી ઉર્મિઓ છે, અને હૃદયજન્ય નિર્મળ શુદ્ધ ઉર્મિઓના પ્રવાહને અનેક પ્રસંગે દાબી દઇ “તેમનું” સ્ફુરણ અને વહન રોકેછે. માટે મનુષ્ય કર્તવ્ય એ છે કે અનેક દુષ્ટ ઉર્મિઓને ઉચ્છેદી નાખી, હૃદય ભૂમિને સ્વચ્છ કરી, ત્યાં ઉચ્ચ ઉર્મિઓનું સ્ફુરણ કરાવી, હૃદયને નિર્મળ રાખવું. અને આપણે વિચાર કરી જોઇશું તો આપણને માલમ પડશે કે દુષ્ટ ઉર્મિઓ જે આનાયાસે હૃદય લતામંડપમાં ઉગી નીકળેછે તે કેવી અનિષ્ટ છે, અને જે આપણે તેને દૂર નહીં કરીએ તો કુદરત તેના સંહાર કરવા ઉપાયો યોજેછે. જે આપણામાં નિંદા કરવાની દુષ્ટ ઉર્મિ ઉદ્ભવેછે અને આપણે અન્ય જનની નિંદા કરીએ છીએ, તો વિશ્વમાં સ્થાપિત થયેલા અચળ નિયમો પ્રમાણે આપણી નિંદા વગર કારણની અને વિના પ્રયોજને ખીજના હાથે થવા વખત આવેછે, અને ત્યારે પછી આપણે નિંદારૂપી ઉર્મિની કિલ્લટતા સમજીએ છીએ, તેનાથી ત્રાસ પામીએ છીએ અને તેને ઉખેરી નાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. માટે, આપણે યાદ રાખવાનું છે કે જે કોઇ પણ દુષ્ટ ઉર્મિને આપણે આપ-

જામા રહેવા દીધી અને તેને તેણે ઉચ્છ્વેષ વર્તન કરવા દીધું તો પરિણામે એવીજ દુષ્ટ ઉર્મીથી બીજા કોઇના હાથે આપણને હાનિ આવી પહોંચવાની, અને ત્યારેજ આપણને સમજ પડવાની કે દુષ્ટ ઉર્મી મહા નકારી વસ્તુ છે અને એને દૂર કરેલી સારી. વળી શાસ્ત્ર વચન એ પ્રમાણે છે કે અન્યની નિંદા કરવાથી આપણે તેનાં પાપ ધોષએ છીએ, અર્થાત, તેના દુર્ગુણો આપણામાં લાવી વસાવીએ છીએ, અને કોઇની સ્તુતિ કરવાથી તેનાં પુણ્યમા આપણે ભાગીદાર થઇએ છીએ, અર્થાત, આપણું હિત તેનાં હિત સાથે થતું થાયછે. માટે અંતઃકરણ તો મહા નિર્મળ, મહા સ્વચ્છ, સદા રાખવું. અને તે સમ્બંધમાં આપણે એક સિદ્ધાંત આપણા આત્મામાં સ્થાપિત રાખવું કે આપણે સકળ મનુષ્ય આત્માઓ અને જીવાત્માઓ પરસ્પરના ગાઢ સમ્બંધમાં, એક શરીરના બે હાથ અને બે પગના પરસ્પર સમ્બંધ પેઠે, જોડાયેલા છીએ, જેથી પગ હાલતા હાથ ગતિ પામેછે અને હાથ હાલતા પગ ગતિ પામેછે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યનું પ્રત્યેક કર્મ સકળ જીવાત્માઓને જઠ મળેછે. તો કોઈ પણ મનુષ્યના કાંઈ પણ સુકૃત્યથી સકળ જીવાત્માઓને કાંઈને કાંઈ શુભજ થવાનું અને દુષ્ટ કૃત્યથી હાનિજ થવાની. “ પ્રભુજીની સૃષ્ટિને મારા કૃત્ય થકી કાંઈ અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય એવું કૃત્ય હું કદી કરીશ નહીં, ” એ મુદ્રાલેખ પોતા માટે મનુષ્યે અવશ્ય ધારણ કરવો. કારણકે ગમે તો ગુણમાં જઠને પણ કોઈ મનુષ્ય રહે તોપણ તેના સારા કે ખાટા વિચારોની અને લાગણીઓની અસર બહારના જીવાત્માઓને અવશ્ય આવી મળેછે, માટે કોઈ જીવાત્મા આ જગતમા એકલું જીવન પોતાની સાથેજ ગાળતો નથી પણ સકળ જીવાત્માઓ સાથેના નિકટ સમ્બંધમા ગાળેછે. તો તેણે માન્ય કરવું જોઈએ કે સકળ જીવાત્માઓ માટે, સકળ જીવાત્માઓ વડેજ હું જીવું છું અને સકળ જીવાત્માઓ એક પરમાત્મા પિતાની સંતતિ છે અને સઘળા જીવાત્માઓ ભાઈઓ છે. આવા વિચારો રાખવાથી હૃદયની ઉચ્ચ ઉર્મીઓ બાણા વેગે વહન કરેછે અને હૃદયમંદિર નિર્મળ થાયછે. હવે આ પ્રમાણે મેં આપને બ્રહ્મવિદ્યા માટે આવશ્યક લક્ષણો જે શરીર મન તથા હૃદયની નિર્મળતા છે તે વિશે આપને કહ્યું. હવે આ વિષય આપણે બીજા પ્રસંગે લઈશું. અને બ્રહ્મવિદ્યાના મૂળ પાયા માટેનાં લક્ષણો અને સામગ્રીઓ ટુંકમાં વર્ણવ્યા પછી હું બ્રહ્મવિદ્યાનો હેતુ, પ્રયોજન, અને સફળતા માટે ટુંકમાં આપને કહીશ. મહારાજગિરાજ' બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિનું પ્રયોજન, આશય અને સફળતા એ માત્ર જનસેવાજ છે. જેને દુઃખી જીવાત્માઓની સેવામા પોતાનું તન મન ધન સર્વસ્વ અર્પણ કરવુંછે તેનાજ માટે બ્રહ્મવિદ્યા છે. સ્વાર્પણ એજ મનુષ્ય અવતારમાં જીવાત્માના વિકાસનો સર્વોત્તમ માર્ગ છે. પણ એ માર્ગ બ્રહ્મબુદ્ધિનાં સંસારી જન માટે મહા દુર્લભ છે. અલ્પમતિની અધોગતિમાં આથડતાં સંસારી જનોને એક પાછ પણ કોઈ લાચારને આપવી હોય તો તે ખુશીથી હા પાડે નહીં, કોઈનાં કામ માટે તેમને ડગલું હીંડવું હોય તો તે કદી હા પાડે નહીં, તો પછી દુઃખી જનની સેવા જેમાં પોતાનું સર્વસ્વ અન્ય જનનાં શુભ અર્થે

અર્પણ કરી દેવાનું છે તે તેમને સહેલાઈથી કેમ કરીને શક્ય હોઈ શકે ? આ સંસારમા મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિ હાલમાં તો એવી છે કે જગતમાં હું જેટલું સાફ દેખું અને જાણું તેટલું બધું મારી માલકીનું કરી લેવું, અને બીજાને કોઈ તેનો માલીક થવા પામે નહીં. મનુષ્યનું આલે તો કહે કે સમગ્ર પૃથ્વી તો શું પણ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારલા, વિશાળ ગગન, એ સર્વ મારા અને એમાંથી કોઈ પણ બીજાના હાથમાં જવા દેવું નહીં. મનુષ્યની દુક સ્વાર્થબુદ્ધિ તેને પ્રેરે છે કે મારાં પોતાનાં સુખ માટે હું કદું તેમ સર્વ કોઈ મારી આજા ઉઠાવે, મારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે, અને હું તો કોઈના માટે લગીરે હાલું ચાલું નહીં. મનુષ્યની મૂર્ખતા તો તેને મનાવે છે કે પરમાત્મા પણ મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તે અને હું માયું તે સર્વ આપે તો તે પરમાત્મા મારે કામના, નહીંતો મારે પરમાત્માને પણ શું કરવા છે ! આ પ્રમાણે મનુષ્યનાં મનમાં સ્વાર્થબુદ્ધિ જડ થાલી બેઠી છે તો સ્વાર્થત્યાગ તેની કલ્પનામાં પણ ક્યાંથી આવી શકશે ? સ્વાર્થબુદ્ધિવાળું મનુષ્ય પ્રભુજીની આ વિશ્વ રૂપી લીલામા એક લૂંટારો અને ખુની છે, કારણકે પોતાના સ્વાર્થ કાળે તે સર્વ કોઈનું અનિષ્ટ કરવા તત્પર અને ઝરો છે. પરંતુ જો મનુષ્ય સ્વાર્થભુજનું રહસ્ય સમજે તો જગતમાં અન્ય જનનાં ધનમાલ લૂંટવાને બદલે વગડામા ઉગતા એક ઝૂલને પણ પોતાના માટે નહીં તોડતાં, તે ઝૂલને તેના છોડ ઉપર રહેવા દેશે. આ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુને તેના નિયુક્ત ધામે અને યોગ્ય સત્તાધારીની માલકીમાં રહેવા દેવાનું, અને પોતાના ઉપભોગ માટે બળાત્કારથી તેના કબજે નહીં કરવાનું રહસ્ય એ છે કે જગતમા ધાસનાં તણખલાથી માડીને તે રત્નમણિ કે ગ્રહ તારલા જે કાંઈ છે તે પ્રભુનાં ઉત્પન્ન કરેલાં છે, પ્રભુની રચેલી કૃતિઓ છે અને પ્રભુજીની માલકીની છે, અને આપણી માલકી તેના ઉપર લેશ પણ છેજ નહીં. અને વળી આપણે સમજણ તો એ રાખવાની છે કે અમુક વસ્તુઓ પ્રભુજીએ આપણી માલકીમા સોંપી હોય, તોપણ આપણે તો તે વસ્તુઓને પ્રભુની માલકીની ગણી આપણે તે વસ્તુઓની પ્રીતથી અને પરિશ્રમથી સંભાળ રાખવાની છે, જેથી જે ધરી પ્રભુજી એ વસ્તુઓ આપણી પાસેથી લેવા ઇચ્છે તે ધરી તેમની વસ્તુઓ આપણે તેમને જેવી આપણને સોંપવામાં આવી હતી તેવી સોંપી દઈએ. માટે, જગતમા પ્રભુજીનું સર્વ કાંઈ છે, અને સ્વાર્થબુદ્ધિથી આપણે આપણું કંઈ કરી લેવાનું નથી, પણ સ્વાર્થભુજીથી આપણું સર્વસ્વ આપણે દુઃખી જનની સેવામાં અર્પણ કરવાનું છે. મનુષ્યો અન્ય જન પાસેથી કોઈ પડાવી લઈ પોતે કદી સુખી થવાનાં નથી, અને એજ નિયમ મહાન યોગેશ્વરોને પણ લાય પડે છે. કારણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મોક્ષપદ પામેલા અમુક મહાન યોગીઓ અને ભક્તોના વિકાસ પણ ત્યાર પછીનો બહુધા આપોઆપ અટકી જાય છે, કારણકે તેઓ અમુક યુગના પોતાની સાથના જીવાત્માઓ સાથે નિકટ સબંધ ધરાવતા હોવાથી, તે જીવાત્માઓ પણ તેમની સંગાથે આવી પહોંચે નહીં ત્યાંસુધી તે યોગેશ્વરોથી અને પ્રભુ ભક્તોથી વિકાસ ક્રમમાં આગળ જઈ શકાતું નથી. વળાવો જો બહુ

આગળ નીકળી જાય અને તેની સંગાથના માણસો પાછળ પડી જાય તો પછી તેને માર્ગમાં થોભવું પડે છે; ગાયનમાં જે ગાનાર તાળ આપનારથી આગળ નીકળી જાય છે તો અટકી જઈને તાળની બરાબરી તેને કરવી પડે છે; માતાને ઉંઘ આવી હોય પણ બાળક પાસે રમતું બેઠું હોય તો બાળક નિદ્રા-અસ્ત થાય ત્યાં સુધી માતાને જાગરણ કરવું પડે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે અન્ય જનોનું સુખ કરવામાંજ પોતાનાં સુખની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. માટેજ, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બૃહ્યાને ભોજન કરાવશો, નિરાધારને એસરીનાં આશ્રય આપશો, તો તમે પોતે જગતમાં કોઈ દિવસ બૃહ્યા કે તરસ્યા કે ધરખાર વિના નહીં આશ્વર્યશાળી માટે સ્વાર્પણ એજ અહ્મજ્ઞાનનો હેતુ અને ઉદ્દેશ છે. રાત્ર્યદંડ આગળ જેમ ખેતરનું ધાસનું ફુંકું નિર્માલ્ય છે; ગુલાબ પરિમળ આગળ જેમ કરેણાની કારમી ગંધ તુલ્ય છે; સુંદરીની સુંદર શ્રીવા આગળ કરોડો રૂપિયાનો હાર જેમ નકામો છે; તેમ સ્વાર્પણ આગળ જપ તપ એ સર્વ નકામાં છે. માટે, મહારાજગિરાજ, અહ્મવિદ્યા એ સ્વાર્પણ કાળે, અર્થાત, દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવા કાળે છે. હવે આપણે સ્નાન કરવા જઈએ. ત્રસદસ્યુ અને પુલોમાં ફળાહાર વિણવા ગયાં છે તે ફળાહાર લઈને આવતા હશે અને આપણે સ્નાન કરીને પાછા નહીં ફર્યા હઈશું તો તેમને આપણી વાટ જોના બેસી રહેવું પડશે.

શાકાયન્ય—ચાલો યોગેશ્વર. સ્નાન કરી આવીએ. પણ અહ્મવિદ્યા માટે હું તો કાંઈ મૂર્ખાઈ ભરેલા વિચારો ધરાવતો હતો તે આજના આપનાં વિવેચનથી દૂર થયાં છે. અહ્મવિદ્યા એટલે હું કાંઈ ત્રિકાળ જ્ઞાન પ્રાપ્તિની વિદ્યા સમજતો હતો !

પિપ્પલાદ—મહારાજગિરાજ, આ પૃથ્વી ઉપર મહાત્મા પદે પહોંચી મહાત્માઓ જનસેવામાં કેટલા ઉત્સુક રહે છે તે સમ્બંધમાં હું આપને ગાર્ગવ મહાત્માનો દાખલો આપીશ. એ મહાત્મા ગુરુ છે. પોતે એક પળના વિશ્રામ લીધા વિના સ્થૂળ રૂપમાં, સુક્ષ્મ રૂપમાં અને અગોચર રહીને સતત સહાયતા સર્વ કોઈ યોગ્ય અને ગુણીજન પાત્રોને દે છે. દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવાં, ધર્મીના ધર્મની વૃદ્ધિ કરવી, જ્ઞાનીને જ્ઞાન દેવું, આવાજ કાર્યોમાં, તે પ્રવૃત્ત રહેતા વિરમતા નથી. એ મહાત્માનો મહિમા હું હવે પછીથી આપને કહીશ. માટે, હુંકમાં હું ફરીથી કહીશ કે જનસેવા કાજ અહ્મવિદ્યાના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે, પણ જેને જનસેવા ઉર નથી વસી તેને અહ્મવિદ્યા નિરર્થક છે. હું તો ધાંધું કે આપ મહેલે જઈ પ્રજાજનની સેવામાં તત્પર રહેશો તો અહ્મવિદ્યા આપને એ ગાર્ગવ મહાત્મા પોતે આવીને દઇ જશે, કારણ જે જનસેવામાં તત્પર છે તેને એ ગાર્ગવ મહાત્મા સ્થૂળ દેહમાં પણ દર્શન દે છે, જ્ઞાન દે છે અને સંગાથ કરે છે.

શાકાયન્ય—હા. આપ કહેછો તેમ હું માત્ર થોડાક દિવસ વધુ અત્રે થોભી મારા મહેલે પાછો વળું અને પ્રજાજન સેવામાં વધુ તત્પર રહેવું, એજ મારા માટે ધટિત અર્થ યોગ્ય ધાંધું. ચાલો, સ્નાન માટે જઈએ. (જાય છે.)

મહાત્મા મહિમા—(ફળાહાર લઈને આવતા થાકી ગએલો ખેસે છે. સ્વગત). શું રૂપિપુત્રીને અધિકાર છે કે મને પ્રભુજ્ઞાનમાં પ્રીતિ હોય, સંસારનાં સુખ પ્રતિ મને અભાવ હોય તોપણ તેણી મને તેણીના દુરાગ્રહથી તેણી સાથની લક્ષ ગાંઠમાં બેસાવતી મને ફરજ પાડે ! શું ગગનમાં ઝૂલી રહેલી જળ વાદળીને સત્તા છે કે સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી રાજ્યદરબારમાં જતા પ્રધાન ઉપર વરસી તેને લીના લુગડામાં રાજ્યદરબારમાં મોકલી તેની હાસી કરાવે ! શું સરોવર તીરની લીલાને ઘટિત છે કે કોઈ તાપથી તરફડતો વટેમાયુ જરા વિશ્રામ લેવા ત્યાં આવી પહોંચ્યો તો તેને શીતળ શાંતિથી એવો નિદ્રાવશ કરી નાખે કે બારના બાર ચાવીસ કલાક તે ઉઘેલોજ પડ્યો રહે અને જે કામ માટે તે નીકળ્યો હોય તે પડ્યું રહે અને ઉંધું વળે ! શું ચંદ્રમાની ચાદનીનું ચલણ એવું હશે કે આખા દિવસના ઉગ્ર પરિશ્રમથી દુઃખી થએલો કોઈ ખીચારો ગરીબ કારીગર જરા વિશ્રાંતિ માટે સૂતો, તો તે ચાદની પોતાના પ્રકાશની પ્રભાથી તેને પ્રભાત થવાનો આભાસ નિદ્રામાં કરાવી તેને ભર નિદ્રામાંથી એક ઘડીક વારમાં જગાડે ! માઈ લક્ષ્યખિંદુ રૂપિપુત્રીએ ફેરવ્યું છે એ કાંઈ એમણે હીક કર્યું નથી. અરે ! પણ, જગતમાં છે પણ એવુંજ ને કે જેના હાથમાં સત્તા તે તેને ગમે તે કરે. વાંદરાને કુદવાની સત્તા મળી તો છાપરે છાપરે કુદી નળિયાં ભાંગશેજ અને તેને તેને કાણ રોકશે ! કઠિયારના હાથમાં કુહાડી આવી તો જ્યાં બાવળ દેખ્યો ત્યાં તેના ઉપર ધા કરી તેને કાપી વાઢી બળરમાં વેચી સારી આવી કમાઈ કરશે તો તેને કાણ રોકનાર છે ! ખેડુને વૃષાસ્તુનાં જળનો અધિકાર મળ્યો તો પછી ખેતરને ખેડી ખેડી પોલા કરી નાખતો અને ખાતર વિષ્ટા ભરતો કાણ તેને મના કરશે ! આ જગતમાં તો બળિયાના બે ભાગ છેજ. તેમજ આ રૂપિપુત્રીએ બળિયાનો ભાગ ભજવી બતાવ્યો છે. પણ આ રૂપિપુત્રી સંસારનાં સુખમાં આવા રાગી કેમ થયાં હશે ! શું એમના રૂપિ તાતલ્યે એમને કોઈ દિવસ કહી નહી સંભળાવ્યું હશે કે સંસારના સુખમાં કાંઈ સાર નથી ! ના, ના, એમ તો ના હોય. ત્યારે શું રૂપિતાતલ્ય પાસેથી સંસારના અસાર-પણાનો બોધ એક કાને સંભળીને નીજે કાને એ રૂપિપુત્રીએ કહાડી નાખ્યો હશે ! અને એમ હોય તોતો મારે એ રૂપિપુત્રીની સમજશક્તિ માટે બહુ હલકો મત બાંધવાનો રહેા. પણ હું ધાંરું કે એ રૂપિપુત્રી સમુજાગા સમજ વિનાનાં તો નહીજ હોય. ભરતીના જળ કાંઈ ગજભરના ખાડામાં સમાઈ જાય તેટલાં જુજ નહી હોય; વિજ્ઞાનાદમાં રણશિંગડાનો પ્રચંડ ધ્વનિ વિકસે એ સંભવતુંજ નથી; મિનારો કલ્લો એટલે ઉચે ચઢવાનાં પગથિયાં તેમાં ખરાંજ નહીતો. એ થાંભલોજ કહેવાય. પણ જે રૂપિપુત્રી સમજ વગરનાં નહીજ હોય તો મારે કશુંલ કરવું જોઈએ કે રૂપિપુત્રી જ્ઞાની અને ગુણી છેજ, અને તેથીજ તેમણે આગ્રહ પૂર્વક રીતે પણ મારી સાથે વિવાહ કર્યો છે; અને એમનું એ કાર્ય યોગ્ય છે ! છટ. છટ. આ શું કાંઈ એ રૂપિપુત્રીની અનુપમ કાંતિથી હું વિસ્મય પામ્યો છું કે એમણે મને ઇશ્વરના માર્ગથી આડે રસ્તે દાર્યો તોપણ હું તેમને ગુણી અને જ્ઞાની કહું છું. રૂપિપુત્રીની કાંતિ તો એવી

છે કે તેની મનોહરતા કોઇથી ના પાડી શકાય નહીં. જો કોઇ એમનાં ચક્ષુ તરફ જુવે તો તે પોતાના જીવને એમજ કહે કે સૌંદર્ય અને પરિપૂર્ણથી ભરપૂર એવો એ શીતળ બાગ છે અને વિશ્રાંતિ લેવી તો તેની શાંત લહેરીમાં જઇનેજ; જો કોઇ એમનું કપાળ જુવે તો તેનો જીવ તેને એમજ કહે કે એ એક મોટો શાસ્ત્ર ગ્રંથ છે, અને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ સવનાં ગહન રહસ્યો ત્યાંજ લખાયલાંછે, અને એમનાં કપાળનું મનન કરતાં સર્વ શાસ્ત્રના પારને પામી જવાય; જો કોઇ એમના કેશ તરફ જુવે તો તે તેનાં મનથી એમજ વિચારે કે દાદના દિવસની દંડીમાંથી બચવું હોય તો એ કેશની ધાબળીમા ભરાઇ રહેવું બસ છે; અને એમના ગાલ તરફ જો કોઇ નજર કરે તો તેનું મન તરત તેને મનાવશે કે ગાલ ઉપર જઇ ખેસવા માખ, મચ્છર, કીડીનો અવતાર ભલો અને બીજો કોઇ ઉચ્ચ અવતાર ઇચ્છેજ નહીં; જે એમની નાસિકા નિહાળે, તે નિઃસંદેહ નિશ્ચય કરશે કે એમની નાસિકામાંથી ચાલતો શ્વાસોશ્વાસ એજ આ વિશ્વને જે વાયુ ભરેછે તે વાયુને ગતિમાન કરેછે; જે કોઇ એમની શ્રીવા જુવે તે તો ગાન કરે કે જેમ વેલ વૃક્ષને વિંટળાઇ રહે, જેમ છાયા કાપાની પાછળ સંચરે, જેમ લીસોટો સર્પ પાછળ તણુયો ભય, તેમ તમારી શ્રીવા આસપાસજ પ્રેમીજન તો વિંટળાઇ રહે; જે કોઇ તમારા દંત દેખે તે તો દ્રવ્યથી દિલમાં ધારે કે બોરનો અવતાર પ્રાપ્ત થઇ એ દંતથી ચવાઇ ચૂરો થવાનો વખત આવે તો તે અહોભાગ્ય કહેવાય; જો કોઇ તમારા ઓઝનું અવલોકન કરે, તો તે ઉચ્ચાર્યા વિના રહેજ નહીં કે જગતના તમામ મંદવાડોનું જે એકજ ઓસડ હોય તો તે આ ઓષ્ટોનું ચુંબન છે. અરે, પણ રૂપિપુત્રીની કાંતિ આવી અપ્સરાને પણ લગ્નગવનારી છે તો શું મારે પ્રભુજીનો માર્ગ વિસારી દેવો અને આ મુંદરીના પ્રેમ પંથમાં પર્યટણુ કરવું ! શું વાયુએ નિજ વિહારકાળ વિશાળ વનવગડા વિસારી શહેરની સાંકડી શેરીમાં જઇ સંતાવું ! પંડીતને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું હોય તોપણ શું એણે પોતાની મુઠી હવાના બાચકાથીજ ભરેલી વાળી રાખવી ! કડિયાને ઈંટ ચુનો આવી મળ્યો તો શું તેણે સૂખે સુવા રહેવા સુંદર ભૂમિની ઉપર ધર નહીં બાંધવું અને પાતાળમાં જઇ ત્યાં અંધકારમાં ઈંટ માટીનાં ધર વિના પડી રહેવું ! માટે, રૂપિપુત્રી સાથે લગ્નગાંઠમાં જોડાઇને પડી રહેવું એ મારા માટે લાભકારક તો નહીંજ. પણ લગ્નગાંઠમા જોડાયા પછી એ રૂપિપુત્રીને મારાથી હવે કેમ કહેવાય કે તમે અને હું હવેથી છુટાં ! સરોવર તેની સમીપની લીલાને કેમ કહેશે કે તું ત્યાં હું નહીં અને હું ત્યાં તું નહીં ! વક્ષ પંખેરાંને કેમ કહેશે કે મારાં અંગે તમારા આશ્રમેનો ઉપદ્રવ મને નહીં જોઇએ ! ગિરિ તે ચુકાને કેમ કહેશે કે મુજ વદને તારાં પોલાણીની પીડા નહીં જોઇએ ! આવાં નિર્દય વચ્ચેથી તો રૂપિપુત્રીનું દિલ દુભાય. પણ ત્યારે નથી મારાથી એ રૂપિપુત્રીના પ્રેમપંથે પડાવ નખાતો કે નથી પ્રભુપંથે પ્રવૃત્ત થવાતું ! મેં શું ભૂલ કરી કે તાતજી સંગાથે પિંપલાદ રૂપિ પાસે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે અહીં આવવા વિચાર કર્યો, હઠ ધરી, અને આવ્યો ! નીકળ્યો સુખાકારી કાળે વિહાર

માટે, અને લાગી ગયો હતો ઝપાટો જેથી હું રહેવા પામ્યો નહીં સુખમાં મેહેલે કે આનંદથી બહાર ! પૃથ્વી ઉપર રાસ રમવા ચંદ્રમા નીચે ઉતર્યો, પણ લોકો દિવસનાં કામથી શ્રમિત થયેલાં બારણાંબારી બંધ કરીને ઘરમાં ઉઘી ગયાં, તો રાસ રમવાનું બાબુએ રહી ગયું અને સૂર્યનારાયણની પ્રાતઃકાળમાં નજર પડતાં એમણે ચંદ્રમાની પુંઠ પકડી તો માણુમાણુ પૃથ્વી ઉપરથી નાસી ભાગતાં ચંદ્રમાનો છુટકો થયો ! છોડ ઉપરની નીકળી પ્રાતઃકાળમાં વિકસી પ્રદુલ્લ થવા નીકળી તો માળાએ દિવસ ઉગતાં તોડી લીધી અને શેઠનાં ઘરમાં જઈ મુકી તો પાંદડી પાંદડી કરમાઈ કચડાઈ ગઈ અને અંત આવ્યો. (વિચાર કરતો બેસે છે).

પુલોમા—(આવતાં. સ્વગત). વહાલા તો અહીં બેઠા છે અને હું તો ઢુંડનાં ઢુંડનાં થાકી ! (ત્રસદસ્થિતે). તમે ફળાહાર લેવા ગયાજ પછી હું તમારી પાછળ તરત નીકળી હતી પણ તમે તો અહીં આવી ગયાછો એટલે હું તમને વગડામાં ઢુંડતી ઢુંડતી થાકી ગઈ ! પણ, વહાલા, આ તમારાં મુખ ઉપરથી ઉદાસી કેમ નથી જતી ? મારાં લક્ષ પછી તમારાં મુખ ઉપર ઉદાસી પ્રગટી રહે તો અનુમાન સહેજ છે કે આ દીન દાસી તમારી ઉદાસીનું કારણ છે. અને જો હું પ્રથમથીજ જાણતે કે આ રીતે હું તમને ઉદાસીનતાનું મૂળ થઈ પડીશ, તો તમારી સાથે લક્ષગાંઠમાં નોડાવાનો દુરાગ્રહ હું નહીં લઈ બેસતે. ગુણી ગોરા ! હું જાણું છું, કે તમને પ્રભુભક્તિ વહાલી છે, અને પ્રભુભક્તિ તો બધી છે, પણ મારે એટલું તો તમને કહેવું જોઈએ કે ભક્તિની લલાઇની પુરેપુરી માહિતિ તમને નથી. શ્રીમંત પાસ દ્રવ્ય પુષ્કળ છે પણ ભૂખ્યાં તરસ્યાંની ભૂખ તરસનાં કષ્ટ તેણે દ્રવ્યથી નહીં ટાળ્યાં, તો તેણે દ્રવ્યનો સદુપયોગ નહીજ કરી જાણ્યો એમ કહેવામાં અર્ધર્થ નથી; મુખને દંતની સુંદરતા પ્રાપ્ત થઈ પણ એ દંત માત્ર આહાર ચાવી ચૂરો કરવામાંજ વાપર્યાં, અને કાંઈને પ્રિય : વચ્ચે કહેવા એ દંતને મુખે મુદ્દુ સ્થિતથી નહીં વિકસાવ્યા, તો મુખે દંતનું ખંડ રહ્યું નહીજ જાણ્યું; ગિરિરાજ ધણુ આડંબરથી શોભતા પડી રહ્યા, પણ સૃષ્ટિસાંદર્ભ, નિહાળવા કાંઈને પોતાનાં શિખર ઉપર ચઢવા સુગમ માર્ગ નહીં કરી આપ્યો તો પછી એમનું ગૌરવ શું ગણાશે ? સ્વામી ! હું કાંઈ તમને દુલવવા આવાં વચ્ચે કહેતી નથી. વિચાર કરો કે પત્ની તે વળી પતિને કાંઈ રીતે દુલવવામાં રાજ હોય ? સ્વાદિષ્ટ દુધને ખાંડ કરવા શું સાકરથી કદી પ્રયત્ન થશે ! સાકર તો દુધને વિશેષ ગળ-પણુ ધારણ કરાવશે; શહેરની શેરી શું કાંઈ અજાણ્યાને વનવગડામાં લઈ જઈ આશરો કરશે ! એ તો બીચારી અજાણ્યાને તેનાં ધામે પહોંચાડશે. બાળક શું દ્રેષ શુદ્ધિથી તેનાં પ્રિય રમકડાં ભાંગી તોડી નાખશે ! બાળક તો તેનાં રમકડાંને જીવ સમાન સાચવીને રાખશે, માટે જે કાંઈ હું કહું છું તે સાચી પત્નીના પતિ ઉપરના સાચા પ્રેમના પ્રાદુર્ભાવ રૂપેજ.

ત્રસદસ્થિ—પતિ અને પત્ની, વાડ અને વેલ, કાષા અને છાયા, સાગર અને તેનાં મોજાં, ગુલાબ પુષ્પ અને તેની પરિમળ, કટારી અને શરવીરની ફેડ, એ સર્વનો પર-

સ્પરનો સંબંધ કદી તૂટી શકે તેવો નથી, તોપણ હું તો એટલું જાણું કે જગનમાં કોઈ પણ જાતનો પરસ્પર સંબંધજ ના હોય તો સાહે. કારણકે પરસ્પરનો અનુ-કળ સંબંધ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરેછે, અને પ્રેમનો સાર તો એટલોજ છે કે પ્રેમમાં શંકા ઉદ્ભવી અને શંકા સ્થાપિત થઇ તો પછી અપરિમિત ખેદ છે. માટે જ્યાં સંબંધત્યાં પરિણામે ખેદ.

પુલોમા—આ પ્રમાણે મનુષ્ય જીવાત્મા સાથના સંબંધથી તમે આટલા અકળાવોછો તો પરમાત્મા સાથના સંબંધથી શું નહીં અકળાશો ! સંબંધ મૂળેજ ખોટો છે તો પરમાત્મા સાથનો સંબંધ પણ ખોટો છે એમ તમારે સ્વીકારવુંજ પડશે, અને એ રીતે પ્રભુજી સાથે તમને સંબંધ ઘટતોજ નથી. તમે ધારતા હશો કે મારા સ્વાર્થનું હું આ બધું બોલું છું, તો હું કયુલ કરીશ કે મારાં આ વચનોમાં મારો સ્વાર્થ સમાયલોછે; કારણકે તમારી ઉપરના મારા પ્રેમને લીધે મારાથી તમારાથી વિખૂટી રહેવાય તેમ નથી. પણ મારાં વચનો નિઃસ્વાર્થી છે તે પણ મારે તમને કહેવું જોઈએ, કારણકે મેં કોઈ રૂપિમુનિનાં મુખથી નથી સાંભળ્યું કે પતિએ પોતાની ધર્મપત્ની સાથે પ્રેમમા રહેવું તે તેને પ્રભુજીના માર્ગથી બ્રહ્મ કરેછે. માટે, મારાં વચનો સત્ય માનો અને ઊરે ધરો, અને તેમ નહીં કરો તો મારા ઉપર દયા ખાતર મને તમારી પત્ની તરીકે તમારી પાસે સાચાં પ્રેમમય સુખમાં રહેવા દો.

વ્રસદસ્થુ—યશસ્વિની ! તમે પ્રેમ પ્રેમ કરોછો, તમે પ્રેમને મહા ઉચ્ચ સ્થાને સ્થાપોછો, પણ જ્યારે તમે પ્રેમનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણશો અને અનુભવશો, ત્યારે તમે પ્રેમથી સંતાપશો, ત્રાસ પામશો, અને પ્રેમનું નામ પણ મુખ ઉપર નહીં લેશો. પ્રેમ એ માત્ર મનની વૃત્તિ છે. સાગરમા તેનાં જળ મોજાં થઇ ઉછળે તે પાછા સાગરમાં હેઠે ખેસવાજ; અગ્નિ ઉજળુ જ્વાળા પુરી થઇ પ્રગટે તે હુંક સમયમાં રખ્યા થઈ જવા; ગગન ઘેર ગર્જના વૃષા ડગુમા કરે તે પાકીના આઠ મહિના ઘોષ રહિત શૂન્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટેજ; માટે ચિત્તની અમુક વૃત્તિ જે પ્રેમ છે તે ઉદ્ભવે છે, ઉછળેછે અને પાછી સમી જાયછે. પ્રેમની એ વૃત્તિને ઉદ્ભવવાનું ખાસ સમજી પ્રયોજન હોતું નથી. પાણી પરપોટાને થતા અને ધુટતાં કાંઇક સમય લાગે, ભૂકંપને સમૃદ્ધ શહેરનો સંહાર કરતા કાંઇક સમય લાગે, ગિરિશિખરને ભૂમિ ઉપર ગળાડી જતાં કાંઇક સમય લાગે, પણ ઉત્સાહથી ઉછળતા પ્રેમને નિર્મૂળ થઇ જતાં કાંઇ વાર લાગતી નથી. માટે ચળિત, ભ્રમિત, અને ક્ષણિક પ્રેમને અયોગ્ય મહિમાયુક્ત નહીં કરો તો સાહે.

પુલોમા—રાજ્યકુમાર ! હું તો સ્વપ્ને પણ નહીં ધારતી હતી કે પ્રેમ જે પરમાત્માનું વિશિષ્ટ તત્વ.....પરમાત્મા જેવા આનંદમય છે તેવા પ્રેમમય છે...તેને તમે આ પ્રમાણે તુચ્છ ગણ્યશો ! મારા પિતાએ પોતે એક પ્રસંગે મને સમજ પાડી હતી તેજ હું તમને આ પ્રસંગે કહી સંભળાવું છું. પરમાત્મા પ્રેમરૂપ છે તેની મને પુરેપુરી સમજ પાડવા મારા તાતજી મને એક દ્રષ્ટાંત આપી કહેવા

લાગ્યા કે પરમાત્માનું તત્વ પ્રેમ છે, કારણકે પ્રેમ એ આનંદ છે, અને આનંદ એ પ્રેમ છે, અને પરમાત્મા આનંદસ્વરૂપ હોવાથી એમનું તત્વ પ્રેમ રૂપ છે. એમનો એ પ્રેમ એટલો બધો છે કે એ નિરવધિ પ્રેમના પારવિનાના સાગરમાંજ આ સકળ વિશ્વ એક મહત્ત્વા માફક તરેછે. માતાનો તેણીના બાળ પ્રતિનો પ્રેમ એ પરમાત્માના અણુહદ પ્રેમનો પડછાયોજ છે, અને માતાનો પ્રેમ જ્યારે એવો બળવાન છે કે પોતાનાં બાળકના સુખ કાળે પોતાનો પ્રાણ હોમી દેછે, તો પછી પરમાત્માનો પ્રેમ કેવો અણુહદ હશે તેની આપણે કલ્પના પણ શી રીતે કરી શકીએ? માટે જો તમે પ્રભુને પ્રેમવાળા પ્રમાણુતા હોવો, જો માતાનો તેણીના બાળ પ્રતિનો પ્રેમ તમે સાચા માનતા હોવો, તો તે સંગાથે સંગાથે પત્નિનો પતિ પ્રતિનો પ્રેમ પણ સાચો જણશે અને તેણીના સાચા સ્નેહની કદર કરી તેણીને સુખી રાખો. સ્વામી ! હું તો માફ સર્વસ્વ તમને અર્પણ કરીને તમારાં સુખે સુખી થનારી છું, અને તમારાં કષ્ટ મારા તનમનથી હરનારી છું. (પ્રીત કરતાં તેના બન્ને હાથ નાખી). હું જાણું છું કે તમે તમારી આ પત્ની ઉપર પ્રેમ ધરાવો છો, અને મારા પ્રિતિ અનાદરનું જે કાંઈ તમે બોલો છો તે તમારા મનની કાંઈ શંકા કે બ્રાંતિ છે, અને તેનાથી તમે સંતાપ પામો છો. (ત્રસદસ્થનો હાથ તેણીનાં પોતાનાં મુખ ઉપર પ્રેમથી દાખતાં). તમે મને કેવા સુંદર સોહામણુ લાગો છો ! તમારો કર જાલનાં મને જણે થાયછે કે હું તો ગુલાબની શૈયામાં જઈ પડી; તમારાં ચક્ષુ નિહાળતા મને એવું થાયછે કે હવે દિવસના સૂર્ય નહીં ઉગશે તોપણ મને ચાલશે, અને રાત્રીએ ચંદ્રમા નહીં ઉગશે તોપણ મને તેની જરૂર નહીં રહી; તમારા મધુર શબ્દો મારા કાને પડતાં મને એવું લાગેછે કે જાણે ઈશ્વર શું, જીવાત્મા શું, જગત શું, સંસાર શું, એ સર્વ મને સ્પષ્ટ સમજાઈ ગયાં, કારણ તમારાં કંઠ નાદથી મને પ્રેરણા થઈ જાયછે કે પ્રભુ અને આત્મા બેઉ પ્રેમરૂપ છે, અને જગત સંસાર પ્રેમ લીલાનું સ્થળ છે; તમારું સાલસ-પાણું જોઈને મારો જીવ મને કહેછે કે જગતમાં જે કાંઈ કઠોરતા કે કુરતા ક્યાયે હશે તે હવે તમારી સાલસાઈના પ્રતાપથી નષ્ટ થઈ જતાં વાર નહીં લાગશે; સ્વામી ! તમે મારા કરને ચુંબન નહીં લ્યો ? રવી રસ્મી શું મણિનેજ સ્પર્શ નહીં કરશે ! રૂપા શું ખેતરમાંજ જળા સિંચન નહીં કરશે ! ગુરૂ શું બુદ્ધિવાન શિષ્યનેજ વિદ્યાદાન નહીં દેશે ! સ્વામી ! મને એક ચુંબન તો લ્યો, લ્યો.

ગાયન ૨૦

ચુંબન, ચતુરા, લ્યોને એક ચુંબન,

પરચું મુજ મન એ પંપાલન.

ચુંબન.

ચુંબન થકા તો પત્ની કેરું જતન,

પામે એથી તેણી પરાધાનું ધન;

ચુંબનમાંજ સમાયાં લજન કિર્તન,

ચુંબન પુકથી હોલાય લાગી જે લગન,
કથિર કાયા ચુંબનથી બને કુદન.
વિકસે એથી પત્નીનાં વદન,
કેટલાં કરે હું ચુંબન કરે વદન !

ચુંબન.

ત્રસદસ્તુ—

ગાયન ૨૧

ચુંબન, આલિંગન, એવાં એવાં કથન,
લાગે મને તો એથી મહા લાંચન.
કાગળ નાવ શું સાગર તરવાનું વાહન !
ભિક્ષુક દ્રવ્યથી શું થવાશે રાજન !
મદિરાથી થશે શું મહેશ્વર મનન !
ઉકરડે જઈ એસતાં થવાશે શું પાવન !
શ્વાન ધુરકણથી થશે શું ગાયન વાદન !
ધી હોમતા થાય શું અગ્નિ સાંત્વન !
નવ કરો સુંદરી મને પ્રેમ પ્રહાર પીડન.

ચુંબન.

ચુંબન.

સુંદરી ! તમે અને હું બેઉ બહુ વાતે વળ્યાં પણ એમ કાંઈ વાતોમા સાર વળે ?
માટે, તમે તમારા પિતાનાં કામકાજમાં વળજો અને હું પણ કાંઈ શાસ્ત્રાભ્યાસ
કરું. (જવા કરેછે).

પુલોમા—(જતો રોકીને) નહી જવા દેવું. તમે મારી સાથે પ્રીતથી બોલશો ત્યારે
જવા દઈશ.

ગાયન ૨૨

કરગરી કહું, કરો નવ મારી હાસી,
ચહાય, ચઢાવી દો મને શુભા કે ફાસી. કરગરી.
વહેરી વળી વહેલાસર મને નાખો ત્રાંસી, કરગરી.
જળ વિનાની રાખજો મને પ્યાસી, કરગરી.
આહાર કાળ દેજો મને કળપાન વાસી, કરગરી.
નિત્ય નવિન કરજો મારી નાસીપાસી, કરગરી.
ભલે ભટકજો બની સાધુ સન્યાસી, કરગરી.
વેઢાય નહી મુજથી અનાદર ઉદાસી. કરગરી.

કુંકમાં, હવે છેવટનું એટલુંજ કહીશ કે જે તમને શાસ્ત્ર વચનોમાં શ્રદ્ધા હોય
કે વૃક્ષને સહાય કરનાર વૃષ્ટિ છે, રાજાને સહાય કરનારો તેનો મંત્રિ છે, આદ્યજ્ઞને
સહાય કરનારો વેદ છે, અને જ્ઞાને સહાય કરનારો તેજીનો પતિ છે, તો મારો
અનાદર કરશો નહી.

ત્રસદસ્તુ—હું તમારો અનાદર લેશ માત્ર કરતો નથી. માત્ર મારાં મનને પ્રેમ જે પ્રિય
નથી તેથી હું વિમુખ રહું છું. માટે હમણાં તો મને જવાદો. (તેણીનો હાથ
તરછોટી ચાલીછે).

પુલોમા—(સ્વગત). ક્યા ભવનું ક્યું દુઃખ આ પ્રેમ વેદના રૂપે આવી મળ્યું !

ગાયન ૨૩.

ગુર, જાની, કે સંત સાંધ,
કહો મને, ગમે તે કાઠ;
આ ભવમા કેમ આ મુજ ભવાઈ ! ગુર.
વેલ પણુ વૃક્ષને રહે વિંદળાઈ,
સરિતા પણુ મળે સાગરને ધાઈ,
પતિ મુજ કેમ ગણે ના પત્ની સંગાઈ ! ગુર.

(નિશ્વાસ નાખતી ખેસેછે).

રેવત—(આવતાં. સ્વગત). આહા ! આ વનમાં આ સુંદરી ! તે પણુ વળી એકલી ! ન્ને જીવતરમાં સુખની તક મળી હોય તો આજ છે. એને હાલનેહાલ ઉપાડી જવી એજ વાત રાખવી.

પુલોમા—(ગદગદિત સ્વરથી).

બની રહેશે પતિ પત્ની બહેન ભાઈ '
પ્રેમીજને નથી શું પ્રીત પીધી પાઈ !
મારેજ મરવું શું આમ રોઈ રોઈ ! ગુર.

(રેવત પાછળથી આવીને તેણીને ઝાલીને ઘોડા ઉપર નાખીને લઈ જતાં).
અરે સ્વામી ! કોઈ દુષ્ટ મને ઝાલી ઉપાડી જાયછે ને !

શાકાયન્ય—(શાકાયન્ય તથા પિંપલાદ તેણીને અવાજ સાંભળી ત્યાં આવતાં. પિંપલાદને). અરે રૂપિરાય ! કોઈ દુષ્ટ પુલોમા પુત્રીને ઉપાડી ચાલ્યો ! પુલોમાજ દેખાયછે અને અવાજ પણુ એનોજ હોતો ! હવે ક્યાં દોડીશું ! (મોટા સ્વરથી). ત્રસદસ્યુ ! ત્રસદસ્યુ ! ક્યાં ગયો ! એ હોત તો પુલોમાના બચાવમાં દોડતે પણુ ખરો !

પિંપલાદ—મહારાજ ! પુત્રીના વિયોગનું દુઃખ મારા માટે મહા અસુલ્લ થઈ પડશે. પણુ જ્યાં પ્રભુજના અચળ નિયમે પોતાનું કાર્ય કરી રહેછે ત્યાં મનુષ્ય પ્રયત્ન અને બળ શું કામ આવેછે ! વિશ્વ રચનાનો એક નિયમ છે કે જ્યારે બે જીવાત્માઓ જે પરસ્પર ગાઠ સબંધથી જોડાયલા હોયછે, તેમાંના એકને બીજા પ્રતિ કાંઈ અણુગમે કાંઈ ભૂલથી થાયછે, ત્યારે પરમાત્મા તે અપ્રિય થઈ પડેલા જીવાત્માનું અપમાન વધુ થતું અટકાવવા, તે અપમાન વૃત્તિ ધારણ કરનાર જીવાત્મા પાસેથી તે નિર્દોષ ભલા આત્માને અદૃશ્ય રીતે દૂર કરી દેછે. માફ દ્રઢ માનવું છે કે ક્યાંતો મારી પુત્રીએ તેણીના સ્વામીની અવગણના કરીછે કે તમારા પુત્રે તેની પત્નીનો અનાદર કર્યોછે, અને તેથીજ પ્રભુએ તેમને વિષુદ્ધાં પાડ્યાંછે.

શાકાયન્ય—પણ, ત્યારે હવે પુલોમાને ક્યાં હુડવી ?

પિંપલાદ—હૃદય મંદિરમાં, મનોદ્વારમાં, આત્મા એસરીએ.

ત્રસદસ્ય—(દોડતો દોડતો આવ્યો). તાતજી! કાંઈ દુષ્ટને મેં રૂપિપુત્રીને ઘોડા ઉપર નાખીને લઇ જતા, અને તેણીને મેં છુમો પાડતી, આવેથી જોઇ અને સાંભળી, માટે હું તેણીના બચાવ માટે જનુ'છું. બચાવીને સહીસલામત અહીં એ રૂપિ-પુત્રીને લાવીશ ત્યારેજ પાછો વળીશ, માટે કાંઈ ચિંતા કરશો નહીં.

શાકાયન્ય—દોડ, ભાઈ, દોડ. (ત્રસદસ્ય જાયછે).

પિપ્પલાદ—(પ્રભુનું ઘાન ધરતાં). જગનિયંતા! હું આપની પાસે મારાં હૃદયની શાંતિ માટે યાચના નથી કરતો પણ એટલી યાચના આપને મારી પુત્રી ખાતર કંઈંછું કે મારી પુત્રીની રક્ષા કરજો, અને પશુપંખી, સરિતા, સાગર ઝાડપાન, ગિરિ સર્વને પ્રેરણા કરજો કે તેણીને સહાય કરે. (શાકાયન્યને). આલો, મહા રાત્રિધિરાજ, આપણે આશ્રમે જઈએ. ખેદ નિરર્થક છે. ખેદનું સ્થાન આ જગતમાં, આ સંસારમાં, આ વિશ્વમાં નથી. પ્રભુજી રક્ષા કરનારા છે પછી ખેદનું પ્રયોજન કયા છે ?

શાકાયન્ય—આપ સત્ય કહોછો. પણ વહાલાઓનાં વિયોગ સહન કરવો મહા કઠિન છેજ. (બેઠ જાયછે).

અંક ૧.

પ્રવેશ ૧૦.

વૈરાજ—(સ્વગત). કેશિનિને પચીસ હજાર રૂપિયા તે દીવસે આપ્યા ત્યાર પછી નથી રાતો રૂપિયો મેં ક્યાંયેથી દેખ્યો અને નથી કેશિનિને પણ દેખી ! પણ કેશિનિ નથી આવી તે એક રીતે બહુ સાઈ થયુંછે કેમકે એ આવે તોતો એને પછસા આપ્યા સિવાય મારો જીવ મહા બળે, અને એને આપવા રાતી બદામ પણ મારી પાસે છે નહીં ! અરે, પણ આ મારાં ભાગ્ય કેવાં ભૂડાં ! હું આ ભવમા કેવો દરેક રીતે કુટાઈ અથડાઈ મરુંછું ! હું નાનપણમાં કેવો વિદ્યા-વિદ્યાસી હતો અને મેં અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હોત તો હમણા તો એવો જ્ઞાની થયો હોત કે જ્ઞાનથી સંસાર તરી ગયો હોત ! પણ સાત ભવના વૈરીઓ પ્રેમી મિત્રોના ડોળમાં આ ભવમાં આવી મળ્યા, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા મને ઘેરી વળ્યા, મારા અભ્યાસમાંથી માંડે ચિત્ત ઉઠાડી દીધું, મને અનીતિના માર્ગે દોરી ગયા, અને હું અભ્યાસ, જ્ઞાન, કેળવણી અને નીતિ વિનાનો રહેતાં, મનને વશ નહીં કરી જાણતાં, દરેક દુષ્ટ માર્ગમાં જઈ પડ્યો તે છેવટે પણ વધારે અને વધારે લાચાર, દુઃખી હાલ થવા ! ભૂડાં ભાગ્ય ! ભૂડાં ભાગ્ય !

કેશિનિ—(આવતાં. બાજુ. સ્વગત). વૈરાજને મેં મનથી સ્વામી કહ્યાછે તો હવે મુખથી એમને સ્વામી કહેવા ભગવાન શુભ વખત ઝટ લાવજો.

વૈરાજ—ભાગ્ય ભૂડાં ! તેં આટલાં વર્ષો મારી મહા ખોટી દશા કરીછે, પણ તું હવે મને હેરાન નહીં કરી શકીશ એ તું જરૂર જાણજે, કારણ બચારથી પ્રેમ-મુગ્ધા દેવાંગના કેશિનિ મારા આંગણે આવીછે ત્યારથી જાણે મારાં મનને

સિદ્ધ થઇ ગયું છે, કે એ ભાગ્યદેવી મારે આંગણે આવી ચઢી છે તો હવે હીણભાગ્યની સત્તા નથી કે મારા ઉપર પણ પગ મુકે.

કેશિનિ—(સ્વગત. બાબુ). ધન્ય છે, ભલા સાચા પ્રેમી ! સાચા પ્રેમી છો તો તમારે જ્ય જ્યકાર થશે. હવે વધારે વાર છુપાતી ઉભી રહેવાની મારી હામ નથી. (વૈરાજ આગળ જઇ તેને). તમે ધરજ છો ? હું ચિંતા કરતી હતી કે તમે બહાર ગયેલા હશે તો હું અહીં તમારાં ઘર એકલી શું કરીશ.

વૈરાજ—(તેણીને જોતાં હર્ષિત બની જઇ). કાણુ તમે કેશિનિ આવ્યાં છો ! બહુ સાંકે કંઈ. મને મહા આનંદ થયો.

કેશિનિ—(સ્વગત). મારા ભાવી સ્વામી મારાં પ્રેમ વચનોથી ઘણા રાજી છે, અને રાજી છે તો જે બોધ દેવા હું આવી છું તેની એમના મન ઉપર ઝટ અસર થશે. (વૈરાજને). અહા ! શું તમને કહેવા આવી હતી જો ! (યાદ કરવાનો ડોળ કરે છે). હા, હા, યાદ આવ્યું. તે દિવસે તમે મને પચીસ હજાર રૂપિયા આપ્યા હતા, નહીં વાંચે ? મેં ઘર જઇને ફરીથી ગણી જોયા તો પુરા પચીસ હજાર થયા હતા, તેથી મેં જાણ્યું જઇને પુછું કે પચીસ હજાર રૂપિયાજ હતા કે કાંઈ વધારે અને રસ્તામાં પડી તો નથી ગયા.

વૈરાજ—ના. ના. પચીસ હજારજ હતા.

કેશિનિ—ત્યારે આજે તો તમે મને લાખેક રૂપિયા આપશો ને ? મને કહેતાં શરમ આવે છે પણ રૂપિયા મને બહુ પ્રિય લાગે છે અને તમે મને રૂપિયા આપો છો તેથી તમે પણ મને બહુ વહાલા લાગો છો; પણ હું આ અવતાર તે મારાં મુખથી મારાં મનનો હર્ષ કેમ બોલી બતાવું ! પણ, આ રૂપિયાની હું વાત કરું છું ત્યારે તમારાં મુખ ઉપર ઉદાસીનતા કેમ દેખાય છે ?

વૈરાજ—એ તો હું અમરથો ઉદાસી દેખાતો હઈશ.

કેશિનિ—અમરથો ઉદાસી ના હોઇ શકે. અને તમારી સુંદર મુખાકૃતિ ઉદાસી દેખીને તો મને પણ ઉદાસી ધેરે છે, કારણકે હું જાણું છું કે તમે મારા ઉપર તમારો જીવ કહાડી આપો છો. માટે તમે ઉદાસી ફર કરીને મારી સાથે હસીને બોલો તો હું અહીં થોભું નહીં તો પછી અહીં હું શું કરું ? (સ્વગત). લાવ, જવાનો ડોળ કરું. (જવાનો ડોળ કરે છે).

વૈરાજ—(તેણીને જતી રોકાવે). હું પૂર્ણ પ્રસન્નચિત્ત છું એ સત્ય માનો અને થોભો.

કેશિનિ—(જવાનો ડોળ કરીને). અરે, ભગવાન ! હું તમારાં લગીરે ખોટામાં નથી તોપણ કાણુ જાણે કેમ તમે મારા તરફ ઉદાસી વધારે અને વધારે ધરતા જવો છો ! હું તો કહું છું આજનો દિવસ તો તમે મને ખાલી હાથે જવા દો. વળી, બીજી વખતે હું આવું અને તે વખતે તમારું ચિત્ત પ્રસન્ન હોય તો તમને ગમે તેટલા રૂપિયા તમે મને આપજો.

વૈરાજ—(તેણીને જતી રોકાવે). અરે, પણ, તમે આટલી બધી ચાલી જવાની ઉતાવળ અહીં કરો છો તેટલી રસ્તામાં કરશો તો કાંઈ પડી આખરીને હેરાન થશો,

કેશિનિ—હું તો કહું છું કે રસ્તામાં ગોઠો ના પડ્યા હોય તો અવશ્ય પડજો કે હું અહીંથી હાંફળા ફાંફળા નીકળેલી તેમાં જઈ પડું; અને મસ્ત ગોધાઓ રસ્તામાં ના છુટેલા દોડતા હોય તો છુટેલા દોડજો કે હું તેમના પગ તળે કચકાંઈ જવું અને મારો અંત આવે. મેં તો તમારા ઉપર કેવી સાચી પ્રીત રાખી છે પણ તમને મારી પ્રીતની ખબરજ નથી તેથી આજે તમે મારા તરફની આટલી બધી ઉદાસી દીલે ધરેલી અને લાગે છે.

વૈરાજ—શબ્દોમાં દર્શાવી નહી શકાય એવી સાચી પ્રીતી અને તમારા ઉપર છે, અને તમારી પ્રીતમાં મને સૃષ્ટિનું સામાન્ય મળ્યું એવો આનંદ થાય છે, માટે તમારા લીધે મને ઉદાસીનતા સંભવતીજ નથી એ માફ કહેવું તમે સત્ય માનશો.

કેશિનિ—સત્યને મારે શું રોવું છે ? જેને પરમાત્મા વહાલા હોય તેને સત્ય સાથે કામ, અને મને તો તમે વહાલા છો એટલે મને સત્ય સાથે કાંઈ કામ નથી. અને તમારી ઉદાસી વિષે હું મનમાં બહુ બહુ વિચાર કરું છું તો મને લાગે છે કે તમે મને પચીસ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે અને એટલા તમારા રૂપિયા ગયા છે તે માટે એ તમારી ઉદાસી હશે. અને હું કબુલ કરું છું કે મેં તમારા એ પચીસ હજાર રૂપિયા લીધા છે એ એક રીતે તમારો અપરાધ કર્યો છે.

વૈરાજ—તમે એ રૂપિયા યાદ કરો છો એ મોટી ભૂલ કરો છો અને હું તો કહું છું કે આ પગે મારી પાસે જો કાંઈ પણ રૂપિયા હોત તો તમને તે આપી દીધા વિના હું રહેતે નહી. માટે તમારે તો જે કાંઈ દ્રવ્ય હું કોઈ પ્રસંગે આપું તે લેવુંજ જોઈએ.

કેશિનિ—ઠીક, ત્યારે, જેટલું દ્રવ્ય જ્યારે જ્યારે આપશો ત્યારે હું લઈશ. અને તમારા રૂપિયા લેવામાં હું હરકત પણ નથી જોતી કારણ હું જાણું છું કે તમે ધણા લાયક યુવાન છો.

વૈરાજ—(આનંદથી ભરિત થઈને). ઓહો ! હું લાયક યુવાન છું ! તમે હજી આટલી નાની સરખી ઉપમા આપી છે તો કાંઈ નહી, પણ ભૂલમાં કાંઈ વધુ સન્માન કે સહયુક્ત ભરેલી ઉપમા મને આપશો નહી. હું તો દુર્યોગથી ભરેલો છું.

કેશિનિ—ખોટી વાત. ખોટી વાત. એમાંનો એકે અક્ષર ખરો નહી.

વૈરાજ—પણ, મારા માટે તો હું વધારે જાણું કે તમે ?

કેશિનિ—તમારા માટે હું વિશેષ જાણું છું, કારણકે જગતમાં કોઈ પોતાના માટે ખરું જાણી શકતુંજ નથી. અને તમારા માટે હું જે કાંઈ જાણી શકું છું તે ઉપરથી કહી શકું છું કે તમે શાળા, સુલક્ષણા, સમજણ, ચુષ્ટીની પરીક્ષા કરનારા, ધર્મી, પંથપકારી, સાચાં હૃદયના, સ્નેહીઓ ઉપર સ્નેહ ધરાવનારા, અને ટુંકમાં સુમતિ, સુનીતિ, અને સદ્ધર્મથી ભરેલા છો.

વૈરાજ—અરે, ભૂલમાં રખે કોઈ આગળ મારા માટે આવાં વખાણ કરતાં નહીતો તમને હસશે અને મને પણ હસશે.

કેશિનિ—પશ્ચરને જે કોઈ વહાલા છે તેને સર્વ કોઈ પ્વેષથી અને મૂખપંથથી હસે છે.

વૈરાજ—ત્યારે શું હું ઇશ્વરને વહાલો ?

કેશિનિ—વાહલા તો કેવા કે માગો તે ઇશ્વર તમને આપે.

વૈરાજ—ત્યારે, હું ઇશ્વરને વહાલો છું તો એમની પાસે હું રૂપીયા માગીશ તો શું ઇશ્વર મને રૂપીયા આપશે ?

કેશિની—પણ, તમે ઇશ્વર પાસે રૂપીયા માગ્યા ક્યારે અને ઇશ્વરે તમને રૂપીયા ક્યારે આપ્યા નહીં કે તમે આવો સવાલ કરો છો ! તમારે તો ઇશ્વર પાસે રૂપીયા માગવા નથી તો પછી પ્રભુજી તમને માગ્યા વિના રૂપીયા આપે પણ શામાટે ? માટે પ્રભુજી પાસે માગો તોજ પ્રભુજી આપે.

વૈરાજ—ઇશ્વર પાસે રૂપીયા માગીએ અને ઇશ્વર રૂપીયા આપે એ વાત તો મેં આજેજ સાંભળી ! હોયને ત્યારે હું આજ ધડી પ્રભુજી પાસે માગું છું. (હાથ જોડીને ઇશ્વર પાસે માગતા). પ્રભુજી ! હું આપને હાથ જોડીને વિનવું છું કે એક લાખ રૂપીયા મને આપવા કૃપા કરો !

નોકર—(આવતાં. વૈરાજને). બાપુ ! રાજ્યમાતા સુરસુંદરી તરફથી મુનિમ આવ્યાછે તે તાકીદથી રૂબરૂમાં મળવા માગેછે.

વૈરાજ—(નોકરને). બહાર બેસવા દે. જોજો વળી વગર વિચાર્યો જેને તેને અહીં મોકલી આપતો.

કેશિનિ—(નોકરને). રાજ્યમાતાના મુનિમને બહાર બેસાડશો નહીં અને ખોટી થવા દેશો નહીં. એમને અહીં જટ મોકલો. (નોકર જાયછે). (વૈરાજને). આ પ્રમાણે તમે કોઈ મળવા આવેલા માણસને બહાર બેસાડો અને ખોટી કરો એ તો મને ગમતું નથી. આ પ્રમાણે કોઇની સાથે વર્તન કરવામાં આવે તો તેને બહુ ખોટું લાગે. સભ્યતા તો તમારામાં અવશ્ય જોઇએ. તમે કાણુ ! સુર-સુંદરી રાજ્યમાતા જેને આખાં રાજ્યની પ્રજા નમન કરે, જેના માટે સમગ્ર પ્રજાજન પોતાનું તન મન ધન અર્પણ કરે, તેના તમે પિત્રાઈ ભાઈ ! એ તમારું કેવું અહોભાગ્ય ! આવું અહોભાગ્ય તમારાં પૂર્વનાં શું પુણ્યથી અને શું ભગવાન ભક્તિના પ્રભાવથી તમને આ ભવમાં પ્રાપ્ત થયું હશે ! અને, વળી, એ બહેનના તમે શાણા, સમજણા, ધર્મપરાયણ, નીતિવાન ભાઈ ! તો એ બહેનના પણ કેવાં અહોભાગ્ય કે તમારા જેવા પિત્રાઈ ભાઈ એમને મળ્યાછે ! અને જે લોકો સર્વથી મોટાં તેમનો વિનય પણ સર્વથી વધુ અને બિશિષ્ટ હોવો જોઈએ. (મુનિમ નોકર સાથે આવેછે તેને). મુનિ-મજી ! પધારો, વિશ્રામ લ્યો, માર્ગમાં થાક લાગ્યો હશે. આ ઘર આપનુંજ છે અને આપ નિરાંતે બેસો, સુવો. (નોકરને). જા, મુનિમજી માટે જળ લઈ આવ. (નોકર જાયછે). આપની પાધડી બેશ ઉતારો, મને આપો, હું સંભાળથી અહીં બાજુએ મુકીશ. (મુનિમ બેશ પાધડી ઉતારીને તેણીને આપેછે તે તેણી સંભાળથી બાજુએ મુકેછે). (નોકર પાણી લાવેછે તે મુનિમને આપતાં). મુનિમ સાહેબ ! પાણી પીવો. (મુનિમ પાણી પીયેછે).

મુનિમ—પાણી ઠંડું છે એટલે મારી થાક ઉતરી ગઇ. તમારી મોટી મેહરબાની થઇ. (વૈરાજને). રાજ્યભ્રમતાએ બે લાખ રૂપીયા આપને આપવા માટે મારી સાથે મોકલ્યાછે તે આપ લ્યો અને આ ચીકીનો કાંઈ જવાબ નથી માગ્યો તે માટે જનુંડું, મારાથી વધારે થોભાય તેમ નથી. (રૂપીયા આપીને જવા ઉભો થાયછે. ખેડ પાલડી પહેરછે).

વૈરાજ—(રૂપીયા લેતાં). સુરસુંદરી બહેને મારા ઉપર બહુ મહેરબાની કરીછે ! આપ જરા થોભા તો હું રૂપીયા પહોંચ્યાની પહોંચ લખી આપું.

મુનિમ—પહોંચ લેવાનો મને રાજ્યભ્રમતાનો હુકમ નથી માટે હું જઇશ. (જાયછે).

કેશિનિ—પંચારંગે મુનિમજી. જરા થોભ્યા હોત અને બોજન કરીને ગયા હોત તો સાફ. (મુનિમ જાયછે). (વૈરાજને). કેમ કાંઈ સમજ પડી ? પ્રભુજી પાસે તમે લાખ રૂપીયા માગ્યા તેજ પડી બે લાખ રૂપીયા પ્રભુજીએ મોકલી આપ્યા કે નહીં ?

વૈરાજ—ખરે, મેં પ્રભુજી પાસે રૂપીયા માગ્યા અને તેજ ઘડી તેમણે આપ્યા ! એ વાત ખરી, અને એ વાત જગતમાં હું સર્વ કોઇને જગજગે કહી સંભળાવીશ, ગાઇ બતાવીશ. પ્રભુજી મનુષ્યની અભિલાષા આ પ્રમાણે પૂર્ણ કરેછે એ આ પગેજ મેં જાણ્યું અને અનુભવ્યું ! પણ, લાવો, સુરસુંદરીની ચીકી તો વાંચીએ. (ચીકી ખેંચેછે અને વાંચેછે).

પ્રિય ભાઈ વૈરાજ,

તમે તમારાં જરૂરી કામ માટે બે લાખ રૂપીયા તાતજી પાસે લેવા આવ્યા ત્યારે તાતજી બહાર જવાની ઉતાવળમાં હોવાને લીધે કે કોણ જાણે કેમ તમારી જરૂરી વાત ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી શક્યા નહીં. પણ, ભાઈ, તમે ભાઈ પછસાની બીડ ભોગવો એ એક તમારી બહેન તરીકે હું દેખી શકું નહીં, માટે મારા પોતાના રૂપીયામાંથી બે લાખ રૂપીયા મેં મારા તરફથી તમારા ઉપર મોકલી આપ્યાછે તે તમારા ખપમાં દેશો. એ પછસા મોકલતા મને જરા વલ થઇછે તે માટે માફ કરશો. અને તમે ભાઇને નવરાસ હોય ત્યારે જરૂર મળવા આવશો કારણ ભાઇને દેખીને બહેન રાજી થાય એ બહેનનો ધર્મ છે.

લી. વહાલી બહેન.

સુરસુંદરીના યથાયોગ્ય વાંચશો.

કેશિનિ—તમારી પ્રતિ આ બહેનનું વાત્સલ્ય કેટલું છે ! વિવેકની વિશિષ્ટતા કેવી છે ! મેં હમણાજ તમને કહ્યું કે જે સજ્જનો મહા ઉચ્ચ સ્થાને છે તેનામાં વિવેકની પૂર્ણતા અવશ્ય હોવીજ જોઇએ. અને, જીવો, એક બીજી વાત હું તમને કહું, પણ એ સારતે કે તમે મારા ઉપરથી હેત નહીં ઉતારી નાખો તો. હું મારાં મનની એ વાત કહું તો તમે મારા ઉપરની પ્રીત તો ઉતારી નહીં નાખોને ?

વૈરાજ—ગાંડાં થશે ગાંડાં.

કેશિનિ—હ્યો, ત્યારે મારે જે કહેવાનું છે તે કહું છું. હું એમ કહું છું કે તમે કહેતા હતા કે પ્રભુજી તમને રૂપીયા આપે તો એ રૂપીયા હું તને આપી દઈશ. માટે આ એ લાખ રૂપીયા તમને મળ્યા છે તે મને આપી દો તો સાહે. માગતાં મને શરમ લાગે છે પણ રૂપીયા મને બહુ વહાલા છે એટલે માગું છું.

વૈરાજ—(તેણીને એ લાખ રૂપીયા આપી દેતાં). તમારા મોટેજ મેં આ રૂપીયા પ્રભુજી પાસે માગ્યા છે, અને તમારા મોટેજ એમણે એ રૂપીયા મને આપ્યા છે. અને તમારાજ એ રૂપીયા છે, માટે સુખેથી હ્યો.

કેશિનિ—(રૂપીયા લેતા). લાવો, ત્યારે લેવું છું. તમને તો રૂપીયા આપવા સહેલ છે કારણકે તમે તો જે ઘડી પ્રભુજી પાસે રૂપીયા માગો છો તે ઘડી પ્રભુજી તમને રૂપીયા આપે છે. અને પ્રભુજી તમને રૂપીયા આપનારા છે તો તમારે ઘડીએ અને પલકે શામાટે એમની પાસે ના માગવા ? માટે, હવે તો તમે દરરોજ પ્રભુજી પાસે વધારે અને વધારે રૂપીયા માગતા રહેજો. અને રૂપીયા સાથે એક ખીન્નું પણ માગતા રહો તો સાહે.

વૈરાજ—તમે સલાહ આપશો અને સૂચવશો તે સર્વ પ્રભુની પાસે હું માગીશ.

કેશિનિ—તો મારી સલાહ એ છે કે સુમતિ, સુનીતિ અને સદ્ધર્મ, જોકે તમારામાં એ બધા છે તો પણ માગને, કારણ એ વિનાના પછસો ધૂળ છે.

વૈરાજ—સુમતિ, સુનીતિ, સદ્ધર્મ, એ તો મારે અવશ્ય પ્રભુ પાસે માગવાંજ પડશે કારણ એમાંનું કાંઈએ મારામા લગીરે નથી એ હું સારી પેટે જાણું છું.

કેશિનિ—મારી તો આસ વિનંતિ છે કે તમે ગમે તો દ્રવ્ય પ્રભુજી પાસે ના માગતા પણ સુમતિ, સુનીતિ અને સદ્ધર્મનું દાન તો જરૂર પ્રભુજી પાસે માગશો. સત્ય, દયા, એ સર્વ સદ્ગુણો જરૂર માગશો, કારણ એ સર્વ પરમાત્માએ વિશ્વમા સ્થાપિત કરેલા ન્યાય બંધારણ, એટલે કરણી તેવી પાર ઉતરણી, એ ન્યાયના મૂળતત્ત્વો છે. જે કોઈ સુકૃત્ય કરે છે તેની તે સુકૃત્ય થકી વિશિષ્ટ ઉન્નતિ સંપૂર્ણ રીતે આપોઆપ થાય છે, અને જે દુષ્કૃત્ય કરે છે તેની તે દુષ્કૃત્ય થકી આપોઆપ અધોગતિ થાય છે. જે કોઈ પોતાનાં હૃદયના દુર્યુષ્ણોના મળને ત્યાગ કરે છે તેને આપોઆપ હૃદયમાં સદ્ગુણ અને વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્ય જગતમાં ન્યાયી છે તે સાક્ષાત ઈશ્વરની મૂર્તિ છે કેમકે ઈશ્વર ન્યાયમય છે, અને ન્યાયી મનુષ્યમાં પ્રભુજીનું નિરૂપણ, પ્રભુજીનું અમરત્વ, અને પ્રભુજીનો પ્રભાવ પ્રગટે છે. જે મનુષ્ય છળકપટ અન્ય જન તરફ આદરે છે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા છળકપટ રચે છે, અને પોતાનાં ઉચ્ચ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ભુલે છે. કોઈ ચોરી કરનારો દ્રવ્યવાન થયો નથી; ચોરનાં પોટલે ધૂળની ધૂળ એ તો જગ કહેણી છે. દાનથી કોઈ દાતાર કદી નિર્ધન થયો નથી. નિજ કૃત્યમાં લેશ પણ ભુલાણું, ભુલાણુનો લેશ પાશ પણ, પ્રત્યેક સુકૃત્યને મલિન કરે છે અને સુકૃત્યનું શુભ ફળ હણી લે છે. સદા સત્યનું આચરણ કરશો તો જગતમાં ભૂમિમાં ઉગતું ધાસ શું, કે નદી, સરોવર, વૃક્ષ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારલા, સર્વ

તમારાં સભ્યમાં તમને ટેકા આપીને તમારા સત્ય ખોલવું સમર્થન કરશે. અને જે કોઈ મનુષ્ય આવા સદ્ગુણોનો ત્યાગ કરેછે તે પોતાનું સર્વ બળ તથા ઐશ્વર્ય વ્યર્થ ગુમાવી બેસેછે. આવા મનુષ્ય તેની દરેક શક્તિમાં, તેનાં દરેક સામર્થ્યમાં, પ્રતિદિન સુકાતો જાયછે, ગળતો જાયછે, અને છેવટે એક તણુ-ખલાં સમાન નિર્બળ અને શૂન્ય થતો જાયછે, જેથી જ્યારે દુર્ગુણોની તેનામા પરાકાષ્ટા સ્થાપિત થાયછે ત્યારે તેના દુર્ગુણોને લીધે તે એવો નિર્બળ, નિસ્તેજ, નિર્જીવ થઇ ગયેલો હોયછે કે જીવતાં પણ મુવેલા સમાનજ છે, પછી તમને તે બહારથી બલેને જીવતો દેખાતો હોય. માટે આ સવળા સદ્ગુણો, સુનીતિ, સુમતિ એ સર્વે જે ધર્મના આશ્રયે રહેલાછે તે ધર્મોનુસાર જગતમાં વર્તન રાખો, કર્તવ્ય કરો, આયુષ્ય કાળ નિર્જમન કરો. ધર્મ એ મનુષ્યજાતિના ઉરમાં સ્થાપિત થયેલું અને બુદ્ધિમાં ગ્રાહ્ય થએલું પ્રભુજનું અને આત્માનું જ્ઞાન છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યનું કાળજીનું ધબકેછે અને તે જીવતો છે, જ્યાંસુધી મનુષ્યની બુદ્ધિ વિચાર કરેછે અને દીવાની નથી બની ગઇ, ત્યાં સુધી મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્ય પ્રભુજી સર્વધનાં જ્ઞાનથી અથવા એ જ્ઞાનના આભાસથી મુક્ત હોઇ શકતું નથી. મનુષ્ય અવતાર એટલેજ એવો અવતાર જેમાં પ્રભુજી અને આત્માનાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સહિતનો અવતાર. અને ધર્મના રૂપી કાંટો એવો છે કે જગતમાં કોઇ બળિયો તેને ડગાવી નીચે નમાવી શક્યો નથી અને શકશે પણ નહીં.

નોંકર—(આવતાં. વૈરાજને). આપના મિત્રો મળવા આવ્યાછે.

કેશિનિ—(વૈરાજને). તમે જાતે જાહેર તમારા મિત્રોને ખોલાવી લાવો. પરંતુ તમે એમ-નાથી આડા નહીં દોરવાતાં તેમને સન્માર્ગે લાવવા તમે પ્રયત્ન કરશો. હું હવે જઈશ. અને તમારા આ રૂપીયા હું લઇ જવુંછું તે માટે લેશ પણ ચિંતા કરશો નહીં. એ રૂપીયા તમારાજ છે અને તમારાજ રહેશે. તમે ધર્મના માર્ગમાં, પ્રભુજીના દાસત્વમાં પ્રવૃત્ત રહેજો. હું બનશે તેટલી વહેલી પાછી આવીશ અને વળી યોગ્ય સગય આવતાં તમારાં ઘર તમારી સાથે રહીશ. તમે જાવો, મિત્રોને ખોલાવો. બહાર એ લોકો ખોટી થતા હશે. (બાળુના ઝોરડામાં છુપાયછે).

વૈરાજ—હા, હું મિત્રોને ખોલાવવા જવુંછું. તમે જવા કહોછો તો ભલે જાઓ. (જતાં, સ્વગત). કેશિનિનો શું હૈવી પ્રભાવ! પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર જે યોગીઓને હજારો વર્ષનાં તપનાં બળથી શક્ય નહીં તે મને એક પળ માત્રમાં તેણીએ કરાવ્યો! વૈરાજ! માત્ર એક ધડીભરના આ સુંદરીના પ્રભાવથી તું દાનવ મટી દેવ થયોછું તો જો લાંબો વખત તું તેણી સાથે રહેવા ભાગ્યશાળી થાય તો તું દેવતાઓમાં પણ તેમનો સર્વોપરી દેવતા થઇ રહે એમાં નવાઇ નહીં! બસ, આ સુંદરીનાં શિક્ષણ પ્રમાણે પ્રભુજીનાં સ્તવનાં, ધર્મનાં આચરણમાં હવે હું તન્મય થઇ રહીશ. (જાયછે).

કેશિનિ—(છુપાયલી બહાર આવતાં. સ્વગત). મેં એમને સ્પષ્ટ કહ્યું કે તમારા રૂપીયા લેવુંછું તે જાળવી રાખી તમને પાછા આપવાં, પણ રખેને એ કોઈ

પણ એવો વિચાર લઈ જય કે હું રૂપીયા લઈને જતી રહીશ ! ના. ના. એવો વિચાર લઈ જય એવા એ નથી. એ તો મારા કરતાં અધિક વિશિષ્ટ આત્મા છે. જે આત્મા માત્ર એક બે સારા બોલથી સધળો સાર સમજી જાય તે કેવો વિશિષ્ટ આત્મા હોવો જોઈએ ! સ્વામી ! તમે તો મહા ઉન્નતિએ પહોંચેલા આત્મા છો. હુંજ અધમ છું કે વારાંગના બની તમને લૂંટવા આવી હતી ! તમે મારા પૂજ્ય ગુરુ છો કે તમારી પ્રેમની વિશુદ્ધતા દેખીને હું મારા વિવેકમાં અને ધર્મમાં સ્થિર રહેવા વધુ શક્તિવાન થાવું છું. મેં તમને ધર્મના માર્ગે ચઢાવ્યા છે અને તેમાં તમે સ્થાપિત થયા છે તો હું તમને ઝટ વરીને તમારી સાથે રહીશ અને તમારાં નાણાં તમને પાછાં આપીશ. અરે ! પણ કદાચને પ્રભુ ભક્તિમાંથી અને ધર્મના પંથથી એકાએક એ પાછા બ્રજ થઈ જાય તો પછી મારા એમની સાથનાં લગ્ન દુઃખપ્રદ મને અને એમને થઈ પડે તે માટે એમને સન્માર્ગે ચઢાવીને તેમાં દ્રઢાર્થ કર્યા પછી હું એમને વરવાની વાત કરીશ. અને પ્રભુજી ! તમારો પણ હું કેટલો પાડ માનું ? મેં તો લાવી સ્વામીને માત્ર ધર્મમાં પ્રીતિ કરાવવા કલ્પું કે પ્રભુની પાસે રૂપીયા માગો તો તે તુરત તમને દેશે, અને તમે તો જે ઘડી એમણે લાખ રૂપીયા માગ્યા તેજ ઘડી બે લાખ રૂપીયા એમને આપી દીધા ! આવું આપનું પ્રાપ્ત્ય તો પ્રભુજી મને પોતાને પણ આજેજ સિદ્ધ થયું ! હું તો મારા લાવી સ્વામીને આપની કૃપા સમજાવવા અપાવવા નીકળી હતી, પણ આપની કૃપા તો મનેજ સિદ્ધ થઈ ગઈ ! બાળે પતંગને વાયુમા ઊરાડી ખીચારાની ચેષ્ટા જોવા ધારી હતી, પણ વાયુએ તો એવું ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, કે બાળકનાં માથાં ઉપરની ટોપી ઊરાડી ક્યાંની ક્યાં નાખી અને બાળક ટોપી પાછળ દોડ્યુંજ ગયું તો બાળકની ચેષ્ટા સર્વ કોઈથી થઈ ! રેલના જળ સમૃદ્ધ શહેરને તાણી જવા નીકળ્યાં હતા, પણ નહેરો એવી પાતાળ કે રેલનાં જળને ક્યાંયે પાતાળમાં ઉતારી દીધા તે તેમને ખબર પણ ના પડી ! વૃક્ષે વાયુમાં પાંદડાં એવાં હલાવ્યાં કે વિદ્યાર્થીનાં લખવાના કાગળો ક્યાંના ક્યાં ઉડી ગયાં, પણ પછી પાનખર રૂતુ એવી બેડી કે વૃક્ષ ઉપર એકે પાંદડુંજ રહેવા નહીં. પામ્યું એવા વૃક્ષના હાલ થયા ! પ્રભુજી, પ્રભુજી ! તમારો મહિમા તો મારાં પૂજ્ય મરહુમ કાકી મને બહુ બહુ સમજાવી ગયા છે અને હું સમજું છું પણ સારી પેઠે, માટે હવે તો વારાંગનાના અધમ ધંધાનો આશ્રય નહીં લેતાં તમારાં શરણ આવીને રહીશું. રાજકુમાર એમના મિત્રોને લઈને આવ્યા ! લાવ છુપાઈ જાવું. (છુપાય છે).

૧ મિત્ર—(વૈરાજ મિત્રોને લઈ આવતાં. તેને). હવે અમારી સંગાથે ના આવવું હોય તો ના કહી દો તો અમે બોલાવવા ના આવીએ.

૨ મિત્ર—હવે, આ કોઈની શિખામણથી શાણા સમજણા થવા નીકળ્યા હશે તો પસ્તાશો.

વૈરાજ—ભાઈ, હું તમારી સાથે બહુ દિવસ આવ્યો; ભુગાર, અનિતિ, અધર્મ એ સર્વમાં પુષ્કળ રમ્યો. પણ હવે થાકીને હારીને બેઠો છું. હવે એમાં ડગલું આગળ ભરવા નથી હામ, નથી શક્તિ. અને તમે ભાઈઓ પણ છેવટે થાકશો

અને હારશો, માટે હમણાજ થોભી જવો તો સારું.

૧ મિત્ર—હવે તમે આ ડાહ્યા ડમરા કેટલા દિવસ રહેવાના તે અમે જોઈએ છીએ.

૨ મિત્ર—(૧ મિત્રને). ચાલ, લાઇ, ચાલ. એમને ના આવવું હોય તો આપણે ક્યાં પરાણે લઇ જવાછે ! (મેલે જવાનું કરેછે).

વૈરાજ—(તેમને જતા રોકાને). તમે મને બોલાવવા આવ્યાછો તો જરીક વાર પણ બેસો. અને આપણે કાંઇ વિચારની, કાંઈ લાભની વાત કરીએ. જુગાર, છળ-કપટ, મદિરા, કુચ્છંદ એ સર્વમાં આપણે કાંઈએ કાંઈ બાકી નથી રાખ્યું. હવે આપણે બીજું કાંઈ હાથ ધરીએ. આજે આપણે ધર્મ ઉપર વાતચીત કરીએ, એક બીજના મત દર્શાવીએ, એવો મારો વિચાર છે માટે થોભો તો સારું.

૧ મિત્ર—અમને નવરાસ નથી કે બેસીએ.

વૈરાજ—ત્યારે તમે કહો તો તમારા નવરાસના વખતે આ ધર્મના વિષય ઉપર વાત કરવા હું તમારાં ઘર આવું.

૧ મિત્ર—(૨ મિત્રને). ચાલ, લાઈ, છાનો માનો ચાલ. (જાયછે).

વૈરાજ—લાઇ ! હું તમને વળાવવા આવુછું, તમે જરા ધીમે તો હીડો. (મિત્રને વળાવવા જાયછે).

કેશિનિ—(હુપાયલી બહાર આવનાં. સ્વગત). ઠીક થયું કે હું હુપાઇને ઉભી રહી અને ધર ના ગઈ. ભાવી સ્વામી પ્રભુજીના માર્ગે બરાબર વળ્યાછે એ એમના મિત્રો સાથની વાત ઉપરથી મને સિદ્ધ થાયછે અને તેથી મને અપરિમિત હર્ષ થાયછે. (મિત્રને વળાવીને વૈરાજ પાછો આવેછે. તેને). હું તો ધર નથી ગઈ. મેં જાણ્યું તમારા મિત્રો તમને મળીને જાય પછીજ હું જાવું તેથી હું પાસેના ચોરડામાં થોભી ગઈ.

વૈરાજ—ભલે થોભ્યાં, મારાં ધન્યભાગ્ય, ધન્ય ધરી કે તમે મારાં ઘર થોભો.

કેશિનિ—રાજકુમાર ! તમે પ્રભુજીના માર્ગે વળ્યાછો, અને તમારા મિત્રને પણ એ માર્ગે વાળવા પ્રયત્ન કરોછો, તેથી મને હૃદયાર આનંદ થાયછે. અને મારો જીવ કહેછે કે પ્રભુજીના માર્ગ સર્વધી ગઈ કાલે રાત્રે શાસ્ત્રમાં મેં જે વાંચ્યું તે તમને કહી સંભળાવું. માટે, જો તમને નવરાસ હોય અને તમારી આજ્ઞા હોય તો પ્રભુજીના માર્ગની સમજણ રૂપે શાસ્ત્રમાં મેં જે વાંચ્યુંછે તે તમને યથા-શક્તિ કહું.

વૈરાજ—હું તો નવરો છું. મને કાંઈ કામ નથી. તમે જાણોછો કે હું કાંઈ બાપાર ધંધો કે નોકરી ચાકરી કરતો નથી, પછી વળી મને કામ થું હોય કે મને કામમાં નવરાસ નહીં હોય ! માટે, પ્રભુ માર્ગ સર્વધી તમે જે કાંઈ કહેશો તે હું ધ્યાનથી અને હર્ષથી સાંભળીશ.

કેશિનિ—રાજકુમાર ! સાંભળો. જુવો, હું તો વારાંગનાનો અધમ ધંધો અંગિકાર કરવા નીકળી હતી, અને તમારી પાસે પ્રથમ આવી તે પણ એક વારાંગના તરીકે

તમને ફાસલાવીને અને રીઝવીને તમારું ધન લૂંટવા. પણ, એક વૃદ્ધ બાઇએ મારી બૂલ લાંગી, અને વારાંગનાનો અધમ ધંધો મુકાવ્યો. અને આ બીજી વખતની તમારી પાસે આવીશું તે એક વારાંગના તરીકે તમને લૂંટવા નહી, પણ તમારી એક દાસી તરીકે તમારાં ધનમાલ જળવવા, અને દરેક રીતે તમને ઉપયોગી અને સહાયબૂત થઈ પડવા. હું જે વારાંગના થવા નીકળી હતી તેનામાં વળી હઠાપણુ ક્યાંથી આવી ગયું એવી શંકા તમને આ પળે થતી હશે, અને તે શંકાનાં સમાધાન અર્થે મારે તમને સમજ પાડવાની છે કે મારા પૂજ્ય કાકા તથા કાકીનાં શિક્ષણથી ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ મેં પુરેપુરો કર્યો હતો, પરંતુ એ પૂજ્ય કાકા કાકીના સ્વર્ગવાસ પછી દૈવયોગે એવી વિપરિત મતિ મને ધેરવા લાગી કે વારાંગનાના ધંધામાં સદા સુખ છે માટે એ ધંધો મારે લેવો, અને એ ધંધો લેવા હું નીકળી, અને વારાંગનાના ધંધા નિમિત્તે હું તમારા પરિચયમાં આવી. અને તમારા પરિચયમાં આવતાં મને એક વૃદ્ધ માતા તુલ્ય બાઇએ મને વારાંગનાના ધંધાની નિષ્કૃતતા સમજ પાડતાં, હું વારાંગના ટળી સતી સીતા થઇશું એમ કહેવાની હામ દીલે ધરંદું. જે ધર્મશાસ્ત્રોનું જ્ઞાન વારાંગનાના ધંધામાં વિસારી દેવાવાનું હતું, તે ધર્મજ્ઞાન વારાંગનાનો ધંધો પડતો મુકતાં મારામાં સજીવન થયું છે, અને હું જે કાંઈ ધર્મજ્ઞાન ધરાવું છું તે મારાં સ્વર્ગસ્થ કાકા કાકીએ મને ઉપદેશોનું જ્ઞાનજ છે. એ જ્ઞાન કાંઈ મારા મગજના તરંગો નથી કે કપોલસૃષ્ટિ પ્રમાણુશો નહી, અને ધર્મશાસ્ત્રના મારા પ્રત્યેક બોલ ઉપર પૂર્ણ આસ્થા રાખશો. હવે, ત્યારે પ્રભુ માર્ગે સર્વધર્મમાં મેં જે કાલે વાંચ્યું છે તે તમને કહું. પ્રભુજીનો પંથ મનુષ્ય માટે રડો છે અને એ પંથે વળેલાં મનુષ્યો સુખી થાય છે. પણ ઠાલી હાથે પ્રભુ માર્ગે ચઢવું એ મનુષ્ય માટે દિતકારક નથી. ભોજન કરવું છે અને ચૂલે માંહે દાળભાત વિનાની તપેલી ચઢવી છે તો ભોજન પમાવાનું નથી; વૃષા રતુ આવતાં ખેડ્યા વગરનું ખેતર કાંઈ ધાન્યના વિપુલ પાક બેઠૂતને દઇ શકવાનું નથી; કુવામાંથી જળ કઢાડવા સુંદરી સંચરી તો દોરી લોટો જળ કઢાડવા સંગાથે લીધા વિના જતાં તેણી કાંઈ કુવાનાં જળ ધર લાભી શકવાની નથી; માટે, પ્રભુ માર્ગે વળતાં એ માર્ગની સામગ્રીએ મનુષ્યે અવશ્ય પ્રથમ તૈયાર કરવી જોઈએ. તમે કદાચ મનમાં વિચાર કરતા હશે કે પ્રભુજીના માર્ગે જવું છે તો પછી કાંઈ પણ સામગ્રીઓનું પ્રયોજન કોઈ રીતે રહેતું જ નથી, કારણકે પ્રભુ માર્ગમા તો પ્રભુજી સર્વ આવશ્યક વસ્તુઓ મનુષ્યને પુરી પાડતા હશે. તમે વિચાર કરતા હશે કે રાત્રિએ ગમનનું નિરિક્ષણ કરવા કોઈ મનુષ્ય ધરની બહાર નીકળ્યો તો ગમનના તારલાઓ હુંડવા તેને કાંઈ આવે જવું પડે કે કાંઈ ઉગ્ર પરિશ્રમ લેવો પડે તેમ નથી, કારણકે ગમનનું નિરિક્ષણ રાત્રિએ કરનાર મનુષ્યને તારલાઓ, મહો, સર્વ તેની ચક્ષુ સમીપ આવી આપોઆપ ઉભા રહે છે; તમે વિચાર કરતા હશે કે સુંદરી ધડો માથે મુકી સરિતા તીરે જળ ભરવા નીકળી તો સરિતાનાં અમુક જળ તેણી પાસેથી કાંઈ વહી ગયાં તો પછી તેણી ધડો

જગતથી ભર્યા વિના રહેવાની એવું કાંઈ છેજ નહી, કારણકે સરિતાના અમુક જળ તેણી પાસેથી વહી ગયાં તો ખીજાં જળ તુરતજ તેણી પાસે વહન કરતાં આવેલાજ જાણવાં; તમે વિચાર કરતા હશે કે નાનાં બાળે બોલવાનું શરૂ કરતાં, નિર્દોષતાથી અશુદ્ધ પણ પ્રિય ઉચ્ચારો કરવા માંડ્યા, તો બાળે ચિંતા નથી કરવાની કે બધું બરાબર બોલતાં મને કાણુ ક્યારે શીખવશે, કારણકે તે બાળને બોલતાં શીખવવા માટે તો સગાંસબંધિ, ત્રાહિત જન, સર્વ કાંઈ હેતે પરિશ્રમ લેશે; તેમજ જે મનુષ્યો પ્રભુજી પ્રતિ વળ્યા તેમણે પ્રભુજીના માર્ગ માટેની કાંઈ સામગ્રીઓ તૈયાર કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પણ, રાજકુમાર, તમે પોતે કમુલ કરશે કે પગ બળવાન હોય નહીં અને પગ લૂલા લંગડા કે ભાંગેલા હોય તો વનવગડાની વાટો કાપવા નીકળવું એ તો વનવગડામાં બેસી પડી અટકી પડી મહા દુઃખી થવાની વાતજ થઈ; વ્યાપારી મોટા પાયા ઉપર વ્યાપાર કરવા નીકળ્યો પણ પાસે પાછની પણ મુડી નથી, તો પછી તે લાખો રૂપિયા કમાવતો નથી અને લક્ષાધિપતિ થવાનો નથી એ તો સ્પષ્ટ વાતજ છે; સરોવર જળથી ભરેલું હોય તો તેનાં તીરે પશુ પંખી અને સકળ જીવજંત તૃપ્તા છીમાવવા આવે અને રાગ રંગે ત્યાં નાચે કુદે અને ઉડે, પણ સરોવર તો જળ વિનાનું શુષ્ક થઈ પડ્યું હોય તો પછી ત્યાં પશુપંખી અને સકળ જીવજંતોનો સમુદાય એકઠો થવાનો નથી અને સરોવરના જય જયકાર બોલાવાના નથી એ તો સમજવું સહેલું છે; તેમજ પ્રભુજીના માર્ગે મનુષ્ય વળે તો તેણે તે માર્ગની આવશ્યક સામગ્રીઓ તો અવશ્ય યોજવીજ જોઈએ. એ સામગ્રીઓમાં મૂખ્ય બે છે. પ્રથમ સામગ્રી તે એ કે પૂર્વનાં પાપિષ્ટ કૃત્યો માટે તીવ્ર પશ્ચાતાપ, અને દ્વિતીય સામગ્રી એ કે એ પશ્ચાતાપ દ્વારા ઉદ્ભવતી શરીર, મન અને હૃદયની નિર્મળતા અને વિશુદ્ધતા. પશ્ચાતાપનું પ્રયોજન એ છે કે પશ્ચાતાપ એક પ્રચંડ દાવામિ છે અને એમાં પુજા રૂપી પાપો બળી ભસ્મ થઈ જાય છે. જેમ એક નાનકડી કુંચી, તાળું બોલીને પટારા માંહેનું સર્વ દ્રવ્ય પળમાં બારેવાટ તેમજ હતું નહીં હતું કરવા સમર્થ છે; જેમ શરીરની નસોમાં વહન કરતાં રૂધિરમાં સર્પિડંસનું એક વિષબિંદુ તે રૂધિરની ગતિને પળમાં શિથિલ કરી નાખી મનુષ્યને મૃત્યુ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે; જેમ કુંભારની ઈંટની ભઠ્ઠીમાં સંયુક્તિક મુકાયેલો એક ચંગારો તે ભઠ્ઠીમાંની તમામ ઈંટોને શેષ્ટી નાખવા સમર્થ છે; તેમ પશ્ચાતાપ પૂર્વના પાપોનો મોટા પ્રમાણમાં નાશ કરવા સમર્થ છે. મનુષ્ય જે પ્રથમ મદમાં મરતો, અભિમાનના એંઠવાડમાં આલોટતો, મમતાના મુઝારાથી મૂઠ બની રહેતો, પ્રમાદ પુંથલી સાથે પ્રીત કરતો, તે પશ્ચાતાપ થકી પોતાની સકળ દુષ્ટતા તેનાં મલિન સ્વરૂપમાં નિહાળી, તેથી લજ્જા પામી, લયબીત બની, પછીથી નમ્રતાને નમન કરે છે, અભિમાનને હડસેલી મુકે છે, પ્રમાદ પુંજને પરહરે છે, મમતાનાં મગજળને સળગાવી મુકે છે. આ પ્રમાણે અભિમાન, પ્રમાદ, મમતા, એ સર્વનો નાશ થતાં, મનુષ્યમાં નિર્દોષ નમ્રતા સ્ફૂરી નીકળે છે; અને એ નમ્રતા પ્રગટતાં મનુષ્યને

તેનાં પૂર્વનાં પાપિષ્ટ આચરણ થકી તેના પોતાના માટે એવો તિરસ્કાર ઉપજે છે કે એનું ચાલે તો એ પોતાની એ પ્રમાદી અભિમાની દેહને સ્પર્શનામાં લઈ જઈને પોતાના હાથે તેને બાળી ભસ્મ કરી આવે. જેમ જેમ મનુષ્ય તેનાં પૂર્વનાં દુરાચરણ માટેના પશ્ચાતાપમાં આગળ વધે છે તેમ તેમ એને સિદ્ધ થાય છે કે હવે તો મારે એવું નિર્દોષ વર્તન ધારણ કરવું કે હું જીવતો છતાં જાણે મુવેલોજ હોવું, અર્થાત, માફ આચરણ હું હવે એવું કઈ કે મારામાંથી કાંઈ અનિષ્ટ કાર્ય પરિણમે નહી, અને મારાથી કોઈ જીવાત્મા આ સૃષ્ટિમાં લેશ ઉપદ્રવ અનુભવે નહી. અને તેવા મનુષ્યની રંગેરંગમાં વ્યાપી રહેલી નમ્રતા તેનાં મુખથી અહર્નિશ ઉચ્ચારણ કરાવે છે કે હવે હું સર્વ કાંઈ કરીશ પણ અભિમાન અને પાપભુદિથી પ્રેરાઈ અન્ય જનને લેશ પીડા પહોંચાડનારું કૃત્ય હું કરી નહી કરીશ. પશ્ચાતાપ પ્રયોગમાં મનુષ્ય તેના પૂર્વના સઘળા દોષોને એક પછી એક હાથમાં લઈ, તેમની અધમતાનું પ્રથક્કરણ કરી, તેમના કકડા કરી, તેમને પોતાની બહાર દલવી નાખે છે. આ રીતે પોતાના પ્રથમના દોષોનું ઉચ્છેદન કરતાં, મનુષ્યનાં શરીરને, મનને, હૃદયને મહા કષ્ટ વેઠવું પડે છે, કારણકે પશ્ચાતાપ પરત્વે આ સ્થૂલ દેહને બળતી ચિતા ઉપર લઈ જઈ બાળી ભસ્મ કરવા, મનને તેની સકળ આકાંક્ષા તથા અભિલાષાઓમાં નિષ્ફળ કરી તેને છેવટે ખિન્નખિન્ન કરવા, અને હૃદયની સકળ વાંચ્છાઓને જાણે વિષડંસ દહ દહને મૃત્યુવશ કરવા, મનુષ્ય ઉદ્યુક્ત બને છે, અને નથી જોતો રાત કે દિવસ, નથી જોતો પળ કે ચોધડિયું, નથી જોતો માસ કે વર્ષ, નથી જોતો કાઈ અમુક કાળ કે આખો ભવ, પણ માત્ર એક પશ્ચાતાપના પ્રહારથી પોતામા તે ન્યા ન્યાં દોષ દેખે છે ત્યાં પ્રચંડ પ્રહાર કરે છે. અને શરીરને તથા મનને તથા હૃદયને એ રીતે દોષગ્રહિત કરીને, નિર્મળ કરીને, વિશુદ્ધ કરીને, પોતાના વશ વર્તાવે છે, અને પ્રભુ ઇચ્છાને આધીન કરી મુકે છે. જ્યારે વંટોળિયો વાવા માડે છે, ત્યારે તે નથી જોતો ભૂમિ ઉપરનું તણખલું કે નથી જોતો સુંદરીનાં અંગ ઉપરનાં વસ્ત્ર, કે નથી જોતો સમૃદ્ધ શહેર, કે નથી જોતો વનવગડો, પણ સર્વત્ર ડુંકા, વેગે વિચરી, સર્વ કોઈને અમિક રીતની પીડા કરે છે; જ્યારે બાળ અમુક વસ્તુ લેવા જક લઈ ખેસે છે તો પછી નથી જોતું તેનાં પ્રિય રમકડાં, કે નથી જોતું તેને જન્મ દેનાર માતૃપિતા, કે નથી જોતું કાંઈ ખાવાપીવાનું, પણ સર્વનો અનાદર કરી બસ પોતાની એક વસ્તુને અવલંબીને જ ખેસે છે; જ્યારે અનાદૃષ્ટ ભૂમિમાતને બેટવા નીકળે છે ત્યારે નથી કરતી તે ગરીબજા ખેડુની નિરાશાનો વિચાર, કે નથી કરતી દુઃખી માખાપનાં ભૂખે મરતાં બાળ બચ્ચાંઓનો વિચાર, કે નથી કરતી તે જળ રહિત અને ખાલી પડેલાં નદી સરોવરનો વિચાર. તેમ, પ્રભુના માર્ગે ચઢતાં, મનુષ્ય પશ્ચાતાપમાં પ્રીતિવાન થતાં, નથી સંભાળતો પછી તે તેની દેહને કે મનને, કે હૃદયને, કે આત્માને, પણ એ સર્વે જો પ્રભુજીના માર્ગમાં વિદ્ધ કરતાં જણાયાં તો તેમનું જડમૂળથી ઉન્મૂલન કરી નાખવુંજ સમજે છે. અને પશ્ચાતાપથી પોતાના દોષોમાંથી મુક્ત થતાં, મનુષ્ય જે પ્રથમ કાંઈક વર્ષો જતાં એક પગલું પ્રભુ માર્ગમાં ભરતો તે

હવે વિદ્યુતના વેગે પ્રભુ માર્ગમાં ગતિ કરેછે. લખોટા જે સપાટ ભૂમિ ઉપર માત્ર ભેજ ગળાડી ગળુતો તે નીચા દોળાવવાળી ભૂમિ પ્રાપ્ત થતાં એકદમ પડતું મુકી ગયડેછે; આંખો જે આડે દિવસે એક કેરી નહીં દેતો તે તેની રતુ આવતાં હળ્લરો કેરીઓ આપવા માંડેછે; સૂર્યનારાયણ જે રાત્રિએ પૃથ્વીને કહે હું તારો સંગાથી નહીં તે પ્રાતઃકાળ થતાં પૃથ્વીની સેવામાં કાંઈ દસ બાર કલાક ઉભા રહેછે; અને આ પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રભુ માર્ગમાં વેગે દોડવા માંડેછે તેનું કારણ એ છે કે આ માર્ગમાં તેને મહા છેટેથી પ્રભુજનું કાંઈક દર્શન થાયછે, અને તેથી એ પ્રભુજની સમીપમા પહોંચી એ પ્રભુજના સૌંદર્ય અને અશ્વર્ય-યુક્ત દર્શન માટે તે પછી પોતાથી દોડાય તેટલું દોડેછે. અને પ્રભુજ પ્રતિ મનુષ્ય દોડેછે તેનું કારણ એટલું છે કે દુષ્ટ કૃત્યો માટેના પશ્ચાતાપથી તે સાત્વિક વૃત્તિના થતાં, પ્રથમ જોકે તે ઈન્દ્રિયજન્ય સુખમાં સુખ પામતો હતો તોપણ હવે એ ઈન્દ્રિય દ્વારા થતાં સકળ સુખમાં મલિનતા, અધમતા, કુટિલતા નિહાળેછે, અને તેથી એવા સુખોમાંથી વિમુખ થાયછે, અને ઉચ્ચ સુખો જે પ્રભુજનાં દર્શનમાં, આરાધનમાં તેને દૃષ્યમાન થાયછે તે સુખો પ્રતિ તે ત્વરીત સ્વાભાવિક રીતે દોડેછે. અને માત્ર પ્રભુને આરાધવા, પ્રભુની ઇચ્છાને શરણુ રહેવું, દુઃખી જનોની સેવામાં તત્પર રહેવું, એવાં કૃત્યોમાંજ તેનાં સકળ સુખની સીમા આવી જાયછે. અને પ્રભુજના માર્ગમાં આ પ્રકારનાં પોતે માની લીધેલાં જે કાંઈ ઉચ્ચ સુખો, તેમજ સદગુણ તથા પ્રભુજના પ્રભાવ થકી તેને આવી મળતાં અન્ય સુખો, મનુષ્ય પછી મહાલેછે તેમાં તેનો આનંદ તે સુખોનાં સુખમાં નથી રહેતો, પણ મુખ રૂપે જે કાર્યો તેને આવી મળ્યાં તે કર્તવ્યો કરવામાં પ્રભુજની આજ્ઞાનુસાર વર્તન સમજીને તે સુખોમાં આનંદ ભોગવેછે. વૃષાજળ વરસેછે તે કાષ્ઠ લોકોનાં વસ્ત્રો લીગવી તેમનું હાસ્ય કરવા નહીં, પણ નદી નાળાં જળથી ભરવાનું અને રસાળ ભૂમિમાં ધાન્યના પાક ઉગાડવાનું પરીપકારી અને ઉચ્ચ પ્રકારનું કાર્ય કરી સફળ થવા; સૂર્ય-નારાયણ વ્યોમમાં પ્રકાશેછે તે કાંઈ પોતાની પ્રભા જગતનાં લોકો સમક્ષ આકંઠરથી રણુ કરવા નહીં, પરંતુ જગતનું પ્રકાશ તથા ઉજ્જ્વલતાથી જતન કરવા માટે; શ્રીમંતનાં આંગણે વૃક્ષો ઉગેછે તે કાંઈ શ્રીમંતની એટલી જમીનનો કબજો પોતા માટે લઈ લેવા નહીં, પણ શ્રીમંતનું ઘર ઊંચડાથી, સ્વચ્છ વાયુથી અને ફળપાનથી ભરવા. માટે, પશ્ચાતાપયુક્ત મનુષ્ય જે કાંઈ સુખો મહાલેછે તે સુખોમાં તેનો આશય તો અન્ય જનોને સુખી કરવાનોછે. જ્યારે પશ્ચાતાપથી આ પ્રમાણે મનુષ્યનું એક પિશાચમાંથી ઉચ્ચ જાતિમાં રૂપાંતર થાયછે, ત્યારે પશ્ચાતાપને માનવ વિકાસના ક્રમમાં મહા બળવાન અને ઉત્તમ સાધન કહી શકાય. માટે, પશ્ચાતાપનું પ્રાપ્ત્ય એવું ઉત્તમ છે કે દૈવજ્ઞાન જે ઉત્તમ માર્ગ અને ગતિ પ્રાપ્ત કરાવેછે એવું એ અદ્ભુત છે, અને તે આપણે અહણુ કરવો જોઈએ. હવે મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે પશ્ચાતાપ અભિમાં જ્યારે દોષોની દહનક્રિયા કરવામાં આવેછે, ત્યારે એ દોષોનું સ્થાન જે આ દેહ છે તેનું દમન કરવું પડેછે. પણ તેનો અર્થ કાંઈ એવો નથી કરવાનો કે આ દેહ પોતે પાતકી

કે અધમ છે. આ સ્થૂળ દેહ તો પ્રભુજીએ સકળ ઐશ્વર્યસંપન્ન ધરી છે. આ દેહમાં જે અધમતા મનુષ્ય આરોપે છે તે વસ્તુતઃ તેની પોતાની અધમતા નથી. અધમતા તો એ દેહને આવી મળતાં ઇન્દ્રિયજન્ય ક્ષણિક અને પીડાકારી સુખોની છે. દોષ તો ઇન્દ્રિયજન્ય સુખના ઉપભોગમાં રહેલો છે અને નહીં કે આ કંચનની દેહમાં. અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોમાં જે દોષ છે તે એ છે કે તે તેનાં આવરણોથી આ દેહને સંકુચિત કરી નાખે છે. ઇન્દ્રિયજન્ય સુખો આ સ્થૂળ દેહને એવી જાતિ કરાવે છે કે હું આ દેહ સકળ સુખની ભોક્તા છું અને એ સુખો ભોગવવાં એ મારો આધકાર છે, અને એ સુખ વૈભવમાં મારું સકળ શ્રેય છે. અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખોમાં વિશેષ દોષ એ છે કે એ સુખો અધમ પ્રકારનાં છે, ક્ષણિક છે અને નિર્માલ્ય છે, અને પરિણામે દેહને તથા મનને તથા હૃદયને અધમતા અને નિર્માલ્યતા પ્રાપ્ત કરાવે છે. સોનાની થાળામાં જેમ લોહાંની મેખ, ગુલાબની શૈયામાં જેમ વિષડંસ સર્પ, ગોળમાં જેમ ખોળ, તેમ આ કંચનની કાયામાં કથિરતા ભરેલાં ઇન્દ્રિયજન્ય સુખો છે. એ સુખોથી આ દેહ સંકુચિત, દુર્બળ, અનારોગ્ય, કલુષિત અને બ્રષ્ટ થાય છે, અને એ મિથ્યા સુખો-રહિત આ દેહ થતા તે મહા બળવાન, ઐશ્વર્યવાન અને સકળ રિક્તિસિક્તિ ધારણ કરનારી થાય છે. મનુષ્યનાં મનમાં આ એક સ્વાભાવિક શંકા ઉત્પન્ન થશે કે જો ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ નિર્ધક છે તો પ્રભુજીએ મનુષ્યને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન દીધું જ શા માટે હશે, પંચેન્દ્રિયોને દેહમાં સ્થાપી જ શા માટે હશે. તો તે શંકાનાં સમાધાનમાં એટલો ઉત્તર પુરતો છે કે સ્થૂળ દેહને ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા છે, કારણકે સ્થૂળ દેહને પંચેન્દ્રિયો દ્વારા જ જ્ઞાન શક્ય છે, અને પંચેન્દ્રિયો એ રીતે આ સ્થૂળ દેહ માટે જ્ઞાનનાં સાધનો છે. પરંતુ, એ પંચેન્દ્રિયોનો ઉપયોગ આ સ્થૂળ દેહને એ ઇન્દ્રિયો થકી ઉપજતાં જ્ઞાન પુરતો જ છે અને એ ઇન્દ્રિયોનું અન્ય પ્રયોજન કાંઈ નથી, અર્થાત, એ ઇન્દ્રિયો જે સુખ આપી શકે છે તે સુખ ભોગવવા કાળે એ ઇન્દ્રિયો છે એવું કાંઈ નથી. સ્વાદિષ્ટ ખોરનો ગરજ ખાવા માટે થાય છે અને નહીં કે એ ખોર માંહેનો ઠળિયો; રાત્રિએ અધકાર વ્યાપ્ત હોય ત્યારે દિવાના માત્ર પ્રકાશની જ આવશ્યકતા છે, અને એ દિવામાં કાંઈ તન્મય બની જઈ આપણું વદનને દહન પીડા પમાડવાની નથી; ગુણ મંથ માંહેનું ગદન જ્ઞાનજ પ્રાપ્ત કરવાનું છે, અને કાંઈ એ મંથનાં પૃષ્ઠે આવી જઈ તેનો આહાર કરવાનો નથી. માટે, ઇન્દ્રિયો આ સ્થૂળ દેહને બાહ્ય જ્ઞાન માટે આવશ્યક છે, અને એ જ એ ઇન્દ્રિયોનું પ્રયોજન છે. કદાચને મનુષ્ય કહેશે કે ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન તે ક્યાંતો સુખપ્રદ હોય છે કે ક્યાંતો દુઃખપ્રદ, માટે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનની સાથે ક્યાંતો સુખ ક્યાંતો દુઃખ આ દેહ અનુભવે છે, માટે ઇન્દ્રિય જ્ઞાન અને ઇન્દ્રિય સુખ દુઃખ જુદાં પાડી શકાતાં નથી; માટે જો ઇન્દ્રિય સુખ ઉચિત નથી તો ઇન્દ્રિયજ્ઞાન પણ ઉચિત નથી, અને એ રીતે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉચિત નથી તો ઇન્દ્રિયો પોતે જ ઉચિત નથી અને માત્ર આ દેહમાં દોષરૂપે જ છે અને ઇન્દ્રિયો ના હોય તે જ ભલી, અને જો આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો વિષ્ણુ રૂપે છે તો પછી આ દેહ જે ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય છે તે દેહ પણ માત્ર એક દોષગ્રસ્ત માંસ

માટીનો બોળે છે, અને જો આ સ્થૂળ દેહ આવી અનુચિત છે તો પછી એનો વિકાસ, એની ઉન્નતિ, એવી સધળી વાતો સાર શૂન્ય છે. આ શંકાનાં સમાધાનમાં ઉત્તર એ છે કે ઈદ્રિયજન્ય જ્ઞાન અને ઈદ્રિયજન્ય સુખ દુઃખ એ બેઉ જોડે એક સરખાં લાગે છે તોપણ એક સરખાં નથી. બલિયારી મનુષ્ય લલનાને નયનથી નિરખતાં કામાતુર બને છે, અને બલિયારીને સ્ત્રીની સુંદરતાનું ચક્ષુદ્વારા થયેલું જ્ઞાન કામનું સુખ ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ ગૃહસ્થને સુંદરીની સુંદરતાનું જ્ઞાન ચક્ષુદ્વારા તેના ઉરમાં પૂન્યભાવ, સન્માનભાવ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ રીતે સુંદરીની સુંદરતાનું ચક્ષુદ્વારા થયેલું જ્ઞાન તેનામાં ઉત્તમ પ્રકારની સન્માનની ઉર્મિઓનું સ્ફુરણ કરાવે છે. ત્યારે જોડે ચક્ષુથી સુંદરીની મનહર કાંતિનું જ્ઞાન તો તે બલિયારીને તથા ગૃહસ્થને બેઢિને થાય છે, પરંતુ બલિયારી એ જ્ઞાનથી કામાવેશના સુખમાં મહાલે છે, અને ગૃહસ્થ એ જ્ઞાનથી ઉચ્ચ વિચારની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર રમણ કરે છે. માટે, ઈદ્રિયજન્ય જ્ઞાન અને ઈદ્રિયજન્ય સુખ એ ભુદાં છે. અને ઈદ્રિયો જ્ઞાન માટે જરૂરી છે તો કાંઈ એ ઈદ્રિયો જે અધમ સુખ પ્રાપ્ત કરાવે તે પણ જરૂરી અને ઉત્તમ છે એવું કાંઈ હજી નહીં. માટે આ દેહ તો પોતે ઉત્તમ છે અને એને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનારી ઈદ્રિયોમા પણ દોષ નથી. દોષ માત્ર ઈદ્રિયો દ્વારા ઉત્પન્ન થતા સુખોમાં લુપ્ત બનવામા અને એ રીતે આ દેહને સંકુચિત, નિર્બળ અને અધમ કરવામા છે. આ દેહનું તો ત્યારે જતનજ કરવાનું છે. આત્મ વૃક્ષનું છેદન તો હોયજ નહીં, કેરીના મીઠા મેવા માટે આત્મ વૃક્ષનું તો સર્વ કોષ હેતે જતન કરશેજ; પાણિયારાં ઉપરના જળના ધડા તો ઝહિણી મીઠાં જળથી ભરેલાજ રાખશે નહીંતો ધરમાં સર્વને તૃપા પીડન જખંડે સહન કરવું પડે; રત્નમણિને સર્વ કોષ તીજેરીમાં સંભાળથી રાખશેજ, નહીં તો એને તો ખોવાઈ જતાં ચોરાઈ જતાં પણ વાર પણ નહીં લાગે. માટે દેહને તો અનેક ભુગિતથી જળવી રાખવાની છે અને તેનાં ઇષ્ટ માટેના સકળ ઉપાયો મનુષ્યે યોગવાના છે. અને આપણી દેહનું ઇષ્ટ તેને બળવાન, સ્વચ્છ અને નિર્મળ કરવામા રહેલું છે. અને એ રીતે દેહને બળવાન કરવા માટે પશ્ચાત્તાપ જે દુર્ગુણોને બાળી ભસ્મ કરનાર તપ છે તે સહાયભૂત છે. વળી આપણે યાદ રાખવાનું છે કે પ્રભુજી પોતે સ્વયં નિર્મળ, અને સકળ પરિબળ છે, તો ન્યાંસુધી મનુષ્યની દેહને નિર્મળતા અને પરિબળ પ્રાપ્ત થયાં નથી ત્યાં સુધી પ્રભુજી મનુષ્યમાં આવી વાસ કરી શકશે નહીં. કોયલ જઈ આંખા ડાળેજ ટહુકા કરશે; ખરફ હિમાલય ઉપરજ પોતાનો વાસ કરશે; મનહર વાદિત્રાનો નાદ જે ધર લગ્ન પ્રસંગ હશે ત્યાંજ થઈ રહેશે; તેમજ જે દેહ નિર્મળ હશે તેમાંજ પ્રભુજી પોતાનું નિવાસ સ્થાન કરી શકશે. અને પ્રભુજીના માર્ગે પ્રભુજી સાથના સંગાથ માટે મનુષ્ય તૈયાર થાય, તો જેમ એ પ્રભુજીનાં ધર સુખ વૈભવો ભોગવવા તે ઉત્સુક છે તેમ તેણે પ્રભુજીને તેની નિર્મળ દેહમાં લાવી વસાવી આનંદમાં મહાલતા કરવા એ તેની ફરજ છે. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ દ્વારા મનુષ્યે પ્રભુ માર્ગમાં તેનાં પ્રથમનાં પાપો ધોઈ

નાખવાનાં છે, અને એ પાપો પશ્ચાતાપ અગ્નિમાં બાળી નાખતાં મનુષ્યે વિચાર કરવાનો નથી કે એ રીતે તો હું રખે મારો પોતાનો વિનાશ કરી નાખતો, કારણકે વિનાશ થતાં તો પછી પાપ અને પુણ્ય, નિર્મળતા અને અસ્વચ્છતા, એ સઘળી વાતો અને વિચારો મને કામ નહીં આવે. આવા વિચાર આવતાં પાપ માટેના ઉગ્ર પશ્ચાતાપમાંથી મનુષ્યે પાછું હઠવાનું નથી, પણ એટલું યાદ રાખવાનું છે કે પશ્ચાતાપના માર્ગે વિનાશ નથી પણ વિકાસ છે. ધ્યાનનું બી ખેડુતના હાથે ભૂમિદાહ પામેછે તો રખે એ બી ખેદ કરતું કે ખેડુતે મારો વિનાશ કર્યો, કારણકે એ ખેડુત તો એ બીને મોટા છોડ અને વૃક્ષ રૂપે ઉગાડવા પ્રયત્ન કરેછે; ધરનાં આંગણમાં ધરધણીએ કુવો ખોદ્યો તો ધર ખેદ રખે કરતું કે કુવાથી તો મારામાં પોલાણ પડી, કારણકે કુવાનાં જળથી તો એ ધરનાં માણસો કાળે મીઠાં જળ પીવા માટે ભરેલાં રહેશે અને ધરમાં સર્વ કોઈ આનંદમાં રહેશે; સરોવરનું જળ પશુપંખી અને સકળ જીવજંત પીયે તેથી સરોવર રખે સંતાપ પામતું કે મારાં જળ ધરી જશે અને હું શુષ્ક પડી રહીશ, કારણકે જેજે જીવાત્માઓની તૃપ્તિ થાયછે તેમના અંતઃકરણના તે સરોવરને આશિષથી તે સરોવરમાં જળ આવીજ મળશે. અને, વળી, રાજકુમાર, મનુષ્ય વિચાર કરશે તો તેને માલમ થશે કે ખદ્મુખ તો માત્ર બે સ્થિતિમાં છે. એક સ્થિતિ તે નાનકડાં બાળની છે જે સંસાર પ્રપંચની અજ્ઞાનતામાં અને નિર્દોષપણામાં માત્ર માતાને વળગી રહી પયપાનમાંજ નિમગ્ન રહેછે. અને બીજી સ્થિતિ તે મહાન યોગીની છે જે પોતાના આત્માને વિકાસના ક્રમમાં ઉંચે ઠાંચે પ્રભુજી સમીપ લઈ જઈ પ્રભુજીનાં ઐશ્વર્યયુક્ત બની રહેછે, અને એ સ્થિતિમાં તેને કાંઈ આપત્તિ, ઉદ્વેગ કે લેશ અનિષ્ટ સંભવતુંજ નથી. અને મનુષ્ય જે વળી વધુ વિચાર કરશે તો તેને સિદ્ધ થશે કે જેમ વૃક્ષ અને તેનું મૂળ, દિવસ અને રાત્રિ, જેમ સાગર અને તેનાં મોજાં, પરસ્પરના નિકટ સબંધમાં જોડાયલાંછે, તેમ જીવાત્મા અને પરમાત્મા એક બીજા સાથે નિકટ સબંધમાં જોડાયલાંછે, તો મનુષ્યે પશ્ચાતાપ દ્વારા પોતાની દેહને, મનને, હૃદયને નિર્મળ અને, બળવાન કરીને, અને એ રીતે તેનો વિકાસ કરાવીને પ્રભુજી સાથે સબંધ જોડવો અને પ્રભુજીની ઇચ્છાને આધીન થઈ રહેવું એ અત્યંત આવશ્યક છે. રાજકુમાર ! આ બધું શાસ્ત્રજ્ઞાન મેં વાચ્યું અને જાણ્યું, અને મેં તમને કહી સંભળાવ્યું અને તમે જાણ્યું, પણ એ શાસ્ત્રજ્ઞાનનો આપણે ઉપયોગ નહીં કર્યો તો એક મૂર્ખો-પાખ્યાન આપણને લાગુ પડેછે, અને તે હું આપને કહું. કોઈ એક શ્રીમાન યુદ્ધિશાળી અને વ્યવહારનિપુણ હતો, પરંતુ પરમાત્મા પદનું તેને જ્ઞાન નહીં હતું. એનાં ઉર વિષે ચિંતામણિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ અને તેની પ્રાપ્તિ માટે તે ઉગ્ર પરિશ્રમ લેવા લાગ્યો. તેનાં દ્રઢ સંકલ્પ બળથી અને ભગીરથ પ્રયત્નથી ચિંતામણિ તેને પ્રાપ્ત થયો. પણ તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે ચિંતામણિ તો અલભ્ય છે માટે મને તેની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. આવી બ્રાંતિ-અસ્ત થતાં તેણે તે ચિંતામણી લઈ લીધી નહી. અને તે ચિંતામણિ પછી

અદબ્ય થઇ ગયો ત્યારે તેને પરિતાપ થયો કે મેં ભૂલ કરી કે એ ચિંતામણિ પ્રહણુ નહીં કરી લીધા. અને એ ચિંતામણિની પ્રાપ્તિ માટે ફરીથી ઉપર પરિશ્રમનો આરંભ કર્યો, અને એની મૂર્ખતાની હાંસી કરવા સિદ્ધજનોએ હવે તેની આગળ કાચનો કકડો લાવી મુક્યો, અને એ મૂર્ખે તેને ચિંતામણિ ગણી પ્રહણુ કર્યો. આ દૃષ્ટાંતનો સાર એ છે કે મૂર્ખ માણસોને મૂલ્યવાન વસ્તુ હાથ આવેછે તે જતી કરેછે અને નિર્જીવ વસ્તુમાં પ્રીતિ રાખેછે. અને આપણે એવી મૂર્ખતામાંથી ઉગરવું હોય તો પ્રભુજનોનાં જ્ઞાનરૂપી જે ચિંતામણિ શાસ્ત્રો દ્વારા હાથ આવેછે તેને વિસારી દેવો નહીં, અર્થાત, પ્રભુજનોના માર્ગે વળ્યા પછી પાછા આપણે સ્થૂળ સુખ વૈભવો પ્રતિ વળવું નહીં, કારણ સ્થૂળ સુખ વૈભવો એ કાચના કકડા સમાન છે અને પ્રભુજનું જ્ઞાન એ ચિંતામણિ સમાન છે. હવે હું જીવું છું ત્યારે. જેમ બનશે એમ વહેલી પાછી આવીશ. તમે તો પ્રભુ માર્ગે પ્રયાણ કરજો, હું પણ એ માર્ગે મારો પંથ કાપીશ.

વૈરાજ—ભલે. સીધારો, પ્રભુ માર્ગમાં હું દ્રઢ રહીશ એ તમે જરૂર જાણશો. પણ તમે તો જરૂર જેમ બને તેમ જલદીથી પાછા આવજો.

કેશિનિ—પ્રભુજનોના માર્ગે ચઢ્યા પછી પ્રભુ ઈચ્છા હશે તેમ વર્તન કરી પ્રભુજ મને અહીં મોકલશે તેવી હું આવીશ. (જાયછે).

વૈરાજ—(સ્વગત). જીવન, જીવનનું રહસ્ય, જીવનનું સુખ, તે તો શાસ્ત્રની સમજણ, તે સમજણ પ્રમાણે વર્તન, તે વર્તન પ્રમાણે શરીર, મન, હૃદયનો વિકાસ, એ વિકાસ દ્વારા પ્રભુજનું જ્ઞાન, અને એ જ્ઞાન થકી ઉદ્ધાવનું ઉચ્ચ કોટિનું સુખ, એજ જીવન, અને નહીંકે જીવાર, મદિરાપાન, અનીતિનું આચરણ કરનારા મિત્રો, છળકપટ, અસત્ય, વ્યભિચાર અને એવા અનિષ્ટ આશયો અને તદ્દનુસાર આચરણ. હવે બસ પ્રભુજની આરાધનામાં તત્પર રહેવું, જેથી પ્રભુજ મને દ્રવ્ય આપે, અને હું એ દ્રવ્ય કેશિનિને આપુ, અને કેશિનિ તેથી પ્રસન્ન રહે. ચાલ, ઈશ્વર સ્તવનમાં ત્યારે હવે પ્રવૃત્ત થાવું. (જાયછે).

અંક ૧.

પ્રવેશ ૧૧.

દેવત—(પુલોમાને). મળત્યાગ માટે મારે અહીં ઉતર્યા વિના ચાલે તેમ નથી, માટે તમે પણ નીચે ઉતરો, અને હું તમને નીચે ઉતારું તો તમે કાંઈ નાસી જવાનો ફાકટ પ્રયત્ન નહીં કરશો એવી આશા રાખું છું.

પુલોમા—હું આ વગડામાં રસ્તો જાણ્યા વિના ક્યાં અને કેમ નાસી જઈશ !

દેવત—તે બધું ખરું, પણ મારે તો સાવચેતીના ઉપાયો લેવા પડે. (ઘોડાના ગળાનાં માંથી લાંબી રસી છોડીને). મારે આ ઝાડ સાથે તમને બાંધવાં પડશે.

પુલોમા—(ગદગદિત સ્વરથી). અરેરે ! જે પુરૂષને પ્રભુજએ બાહુબળ આપ્યું તે જીવંતિનાં બંધ છોડવા તે શું જીવે બંધ દેશે ! હલેસું જે નાવ માટે જળને

કાપીને માર્ગ કરે તે શું નાવને ઝપાટો મારી ઉંધી વાળી જળમાં ડુબાડશે ! સરોવર તીરની શાંત શીતળ લીલા તે શું રેતીનાં રણુની શુષ્કતા ધારણુ કરી ત્યાં વિહાર કાળે આવતાં સજ્જનોનાં વદનને પરિતાપ પમાડશે ! જે રાજ-માર્ગ રાય રંકે સર્વ રાહદારીઓને પોતપોતાના અનેક લતાઓનાં જુદાં જુદાં ધામે પહોંચાડે તે શું ભૂલભૂલામણીનું ભટકણુ રાહદારીઓને કરાવશે !

રેવત—મારા મહેલે પહોંચ્યા પછી તમે કહેશો તે પ્રમાણે કાળજીથી અને પ્રીતથી હું તમારું જતન કરીશ, પણ અહીં વગડામાં તો મારે સધળી તમારા માટેની લાગણી દૂર કરવીજ પડશે.

પુલોમા—ભલે ત્યારે તેમ કરો. (રેવત તેણીને બાંધે છે તેમ તેણી બંધાય છે). તમારે જેટલું તાણીને બાંધવું હોય તેટલું બાંધજો. મારી ના નથી.

રેવત—(પુલોમાને ઝાડ સાથે બાંધ્યા પછી આંધે મળત્યાગ માટે જતાં. સ્વગત). હવે એનાથી છુટી કે નાસી જઇ શકાય તેમ નથી, પણ તોયે હું ધાંડુંછું કે હું ઉંચે પેલા ટેકરા ઉપર મળત્યાગ માટે ચડું તો સાંડે જેથી આ પુલોમા ઉપર એ ઉંચાં સ્થળથી નજર રાખી શકાય અને કાંઇ છુટી જાય કે નાસી જાય તો તુરત પાછળ દોડી પકડી શકું. (એક ઉંચા ટેકરા ઉપર ચડતાં). આ ટેકરા ઠીક છે; અહીંથી પુલોમા બરાબર દેખાય છે.

પુલોમા—શ્રી પરમાત્મા ! આ કોઇ રાજા મને મહા દુઃખ દે છે, દુઃખને સુખ સમાન ગણી એમના તરફથી પામતી પીડા હું શાંતિથી સહન કરીશ, કારણકે હું જાણું છું કે આ દુષ્ટ મને દુઃખ દેવાનાં તેનાં કૃત્યોમાં ફાવશે, પણ માંડે શીયળ ભંગ કરવાના તેના દુષ્ટ હેતુમાં તે મારાં શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ફાવી શકવાનો નથી. પણ મારા તાતજનો મારા ઉપર હદપાર પ્રેમ છે અને મારી આ દુર્દશાને લીધે એમના જીવને કોઈ પ્રકારે સાંત્વન નહીં થતું હશે તો પ્રભુજી એમને જેખી દીલાસો આપી એમનું દુઃખ ઓછું કરજો. મારા સ્વામી પણ જે અચ્છાનતામાં મારો અનાદર કરતા હતા તે પોતાની ભૂલથી હવે મહા પરિ-તાપ પામતા હશે, માટે એમનાં વ્યાકુળ મનને પણ આશ્વાસન દેશો.

મહાત્મા—(સ્થૂળ રૂપ ધારણુ કરીને બાળુએ. સ્વગત). બળિયાં જનો બીચારાં નિર્દોષ લોકોને દુઃખ દે છે તેનો જગતમાં પાર નથી ! પિંપલાદ રૂપિ મારા શિષ્ય તેમની પુત્રીને સહાય થવા હું સકળ વિશ્વને સૂચના કરું. (વિશ્વને). આ પિંપલાદ રૂપિની પુત્રી તેના પિતાની પ્રભુપરાયણતા પરત્વે વિશ્વમાં માનનીય છે. રાજ-પુત્રીની મહેલમાં જે પ્રકારે સંભાળ લેવાય, સકળ સગવડો સચવાય, તે પ્રમાણે તમે સર્વ વૃક્ષ, સરિતા, ગિરિ, પશુ પંખી, સર્વ કોઇ આ મહાન યોગિની પુત્રીની સેવામાં પ્રવૃત્ત થશો, એ પ્રભુજીને પ્રીતિનું કાર્ય થઇ પડશે, તમારા સર્વનું ગૌરવ મહત્વ પ્રતિપાદન થશે, મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થશે. (અદબ્ય થઈ જાય છે).

(અચ્છાન જગતને મહાત્માની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં, જે વૃક્ષ સાથે પુલોમાને

આવવામા આવી હતી તે વૃક્ષ તેણીનેજરા પણ અળવળ નહી આવે એવી રીતે ભૂમિ ઉપર તૂટી પડેછે અને તે રસી અનેક ગાળા અને ગાંઠોમાંથી છુટી જાયછે.)

રેવત—(સ્વગત). અરે, પેલું વૃક્ષ તૂટી પડ્યું અને પુલોમા તો જાણે છૂટી ગઇ હોય તેમ છૂટી દેખાયછે ! લાવ દોડું. (મળત્યાગ કરતાં ઉભો થઈ દોડવા જાયછે. પરંતુ જે ટેકરા ઉપર તે ચઢ્યો હતો તેમાં એકાએક ખોલ પડેછે અને તે તેમાં નીચે ઉતરી પડેછે)

પુલોમા—(સ્વગત). અરે ! પ્રભુજી ! આપે મને તો છુટી કરી દીધી પણ પેલા ટેકરામાં ભૂકંપ થતાં એ દુષ્ટ રાજા દેખાતા નથી તો કાંઇ ડુંગરામાં પડેલા ખોલમાં ઉડા ઉતરી પડ્યા હશે કે શું ! એ અહીં દેખાતા નથી તો હું અહીંથી નાસી તો નહીં જવું કારણ મેં મારાં મુખથી એમને કહ્યું'છે કે હું છુટી હઈશ તોપણ અહીંથી નાસી નહીં જઈશ. અરે ! નાસી જવાને બદલે મનુષ્ય અવતારમાં પરા-પકારતાં કર્તવ્ય તરીકે મારે એમને ખોલમાં ઉતરી પડેલા બહાર કઢાડવા જોઈએ. મારા તાતજીએ મને અનેક પ્રસંગે શાસ્ત્રવચન કહી સમજાવ્યું છે કે “ જે યાત્રી સર્વ ભૂતોને આત્મામાં સમાયલા જીવેછે, અને આત્માને સર્વ ભૂતોમાં સમાયલો જીવેછે, તે કોઈ પણ પ્રાણીની નિંદા નથી કરતો. ” તો આ રાજાને હું મારો વૈરી નહીં ગણીશ અને એમની સહાયતાએ જતાં નહીં અચકીશ. લાવ, એમ કહું કે જે રસીથી એમણે મને બાંધી હતી તે રસીથી હું એમને પેલા ખોલમાંથી બહાર કઢાડું. (ડુંગરા ઉપર ચઢી નજર કરતા રેવતને ખોલમાં પડેલો જોઈને. તેને). તમે કાંઇ ચિંતા કરશો નહીં. આ રસી હું નીચે ઉતારું તો તમે એક છોડો જાલો. (રસી નીચે ઉતારેછે). અને બીજો છોડો હું આ ખડક સાથે બાંધું છું, તો તમે રસી ઉપર ચઢીને બહાર નીકળી આવો. સંભાળીને ચઢજો. ભગવાન રક્ષા કરશે.

રેવત—(ખોલમાંથી). બહુ કૃપા કરી. તમારો ઉપકાર હું જીવીશ ત્યાં સુધી નહીં બુલીશ. (રસી ઉપર ચઢવા પ્રયત્ન કરેછે પણ પ્રથમના પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળ જાયછે. સ્વગત). આ રસી ઉપર ચઢતું નથી તો બહાર કેમ નીકળાશે ! (ચઢવાના પ્રયત્ન કરેછે. તેણીને). એ તો હું રસી ઉપર ચઢીને ગમે તે પ્રકારે બહાર આવીશ. પણ તમે જતાં ના રહેશો એટલું કરજો.

પુલોમા—હું, નાસી નહીં જવું, નાસી નહીં જવું. તે માટે લગીરે ચિંતા ના કરો. (સ્વગત). એમને રસી ઉપર ચઢીને બહાર આવવાનું ફાવતું નથી અને એમને બહાર આવવાનું બીજું કાંઈ સાધન છે નહીં, ત્યારે હવે કેમ કરવું ! (તેણી તેને ઉગારવાના વિચાર યોજતી બેસેછે). (વૃક્ષો હીંડતાં આવી તેણીની આસપાસ ઘટા કરેછે અને પોતાનાં ફળપાન તેણી આગળ આહાર માટે ભૂમિ ઉપર નાખેછે. આ સત્કારથી હર્ષ પામતાં).

ગાયન. ૨૪

વૃક્ષલતાઓ વિપુલ ! મુજ દયા ઉર થું આદરી !

વદન વિશ્રાંતિ કાળ વિકસાવો વિપુલ લહેરી !

તમને તો વસી ગઇ હું મન પાધરી,

કરી રહ્યાંછો તમે કેટલી મુજ ચાકરી !

વૃક્ષ.

સીંચીશ ક્યારે જળ તમને, ક્યારા કરી !

પાનખર રહિત, વસંતથી રહેજો સદા ભરી,

તમે જાજો પ્રભુજીથી કલ્પતરમાં ફરી.

વૃક્ષ.

(પંખેરા કચુતર કપેર ચકલાં પોપટ ભૂમિ ઉપર ઉતરી જે ફળપાન વૃક્ષ ઉપરથી ભૂમિ ઉપર પડ્યાંછે તે ચાચથી વિણીને તેણીનાં મુખમાં મુકવા માંડેછે).

ગાયન. ૨૫

પંખેરાં પ્રિય ! થઇ તમ અતિ મહેરબાની,

માનતી હતી નહી હું તમને આવાં જાની !

પંખેરાં.

પરોણા ચાકરી કરો આટલી મુજ શાની !

મેં નથી કરી ભલામ, તમ સાચુ જોવાની.

પંખેરાં.

પાડ માતું તમારો, લેજો તે તમે માની,

આપજી ! બહુ કરો ના જીત ખવડાવવાની.

પંખેરાં.

મુજ પેટ જઇ ફાટી, થાશે મને કાંઇ હાનિ,

રહેશે પછી તમારેજ ચાકરી કરવાની.

પંખેરાં.

હું ખાતું, તમે નહી, એ રીત ક્યાની !

તમે ખાવો તો હું પણ તમ હાથ ખાવાની.

પંખેરાં.

સાચાં પ્રેમી છો તો હશે પ્રભુ ઘાની,

બદલો દેવાની તો પ્રભુ રીત છે જાની.

પંખેરાં.

(સરિતાનું વહેળિયું ત્યાં ફંટાતું આવેછે અને તે ઉપર એક કમ'ડળ તરતું છે તે જોઇને. સ્વગત). અરે, આ થું ! આ તો મેં ફળ ખાધાં એટલે હવે મને પાણી પાવા માટે સરિતાનો ફાંટો અહીં વેગે ફંટાતો આવેછે ! (સરિતા જળ તેણી આગળ આવીને સ્થિર થાયછે).

ગાયન. ૨૬

સરિતા બહેની ! તમે પણ જ્ઞાને લીધો શ્રમ આટલો !

હું તો કેણુ, મુજ કાળ અવર મારે નીકળો !

સરિતા.

સકળ જીવ જ'તને દેવાં જળ, એ તમ ન્યાય ભલો,

મૂર્ખ માનવને ધટે કરવો અનુકરણ તમ દાખલો.

સરિતા.

કરું સરિતા બહેનીને મુજ આશિષ કેરો ચાહલો,
કરી શું શકીશ ખીજો તો આ ઉપકારનો બદલો ! સરિતા.

જળ મીઠાં તમારાં થાવો અમૃત રસ લાગલો,
સાગર સ્વામી ખારો તે થાજો મીઠો વહેલો. સરિતા.

(બકરી આવી કમંડળ પાણીથી ભરી પુલોમાના મુખ આગળ ધરેછે).

બકરી બહેની ! માનું તુજ આભાર પણ કેટલો !
નિદોષ તું, થયો નિદોષ કાજ તને દયા ઉથલો. સરિતા.

સિંહ સરખો વર્તાવવો વશ થજો તને સહેલો,
તુજ સ્તને દૂધ સંચય હોજો બેંસને જે હોહેલો. સરિતા.

રેવત—(રસી ઉપર ચઢીને છેવટે બહાર આવી શકેછે. ખાલુએ. સ્વગત). આ સુંદરીના પ્રેમમાં તણાતાં મારો આ ધડી મરવા વખત આવ્યો હતો, અને એણે રસી નીચે બોહમાં નાખી તો હું તે ઉપર ચઢી બહાર આવી શક્યો ! એણે મને ઉગારવા રસી નહી નાખી મને ઉગારવાનો પ્રયત્ન નહી કર્યો હોત તો હું કદી બહાર નીકળવા પામતે નહી, કારણ હું અહી આ બોહમાં પડ્યોહું, એવી કોઈને બપ્પર પડતે નહી અને કોઈ મને બહાર કઢાડતે નહી, અને ભુખ તૃષાથી પીડાઈ હું જરૂર મૃત્યુ પામતે ! અરે ! પણ, પુલોમા તો પેલી બેઠીછે અને નાસી નથી ગઇ ! અને એની આગળ આ બધાં વૃક્ષો વિંટળાઇ પડ્યાંછે અને વાયુ વિમળ લહેરી નાખી રહ્યોછે, પંખીઓ ગાનતાન અને કલરવ આનંદે કરી રહ્યાંછે, આ સરિતા અહીં કંટાઇ આવીછે ! આ બધો ચમત્કાર શું ! શું કાંઈ ઈદ્રાણી, કે લક્ષ્મી કે સરસ્વતી તેણી હશે ! મને એના પ્રતિ આ પળે મહા સન્માન પૂર્વક ડર ઉત્પન્ન થાયછે, કે રખેને મારા ઉપર કોપતાં મને અહીંજ બાળી ભસ્મ કરી નાખે. અરે ! પણ, આ એની સુંદર કાંતિ નિરખી પ્રેમમાં હું બની જાવુંહું, અને એ પ્રેમ કહેછે કે એ પ્રેમ કાજ એકવાર પહાડનાં પોલાણમાં તું ઉતરી પડ્યો તો દવે ખીજ વખતે એના કોપથી બાળી ભસ્મ ભલે થઈજ, પણ એને તારાં ધર ઉપાડી તો જરૂર જવી. એણે મને મરતો ઉગાર્યોછે એ બધો એનો મારા ઉપર ઉપકાર તો ખરો પણ એ ઉપકાર પ્રેમે વિચારી જોવાનો નથી. રેતીનાં રણને સરોવર તીરની શીતળ લીલા પ્રગટાવવાનું હોયજ નહી; ગગનના વિસ્તારને વળી પંખેરાં કાળે કાંઈ રાજમાર્ગો કે શેરીઓ કે ચકલાં બાંધી આપવાની ફરજ હોયજ નહી; સર્પને છાનામાના હોડવાનો અધિકાર તેને વળી શૈયામાં ભરાઈ સૂતેલાને ડંસ દેવાનો અધિકાર નહી એવું હોયજ નહી. માટે, પ્રેમ ! તારૂં પ્રાબલ્ય આ સમયે તું પ્રગટાવે તેમાં મારાથી તને આડે અવાયજ નહી. પ્રેમ ! તારી અદ્ભુત શક્તિનું તું દર્શન કરાવ; તારી રિદ્ધિસિદ્ધિનાં ફળ તું આપ; તારી પૂર્ણ કળામાં ભલે તું આ પળે ખીલી નીકળ. લાવ, ત્યારે, હમણા એકે અક્ષર બોલ્યા સાંભળ્યા વિના હું એને પાછો ઘોડા ઉપર નાખી લઈ નાસું.

ગાયન ૨૭

રોકશે ના ક્યાંયે, પ્રેમદેવ, પ્રતાપી પુરા,
મહાશ્વરા, ચોસઠ કળામાં નહીં જે અધુરા. રોકશે.
વનરાજને વનમાં વિચરતાં કાણુ વારનારા !
ગર્જનાને ગગનમાં કહો કાણુ ઘેરનારા !
હરીને હીંડતા ત્રૈલોક્યમાં કાણુ હરનારા !
પ્રેમ પારધિ ! એવા તમે સર્વત્ર સંચરનારા. રોકશે.
સરિતા જળને રોકશે શું માટીના ક્યારા !
ઉકરડા ઉંચા શું ગિરિથી વધનારા !
દિવેલ દિવેટ દુખાડશે શું રાત્રિના તારા !
પ્રેમને રોકશે શું અવર જન દારા ! રોકશે.

(તેણી પાસે જતા ધીમેથી પગલા ભરતાં. સ્વગત). આ સુંદરીની કાંતિ તો આ પળે પ્રથમ કરતાં પણ અતિ ઘણી આકર્ષક અને અલૌકિક મને લાગે છે ! આવી સુંદરીને જે હું પ્રેમદા નહીં કહું તો પ્રેમદેવને લાજ મરવા જેવું મેં કયું ! પ્રેમના પંથમાં જે પોલાણુ આવી પડ્યું તો પછી પ્રેમ પરાક્રમમાં પુણાજ પડ્યો ! રવી પ્રકાશમાં જે રત્નમણિ નહીં પ્રકાર્યું તો ધિક્કાર છે એ જાનવદ્યમાન જ્યોતિને; વાયુ લહેરીમાં કાગળની પતંગડી નહીં ઉડી જાણી તો ધિક્કાર છે એ વાયુના વેગને ! પ્રેમ જે આવી સુંદરીને નહીં વરશે તો શું કાળી કદરૂપી ડાકણી સાથે પ્રીત કરવા જશે ! જે રાત્રિ ગગનમાં તારલા નહીં પ્રગટાવશે તો શું ડુંગરાની ગુહાઓ પ્રગટાવશે ! નિશાળમાં વિદ્યાવિલાસી વિદ્યાર્થીને વિદ્યાદેવી પ્રસન્ન નહીં થશે તો શું હીસાળ શીખવવા ઉભાં કરેલાં કાળાં પાટિયાંને પસંદ કરશે ? માતા જે પારણે સૂતેલાં બાળને હેતથી હીંચોળશે નહીં તો શું ધરનાં બારી બારણાંનાં કમાડને પારણાં પેઠે ઉઘાડવાસ કરશે ! પ્રેમ, પ્રેમ ! તું આ પળે જગૃત થયો છે તો જગૃત બરાબર થા અને બરાબર રહેજે; આ અપ્સરાને ઉપાડી જવાનું ચૂકીશ નહીં. કંઈ સાધારણ જૂલ થઈ તો તે તો કરી નહીં કરી સરખી કહેવાય, પણ તું આ પળે આ સુંદરીને ઉપાડી નહીં જાય એવી જૂલ કરે તે તો નહીંજ ચાલે. ધરને વાળ્યા વિના અને સાફ કર્યા વિના રહેવા દેવાય, પણ તેથી કાંઈ તેને અગ્નિ લગાડી તે સમુજ્યું હતું નહીં હતું તો નહીંજ કરી દેવાય ! તાપ લાગતાં વદન ઉપરથી પહેરણુ અંગરખું કે પાલ્લી કદાહી બાળુએ મુકાય, પણ તેથી કાંઈ કંઈથી લાખોનાં મૂલ્યનો રત્નજડિત હાર કદાહીને કોરાણે નાખી નહીં દેવાય ! માતા ધરનાં રાચરચીલાં કાંઈ કોષમાં ભલે ફાંદી નાખે પણ તેથી કાંઈ તેણીથી કાંઈ નિજ બાળ બોળામાંથી જૂમિ ઉપર નહીં પછાડી દેવાય ! (તેણી પાસે જઈને તેણીને નિદ્રામાંથી ઉઠાડતાં). તમે ડુંગરાના ખોદમાંથી મને બહાર નીકળવા રસી ઉતારી તે બહુ સાફ કર્યું; હું મહા મહેનતે એ દોરી ઉપર ચઢીને બહાર આવી શક્યો.

પુલોમા—તમે સલામત અને ખુશી આનંદમાં બહાર નીકળ્યા તે પ્રભુજનો પાડ માનવાનો છે.

રેવત—હવે એ પાડ તો વહેલો કે મોડો જ્યારે મનાશે ત્યારે માનશું. એવું કાંઈ નહીં.

પુલોમા—લલ ત્યારે જેમ તમારી ઇચ્છા.

રેવત—અમારી ઇચ્છાની વાતજ ક્યાં છે? બૂલા પડેલા ઘર ભેગા થયા તો પછી કલાક વહેલું ખાધું કે કલાક મોડું ખાધું તેમાં ઇચ્છાની ક્યાં વાત છે? એ તો માત્ર સમય અને અનુકુળતાની વાત છે; પાંજરે પુરાયલું પક્ષી પાંજરામાંથી બહાર નીકળી ગયું, પછી વૃક્ષ ઉપર જઈને પ્રથમ ખેસે કે ગગનમાં પ્રથમ ઉડે ઉડે કરે, એ તો સંજોગો અનુસાર અને તેનાં ચિત્તની વિવિધતા કે સ્થિતિ અનુસાર છે, તેમાં કાંઈ તેની ઇચ્છાનો સવાલજ નથી; બંદુકમાંથી છુટેલી ગોળી તેના માર્ગમાં જે કાંઈ ઝાડપાન જન જનાવર મનુષ્ય આવી ચડશે તેને જઈ ભેટશે તો એ તો તેને અમુક દિશામાં પ્રાપ્ત થએલી ગતિનો સવાલ છે અને તેની ઇચ્છાનો સવાલ રહેજોજ ક્યાં? માટે, હું આ પળે પ્રભુનો પાડ માની શકતો નથી તે આ સ્થળના અને આ પળના અમુક સંજોગો પરત્વે છે અને કાંઈ મારી ઇચ્છાનુસાર નથી. પણ, સુંદરી! મેં તમને ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતાર્યા હતાં તે પળે તમે મને કહ્યું હતું કે હું અહીંથી નાસી નહીં જઈશ. તમારા એ બોલો તમે અહીં ખેસી રહીને સિદ્ધ કરી આપ્યાછે, પણ, સુંદરી! હું ધારું છું કે ત્યારે હવે તમે મારી સાથે મારા ઘર આવી મારી ઇચ્છા સિદ્ધ કરી આપશો.

પુલોમા—પણ મને તમારી સાથે તમારા ત્યાં લઈ જઈને શું કરશો?

રેવત—ત્રેમ રંગમાં તમારી સાથે રમીશું.

પુલોમા—પણ હું એ રીતે તમારી સાથે નહીં રમી શકીશ, માટે તમારે એકલાએજ પોતાની સાથે ત્રેમ રંગમાં રમવા જેવું એ તો પછી થશે. મેરલીઘરની મેરલી નહીં વાગશે તો પછી મેરલીધરે મોઢાંની સીસોટીથીજ રાગ ઉપજવવાનો શ્રમ લેવો પડશે અને પોતાની સીસોટીના સ્વરથીજ તેણે રાગ રહેવું પડશે; ખેડુતને વૃષા જળ સહાય નહીં કરશે તો અનાજના ગાડાં ભરી ઘર લઈ જવાને બદલે ખેતરમાં ખાતરના ઢગલાને જળવીનેજ ખેસી રહેવું પડશે; વાયુ વિમળ લહેરી નહીં વિકસાવશે તો સરોવર સપાટીને શિથિલ પડી રહેવુંજ પડશે. માટે મારાથી તો તમે કહો છો તે રીતે નહીં રહેવાશે, પછી તમારે મને લઈ જવી હોય ત્યાં બંધે લઈ જવો.

રેવત—સુંદરી! તારે તમે મને કહો કે તમે પરણેલા છો શું કે આ પ્રમાણે મારી સાથે પ્રીતમાં જોડાવા ના પાડો છો.

પુલોમા—હા. હું મારા સ્વામીને વરેલી છું અને તેમની સાથે સાચી પ્રીતમાં હું મહાહું છું.

રેવત—પણ ત્યારે તમે મારી સાથે પ્રીતમાં મહાલો તો શું?

પુલોમા—શું તો એ કે મારી દેહમાં રંગે રંગમાં કાડા પડે, મને દસે દિશાઓ ઘેરી મને દાખી ભચ્છી મારો સંહાર કરી નાખે, હું ભવોભવની નર્ક યાત્રાના પામતી થઈ જનું, મારો આત્મા બ્રહ્મ થઈ જઈ તે નષ્ટ થઈ જાય. અને

વળી ખીજું થાય તે એ કે એ પાપ થકી ગગનના સૂર્યનારાયણના પ્રકાશ નિસ્તેજ થાય, સાગરનાં નિરવાધ જળ શુષ્ક થઇ જાય, આ વિશ્વને થંભાવી રાખનારા સત્યના પાયા તૂટી પડે અને વિશ્વનો નાશ થઇ જાય.

રેવત—અરે ! એમાનું કાંઇ પણ નહીં થાય. તમે તો ભ્રમણામાંજ બટકોઠો. અને જો તમે આ પ્રમાણે કરશો તો મારે દલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે મારે પાછા બળથી તમને લઇ જવા પડશે.

પુલોમા—તમારી દુષ્ટ ઇચ્છા કાજે મારાથી રાજીખુશીથી તો તમારી સાથે નહીં અવાય અને ભલે તમે મને બળાત્કારથી ઉપાડી જવો. સમૃદ્ધ શહેરની સમૃદ્ધિને સરિતાના પરના જળ ભલે તાણી જાય, પણ સમૃદ્ધ શહેર એ સમૃદ્ધિને ઉપાડીને કયાંય ચાલી જાય એ અશક્ય છે; ઘાસનાં તરણાંની પેઠે ગિરિ કાંઇ વાયુનાં ટુંકવાથી પોતાનું સ્થાન છોડીને આમતેમ જવાનો નથી, પછી ભલે ભૂમિ માત ભૂકંપથી પાતાળમા તેને ઉતારી દે; વિપુલ વૃક્ષલતા જે શીતળ ઝાંખડા દેનારી તે કોઇને લૂ લગાડવા જવાની નથી, પછી ભલેને દાવાનળ પ્રગટીને કોઇને ભસ્મ કરી નાખે.

રેવત—તમે હાથે કરીને સખ્ત પગલાં તમારા વિરુદ્ધ મારી પાસે ભરાંવાંછો અને પછી વળી તમે દોષ મને દેશો.

પુલોમા—એક રૂપિની પુત્રીને, એક સ્વામીની પત્નીને, એક શિયળ સાચવનારી તરૂણીને, તમે આ પ્રમાણે પીડવા તૈયાર છો એ શું તમને તમારા મન દોષા નથી લાગતા, અને શું એ દાસી દોષો નથી કે હું તમને દોષ દર્શાવ્યો ત્યારે તમે દોષિત થશો ? તમે આવું દુષ્ટ અને ક્રૂર આચરણ કરતાં અટકો એટલી મારી વિનંતિ છે. (પગે પડે છે). શરીરમા રમતુ બાળક વાયુને વિનવે છે કે વેગે વાઇ ધૂળના ગોટા ઉરાડી મુજ આંગેા ધૂળથી તુ ના ભર; વગડામા માર્ગ ભૂલેલો પટેમાર્ગ મધ્યાનહે હાથ જોડીને સૂર્યનારાયણને પ્રાર્થના કરે છે કે ઉજી લૂ વરસાવી મને બાળી ભસ્મ ના કરો; બાવનાચંદન પોતાની દેહતું બળીદાન અગ્નિ ઉપર દેતા સુવાસ સર્વત્ર પ્રસરાવવા ઉકરડાને વિનવે છે કે તું તારી હુર્ગંધ જાઝી ના પ્રગટાવ.

રેવત—એ તો મેં બલાઇથી તમારી સાથે આટલો વખત વાત કરી એટલે તમે આ પ્રમાણે તમારી વાક્યાતુરી લગાવી મને ભૂલાવામા નાખશો એ હું પ્રથમથી ધારતો હતો. (કુર સ્વરથી). લ્યો, હવે ઉભા થઇ ચાલવા માંડવું છે કે કેમ ?

પુલોમા—(ઉભી થતાં). લ્યો. ત્યારે ઉભી થાવુંછું અને ચાલવા પણ માંડુંછું. (ચાલવા માંડતાં, સ્વગત). ભગવાન ! માફ શિયળ સાચવવામા તમારી સહાય વાચુંછું (સિદ્ધ સામેથી આવે છે).

રેવત—(સિદ્ધથી ડરી જઇને). અરે ! આ તો સિદ્ધ સામેથી આવે છે ! હુંગરાના ખોદ-માંથી હું જીવતો નીકળ્યો પણ આ સિદ્ધનાં મુખમાંથી જીવતો નહીં નીકળાશ.

પુલોમા—(સિંહ પાસે આવીને તેણીના હાથ પગ ચાટેછે. તેને). ભાઈ વનના રાજા ! તું ક્યાંથી આવેા હાંફળો હાંફળો દોડી આવ્યો ! કાંઈ તારી આ બહેન માર્ગમાં ભૂલી પડી હોય અને તેને તું હુંડવા નીકળ્યો હોય એવો ખાવરો બની ગયેલો તું તો લાગેછે ! (તેણી તેની કેશવાળી સરખી કરેછે). (સિંહ રેવત ઉપર તડાપ મારવા બંધછે). ના. ભાઈ, ના. રખે એવું કાંઈ કરતો. એવું અડપલું કરે તે તો મને ના ગમે. તારે એમની સાથે શું કામ છે ? તું તારે મારી સાથે રહેને. (સિંહ ગરદનમાંથી રેવતને પકડવા જતો હતો પણ પાછો હઠેછે).

રેવત—રૂષિપુત્રી ! પતિની પતિવ્રતા પત્ની ! આ બીજી વખતનું તમે મને જીવતદાન દીધુંછે. હવે મેં મારો અપરાધ જોયો અને જાણ્યો અને પશ્ચાત્તાપ કર્યું. તમે મારાં માતા છો અને હું તમારો પુત્ર છું. હું આ પળે તમારી સંગાથે આવીને તમારા પિતાના આશ્રમે અને તમારા પતિના પડખે મુકવા આવુંછું, કેમકે વગડામા તમને એકલાને માર્ગ એકદમ જડશે નહીં અને તમે ભૂલા પડશો. માતા ! મારી ભૂલનો, મારા અપરાધનો મને બહુ પસ્તાવો થાયછે.

પુલોમા—ભાઈ ! પસ્તાવો જરૂર કરો અને કરેલી ભૂલ સુધારી દો જેથી ફરીથી એવી ભૂલ નહીં થાય. તમે મને માર્ગ દેખાડવા આવોછો એ મારા ઉપર બહુ મહે-રબાની કરોછો. (ચાલવા માંડેછે). (સિંહને). ભાઈ ! તું પણ ગમે તો મારા તાત અને મારા પતિ પાસે ચાલ. (સિંહ તેણી સાથે ચાલવા માંડેછે).

ગાયન ૨૮.

ધન્ય, પ્રતાપી વનના રાજન,	
દયા ધરી, કર્યું કુરતા ઉન્મૂલન,	
અબળા અબળ ઉપર ભલે કર્યું મન.	ધન્ય
અચળ રહેા સાત્રાજ્ય, તું ભાગવે વન,	
સો સિંહ બળ વસો તુજ વદન,	
રૂઠો તુ, જે અબળાને નવ કરે પીડન.	ધન્ય
તું રાજનનું ઘટે મને કરવું વંદન,	
આયુષ્ય દીર્ઘ અર્પો તને લલા લગવન,	
સદા રહેજો સુખી મન વદન પ્રસન્ન	ધન્ય

પુલોમા—(માર્ગમા રેવતને). તમારે આ પ્રમાણે શ્યામ મુખના બનીને તથા લજ્જા અને ખેદ પામીને ચાલવા વખત આવ્યોછે તે માટે હું અત્યંત દલગીર છું. મનુષ્યે કંઈ શ્યામ મુખના થઈ રહેવા વખત લાવવો ઘટિત નથી. મનુષ્યે તો સદા ઉજ્જવળ મુખના બની રહેવાનું છે. સરોવરના તીરે તો સદા શીતળ મનહર લીલાજ શોભે; વ્યોમને સદા તેજોમય તારલા અને ગ્રહોજ શોભે; જનનીને તેના ખોળામાં આનંદે હસતું તેનું પ્રિય બાળજ શોભે; તેમ મનુષ્યને ઉજ્જવળ મુખજ સદા શોભે. ઉજ્જવળ મુખના થવા મુખ્ય નિયમ એ છે કે મનુષ્યે ચોતા

માટે પોતાનો કાંઈ પણ સ્વાર્થ કે વિષયતૃપ્તિ યોજવી નહી. અમુક દૃષ્ય પદાર્થ અમુક રંગનો દેખાયછે તેનું કારણ એ છે કે સૂર્યનાં ધ્વજ કિરણો જે અતિ મનહર સાત રંગોનું મિશ્રણ છે તે કિરણ તે અમુક વસ્તુ ઉપર પડતાં અમુક રંગો તે કિરણમાંથી તે વસ્તુ પોતા માંહે શોષી લેછે અને બીજા રંગો પાછા વાળેછે, અને જે રંગો પાછા વાળેલા હોયછે તે રંગો તે વસ્તુમાં દેખાયછે. અને એ રીતે કાળો પથ્થર કાળો રંગનો દેખાયછે તેનું કારણ એ છે કે સૂર્યનાં કિરણના સઘળા સાતે રંગો તે પથ્થર પોતા માંહે શોષી લેછે અને કિરણનો એક રંગ પાછો વળીને આપણાં ચક્ષુમાં આવી મળતો નથી તેથી તે પથ્થરે કાળો દેખાયછે. અને અમુક વસ્તુ ધ્વજ દેખાયછે તેનું કારણ એ છે કે તે વસ્તુ ઉપર સૂર્યનું પ્રકાશિત કિરણ પડતા તે વસ્તુ તે કિરણના સાતમાંથી એક પણ રંગ પોતા માટે નહી શોષી લેતાં તે સાતે રંગો પોતાના તરફથી વિશ્વમાં પાછા મોકલેછે, અને તે રંગો આપણાં ચક્ષુને આવી મળતાં તે સાતે રંગોના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થતા સફેદ રંગમાં તે વસ્તુ આપણને દેખાયછે. આ રીતે જોતાં આપણે જોઈએ છીએ કે જડ વસ્તુમાં જે પદાર્થ કાળો છે તે પોતા માટે સૂર્યનાં કિરણના સઘળા રંગો શોષી લેછે, અને જે પદાર્થ ધ્વજ છે તે સૂર્યનાં કિરણમાંથી એક પણ રંગ પોતાના માટે શોષી નહી લેતાં સઘળા રંગો પાછા પ્રગટાવી દેછે. અને તે ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે જે જે જડ વસ્તુ રવી કિરણના દિવ્ય મંગળ રંગો પોતે ધારણ કરતી નથી, અને એ રીતે સ્વાર્થત્યાગ કરેછે તે ધ્વજ રૂપે પ્રગટી શકેછે. અને એ રીતે જડ વસ્તુ પણ માત્ર સ્વાર્થત્યાગ થઈજ ઉજ્જ્વળ છે. તેજ પ્રમાણે જે મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ ધ્વજિતો નથી, જે મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો નથી, તે મનુષ્યનુંજ મુખ ઉજ્જ્વળ હોઈ શકે, અને જે મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની અધમતાગ્રસ્ત છે તેનું મુખ શ્યામજ હોઈ શકે. માટે ઉજ્જ્વળ મુખના થવા સ્વાર્થત્યાગ અને આત્મત્યાગ એ બે મહા ઉત્તમ સદગુણોની પુરેપુરી આવશ્યકતા છે. સ્વાર્થત્યાગનો અને આત્મત્યાગનો અર્થ એજ છે કે મનુષ્યે પોતાનું ઇષ્ટ નહી યોજતાં અન્ય જનનું ઇષ્ટ પોતાનાં ઇષ્ટથી યોજવું. અને મુખ્યત્વ કરીને વિષયતૃપ્તિ એવો દારણ હોય છે કે એથી અસંખ્ય જનોને હાનિ પહોંચેછે, માટે જો મનુષ્યે ઉજ્જ્વળ મુખથી રહેવું હોય તો તેમણે વિષયતૃપ્તિ અવશ્ય તજવી. આ વિષયવાસનામાંથી મુક્ત થવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે મનુષ્યે પોતાને આત્મા તરીકે ઓળખવો, અને આ રથૂળ દેહને તો આ સંસારમાં ત્યાગીતું કલ્યાણકારી જીવન ગાળવા અને ભોગવવા માટે આત્માનું એક સાધન રૂપી યંત્ર તરીકે ઓળખવી અને જાણવી. એ રીતે જો મનુષ્ય પોતાના આત્માને તથા પોતાનાં શરીરને જુદાં પાડશે, તેમજ આત્માનું વિશિષ્ટત્વ તથા રથૂળ શરીરનું ગૌણપદ સમજશે, તો તેને સ્વતઃસિદ્ધ થશે કે મનુષ્ય તો એક આત્મા છે અને તેણે આત્માનું સુખ અનુભવવાનું અને યોજવાનું છે, અને તેણે આ રથૂળ દેહનું ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ યોજવાનું કે ભોગવવાનું નથી. અને જો આ જ્ઞાનમાં તે મનુષ્ય સ્થિત થશે તો, વિષયતૃપ્તિ જે શરીરનું સુખ છે તે સુખમાં

ને કદી પ્રીતિ ધરશે નહીં એટલુંજ નહીં પણ વિષયતુષ્ણિ અને એવા અનેક દોષો જે શરીરના ઇન્દ્રિયજન્ય સુખમાં રહેલા છે તેમાંથી પોતાને મુક્ત કરવા ઉચ્ચ પરિશ્રમ લેશેજ. આત્મા તથા શરીરને એકજ જાણવાં એથી વધુ હાનિકારક કાંઈ બૂલ નથી, અને એ બૂલ થકીજ મનુષ્યને સઘળા અનર્થો આવી મળે છે, ઘેરે છે, પીડે છે, અને સંહાર કરે છે. આત્મા તથા શરીર ભિન્ન છે તે નહીં સમજવાથી ઉપજતા અનર્થ સમૂહમાં હું તમને એક દુંક દ્રષ્ટાંત કહું. એક મનુષ્યને આખ તથા પેટ બેઉમાં કાઈ વ્યાધિઓ થઈ, અને તે મનુષ્ય વૈદ પાસે ઉપચાર માટે જતાં વૈદે તેની આંખની તથા પેટની વ્યાધિઓ માટે જુદી જુદી ઔષધિઓ આપી. પણ તે મનુષ્યે બૂલ એવી કરી કે આંખની ઔષધિ પેટનાં ઔસડ તરીકે વાપરી, પેટનું ઔસડ આંખની ઔષધિ તરીકે વાપર્યું, અને પરિણામે પેટની તથા આંખની વ્યાધિઓને આરામ થવાને બદલે તે વ્યાધિઓ વધી અને વધુ પીડાકારી થઈ. તેજ પ્રમાણે, જે મનુષ્ય આત્માને તથા શરીરને જુદાં નહીં પાડે, અને આત્માને મહા ઉત્તમ ગણીને તેની પ્રવૃત્તિઓમાં તન્મય નહીં થઈ રહે, અને જે મનુષ્ય શરીરને અગ્રસ્થાને સ્થાપે અને સ્થૂળ ઇન્દ્રિયજન્ય ભોગોમાં લુબ્ધ રહે તો તેની સ્થિતિ મહા દુઃખી અને ખેદજનક અવસ્થા થવાની. માટે, સ્થૂળ ભોગો આ દેહતા છે, આ દેહથી આત્મા જુદો છે, અને આત્મા તેજ આપણે છીએ, તો આપણે આત્માનાં ઉચ્ચ કાર્યો જે પ્રભુભક્તિ, જનસેવા વિગેરે છે તેમાંજ પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે, અને એ રીતે આપણે આપણા આત્માનાં ઉજ્જવળ સ્વરૂપમાં પ્રગટી રહેવાનું છે. શરીરને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખની પ્રાપ્તિ કરાવતાં તો આત્મા તેનાં ઉજ્જવળ સ્વરૂપમાં પ્રગટી નહીં શકે, અને તેથી મનુષ્ય ઉજ્જવળ સુખથી રહી નહીં શકે. માટે તમે દૃષ્ટ વિષયવાસના અને અન્ય ઇન્દ્રિયજન્ય સુખભોગની આશા અભિલાષાઓ ત્યાગ કરો એટલે તમે મંગળ ઉજ્જવળ સુખથી સોભિત, પ્રમુદિત, હર્ષિત રહેશો. મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે તે જાનવત્યમાન જ્યોતિર્રૂપ આત્મા છે, અને શરીરનાં સુખો ભોગવવા તેને માનુષી અવતાર પ્રાપ્ત થયો નથી. મનુષ્યનો અવતાર તે સ્વાર્થત્યાગ કાળે છે, અને સ્વાર્થત્યાગ થકીજ મનુષ્યને ઉજ્જવળ સુખની પ્રાપ્તિ થશે, નહીંતો મનુષ્ય સ્વામ સુખનું થઈ રહેશે. કુવાએ જે પોતા માંહે સ્વાર્થત્યાગ રૂપી જાળના ઝરણાં સતત સ્પૃશ્યાં તોજ તે કુવાના મહિમાથી ભરપુર રહેશે; અને જે કુવાએ સ્વાર્થ વદલો ગણી જીવનંત માટે જાળનાં ઝરણાં સતત નહીં પ્રગટાવ્યાં તો તે ધૂળ માટી પરશ્વરાથી કાળે કરીને પુરાઈ જશે; એટલે જે પોતાનાં અમૃત્ય તત્વોને ત્યાગ કરીને ધાન્યના પાક મનુષ્યને નહીં દીધા તો બીજેજ દિવસે વિજાના ઉકરડા તરીકે વપરાતું થશે; વાયુએ સરિતા તીરે જે પોતાની લહેરીઓને સંચાર વિહાર કાળે આવેલાં મનુષ્યો ઉપર નહીં કર્યો અને પોતાની લહેરીઓને સાચવીને સ્વાર્થો બની પડી રહ્યા, તો કોઈ વાયુને હુંકરું સરિતા તીરે કે વિહાર સ્થળે જવાનું નથી અને પછી નિર્જન વગડામાં ફેંકટમાં વાશે એવીજ એની દશા થવાની. માટે મનુષ્યે પોતાનો સ્વાર્થ કાંઈ પણ પ્રકારે નહીં યોજતાં સ્વાર્થત્યાગ કરી અન્ય જનોનું શુભ આદરવું, અને એ રીતનાં વર્તનથી મનુ-

પ્યનું મુખ ઉજવળ થશે, મનુષ્યનો મહિમા જગજગે પ્રસરશે અને પ્રસંશા પામશે. હવે, મનુષ્ય પોતાને આત્મારૂપે સમજી શકતો નથી અને સ્થૂળ દેહ રૂપે પોતાને સમજે છે, તેનું કારણ જેને માયા અથવા અજ્ઞાનતા કહીએ છીએ તે છે. અને આ કોટાનકાટિ અવતારો જે મનુષ્યને ભોગવવા પડે છે તે આ માયા અથવા અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કાળે છે. અને આ માયા અથવા અજ્ઞાન ટળતાં આપણે પછી આપણાં મૂળ આત્મસ્વરૂપમાં પ્રગટી શકીએ છીએ. પરંતુ, આ માયા અથવા અજ્ઞાનતા એકજ ભવમા કે અમુક દીર્ઘ કે અલ્પ સમયમાં સમુજાગી ટળી શકે તેમ નથી અને તેને ટળવા અનેક કલ્પો જોઈએ છે એવી એ દ્રઢ બળવાન અને દુસ્તર છે. અને એ માયા અથવા અજ્ઞાનતામાંથી મુક્ત થવા મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે તેનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા તે જે કૃત્યો કરે છે તે આત્માના નથી પણ પ્રકૃતિનાં અથવા આ દેહનાં છે, અને તેથીજ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે: “ મનુષ્ય આ દેહ માટેના અહંભાવથી છેતરાઈ મનથી ધારે છે કે સકળ પ્રવૃત્તિઓનું કારણ હું જે આ દેહ છું તે છું, પણ તે સમજતો નથી કે તેની સકળ પ્રવૃત્તિઓ તો પ્રકૃતિની અથવા તેની સ્થૂળ દેહની છે.” પ્રકૃતિ અથવા આ સ્થૂળ દેહ મનુષ્યને સ્વાર્થ સાધનારા કાર્યોમાં પ્રેરે છે, અને તેને અનેક પ્રવૃત્તિઓમા અનુરાગી કરે છે. માટે મનુષ્યે આ માયામાંથી અથવા અજ્ઞાનતામાંથી મુક્ત થવા સ્વાર્થ યોજનારી સકળ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવાનો છે. વળી મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે મનુષ્ય આત્મા તે પરમાત્માનો એક અંશ છે, જેથી મનુષ્યે તેના આત્માનાં સ્વરૂપમાં તથા એ આત્માની ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓમા લીન રહેવાનું છે, એટલુંજ નહીં પણ પરમાત્માનાં પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વરૂપથી પ્રકાશવાનું છે. અર્થાત, મનુષ્યે મહા પ્રૌઢ નિર્મળ બની પરમાત્માને પહોંચવાનું છે. પરમાત્માને પહોંચવા માટે મનુષ્યે યોગાભ્યાસથી પોતાની દેહની તથા આત્માની શક્તિઓનો વિકાસ કરીને તે રીતે પ્રાપ્ત થનાં દિવ્ય જ્ઞાન વડે પ્રભુજીને ઓળખવાના છે, આરાધવાના છે, અને એમનાં શરણુ જઈ રહેવાનું છે. અને એ દિવ્યજ્ઞાનથી જ્ઞાન-સ્વરૂપ બની જઈને મનુષ્યે પરમાત્માને પહોંચવાનું છે. વળી પરમાત્માને પહોંચવા મનુષ્યે પરમાત્મામા દ્રઢ પ્રીતિવાળા થવાનું છે, અને એ રીતે ભક્તિરૂપ બનીને મનુષ્યે પરમાત્માને જઈ મળવાનું છે. આ રીતે આપણે જોઈશું કે મનુષ્યે પોતાને આત્માના સ્વરૂપમાં પ્રગટાવવા તથા પરમાત્મા સમીપ પહોંચાડવા, ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓને, ઉચ્ચ ધ્યેયોને, ઉચ્ચ આશયોને અવલંબીને વર્તન કરવાનું છે, અને મનુષ્ય અવતારમાં વિષયતૃપ્તિ અને એવી સકળ અહંભાવજન્ય સ્વાર્થ પ્રવૃત્તિઓનું, આશયોનું, ધ્યેયોનું પ્રયોજન નથી. માટે તમે વિષયવાસનાઓ તજી દો, આત્મદર્શી થાવો અને છેવટે પ્રભુભક્ત થાવો. એજ કોટાનકાટિ ભવોનો, આ વિશ્વ રચનાનો, આ જગતના બંધારણનો, જીવાત્માના વિકાસ ક્રમનો, નિયમ અને હેતુ છે. અને આ સમ્બંધમા ગીતા પ્રતિપાદન કરે છે કે મનુષ્યે દેહની અથવા પ્રકૃતિની અધોગતિ વાળી પંક્તિ ઉપર વાસ કરવાનું કંઈ કારણ નથી, પરંતુ એ અધમ પંક્તિથી ઉચ્ચતર ભૂમિકાઓ ઉપર

પોતાનું નિવાસ સ્થાન યોજવાનું છે. અને આ પ્રમાણેની વસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે મનુષ્યને ઉચિત જે પ્રવૃત્તિઓ છે તે આત્મજ્ઞાન અને પ્રભુ ભક્તિ છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં શરીરના મજા દૂર થાય છે, અને પરમાત્માની ભક્તિ પ્રાપ્ત થતા આત્મામાં તેનાં સકળ ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્યનું પુનઃસ્થાપન થાય છે. માટે કામામિનું કુતુહલ અને મનોવિકારના માયડા એ સર્વને આત્મજ્ઞાન તથા પ્રભુ ભક્તિથી તોડી પાડે, અને પછી ચિત્તમાં સ્થિર થઈ, દેહમાં નિર્મળ અને સાત્ત્વિક બની, અને હૃદયમાં અચળ પ્રેમભાવયુક્ત થઈ, જીવન ગાળે. અને આ સંબંધમાં ગીતામાં કહ્યું છે: “વાયુ ઝૂંકતો નહીં હોય તેવા સ્થળે જેમ અગ્નિની શિખા ચલાયમાન થતી નથી, તે પ્રકારે જેનું મન સ્થિર છે, એવી સ્થિતિને યોગ કહે છે.” માટે કામામિથી ચળિત મનના નહીં થતા તમારે મનમાં નિશ્ચળ રહી, સ્ત્રીજાતિને દુરાચરણમાં દોરવાને બદલે તેણીને સદાચારનો સન્માર્ગ તમારે દેખાડવાનો છે. અને મનુષ્ય જેમ જેમ સમજશે કે હું પ્રકૃતિ રૂપી દેહ નથી પરંતુ વિશિષ્ટ આત્મા છું અને પરમાત્માનો અંશ છું, તેમ તેમ તે ભલાં અને નિઃસ્વાર્થી કર્તવ્યોમાં ઉઘુક્ત રહેશે અને તે કર્તવ્યોમાંથી ચલાયમાન નહીં થશે. માટે, તમે આત્મામાં તથા પરમાત્મામાં સ્થિત થાવો અને દેહમાં તથા દેહની વાસનાઓમાં પડાવ નાખો નહીં. વળી મનુષ્યે કર્તવ્યનું રહસ્ય સમજવું જોઈએ. કર્તવ્ય એ છે કે એમાં પ્રવૃત્ત થતા આપણે આપણો ભોગ એમાં આપીએ છીએ, અને એ કર્તવ્યમાં આપણે લેશ ભોગી થતાં નથી, અને એ રીતે આપણા પોતાના ભોગ દ્વારા આપણાં કર્તવ્યને પાર ઉતારીએ છીએ. માટે, પ્રત્યેક કર્તવ્યમાં આપણું લક્ષ્ય બિંદુ તો આપણો સ્વાર્થત્યાગ અને આપણો આત્મત્યાગ હોવું જોઈએ, અને નહીંકે આપણા સ્વાર્થની સાધના. માટે જે કર્તવ્યમાં મનુષ્યે પોતાનો સ્વાર્થ સાધ્યો અને તેમાં પોતાનો ભોગ નહીં આપ્યો તે પોતાનાં કર્તવ્ય તરીકે મનુષ્યે સમજવાનું નથી. અને એવું કર્તવ્ય મનુષ્ય માટે ઉચિત પણ નથી. મનુષ્યને ધૃતિ કર્તવ્ય એ છે કે જેમ મધમાખી ડાંબ દેવામાં તેના જીવનો ભોગ આપે, જેમ ઝાડ દિવા માટે પડતાં પોતાનો ભોગ આપે, તેમ મનુષ્ય તેનાં કર્તવ્યમાં પોતાનું સકળ સ્વાર્થણ કરે. સારાંશ એ છે કે મનુષ્યનાં કાંઈ પણ કર્તવ્યમાં તેના સ્વાર્થે અથવા તેનાં સુખ માટેની બુદ્ધિએ પ્રવેશ નહીં કરવો જોઈએ. સ્વાર્થત્યાગનું ખરું રહસ્ય એ છે કે એ પ્રવૃત્તિઓમાં મનુષ્ય પોતાને આ દેહરૂપી કર્તા કે ભોક્તા સમજતો નથી. જ્યારે અહંભાવ આ પ્રમાણે ટળે છે ત્યારે મનુષ્યને દિવ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દિવ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે જ મનુષ્યને આત્મા તથા પરમાત્માનાં રહસ્યો સમજાય છે. મનુષ્ય સ્થૂળ પદાર્થોમાં મોહ રાખે છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે એ પદાર્થોમાંથી પ્રાપ્ત થતા ભોગોમાં તેને પ્રીતિ હોય છે, પરંતુ વેદાંતનું શિક્ષણ છે કે મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્યને ભોગોમાં પ્રીતિ રાખવાનો અધિકાર નથી. કારણકે બાહ્ય વસ્તુના તથા વિષયના ભોગો તે માત્ર આ સ્થૂળ દેહ ભોગવે છે અને નહીંકે આત્મા અથવા પરમાત્મા. મનુષ્યને શાશ્વત ભોગી થવું હોય તો તે સ્વાર્થણ દ્વારા છે, અર્થાત, આ સ્થૂળ દેહનું બળીદાન દેવાથી છે, અર્થાત,

સકળ ભોગોને ત્યાગ કરવાથી છે. મનુષ્ય ભોગી ભલે થાય, પણ આત્મારૂપે તે ભોગી થાય, અને નહીંકે સ્થૂળદેહધારી રૂપે. દીપિકા રાત્રિએ ભલે પ્રગટે, પણ તે પ્રકાશ રેલાવનારી દિવ્ય પ્રભા થઇને અને નહીંકે ધરને લાય લગાડીને વિનાશ પ્રસરાવનારી થઇને; વિદ્યાર્થી વિદ્વાતા ભરેલા ગ્રંથો વાંચીને ધણુરો જાની ભલે થાય, પણ નહીંકે સર્વ કોઇની ચેષ્ટાઓનું જ્ઞાન મેળવી ચેષ્ટાઓમાં પ્રીતિવાળો થઇને; સાગરનાં જળ તેમના અગાધ મહિમામાં ભલે ઉચે ઉછળે અને સુખમાં મહાલે, પણ નહીંકે તેની સપાટી ઉપરનાં વહાણોને તે માંહેનાં મનુષ્યો સંગાથે તેના પાતાળ જળમાં ડુબાવવાનું ધોર કૃત્ય કરીને. વળી, આ દેહનો ભોગ આત્માને આપી દઇને, આ દેહને તથા આત્માને મનુષ્યે પછીથી પ્રભુજીને સમર્પી દેવાના છે. અને પરમાત્માને આ દેહ તથા આત્મા સમર્પી દેતાં તો પછીથી પ્રભુજી આ દેહ તથા આત્માને પોતાના સ્વાધીનમાં લઇને બહુ રૂઠી પેરે તેમનું જતન કરે છે, અને પોતાનાં દર્શનના પ્રભાવથી, પોતાનાં જ્ઞાનથી, પોતાનાં ઐશ્વર્યથી એ દેહને તથા આત્માને પરમાત્મા પોતાનાં ઐશ્વર્ય-યુક્ત કરે છે. માટે, તમારી આ સ્થૂળ દેહ તથા તમારો આત્મા એ બેઉને તમે પ્રભુજીને અર્પણ કરી દો, અને પછી તમે જીવો કે તમારૂં આચરણ કેવું વિશિષ્ટ થાય છે, તમારા વિચારો કેવા ઉત્તમ થાય છે, તમારૂં શ્રેય કેવી અદ્ભુત રીતે સધાય છે. આ સ્થૂળ દેહના ભોગી થવું એ તો ઉચ્ચ આત્માને અધમ પ્રકૃતિને આધીન થવા દેવો, તેવું ભૂલ ભરેલું આચરણ કહેવાય. આત્મા ઉપર પ્રકૃતિની, અર્થાત, દેહની સત્તા લેશ માત્ર સંભવતીજ નથી. ગગનના વિસ્તિર્ણુ વૃષા જળ સમુદાય આગળ ખાખોચિયાનાં જળની સત્તા સંભવતીજ નથી; કાગળના કુટિલ કાકાની સત્તા કોયલના મધુર ટહુકા ઉપર લેશ માત્ર સંભવતીજ નથી; સિંહની ગર્જના ઉપર શિયાળવાની બૂમો સંભવતીજ નથી; માટે પ્રકૃતિનો અધિકાર આત્મા ઉપર છેજ નહીં, તો પછી મનુષ્યે પ્રકૃતિજન્ય દેહનાં સુખોમાં રાગી થવાનુંજ નથી. વળી, મનુષ્યે તેની પ્રકૃતિ જે જે પછાડા ખવડાવે તે પછાડા ખાવાની કાઈ જરૂર નથી, કારણકે મનુષ્યની સકળ પ્રવૃત્તિઓનું રૂળ તો પ્રભુજીના હાથમાં છે, અર્થાત આપણી સ્થૂળ પ્રવૃત્તિઓ સંરક્ષણ થાય કે અરક્ષણ જાય તે પ્રભુજીની ઇચ્છા તથા આજ્ઞાનુસાર છે. અને વિષયવાસના જેવાં અધમ કૃત્યોમા મનુષ્યને કદી પ્રભુજીની સહાયતા કે સંરક્ષણતા મળવાની નથી તો મનુષ્યે એવી પ્રવૃત્તિઓને ત્યાગ કરેલોજ ભલો. વળી, તમે વિચાર કરો કે રાવણુ સરળા બળિયા સતી સીતાજીનું હરણ કરી શક્યા નથી, તો તમે એવા શું મોટા બળિયા છો કે પરદારાત્રીનું હરણ કરી શકશો, તેનો પણ તમે લગીર વિચાર કરો. ગિરિરાજ તેની ઉપર થઇને ઉડતાં વૈમાનેને અટકાવી નહીં શક્યો તો ઉકરડો તેમને શું અટકાવી શકશે ! રત્નમણિ રાજનના મુગટમાં સદા રહી નહીં શક્યાં તો ઝાકળ-બિંદુ સદા રત્નમણિ રૂપે શું પ્રકાશી શકશે ! જે તોફાની સાગર ઉપર મોટું વહાણુ તરી નહીં શક્યું તે ઉપર માટીનો નાનકડો ઘડો કેમ તરી શકશે !

શ્રેષ્ઠ-માતા ! ખસ કરો. ખસ કરો, અને પુરતી સાન વળી છે, ઝાઝો બોધ હવે મને

નહી નેછરો. આપના પ્રત્યેક બોધના બોલથી મને મારી મૂઠ મતિ માટે ઉગ્ર પશ્ચાતાપ થાયછે. હવે, હું આપની સેવામાં સદા શિર નમાવી રહીશ. આપ થાકી ગયાં હશે! માટે આપને થોડાં લાગે તો જરા અહીં વિશ્રામ લ્યો.

પુલોમા—હા. મને થાક લાગ્યોછે, આપણે લગીર વાર અહીં થોલીને વિશ્રામ લઇએ. (બેઠે ત્યાં બેસેછે. પુલોમા જરા નિદ્રાવશ થાયછે).

રેવત—(સ્વગત). ઓહો ! સકળ યુલુસંપન્ન સન્નારી ! તમને ઉપાડી જવા મેં હામ ધરી ! અને તમે અહીં જરા નિદ્રાવશ થયાંછો તો કેાઇ મારા જેવો દુષ્ટ તમને ઉપાડી જવા ધારે તો સહેલું છે, પણ તમારી રક્ષા કરનારો હું તમારો દાસ તમારી આગળ એવો ઉભોછું કે જગતમાં કેાઇ માન્યો એવો પુત્ર, ચોર, લૂંટારો, બળિયો, શરવીર નથી કે તમારા ઉપર દુષ્ટ નજર પણ નાખે. માતા ! તમે આરામથી નિદ્રા લેજો, હવે હું તમારા ચરણ તળાસી તમારી પાસેથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરીશ, મારી દેહનું કલ્યાણ કરીશ, મારો ભવ સફળ કરીશ. આહા ! શું સુદર બોધ આ માતાએ દીધો ! (વિચારચક્ત થઇ બેસેછે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૨.

ત્રસદસ્યુ—(પુલોમાની શોધમાં નીકળતાં માર્કેડય હડયોગીના આશ્રમે આવી પહોંચેછે. સ્વગત). પુલોમા ! પુલોમા ! હું તારો અનાદર કરતો હતો ત્યારે મને સ્વપ્ને પણ ખબર નહી હતી કે તું પળવારમાં આ પ્રમાણે મારાં પડખથી વિખુટી પડી જઇશ ! તું ક્યારે હવે મને બેગી થઇશ અને તારા અનાદરનો જે અપરાધ મેં કર્યોછે તેની માફી હું ક્યારે તારી પાસે માગીશ ' એ અપરાધની ભૂલ હું શું શું ઉગ્ર પ્રાયશ્ચિતથી સુધારીશ '.

ગાયન ૨૯.

ઉકલતો નથી આ ભૂલ કરો એકે ઉપાય.

શું કરું, હોમું આ કાયા જઈ ચિતા માંય '.

ઉકળતો.

ચર્મ ચીરી કહાડતા, ક્ષમા જે કાઇ થાય,

શળીએ પ્રાણાત થતા, આ વેદના જે હોમાય,

જીવ એ જેરે બળીદાન કાજ તત્પર થાય.

ઉકળતો.

ભૂલ ભૂતકું ચોમેરથી મને ખાવા ધાય,

ભૂલ ભૂકંપ મને ગળે અહીંને ત્યાંય,

ભૂલ ભાર કરે મુજ ચૂરો એ નવ ખમાય,

ભૂલ થઇ તો જીવડા થઇ જા વિદાય.

ઉકળતો.

પુલોમા ! પુલોમા ! તને હું હુંડતો હુંડતો પણ થાક્યો. આ કેાઇ યોગી મુર-પનો આશ્રમ છે તો અહીં જરા વિશ્રામ લઇ પાછો તારી શોધમાં નીકળું.

પુલોમા ! તું મહા શાણી સુલક્ષણી ! તેની આ દશા થઇ કે ચકલીનાં બચ્ચાંને જેમ ગરડ ઝડપી જાય, સમૃદ્ધ શહેરને જેમ પળમાં ભૂકંપ ગળી જાય, તણુખલાંને વંટોળિયો જેમ ક્યાંતું ક્યાં લઇ જઇ નાખે, તેમ પેલા કોઇ દુષ્ટે પળમાં તને કાણુ જાણે ક્યાં ઉપાડી લઇ જઇ મુકાશે ! તારા પિતાની પાસે પ્રેમાળ હેત સિવાય તેં કાંઇ અનુભવ્યું નથી તો કુર દુષ્ટના હાથમાં જઇ પડવાનું દુઃખ તારાથી કેમ સહન થઈ શકતું હશે ! નિર્દોષ બકરીનું બચ્ચું સર્વ કાઈના હાથથી પ્રીતથી પંપાળાતું તેના ઉપર વિકાળ સિદ્ધે તડાપ મારતાં તે ત્રાસ તેનાથી કેમ સહન થતો હશે ! જે સાથિયો સુંદરીના કરથી નિત્ય વિવિધ રંગ પુરવામાં રમતો તેનામાં કડિયાએ ચુનો ચાળતાં તેની કેવી વિપરિત દશા થતી હશે ! અરે આ નિર્દોષ પુલોમાને ઉપાડી જનાર દુષ્ટ ! એને લઇ જઈને તું કયા નાસી જવાનો છું ! તને પાતાળમાથી પકડી પાડીશ; તારા ઉપર સખળ રીતે વૈર લઇશ. એક રજકણને ચક્ષુ સાથે વૈર હોયછે તો ચક્ષુમાં છુપી રીતે એકાએક પ્રવેશ કરી તેને અશ્રુધારાથી રોવડાવેછે; વિષને મનુષ્ય દેહ સાથે વૈર હોયછે તો માત્ર એક ખિંદુ સરખું મનુષ્ય દેહમાં પ્રવેશ કરી તે દેહને ચૈતન્યરહિત કરેછે, રવી ચંદ્રને વૈર હોયછે તો વરસમાં એક વાર પણ એક એકને ઘેરીને નિરતેજ કરેછે. તો હું જે એક પ્રતાપી રાજનપુત્ર તે આ દુષ્ટને શિક્ષા નહીં કરું તો હું માત્ર પથ્થરનું પુતળું, કે કાગળ ઉપરનું ઊવરહિત ચિત્ર, કે વૃક્ષ ઉપરનું પળમાનાશ પામતું વરાળનું ઝાકળખિંદુ. (મન્યાન રૂપિ જળ ભરીને પોતાના આશ્રમે આવેછે અને છુપાઇને સાંભળેછે). આ દુષ્ટનું દમન કરવા હું માંડ બાહુબળ ચલાવીશ, મારો હામ હળ હંકારીશ, મારી કળ કળાને કામે લગાડીશ, પ્રપંચ પાથરણું પાથરીશ, ઝળનાં ઝાલકાં ઠલવીશ, પ્વેશના દુંદુભિ વગાડીશ, વૈરના વૈતાળની વ્યુત્પત્તિ કરીશ, શક્તાનો શશ્વગાર પૂરેપૂરો સજીશ ! શું કરું ત્યારે ! દુષ્ટથી અધિક દુષ્ટ થવા ભગવાન મારો વખત લાવેછે તો હું મહા દુષ્ટ થઇશ. શું ભગવાનનો આવો ન્યાય કે પ્રચંડ દુષ્ટોના હાથમાં એક નિર્દોષ અળખાને ફસાવા દે ! (વિચાર કરતો બેસેછે).

મન્યાન—(સ્વગત). આના ઉપર પ્રેમદુઃખ આવી પડતા એ ભગવાનથી વિમુખ થાયછે, ભગવાનને દોષ દેછે ! ચક્ષુમાં રજકણુ જઇ પડતાં તેનાથી સૂર્યનું તેજ સહન નહીં થતાં સૂર્યને તે નિદેછે ! ખાખોચિયું પોતે ગંદકીથી ભરાયું તો આજુ-બાજુની રવચ્છ હવાને પણ પોતાની મલિન દુર્ગંધથી ભરેછે ! વ્યાપારીને ચોપડામાં પાઇની ખાટ માલમ પડી તો દસ દિવસ સુધી શુભાસ્તાઓ પાસે ચોપડાઓ ઉચલપાથલ કરાવેછે ! આ એની કેવી ભૂલ ! (ત્રસદસ્થને). બાહ ! તમને તો વગર વિચારના વગડાના વાનર વિચારવા, કે દુષ્ટતાના ભરેલા દૈત્ય દિલમાં ધારવા, કે અનીતિના ઉકરડા આલેખવા, કે ચિત્તને ચક્રોળે ચડાવવા ચડસ ચડાવનારા ચંડાળ તમને ચીતારવા, કે મહા મતિથી ભરેલાં મસ્તક છતાં લાકડાંના દાંડા ઉપર ભાંગેલાં હાંલ્લાના જેવા અન્ય ઊવેને ત્રાસ આપનારા ચાઢીયા તમને જાણવા !

ત્રસદસ્યુ—(મન્થાન યોગીના આવાં ક્રોધયુક્ત વચનોથી ડરી જઇને). શું આ આપનો આશ્રમ છે અને આપની આરા વિના આપના આશ્રમે ખેઠાણું, તેટલાં માટે આવાં કડવાં વચનો આપ મને કહોછો ! શું આપના આશ્રમ વિના મને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર અન્ય સ્થાન ખેસવા માટે નહીજ મળશે કે મારે આપનાં આવા પ્રયત્ન વચનો સાંભળવા અને સહન કરવા આપના આશ્રમે મારે ખેસવું પડે ? (ઉઠીને જવા માંડેછે).

મન્થાન—(ત્રસદસ્યુને જતો રોકીને). તારે મારા આશ્રમથી જવું હોય તો ભલે જજે, અને મેં તને કડવાં વચનો કહ્યાં છે તે તો મેં તને ભગવાનનો દોષ કહાડતાં સાંભળ્યો તે માટે. તું તારી પ્રીયા માટે આ પ્રમાણે ભગવાનને નિંદેછે તો મને કહે કે તારી પત્ની સાથે તને લેવાદેવાજ શું છે ? તારી પત્ની તરીકે તારી સાથનો સંબંધ તે તો માત્ર થોડાક સમયથી થયો હશે તો તેટલા માટે તેણીને ઈક્ષ્તા તારીજ ગણવાનો તને શું અધિકાર છે ? શું તું તેણીનાં શરીર અને મનને ચૈતન્ય આપનારો પ્રાણુવાયુ છે ? શું તેણીને અસ્તિત્વમાં લાવનાર સાક્ષાત પરમાત્મા તું પોતે છે ? શું તેણીને સ્થૂળ દેહ પ્રાપ્ત કરાવનાર તેણીના માતાપિતા રૂપી નિમિત્ત કારણ તું છે ? શુ તેણીનું ભાગ્ય ઘડનાર ભાગ્યદેવી તું છે ? શું તેણી તારી ખરીદેલી તારી માલકીની વસ્તુ છે ? તું મને કહે કે તું કઇ પેરે તેણીને તું તારી કહી શકે તેમ છે ?

ત્રસદસ્યુ—માત્ર મારા સાચા પ્રેમ પરત્વે મારી પત્ની મારી છે. રેતીનાં રણમાં જેટલા દાણા, રવીના પ્રકાશમાં જેટલાં કિરણો, પ્રાતઃકાળમાં જેટલાં ઝાકળ બિંદુઓ, તેટલાં અસંખ્ય રૂપે અને માર્ગોએ હું મારી પત્ની ઉપર પ્રેમ રાખી શકું છું.

મન્થાન—તું તારી પત્નીમાં સાચા પ્રેમથી તન્મય થયોજ હોય તો તને આ વિરહ વેદના સંભવતીજ નથી. વસંતરત્ન અને વૃક્ષ એકજ થયાં છે તો વૃક્ષમાં શુષ્કતા કેમ સંભવશે ? રાત્રી અને ચોર લોકો એક થઇ ગયાં છે તો વળા ઘોળે દિવસે પકડાઈ જવાનો ભય ચોરોને ક્યાંથી રહેશે ? કાષ્ટને સરિતા જળ સાથે સંગાથ થયો છે તો વળા અગ્નિમાં બળતણ તરીકે બળી ભસ્મ થવાનો ભય તેને ક્યાં રહ્યો ? માટે, હું તો ધાંદું કે તારી આ વ્યાકુળતા તરફ જતાં તું તારી પત્નીમાં તન્મય થયો નથી અને તેણીને તારું સર્વસ્વ તેં અર્પણ કર્યું નથી. પુષ્પ વેચનારો માળી પૈસા માટે પુષ્પને માત્ર વેચીજ જાણે છે અને બ્રમર પેટે તે ઉપર મોહિત થઈ તેની કળીમાં બીડાઈ રૂઢાઈ નથી થઇ જતો; માટીનો ઘડો માંહેનાં મીઠાં જળને માત્ર ધારણ કરી રહ્યો છે પણ પોતે પીગળી જઇ તે જળ સાથે કાંઇ તદાકાર થઇ નથી ગયો; ગાન ઉપજવતી વખતે શ્વાસોશ્વાસ વીણા સાથે રાગરંગ મચાવવાનો, પણ પછી તે વીણાને ખુણામાં ક્યાંયે પઢી રહેવા દઇ ભાંગી તૂટી જવા દેવાનો. માટે તમારી પત્ની ઉપર તમને લેશ પ્રેમ નથી એ તમે માઈ કહેવું સત્ય માનશો. પ્રેમનું રહસ્ય તો એ છે કે પ્રેમનું ઉત્પત્તિ સ્થાન અને પ્રેમના પિતા તે પરમાત્મા છે, એટલે પ્રેમ એ પરમાત્મામાંથી ઉદ્ભવતી એક દૈવ શક્તિ છે, અને પ્રેમ દૈવ હોવાથી પરમાત્મા પ્રતિ

તેને મનુષ્યે સતત વાળવો જોઈએ. માટે તું તારા પ્રેમને પ્રથમ લગવાનમાં સ્થાપિત કર, અને જ્યારે લગવાનમાં તારો પ્રેમ સ્થાપિત થાય, અર્થાત તારામાં પ્રેમરૂપે પ્રગટતો કામ નાશ પામી શુદ્ધ દૈવિ પ્રેમ વ્યાપ્ત થાય, ત્યારે એ શુદ્ધ પ્રેમ તું પછીથી તારી પ્રેમદામાં પ્રભુ અનુગ્રહથી સ્થાપ. અને પ્રેમનો એક છેડો આ પ્રમાણે પરમાત્મામાં સ્થાપી બીજો છેડો પ્રેમદામાં પડેાવ. હુંકમાં, જે મનુષ્યને પ્રભુમાં પ્રેમ નથી તે મનુષ્યને પ્રીયામાં પણ પ્રેમ નથી અને નથીજ, એ સિદ્ધાંત તું સત્ય સ્વીકારજે.

પુલોમા—(બાળુ આવી ચડેછે. રેવત સંગાથે છે. તેને). હવે હું અહીંથી મારા તાતજીના આશ્રમે અને મારા સ્વામી પાસે જઈ શકીશ. આ રસ્તો મને ખબર છે માટે તમે તમારા મુકામે સીધારો.

રેવત—ના, માતા, હું તો તમારા તાતજીના આશ્રમ સુધી તમારી સાથે તમને મુકવા આવીશ જેથી માર્ગમાં તમને કાંઈ અડચણ પડે નહી. માતા ! તમે લેશ પણ શંકા ઉરમાં નહી લાવશો કે માફ પ્રથમનું દુષ્ટ આચરણ હું ફરીથી તમારી સાથે માર્ગમાં વાપરીશ.

પુલોમા—ભાઈ ! તમે દુષ્ટાચરણ વાપરશો તો તમે દુઃખી થશો અને તેમાં માફ કાંઈ જવાનું નથી. પણ તેજ પ્રમાણે તમે જેટલું શિષ્ટાચરણ કરશો તેટલા તમે સુખી થશો, એટલુંજ હું તો કહીશ. ભાઈ ! મારી તો વિનંતિ છે કે તમે બહુ થાકી ગયા હશો માટે હવે અહીંથી પાછા વળો.

રેવત—તમારી આજ્ઞા અને ઇચ્છા એ પ્રમાણે છે તો હું પાછો વળું છું. પરંતુ આપનો જે અપરાધ કર્યોછે તે માટે મારી માગું છું. (તેણીના પાંચે પડી મારી માગેછે.)

પુલોમા—ભાઈ ! સુખી રહેજો એ મારા આશિષ છે. અપરાધ જોવો, અપરાધ માટે વૈર લેવું, એ સઘળું મૂર્ખ મતિહીન મનુષ્યનું કાર્ય છે. (રેવત જાયછે). (સિંહને). ભાઈ ! તું પણ હવે જા. તેં મારા માટે બહુ પરિશ્રમ લીધોછે. (સિંહ જાયછે). મારે આ દિશામાં જવાનું. (ચાલવા માંડેછે એટલે મન્થાન યોગીનો આશ્રમ જોતાં. સ્વગત). અરે આ તો મન્થાન હઠયોગી મહાત્માનો આશ્રમ અને એ પોતેજ ઉભાછે અને એમની સાથે બીજું કોઈ છે તે કોણુ હશે ! અરે ! એ તો મારા સ્વામી પોતેજ છે ! કાઈ વાતો એ બેઉ કરેછે ! લાવ, બાળુએ ઉભી રહી સાંભળું. (ધીમી ધીમી સમીપમાં જઈ ઉભી રહેછે).

મન્થાન—ભાઈ ! હવે તું સમજ્યો હશે કે પત્ની ઉપરના પ્રેમનો પાંચો પરમાત્મા સાથેનો વિશુદ્ધ દૈવિ પ્રેમ છે. અને પ્રભુનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્તમ માર્ગ સાધન રૂપે હઠયોગ છે જેમાં ઈદ્રિયો તથા મનના શમ તથા દમ થકી પ્રભુજીનો સાક્ષાત્કાર હૃદયદર્પણમાં થાયછે. અને પ્રભુમાં પછી એવી પ્રીતિ ઉપજેછે કે કોઈ કાળે તે ટળતીજ નથી. હઠયોગનાં રહસ્યો હું તને સમજાવીશ. સાંભળ, શિવજી પોતે મહાયોગી હતા એ તો જગપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે. વળી યાગવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં લખ્યુંછે : “સર્વથી પુરાણા યોગના વક્તા હિરણ્યગર્ભ છે અને અન્ય નહી.” વળી

યોગારૂઢ ભગવાને પોતે આ યોગ વિદ્યા ઉદ્ધવજી આદિને ઉપદેશીછે એ પણ શાસ્ત્ર વચન છે. અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ શિવ એ સર્વેના પ્રભાવ બ્રહ્માંડમાં તેમનાં યોગબળ થકીજ પ્રસરેછે અને વ્યાપેછે. આ હઠયોગ વિદ્યાના પ્રભાવથીજ મહાન સિદ્ધો કાળદંડની અવગત કરી બ્રહ્માંડમાં સ્વેચ્છાનુસાર વિચરેછે. મૃત્યુ જે મનુષ્યને ઘેરેછે, પીડેછે, સંહારેછે, તે હઠયોગયુક્ત સિધ્ધેને સ્પર્શ કરી શકતું નથી, તો પછી એટલાં ઉપરથી તું હઠયોગ મહાત્મ્ય સમજી શકીશ. જ્યારે આદિનાથ શિવજી આ હઠયોગને ઉપદેશ પાર્વતીજીને કરતા હતા ત્યારે પાસેનાં જળમાં કોઈ એક મત્સ્ય હશે તેના કાને એ યોગોપદેશનાં વચનો પડ્યાં અને તેમાં તે દ્રઢ ચિત્તવાળો અને પ્રીતિવાળો થયો અને તે યોગોપદેશ, પૂરેપૂરે સાંભળ્યો. જ્યારે શિવજીને આ વિશે જ્ઞાન થયું ત્યારે તેમણે તે મત્સ્ય ઉપર જળસિંચન કર્યું, અને તેજ ક્ષણે તે મત્સ્ય સિદ્ધ દશાને પામ્યો, અને આ મત્સ્ય શ્રી આદિનાથ ભગવાન શિવજીના પ્રથમ શિષ્યનું પદ પામ્યો, અને એ મત્સ્ય મહાન યોગીએના શિરોમણી તરીકે મત્સ્યેન્દ્ર નામથી વિશ્વવિખ્યાત છે. એક સમયે આ મત્સ્યેન્દ્રનાથના સમાગમમાં એક વનમાં એક ચૈરંગી એટલે જેના હાથ પગ કપાધ ગયાછે એવો મનુષ્ય આવ્યો અને એ યોગ શિરોમણી મત્સ્યેન્દ્રનાથનાં દર્શન માત્રથીજ તે ચૈરંગી હાથ પગ વાળો થઇ ગયો. મત્સ્યેન્દ્રનાથનો આવો પ્રભાવ જોઇને ચૈરંગીએ તેમને કૃપા માટે આરાધ્યા જેથી તેમનો એ ચૈરંગી ઉપર કૃપા ભાવ થયો, અને તે કૃપા થકીજ તે ચૈરંગી જગતમાં ચૈરંગી નામનો મહાન સિદ્ધ થયો. હઠયોગનું આ પ્રમાણનું પરિબળ સાંભળી તું મનમાં કદાચ હરખાતો હૃદય કે એ વિદ્યા તો શીખી હોય તો સારી, તો મારે તને પ્રથમ સમજાવવું આવશ્યક છે કે એ વિદ્યાનો અધિકારી કોણ છે. આ લોકના કે પરલોકના સુખમાં જે પુરૂષ રાગી નથી, અને સંસારથી વિમુખ થવા જે પુરૂષ ઉદ્યુક્ત હોય, તેજ પુરૂષ હઠયોગ વિદ્યાનો અધિકારી છે. આ સમ્બંધમાં હું તમને યાજ્ઞવલ્કય રૂષિના બોલો કહીશ: “શાસ્ત્રોક્ત કર્મપરાયણ, વિષયાભિલાષી અને મનોવિકારો રહિત, યમારૂઢ, નિયમારૂઢ, વિદ્યાજ્ઞાનયુક્ત, સત્યમાં પ્રીતિવાળા, ગુરૂ સેવામાં પ્રેમી, માતૃપિતાની સેવામાં સદા તત્પર, વર્ણ-શ્રમ ધર્મનાં કર્તવ્યોમાં સ્થિર તથા દ્રઢ બુદ્ધિવાન, શિષ્ટાચારનું સેવન કરનાર, એવા ગુણી જનનેજ હઠયોગ વિદ્યાનું પ્રદાન કરી શકાય અને અન્ય જનને નહી.”

“આ લોકના અને પરલોકના વિષયમાં જે વિરક્ત મનુષ્ય સંસારના ત્યાગનો અભિલાષી હોય એવા જીજ્ઞાસુ પુરૂષનોજ યોગમાં અધિકાર છે.” આ વિદ્યા મહા ગુણ છે અને સહેજમા કોઇને તેનું જ્ઞાન આપવું ઉચિત નથી. અને આ સમ્બંધમાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે: “સિદ્ધિની ઇચ્છાવાળા યોગીએ હઠયોગ વિદ્યાને રૂઢી રીતે ગ્રામ રાખવી, કારણકે ગ્રામ રાખેલી વિદ્યા વીર્યવતી બની રહેછે અને ગ્રામ નહી રાખેલી વિદ્યા વીર્ય વિનાની થઇ રહેછે.” તું હઠયોગનાં જ્ઞાન માટે સદગુણો ધરાવેછે કે નહી તે હું યથાર્થ રીતે જાણી શકતો નથી પરંતુ હું ધારું છું કે તું હઠયોગ માટે કોઈ પણ રીતે અયોગ્ય પાત્ર નહીજ હશે, અને હઠયોગનો તું આશ્રય લે એવો મારો તને ખાસ આમંત્ર છે. આ હઠયોગનાં ચાર મૂખ્ય અંગો છે:

(૧) આસન. આસનનો ચમત્કારિક મહિમા હું તને આ પળે થોડો ધણો કહું છું તે ઉપરથી તું અનુમાન કરી શકીશ કે સંપૂર્ણ હઠયોગ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેવી શ્રેયસ્કર હોવી જોઈએ. શિવજીએ આસનની સંખ્યા ચોરાશી લક્ષ કહેલી છે પરંતુ એમણે પોતે ચોર્યાસી આસનો સેવેલાં છે. આસનો કરી બતાવવાનું આ પળે પ્રયોજન નથી તેથી માત્ર થોડાંક આસનોનાં નામો અને તેમના પ્રભાવ કહી સંભળાવું છું. સ્વાસ્તિકાસન, ગોમુખાસન, વીરાસન, ધનુરાસન, મત્સ્યેન્દ્રાસન, પશ્ચિમતાનાસન મયુરાસન, શવાસન, સિદ્ધાસન, પદ્માસન, સિદ્ધાસન, ભદ્રાસન વિગેરે નામો હાલ તુરત માટે બસ થશે. શાસ્ત્રોમાં સિદ્ધાસન માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે મનુષ્યનાં શરીરોમાં જે બોંતેર હજાર નાડીઓ છે તે સઘળી નાડીઓને મળી રહિત આ આસન કરે છે, જેથી યોગીનું શરીર એ રીતે રોગગ્રસ્ત થવા પામતું નથી. વળી આ આસનનાં મહત્ત્વનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે મિતાહારનું પાત્રન કરનાર અને આત્માનું ચિત્તવન કરનાર પુરૂષ દસ વર્ષ પર્યંત સિદ્ધાસન સેવે તો માત્ર તે આસન થકીજ તે યોગી યોગસિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી આ આસનનું પરમ દૈવત સમજાવવા કહેવામાં આવ્યું છે: “સિદ્ધાસન સમાન આસન નથી, કુંભ સમાન પ્રાણાયમ નથી, અને ખેચરી સમાન મુદ્રા નથી, અને નાદ સમાન લય નથી.” હવે પદ્માસન સખંધમાં કહેવાનું કે આ આસન એટલું કઠિન છે કે વિરલા પુરૂષોનેજ તે લભ્ય છે. આ આસનનું રહસ્ય એ છે કે આ આસનમાં પ્રાણ બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રવેશી શકે છે અને એ સ્થાને પ્રાણ પહોંચતાં ચિત્તની સ્થિરતા પરિણમે છે, અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર ચિત્તની સ્થિરતા પરત્વેજ હોવાથી, આ આસનનું રહસ્ય શુદ્ધતમ છે. આ પદ્માસનાદિ યોગી આત્માનો સાક્ષાત્કાર પામતાં અને તે થકી બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં, મુક્તજન થઈ જાય છે. ટુંકમાં, દેહની અને મનની ચંચળતા રૂપ જે રજ્જેગુણના ધર્મો છે તેનો નાશ આસનોથી થાય છે. આ રીતે આસનો આરોગ્ય આપનારાં છે, અને ચિત્તમાં વિક્ષેપ રૂપ રોગ પ્રગટતો નથી. હઠ-યોગનું બીજું મુખ્ય અંગ તે પ્રાણાયમ છે. પ્રાણનો નિમ્નહ*તે પ્રાણાયમ છે. એનું જ્ઞાન તો કાણુ પામી શક્યું છે અને પામશે! ટુંકમાં બે બોલ કહું. પ્રાણ દસ પ્રકારના છે. (૧) પ્રાણ, (૨) અપાન, (૩) સમાન, (૪) ઉદાન, (૫) વ્યાન, (૬) નાગ, (૭) કર્મ, (૮) કદર, (૯) દેવદત, (૧૦) ધનંજય. શરીરમાં જેટલો કાળ પ્રાણ હોય છે તેટલો કાળ જીવન છે, અને પ્રાણ-વાયુને દેહથી વિયોગ થતાં મરણ કહેવાય છે, માટે લાંબા આયુષ્ય માટે પ્રાણ વાયુનો નિરોધ આવશ્યક છે, અને એજ પ્રાણાયમનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. બહારના વાયુને શરીરમાં લેવો તે ક્રિયા પુરક કહેવાય છે, શરીરમાં લીધેલા એ વાયુનો નિરોધ કરવો તે કુંભક કહેવાય છે, અને કુંભિત વાયુને શરીરમાંથી પાછો બહાર કઢાડવો તે રેચક ક્રિયા કહેવાય છે. અને પ્રાણાયમના શુભ પ્રયોજો શુર વિના કદી કરવાના નથી. પ્રાણનો જે ક્રમે ક્રમે નિરોધ નહીં કર્યો હોય તો અનેક પ્રકારની વ્યાધિઓ તેથી શરીરને પીડે છે, અને મહા

અનિષ્ટ પરિણામે આવેછે. એક પ્રયોગ હું માત્ર હુંકમાં તને કહું. પદ્માસન વાળાને ચંદ્ર નાદી એટલે ઈડા નાદીથી પ્રાણુને શરીરમાં પુરવો, પછી તે વાયુને શરીરમાં ધારણ કરી રાખવો, અને ત્યાર પછી તે પ્રાણુને ધીમે ધીમે સૂર્ય-નાદી જે પિંગળા કહેવાયછે તેમાંથી બહાર કહાડવો; પછી પાછો પ્રાણુ-વાયુનું પિંગળા નાદી દ્વારા પુરક કરવું, તે પ્રાણુને થોડો કાળ કુંભિત કરવો, અને તે પ્રાણુને પછી ધીમે ધીમે ઈડા નાદીથી રેચક કરવો. આ પ્રયોગનું રહસ્ય એ છે કે તેના અભ્યાસથી ત્રણ માસમાં સઘળી નાદીઓના મળની શુદ્ધિ થઈ જાયછે. સ્કંદ પુરાણમાં લખ્યુંછે કે સૂતેલા માણસનો શ્વાસ જેટલા કાળમાં આવે કે જય તેટલો કાળ પ્રાણુયમની એક માત્રા કહેવાયછે. હૃદયોગનું ત્રિજનું મુખ્ય અંગ તે મુદ્રા છે, તેમાંની કેટલીક મુખ્ય મુદ્રાઓનાં નામ કહું. (૧) મહામુદ્રા; (૨) મહાબંધ મુદ્રા, (૩) મહાવેધમુદ્રા, (૪) ખેચરી, (૫) વડિયાનબંધ મુદ્રા, (૬) જાલંધરમુદ્રા (૭) વિપરિતકરણી મુદ્રા (૮) વજ્રોલીમુદ્રા વિગેરે. મહાબંધ મુદ્રા સઘળા કલેશો હરવા સમર્થ છે. મહાવેધ મુદ્રાનું પ્રાપ્ત્ય એવું છે કે વૃદ્ધાવસ્થાના શરીરનો કંપ, વાળની શ્વેતતા, ચર્મનો સંકોચ એ સર્વને હરેછે. આ મુદ્રાઓનું મહત્ત્વ વર્ણવતાં કહેવામાં આવ્યુંછે કે તેઓ મૃત્યુનો નાશ કરવા સમર્થ છે માટે તેમનું જ્ઞાન ગુપ્ત રાખવું. ખેચરી મુદ્રા રોગ, મરણ, તંદ્રા, નિદ્રા, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, મૂર્છા સર્વને હરેછે. “જેમ સૃષ્ટિમાં સર્વ બીજમંત્રોમાં શ્રેષ્ઠ બીજ મંત્ર રૂપ ઓંકાર મુખ્ય છે, દેવતાઓમાં ઈશ્વર મુખ્ય છે, જાત્રાદિ અવસ્થાઓમાં મનોનમની અવસ્થા મુખ્ય છે, તેમ મુદ્રાઓમાં ખેચરી મુદ્રા સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.” વડિયાનબંધ મુદ્રાથી વૃદ્ધાવસ્થા પામેલો પુરૂષ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરેછે. જાળંધરમુદ્રા પણ જરા અને મૃત્યુનો નાશ કરનારી છે. આ મુદ્રાની સિદ્ધિ ગુરૂ વાક્યથીજ સિદ્ધ છે. વળી આ મુદ્રાથી જઠારાગ્નિનું પ્રદીપન થાયછે માટે યોગીને પુષ્કળ આહાર લેવો પડેછે અને જો થોડો આહાર તે લે તો જઠારાગ્નિ તેની દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખેછે. આ મુદ્રામાં વીર્યનું આકર્ષણથી મસ્તકમાં સ્થાપન થાયછે અને તેથી મૃત્યુને પાછું હટાવી શકેછે. હૃદયોગનું ચોથું અંગ તે લય છે તો હવે તેના સબંધમાં થોડું કહું. નાદ પણ દસ પ્રકારનો છે: તમરાંનાદ, ચકલાંનાદ, ઘંટનાદ, શંખનાદ, વીણાનાદ, તાલનાદ, વાંસળીનાદ, તબલાનાદ, ભેરીનાદ અને મેઘનાદ. તમરાંનાદનું શ્રવણ થતાં શરીરમાં તમરાંના ફાટવાના જેવો ધ્વનિ સંભળાયછે; ચકલાંનાદ સંભળાતાં જાણે શરીરનાં અંગો તૂટતાં હોય તેવું લાગેછે. ઘંટનાદ સંભળાતાં ચિત્તમાં ખિન્નતા ઉદ્ભવેછે. શંખનાદ સંભળાતાં મસ્તકમાં કંપ થાયછે; વીણાનાદ સંભળાતાં તાણું ત્રવેછે; તાળનાદ સંભળાતાં અમૃત રસનું ઝરણું અને તેનું પાન થાયછે. વાંસળી નાદ સંભળાતાં શુભ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાયછે; તબલાનાદ સંભળાતાં પરાવાણી પ્રાપ્ત થાય છે; ભેરીનાદ સંભળાતાં દિવ્ય દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાયછે; મેઘનાદ સંભળાતાં ભ્રમરૂપ પ્રાપ્ત થાયછે. હૃદયોગનાં સેવનમાં આ મુદ્રાઓ વિગેરેથી પ્રાપ્ત થતી અનેક સિદ્ધિઓ

જે યોગીને આવી મળેછે તે હું તને કહું. યોગી પોતાનાં શરીરને પરમાણુ સમાન કરેછે તે અણ્ણિમા સિદ્ધિ કહેવાયછે; યોગી આકાશ સમાન પ્રચંડ રૂપ ધારણ કરે તે મહિમા સિદ્ધિ કહેવાયછે; પર્વત સમાન ગુરૂતા યોગી પ્રાપ્ત કરેછે તે મહિમા સિદ્ધિ કહેવાયછે; યોગી ગુરૂતા તથા દષ્ટ તણખલાં જોડેલા હલકો થઈ ગય તે લઘિમા સિદ્ધિ કહેવાયછે; સઘળા પદાર્થોનું સામીપ્ય યોજવું, અર્થાત યોગી ભૂમિ ઉપર ઉભો રહીને પછી તેની આંગળીની ટોચથી ચંદ્રમાનો સ્પર્શ કરે તેનું નામ પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ છે; જેમ જળમાં મનુષ્ય ડુબકી મારે અને બહાર નીકળે તેમ ભૂમિમાં યોગી એક ઠેકાણે ડુબકી મારી બીજે ઠેકાણેથી ભૂમિમાંથી નીકળે તે પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ કહેવાયછે; ભૌતિક પદાર્થો ઉપર તેમને ઉત્પન્ન કરવા વિગેરેની શક્તિ તે ઇશ્વરતા સિદ્ધિ કહેવાયછે; ભૂત ભૌતિક પદાર્થોને પોતાના સ્વાધીન કરવા તે વશિતા સિદ્ધિ કહેવાયછે. ત્યારે, હવે, તું બોલ કે યોગી પદે તને પહોંચવા ઇચ્છા થાયછે કે નહીં ? અરે ! હઠયોગ સિવાય જીવન સફળ નથી એ તું સત્ય માની લે. યોગીના મહિમા શાસ્ત્રોમા વર્ણવવામા આવ્યોછે તે તું સાંભળ: “ પુરૂષ અને પ્રકૃતિના વિવેક વાળો યોગીજન દર્શનથી, ભાષણથી, સ્પર્શથી મનુષ્યોને અનેક જન્મના કેટાનકેટિ પાપમાંથી છોડવેછે. ” “ યોગીનાં માતાપિતા કૃતાર્થ છે, અને યોગીના દેશને અને કુળને ધન્યવાદ છે, કારણકે જ્યાં યોગી જન્મેછે ત્યાં ત્યાં આપવામાં આવેલું દાન કદી ક્ષય થતું નથી. ” વળી શિવજી વામદેવને કહેછે: “ જે યોગી અંતર્યોગ અને બહિર્યોગને જાણેછે તે મારે અને તારે પણ નમવા યોગ્ય છે, તો પછી બીજાં મનુષ્યો તેનું વંદન કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય. ” ભાઈ ! તું મારે કહ્યું માન, અને હઠયોગ દિક્ષા લઈ લે. હું તને શી પેરે હાલ તુરત તો વધારે સમજાવી શકું ? હઠયોગથી પ્રાપ્ત શક્તિઓના પાર નથી એટલું જ તને હાલમાં સમજ પડી જાય તો પુરતું છે. સાંભળ: “ જે રીતે મનુષ્ય કુંચીવડે કમાડ ઉઘાડેછે તેવી રીતે યોગી હઠયોગાભ્યાસથી કુંદલિની દ્વારા મોક્ષદાર જે શુશ્રુષ્ણા નાડી છે તે ખોલેછે. ” એ કુંદલિની શક્તિ જે મનુષ્ય શરીરમાં સૂતેલી હોયછે તે હઠયોગથી જગ્રત અને પ્રદિપ્ત થાયછે, અને એનું પરાક્રમ અને ઐશ્વર્ય અપરિમિત છે. પ્રથમ તો કુંદલિની યોગીનાં શરીરને કમનીય, અતિ મનોહર, દર્શનીય રૂપવાળું, અત્યંત જોરાવર અને વજ્ર તુલ્ય કરેછે. અરે ! માત્ર ઇન્દ્રિય દમનથી આ હઠયોગમાં મધુપ્રતિકા નામની ત્રણ સિદ્ધિઓનું મહાત્મ્ય તો તું સાંભળ. મનોજીવિત્વ નામની શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં આ દેહને વેગવાન ગતિ પ્રાપ્ત થાયછે, અર્થાત, મહા દૂરના સ્થળે મનની પેઠે યોગી પોતાનાં શરીરને મહા શીઘ્રતાથી લઈ જઈ શકેછે; વિકરણભાવ જે બીજી શક્તિ છે તે વડે યોગી એક જગ્યાએથી અન્ય સ્થળનું જે કાંઈ જોવું હોય તે જોઈ શકેછે, અને તે અન્ય સ્થળે જવાની તેને આવશ્યકતા રહેતી નથી; ત્રીજી શક્તિ પ્રધાન-જ્ય નામની છે, અને કાર્ય કારણના નિયમોને વશ કરવાનું સામર્થ્ય હઠયોગીને આપેછે. વળી હઠયોગનું જ્ઞાન યુર વિના શક્યજ નથી. “ વેદાંતનાં વચનોથી, વેદ વચનોથી, નાના પ્રકારના શાસ્ત્ર સંમુહોથી, ઘાનાદિ વડે, વશીભૂત ઇન્દ્રિયો

વડે નહીં પણ ચિંતામણિ રૂપ યોગની પ્રાપ્તિ સદૃશ્ય થકીજ શક્ય છે. ” અને હું તને શીખવનારો મહ્યોહું તો પછી શીખી લેતો કેમ નથી ! સાંભળ: “ હઠયોગમાં જ્યારે પ્રાણ બરાબર ફીણ થઈ જવા પામેછે અને મન બરાબર લયતાને પામેછે, ત્યારે તે કાળમાં પ્રાપ્ત થતી જે સમસ્તતા તે પણ સમાધિજ છે. ” “ પ્રાણવાયુ જ્યારે શુષુપ્ત્યામાં ચાલવા માંડેછે અને મન જ્યારે દેશકાળવસ્તુ પરિચ્છેદથી રહિત બ્રહ્મમાં પ્રવિષ્ટ થાયછે, ત્યારે તે કાળે ચિત્ત વૃત્તિના નિરોધનો જ્ઞાતા યોગી પુરૂષ પ્રારબ્ધસહિત કર્મેને નિર્મૂળ કરી નાખેછે. ” અર્થાત્, હઠયોગમાં પૂર્વનાં કર્મો પણ યોગીને કોઈ પણ રીતે બાધ કરી શકતાં નથી. વળી, આદિત્ય પુરાણમાં કહ્યું છે: “ યોગથી જ્ઞાન થાયછે, અને મારામા ઓતપ્રોત મનની જે સ્થિતિ તેનેજ યોગ કહેછે. ” પ્રભુમાં સ્થિરતા કરાવનાર માત્ર હઠયોગજ છે તો હઠયોગનો તું સત્કાર કરી લે. વળી શ્રી ગરુડ પુરાણમાં લખ્યું છે: “ બુદ્ધિમાન પુરૂષે એ પ્રકારે પ્રયત્ન કરવો કે જેથી પરમ સુખ પ્રાપ્ત થાય, અને એ પરમ સુખ પ્રાપ્તિ તો યોગથી મળેછે. પરંતુ અન્ય કોઈ ઉપાયથી નહીં. ” તું હવે ત્યારે મને કહે કે હઠયોગમાં તને વાધો શું હોઈ શકે ? સાંભળ. સાંભળ: શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે: “ જેમ કુમારી પરણેલી સ્ત્રીના સુખને જાણી શકતી નથી, અને જેમ જન્માંધ ઘટને જાણી શકતો નથી, તેમ જે બ્રહ્મ છે તેને હઠયોગી સિવાય કોઈ જાણી શકતું નથી. ” માટે જે તારે તારા મોક્ષના માર્ગે યોજવો હોય તો આ હઠયોગ છે.

ત્રસદસ્થુ—ઓહો, હઠયોગ પ્રાપ્ત્ય આવું છે તો હું એ માર્ગના પંથે આજથીજ ચઢીશ !

મન્થાન—એ તારું કહેવું સાંભળીને તો હું ઘણો પ્રસન્ન થયોહું પણ તે છતાં મારે તને કહેવું જોઈએ કે હું હમણા સ્નાન કરી આવું તેટલો વખત તું પૂર્ણ મનન કર અને પછી તારો હેવટનો નિશ્ચય મને જણાવ. (સ્નાન કરવા જતાં). હું હઠયોગી હઠયોગમાં રાગી તે સર્વ કોઈને હઠયોગમાં રાગી કેમ નહીં કરીશ ! હઠયોગમાં હું પાર પામી હઠયોગમાં મારા શિષ્યો કરી તેમના થકી હું હઠયોગમાં જગ પ્રશંસા મેલવીશ. (જાયછે).

ત્રસદસ્થુ—(સ્વગત). હઠયોગમાં પ્રાપ્ત થતી આવી આવી સિદ્ધિઓ ત્યારે રાજ્યપાટની સિદ્ધિઓને તથા ગૃહસંસારનાં સુખને મારે શું રેવાં છે ! હું તો રાજ્યપાટ તજી, માતતાત કુટુંબીઓ અને વહાલી પત્નીને પણ તજી યોગારૂઢ થઈશ અને થઈશ.

પુલોમા—(છુપાયલી તેની સમક્ષ આવીને તેને). પત્નીને કેમે કરીને તમારાથી કદી નહીં તજશે. તેણીને તજતાં તેણીને ઝુરી ઝુરી મરવા વખત આવશે તેનો જરા વિચાર કરે.

ગાયન ૩૦

યોગ યશસ્વી મહા, તે તો પ્રેમદા કરેા પ્યાર,

એ યોગથી અજગા પ્રભુજી નહીં લગાર.

યોગ.

પ્રેમદાને પતિ આલિંગનનો આધાર,

ઘટે નહીં પતિને તેણીને કરવી નિરાધાર.

યોગ.

પ્રેમદા પ્રેમમાં આવી ગયો મોક્ષ સાર,
પ્રેમદા પીડનમાં પતિને પ્રાપ્ત નર્કદાર. યોગ.
પતિ પત્ની ભલે દીસે ચક્ષુથી સાકાર,
તન્મય આત્માં પરસ્પર, થાય ઉભય નિરાકાર. યોગ.
પ્રેમદા પ્રીત, પ્રીયજન કહે અમૃત રસ ધાર,
પીતાં તમને કેમ આવે આ ક્ષોભ ઓટકાર ! યોગ.
પ્રેમદા પ્રીતમાં સમાઇ સકળ નીતિ અપાર,
પ્રેમ પોકાર પ્રમાણે મંગળ ઐં ઉદ્ગાર. યોગ.

ત્રસદસ્થુ—સુંદરી, હું મહેલેથી નીકળ્યો ત્યારે મને પરમાત્મામાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, અને તમે દુષ્ટના હાથમાં સપડાયાં ત્યારે પરમાત્મા ઉપરથી સભળી આસ્થા થોડીક વાર ઉઠી ગઇ, પણ પછીથી આ યોગેન્દ્રે પરમાત્મા પ્રાપ્તિનો હકયોગ સમજાવ્યો ત્યારથી પાછો પરમાત્મા પ્રતિ હું વળ્યો છું. માટે તમે તમારા તાતજના આશ્રમે જશે તો હું બહુ રાજી થઇશ.

પુલોમા—(સ્વગત). અરે પરમાત્મા ! હૈયાના હાર પતિનાં મુખથી આ તેની પત્ની પ્રતિ આવા નિર્દય બોલો ના બોલાવો.

ગાયન ૩૧.

ઉકળ, પુલોમા, તું બળી બળી ઉર,
હાય અગ્નિથી થા તું ભસ્મ બની જર. ઉકળ.
નદીમાં ઉછળ્યાં જ્યાં વૃષા તણાં પૂર,
તણખલાંને નાખશે ક્યાયે લઇ જઇ દૂર. ઉકળ.
અબળા આગણ આવતાં કોઇ અસૂર,
ભક્ષ તેણીનો કરવા, થશે તે અતિ આતુર. ઉકળ.
ડાળે આવી બેઠો ડાકિયો વાનર કુર,
તોડી પાડતાં કોણુ રોકે એને કોમળ અંકુર ! ઉકળ.
આભ ફાટતા ગાળકું દેવાય શીપેર,
ભૂમિ ગળવા નીકળી તો ઉભું કેમ રહે શહેર ! ઉકળ.
શિરમાં હાલ્યો જ્યાં મુઝારો નિષ્કુર,
ચાતુરી શું વાપરશે જ્ઞાની કે ચતુર, ઉકળ.

(ત્રસદસ્થુને). સ્વામી ! પતિ પોતાની પત્નીનેજ તને એ કેવું અનિષ્ટ વર્તન ! કુવો ને પોતા માંહેનું જળ ધારણુ નહી કરી શકશે અને શુષ્ક બની જશે તો પછી એ નિર્થક જન્ય ખાડો થઇ છેવટે માટી કચરાથી પુરાઇ જવાનો એજ તેના હાલ થવાના; કાદવે ને પોતા માંહે કમળ ધારણુ કરી નહી જાણું તો પછી એમાં કીડા ઉભરાશે એવીજ એની દશા થવાની; દ્રવ્યની થેલી ને દ્રવ્યનો ભાર નહી ઝીલી જાણી તો પછી ફાટાતુટા ગાભાની પેઠે કચરો સાફ કરવામાં વપરાશે એવી એની અધોગતિ થશે. હૈયાના હાર ! જરા

વિચાર કરો કે પતિથી પોતાની પત્નીને કહેવાયજ કેમ કે તું મને વારે ઘડીએ વધન કરેછે? સરિતાથી સૂર્યનારાયણને કહેવાયજ કેમ કે તમે મારાં જળ શોષી લોછો? ખેતરથી ખેડુતને કહેવાયજ કેમ કે તું માફે સર્વસ્વ લુટી લેછે? ગુરૂ ખારખડી શીખવતાં, બાળક શિષ્યથી ગુરૂને કહેવાશે કેમ કે તમે મને વાંકાચુંકા લીટા દોરવાનો ફેંકટ પરિશ્રમ આપોછો? વળી, સ્વામી, તમે વિચાર કરો કે યોગેન્દ્ર મન્યાને હઠયોગ માર્ગની તમને સલાહ આપી, તોપણ તમારાથી તો તમારી પત્નીનો ત્યાગ કેમ થાય? ગગનમાં ગર્જનાનો ઘોર ધ્વનિ થયો તેથી શું માથે ખોર લઇ વેચવા નીકળેલી નિર્ધન બાઇએ ખોર વેચવાની ખૂસો પાડવાનું મુકી દઇ તે ગગનની ઘોર ગર્જનાનું અનુકરણ કરવાનું છે? રાજન મહેલે સ્કાટિક મણિ જડાયાછે તેથી શું નિર્ધન બિલ્લુકે ગાયના જાંણથી લીંપેલી પોતાની ઝુંપડીની ભૂમિ ખોદી નાખવાની છે? હાથીની પીઠ ઉપર સોનાની અંખાડી છે તેથી શું ખીચારા પોટિયાએ કાઠની ભરેલી પોતાની પીઠ ઉપર લાધેલી ગુણુ ફેંકી દઇ દર-ણનો માર ખાઇને હેરાન થવાનું છે?

ગાયન ૩૨.

યોગ, તપ, વ્રત, એ તો યોગી કરો કામ,	
પ્રેમદા પ્રેમીને તો એનું મૂલ્ય બે બદામ.	યોગ.
શેઠિયો સમજે સુવર્ણમાં સકળ દામ,	
વૈરાગી વિચારે એ તો મિથ્યા પૂંજ તમામ.	યોગ.
મંદિર મહાલે ભલે, ધરી કળશ દમામ.	
સપાટ જોઇએ ઝુંપડીને નિજ ભૂમિ ધામ.	યોગ.
પ્રેમદા પંથે પ્રેમ પાન અને પ્રીયા નામ,	
પડતું મુકવું ત્યા તો રૂંડું રામ નામ.	યોગ.
મહર સત્ય લોકથી ઉચ્ચ પ્રેમી જન ધામ,	
માર્ગે એ મોક્ષનો, લાંબા નહીં એના વામ.	યોગ.

મન્યાન—(સ્નાન કરી પાછા આવતાં. ત્રસદસ્યુને). અરે, ભલા માણસ! હમણા તો તું યોગમાં પ્રવર્ત થવાની મને વાતો કરતો હતો અને વળી આ સ્ત્રી સાથે આવડો વાતે શું વળ્યોછે? તારે સ્ત્રીના પ્રેમી બની રહેવુંછે તો મારે એવા પ્રેમી-જનો અહીં નહીં જોઇએ.

પુલોમા—

ગાયન ૩૩

વસી નવ શું કહણા યોગેન્દ્રનાં મન !	
નિજ એક વાતનુંજ શું કરશે મથન !	વસી.
દાતાર પાસેજ નવ રણાં દાન કાજ ધન !	
બિલુક આશ થાશે પુરણ કયા દન !	વસી.

વાડી વિપુલમાંજ વિકસ્યાં વિસ્તીર્ણાં વન !
વટેમાયુ' વિટ'બણાનું' વાટે કેમ થાશે સાંત્વન ! વસી.

ચુરમાંથીજ ગયુ જ્ઞાન, થયું શન્ય મન !
શાણા સુલક્ષણા કેમ થાશે શિષ્ય જન ! વસી.

અબળા પ્રતિ અનુકંપાનો ગયો ધર્મ સનાતન !
યોગીરાજજ કરે શું અબળા માન દનન ! વસી.

મન્થાન—ઝી જતીનું કાંઈ પણ કહેવું અમે હઠયોગી જનો સાંભળતાજ નથી. (તસદસ્યુને).

અરે મૂર્ખ યુવાન ! આટલો બધો સ્તબ્ધ બની ત્રિયા વચન તું શું સાંભળી રહ્યો છે ?

પુલોમા—યોગેન્દ્ર ! આપ ક્રોધે આટલા ના ભરાવો.

મન્થાન—ત્રિયા ! તારો પતિ તને જોઈએ છે તો તું જટ અહીંથી એને લઈ જા. (તસદસ્યુને). અવિચારી યુવાન ! યોગનાં બળ કરતા તું શું પ્રેમબળ વિશેષ મહત્વનું સમજે છે ! પત્ની ઉપરનો પ્રેમ શું આ ગિરિરાજ ઉત્પન્ન કરી શકશે ? (નીચેથી ઉઠ્યો હાથ કરતા ગિરિરાજ ઉપસ્થિત થાય છે). પત્ની ઉપરનો પ્રેમ શું સરિતાને અસ્તિત્વમાં લાવશે ? (ભૂમિ ઉપર પોતાના હાથે લીટો દોરતાં સરિતા પ્રગટી નીકળે છે). પત્ની ઉપરનો પ્રેમ શું એવું પ્રાપ્ત્ય ધરાવે છે કે વૃષા જળ આકર્ષણ કરી રેલાવી શકશે ? (હાથ ઉઠેથી નીચો કરે છે તો વૃષા મૂશળધાર વરસે છે). પ્રીયા ઉપરનો પ્રેમ શું એવો પરાક્રમી છે કે તારી એક પ્રીયા જેવી અસંખ્ય પ્રીયાઓ ઉત્પન્ન કરી શકશે ? (ગોળાકાર હાથ ફેરવે છે તો અસંખ્ય પુલોમાઓની આકૃતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે). બોલ, તારો તારી પ્રીયા ઉપરનો પ્રેમ બળવાન કે મારો હઠયોગ બળવાન ?

તસદસ્યુ—(અમિત થઈ જઈ). યોગેન્દ્ર ! આપનું યોગબળ ખરું. મારો પત્ની ઉપરનો પ્રેમ ખોટો. હઠયોગ ચમત્કારો મેં જોયા, જાણ્યા, હવે મને એ માર્ગની દિક્ષા દો. (પુલોમાને). તમને હાથ જોડી કહું છું કે તમે તમારા પિતાના આશ્રમે જાવો.

પુલોમા—સ્વામી ! જાવું છું. જાવું છું. રોઈ રોઈ મરીશ. (જાય છે).

મન્થાન—હું તને હઠયોગ વિદ્યાનું જ્ઞાન દઈશ, પણ હું નહીં ધારતો કે તારું ચિત્ત યોગમાં સ્થિર રહે અને કાલ સવારે તું પાછો પ્રીયા પ્રીયાજ કરવાનો.

મન્થાન—ના. ના. યોગેન્દ્ર. હું મારાં ચિત્તની આ પળથી સદા હઠયોગમાં સ્થિરતા કરીશ અને એવી કે નબોમડંગ ડોલશે પણ હું નહીં ડોલું.

મન્થાન—અરે, બલા માણસ ! હઠયોગ માર્ગે ચઢ્યો નથી ત્યાર પહેલાં આવડો ગર્વ કરે છે તો યોગ માર્ગમાં કાંઈ સ્થિર થઈશ પછી તો તું મારાં માથે પણ ચઢી બેસવાનો ગર્વ કરીશ, એવો માણસ તું તો મને લાગે છે !

ત્રસદસ્યુ—આપ કૃપા કરી મારા માટે આવા આડાઅવળા કાંઈ પણ વિચારો નહીં કરો.
આપ ગુરુ છો, હું શિષ્ય છું. શિષ્ય દાસત્વમાં મારો સઘળો ગર્વ નષ્ટ થઈ રહેશે.
મન્થાન—હીક છે. જોવુંછું. ચાલ ત્યારે મારી શુદ્ધામાં. તને આસન પ્રાણાયામનું જ્ઞાન આપું.
(બેઠે જાયછે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૩.

(બેઠે દુષ્ટા સુજ્ઞતાને લઇને પોતાનાં ઘર જાયછે. ત્યાં માર્ગમાં વગડામાં માતાનું મંદિર છે તે સ્થળે આવી પહોંચેછે).

દુષ્ટ ૧—(૨. દૃષ્ટને). ત્યારે માતાજીનાં દર્શન કરીને અને આ સ્થળે જરા આરામ લઇને આગળ ચાલીએ.

દુષ્ટ ૨—મને પણ લાગેછે કે અહીંજ જરા થોભીએ તો હીક. ચાલ, ત્યારે આ પાસેની નદીમાં નાહી લઇએ અને માતાજીનું પૂજન ઝટ કરી લઇએ.

દુષ્ટ ૧—પણ આપણે નાહવા જઇએ તો આ સુજ્ઞતાને અહીં એકલી કેમ મુકાય ? નાસી જાય તો પછી એને પકડવા દોડવું ક્યાં ! (સુજ્ઞતાને). અમે જરા પેલાં વહેણિયામાં નાહીએ છીએ માટે તું પણ સંગાથે આવીને જરા છેટેથી બેસ.

સુજ્ઞતા—પર પુરૂષ નાહવા બેસે ત્યાં તો હું નહીં આવું. હું તો અહીંજ બેસીશ.

દુષ્ટ ૨—તે તારૂં કહેવું કાંઈ કામ આવશે કે ?

સુજ્ઞતા—મને કાપી નાખવી હોય તો આ ઘડી માંડે ધડ તમારી આગળ નમાવુંછું અને તમે જરા પણ વિચાર કર્યો વગર કે અટક્યા વગર માંડે ધડ ઉડાવી નાખો, પણ તમે નાહતા હોવો ત્યાં તો હું પાસે નહીં ઉભી રહું.

દુષ્ટ ૧—તું કાણની સંગાથે આ તકરાર કરેછે તે તું જાણતી નથી શું ?

સુજ્ઞતા—નિર્દોષ અબળાએને વેચાતી લઇને તેમની પાસે જળરાધથી વેચાનો ધંધો કરાવનારા માણસો સાથે હું વાત કરુંછું એ હું જાણુંછું.

દુષ્ટ ૨—અમે જળરાધથી અબળાએ પાસે વેચાનો ધંધો કરાવનારા છીએ તો તારે તારા બાપને અને માને કહેવું હતું કે અમારી પાસેથી રૂપિયાની ગાંસડી લઇને એમણે પટારામાં નહોતી મુકવી.

સુજ્ઞતા—મારાં બીચારાં બોળાં અને બલાં માતપિતા પાસે પછસા નહીં, એટલે પછસાનું સાધન કરવા મને વેચે તો તેમને તે માટે અધિકાર છે, કેમકે માતપિતાને તેમનાં બાળકના કાપીને ટુકડા ટુકડા કરી નાખવાનો અધિકાર છે, અને બાળકને એક અક્ષર પણ તે સામે બોલવાનો અધિકાર નથી. અને મને તો ખાતરી છે કે મારાં માતાપિતાએ તેમની નિર્ધનતાની આપત્તિને લીધે મને વેચીએ, અને હું પોતે નિર્દોષ છું, તો ભગવાન મને સહાય થશે. અને વેચાનો ધંધો મારી પાસે કરાવી તમારી કમાણી કરવા તમે મને લઈ જાવો છો પણ ભગવાન

મારૂં શીયળભંગ થવા વખત નહીં આવવા દેશે. તમને આ સખંધમાં હું એક શાસ્ત્રકથા કહું તે જરા લક્ષ દષ્ટને સાંભળો અને પછી તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરજો. અયોધ્યાનો રાજા હરિશ્ચંદ્ર રૂપવાન અને ચાતુરી વાળો હતો. પરંતુ તેને એક અસદ્ય દુઃખ હતું અને તે એ હતું કે એને પુત્ર સંતતિ નહીં હતી. પશુ પંખી અને અધમ જીવાત્માઓને પણ સંતતિનું સુખ હોયછે અને તે સુખ-રહિત પોતાને જોઈ હરિશ્ચંદ્ર રાજા મનમાં મહા પરિતાપ પામતો હતો. નિસં-તાનપણનાં દુઃખમાંથી મુક્ત થવા તેણે તેનું એ દુઃખ ગૃહ વસિષ્ઠ આગળ નિવેદન કર્યું. આ સાંભળીને વસિષ્ઠમુનિએ હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું: “જીવજંતુઓના પતિ વરૂણદેવનું પરિશ્રમ પૂર્વક આરાધન કરે. અને તે થકી તમને સંતતિની પ્રાપ્તિ થશે. વરૂણથી અધિક બીજો કોઈ સંતાન આપનારો દેવ નથી તો વરૂણનાં પ્રયત્નશીલ આરાધનથી તમે ઈચ્છિત ફળને પ્રાપ્ત કરશો.” વસિષ્ઠ-મુનિનાં વચનો અનુસાર વર્તન કરવા હરિશ્ચંદ્ર રાજા ગંગાજીના કાંઠે જઈને યોગ્ય સ્થાનમાં પદ્માસન વાળીને વરૂણદેવનું ચિત્તમાં ઘાન કરવા લાગ્યો. હરિ-શ્ચંદ્રનાં આ દ્રઢ આરાધનથી વરૂણદેવે પ્રસન્ન થઈને તેને દર્શન દીધું અને કહ્યું કે હું તને પુત્ર આપું પણ એ શરતે કે એ પુત્રને પછીથી પશુ રૂપ ગણીને તે વડે મારૂં યજ્ઞ કરે તો. હરિશ્ચંદ્ર રાજાનાં મન વાંજિયા મેહેણું અસભ્ય હતું અને તેથી એણે વિચાર કર્યો કે પુત્ર જનમ્યા પછી એનું બળિદાન દેવું પડશે તો કાંઈ નહીં, કારણકે પુત્રના જન્મથી વાંજિયા મેહેણું તો સદા માટે ટળશેજ. અને તેથી પુત્રનું બળિદાન આપીને વરૂણનું યજ્ઞ કરવા હરિશ્ચંદ્રે હા પાડી, અને વરૂણ દેવે તેને પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાનું વરદાન આપ્યું. આ પ્રમાણે વરૂણ દેવનું વરદાન લઈને રાજા પોતાના મહેલે પાછો વળ્યો અને શૈબ્યા નામની તેની પતિવ્રતા ધર્મ-પત્નીને ગર્ભ રેહ્યા, અને દસ માસ પુરા થતાં તેણીએ દેવક્રમાર સરખા પુત્રને જન્મ આપ્યો. પુત્રનો જન્મ થતા હરિશ્ચંદ્ર રાજાને અપરિમિત હર્ષ થયો. પુત્રના જન્મના લીધે હરિશ્ચંદ્રના મહેલમાં ઉત્સવ ચાલતો હતો ત્યારે વરૂણદેવ આજ્ઞાણનું રૂપ ધારણ કરીને હરિશ્ચંદ્ર પાસે આવ્યા અને જે પુત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો તે વડે યજ્ઞ કરવા કહ્યું. હરિશ્ચંદ્ર રાજા વચનથી બૈઘાયલો હતો તેથી પુત્રવડે વરૂણદેવનું યજ્ઞ કરવા ના પાડી શક્યો નહીં, તેમજ પુત્ર ઉપરના વહાલભાવને લીધે પુત્રનું બળિદાન આપી શક્યો નહીં, તેથી શુદ્ધિ ચાતુરી વાપરી તેણે વરૂણદેવને કહ્યું: “આપને આપેલાં વચન પ્રમાણે હું મારા પુત્રનાં બળિદાનથી નરમેષ યજ્ઞ કરી આપનું યજ્ઞ કરવા તત્પર છું, પરંતુ એ યજ્ઞનો અધિકાર પુત્રનાં માતાપિતાને છે, અને પુત્રનો જન્મ થયા પછી પિતા દસ દિવસે શુદ્ધ થાયછે અને માતા એક મહિને શુદ્ધ થાયછે, માટે આ શુદ્ધિ થતાં હું રૂઢી પેરે નરમેષથી આપનું યજ્ઞ કરીશ, પણ હાલ તુરત હું એ યજ્ઞ કરવા શક્તિવાન નથી, માટે આપ હમણાં થોભી જવા કૃપા કરો.” હરિશ્ચંદ્રનાં આ વચનો સાંભળીને વરૂણદેવે એક માસ પછી આવવા કહ્યું અને ત્યાંથી ગયા. આ પ્રમાણે હરિશ્ચંદ્રે એક માસની મુદત મેળવી અને તેથી તેને આનંદ થયો. એ આનંદના પ્રાદુર્ભાવ રૂપે તેણે લાખો રૂપીયાનાં અને

ગાયેનાં દાન યોગ્ય પાત્રેને આપ્યાં અને પુત્રનું નામ રોહિત રાખ્યું. પરંતુ એક માસ આ હર્ષમાં પૂરેા થતાં વાર નહીં લાગી અને વરુણદેવ પાછા હરિશ્ચંદ્ર પાસે તેના પુત્ર વડે યજ્ઞન માટે આવ્યા. અને હરિશ્ચંદ્રે તેમને કહેવા લાગ્યો: “આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વિધિસહિત યજ્ઞ કરવા હું સંજ્ઞ છું પરંતુ વેદના ગ્રંથનારા વિદ્વાનો કહેછે કે દાંત વગરનો પશુ યજ્ઞમાં ચાલે નહીં, માટે મારા પુત્રને દાંત આવશે પછી એ પુત્રવડે હું આપનું યજ્ઞન અવશ્ય કરીશ.” હરિશ્ચંદ્રનાં આ વચન સાંભળીને વરુણદેવ પાછા ગયા. જ્યારે રોહિતને દાંત આવ્યા ત્યારે વરુણદેવ પાછા હરિશ્ચંદ્ર પાસે આવ્યા અને પુત્ર વડે યજ્ઞન કરવા તેને કહ્યું, ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર વરુણદેવ આગળ પોતાનું શિર નમાવીને નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો! “મારા પુત્ર વડે નરમેધ યજ્ઞ કરવા હું તત્પર છું પરંતુ મારા પુત્રનો હજી ચૌલ સંસ્કાર થયો નથી, અને માથાં ઉપર વાળ વાળો પશુ યજ્ઞમાં યોગ્ય નથી ગણાતો, તેા મારા પુત્રના વાળ ઉતરાવ્યા પછી એ પુત્રવડે હું આપનું યજ્ઞન કરીશ માટે હાલ તુરત તેા આપ એ વિષે આગ્રહ કરશો નહીં.” હરિશ્ચંદ્રનાં આ વચન સાંભળીને વરુણદેવ રાજદ્વારમાંથી પાછા વળ્યા, પણ ચૌલ કર્મની ક્રિયા હરિશ્ચંદ્રના મહેલમાં ચાલતી હતી ત્યારે વરુણદેવ પાછા હરિશ્ચંદ્ર પાસે આવ્યા અને પુત્ર વડે યજ્ઞન માટે આગ્રહ કર્યો. ત્યારે, હરિશ્ચંદ્ર વરુણદેવને કહેવા લાગ્યો: “બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય, એ ત્રણ વર્ગો જનોષ્ઠનો સંસ્કાર પામે ત્યારે દ્વિજ કહેવાયછે, અને જનોષ્ઠના સંસ્કાર વિના મારો પુત્ર શૂદ્ર સમાન છે, માટે એને જનોષ્ઠ સંસ્કાર કરાવું ત્યાંસુધી આપ થાભી જવા કૃપા કરો.” હરિશ્ચંદ્રનાં આ વચનેા સાંભળીને વરુણદેવ પાછા વળ્યા અને અગીયારમાં વર્ષે હરિશ્ચંદ્ર રોહિતને જનોષ્ઠ સંસ્કાર કરાવતો હતો ત્યારે વરુણદેવ આવી પહોંચ્યા અને પોતાની પ્રથમની માગણી આગ્રહથી પ્રદર્શિત કરી. ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર વરુણદેવને કહેવા લાગ્યો: “ગુરનાં ઘર અભ્યાસ કરી આવવાનો સમાવર્તન નામનો સંસ્કાર મારા પુત્ર માટે બાકી રહી જાયછે, માટે આ સંસ્કાર હું એને કરાવું પછી એ પુત્ર વડે જરૂર આપનું યજ્ઞન કરીશ.” વળી પાછા વરુણદેવ પોતાનાં ઘર ગયા. પણ હવે બન્યું એવું કે રોહિતને સમજ પડી કે વરુણદેવનાં યજ્ઞન કાળે એનો વધ થવાનો છે તેથી તે વનમાં કયાંયે ચાલી ગયો, અને હરિશ્ચંદ્રે પુત્ર માટે શોધ પુરુષ કરાવી પણ પુત્ર હાથ આવ્યો નહીં. હવે વરુણદેવ પાછા આવ્યા ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું: “પુત્ર નાસી ગયોછે. એની શોધ પર્વતોમા ગુફાઓમાં, મુનિઓનાં આશ્રમોમાં અને સર્વ સ્થળે કરાવુંછું પણ કોઈ ઠેકાણેથી એનો પતો મળતો નથી, માટે પુત્ર વડે આપનું યજ્ઞન કરવા હું સમર્થ નથી, અને મારો લેશ વાંક પણ નથી.” હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું વચન સિદ્ધ કર્યું નહીં તેથી વરુણદેવ ક્રોધ્યા અને તેને શાપ દીધો કે જજાધર રાગની વ્યાધિગ્રસ્ત તું થા. આ શાપ શૂદ્રી, જજાધર વ્યાધિગ્રસ્ત તે હરિશ્ચંદ્ર થઈ ગયો અને મહા પીડા પામવા લાગ્યો. પોતાના પિતાને વ્યાધિ થઈછે એવા સમાચારની

રોહિતને જાણ થતાં તે તેના તાતની પાસે જવા તૈયાર થયો. પણ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરીને ઈંદ્ર તેની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો: “ તારા પિતા પાસે જવાનો વૃથા વિચાર તું કરીશ નહી. પિતાનાં ઘર જતાં તારો પિતા એતું વચન સિદ્ધ કરવા પ્રજ્વલિત યજ્ઞમાં તારો હોમ કરાવી વરુણદેવનું યજ્ઞન કરશે અને તું જીવથી જમીશ, માટે ન્યારે તારો પિતા મૃત્યુ પામે ત્યારેજ તું તારા મહેલે જાશે. ” ઈંદ્રનાં આવા વચનોથી રોહિત પિતા પાસે ગયો નહી પણ વનમાંજ રહ્યો. ન્યારે હરિશ્ચંદ્રને જજોદર રોગની પીડા અસહ્ય થવા લાગી અને તેના નિવારણ અર્થે વસિષ્ઠમુનિને પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે વસિષ્ઠમુનિએ કહ્યું:

“ ઉપાય માત્ર એકજ છે અને તે એ છે કે કાંઈ મૂલ્ય આપીને કોઈનો પુત્ર ખરીદો અને ખરીદેલા પુત્રના નરમેધથી તમે વરુણદેવનું યજ્ઞન કરો, અને એ રીતે શાપમુક્ત થતાં આ વ્યાધિમાંથી મુક્ત થશો. દ્રવ્ય આપીને ખરીદેલો પુત્ર પણ એક પ્રકારનો પુત્ર કહેવાયછે માટે ખરીદેલા પુત્ર વડે પણ વરુણદેવનું યજ્ઞન થતા તમે એમના શાપમાંથી મુક્ત થઈ શકશો. ” હવે કોઈ પુત્રની ખરીદી કરવા ચોપાસ તપાસ કરાવતા અજીર્ણ નામનો એક નિર્ધન બ્રાહ્મણ જેને શુન:શેષ નામનો પુત્ર હતો તે પુત્ર વેચવા નીકળ્યો અને હરિશ્ચંદ્રે તે શુન:શેષની ખરીદી કરી. પછી હોમ માટે ન્યારે શુન:શેષને યજ્ઞમાં પશુ કલ્પીને બાંધ્યો ત્યારે તે પોતાની આની અંત ઘડી આવેલી જોઈને મહા રદન કરવા લાગ્યો, અને હોમ અર્થે એનો પ્રાણ લેવાનું કામ જે માણસને સોંપવામાં આવ્યું હતું તે માણસનું હૃદય આ શુન:શેષનાં કલ્પાંતથી દ્રવિત થયું, અને તેને મારવાનું કામ મુકી દીધું. તે સમયે બીજો કોઈ મનુષ્ય આ શુન:શેષનો વધ નરમેધ યજ્ઞમાં કરવા નીકળ્યો નહી, કારણકે આ શુન:શેષનાં નિર્દોષપણાં ઉપર સર્વ કોઈને દયા આવી. પણ રાજાએ પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવાની લાલચ દેખાડી તેથી અજીર્ણ પોતાના પુત્રનો વધ પોતાના હાથે કરવા નીકળ્યો. હવે અજીર્ણને લોકોએ ધણો સમજાવ્યો કે પુત્ર તો પિતાનો અંશ છે માટે તારા હાથે તારા પુત્રનો વધ નહી થવો જોઈએ. પણ નિર્ધનતાનાં અસહ્ય કષ્ટથી જે પિતાએ પુત્રને વેચ્યો હતો તે પિતા પુત્રનો વધ કરવા માટે તૈયાર થયો. આ પળે વિશ્વામિત્ર રૂપિ ધણી પેરે હરિશ્ચંદ્રને સમજાવવા લાગ્યા: “ તારા કાળે આ દુ:ખી શુન:શેષનો ભોગ આપ નહી અને એને છોડી દે. કારણકે સઘળી રીતે પોતાનું શુભ ઇચ્છનાર મનુષ્યે યાદ રાખવું જોઈએ કે પોતાની દેહનાં રક્ષણ માટે અન્ય દેહનો ભોગ આપવો ઉચિત નથી, કારણકે અન્ય જીવો ઉપર દયા રાખવાથીજ ઇશ્વર પ્રસન્ન રહેછે. તને તારો જીવ વહાલો છે તો શુન:શેષને તેના જીવ વહાલો કેમ નહી હોય તેના તું વિચાર કર, અને એ નિર્દોષ છતાં પણ તું એનો પ્રાણ આ પેરે લપસ તો જનમાં-તરમાં એ તારો પ્રાણ પણ કોઈક ભવમાં લેશે. રાજ્યમાં જે કાંઈ પાપ થાય તેના છઠ્ઠો ભાગ રાજાને ભોગવવો પડેછે માટે અજીર્ણ એનો પુત્ર વેચવા નીકળ્યો ત્યારે તારે એને અટકાવવો જોઈતો હતો, એ પણ તારો ધર્મ હતો. ” વિશ્વામિત્રનાં આ વચનો હરિશ્ચંદ્રને માન્ય થયાં નહી ત્યારે વિશ્વામિત્ર તે

શુન:શેષ પાસે ગયા અને વરણદેવનો મંત્ર જપ કરવા તેને આપ્યો. એ મંત્રના જપથી વરણદેવે તત્કાળ દર્શન દીધું અને હરીશ્વંરને કહ્યું: “ મારા માટેના તેં કરેલો યજ્ઞ પરિપૂર્ણ થયો છે અને તું આ દુ:ખી શુન:શેષને છોડી દે. અને તું વ્યાધિ રહિત થઇશ. ” અને આ રીતે શુન:શેષનો છુટકારો થયો અને સર્વેનાં મન હર્ષથી ઉભરાયાં, અને હરિશ્વંર પણ વ્યાધિમાંથી મુક્ત થયો. માટે શુન:શેષનો વધ થતાં જે પરમ શક્તિએ તેને ઉગાર્યો તે મને મારાં આ સંકટમાંથી પણ ઉગારી લેશે અને માફ શીયળ ભંગ થવા વખત નહીં લાવે તે તમે નિ:સંદેહ જાણજો. માટે, હું તમને વિનવીને કહું છું કે તમે કહેશો તો તમે જેટલા રૂપિયા મારાં માતપિતાને આપ્યા છે તેથી બમણા રૂપિયા હું દળણાં દળીને તમને ભરીશ, પણ વેશ્યાનો ધંધો કરાવવા મને તમે લાઇ ના જાવો, અને વળી તમે નદીએ નાહવા જાવો ત્યાં મને પાસે ઉભી રહેવા કહો છો એવી રીતે મને કનડો પણ નહીં.

દુષ્ટ ૧—તારી બધી ગાહી ડમરી વાતો તું અમને હવે ઝાઝી વાર સંભળાવીશ નહીં.

સુભતા—ગાહી અને સારી વાત તમારા જેવા માણસ સમજે એ અશક્ય છે. ઉકરડાને વળી સ્વચ્છતા ધારણ કરવાનું કોણ સમજાવશે અને ઉકરડો સમજાણ લેવાનો ક્યારે ! કાકા કરતા કાગને કોયલના ટહુકા કરવા કોણ કહેશે અને મધુર ટહુકા કાગ કરી પણ ક્યારે જાણશે ! કૌવચનાં વૃક્ષને તેની દહન પીડા દેવાનો સ્વભાવ મુકી દેવાનું કોણ સમજાવશે, અને એનો એ સ્વભાવ એ ભૂલશે પણ ક્યારે ! અને હું તો ત્યારે ટુંકમાં હવે એટલુંજ કહું છું કે તમારે સરિતામાં નાહવા જવું હોય તો તમારે એકલા જવું પડશે અને હું તો અહીંજ બેસીશ.

દુષ્ટ ૧—(૨. દુષ્ટને). આણે તો અહીંથીજ આપણી સામે આપો અદલવા માંડી છે અને એની જગમાં એને આપણે હમણા ફાવવા દઇશું તો આપણા ઘર આવ્યા પછી પણ એ આપણને ગણકારશે નહીં.

દુષ્ટ ૨—(૧. દુષ્ટને). આપણાં ઘર આવ્યા પછી તો એના ભાર શું છે કે આપણા એક પણ ખોલનો અનાદર કરે. પણ એને એકલી મુકીને આપણાથી નાહવા જવાય નહીં માટે અહીં જરા વિશ્રામ લઇને ઘર ભણી ચાલવાજ માંડીયે. (સુભતાને). તારે રસ્તામાં જેટલી જગ કરવી હોય તેટલી કરી લેજે. ઘર ગયા પછી વાત. અમે અહીં થોભીએ છીએ જરા, તેટલાં તારે ઉંઘવું હોય તો ઉંઘ.

સુભતા—હા. ઉંઘી જાવું છું ત્યારે. (સ્વગત). ભગવાન ! શાંત નિદ્રામાં મારાં સંકટનું વિસ્મરણ મને કરાવજો. (ઉંઘી જાય છે).

દુષ્ટ ૧—(૨. દુષ્ટને). લાવ, ખાવાનું ખાઇ લઇએ. (૨. દુષ્ટ ખાવાનું છોડે છે. બેઠે ખાવા બેસે છે).

હુટારો ૧—(હુટારા મોટી સંખ્યામાં આવી અંદરે. બીજાં હુટારાઓને). આ માણસો પાસે કાંઇ હશે ખરે.

લુટારો ૨—પેલી ઉગમણી દિશામાં ધૂળ ઉંચે ઉડતી જણાય છે તો કોઇ લોકો કે બચ્ચા આવતું હશે માટે આ લોકોની ઝડતી ઝટ લઈ હોડી જઇએ.

લુટારો ૧—(દુષ્ટોને). જે માલ હોય તે દેખાડો.

દુષ્ટ ૧—અમારી પાસે તો કંઇ નથી.

લુટારો ૨—હવે છોકરીઓને સમજાવવા ધાર્યું છે શું ? (લુટારાઓને). મારો. (લુટારાઓ દુષ્ટો ઉપર તૂટી પડે છે અને પોતાની પાસના રૂપિયા ત્રણસો હતા તે બચાવવા જતાં દુષ્ટો ધાયલ થઇ તત્કાળ મૃત્યુ પામે છે. લુટારાઓ દુષ્ટોનાં વસ્ત્રમાંથી ત્રણસો રૂપિયા કઢાડી લે છે. સુખતાને જોઇને. માંહોમાંહે). આની પાસેથી પણ કંઇ હોય તે લઇને નાસવા માંડો. (તેણીને લુટવા ધસે છે).

સુખતા—(સ્વગત). મારા પૂજનીય મહાત્મા મને સહાય થાવો. (લુટારાઓને). મારી પાસે તો મારાં અંગ ઉપરનાં આ ત્રણ ફાટાં લૂગડાંજ છે, તે તમને જોઇતા હોય તો મારી ના નથી, પણ હું મારા હાથે ગળે ફાંસો ખાઇને મારો પ્રાણ ત્યાગ કરું પછી મારા અંગ ઉપરથી એ વસ્ત્રો ભલે કઢાડી લેજો.

લુટારો ૨—(ખીળ લુટારાઓને). આનાં ફાટા લૂગડાંમાં તો શું લેવું છે? આપણે અહીંથી ભાગી જવાની વાત રાખો. ચાલો, આ (દુષ્ટોની) લાશોને આધે પેલા કુવામાં નાખી આવીએ એટલે કોઇની નજર એમના ઉપર ઝટ પડે નહી. (દુષ્ટોનાં શબને ઉંચકીને કુવામાં નાખી દઇને નાસી જાય છે).

સુખતા—(સ્વગત). મહાત્મા બાપ ! મહાત્મા બાપ ! આપની સહાયતાથીજ આ લુટારાઓના હાથમાંથી ઉગરવા પામીશું ! આપનાં પ્રિય દર્શન કાજ આ પળે હું ઉત્સુક છું તો એ દોહલાં દર્શન મને દો. પ્રભુજી જેવા દયાતત્વના સ્વામીની આ સૃષ્ટિ, તેમાં ગુલાબ પાંખડી જેમ મૃદુ વાયુ લહેરીમાં થરથરકંપે, તેમ દુઃખી જનનાં દુઃખથી દાઝનારા પુણ્યશાળી પરાંપકારી મહાત્મા રક્ષકો જ્યાં દુઃખીની સહાયતામાં તત્પર છે ત્યા જીવાત્માને લેશ દુઃખ ક્યાંથી સંભવે ! અરે ! સંસારમાં મૃદતામાં આયુષ્ય વ્યર્થ કરતાં મારાં ભાઇઓ અને બહેનો ! એક લગીર ધર્મચરણ, શુદ્ધ મન, અને સાત્ત્વિક વૃત્તિ તમે ધારણ કરો અને પછી તમે સંસારમાં જીવો કે તમારાં શિર આવેલાં દુઃખો કેવાં ટળે છે ! આ પૃથ્વી ઉપરનાં મારાં સકળ ભાઇ બહેનોને મહાત્મા મહિમા કયારે સમજતા કરીશ ! પૂજ્ય મહાત્મા બાપ ! તમારું અસ્તિત્વ, તમારું ગૌરવ, તમારો દયાલાવ, પ્રત્યેક સ્થળે અને ઘર ઘર અને વનવગડે સ્થાપવામાં મારું જીવન ગાળવા હું ઇચ્છું છું તો મને સહાય થજો. (મહાત્મા દર્શન સ્થૂળ શરીરમાં દે છે, તેમને). પૂજ્ય પિતા ! આપની કિકરી પાથે પડે છે. (પગે પડે છે). આપનાં દર્શન સ્થૂળ દેહમાં મને દરરોજ પ્રાપ્ત થાય એટલો અનુગ્રહ મારા ઉપર નહી કરો ?

મહાત્મા—બેટા ! સ્થૂળ રૂપમાં તો શું પણ સૂક્ષ્મ રૂપમાં પણ હું હવે તને વારંવાર દર્શન દઇ શકીશ નહી, કારણકે આ પ્રમાણે મનુષ્ય જાતિને દર્શન દેવું એ મનુષ્ય માટે હિતકારી નથી.

મુળતા—ત્યારે આપનાં દર્શન વિના હું કેમ જીવી શકીશ અને મારાં મન અને હૃદયમાં પરમ શાંતિ કેમ વ્યાપ્ત રહેશે !

મહાત્મા—ખેટા ! મારી સાથે વિશેષ સંબંધ રાખવો એ તારી બુદ્ધિ છે. તારે જે સંબંધ જોડવાનો છે તે આ સકળ વિશ્વના નિર્ધાર સાથે જોડવાનો છે, અને હું તો એ જગનિર્ધારના માર્ગ દેખાડનારો આ સંસારમાં મનુષ્યજાતિ માટે વળાવો છું. પ્રભુજીની શક્તિ, પ્રભુજીનું પ્રાણત્વ, પ્રભુજીનું ઐશ્વર્ય, પ્રભુજીની દયા, પ્રભુજીનું સુંદર સ્વરૂપ, એ સર્વ આગળ હું કોણ માત્ર છું કે મારાં દર્શનની તું ઉત્સુક રહે ! ખેટા, તું શું, કે હું શું, કે આપું જગત શું, એ સર્વને તો શાસ્ત્રમાં નેતિ નેતિ વર્ણવેલા પરમાત્માને પામવાના છે. અને, ખેટા, હું તારી સમીપ તો સુક્ષ્મ દેહમાં છું અને સ્થૂળદેહમાં પણ પ્રસંગાનુસાર હું તને દર્શન દર્શાવું, પરંતુ તારે યાદ રાખવાનું અને સમજવાનું છે કે જે પરમાત્મામાં તારે તન્મય થવાનું છે તે પરમાત્માને તારે હરપણે સ્મરી તારાં હૃદય મંદિરમાં તેમને સ્થાપિત કરવાના છે.

મુળતા—પણ, તાતજી, જે પરમાત્માનું દર્શન યોગીઓને અશક્ય તે મારા જેવાને કોટિ પ્રયત્ને પણ કદી પ્રાપ્ત થવાનું છે ?

મહાત્મા—ખેટા ! તું બુદ્ધિ છે. જે પરમાત્મા આપણાં હૃદયમાં વાસ કરી રહેલા છે તે ખીચારાનાં દર્શન કદિન કેમ હોય ! જે સુંદરીની તીજેરીમાં તેણીની પોતાની માલકીનો રત્નજડિત હાર છે તેને તે હાર ગળે પહેરી ફરતાં વાર કેટલી ? જેનાં આંગણે મીઠાં જળનો પાતાળ કુવો છે તેને તેમાં ધડો દોરકું નાખી જળ ખહાર કહાડી પીતાં વાર કેટલી ? કોડિયાંમાં દિવેલ અને તેલ છે તો પ્રજ્વલિત દીપ્તિના પ્રકાશમાં મહાલલા એક માત્ર એ દિવેલને ચોતાવવાનીજ વાર કે વિશેષ ? માટે, ખેટા, પરમાત્માનાં દર્શન તો સહેલ અને લઘ્ય છે, અને માત્ર સાચા લાવથી એમની ભક્તિમાં પ્રવૃત્ત રહી એમની અખિલ સૃષ્ટિમાં કોઇ પણ દુઃખી જીવાત્મા હોય તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા મનુષ્ય હરપણે ઉદ્ધુકત રહે, તો તેઓ સમીપ પ્રભુજી આપોઆપ પ્રગટ થાય છે. ખેટા ! તું કદાચ કહીશ કે ભક્તિમાં શું મોટી વાત છે અને દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાં એ પણ શું મોટું ભારી કામ છે, પણ મારે તને કહેવું જોઇએ કે ભક્તિ અને દુઃખી જનની સેવા એ બે માર્ગો યોગ, તપ, જ્ઞાન, એવા અનેક માર્ગોથી પણ મહા કદિન છે. પ્રભુજીની ભક્તિ એક એવો પંથ છે કે એ પંથે ચઢતાં અણુહદ વિધ્ન પળપળના મનુષ્યનાં શિર આવી ચડે છે જેથી કોઇકજ મનુષ્ય ભક્તિમાં છેવટ સુધી સ્થિર થઇ શકે છે. આ કષ્ટો તો મનુષ્યને કસોટી દ્વારા ભક્તિમાં દ્રઢ કરવાના હેતુથી પરમાત્મા તરફથી આવે છે પણ મનુષ્ય આપત્તિઓનું આ રહસ્ય સમજી શકતો નથી અથવા જે સમજે છે તો તે વિપત્તિઓ સહન કરવાનું બળ, ધૈર્ય, હામ, વૈરાગ્ય તે ધરાવતો નથી, જેથી પરિણામે મનુષ્ય પ્રભુ ભક્તિનાં માત્ર થોડાંક પગલાંજ કે ક્રમાં તો કાંઈ થોડાંક પંથ કાંપી પછી પ્રભુજીની ભક્તિના પંથમાંથી હેઠો પડે છે. ખેટા ! ગર્ભનના

જેટલા તારલા તેને પહોંચવાના પરાધો અને પારાધોના ગાહિઓનો વિસ્તિર્ણુ માર્ગ કાપવો શક્ય છે, પણ પ્રભુ ભક્તિનો ટુંકો માર્ગ કાપવો મહા કઠિન છે. માટે, ખેટા, તું પ્રભુ ભક્તિના પંથે નીકળીશ તો પ્રથમ તો એવી દશા થશે કે કોઇ ઘરમાં તું ખેડી હાથે તો ઘર અણધાર્યું પડી જઈ તે તળે કચડાઈ દબાઈ તું હેરાન થઈશ; તું ધરની બહાર નીકળીશ તો ગાડી ઘોડા કે મસ્ત જોધાઓની હડફટમાં અણધારેલી આવી તું કચડાઈશ અને પીડા પામીશ; તું તારાં સગાં સર્વધિઓને પ્રીતથી મળીશ તો તેઓ તારાં વૈરી બની તને કનડશે; તું સરિતા તીરથી જળનો ધડો ભરી લાવીશ તો આંગણુ આવી પહોંચતાં તને ઉંચરાની ઠોકર વાગશે અને તારાં શિર ઉપરનો ધડો ભૂમિ ઉપર પડી ભાંગી જઈ તે માંહેનાં નીર ટળી જશે; તું કાંઈ વાંચીશ લખીશ તો વિના કારણના તને અગણિત ભ્રમો ઉત્પન્ન થશે; તું કાંઈ સાંઝે કરવા જઈશ તો તે ઉંધું વળશે; આ પ્રમાણે તને સતત હાર, નિરાશા, કષ્ટ, પરિતાપ, ક્ષોભ, ઉપદ્રવ, હરપળે અને હરપળે ભક્તિ માર્ગમાં પ્રથમ તો થશે. માટે પ્રભુજી પ્રતિ ભક્તિભાવ ધરે તો એ ભક્તિભાવ અવિચળ રાખજે. તેમજ દુઃખી જનની સેવા એ પણ દુસ્તર માર્ગ છે. જો, ખેટા, જગતમાં દુખ કેટલાં અને કેવાં કેવાં છે ! જે શ્વાન ખીચારો ટુકડો રોટલો ખવડાવનાર સ્વામીનું રાત દિવસ રક્ષણ કરે એવી એની ઉચ્ચ સમજ અને ખુદ્ધિ, તેને અનાયાસે હડખવે. હાલતાં તે જે સ્વામીની રક્ષા કરતો તેજ સ્વામીને તેમજ અન્ય જનેને કરડવા દોડે છે. હવે એ દુઃખી શ્વાનનું દુઃખ દૂર કરવા તું તેની પાસે જઈશ તો શું તારો જીવ જોખમમાં નહીં આવશે, અને તું તારો જીવ જોખમમાં નહીં નાખીશ તો એ હડખાયલા શ્વાનનું દુઃખ ઠાળવા તું સમર્થ થઈ શકીશ ? માટે, ખેટા, પોતાનું સંભાળીને ખેસનાર અને પોતાનુંજ સુખ હુંડનાર મનુષ્યને એક ફેરા મરવાનું છે પણ જે મનુષ્ય અન્ય દુઃખી જનના દુઃખો દૂર કરવા નીકળે છે તેને તો પળ પળે મરવાનું છે. માટે, ખેટા, તારો પોતાનો ભોગ આપીને તારે અન્ય દુઃખી જનેને જીવાડવાનાં છે, એ રહસ્ય દુઃખી જનની સેવાનું છે. હડખવા દોડેલાં કુતરાઓને બ્યારે સર્વ કોઈ દંડ પ્રહાર કરી તેનો ગ્રાણુ લેવા દોડે છે ત્યારે તારે તે કુતરાને ઉંચકીને ખોળામાં લઈ પંખાળીને શાંત પાડવાનું છે; રક્તપિત્તવાળાં મનુષ્યનાં વદનને તારા હાથે નવાડી ઘોવાડી સાફસુફ કરી પંખાળવાનું છે; ગાડી નીચે કચડાઈ જતું બાળ જોઈ તારે દોડતા ઘોડાઓના પગમાં જઈ પડવાનું છે. આવો આત્મત્યાગ હરપળે તારે કરવાનો છે. પણ ખેટા, તું એટલું યાદ રાખજે કે જે જન પ્રભુમાં ભક્તિભાવવાળાં અને પરદુઃખભંજન કાર્યમાં ઉત્સુક છે, તેમના દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાના દ્રઢ પ્રયાસમાં વાળ વાંકો જનાર નથી. ખેટા ! આ મનુષ્ય અવતારમાં દુઃખી જનની સેવાનાં કર્તવ્યનું મહત્વ નિરવધિ છે. કારણ, એવું કર્તવ્ય એક મનુષ્ય ધર્મનું લક્ષણ અને નિઃસ્વાર્થી છે. અને નિસ્વાર્થી અને નિષ્કામ કૃત્ય એજ મનુષ્યનું આચરણ હોવું જોઈએ, અને એવું આચરણ જીવનમુક્ત જનક રાજ સમાન આચરી ગયા છે અને એવા વિરલાં

જનો. આચરશે. નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્કામ કર્તવ્ય એજ મનુષ્ય ધર્મ છે. કાંઇ પણ કર્તવ્ય નહીં કરવું અને નિષ્કામ કર્તવ્યને પણ આત્મા માટે બંધન ગણવું, એવા મતનો સ્વીકાર ઉપનિષદ કે ગીતા કે કોઈ અંથે કરતા નથી. ગીતામાં જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને તેના બાંધવો અને પ્રિયજન સાથે યુદ્ધ કરવા ઉપદેશ કરે છે ત્યારે કાઈ કીર્તિ કે રાજ્યના લોભ પરત્વે એ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ નિષ્કામ કર્તવ્યના વિશ્વના મહાન નિયમાનુસાર વર્તન કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા. આ પ્રમાણે નિષ્કામ અને નિઃસ્વાર્થી કર્મનો હેતુ એ છે કે સકળ મનુષ્ય આત્માઓ એક આખાં શરીરના જુદા જુદા અવયવો સમાન પરસ્પરને સંબંધ ધરાવે છે. વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ તે સમષ્ટિનાં અસ્તિત્વ કાળે છે. માટે સકળ મનુષ્યાત્માઓ પ્રતિ આપણી સેવા, અર્થાત, આપણું નિષ્કામ કાર્ય, એજ આપણી પોતાની ઉન્નતિ અને શ્રેયનું સાધન છે. વળી નિષ્કામ કર્મથી આત્માની ઉન્નતિ થતાં આપણે આત્મરૂપે વિશેષ પ્રગટી શકીએ છીએ, અને જ્યારે આપણે તે સ્થિતિએ પહોંચીએ છીએ ત્યારે પ્રભુજીની લીલા જગતમાં સંભાળી રાખવા માટે દુઃખી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવાનાં અને એવાં અનેક કાર્યોમાં સતત પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે. નિષ્કામ કર્તવ્યનો મહિમા વર્ણવતા શ્રીગીતામાં અત્યંત ભારપૂર્વકે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે: “ યોગ એ કાર્ય કુશળતા છે. ” અર્થાત, નિષ્કામ કર્તવ્ય એ યોગનાં સ્થાને છે. યજ્ઞ વિગેરે ક્રિયાઓ અસંખ્ય મનુષ્યો જેઓ સ્વર્ગનાં ફળની ઇચ્છા રાખે છે તેઓ માટે છે, પરંતુ નિષ્કામ કર્તવ્યની ક્રિયાઓ સર્વ યોગીઓ શું કે જ્ઞાતા સરખાનાં પણ શિર એક તેઓના મુખ્ય જીવન ધર્મ તરીકે છે. બેટા, હવે હું છેવટનું એટલુંજ કહેવા ઇચ્છું કે મહારાજ શાકાયન્યની પુત્રી સુરસુંદરી હમણા અહીં થઈને જાય છે અને તેણી તને સાથે આવવા કહેશે માટે તું તેણી સાથે જાજે. એ મહાન વિશિષ્ટ આત્મા છે અને તારી સહાયતાની એને જરૂર છે, માટે કદાચને સંસારમાં અતિ ઘણાં દુઃખી જનોની મદદમાં જવાની ઇચ્છાથી તું સુરસુંદરી રાજકુમારી સાથે નહીં જાય તે માટે હું તને કહું છું કે એ દુઃખી જનનાં દુઃખ નિવારણ કાળેજ તારે એની સાથે જવાનું જરૂરનું છે. વળી, તું સુરસુંદરીને કહેજે કે કોઇ માણસ પાસે અહીંથી પ્રધાનજી ઉપર તાકીદથી કુકમ મોકલી પિત્રાઇ-ભાઇ વૈરાજને બે લાખ રૂપિયા બીજા મોકલાવી આપે. અને તું સમજ પાડજે કે તારા રૂપિયા તને પાછા મળવાના છે, અને વૈરાજને સન્માર્ગે લાવવા માટેજ થોડા વખત માટે આ રૂપિયા એને આપવા જરૂરના છે. સુખી રહેજે, ધર્મ-નિષ્ઠ રહેજે. (અંતર્ધ્વાન થાય છે).

મુખ્તા—(સ્વગત). મહાત્મા બાપ ! મહાત્મા બાપ ! શું મધુર મનહર બોધ ! પ્રભુભક્તિનું અને દુઃખીજન સેવાનું કેવું પરમ રહસ્ય સમજાવ્યું ! જોહો ! મહાત્માબાપ ! તમારું મુખ કમળ કેવું સુંદર ! એ નિહાળતાંજ તનમનમાં એવી પરમ શાંતિ વ્યાપી જાય છે કે જાણે શાંતિનાં સરોવરે હું જઇ બેઠી ! મહાત્મા બાપ ! તમારી દ્વિત્ય મુખાકૃતિ જોતાં મને એવું દૈવિજ્ઞાન થાય છે કે સંસારનું કોઇ પણ કુત-

હળ ગમે તેવું ઉમ્ર અને પીડન કરનાર હોય તોપણ તમારા પ્રતાપથી તે પળમાં હું નષ્ટ કરવા શક્તિવાન છું.' મહાત્મા બાપ ! તમારું મનોહર સ્વરૂપ નિહાળતાં મનને સિદ્ધ થાય છે કે મારાં જીવનના આશયો જેવા ઉચ્ચ હું કરવા ધારીશ તેવા તમારા અનુમ્મહ અને સહાયતાથી કરી શકીશ. આર્ય-ભૂમિના બ્રાતાઓ અને ભગિનિઓ ! જે તમારે તમારા આત્માનો વિકાસ ક્રમ તમારા હાથ લેવો હોય, જે તમે અન્ય જનોને સુખી કરી તમારે પોતે સુખી થવું હોય, તો આટલું કરો કે શુદ્ધ મન અને હૃદય થકી મહાત્મા ગુરુને આશ્રય મેળવો. એ આશ્રય સત્ય છે; એ આશ્રય શ્રેય છે. મહાત્મા બાપ કહેતા હતા કે રાજ્યપુત્રી સુરસુંદરી અહીં થઈને જવાનાં છે અને મારે તેમની સંગાથે જવાનું છે તો એ આત્મ્યાં નથી તેટલાં હું અહીં જરા ઉઘી જાવું. [ઉઘેછે].

સુરસુંદરી—(આ સ્થળે આવી પહોંચતાં. કુશાંબને). સેનાપતિને કહો કે હું તો આ સ્થળે જરા વિશ્રામ લઇશ. આ સ્થળ કેવું રમણીય છે.

કુશાંબ—હા. માતા, સેનાપતિને આપનો હુકમ કહી આવું. (જાય છે. જતાં. સ્વગત). સેનાપતિ પાસે રૂપીયા પડાવવાનો ઠીક લાગ છે. (સેનાપતિ પાસે જઈને તેમને). અરે, ભાઈ, આમ બાબુએ આવો. તમારું નામ શું? હું તો લોકોનાં નામજ બૂલી જાવું છું !

સેનાપતિ—મારું નામ દેવલ.

કુશાંબ—હા. બરાબર. દેવલ. દેવલ. નામ તો સહેલું છે પણ કાણ જાણે કેમ મને યાદ ના રહ્યું? પણ, ભલા માણસ ! તમે આ એક શું મોટી મહાભારત બૂલ કરી ?

સેનાપતિ—બૂલ ! કંઈ બૂલ ?

કુશાંબ—અરે ! બૂલ વગર રાજ્યમાતા તમને હુકમ કરતાં હશે કે લશ્કરની કુચ એકદમ બંધ કરો? હું ધારું છું કે બીજા કોઈ સેનાપતિ બોલાવી લાવવા રાજ્યમાતા મને હમણા હાલ મહેલે દોડાવશે.

સેનાપતિ—(ડર ખાઈ જઈને). પણ મારી બૂલ અને અપરાધ શું !

કુશાંબ—ભાઈ ! તમે નથી જાણતા કે નિરપરાધીઓ અપરાધી ઠરેછે, અને અપરાધીઓ નિરપરાધીઓ ઠરેછે. પણ, જુવો, હવે મારી તમને સલાહ છે કે રાજ્યમાતા આગળ એકે અક્ષર આ વિષે વાત કરવા તમે જાતે જશો નહીં, અને તમે તો એમને હમણા મોઢું પણ નહીં દેખાડશો, નહીં તો જે એમની નજરે પડ્યા તો એમનો ક્રોધ ઉછળવાનો, અને રાજ્ય માણસોના ક્રોધને આપણે નોકર લોકથી કાંઈ લગીરે અટકાવી શકાય છે ? અને, હું આ તમને કહું છું કે બીજા સેનાપતિને મહેલેથી બોલાવી લાવવા રાજ્યમાતા મને મોકલશે તોપણ મારા પગ ચલાવું નથી એવું બહાનું કહાડીને બીજા સેનાપતિ નહીં બોલાવું અને તમારીજ સરદારી કાયમ રખાવીશ. પણ, હું એમ પ્રાર્થું કે સેનાપતિનું પદ તમે કેટલાં વર્ષોથી ભોગવતા હશે, વાર ?

સેનાપતિ—લગભગ સાત વર્ષ થયા.

કુશાંબ—એહો ! ત્યારે તો તમે મારી પહેલાંના ! અને આટલાં વર્ષોમાં ત્યારે તો ઈશ્વરના પ્રતાપથી પાંચ પધસાનું કામ તમારી પાસે થયું હશે. અને હું તો આ પુછું છું તેનું કારણ એટલું જ છે કે ભલા માણસ મારા બાપા એવા અક્ષલવિનાના હતા કે કાંઈ કહેવાની વાત નહીં. વાત એવી બની છે કે હું જનમ્યો હતો ત્યાર પછી પંદરમે દિવસે માંદો પડ્યો હતો ત્યારે એમણે બાધા રાખી હતી કે છોકરો સારો થાય તો આ માતાજીના મંદિરે સો રૂપિયા માતાજીનાં નામના નાખું. અને હું તો સારો થઈ ગયો કેમકે હું જનમ્યો ત્યારે જરા શરીરે જખરો હતો, અને આ તો પગે લંગડો થઈ ગયો છું એટલે જરા મારાથી લાંબાં લાંબાં પગલાં ભરાતાં નથી. દવે મારે મંદવાડ મટવા પછી આ માતાજીનાં મંદિરે સો રૂપિયા મુકવાની વાત મારા તાત બૂલી ગયા તે મરી ગયા ત્યાં સુધી, અને હું પણ બૂલી ગયો તે હમણા આ માતાજીનું મંદિર દેખ્યું ત્યારે. માટે મારો જીવ કહે છે કે કાળા ચોરના પણ ઉછીતા લાવીને એ માનતાના રૂપિયા માતાજીને ચઢાવી દેવું. માટે હું તમને મહેલે જઈને તેજ ધડી રૂપિયા સો આપી દઈશ પણ તમે હમણા મને એટલા રૂપિયાની મદદ તમે અને હું જાણીએ એવી રીતે કરી દો તો માતાજી પ્રસન્ન થશે તો તમે જાણો છો કે તમને અને મને બેઠેને એમાં સાંડે છે.

સેનાપતિ—મારી સાથે હું માર્ગમા કાંઈ જરૂરી કામ પડે તે માટે ફક્ત સો રૂપિયાજ લાગ્યો છું, અને તે આપી દેઉં તો કાંઈ જરૂરી કામ પડતા પછી હું પધસા વિના શું કરું ?

કુશાંબ—અરે, હું જીવતો જગતો સંગાથે છું ને ? તમને જ્યારે જોઇએ ત્યારે માર્ગમાં પણ તમારા પધસા મારી પાસેથી માગી લેજો, અને મારાં નામથી તે ધડી રાજ્ય-માતા પાસેથી લઈ આપી દઈશ. મારા દસ માસના રૂપિયા બસો નીકળે છે.

સેનાપતિ—(રૂપિયા તેને કહાડી આપતાં). હ્યો ત્યારે સો રૂપિયા.

કુશાંબ—(રૂપિયા લેતાં). મારા સોગન્દ છે તમને જો તમને જોઇએ તે ધડી આ રૂપિયા પાછા ના માગો તો. રાજ્યમાતા મંદિરમાં માતાજીનાં દર્શન કરવા ગયાં છે તે બહાર આવે એટલે માતાજીને પગે પડીને એ રૂપિયા ચઢાવી આવું છું. અને મારે તમને ખાસ કહેવાનું એ કે તમારી નોકરી માટે તમે લગીરે મુઝારો નહીં, કેમકે મેં આ રૂપિયા તો એ નોકરી કામ રખાવવાજ લીધા છે. અને જીવો, તમને કોઈ કહેવા આવે કે તમને નોકરી ઉપરથી બરતરફ કર્યો છે તો પણ હું આવું ત્યાં સુધી નોકરી ઉપરથી ખસશો નહીં. તમે તમારે દવે નિરાંતે ઉઠી જવો અને નોકરીની કે રૂપિયાની લગીરે ચિંતા કરશો નહીં. (બપોરે. જતાં સ્વગત). વૈદ કરતાં આ સેનાપતિ બોલિયો ખરો ! આપણને મહેલે એટલું સાંડે છે કે કોઈ કોઈ દિવસ કાંઈ પચાસ સો પાંચસો રૂપિયા કોઈને કોઈની પણ પાસેથી પડાવવાનું ફાવે છે ! (સુરસુંદરી પાસે જઈને). રાજ્યમાતા ! હજી કેટલે દૂર જવાનું છે ?

સુરસુંદરી—હજી દસ બાર ગાઉનું છેતું હું ધાડું. તમે પગથી હેરાન છો એટલે માર્ગમાં તમને બહુ હેરાનગતી પડતી હશે ?

કુશાંબ—રાન્યમાતા ! મારા એ બાગેલા પગના શા બાર છે ! એ બહુ દુઃખે તો હું તો માર્ગમાંજ એને કાંપી નાખી બાળુએ ફેંકી દઈ એના વિના હોડવા માંડું. આ તો હું મારું મન મોટું કરીને પગને લઈ ચલાવું છું કે હશે ન્યાં સુધી લઈ ચલાવાય ત્યાં સુધી પગને લઈ ચલાવવો. અને, રાન્યમાતા, આ પગ તો હમણા આપની નોકરીમા રહ્યા પછીનો બાંઓ પણુ મને અને મારા પગને મૂળથીજ બારમા ચંદ્રમા છે. અને મારી મા મારા પગ બાંધી રાખતી. હું પાંચ વરસનો હતો ત્યારે આ વયે જેટલી સમજ મને છે તેટલી તે વખતે નહી હતી, એટલે હું દોડધામ તે વયે જાઝું કરતો હતો. અને એક દિવસે હું સવારના પહોરથી ઘરની બહાર કેાઠ સાધુસંત સાથે નીકળી ગયો તે છેક બીજે દહાડે બપોરે ઘર આવ્યો તેથી મારી માએ મને ધમકી આપી કે હવે તારા પગ એવા બાંધી રાખીશ કે બારનાં બાર ચોવીસ વર્ષ સુધી ખોલીશજ નહી. ત્યારે મેં મારી માતાને કહ્યું કે મારા પગજ હું કાંપી નાખીશ તો તું મને પછી પગથી બાંધીશ કેમ. અને મારી મા બીધી કે રખેને હું મારા પગ મારા હાથે કાંપી નાખીશ, તેથી પછી મારા પગ બાંધવાની વાતજ એણે સદા માટેની પડતી મુકી તે હું આટલો મોટો થયો ત્યાં સુધી. ત્યારે, રાન્યમાતા, તમે માતાજીના દર્શન કરી આવ્યાં તો હું પણ જરા દર્શન કરી આવું. માતાજીનો તો મારા ઉપર મૂળથી બહુ પ્રેમ !

સુરસુંદરી—હા. જવ, જવ, જટ માતાજીનાં દર્શન કરી આવો. કારણ આપણે હવે અહીંથી જટ ચાલવા માંડું છું. (કુશાંબ જાય છે). (સુજતા ઉપર નજર પડતાં. સ્વગત). અરે આ સાક્ષાત દેવીસ્વરૂપ તરણી કાણુ અને અહીં ક્યાંથી ! (તેણી પાસે જઇને. તેણીને જગાડતાં). બહેન ! તમને મેં આ પળેજ દેખ્યાં અને તેવીજ તમારી પાસે દોઢી આવીછું. તમે અહીં એકલાં કાંઈ ભૂલાં પડેલાં સૂતાં છો કે શું ?

સુજતા—તમે મહારાજાધિરાજ શાકાયન્યનાં પ્રતાપી રાન્યપુત્રી સુરસુંદરી હશે ?

સુરસુંદરી—હા. હું સુરસુંદરી. પણ તમે કાણુ અને મને ક્યાંથી ઓળખો છો ?

સુજતા—રાન્યમાતા ! આપ અહીં થઇને આગળ જવાનાં છો એ પ્રમાણે એક મહાન ભાવિક વ્યક્તિ તરફથી જણાવવામાં આવ્યું ત્યારે મેં જાણ્યું. મને મારા પરમ-પૂજ્ય અને લગવતના ભક્ત મહાત્મા બાપે મને કહ્યું અને વળી એમણે મને આજ્ઞા પણ કરી છે કે મારે આપની સાથે જવું.

સુરસુંદરી—એ મહાત્મા બાપ કાણુ ?

સુજતા—રાન્યમાતા ! જ્ઞાન, ધર્મ, ભક્તિ અને નિષ્કામકર્મ દ્વારા પોતાનાં આત્માને વિશિષ્ટ સ્થાને પહોંચાડી, આ ક્ષુણ દેહનાં જન્મ મરણમાંથી મુક્ત થઇ, આ સંસારી જીવને તેમનાં અવિચારીપણાંને લીધે દુઃખી થતાં જોઇ, તેમનાં દુઃખથી દાઝી, તેમનાં દુઃખ હરપળે દૂર કરવાંમાં તત્પર રહેનારા, એવા દયાથી

ભરેલા, જ્ઞાનથી ભરેલા, સત્વથી ભરેલા, મહાત્મા અવતાર હોય છે. તેવા એક મહાત્મા મારા ઉપર મહા દયા રાખે છે અને સ્થૂળ દર્શન પણ દે છે અને મને પ્રભુને માર્ગે મળવા દિક્ષા પણ દીધી છે અને મેં એ દિક્ષા લીધી છે. જગતમાં જ્યાં દુઃખ ત્યાં મારે યથાશક્તિ દોડવું, અને દુઃખીને દુઃખમાં સહાય થવું, એટલીજ દિક્ષા છે. દિક્ષાનો સાર પણ એટલોજ છે. પ્રભુજી પુણ્યશાળી તેમનું સ્મરણ, રટણ, પૂજન, ધ્યાન, એ સર્વ પણ મારાં ઉર એમણે દ્રઢ વસાવ્યા છે. રાજ્યમાતા ! આ પ્રમાણે મારે આપને કહેવાનું છે. રાજ્ય-માતા ! મહાત્મા આપનાં દર્શન પછી મને સંસાર, મનુષ્ય અવતાર, વિશ્વ-રચના, એ સર્વ અવનવાં રૂપમાં દૃષ્યમાન થાય છે, અને એ અવનવું રૂપ તે એજ કે વિશ્વમાં માત્ર જગનિયંતાનાં નામ સિવાય કંઈ નથી. જે લીલા જુવો તે એ જગનિયંતાની છે, અને એ લીલાને જળવી રાખનારા, તેની વૃદ્ધિ કરનારા, તે જગનિયંતાના પ્રેમી જ્ઞાની ભક્તજનો જેઓ મહાત્મા નામથી શાસ્ત્રમાં વર્ણવવામાં આવ્યા છે તેઓ છે. અને જે મનુષ્યે પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવી હોય તો માર્ગ એટલોજ છે કે પરમાત્માની આ વિશ્વરૂપી લીલા વધારવામાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે, અને એ સ્વાર્પણથી સકળ જીવાત્માઓને પોતાના કરી લે, આ વિશ્વને પોતાનું કરી લે, અને પર-માત્માને પણ પોતાના કરી લે.

સુરસુંદરી—અહેની ! આ તમે શું ગદન બોધ મારા કાનમાં રેડી રહ્યાં છો ? આ બધું શું ! અહેન મારાં ! મહાત્મા શું અને વાત શું ! હું તો એ વિષે કંઈ લેશ જાણતી નહીં હતી ! અહેન ! હું તમને વિનવું છું કે તમે મારી સાથે મારા પિતા પાસે પિંબલાદ રૂપિના આશ્રમે આવો અને ત્યાંથી હું પાછી વળું ત્યારે મારી સાથે હું જવું ત્યાં સુધી મહેલે રહો.

સુખતા—રાજ્ય માતા ! હું તમને કહેતાં ભૂલી ગઈ કે એ મહાત્માએ કહ્યું છે કે તું સુરસુંદરી રાજ્યમાતાને કહેજે કે વૈરાજ ભાઈ સન્માર્ગે આવ્યા છે, અને બીજા બે લાખ રૂપીયા એમને આપવા જરૂરના છે માટે તમે અહીંથી માણસ મોકલી પ્રધાનજીને હુકમ મોકલો કે પિત્રાઈ ભાઈ વૈરાજને બે લાખ રૂપીયા મોકલી આપો.

સુરસુંદરી—હા. મહાત્મા આપની આજ્ઞા મારા શિર છે. (મુનિમને). તમે જઈને પ્રધાનજીને કહી બે લાખ રૂપીયા વૈરાજભાઈ ઉપર મોકલાવી આપો. (મુનિમ જાય છે.)

કુશાંબ—(સેનાપતિને લઈને આવતાં). રાજ્યમાતા ! સેનાપતિજીને લઈ આવ્યા છું.

સુરસુંદરી—અરે ! પણ એમને અહીં તેડી લાવવા કાણે તને કહ્યું ?

કુશાંબ—રાજ્યમાતા ! આપે એમને અહીં તેડી લાવવા તો મને નહોતું કહ્યું, પણ લશ્કરને કુચ કરાવવાની વરદી એમને આપવા આપે મને કહ્યું તો મારા આપનું કંઈ રાજ્ય છે કે મારા હુકમથી સેનાધિપતિ લશ્કર ઉપાડે. આપણે તો એવા હુકમો આપતાં બીજાં કોઈએ લશ્કરની બાબતમાં હુકમ આપતાં કંઈનું કંઈ થઈ જાય તો માર્યા જઈએ. માટે આપનાં મુખથી એમને હુકમ આપો.

સુરસુંદરી—(સેનાપતિને). હવે અહીંથી મારે ઉપડવું છે, લરકરને કુચ કરાવો.

સેનાપતિ—(જતાં). જેવી આજ્ઞા. રાજ્યમાતા. (સેનાપતિ જાય છે).

કુશાંબ—(સેનાપતિને જતા રાજાને. બાળુ). રાજ્યમાતાના મોંઢે તમને તમારી નોકરીમાં કાયમ રખાવ્યા ને? હવે તમારા સો રૂપિયા આપેલા લેખે લાગ્યા કે નહીં તે સાચું કહો.

સેનાપતિ—હા. બાહ, હા. હવે સો રૂપિયા સંભાળશો નહીં. એ તો મેં તમને ખુશીથી આપ્યા એમજ ગણ્યો. (જાય છે).

કુશાંબ—(સ્વગત). ખુશીથી ભાયડા ભાયડાને રૂપિયા આપતા હશે! પણ એ તો કુશાંબ ભાઈની કળ આગળ રૂપિયા ઝટ કહાડી ના આપે તો જય ક્યાં! (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા! હાજર છું. કાંઈ કામકાજની આજ્ઞા? (સુન્નતાને જોઈને). રાજ્યમાતા 'આ બાહ તો આપણી સાથે માર્ગમાં નહીં હતાં તે કાંઈ અહીં આપના ભેગી માર્ગમાં થયાં હશે?

સુરસુંદરી—એ આપણી સંગાથે આવે છે અને આપણી સંગાથે સદા રહે એટલી એમને મારી વિનંતિ છે તે માન્ય રાખે તો એમની મોટી કૃપા.

કુશાંબ—તો આપની સાથે રહેવામા એમને શું દુઃખ છે કે ના રહે! (સુન્નતાને). તમે તમારે નિશ્ચિંત મનથી રાજ્યમાતા પાસે સુખેથી રહેજો. તમને પાસે રાખીને રાજ્યમાતા દળાણું દળાવવાના નથી કે તમને એમની પાસે રહેવું નહીં ગમે.

સુન્નતા—બાહ! સર્વ કોઈએ હરીની ઇચ્છા પ્રમાણે અને મહાત્મા બાપની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરવાનું છે.

સુરસુંદરી—(સુન્નતાને). ચાલો, બહેન, આપણે ચાલવા માડીએ. (ચાલવા માડે છે).

કુશાંબ—(સ્વગત). આ સ્ત્રી કોઈ બિખારણ જેવી ફાટાંતૂટા ભૂગડામાં છે, પણ રૂપાળી એવી છે કે રાજ્યમાતાને રૂપમા આટી મારે, તો એની જોડે લગ્ન થઈ શકે તો જેટલી અને તેટલી સુકિત પ્રયુકિત હવે મારે આ કામમા વાપરવાની છે.

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૪.

ચૈત્રાલ—(સ્વગત). રાજ્યમાતાની બુદ્ધિ આટલી બધી બ્રહ્મ કેમ થઈ ગઈ 'કામને આધીન કેમ થઈ ગયા' ખરૂં છે કે કામના આવેશમાં મુનિવરો ચળ્યા છે, પણ તેથી સંસારી મનુષ્યે તેજ પ્રમાણે યજિત અવશ્ય થવું એવો કાંઈ સહિમાં નિયમ નથી. વાયુના વેગમાં વૃક્ષ પોતાનાં ડાળાં પાદડા ડોલાવે તેથી કાંઈ ધરના થાંભલાએ તેના ઉપરના મેડા અને છાપરાં હલાવી ભૂમિ ઉપર પાડવાનાં નથી; દુધની વેચનારી માપથી માપીને અને દામ લઈને દુધ વેચવા નીકળી તેથી કાંઈ વગડામાં જળપાન માટે પરખ મારી બેઠેલી ડોશીએ પણ માપીને કે દામ લઈને જળ તરસ્યા પટેમાચુંને પાનું એવું હોયજ નહીં; હિંદોળો આમ-તેમ હાલતો રહ્યો અને તેમાજ તેવું મહત્ત્વ સમાયું છે, તેથી કાંઈ સુવાના પાટલાએ

પણ ભૂમિ ઉપર પગ ગાંઠવી સ્થિર નહીં પડી રહેતા પગ ઉંચા નીચા કરી કુદ્યા કરતું એવું કાંઈ જોઈએજ નહીં. જો રાજ્યમાતા આ પ્રમાણે આજે કામને વશ થશે તો કાલે ક્રોધ, મોહ, ઇર્ષ્યા, એ સર્વ પડરિપુને પણ વશ થશે તો વાર નહીં લાગશે. જે વૃક્ષે પાનખર રતુ આવતા એક પાદડું સુકતી ભૂમિ ઉપર નાખ્યું તે પોતાના લાખા પાદડાએને સુકતી નાખી ભૂમિ ઉપર ત્યાગ કરતાં ઝાઝા દન નહીં લેશે; જે કાગે માર્ગમા પડેલો માંસનો કકડો ઉપાડી લીધો તે વળી સમૃદ્ધ શેઠના લાણીમાંનો કંસારનો કાળિયો લાગ મળતાં ઉપાડી જતા વાર નહીં લગાડશે; જે વાનરને વૃક્ષ વૃક્ષ કુદવાની કુ-મતિ સુત્રી તે વળી છાપરાઓ ઉપર કુદી છાપરાનાં નળિયા ભાંગી ચૂરો કરતા ચ્યારે વિચાર કરવાનો છે! પણ, રાજ્યમાતા જે સકળ પ્રજાજનની માતા તે આ પ્રમાણે વિચાર વગરનું વર્તન કરે, મનોનિગ્રહ નહીં કરે, તોતો પ્રજાજનની મહા દુઃખી સ્થિતિ થાય. અરે! પણ હું આવા વિચારો કરું તો મારી મૂર્ખાઈ છે. જો કાંઈ જોઈ દુલની માળા આરોપવા આવે તેને કહેવું કે તું તો માંડે ગળું કાપેછે, એ મહા અધમ કથન છે; ખેતરને વૃષાએ જળથી સીંચતાં ખેડુત કહે તું તો મારાં આંગણે કાદવ કરેછે, એ તો મહા શોચનીય કૃતઘ્નતા છે; દર્પણ મુખાટ્ટિતું પ્રતિબિંબ પાડે તો તેને કહેવું કે મારી સામે વેરી લાવી ઉભો કરનાર તું મારો શત્રુ છે, એ મૂર્ખતા અને કુટિલતા છે. રાજ્યમાતા તો શુદ્ધ ભાવવાળાં, નિર્મળ નેહવાળા, ભાળા અને ગુણી છે, તેમને હું મનિહીન વખોડવા નીકળ્યો એ મારીજ બ્રહ્મતા છે. અને હું આવો બ્રહ્મ છું, કે એમના રોહનો બદલો હું આ પેરે વાળું છું કે એમને અધમ ગણું છું તો હું ધાંડું કે મારી નિર્લજ્જતાનાં વિચાર કરી જોતા મારે એમની સમીપમા જઈ ઉભા રહેવાને પણ અધિકાર નથી. જે આવળિયો જળની પીડા દેનારો તે શું સુશોભિત કોમળ પુષ્પોના પાગમા જઈ દુલશે ફાલશે! જે માટીની કોઈ અન્ન પૂરું જળવી નહીં જાણે અને પળમા ભાંગી જાય અને અનાજ ભૂમિ ઉપર વેરી નાખી ખરાબ કરે, તે શું રાજના રત્ન મણિઓ સાચવી જળવી રાખવા રાજની તીજેરી બની મહેલમા બિરાજશે! જે હલેસા મછવા માટે મહા મહેનતે પાણી કાપી શકે તે શું શરવીરના હાથમા જઈ તલવાર તરીકે કામ કરવા તૈયાર થશે! ખરે, રાજ્યમાતા કાંઈ કામને વશ થયાં નથી કે કામાંધ કે મતિબ્રહ્મ થયા નથી, પણ હું અહંકારગ્રસ્ત થયો છું! અરેરે! વૈશાલ! તારામાં શું આટલો બધો અહંકાર કે રાજ્યમાતામાંજ તે દોષ જોયો! ઉકરડાનો શું એટલો હલપાર આડખર કે ગિરિને કહે કે હું તારાથી વિશાળ અને ઉંચો! કચરો વાળતી સાવરણીમા શું એટલો સુસવાટ કે મનહર રંગ અને ચિત્રોથી આંગણને દિપાવનાર સાથિયાને કહે કે તું તો કાણો કુખડો! હજારનો પીળો ગાંઠિયો શું પોતાને એટલો બધો કીમતી ગણશે કે સુવર્ણને કહેશે કે તું મારા પીળા રંગ આગળ મારી શું પરાખરી કરવાનો! અહંકાર! અહંકાર! મને બૂઝાવામા નાખીને તે મને આટલો વખત વશ વર્તીવ્યો પણ હવે હું તને કેવો વશ વર્તીવું છું તે તું જોઈશ. ઉંચાં વૃક્ષ! તારા ઉપર ચઢવી તે મને ભૂમિ ઉપર પછાડયો,

તો હું પણ ખરો કે પાવડો કાદાળી લઇ તારા મૂળથીજ તને ઉખાડી નાખું. શ્વાન પાછળથી આવી બચકું ભરી ગયું પણ હું પણ ખરો કે તને બચકા રોટલો નાખી તારાજ હાડકાં પાંસળાં ભાગું; સરિતાનાં પર વૃષાણુમાં અણ-ધાર્યા શહેરમાં ધસી આવી મારી પડાળી તોડી પાડી ગયાંછે પણ હું પણ ખરો કે મોટી નહેરો ખોદાવી તમારાં જળ ક્યાંયે પાતાળમાં ઉતારી પાડું. હું અહંકારને વશ કરીશ. બસ આજેજ જંગલમાં ચાલી જવું. ફળ-પાન વિનાના રથજે જઇ અહંકારને કહું કે તારામા પરિબળ હોય તો ફળ-પાનનાં વૃક્ષ ઊગાડ, કે અન્નનાં ખેતરો વિકસાવ, કે સમૃદ્ધ શહેરના હાટ ખોલ, જેથી તું ભૂખ તૃષ્ણથી પીડાતા મૃત્યુવશ થઇ નહી રહે. તાપ તડકામાં પડી રહી અહંકારને કહીશ કે તારામાં સામર્થ્ય હોય તો સૂર્યને તાપ દેતો હાંકી કે ઢાકી કહાડ. અહંકાર ! તારું અહંકારપણું હું ઉતારીશ ત્યારેજ આ ધર પાછો વળીશ. બસ ત્યારે હું મારા હાથે આ અહંકારનો અને આ અહંકારને ધારણ કરનાર મારી આ દેહનો અંત લાવું જેથી પછી હું હોવું પણ નહી અને રાજ્યમાતાને દોષ દેવું પણ નહી, અને રાજ્યમાતાને પણ મારા પ્રતિ સ્નેહ મેલવે નહી. આ રીતે મારું અને રાજ્યમાતાનું ખેડિતું કલ્યાણ થશે. લાવ, ત્યારે કાંઇ ઘટિત સામગ્રીઓ આજે વનમા ચાલી નીકળવા માટેની કંઈ. (ગયછે).

વિભાવસુ—(શેઠ સુધન્વાની સાથે આવતા. સુધન્વાને). તો પાપ મણ લાડુ વૈશાલ માટે લાવ્યાછો તે ઠીકજ કર્યું. એ તો હું મારે રાખી લઇશ અને એમાં એકે અક્ષર તમારે વૈશાલને કહેવાનો કે સાંભળવાનો ના રહ્યો. તમે સમજ્યાને શેઠ ? માટે લાડુની લગીરે વાત વૈશાલને કરશોજ નહી. એને ક્યારે લાડવાની કીમત છે કે તમારા લાડુ વખાણશે ? એ તો હું મારે પાંચે મણ લાડુ ખાધા પછી પરીક્ષા કરીને જેવું હશે તેવું તમને કહીશ.

સુધન્વા—તો ભલે તમે લાડુ રાખી લ્યો. મારે તો વૈશાલ ભાઇ સાથે કેટલીક જરૂરી વાત કરવાનીછે તેથીજ એમને મળવુંછે.

વિભાવસુ—તો બીજી વાત વૈશાલ સાથે તમારે કરવાની હોય તો કાંઈ આવો તો કેવું ? તમારી વાત ક્યા નાસી જવાનીછે ? આજ તો આ લાડુ મને આપ્યા અને મને પહોંચ્યા એટલીજ વાતથી તમારી વાતની સમાપ્તી કરો તો સારી વાત છે એમ હું તો ધારુંછું.

સુધન્વા—ના. ના. અગત્યની વાત મારે વૈશાલભાઇ સાથે કરવાનીછે માટે મારે એમની સાથે વાત કર્યા વિના જવાય નહી.

વિભાવસુ—હોઈ હવે મોટી તમારી અગત્યની વાત ! મોટા રાજ પાદશાહોની કેવી અગત્યની વાત હોયછે તો એ લોકો તો કાંઈ વર્ષો પર્વત તે તરફ જોતા નથી, તો પછી તમારી કે મારી તો શું એવી મોટી વાત હોય કે આજને આજજ તે થવી જોઇએ ? હશે, મળવું હોય તો વૈશાલને મળો. હું લાડવા ખાલી કરવા અને બે ચાર ચાખી જોવા જવુંછું તે વૈશાલને તમારી પાસે મોકલુંછું.

(નયછે. જતા સ્વગત). પાંચ મણુ લાડુ હું એકસો રોજ રોજ થોડા થોડા પૂરા કરીશ ત્યારે મારા જીવને શાંતિ વળશે. લાડવાથી આશ્વિનની તૃપ્તિ થાયછે અને એમને લાડવા ખવડાવવાનું મહા પુણ્ય કહેવાયછે, એ વાત સાચેસાચી છે ને લોકો સમજે તો. (નયછે).

સુધન્વા—(સ્વગત). વૈશાલ કેવા જાની પ્રતાપી અને ગુણી, અને આ એમના કાકા લાડવામાં અને લાડવામાંજ એક દિવસ મરે એવા ! જગતની લીલા કાંઈ મહા ચિત્રવિચિત્ર છે ! (વૈશાલ આવેછે. તેને). ભાઈ ! તમે તે દિવસે મને કહ્યું કે તમને દિવ્યજ્ઞાન થયુંછે કે હું સોનાનો સટ્ટો આજકાલમાં રમીશ તો કરોડપતિ થઇશ, અને તેથી હું સટ્ટો રમ્યો અને તમારા કહેવા પ્રમાણે રૂપિયા એક કરોડ એ સટ્ટામાં મને બે દિવસમાં મળ્યાછે, તો ભાઈ, એ સંઘળે પછસો તમારોજ સમજાવે અને તમને જોઈએ તેટલો પછસો એ કરોડ રૂપિયામાંથી લઇ લ્યો.

વૈશાલ—તમારાં ભાગ્યનો પછસો તમને ઘટે, શાંતિ અને સ્થાપિત રહે, અને મારાં ભાગ્યમાં જે પછસો નહી તે કદી મારી પાસે રહે નહી. માટે આપનાં ભાગ્યનો પછસો આપ ભોગવો અને સુખી રહો.

સુધન્વા—પરંતુ તમને દિવ્યજ્ઞાન નહી થયું હોત, અને તમને થએલાં દિવ્યજ્ઞાન વિશે તમે મને ખબર નહી આપી હોત, તો હું આ સટ્ટો કદી કરતે નહી અને આટલું દ્રવ્ય કમાતે નહી, માટે આ દ્રવ્ય મને મળ્યુંછે તે તમારા પ્રતાપથી, અને એ દ્રવ્ય ઉપર તમારો સર્વ હક્ક છે.

વૈશાલ—સુધન્વા શેઠ ! મારા હક્કનું અભિમાન આ પળે મને કરાવેલું નિરર્થક છે, કારણ, અભિમાનનું તો સમૂળયું ઉન્મૂલન કરવું એ મેં દ્રઢ નિશ્ચય કર્યોછે. જે માટીના ઘડાને સાગરમાં ફુગાડવા ધાર્યોછે તે ઘડાને વળી દોરીથી બાંધી જાળવી કેમ શકશે ? જાપરાં ઉપરનાં જે નળિયાં વૃષ્ટાનાં જળ ભૂમિ ઉપર ઢોળી પાડવા તૈયાર થયાંછે તે વળી પોતાના ઉપર સ્વચ્છ જળનાં પાણિયારાં શાનં ગોઠવવા નીકળશે ? જે લાય ધરને બાળી નાખવા પ્રગટીછે તે વળી ધરની અંદરના અંધારાંવાળા ઓરડાઓને દીપ્તિ સળગાવી પ્રકાશિત કરવા શા માટે નીકળશે ?

સુધન્વા—ભાઈ ! તમારું કહેવું હું કાંઈ સમજી શકતો નથી. તમારામાં અભિમાનનો અંશ પણ કયા છે કે વળી તમારે તે ઉન્મૂલન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે !

વૈશાલ—સુધન્વા શેઠ ! પ્રભુજીએ આ વિશ્વ રચનામાં એક મહા દીર્ઘદ્રષ્ટિનું કાર્ય એ કર્યુંછે કે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યના દોષો સહેજે જોઈ શકતો નથી. નહીતો જે મનુષ્યે એક બીજાના દોષો જાણી શકે તો સર્વ કોઈ એક બીજાને તેમના દોષોને લીધે ભૂત પિશાચ વૈતાળ ગણીને એક બીજાથી દૂર નાસે. માટે, મનુષ્યે જે પોતાનાં જીવનનું સાક્રત્ય અને આત્માનું કલ્યાણ યોજવું હોય તો તેણે અહંકારને અવશ્ય જડમૂળથી ઉખેડી નાખવો જોઈએ. અને આપનાથી કાંઈ છાનું નહી રાખવા હું આ પળે આપને કહ્યું છે મારા

અહંકારનો શિરસ્છેદ કરવા હું આજથી વનવગડે જઈ રહેવાનો છું. આ વાત આપ ગુપ્ત રાખશો કારણ માત્ર આપની જાણ માટે જ મેં આપને તે વિદિત કરી છે.

સુધન્વા—આ સધળું સાંભળીને મારાં આશ્ચર્યનો પાર રહેતો નથી. પણ વળી મારે જીવ મને સમજ પાડે છે કે તમે જ્ઞાની અને સત્યવાદી પુરૂષ છો તો પ્રભુ ભક્તિ, યોગ, એવા ઉચ્ચ વ્રતો આચરવાનાજ અને સંસારનાં કુતુહળોમાં નહીં રહેવાના. પણ, ભાઈ, હું તો કહું છું કે થોડા ઘણા અહંકાર સંહિત પણ સંસારમાં રહેવું એ યોગ્યજ છે, કારણ જો મનુષ્ય પોતાની જાત માટેના અભિમાન અહંકાર વિનાનો થઈ જાય તો તે એક પથ્થરનાં પૂતળાં સમાન સકળ ક્રિયારહિત અને શૂન્ય હૃદયનો થઈ રહેવો જોઈએ એમ હું ધારું છું. કહો, જો ગૃહસ્થ પોતાના અહંકાર ભાવથી કામને પ્રદિપ્ત નહીં થવા દે તો તેનાં મૃત્યુ પછી તેનું અને તેના પૂર્વજોનું શ્રાધ કરવા પુત્ર સંતતિ તે કેમ ઉત્પન્ન કરી શકશે? જો મનુષ્ય અહંકાર ભાવથી ક્રોધ ધારણ નહીં કરશે તો નોકર ચાકરો કે આજીવ્યાજીવનાં લોકો તેની આજ્ઞા માન્ય કેમ કરશે? જો મનુષ્ય અભિમાન વૃત્તિથી દ્રવ્યની આકાંક્ષા નહીં રાખશે તો પછી મનુષ્ય ભૂખેજ મરશેને? અને હું તો ધારું છું કે અહંકાર એ અમુક પ્રમાણમાં મનુષ્ય માટે આવશ્યક છે. આપણાં શરીરમાં માંસ રૂધિર કફ પિત્ત વગેરે મલિન વસ્તુના સુખદાયો છે તો આપણે કહીએ કે આપણને આપણાં શરીરમાં તે જોઈએજ નહીં, તો એ સર્વ મલિનતા વિના આપણું શરીર આત્માને કેમ ધારણ કરી શકશે? ઘરનો આધનાર કહે કે મારે મારાં ઘરના પાયામાં છટ માટી ચુનો એવી કાંઈ વસ્તુઓ જોઈએજ નહીં, તો એનું ઘર સંગીન પાયા ઉપર ક્યારે ઉભું થવા પામશે? માણી કહે કે મારા બાગમાં લીંબડા વિગેરે ઉંચાં ઉગતાં પ્રચંડ દેહનાં વૃક્ષો જોઈએ ના, તો સૂર્યના તાપથી રક્ષા કરનારાં એ વૃક્ષો વિના એ માણીના બાગના કોમળ નાના છોડવા ઉગશેજ કેમ?

વૈશાલ—સુધન્વા શેઠ! માત્ર દ્રવ્યના અહંકારથી આ બોલો આપ બોલો છો. દ્રવ્ય નહીં હશે ત્યારે એ અભિમાન નહીં રહેશે.

સુધન્વા—ભાઈ? દ્રવ્યનો લેશ અભિમાન મને નથી. માત્ર મારાં મનને જે સંયુક્તિક લાગ્યું તે હું ઉચરું છું.

વૈશાલ—યોગવસિષ્ઠમાં કહેલું કયોપાખ્યાન હું તમને કહી સંભળાવું જેથી તમે જે પોતાને અહંકાર રહિત ગણાં છો તે પછીથી પોતાને અહંકારના ભરેલા ગણી શકો, અને એ અહંભાવ રહિત પોતાને કરવા તમે પ્રયત્નશીલ થાવો. તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓના ગુરૂ બૃહસ્પતિને કય નામનો પુત્ર હતો. એ પુત્ર વિદ્યાજ્ઞાનમાં કુશળતા નાની વયમાંજ પ્રાપ્ત કરી હતી અને ‘તત્ત્વમસિ’ ઈત્યાદિ મહા વાક્યોનાં પદપદાર્થને જાણતો હતો. જ્યારે તે મોટી વયનો થયો ત્યારે સંસાર પ્રતિ તેનું મન વ્યાકુળ રહેવા લાગ્યું અને સંસારનાં કર્મોમાં તેને વધુ અને વધુ બંધનો તો જન્મ મરણના અગચિત

ફેરા પ્રાપ્ત કરાવેછે એવી અસારતા માલમ પડી, તેથી સંસાર એવા મિથ્યા કર્મોમાં એળે નહીં જાય તે માટેનો ઉપાય પિતા પાસે યાચ્યો. ભારે પિતાએ કહ્યું: “ સર્વનો ત્યાગ કરવો, અને તે ત્યાગ પછી તે માટે મનમાં કદી કાંઈ શોક ઉદ્ભવવા નહીં દેવો, એ સંસાર તરવાનું મૂખ્ય સાધન છે. ” આવાં વચનો શ્રવણ થતા કય પુત્ર સર્વ ત્યાગ માટે નિર્જન વનમાં ચાલી ગયો અને ત્યાં આઠ વર્ષો ત્યાગયુક્ત ગાળ્યા. પણ એના વ્યાકુળ મનને પ્રભુ શાંતિ થઈ નહીં, ત્યારે પિતા પાસે પાછો આવીને તેણે તેમને તે સમ્બંધમાં પ્રશ્ન કર્યો. પિતાએ પાછો ઉત્તર એટલોજ વાળ્યો કે સર્વનો ત્યાગ કર. આવો ઉત્તર સાંભળીને કય જે કાંઈ અરૂપ ચીજને જેવી કે વસ્ત્રવસ્ત્ર, કર્મકલ્પ દહોસન, મૃગચર્મ, વિગેરે સાથે રાખતો હતો તે પણ તજી દઈ નિર્મળ આકાશ રૂપે રહેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે પોતાને મોહ પમાડનારી, પરિતાપ પમાડનારી, બંધન કરનારી, કાંઈ પણ વસ્તુ સાથે તેને સમ્બંધ નહીં હોવા છતાં તેનાં મનને પ્રભુ વિશ્રાંતિ પ્રાપ્ત થઈ નહીં, તેથી પાછો પિતા પાસે આવિને પોતાની ખિન્નતા નિવેદન કરી, ત્યારે બૃહસ્પતિ પિતાએ સમજ પાડી કે સર્વ ત્યાગ કરવાનો જે ઉપદેશ મેં કર્યો તેમા મુખ્ય ઉદ્દેશ ચિત્તના ત્યાગનો હતો. આ પ્રમાણે જાણીને કય પાછો વનમાં ચિત્તનો ત્યાગ કરવા ઉત્સુક થયો. પરંતુ એ પ્રયાસમાં તેને જાણાયું કે દેહ વિગેરે પદાર્થો ચિત્ત નથી, એટલે દેહનો ત્યાગ કરવાથી કાંઈ ચિત્તનો લય થશે નહીં, તેથી પિતા પાસે એક વાર ફરીથી જમ્ને પિતા પાસે ચિત્તનાં સ્વરૂપ સમ્બંધિ પ્રશ્ન કર્યો, જેથી ચિત્તનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી તેના ત્યાગનો માર્ગ યોજી શકાય. પિતાએ તે સમ્બંધમા તેને સમજ પાડતાં કહ્યું: “ સાક્ષી આત્માએ અહંકારને ચિત્ત કહેછે. એ અહંકારજ અંતરમાં અહંભાવ કરેછે. જ્યાં સુધી અહંકારનો ત્યાગ થતો નથી ત્યાં સુધી આત્માનું દર્શન અશક્ય છે, માટે આત્મા અને અહંકાર એ બે જુદા છે એવું જ્ઞાન થતાં અહંકારનો ત્યાગ સુગમ છે. આ અહંકારની ઉત્પત્તિ આપણા આત્મામા અજ્ઞાનતા પરત્વે છે, માટે આત્મા વિશે જ્ઞાન થતાં આ અહંકારના અસ્તિત્વનો અંત આવેછે. જેમ મેરૂ સ્થળમા મૃગ-જળ નથી તેમ આત્મામાં અહંકાર નથી, કારણ આત્મા તો આદિ અંત રહિત, ચિદ્રૂપ, અને આકાશ કરતાં પણ નિર્મળ છે. જેમ જળમા મુદ્રી ધૂળનો ઢગલો અસંભવિત છે, અને અગ્નિમાં જેમ જળ અસંભવિત છે, તેમ આત્મામા અહંકાર અસંભવિત છે. માટે અહંકાર પરત્વે જન્મ પામતી ‘ આ દેહાદિક હું છું ’ એવી બુદ્ધિ તું તજ, અને તે સાથે અહંકારનો ત્યાગ થઈ જશે અને અહંકાર નષ્ટ થઈ જશે. ” માટે. સુધનવા શેઠ, તમે ભલે કહો કે તમારામાં અહંકાર નથી, પણ જ્યાં સુધી લક્ષ્મીનું આધિપત્ય, દેહનો અહંભાવ, વિગેરે વિશ્રમો, મનુષ્યને ઘેરેછે ત્યાં સુધી મનુષ્ય અહંકારનું નચાવેલું પૂતળું છે, અને આપ અહંકાર રહિત છો એ આપનું ધારવુંજ અહંકારની સાક્ષી આપેછે. માટે, મારી આપને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ છે કે વૈતાલ રૂપી અહંકારનો નિગ્રહ અવશ્ય અને સાવધાનપણે કરતા રહેશો, નહીતો

એ મહા દુઃખી સ્થિતિમાં કાંઈ પણ પળે લઈજઈ નાખશે નાખશે. કેમજો છોડ ઉપરથી તેનું પુણ્ય તોડતાં કદાચ કાંઈ જીજ્ઞ સમય થાય, આંખ વીંચવામાં પણ કાંઈ અત્યંત અલ્પ સમય જાય, પાણીના પરપોટાને પ્રટાતાં પણ કાંઈક જીજ્ઞ કાળ જાય, પરંતુ મહા માઠી દશામાં મનુષ્યને લાવી નાખવામાં અહં-કારને લગીરે સમય થતો નથી. માટે, સુધન્વા શેઠ, હું અમુક વ્યક્તિ છું, મને આટલો પૈસો છે, એવો સકળ અહંભાવ તજ દેજો. હવે આપણે વાત કરીશું તો એ તો લાંબાયા કરશે અને એનો અંત નહીં આવે. માટે હવે આપણી વાત હવે બંધ કરીએ, અને હું મારાં ઘરથી નીકળી વનમાં જવું છું અને આપ આપના મુકામે સીધારો.

સુધન્વા—જેમ આપની ઇચ્છા, પણ હું સત્ય કહું છું કે આપની સલાહ અને સમજણ વિના માફ તો સત્યાનાશ વળશે. (એકે જાય છે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૫.

વૈરાજ—(સ્વગત). કેશિનિના કહેવા પ્રમાણે લગવાનને બહુ આરાધુધુ, સદાચરણમાં અત્યંત દ્રઢ સુદ્ધિવાળો થાયું છે, તોપણ તેણીના કહેવા પ્રમાણે પ્રભુજી કાંઈ મારા ઉપર પૂર્ણ પ્રસન્ન થઈને મને દ્રવ્ય દાન કરતા જણાતા નથી! તે દિવસે બહેન સુરસુંદરી પાસે બે લાખ રૂપીયા પ્રભુએ મોકલી આપ્યા ત્યાર પછી એમના તરફથી મને કાંઈ મળ્યું નથી!

નોકર—(આવતા). પ્રધાનજીએ કાંઈ થોડા દિવસ ઉપર આવેલાં મુનિમને પાછા આપની પાસે મોકલ્યા છે.

વૈરાજ—એમને અંદર મોકલ. (નોકર જાય છે). (સ્વગત). સુરસુંદરી બહેન પિતાને મળવા ગયા છે તો એમની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને પ્રધાનજીએ શું કાંઈ સુર-સુંદરી બહેને ખાનગી મોકલેલા રૂપીયાની એમને જાણ થતાં એ રૂપીયા પાછા મંગાવી લેવા મુનિમને મોકલ્યા છે કે શું! (મુનિમ આવે છે. તેને). આવો મુનિમજી. શું સમાચાર લાવ્યા છે?

મુનિમ—બાપુ! સમાચાર તો એ છે કે સુરસુંદરી રાજ્યમાતા પિતાશ્રીને મળવા પિંખ-લાદ રૂપિના આશ્રમે જતાં હતાં ત્યાં માર્ગમાથી પ્રધાનજી ઉપર હુકમ મોકલ્યો કે બે લાખ રૂપીયા આપના ઉપર મોકલી આપવા, તેથી આ બે લાખ રૂપીયા પ્રધાનજીએ મોકલી આપ્યા છે. (રૂપીયા આપે છે).

વૈરાજ—(હર્ષથી ઘેલો બની જઈ). રાજ્યમાતાએ ખીન્ન બે લાખ રૂપીયા મોકલી આપ્યા છે! દીક કંચુ. દીક કંચુ; મને રૂપીયાની એવી જરૂર હતી કે મારા જીવ જાણતો હતો. (સ્વગત). સુરસુંદરી બહેન! તું બહેન નહીં પણ માતા છે, વિધાતા છે, અધિષ્ઠાત્રિ દેવી છે! વધુ યોગ્ય રીતે તને વર્ણવવા મારામાં સુદ્ધિબળ કે વાક્યાતુરી નથી! (મુનિમને). પ્રધાનજીને કહેજો કે હું એમનો બહુ આભારી છું અને બહેન પાછા

આવશે ત્યારે એમને મળી જરૂર એમનો આભાર માનીશ. (મુનિમ જાયછે).
 (સ્વગત). હું કેવો અધિરો, કેવો વિચાર વગરનો, કેવો મતિહીન, કેવો
 સ્વાર્થી, કે પ્રભુજીએ સુરસુંદરી બહેન દ્વારા બે લાખ રૂપિયા મોકલાવતાં થોડા
 દિવસ કર્યા, તો હું પ્રભુજી પ્રતિ અકળાઇ ગયો! અરેરે! આટલું તો હવે મને
 સ્પષ્ટ સમજાયુંછે કે અધિરાપણું, અવિચારીપણું, એ મહા અધમ દુર્ગુણો છે, અને
 જે મનુષ્યે જગતમા સુખી થવાની આશા રાખવી હોય તો આ બે પ્રયત્ન
 દુર્ગુણો તેણે પ્રથમ જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા જોઇએ. સરોવર તીરે શીતળ
 છાય અને વિમળ લહેરીના ભોગી થવા જવું હોય તો સંગાથે બળતા કાષ્ટના
 અંગારા લઇ જવાનો સંકલ્પ મનમા સ્પરવોજ નહી જોઇએ; વીણામાં મન-
 હર નાદ વિકસાવી મનને તેમા લુપ્ત કરવુંજ હોય, તો નગારાંના નિષ્કુર
 નાદ પ્રતિકાન બંધ કરવા આવશ્યક છે; જે સુંદરીએ વસ્ત્રાલંકારો અને રત્નોથી
 દેદિપ્યમાન થવું છે, તેણે અવશ્ય પોતાનાં વદનને સ્નાનથી સ્વચ્છ રાખવા-
 નુંજ છે. અરે! પણ, મારી અધિરાઈ, મારી મૂઢતા ટળવાની ક્યારે,
 અને મારૂં સહજાત્ય 'ગુલવાનું' ક્યારે! બિશ્વકર્તે વળી ધરનાં ખેતરો
 વાવેતર માટે હોય શાનાં અને એના ઘર કોહારો અન્નથી ભરાશે ક્યારે!
 ચંદ્રમાની કાળા ડાઘની વ્યાધિ જવાની ક્યારે અને સૂર્ય સમાન તેજોમય
 બની અકલંકિત પ્રભા તે પ્રગટાવવાનો ક્યારે! કાગળી કાળી પાખો જવાની
 ક્યારે અને મોરનાં પીંછાં ધારણ કરી તે મનહર તૃણ કરી શકવાનો ક્યારે!
 અરેરે! મારી દુર્બુદ્ધિમાંથી હું કદી આ ભવમાં મુક્ત થવાનો નથી, અને
 પ્રભુજીનો અને આ કેશિનિનો મારા ઉપર અણહદ પાડ છે કે આટલી થોડી ઘણી
 પણ સહજુદ્ધિ મને પ્રાપ્ત થઇછે, અને દુર્બુદ્ધિની દુર્બળતા હું કોઇ કોઈ પણ
 જોઇ શકું છું અને સમજી શકું છું. કેશિનિ! કેશિનિ! તમે તો કોઇ મહા
 પુણ્યશાળી આત્મા છો! તમારા પ્રભાવથી દુર્જન પળમા સન્નજન બની જાય!
 અધમતામાંથી મુક્ત થઇ સન્નજનતા પ્રાપ્ત થતો હું થાવું છું એ
 મારા માટે અસાધ્ય કાર્ય આ કેશિનિના પ્રતાપથી સહજ સાધ્ય થતું જાયછે!
 મોટાં બાર હાથ ઉંચો રાક્ષસ ધરના મેડા ઉપર પોતાના પગની ફલ-
 ગથી નહી ચઢી શકે, તે મેડા ઉપર નાનું બે વરસનું બાળ નિસરણીનાં
 પગથિયાં ઉપર પગ મુકતાં મુકતાં પળમા ચઢી જઇ શકેછે; શરીરને ઉચ્ચ
 પરિશ્રમ થઇ જે અસહ્ય કષ્ટ પ્રાપ્ત થયું તે પકવાનતા પુષ્ટિકારક અને સ્વા-
 દિષ્ટ આહારથી નહી ટળ્યું પણ વિશેષ થયું, અને શાંત નિદ્રાના પ્રભાવથી તે
 નષ્ટ થયું, તો શાંત નિદ્રાદેવીનો મહિમા કેવો પ્રબળ! વાદળાંના અંધકારચ્ચસ્ત
 વિશાળ પ્રદેશને લાખો દિવા પ્રકાશિત ન કરી શકે તેને વિજળીનો અમકારો
 પળમાં પ્રકાશિત કરી આલ્સો જાય, તો વિજળીના વેગનો મહિમા કેવો અપર-
 પાર! માટે, કેશિનિના મહિમાનાં ગુણગાન તો કેમ થાય, કેટલાં થાય!
 વૃક્ષની વિપુલતા કાંઇ એના પાંદડાની સંખ્યાની ગણના થઇ શકે! સુંદરીના
 પરવાણાં સમાન દંતની દિવ્યતા શું તેની ચાવણ શક્તિને ચર્ચાવવાથી થશે!
 વાયુના વિહારનો વિસ્તાર શું કાંઈ શેરીમાં તેનું ગમનાગમન ગણી જોતાં

થશે! અરે, પણ, ત્યારે હવે, એમના પ્રભાવ થકી, અને એમના માટેજ, આ બે લાખ રૂપિયા મને આવી મળ્યાછે, તે ત્યારે એમનાં ઘર જમને આપી આવું, શું કહું! એ તો કેટલા દિવસથી આવ્યાં નથી તો કાણુ જાણે ક્યારે આવે અને એમના માટેના રૂપિયા મારાથી તો ઘડી ભર પણ મારી પાસે નહી રખાય! પણ, એ આટલા દિવસથી આવ્યા નથી તો કદાચને મારી અધમતા કોઇનાં મુખથી એમણે સાંભળી હોય, અથવા પોતાની વિચાર શક્તિથી પ્રમાણી હોય, અને આ વખતના આ રૂપિયા નહી લે તો! (વિચાર કરેછે). નહી લે તો મારે આગ્રહ કરીને એ રૂપિયા આપવા. અને કહેવું કે પ્રથમના જેવો અધમ હું હવે નથી, માટે મારા હાથે એ રૂપિયા લેવામા તમને કાંઈ વાંધો નથી. પણ એ પ્રમાણે આગ્રહ કરવા છતાં પણ આ રૂપિયા એ નહી લે તો! (વિચાર કરેછે). તો વળી, મારે માંડે આચરણુ ઝટ અતિ ઘણું સુધારવું જેથી મારા પ્રતિ તેમને જે કાંઈ મંદેહ હોય તે ટળે. દિવસ અને રાતના ચાવીસે કલાક મારાં પાપને: પશ્ચાત્તાપ કરું અને ભગવાનને વિનવું કે મને કાંઈ ચમત્કારિક કે દૈવિ શક્તિ અપે અને હું નિર્મળ અને ઉન્નવળ એવો બની જવું કે કેશિનીનાં હૃદયમાં મારા શુદ્ધ આચરણુની છાપ આપોઆપ પડે. મારે એમજ કરવું પડશે, અને મારે પોતે સદ્ગુણી સદાચારી મારી જાત માટે થવા નહી, પણ માત્ર કેશિનીની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવા. દીપ્તિ પ્રગટેછે તે આસપાસનાં સ્થળને પ્રકાશથી ભરવા અને કાંઈ પોતે તેજોમય થવા નહી; સરોવરે શીતળ શાંતિ ધરીછે તે શ્રમિત વદનને વિશ્રાંતિ આપવા અને નહી કે પોતે કાંઈ પ્રવૃત્તિ રહિત પડી રહેવા; ગગનને અદ્ધર ઝુલાઇ રહેવું છે તે ચંદ્ર તારલા સૂર્યને પોતા માંહે સ્થાન આપવા, અને નહી કે પોતે શૂન્ય બની જઈ ઘેર થઈ પડી રહેવા.

કેશિનિ—(આવતા). રાજકુમાર! ખુશીમાં છોને?

વૈરાજ—(ચમકાને). ખુશીમા. હા, હા, નહી. નહી. હા. હા.

કેશિનિ—કેમ આ બધું સામટું ભેળસેળ બોલવા ધાર્યુંજે! આવી. રીતે ગોળા ગબડાવવા તમે માંડ્યાછે તો એમા મને કાંઈ સમજ નહી પડે.

વૈરાજ—એ તો કાણુ જાણે કેમ હા, ના, હા, એ બધું એક સાથે બોલાઇ ગયું! પણ હવે હું સ્પષ્ટ એકજ સત્ય બોલુંછું કે તમારા આવવાથી મને અત્યંત શાંતિ વળીછે અને આનંદ થયોછે.

કેશિનિ—હાય, બાપ. તમે પણ જખરા છો, કારણકે સ્પષ્ટ બોલોછો ત્યારે એવું સ્પષ્ટ બોલોછો કે જાણે હું ગભરાઇ ઘેલી થઈ જાવુંછું! માટે તમે તો અસ્પષ્ટ ગોળા ગબડાવો તેજ મારા માટે સાફ છે! વાયુ આંગણથી અડાળાએ, અને અડાળાથી છાપરે, અને છાપરેથી આકાશ, એમ અહીંથી તહીં ઉડતોજ સારો, નહીતો મનુષ્યનાં અંગ ઉપર બધો વખત વાય તોતો તેમને માંદાં કરી નાખે; ચક્ષુ તો ઘડીકમાં વીંચાય અને ઘડીકમાં ખુલે તેજ ભલી, નહીતો બધો

વખત ખુલી રહે અને તીકી તીકીને અને ડોળા કાદીને જોયા કરે તો સામા-
વાળું માણસ ગભરાઇ જાય, મુર્છિત થઇ જાય; પતંગ તો ગગનમાં ગોત
ખાતો અને ઉચે ઉડતોજ ભલો, નહી, તો જો ઉડ્યોજ ઉડ્યો જાય તો
ગગનમાં કયાયે અલોપ થઇ જાય, અને ખીચારાં ખાળને હાથમાં ખાલી દોરી
ઝાલીને ઉભું રહેવા વખત આવે. પણ, રાજકુમાર, તમે ગોળા ગબડાવશો
તેથી હું પણ ગોળા ગબડાવીશ એમ તમે સમજશો નહી. દીપિકાની
જ્વાળા ડામાડોળ, વાયુ લહેરીમાં થયા કરશે, પણ તેથી દીપિકા કાંઇ સહેજે
ગબડી જઈ ભૂમિ ઉપર પડવાની નથી; સાવરણી ભૂમિ ઉપર સપાટા લગા-
ડતી હોડી જશે, પણ તેથી તેની સાથે કાઈ ભૂમિ પણ હીડવા માંડવાની
નથી; હલેસું પાણીમાં ડુબકી મારશે અને પાણું પળમાં નીકળશે, પણ તેની
સંગાથની નાવ કાંઈ એ પ્રમાણે ડુબકી મારે તે તેને ફાવેજ નહી. રાજકુમાર !
તમે તો ગોળાજ ગબડાવો. એ તમારા ગોળા મને બહુ પ્રિય લાગે છે. અને
ત્યારે તમે મને કહો કે તમારી પાસે કાંઇ બીજા રૂપિયા તે દિવસ પછીથી
આવ્યા છે, અને આવ્યા હોય તો મને આપોછો કે કેમ ?

વૈરાજ—(તેણીને બે લાખ રૂપિયા આપતા), આ રૂપિયા મને હમણા હાલજ મળ્યા, અને
તમે આજે ના આવ્યાં હોત તો હું તમને એ રૂપિયા તમારા ઘર આવીને
હું આપી જવાનો હતો.

કેશિનિ—(રૂપિયા લેતાં). ત્યારે તો હવેથી તમે મારા ઘર આવીનેજ મને રૂપિયા આપી
જશો તો બહુ સારું, કારણકે અહીં આટલે દૂર સુધી આટલા જુજ રૂપિયા
માટે આવવું પડે છે, તે મહા કઠિન મને લાગે છે. તમેજ કહોને કે મહિણીનાં
શિર ઉપર પણ ચઢીને જળ ભરી લાવવાનું કદ તો ઘડાને ખરુંજ ને ? અને વળી
મહિણીનાં માથાં ઉપરથી ગબડી જાય તો રસ્તામાજ લાંગીને તે ખીચારાનો
અંત આવેને ? દરદીને વૈદનાં ઘર એસડ માટે પણ જવું અપ્રિય તો ખરુંજને,
કારણ વૈદને એસડના પદસિએ આપવા, કડવું એસડ પણ પીકું, બધી
ચરીએ પાળવી, એ બધા સંતાપ વેઠવાનો તો ખરોજને ? સાકરને દુધ
સાથે મિશ્રિત થઇ જવામા પણ સંતાપ તો ખરોજને, કારણ દુધમાં માખી
પડી અને દુધ ટોળા નાખવામા આવે ત્યારે તે સાકરને માટી ભેગી થવાજ
વિના કારણનો વખત આવેને ? પણ, આજે આવીયું તો આજે તો આ
બે લાખ રૂપિયા મારી સંગાથે લેતી જવુંહું, અને તમારે હવે મારા ઘર
આવવાની જરૂર નથી. પણ, રાજકુમાર, આજ દિવસ સુધીના ગણતં તમારા
તરફથી ચાર લાખ રૂપિયા મળ્યા તે લખી રાખજો, પછી કાંઈ વધારે ગણ
પડે તો મારી પાસે કાંઇ છે નહી કે હું કહાડી આપીશ.

વૈરાજ—મારે કયાં રાત્રી પાઈ પાછી લેવી છે કે મારે એ રૂપિયા લખી રાખવા પડે !

કેશિનિ—અરે ! મારી પાસે તમે એ રૂપિયા લહેણું ચોપડે કહાડો. પણ શાના, અને
લહેણું કહાડો તોપણ હું આપું શાની ! પણ આ તો તમારા જાણવા માટે
માત્ર કર્યું, જેથી તમે કોઈ દિવસ મને એનું નાદી કહો કે માફ સર્વેશ

મેં તને આપ્યું છે. અથ તોના ઉપર ખેડેલા મનુષ્યનો ભાર ખેંચે ત્યારે રખે તે બાપડી પૃથ્વીને બદલામ કરતો કે હું તારો ભાર ખેંચું છું; પક્ષી વૃક્ષ ઉપર મનહર ઉચ્ચાર કરે છે તો રખે તે વૃક્ષને કહેવું કે તને હવાપ્રાનથી ભરે છે તે હું; નગારથી નગારાંતો ઘેંઘાટ કરે છે તો ગામના બધાં પ્રવૃત્ત લોકોને રખે કહેતો કે તમે બધાં ઉંઘ્યાછો અને હું બચત છું અને તમને જગાડું છું. રાજકુમાર ! પણ ત્યારે તમારું સર્વસ્વ તમે મને ક્યારે આપશો ?

વૈરાજ—પ્રભુજી અપાવશે ત્યારેજ તો.

કેશિનિ—ત્યારે એટલું બધું સમજો છો તો જટ રાતદિવસ પ્રભુજી પાસે બધું સામકું માગોને, અને દિવસમા કાંઈ થોડી વાર પ્રભુની પાસે હાથ જોડીને તેમની સેવામાં ઉભા રહેતા હોવો તોતો પછી ત્રીવીસે કલાક પ્રભુજીની માથના સેવા કરો ને ? કાંઈ પણ વાનમાં લગીર ધ્યાન આપતાં કાંઈ કોઈનો દહાડો વળ્યો છે કે વળી આ ભગવાન સાથનાં મહાભારત કામમાં એક લગીર પરિશ્રમથી દહાડો વળે !

ગાયન ૩૪.

તણખલા ત્રણથી ચડશે શું ગદધણ ?
ધર એક ભિક્ષાથી, પેટ ભરશે શું માંગણ ?
લોટા જળથી થાશે શું નિર્મળ નાવણ ?
પ્રહર કાળ વીતશે શું પલકતાં પાંપણ ?
પાછના વ્યાપારમાં થાશે શું લાખોની થાપણ ?
દુંડું દાટે, દીપી રહેશે શું આંગણ ?
અશ્રુજળથી ઉભરાતાં, વરસશે શું શ્રાવણ ?
ખાલી ફૂલ ગાય લઈ ખેડે ઘરે શું માલણ ?

વૈરાજ—તમારું કહેવું બરાબર છે. હું આજથી પ્રભુજી પાસે રાતદિવસ સર્વસ્વ માગીશ.

કેશિનિ—હીક છે ત્યારે. હું જોવું છું કે પ્રભુજી પાસે રાતદિવસ તમે તમારું શિર કેટલું નમાવી રહો છો.

વૈરાજ—અરે, ભગવાન ! ત્યારે તમને હજી મારામાં પૂર્ણ ભરોસો જ નથી !

કેશિનિ—ત્યારે શું તમારું કહેવું એવું છે કે તમે ચાર લાખ રૂપીયા મને આપ્યા છે તેથી હું તમારા ઉપર સંપૂર્ણ ભરોસો મુકી દેવું, અને બસ સમજી લેવું, ધારી લેવું, માની લેવું, કચુલ કરી લેવું, કે તમે મહા મહા સારા સારા માણસ છો ? તમે પણ જળરા છો, હોં ! અરે, રાજકુમાર, પૂર્ણ ભરોસો તો સર્વસ્વ આપો, અને કાંઈ મને આપવાનું બાકી રહેજ નહીં ત્યારે મને પડે, અને આ ચાર લાખ રૂપીયા સાટે તો ચાર લાખ રૂપીયા જેટલોજ ભરોસો મને પડે. વૃક્ષે વગડામાં વટેમાળીને જાયડો આપ્યો એટલે પછી શું વૃક્ષ તેને કહેશે કે તારાં ધન માલ બચ્ચાં છોકરાં શહેરની હવેલીઓથી લાવી મારી આગળ ખેસાડ અને રાખ ? કાગ આવીને આંગણ ઉતર્યો તેથી શું તે આંગણમાં વિહાર કરતી અબળાને કહેશે કે મને તારામાં પ્રીત છે માટે કળા કરનાર મેરને તું દાણો પ્રીતથી નાખે તેમ મને દાણો પાણી નાખી સંતુષ્ટ કર ? જંગલના જોગીએ

જડીબુટ્ટી કાઢ રોગીનો મંદવાડ મટાડ્યો નથી શું જોગી કહેશે કે તને જન્મ આપનારો તારો પિતાજી હું ?

વૈરાજ—તમારું કહેવું ખરું છે કે મારામા તમને પૂરો ભરોસો પડે ત્યાર પહેલાં હજુ મારે ઘણું કરવાનું છે. અને તમને મારામા પૂર્ણ ભરોસો પડવો જોઈતો હતો એ મેં જે કહ્યું તે મારી ભૂલજ થઈ છે.

કેશિનિ—જાણી તમારી ભૂલો. તમે તો પ્રથમ સદા બૂલોજ કરો છો અને પાછળથીજ સમજો છો ! પણ તમે એમ કેમ નથી કહેતા કે હવે પ્રથમથીજ હું એકે ભૂલ નહીં કરું ? અલો જાણે આ બૂલો ભોગી ભમવાનું તમને કેમ લાગે છે અને એ કટેવ તમને ક્યાથી અને ક્યારની પડી છે ! જાણી ભૂલો તો કાંઈ કાળે કરોજ નહીં તો કેવું ? જુવો, આ ભૂલોમા અને ભૂલોમા ભવજ્ય અને ભવની ભવાઈ થઈ રહે તે શું સાઈ ? માટે આ પળથીજ વ્રત લ્યો કે હવેથી એકે ભૂલ હું કરીશજ નહીં. સાગરને મર્યાદા બદલ ઉછળવાની ભૂલ કરતો કદી તમે જોયો છે ? રવીને તેના વખતસર હાજર રહેવામાં અને અદૃશ્ય થવામા ભૂલ કરતો તમે સાંભળ્યો છે ? સરિતાને વળી ખારાશ જળમા ધારણ કરવાની ભૂલ કરતી કદી કાંઈએ કહી છે ? અને, વળી, ભૂલ તો શું મોટી મહત્વની વાત છે કે તમારે એમા આટલી હદે મમતા લગાડવી ? ભૂલમા ધખના હોય નહીં તો ભૂલ થાય નહીં. પણ તમારે તો ભૂલમા ભલાઈ લેવી છે પછી ઇલાજ શો ? નગારાને નકકુર થવું નથી અને સદા માટે પોલું રહેવું છે તો પછી તેમાં ધન માત્ર ક્યાથી ભરાશે ? કાઢિયાને દેવાદારનું સર્વસ્વ લુટવું છે તો પછી પોતાની પાત્ર પરમાર્થમાં તો તે કેમ ખરચવાનો છે ? દાતરડાંને ઉગેલાં ધાન્ય કાપી કઢાડવા છે તો ધાન્ય ઉગાડવા દળરૂપ તે વળી ક્યારે થવાનો છે ? કેમ, રાજકુમાર, ત્યારે તમારે ભૂલોના ભોગી થઈ રહેવું છે કે ભૂલના જોગી થઈ ભૂલને ત્યાગ કરવી છે ?

વૈરાજ—અલખત મારે ભૂલોના પડખે નથી ઉભું રહેવું. પણ મારાથી ભૂલો થાય છે તેનું મારે કરવું કેમ ?

કેશિનિ—એહો ! જગતમાં શું ચીજનો ઉપાય નથી કે ભૂલો માટે ઉપાય ઓસડ નહીં હોય ! ભૂલો માટે તો ઉપાય એટલોજ કે વ્રત લઈ લેવું કે હું ભૂલ કરીશજ નહીં. ઘરના સામાન ઉપરની ધૂળ લુગડાના એક ઝપાટે ખંખેરી નખાય, ઘંઊમાનો કાંકરો જોતાં વાર વિણી બહાર ફેંકી દેવાય, પાપડને વળી ચપટીમાં ભાંગી ભુકા કરી શકાય, તેમ ભૂલ નહીં કરવાનું વ્રત લેતાં ભૂલના ભાર નથી કે પછી બાથ ભીડી શકે.

(દુષ્ટ મિત્રો વૈરાજને લુટવા અંદર ધુસી આવે છે).

૧ મિત્ર—(જાણુ. બધાને). એ લાખ રૂપીયા એની બહેને મોકલ્યા છે તો આપણે એને ગળે પડીને કે મારીને થોડા ઘણા રૂપીયા લેવા ખરા. (વૈરાજનો હાથ ઝાલતાં). મેં તને પાંચસો રૂપીયા તે દિવસ આપ્યા હતા તે લાવ.

૨ મિત્ર—મેં તને સો રૂપીયા વીસીમાં આપ્યા હતા તે લાવ. અમે સાંભળ્યું કે થોડા

દિવસ ઉપર તારી બહેને બે લાખ રૂપિયા તને આપ્યા છે !

૩ મિત્ર—તને લાખો રૂપિયા મળેછે તોએ અમારા રૂપિયા તને આપવા નથી મળતા કેમ ?

૪ મિત્ર—અમારા રૂપિયા વ્યાજ સાથે બધાને ગણી આપ નહીતો એને આ પળે તારો જીવ લેવાને અને અમારો જીવ આપવાને નહીં પાછા હકીએ.

વૈરાજ—તમે કોઈએ કોઈ દિવસ મને રાત્રી બદામ નથી આપી તે છતાં મારી પાસે તમારા રૂપિયા લહેણા કલકતા આવ્યાછે તો મારા અચંબાનો પાર નથી રહેતો !

૧ મિત્ર—તારે અમારા લહેણા કબુલ ના કરવા હોય તો ના કર, પણ અમને ચારે જણને અમારા લહેણા રૂપિયા આપી દે.

વૈરાજ—હું ખરું કહું છું કે મારી પોતાની પાસે હમણા રૂપિયા નથી, અને જો મારી પાસે રૂપિયા હોત તો જોકે મેં તમારી પાસેથી રૂપિયા લીધા નથી તોપણ હું ખુશીથી તમને રૂપિયા આપતે. પાસે પછસા હોય તો મિત્રાને વળી નહીં આપુ એવો હું માનુસ નથી.

૧ મિત્ર—ત્યારે બે લાખ રૂપિયા તારી બહેને મોકલ્યા તે તારી પાસે નથી એમ તારું કહેવું છે ?

૨ મિત્ર—એ માફ કહેવું ખરું છે.

૩ મિત્ર—(બધા દુખોને). મારો, મારો, એનું સત્ય હશે તો એને વાગશે નહીં.

કેશિનિ—(દુખો વૈરાજને મારવા જાયછે તેમની વચ્ચે પડીને તેને બચાવી લેતાં. તેમને). તમને રૂપિયા જોઈએછે તો મને કહોને. મારી પાસે રૂપિયાની સવડ છે તો હું આપુ, કારણકે એમની પાસે હતા એટલા બધા રૂપિયા એમણે મને આપી દીધાછે.

૧ મિત્ર—(બાબુ. મિત્રાને). કેમ એની પાસેથી એ કહેછે તેમ રૂપિયા લઈશું ત્યારે ?

૨ મિત્ર—હા. વળી. એની પાસેથી તો એની. આપણને તો રૂપિયા સાથેજ કામ છે ને !

૩ મિત્ર—રાજખુશીથી આ આપવા નીકળીએ તો જે આપે તે લઈને જાનામાના આપણે ચાલવા માંડોને.

૧ મિત્ર—(કેશિનિને). લાવો, ત્યારે તમે રૂપિયા આપતા હોવો તો તમે આપો.

કેશિનિ—તો, બોલો, કેટલા જોઈએછે ?

૧ મિત્ર—(બાબુ. મિત્રાને). આપણને કેટલા જોઈએછે ? કેમ આપણે આને કેટલા રૂપિયા કહેવા છે ?

૨ મિત્ર—હા. આપણે બધા વિચાર કરીને અને એકમત થઈને આંકડો નક્કી કરો અને આની આગળ મુકી દો.

૩ મિત્ર—હા. સાચી વાત. આમ બાબુએ આવો. આપણે ખાનગીમાં આંકડો નક્કી કરીએ. (બધા બાબુ જઈ ખાનગીમાં આંકડો નક્કી કરેછે).

૧ મિત્ર—(બાબુ. બીજાઓને). પાચસો રૂપિયાનો આંકડો કહીએ ?

૨ મિત્ર—અરે, ભલા માણસ, પ્રથમ તો હજાર બે હજારનો આકંડો કહેવો પછી ઉતરતાં ઉતરતાં એ જેટલા હા પાડે તેટલા ખરા.

૪ મિત્ર—હા, વધારે માગવામાં આપણું જય છે શું ? અને કોણ આપણને માગ્યા પ્રમાણે ગણી આપવાનું છે !

૩ મિત્ર—બસ, ત્યારે બે હજાર માગો. બરાબર આકંડો છે.

૧ મિત્ર—(કેશિનિને). આ અમે અમારા લહેણા રૂપીયાનો દિસાખ ગણી જોયો તો રૂપીયા બે હજાર બધા મળીને થાય છે.

કેશિનિ—બસ, બધા મળીને બે હજાર થાય છે ! હું તો ધારતી હતી કે બહુ મોટો આકંડો હશે !

૧ મિત્ર—(બાબુ. બધાને). આપણે ભૂલ કરી પાચ હજાર ના માગ્યા.

૩ મિત્ર—(બાબુ. બધાને). અરે, પણ આપણે ફરી જાવો, અને કહેાને કે અમે દરેક બંને હજાર માગીએ છીએ.

૧ મિત્ર—બસ બસ. આ પ્રમાણે ફરી જાવો; કહીશું કે અમારી બોલીમાં અમારો બંધ ના રહ્યો તેથી કાંઈ અમારા રૂપીયા જાય.

૩ મિત્ર—(કેશિનિને). અમે બે હજાર રૂપીયા કહ્યા તે અમારા દરેક જણના બે હજાર.

કેશિનિ—અરે, ભાઈ, બંને હજારમાં તો તમારાં બચ્ચાં છોકરા સદા કાળ શું ખાવાના કે સુખી થવાનાં ! હું તમારાં સારાં માટે કહું છું કે તમે બરાબર દિસાખ ગણો.

૧ મિત્ર—(બાબુ. બધાને). આ બાઈ તો ભગવાનનું માણસ છે !

૨ મિત્ર—ત્યારે આપણે બંને હજારના વીસ વીસ હજાર કરી નાખીએ ?

૩ મિત્ર—અરે ! હું કહું તેમ કરો. આપણે એનેજ સોંપી દો કે તારે આપવા હોય તેટલા આપ.

૧ મિત્ર—બસ, બસ. આ પહેલા નંબરનો વિચાર.

૪ મિત્ર—એમ વિચાર રાખો ત્યારે.

૧ મિત્ર—(કેશિનિને). તમને ચોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે આપવાનું રાખો. આ અમે તો તમને છેવટનું કહી દીધું અને તમારા ઉપરજ વાત નાખી છે.

કેશિનિ—હું એટલુંજ ઇચ્છતી હતી કે તમને કેટલા રૂપીયા આપવા એ વાત તમે મારા ઉપર શ્રદ્ધાથી મુકી દો જેથી તમારું ભલું થાય તેટલું હું કરી શકું. હવે જુવો, તમે રાજકુમાર ઉપર હાથ ઉંચક્યો તેથી ખરી રીતે જોતાં તો મારે તમને બધાને મહારાજાધિરાજનાં માણસો પાસે પકડાવી ધટિત શિક્ષા કરાવવી જોઈએ. પણ મારે કે રાજકુમારે એવું કાંઈ કરવું નથી, અને તમને દુઃખી નહીં કરતા સુખી કરવા છે. પણ, તમેજ કહેાને કે તમે રાજકુમાર ઉપર હલ્લો કર્યો તે વખતે મેં વચમાં પડી તમને ખાજા ના વાજી હોત અને રાજકુમારને તમારા હાથે કાંઈ વાગ્યું હોત તો એ કાંઈ સાંડે તો નહીંજને ?

૧ મિત્ર—(બીજાએને. બાબુ). આપણી ભૂલ તો થઈ ખરી. આપણે એકદમ હાથ તો નહીં ઉપાડવો જોઈતો હતો.

૨ મિત્ર—(બધાને). આપણે જાણું ને કરવું એ કરવું, તેમાં મુદ્દત શું જોવું.

મિત્ર ૩—(બીજાએને. બાબુ). પણ, ત્યારે આપણે કહીએ કે અમારી ભૂલ માટે હવે અમને બહુ પસ્તાવો થાય છે ?

મિત્ર ૪—(બીજાએને. બાબુ). હા. હા. એ ઠીક કહ્યું. અને આપણને બધાને. આપણી ભૂલનો પસ્તાવો પણ થાય છે ને ! (કેશિનિને). તમે કહો છો તે ખરું છે અને તમે કહો તો રાજકુમારની મજ્જી મારીએ.

કેશિનિ—તમે પસ્તાવો કરી છવ બાળશો નહીં. તમે ખુશી આનંદમા રહો. લાગ્યમા લખ્યું થઈ ગયું તેમા તમે પણ શુ કરો ! દરિયો નાવ માંહેના લોકોને દુખાડે તેમાં નાવનો વાંક શું અને નાવે પસ્તાવો પણ શા માટે કરવો પડે ? કાગ આવીને વૃક્ષ ઉપર કકળાટ કરી ગયો તેમાં બાજે વૃક્ષનો વાંક શું કાઢવો અને વૃક્ષે વળી બળાપો શાને કરવો ? રવીનો અસ્ત સમય થયો અને અદૃશ્ય થયો તેમાં મનુષ્યે પૃથ્વીનો વાક શું કહાડવો કે તે પોતાને અધિકારમય શામાટે થવા દીધી ?

૧ મિત્ર—(કેશિનિને). ખરું છે. (બીજાએને). હવે આપણે રૂપિયા મારોને રૂપિયા.

૨ મિત્ર—(બીજાએને. બાબુ). બરાબર કીધું, બરાબર. (કેશિનિને). આ બધા મારા લાખએ કહે છે કે આપ રૂપિયા આપવાનું કહેતાં હતાં તે હવે આપવાનું બની શકશે ?

કેશિનિ—(કાંધે ભરાવાનો ડાળ કરીને). જવ, જવ, તમે આ પેરે મારી વાત કાપી નાખો છો તો મારા માટે અને આ રાજકુમાર માટે તમને લગીરે લાગણીજ નથી એમ મને માલમ પડે છે. મેં તમને બધાને જોઈ લીધા. જવો, તમને ઉનાવળ છે તો તમે બધા તમારાં ઘર નિરાંતે જઈને બેસો, અને અમે અમારા ઘર છો એકલાં રહ્યાં. મારાથી તમને કાંઈ પણ આપવાનું નહીં પડે. મને હવે ખાતરી થાય છે કે આજે તમને કાંઈ થોડા પડસિા પણ આપ્યા હોય તો કાલે સવારે પાછા તમે આ રાજકુમાર ઉપર અને મારા ઉપર હદ્સો કરતા આવો, અને રૂપિયા આપીએ ત્યારેજ જવો, તે કાંઈ એવા તમારા દુષ્ટ ધંધાને અને આચરણને ઉત્તેજન અમારે આપવું નથી કે અમે તમને રૂપિયા કહાડી આપીએ.

૧ મિત્ર—(૨ મિત્રને). તને અક્ષર બોલતાં આવડે નહીં, અને આગળ પડીને મોટો બોલવા ગયો ત્યારે આ બધું આપણું ધૂળ વળ્યુંને ?

મિત્ર ૨—(૧ મિત્રને). અમને બોલતા નથી આવડતું તો હવે તું ત્યારે મોટો હડાપણ પાળો છે તો હડાપણ ખરચી નાખ અને બોલ.

મિત્ર ૩—(બધાને. બાબુ). અરે હવે રાત્રી બઢામે મળવાની નથી અને છાનામાના અચીથી હાંડવા માંડા. કોઈ કોઈને રાત્રી બઢામ આજના વખતમા આપે

નહી તો આ વળી કયાં માની જણી સગી બહેન હતી કે આપણને હબરો રૂપિયા ગણી આપવાની હતી ?

મિત્ર ૪—હા કહો, ના કહો, આપણને કાંઈ ફસાવવાની બાજી ઘડાઇ છે માટે જીવતા ધર જવું હોય તો હીડવા માડો.

મિત્ર ૨—હા, હા. એમ કરો, એમ. (બધા જવા માંડે છે.)

કેશિનિ—(તમને જતા રોકીને). અરે! તમે ચાલ્યા કયા જાવો છો? હવે ફરીથી ને આ બારણે ચઢ્યા તો હાથીના પગ તળે પીલાઈ મરવા વખત આવ્યો એમ જાણીને. (દુપ્પટો નાસી ગયે છે.)

વૈરાજ—(કેશિનિને). તમે બહુ સારી યુક્તિ વાપરી.

કેશિનિ—રાજકુમાર, તમે કદી મારી વાતને યુક્તિ શબ્દ લાગુ પાડશો નહીં અને યુક્તિનો તમે પોતે પણ કદી આશ્રય લેશો નહીં. યુક્તિ એ તો દુષ્ટ માણસોનું હથિયાર છે, અને દુષ્ટ કામમાં એ હથિયાર વપરાય છે. મેં યુક્તિ નથી વાપરી. મારા ભગવાને મારી પાસે જે બોલાવ્યું તેજ માત્ર બોલી ગઇયું. માટે, આ માનુષિ અવતારમાં સાર એટલેજ લેવાનાં છે કે પ્રત્યેક પળે આપણે પોતાને આપણા પ્રભુજીને સોંપી દેવા, જેથી પછી પ્રભુજીને જેમ રચશે તેમ આપણી પાસે ન્યાયી અને સત્ય અને ડહાપણ ભરેલાં વચનો ઉચરાવશે. પ્રભુજીને આપણી વાણી, કૃત્ય, સર્વ કાંઈ સોંપી દેવાં, તો તે આપણી વાણી કૃત્ય વિચાર સર્વ શુભ અને ઉત્તમજ થશે.

વૈરાજ—પ્રભુ ઇચ્છાધિન રહેવું એ પરમ સુત્ર આ દુપ્પટાની સાથના આ સંબંધ પરત્વે હું શીખવા પામ્યો છું.

કેશિનિ—બોટી વાતમાંથી પણ સારી વાત સંભવેછે એ વિગત ત્યારે તો એક વાત તમને કહું. વસિષ્ઠમુનિ શ્રી રામચંદ્રજીને આત્મબોધ કરતા કહે છે કે એક ફરી ફરી વ્યાપાર કરતો એક માણસ હતો. તે મહા કૃપણ હતો જેથી એક રાત્રી બદામ તે તેના મન લાગ્યા ફદીયાનાં મૂલ્યની હતી. એક દિવસે તે કોઈ જગલમાં થઇને જતો હતો ત્યારે ઝાડીમાં એની એક બદામ પડી ગઇ. એ બદામ જતી કરવી એ એની કૃપણ વૃત્તિ માટે એક અશક્ય કાર્ય હતું તેથી તે બદામને ધાંસ કાઢાની ઝાડીમાં તે શોધવા લાગ્યો, અને લોકો તો તેના ઉપહાસ કરતા હતાં કે આ કેવો મૂર્ખ હશે કે માત્ર એક બદામ માટે આટલા દિવસથી આટલો ઉગ્ર પરિશ્રમ લે છે. હવે એ બદામ શોધતાં બદામ તો એને નહીં જડી, પણ હરી ઇચ્છાથી એવું બન્યું કે એ ઘાસની ઝાડી-માંથી એને ચિંતામણી જડ્યો, અને ચિંતામણી હાથ આવતાં તેનાં સુખ વૈભવનો પાર રહ્યો નહીં અને તે મહા સુખી થયો. આ પ્રમાણે એક બદામની વાતમાંથી તે સકળ સંપત્તિનો ભોગી થયો. માટે, રાજકુમાર, સાધારણ વાતમાંથી પણ ઘણો મૂલ્યવાન સાર પરિણમે છે એ આપણે લક્ષમાં રાખવાનું છે.

વૈરાજ—આહા ! મારા ચક્ષુઓ ખુલતાં જાય છે ! મારા હૃદયકમળનો વિકાસ થતો જાય છે ! મારાં મનોરાજ્યનો પ્રદેશ વિસ્તર્ય અને સરળ થાય છે ! અને તમે શાસ્ત્રનાં દ્રષ્ટાંતથી આ વાત જે કહી તેથી તો મારાં હૃદય ઉપર અનાંત કાળની અસર થઇ છે એમ કહું તો ચાલે.

કેશિનિ—રાજકુમાર ! તમને હવે શાસ્ત્રવચનોથીજ દરેક વાત મારે કરવી પડશે. અને હું કારણ સમજાવું. વસિષ્ઠમુનિ શ્રીરામચંદ્રજીને સહબોધ કરતા એક સમયે કહેવા લાગ્યા : “ પ્રશ્નકર્તાના જે કોટિમા વિભાગ પડે છે; એક કોટિમાં જ્ઞાની પ્રશ્નકર્તા અને બીજી કોટિમા અજ્ઞાની પ્રશ્નકર્તા. આટલો વખત તમે પરમ પદથી અજ્ઞાન હતા તેથી તમને સાધારણ માણસોને કહેવા જેવા ઉત્તરો તમારા પ્રશ્નના જવાબમાં હું કહેતી હતી, પરંતુ હવે તમને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે અને બ્રહ્મ પદમાં તમે સ્થિત થતા જવોછો માટે હવે તમને વિકલ્પ વાળા અને સાધારણ ઉત્તરો તમારા પ્રશ્નો માટે આપવા યોગ્ય નથી.” માટે, રાજકુમાર, મારે પણ તમારી આગળ શાસ્ત્રોક્ત વાણીજ દરપણે કથન કરવી પડશે; કારણકે તમારા વિચારો, તમારી વાણી, તમારા કૃત્યો, હવે મહા ઉચ્ચ પ્રકારના અને જ્ઞાન તથા સદ્ગુણયુક્ત થયાં છે. પણ હવે હું જાણું છું કેમકે મને ધર જવાને બહુ મોટું થઇ ગયું. હું પાછી તમારાં ધર આવીશ, પણ હું તો એટલુંજ જાણું કે પ્રભુજી મને લાવશે ત્યારે આવી શકીશ. અને મારો તો જીવ કહે છે કે આજ ધડી તમને વરી તમારાં ધર રહું, પણ મારો જીવ કહે છે કે કદાચ તમે મને પરણીને સુખી નહીં થાવો તો પછી હું તમને દુઃખ રૂપ થઇ પડું, અને એવા વિચારમાં હું હાલને હાલ તમારી સાથે લગ્ન કરી તમારા ધર રહેતા અચકાવું છું.

વૈરાજ—પણ, તમે મને વરવા કહો છો તો મારો જીવ કહે છે કે મારી પાસે દ્રવ્ય નથી એવો હું દ્રવ્યહીન છું તો મારે પોતેજ તમને કહેવું જોઇએ કે તમારી સાથના લગ્ન માટે હું લાયક નથી.

કેશિનિ—એવા વિચારો લઈ દોડવાની અને એવા વિચારો મને કહી સંભળાવવાની કાઈ આવશ્યકતા નથી. સંસારમાં કાઈકે તરફથીઓ નિર્ધન પણ ગુણીજન એવા પતિને આનંદે વરી છે અને સુખમાં રહી છે. જીવો, એક દ્રષ્ટાંત હું તમને કહી સંભળાવું. પૂર્વે કોસલ દેશનો દ્રુવસંધિ નામનો મહા પ્રતાપી, ધર્માત્મા, પ્રતિષ્ઠા પાળનાર, સૂર્યવંશી રાજા હતો. તેને મનહર કાંતિવાળી મનોરમાં નામની મોટી રાણી અને લીલાવતી નામની નાની રાણી હતી. મનોરમાંએ ઉત્તમ રાજ્યલક્ષણ વાળા સુદર્શન નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો, અને લીલાવતીએ શત્રુજીત નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો. એ બે પુત્રોમાં સુદર્શન મોટો હતો અને શત્રુજીત નાનો હતો. શત્રુજીતનું બોલવું બ્રહ્મ મધુર હતું અને તેથી તેના બાપને તેમજ પ્રજાજનને સુદર્શન કરતાં વધારે વહાલો હતો. હવે એક દિવસે એ દ્રુવસંધિ સગા મૃત્યા રમવા

દૂર જંગલમાં ગયો ત્યાં એક સિંહ તેને નખાવડે ચીરીને મારી નાખ્યો. ધ્રુવસંધિનું આ રીતે મરણ થતા રાજ્યગાદી એ પુત્રોમાંથી કોણને આપવી તે સંબંધમાં મોટો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયો. મંત્રિ વર્ગનો અભિપ્રાય એવો હતો કે સુદર્શન બાળક છતાં પણ ધાર્મિક વૃત્તિઓ ધરાવે છે માટે રાજ્યાસન એને મળવું જોઈએ. પણ લીલાવતીને આપ યુધાજીતને ઉજ્જનનો રાજા હતો તેણે પોતાની દીકરીના દીકરા શત્રુજીતને રાજ્ય ગાદી ઉપર બેસાડવા પ્રયત્ન કરવા માડ્યો. અને મનોરમાનો પિતા વીરસેન જે કલિંગ દેશનો રાજા હતો તે પણ પોતાની દીકરીના દીકરા સુદર્શનને રાજ્ય અપાવવા પ્રયત્નશીલ થયો. પરિણામે યુધાજીત અને વીરસેન વચ્ચે ભારે વિવાદ ઉત્પન્ન થયો. છેવટે દ્રવ્યના લોભ વશ થયેલા એ બે રાજાઓ વચ્ચે દાણ યુદ્ધ થયું. યમ-લોકના માર્ગની વૈતરણી નદી જે રિવરનું વહન કરે છે તે પ્રમાણે રિવરની નદી બેઉ બાજુના સૈન્યનાં અસંખ્ય માણસો ધાયલ થવાથી ચાલી રહી. આ સંઘ્રામમાં વીરસેન રાજા છેવટે પડ્યો અને યુધાજીતનો જય થયો. વીરસેનનું સૈન્ય ચારે દિશામાં નાસી ગયું. પોતાના પિતાને મરણ પામેલા સાબળીને મનોરમા ભયભીત બની, કારણકે તેના મનમાં એવી શ્રદ્ધા જડ થાલી બેઠી કે યુધાજીતનો જય થયો છે તો હવે એ જરૂર સુદર્શનને મારી નખાવશે. શું કરવું, ક્યાં જવું, કોણનો આશ્રય લેવો, તેની કાંઈ સમજણ તેણીને પડી નહી. તૂણાથી ધેરાયેલા મનુષ્ય અભઠ્ઠનું ભક્ષણ કરે, અગમ્યા સ્ત્રીમાં ગમન કરે, ધર્મનો ત્યાગ કરે, એ સર્વ દુષ્ટતા, મૂઢતા, તેણીએ મંસારમાં જોઈ હતી, માટે આ દુષ્ટ યુધાજીતના હાથમાંથી કોટિ ઉપાંગ છુટવા તેણીએ નિશ્ચય કર્યો. અને વિદલ્લ નામના એક નિમકહલાલ અને વિશ્વાસુ મંત્રીની સલાહ લેતા તેણે સલાહ આપી કે આપણે અહીં રહેવું યોગ્ય નથી, માટે કાશીનાં વનમાં નાસી જઈએ, કારણકે સુબાહુ નામનો કાશીનો રાજા મારો માઓ છે તે તમારા બાળની અને તમારી રક્ષા કરશે. વિદલ્લની આ સલાહ પ્રમાણે તેણીએ તરકાળ નાસી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. લીલાવતીને તેણીએ કહ્યું કે હું તમારા પિતાને મળવા જાવું છું, અને એ નિમિત્તે મહેલમાંથી નીકળીને તેણીએ પુત્ર અને મંત્રી સહિત કાશી તરફ નાસવા માંડ્યું. માર્ગમાં ગંગાજીના કંઠે ભીલ્લ લોકોએ તેણીને લુટી અને તેઓએ તેણીનો રથ પણ ભાંગી નાખ્યો તથા તેણી મજવામાં બેસીને ગંગાજીના પેલેપાર ચિત્રકુટ પર્વતમાં ગઈ. ત્યાં ભારદ્વાજ નામના મુનિનો આશ્રમ હતો અને આશ્રમ માટે તેણીએ તેમને વિનંતિ કરી અને પોતાની દુઃખી સ્થિતિનું વર્ણન કહી સંભળાવ્યું. ભારદ્વાજ મુનિને તેણી ઉપર દયા આવી અને તેણીનાં બેદિત મનનું સાંત્વન કરવા તેણીને પોતાના આશ્રમમાં રાખી અને કહ્યું કે તારો આ પુત્ર રાજ્ય-પદારોહણ કરશે માટે તું પ્રસન્ન ચિત્ત થઈ રહે. મનોરમાને શંકા હતી કે યુધાજીત તેણીના પુત્ર સુદર્શનને મારી નખાવશે તે તેણીની શંકા ખરી પડી. વીરસેનને યુદ્ધમાં મારી નાખીને જ્યારે યુધાજીત પાછો વળ્યો ત્યારે તેણે પોતાની દીકરીના દીકરા શત્રુજીતને તેના બાપની રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને પોતાના

એ દોહિત્રને ભવિષ્યમા સુદર્શન શત્રુરૂપે નહી નડે તે માટે સુદર્શનને મારી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તે પ્રયત્નમા તે ઉધુક્ત થયો. અને જ્યારે તેણે જાણ્યું કે સુદર્શનને તો એની મા મનોરમા લઇને ચિત્રકુટમાં નાસી ગઇછે ત્યારે તે બાળકનો સંહાર કરવા સૈન્ય લઇને તે ચિત્રકુટ ગયો. આ કાળરૂપી યુધાજીતને આવતો સાંભળી મનોરમા અત્યંત ત્રાસ પામી અને સહાયતા માટે ભારદ્વાજને અત્યંત રૂદનના સ્વરથી વિનવ્યા. ભારદ્વાજ મુનિએ યુધાજીતને બહુ બહુ પેરે સમજાવ્યો: “ મનોરમા અને એનું બાળ એ બેઉ મારા આશ્રમમાં રહેશે અને તું તારા મહેલે પાછો જા. સુદર્શન બાળે તારે કંઈ બગાડ્યું નથી તો તું એના ઉપર વૃથા વૈર ના રાખ. એક રાજા તરીકે તને તો સર્વ લોક ઉપર દયાભાવ ધરેછે તો આ કુરતાથી ત્રૈરાષ્ટ્ર બાળહત્યાનાં દુષ્કૃત્યમાં તું રાગી થા નહી. જગતમાં સુખદુઃખ દૈવાધીન છે. માટે તારા દોહિત્રનાં ભાગ્યમાં રાજ્યપાટ લખ્યું હશે તે આ સુદર્શન કદી લઈ શકવાનો નથી. માટે સુદર્શન ઉપર ઈર્ષ્યા રાખવામાં નને કાઈ સાર નથી. જે થવાનું હોયછે તે અદ્ભૂત રીતે થાયછેજ, અને તે વખતે દૈવયોગથી વજ્ર તે ખડ સમાન થઇ જાયછે અને એજ દૈવયોગથી ખડ તે વળી વજ્ર સમાન થઈ જાયછે. તેજ પ્રમાણે દૈવયોગે કરીને કોઇક સમયે સસલુ સિંહનો પ્રાણ લેછે અને મચ્છર હાથીનો પ્રાણ લેછે. માટે જગતમાં જે કંઈ થયું જાયછે તે દૈવચ્છાનુસારજ થાયછે, તો પછી આ સુદર્શન બાળનો પ્રાણ લેવો એ મૂર્ખાઈ છે, એક સહાસ છે, જેનું પરિણામ અવશ્ય મહા અનિષ્ટ તારા માટે થઈ પડશે. ” ભારદ્વાજ મુનિનાં આ વચનો સાંભળીને યુધાજીત ત્યાંથી પાછો આવ્યો ગયો. અને હવે મનોરમા અને તેનું બાળ સુદર્શન બેઉ સુખમા રહેતા. હવે અનાયાસે સુદર્શનને જગદંબા માતાનો મંત્ર પ્રાપ્ત થયો અને ભાવીના યોગથી એને એ મંત્રનો જપ કરવામાં પ્રીતિ થઇ. જ્યારે તે અગીઆર વર્ષની વયે પહોંચ્યો ત્યારે ભારદ્વાજ મુનિએ તેને જનોઈ પહેરાવી, તેમજ વેદો, અંગો, ધનુર્વેદ, નીતિશાસ્ત્રો, એ સર્વનો અભ્યાસ કરાવ્યો, અને જે મંત્રનો જપ તે કરતો હતો તેનાં પ્રાબલ્યથી સર્વ વિદ્યાઓ તેને ત્વરિત પ્રાપ્ત થઈ ગઇ. વળી મંત્રના જપ થકી એને કોઇ કોઇ સમયે જગદંબા માતાના પ્રત્યક્ષ રૂપનું પણ દર્શન થતું, અને તે વૈષ્ણવી શક્તિનું દર્શન પામતાં તેનું સુખ પ્રસન્ન થતું. અને એક પ્રસંગે જગદંબા માતાએ તેને ધનુષ્ય, બાણો, કવચ વિગેરે આયુધો પણ આપ્યાં. જેના ઉપર જગદંબા માતા પ્રસન્ન તેનાં રૂપ, ગુણ, શૌર્યનું શું પુછવું ! અને સુદર્શનની મહા સ્વરૂપવાન મુખાકૃતિની, એની વિષ્ણુતાની, એના શૌર્યની વિખ્યાતિ કાશીના રાજાની પુત્રી શશિકળાના કાને આવતા તેણી તેના ઉપર મોહિત થઈ અને મનથી તેણીએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પોતાનો સ્વામી તેને માન્ય કર્યો. અને જગદંબા માતાએ પણ તેણીને સ્વપ્રમાં દર્શન દઇને કહ્યું: “ સુદર્શન મારો ભક્ત છે અને એને તું અવશ્ય વરજે. એ તારું સકળ પ્રિય કરશે. ” વળી એક બ્રાહ્મણ તેણી પાસે અનાયાસે આવી ચડ્યો તેની પાસેથી પણ સુદર્શનનાં રૂપ સૌંદર્ય માટે અદ્ભૂત સ્તુતિ તેણીએ સાંભળી,

અને સુદર્શન ઉપરની પ્રીતમા તેણી દ્રઢ થઇ. સુદર્શન ઉપરના પ્રેમથી તે હવે પ્રેમધેલી બનવા માઠી અને સાહેલીએ આગળ પ્રેમનીજ વાતોનું ઉચ્ચારણ કરી રહેતી. સુદર્શન પતિ પ્રાપ્ત થયો નહીં હતો તેથી તે મહા વિવેક બની હતી. તેણીના આ વિરહ ઉધ્વેગમા ચંદ્રનનો સ્પર્શ તેણીને ઝેર સમાન લાગતો, રત્નજડિત હાર તેણીને સર્પ જેવો ત્રાસજનક લાગતો, ચંદ્રનાં શીતળ કિરણો તેણીને અગ્નિ જેવા લાગતા. એ ગ્રામીને જઈ મળવા તેણી તૈયાર થતી પણ લોકલજ્ઞના ડરથી પાછી પડતી. હવે જ્યારે તેણીનો પિતા સ્વયંવર રચીને તેણીનો વિવાહ કરવા નીકળ્યો ત્યારે તેણીએ બહુ બહુ પ્રકારે માતૃપિતાને સમજાવ્યા કે સુદર્શનને હું મનથી વરી ચૂકી છું માટે બીજા કોઈ ચક્રવર્તી મદારાગ્નને પણ હવે હું નહીં વડું. પણ તેણીના પિતા આ સુદર્શનને કોઈ રીતે તેણી માટે ગ્રામ્ય પતિ નહીં પ્યારતો હતો, કારણકે સુદર્શન વગડામા એક ઝૂંપડીમા પરી રહેનાર એક નિર્ધન અને કંગાળ યુવાન તેના મન હતો. અને તેણીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેણીના બાપે સ્વયંવર રચ્યો અને દેશોદેશના રાજાઓને આમંત્રણ મોકલીને બોલાવ્યા. આ પ્રમાણે સ્વયંવર મંડપ રચાયો, મોટા પ્રતાપી રાજાઓ આવ્યા; પણ શશિકળા તેના પિતા આગળ આગ્રહ લઇ બેસી અને કહેવા લાગી: “હું તો મારાં મનથી સુદર્શનને વરી ચૂકી છું, માટે આ સ્વયંવર ‘ઇચ્છાસ્વયંવર’ હોય અને એમા મારે મારી ઇચ્છામા આવે તે વરને વરવાનું હોય તોપણ મારે એ સ્વયંવરમા નથી જવું, કારણકે એક સ્વામીને મનમા વર્ષા પછી સ્વયંવરમા અન્ય જન તરફ દ્રષ્ટિ કરવી તે મહા પાતક છે, તેમજ આ ‘પણ સ્વયંવર’ હોય અને એમાં અમુક શરતને પુરી કરે તેને મારે વરવાનું હોય તોપણ મારે એ ‘પણ સ્વયંવર’માં નથી જવું, કારણ કે મારે મારી કોઈ શરત કોઈ પાસે પૂરી કરાવવાની નથી, તેમજ આ સ્વયંવર ‘શૌર્યશુકલ સ્વયંવર’ હોય અને એમા સર્વથી બળવાન રાજા બીજા રાજાઓને જીતીને મારું હરણ કરી જવાનો હોય તોપણ મારે એ સ્વયંવરમા નથી જવું, કારણકે મારે શૌર્ય થકી પ્રતાપી એવા કોઈ રાજાને વરવું નથી. હું મનમા સુદર્શનને વરી છું તો મારો પ્રાણ જતાં પણ સ્વયંવરમા પગ નહીં મુકું.” તેણીના આવા દ્રઢાગ્રહથી તેણીનો પિતા સુખાહુ અને તેણીની માતા વૈદર્ભી બેઉ અત્યંત લાચાર થઇ ગયા. ત્યારે સુખાહુ સ્વયંવરમાં આવેલા મોટા નાના રાજાઓને કહેવા ગયો કે શશિકળા સ્વયંવરમા આજે આવવા ના પાડે છે માટે કાલે તમે સ્વયંવરમાં પધારશો. હવે સુદર્શન પણ આ સ્વયંવરમા આવ્યો હતો, અને શશિકળા તેનેજ વરવા આગ્રહ લઇ બેસી હતી, તેથી રાત્રિએ જાનામાના સુખાહુએ સુદર્શન સાથે તેણીનું લગ્ન કરી નાખ્યું. સ્વયંવરમા આવેલા રાજાઓને જ્યારે આ વાતની જાણ સવારમાં થઇ ત્યારે તેઓ અપમાનથી મહા મુઝાવા લાગ્યા અને સુખાહુ ઉપર વૈર લેવા તત્પર થયા. પરંતુ તેઓમાંના કેટલાકે વિચાર કર્યો કે શશિકળા પોતે સ્વેચ્છાનુસાર સુદર્શનને વરી છે તો એમાં પિતાનો દોષ નથી, અને આવો વિચાર સર્વ રાજાઓને માન્ય થતાં તેઓ પાછા વળ્યા. પણ

યુધાજીત એના દોહિત્ર શત્રુજીત સાથે આ સ્વયંવરમાં આવ્યો હતો તેનામા પ્રથમનું વૈર જે સુદર્શન ઉપર હતું તે પુનઃ પ્રદિષ્ઠ થયું. અને જે માર્ગે થઇને સુદર્શન તેની પત્ની શશિકળાને સાથે લઇને પોતાના ચિત્રકુટના ધામે જતો હતો ત્યાં માર્ગે ઘેરીને એ યુધાજીતે તથા શત્રુજીતે આ સુદર્શન ઉપર હુમલો કર્યો અને ઘેર સંગ્રામ થયો. આ સમયે પોતાના ભક્તની સહાયતામાં જગદંબા માતા પ્રગટ થયાં. સિદ્ધ ઉપર તે સ્વાર થયા હતા. તેઓ તેમનાં દર્શનથી ભયભીત થયા. અને સિંહે એવી પ્રચંડ ગર્જના કરી કે તે ચક્રીજ ત્રાસ પામીને સુદર્શનના સઘળા શત્રુઓ ચોપાસ નાહા. પરંતુ યુધાજીતનું વૈર શાંત થતું નહીં હતું તેથી તેણે જગદંબા માતાના પ્રભાવને પણ કળ્યો નહીં અને સુદર્શનને મારવા બાજો છોડ્યા. આથી જગદંબા માતા ક્રોધે ભરાયાં અને એમણે યુધાજીત ઉપર બાજો મુક્યા અને તેથી યુધાજીત તથા શત્રુજીત બેઉ મુવા. સુદર્શને તથા સુબાહુએ પછી જગદંબા માતાની સ્તુતિ કરી અને માતાએ પછી સુદર્શનને તેના રાજ્યમા પાછા જવાનું કહીને અંતર્ધાન થઇ ગયા. અયોધ્યામા જઈ પહોંચતા સુદર્શને પ્રથમ શત્રુજીતની માતા લીલાવતીનાં મનનું ખરાં અંતઃકરણના સ્નેહભાવથી સાત્વન કર્યું. લીલાવતી કહેવા લાગી: “મારા પિતા તેમજ પુત્રના પ્રાણ ગયા તેમાં દોષ એમના દુષ્ટ સ્વભાવનો છે, અને એમાં લેશ દોષ તમારો નથી માટે મને જરા પણ ક્રોધ નથી અને તમને જે રાજ્ય પ્રાપ્ત થયુંછે તે ભોગવો અને રી રીતે પ્રજાનું પાલન કરો.” આ પ્રમાણે સુદર્શન પ્રતાપી હતો તે રાજ્યપદ ઉપર પાછો આવ્યો અને શશિકળા જેવી રાજકુમારિકા સર્વ મોટા મોટા મહારાજાઓને મુકીને તેને વરી, અને પોતે સુખી થઈ અને પતિને સુખી કર્યો. તેમ, હું પણ તમે જે પ્રભુતા ભક્ત છો તેને હું મનથી વરી ચૂકીશ્નું, તમનેજ વરીશ, અને તમનેજ વરવામાં માંડે શ્રેય છે. માટે તમને હું વરૂં તેમા કાંઈ નવાઈ નથી. સવાલ માત્ર એટલો છે કે મારી સાથેના લગ્ન માટે તમે ના પાડો નહીં.

વૈરાજ—અરે ! આ શું બોલાઈછો ! તમારી સાથના લગ્ન માટે હું ના પાડું ! અરણ્યની ભૂમિમા તૃપ્તાર્થી પ્રાણ છોડતો તરસ્યોજ શું દૈવયોગે આવી મળેલાં મીઠાં જળના ઘૂંટડાનો ત્યાગ કરશે ? જે સ્થળ ઉકરડા રૂપે કાંઈ વર્ષોથી થઇ રહ્યું હતું ત્યાં લગ્નમંડપ બંધાવાનો સમય આવતાં શું તે તેની વિદ્યા અને કચરાના ટગલા ઉપડાવી જવા નહીં દેશે ? જે વટેમાર્ગ વગડામા ભૂલો પડ્યો તે શું પોતાનાં ધામે પ્રભુ સહાયતાથી જઈ પહોંચતાં વનવગડામા પાછો વળ્યા કરશે ?

કેશિનિ—તમે આ પ્રમાણે મને વરવા ઉત્સુક છો તો હું બહુ રાજી પું. પણ મારે તમને એટલું સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે એક વખત મારી સાથે લગ્ન કર્યા પછી તમે કાંઈ અન્ય સ્ત્રી સંગાથે પ્રીત કરવા જશો તો તેમા હું વિદ્ધ નાખીશ, અને પાર વિનાનાં માફા પરિણામ આવશે. તમે મને પરણ્યા પછી અન્ય સ્ત્રી સંગાથે પ્રેમ કરો તો મારે તમને તમારી પત્ની તરીકે રોકવાજ જોઈએ, અને વળી એ તો મારાથી નહીંજ ખમાય. હું તમને એ સમ્બંધમાં શાસ્ત્રકથા કહું. શ્રીહરીની ગંગા, લક્ષ્મી, અને સરસ્વતી, એ ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી. શ્રીહરીનાં સૌંદર્ય

ઉપર મોહિત થઇ તેઓ સતત તેમની સોડમા ભરાઇને રહેછે. એક સમયે જ્યારે એ ત્રણે સ્ત્રીઓ શ્રીહરી સંગાથે વાર્તાલાપ કરતી હતી ત્યારે ગંગાએ કામા-વેશમાં શ્રીહરી પ્રતિ પ્રેમ કટાક્ષથી નિહાળ્યું, અને શ્રીહરીએ પણ હર્ષથી નયન કટાક્ષથી તેણીને પ્રેમાળ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો અને પોતાનાં ઉરનો આનંદ પ્રદર્શિત કરવા મૃદુ સ્મિત ઓછ ઉપર ધારણ કર્યું. આ પ્રેમ ગોષ્ઠિ પ્રતિ લક્ષ્મીજીએ આંખ આડા કાન કર્યા પણ સરસ્વતી સહન કરી શકી નહી, અને મુશીલ લક્ષ્મીજીએ સરસ્વતીનાં મનને શાત કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ ક્રોધશ્રુત થયેલી અને પરિનાપ પામેલી સરસ્વતીના વ્યાકુળ ચિત્તનું સાંત્વન થયું નહી. ક્રોધથી તેની આખો અને તેની મુખાકૃતિ રાત્રીઓળ થઇ ગઇ અને ગંગાને કહેવા લાગી: “જે પતિ સદાચારસંપન્ન અને ધાર્મિક વૃત્તિ વાળો હોયછે તે તેની સવળા સ્ત્રીઓમાં સમદ્રષ્ટિ રાખેછે, પણ તે બ્રહ્મચાર અને અધર્મથી ભરેલો હોયછે તો તેની સ્ત્રીઓ પ્રતિનું તેનું વર્તન તેથી ઉલટુંજ હોયછે. (શ્રીહરિને). સ્વામી ! મારા કરતાં ગંગા અને લક્ષ્મી ઉપર તમને વધુ પ્રેમભાવ છે ! અરે ! મારા ઉપર તો તમારો પ્રેમભાવ સમૂળગો છેજ નહીં ! અરે ! હું હીણ-ભાગીજ છું ! હવે મારે જીવીને શું કામ છે ! જે સ્ત્રી ઉપર તેણીના પતિનો પ્રેમ નથી તે સ્ત્રી મુવેલીજ બલી. જેને મહાન રૂષિઓ અને યોગીઓ અપિલ વિશ્વના સરજનહાર અને સકળ ગુણનિધાન કરી વર્ણવેછે તેઓ ખરેખરા મૂર્ખા છે, અને તેઓ નથી જાણતા વેદના રહસ્યને કે તમારો મૂળ સ્વભાવ.” શ્રીહરીએ જોયું કે તેણી મહા ક્રોધાવેશમાં આવી ગઈ હતી તેથી છાનામાના ત્યાથી ચાલી ગયા. શ્રીહરીના જવા પછી તો ગંગા પણ ક્રોધે ભરાઇ અને નિડરપણે અને ખિભત્સ વચનથી સરસ્વતીને વટવા લાગી: “અરે વ્યભિચારિણિ ! તારા પતિને તું મોટી માનીતી છે તેથી તું આવડી છકી ગઇછે શું, કે અહીં બધાને તું દેખાડવા બેસીછે કે મારા ધણીની હું મોટી માનીતી છું ? અરે તારા હરીના દેખના હું બધું તારું છકેલપાણું કહાડી નાખીશ, અને જેવુંછું પછી તારો હરી મને શું કરી નાખેછે તે.” ગંગાનાં મુખથી આવા શબ્દો સાંભળીને સરસ્વતી તેણીનો ચાટલો ઝાલવા ફોડી પણ લક્ષ્મી બેઠી વચમા પડ્યાં અને તેમને છોડવ્યા. પણ આથી સરસ્વતી વળી લક્ષ્મીજી ઉપર ક્રોધે ભરાઈ અને તેણીને શાપ દેવા લાગી: “ગંગા આવી કામાધ બની ગયેલીછે અને તું જાણે કાંઈ જડ ઝાડ કે નદી હોય તેમ તટસ્થ રહીને તમારો જોયા કરેછે તો તને જડ ઝાડ અને નદીનો અવતાર પ્રાપ્ત થજે.” લક્ષ્મીએ સામો શાપ દીધો નહી પણ તેમણે તો મનમાં મહા શોકાતુર થઇ જઇને એક પણ અક્ષર બોલ્યા વિના સરસ્વતીનો હાથ ઝાલીને તેણીને પકડી રાખી. જ્યારે કમળનયનિ ગંગાએ લક્ષ્મીજીની આવી પ્રકૃતિ જોઇ ત્યારે ક્રોધથી તેણી રાત્રીપીળી થઇ ગઇ અને લક્ષ્મીને કહેવા લાગી: “આ તામસી, ધુતારી અને વઢાક સરસ્વતીનો હાથ પકડી ના રાખ. વિદ્વાની એ અધિષ્ઠાત્રિ દેવી મને કાંઇ કરી શકવાની નથી. એનામાં બળ હોય તેટલું એને મારી સાથે વઢવા દે ! એ તો જગતમાં લોકોને એનું બળ અને પરાક્રમ

દેખાડવા બેઠીછે, પણ જગત તો આપણા દરેકનું પરાક્રમ જાણેછે.” લક્ષ્મીજીને આ પ્રમાણે કહી રહીને તેણી પછી સરસ્વતીને શાપ દેવા લાગી: “જેવો શાપ તે લક્ષ્મીને દીધાછે તેવોજ શાપ હું તને દેવુંછું કે તું પણ સરિતાનો અવતાર ધારણ કરજે, તને પૃથ્વી ઉપર ઉતરવા વખત આવજો, અને પાપીજનોનું પાતકી સ્થાન બની તેમનાં પાપની ભાગી તું થજે.” આ શાપ સરસ્વતીને થતાં તેણીએ ગંગાને શાપ દીધો: “તને પણ પૃથ્વી ઉપર ઉતરવા વખત આવજો અને મૃત્યુલોકનાં કરેલાં પાપોના ભાર તારાં શિર આવી મળજો.” આ પ્રમાણે લક્ષ્મીજી, ગંગાજી, સરસ્વતીજી, એવા દૈવિ અવતારો પણ પોતાના પતિને એક સ્ત્રી ઉપર વધારે પ્રેમ વાળો અને ખીજી સ્ત્રી ઉપર એછા પ્રેમ વાળો જોઈ નથી શકતાં, તો પછી હું જે એક મનુષ્ય અવતાર છું તે તમને ખીજી સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરતા જોઈને કેમ બાવરી બની નહીં જનવું અને મહા ઉત્પાત ઉપસ્થિત ક્યો વિના રહું? માટે મારી સાથેનાં લગ્ન પછી તો જેમ શ્રીહરીથી પોતાની પરણેલ ખીજી સ્ત્રીઓ તરફ જાહેરમાં જોઈ શકાતુ પણ નહીં હવું તેમ તમારાથી કોઈ પરદારા તરફ જોઈ શકાશે નહીં. માટે, જે આ શરત તમારે કબુલ હોય તો મને વરજો અને મને વરવા કહેજો. પણ જો એ શરત તમે નહીં પાળી જાણી તો મહા ખોટી દશા આપણા બેઠીની મારા હાથે થશે એ અવશ્ય જાણશો.

વૈરાજ—કેશિનિ! તમારી ઉપરના મારા પ્રેમ માટે હું કાંઈ ગર્વ નથી કરતો, પણ હું એટલું તો કહીશ કે તમે મને પ્રાપ્ત થયા તો મને સકળ વિશ્વ પ્રાપ્ત થયું એમજ હું સમજીશ.

કેશિનિ—હીક છે હીક. આ બધા તમારા બોલાં ખરા કરી બતાવજો અને ત્યારે હું ખરા માનીશ, પરંતુ હમણા તો નહીં. હ્યા, ત્યારે, હું હવે જાવું. આજ્ઞા છે! પ્રભુ ભક્તિમા પ્રવૃત્ત અને મગ્ન રહેજો, પત્ની પ્રેમ પારસમણિની પ્રેમથી પ્રસન્ન કરજો. (જતાં). સુખી રહેજો. હું પાછી જરૂર આવીશ.

વૈરાજ—ભલે, ભલે, જરૂર આવજો. તમારાં આવવાથી મારાં ઘર સંજ્ઞાના મેઘ વર-સરો; કમધેનુ ગાય મારી પડસાલમા બંધાશે; કલ્પતરૂ મારા આંગણમાં ઉગી નીકળશે. (સ્વગત). બસ, હવે, પ્રભુજીનું આરાધન! પ્રેમનું પૂજન! સદચલનું સ્મરણ અને સેવન! (જાયછે).

અક ૨.

પ્રવેશ ૧૬.

શાકામન્ય—(કશ્યપ રૂપિને). રૂપિરામ! હવે તો વહાલી પુત્રી પુલોમાને તથા વહાલા પુત્ર ત્રસદસ્યુને પ્રભુજી લાવીને આપણી સાથે ભેટાડે તો સાઈ.

કશ્યપ—મહારાજાધિરાજ! પુત્રી પુલોમા તથા પુત્ર ત્રસદસ્યુ બેઠેને પ્રભુજીની રક્ષામા આપણે સોંપી દીધાંછે, અને પ્રભુજી તેમનો વાંઠો વાળ નહીં થવા દેશે. પરંતુ પૂર્વના ભવનું અનિષ્ટ દૈવ પોતાની પ્રત્યજ્ઞા સત્તા તેમના ઉપર પ્રવર્તેલો તો આપણે

મનુષ્ય શું કરી શકનાર છીએ ? આપણા આળના આપણે માત્ર નિમિત્તરૂપે ખાટા માતપિતા છીએ. તોપણ આપણા પોતાનાં આળના વિયોગથી આપણને દુઃખની લાગણીઓ થયા વિના રહેજ નહી. હીરમાં પરોવાયલા મોતીના દાણાઓ ઉપર હીરની માલકી ખરી હોય કે ખોટી હોય, તોપણ શું હીરે મોતીઓને ધારણ કરવા નહી ઘટે ! સરોવર તીરે જળપાન કરવા આવેલાં પશુપંખીઓ સરોવરની માલકીનાં નહી હોય. તોપણ સરોવરને શું એ પશુપંખીઓને જળપાન કરાવ્યા વિના ચાલે ! ગુરૂના શિષ્યો તેની પોતાની સંતતિ નહી હોય તોપણ જે શિષ્યો નિશાળે આવે તેને જ્ઞાન દીધા વિના ગુરૂને શું ચાલશે ! એટલું તો ખરું છે કે જે માતપિતા પોતાનાં પરિવાર પ્રતિનું કર્તવ્ય પરિપૂર્ણ નથી કરતા, જેઓ નિજ સંતતિને જન્મ આપીને તેમને પોતાની મેળે અથગાધ કુટાઈ દુઃખમા મોટા થવા દેછે, અથવા મરવા દેછે, તે માતપિતા કરતા વધુ પાપિષ્ઠ અવતાર કોઈ હોઈ શકેજ નહી, કેમકે માતપિતાનું મુખ્ય કર્તવ્ય જે નિજ સંતતિનું રક્ષણ અને પાલન કરવાનું, તે તેઓ નહી કરી જાણશે તો અન્ય પુણ્યશાળી કે સારા કૃત્યો તેઓ શું કરી શકવાનાં હતા ! જગ વૃક્ષ પણ તેના ઉપર આવેલા ફળપાનને રસપાન કરાવી ધારણ કરી રાખેછે; પથ્થર પણ તેની ઉપર ચઢેલી લીઝને ધારણ કરી રાખેછે; ઈંટ માટીના સ્થંભ પણ તેના ઉપર કોતરાયેલી નકશીની આકૃતિને ધારણ કરી રાખેછે; તો શું મનુષ્યજ પોતાની સંતતિને સતત સુખમા રાખવા પ્રવૃત્ત નહી રહેશે ! માટે આપના જેવા જ્ઞાની દયાવાન મહારાજનાધરાજ પિતાને તો નિજ સંતતિ ઉપર અણહદ પ્રેમ હોવોજ જોઈએ અને પ્રિય સંતતિના વિયોગથી આપને ખેદ પણ અસભ્ય થવોજ જોઈએ. અને મારી પુત્રી પુલોમા ઉપર પણ મને એટલો પ્રેમ છે કે કાંઈ જરા ફળાહાર માટે મારી નજર આગળથી ખસે તોપણ મારો જીવ મહા પરિતાપ પામતો. અને હવે તેણીથી આ વિયોગ દુઃખ આવી પડતા મારા દુઃખનું પુછવુંજ શું ! અને પ્રભુના મહા માંગલિક અને ગહન વિચારોમા હું પોતાને નિમગ્ન રાખવા પ્રયત્ન કરુંછું. અને જેમ રેતીના રણમા કણ ક્યાંયે સમાધ જાય, વંટાળિયામાં મૃદુ લહેરીઓ ક્યાની ક્યાં વિરમી જાય, જેમ સાગરમા કાકરી ક્યાંયે ટૂંબી જાય, તેમ પ્રભુજના વિચારો આગળ ખીજ સઘળા સુખદુઃખના વિચારો મનથી દૂર થઈ જાયછે. તોપણ આ માયા જે પરમાત્માએ જીવાત્માઓમા મુકીછે, એ એવી બળવાન છે કે પ્રભુજનું પણ વિસ્મરણ કરાવી દે ! માયા સંસારી જનને તેમજ રૂપે મહાત્મા સર્વને આવરણ કરેછે. માયામાથી સમૂળગુ સુક્ત થવું એ વિશ્વમા કયા સર્વોત્કૃષ્ટ ઉચ્ચ કોટિના આત્માને શક્ય છે તે હું જાણી કે કહી શકતો નથી ! કારણ સકળ વિશ્વમાં વ્યાપક એવા શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા પણ માયા થકીજ આ વિશ્વરચનામાં પ્રેરાયછે. મહારાજનાધરાજ ! માયાને મોહજળ રૂપે વર્ણવવામાં આવેછે, પરંતુ હું તો ધારુંછું કે માયાનું ખરું સ્વરૂપ તો એછે કે જીવાત્મામાં પ્રભુજીએ સ્થાપિત કરેલો અન્ન વસ્તુઓ પ્રતિના શુદ્ધ અકિતભાવ, શુદ્ધ વહાલભાવ, તેજ આ માયા છે. (માયા) વહાલભાવ થકીજ શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા

વિશ્વને ઉત્પન્ન કરેછે; (માયા) વહાલભાવ થકીજ માતૃપિતા સંતતિને પાળી પોષી મોટી કરેછે; (માયા) સ્નેહભાવ થકીજ આન હુકડા રોટલા સાટે નિજ સ્વામીનું અહોરાત્રિ રક્ષણ કરેછે; માયા થકીજ પૃથ્વી આસપાસ ચંદ્ર ફરી રહેછે; માયા થકીજ સરિતા જર્ધ સાગરને મળેછે; માયા થકીજ પુષ્પ કળીઓ પ્રાતઃકાળમાં વિકસેછે. અને ભક્તિભાવ, વહાલભાવ, પૂજ્યભાવ, એ સર્વ તો આત્માના ગુણો છે, તો જે માયા પરત્વે મનુષ્યનાં હૃદયમાં નિજ સંતતિ પ્રતિ સ્નેહભાવ, પૂજ્યભાવ, સેવાભાવ, ઉત્પન્ન થાય, તે માયાને તરછોડી કહાડવાની નથી, કારણુ તેમ કરતા તો મનુષ્ય વહાલભાવ સ્નેહભાવ, એવા ભાવરહિત થતા, મનુષ્ય જાતિનાં સર્વ ઉચ્ચ લક્ષણોરહિત તે થઈ જશે અને તેથી તેની મહા અઘાગતિ થશે. માટે માયા મિથ્યા કે વિનાશકારી નથી. માયામાથી મુક્ત રહેવા જે બોધ વચ્ચે કહેવામાં આવેછે તેનો અર્થ એ છે કે જે વસ્તુમાં આપણને માયા હોયછે તે વસ્તુ પ્રતિ તમારો પ્રીતિભાવ, પૂજ્યભાવ તો સ્થાપિત રાખો, પરંતુ તમારા એ સ્નેહભાવ પરત્વે એ વસ્તુ ઉપર કાંઈ તમારી સ્વતંત્ર માલકીનો અધિકાર તમને પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણુકે વિશ્વમાં માત્ર એકજ મૂળ અધિકારી છે અને તે પરમાત્મા છે જેણે વિશ્વમાં અણુથી ગિરિ પયત, અને કીડાથી માટીને દેવને, અને દેવથી માટીને બ્રહ્મા જગતના સરજનહારને, સર્વ નામ માત્ર વસ્તુઓને ઉત્પન્ન કરીછે. માટે અમુક વસ્તુમાં માયા થઈ, સ્નેહ થયો, તો એ સ્નેહમાં મનુષ્ય ભલે સ્થાપિત રહે, પરંતુ એ વસ્તુ ઉપર તે માયા થકા મનુષ્યે માલકી માની, તો તે વસ્તુની સ્થિતિ તથા ગતિ મનુષ્યની દ્રષ્ટાનુસાર થવી બંધાયે એ ભ્રમ મનુષ્યે કહાડી નાખ્યો બંધાયે. માતૃપિતાને પોતાની સંતતિ ઉપર પ્રેમ છે, એ માયા છે. કાણુ કહેશે કે માતૃપિતાને સંતતિ ઉપર પ્રેમ ના બંધાયે, એટલે માયા નહીં બંધાયે? પરંતુ માતૃપિતાએ યાદ રાખવાનું છે કે એ સંતતિની ઉચ્ચ-તર સ્થિતિ માટે બીજે દેહ ધારણુ કરવા મૃત્યુ તે સંતતિને તેનાં માતૃપિતાના પડખામાંથી લઇ જાય તો માતૃપિતાને કહેવા અધિકાર નથી મૃત્યુએ એ મહા ખાટું કર્યું, અને એ સંતતિ જીવતી હોત તો અમે માતૃપિતા તેનું મહા ઉત્કૃષ્ટ શ્રેય સાધી શકને. આવું ધારવું જાતિ છે. માયા (પ્રીતિ) ખાટી નથી. માત્ર એની મંગાથેના અનિષ્ટ વિચારોનો ત્યાગ કરવાનો છે; યુવાળ્ય છોડ ઉપરનાં સુવાસિત પુષ્પને પ્રીતથી પંપાળવાનુંછે, અને માત્ર તેની સંગાથના કાટાઓથીજ સંભાળીને અળથું રહેવાનુંછે; સરોવર તીરની શાંતિ તો સ્થાપિત રાખવાનીછે, અને માત્ર ભાં ભરાતાં અને આશ્રમ કરતા વિકાળ પશુપંખીઓથીજ સંભાળીને દૂર હોંડવાનુંછે; ગગનમાં ગમન કરતા બ્રહ્મા તારલાઓનું તો પ્રીતથી ઉંચાલી ચક્ષુથી અવલોકન કરવાનુંછે અને માત્ર ગગનમાં ચઢી આવેલા ધૂળના ગોટા વખતેજ આંખો સંધ કરી ધરમાં ભરાઇ જવાનુંછે. ટુંકમાં, પરમાત્માએ માયાથીજ આ વિશ્વ રચ્યુંછે, તો એ માયા વહેજ મનુષ્યે આ વિશ્વમાં વર્તન કરવાનુંછે, અને એ માયાનું ઉલ્લંઘન કરીને આ વિશ્વ રચનામાં વિદ્વંસકર્તા થઈ પડવાનું નથી.

વિશ્વમા ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ સ્થાનો, ઉચ્ચ સૃષ્ટિઓ, પ્રશંસનીય આશયો, લક્ષ્ય-
ખિંદુઓ, ધ્યેયો, જીવાત્માઓ છે. અને આપણે મનુષ્ય જીવાત્મા, આપણી આ-
સ્થુલ દેહ, આપણી આ સ્થૂળ ભૂમિકા, એ સર્વ તેમની સાથની સરખામણીમાં
નુચ્છ છે, અદ્વય છે, અને તે જતાં આપણે મનુષ્ય જીવાત્મા, આપણી સ્થૂળ
દેહ, સ્થૂળ ભૂમિકા, અદ્વયમતિ, એ સર્વ અધોગતિને અધમ નહીં ગણીએ
અને ઉત્તમ ગણીએ, તો એ માયા છે, એ એક જાતની મોહજાળ છે, અને
એ માયા અથવા મોહજાળ ખાટી છે, એ પ્રમાણે માયાને મોહજાળ ગણી
તેને ખાટી વર્ણવવામા આવેછે. પરંતુ આપણે મનુષ્ય આત્મા અધમ નથી,
આપણી સ્થૂળ દેહ અધમ નથી, આપણી સ્થૂળ ભૂમિકા અધમ નથી, આપણી
મતિ અધમ નથી, એ સર્વ અતિ ઉત્તમ છે, અને એમને ઉત્તમ માનવાં એ
માયા નથી, મોહજાળ નથી, પણ સત્ય છે, સાચી પ્રીતિ છે, ન્યાય છે. ભૂમિથી
માટીને ગગન સૂધી પહોંચતી નિસરણીનાં કેટલાંકેટલાં પગથિયાં હોયછે તેમાં આપણે
સર્વથી નીચા પગથિયાં ઉપર છીએ તે ખરું, પણ એ નીચાં પગથિયાં ઉપર
પગ મુક્યા વિના, પગ ટેકવ્યા વિના, આપણાં શરીરનું સમતોલ રાખ્યા
વિના, આપણાથી ખીજે પગથિયે કે ગગન ઉપરનાં છેક ટોચનાં પગથિયે જઈ
શકવાનું નથી. આત્મોન્નતિની નિસરણીના પ્રત્યેક પગથિયાં સત્ય છે,
ઉપયોગી છે, ઉત્તમ છે. ઉપરનાં પગથિયાં સાથ સરખાવતા નીચેનાં પગથિયા
નીચે દેખાય પણ તેથી કાંઈ ઉપરનાંજ પગથિયાં ખરાં અને નીચેનાં ખાટાં
એવો કાંઈ અર્થ થઈ શકતોજ નથી. માટે મનુષ્યે આ સંસારને ઉત્તમ ગણ-
વાનોજી, અને એને ઉત્તમ ગણવામા મોહજાળની માયા નથી, પરંતુ શુદ્ધ
મનની પ્રીતિ છે માટે, માયાને મોહજાળ અને બ્રાતિ કરાવનારી કહેવી એ ખોટું છે.
માયા એ આત્માનો પોતાનો સ્વાભાવિક પ્રેમ છે. સાગરજળ તરંગ રહિત હોઈ
શકે નહીં, કાયા તેના પડછાયા રહિત હોઈ શકે નહીં, ચંદ્ર પૃથ્વી આસપાસ ગમન
કર્તા વિનાનો હોઈ શકે નહીં, તેમ મનુષ્ય માયારહિત હોઈ શકે નહીં,
અર્થાત, માયા (શુદ્ધ સ્નેહભાવ) એ વિશ્વનો અવિચળ નિયમ છે, અને એ
મહાન નિયમ મનુષ્યને માન્ય અને વંદનિય હોવોજ જોઈએ.

માહાત્મ્ય—આપે માયાનું રહસ્ય સમજવું તે હું સમજ્યોછું, સમજીને વિસ્મય પામુંછું.
ઉત્તરમાં શું કહું તેની સમજ પડતી નથી. રૂઝિયા ! આવાં ગદન જ્ઞાનમા
તો મારાથી કાંઈ પ્રશ્ન કે ઉત્તર થઈ શકે તેમ નથી એવો હું શ્રદ્ધાળુમાં
અજાણ છું; માટે મારા માટે આપને આવા જોજો બોધો યોગ્ય લાગે તે સર્વે
આપ મને પોતાની મેજે કહ્યા જવા કૃપા કરશો.

કુશ્યપ—મહારાજાધિરાજ ! આપે પ્રથમ પ્રશ્ન કરવાની અને ત્યાર પછીજ તેનો ઉત્તર
મારે આપવાની કાંઈ જરૂર નથી. જ્ઞાનજ્ઞાન તો એવું વિશાળ છે કે એમાં
પ્રશ્નનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. શેલીમાંના રૂપીયા ગણતાં ઢાણ કહેશે આ રૂપીયો
પ્રથમ ગણવો જોઈએ અને આ બધા પછી ! ગમનના તારલાનું નિરિક્ષણ
કરતાં ઢાણ કહેશે આ તારો વધુ ઉત્તમ છે અને આ તારો ઓછો ! ઇક્ષ-

લતામાં વાયુ લહેરી વાઘ તો કેાણુ કહેશે આ વૃક્ષમાંથી નીકળેલી વાયુ લહેરી સારી અને ખીખ વૃક્ષોમાંથી નીકળેલી તો ઠીક ઠીક ! માટે, જાહ્નરાન જે પ્રમાણે મને સમજ પાડવું શક્ય છે તે પ્રમાણે હું આપને આપના કાંઈ પણ પ્રશ્નની આવશ્યકતા વિના કહું છું. હવે આ પછે હું આરંભમાં કહીશ કે બનતાં સુધી શાસ્ત્ર વચનોનાં પ્રમાણો સહિત હું આજે આપની સમક્ષ જાહ્નરાનનું વિવેચન કરીશ, જેથી ન્યારે આપ મહેલે સીધારે ત્યારે જે શાસ્ત્રોમાંથી મેં પ્રમાણો ટાંક્યાં હોય તે શાસ્ત્રોના ગ્રેમથી, એકાગ્ર ચિત્તથી, અને શ્રદ્ધાથી, આપ અભ્યાસ કરો, અને અભ્યાસથી જાહ્નરાનની વધુ પ્રાપ્તિ કરો, અને તે થકી સુખી થાવો. આપણાં પૂજનીય શાસ્ત્રોમાં અગ્રસ્થાને વેદ છે. એ વેદના ચાર વિભાગોનાં નામો રિગ, સામ, યજુર અને અથર્વ, એ પ્રમાણે છે. એ ચાર વિભાગોમાં રિગ વેદ અગ્રગણ્ય છે, અને એનું રહસ્ય મનુષ્યની ટુંક બુદ્ધિ માટે અગ્રાધ્ય છે. સામવેદમાં અને યજુર્વેદમાં યજ્ઞ સર્ગ-ધિનાં મંત્રોના સમાવેશ થએલો છે, અને જુદા જુદા દેવતાઓને લગતા યજ્ઞ પ્રસંગો ઉપર જેજે મંત્રોની આવશ્યકતા હોય તે તે મંત્રો એ એ વેદોમાં સવિસ્તર રીતે આપવામાં આવ્યાં છે. અમુક સમયે યજ્ઞ એજ ધર્મ હતો, એવો યજ્ઞનો સર્વત્ર પ્રચાર હતો. અને યજ્ઞનું રહસ્ય એ છે કે તેને લગતી સઘળી ક્રિયાઓ કાંઈ પણ ન્યૂનતા કે દોષરહિત કરવામાં આવે તો તે યજ્ઞોમાં દર્શાવેલું અને પ્રતિપાદિત કરેલું રૂઢ અવશ્ય આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી અમુક સમયે યજ્ઞ મહા પ્રબળ પ્રચાર કરી રહ્યો હતો. અથર્વ વેદમાં વિશ્વના અનેક ગુણ નિયમોનાં અને શક્તિઓનાં ગુપ્ત રહસ્યો દર્શાવવામાં આવ્યાં છે, જેથી એ રહસ્યોનાં જ્ઞાનથી દુરાત્મા આસુરી સંપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરીને મહા બળવાન થવા ધારે તો એ અથર્વ વેદનાં મંત્રોની સહાયતાથી થઈ શકે છે. હવે આ સહિતા રૂપી ચાર વેદોનાં વિસ્તૃત સ્પષ્ટિકરણ રૂપે જે ગ્રંથો રિષિમુનિઓએ રચ્યા છે તે ગ્રંથોને જ્ઞાણો નામ આપવામાં આવ્યું છે. સંહિતાઓ પદ્યમાં રચાએલી છે, અને એ સંહિતા ઉપર રચાએલા જ્ઞાણો ગ્રંથો ગદ્યમાં લખાયેલા છે. જ્ઞાણોમાં વિશેષ કરીને યજ્ઞનાં સ્થૂળ સ્વરૂપનું યથર્થ તે ઇતિ પર્યતનું જ્ઞાન વિસ્તૃત રૂપે આપવામાં આવ્યું છે. યજ્ઞોનું સ્થૂળ કેવું હોવું જોઈએ, યજ્ઞ માટે સમય કયો હોવો જોઈએ, હોમની વસ્તુઓ કયી કયી હોવી જોઈએ, એ સર્વ બાબદો પરિપૂર્ણતાએ જ્ઞાણોમાં દર્શાવેલી હોય છે. વળી, આ ચાર વેદો ઉપર જ્ઞાણો ઉપરાંત અન્ય ગ્રંથો લખાયેલા છે અને તે અરણ્યકો નામથી ઓળખાય છે. એમાં પણ યજ્ઞ સર્ગધીનું જ્ઞાન છે. પરંતુ એમાં યજ્ઞનું સુક્ષ્મ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. કારણકે જ્ઞાણોમાં દર્શાવેલી સ્થૂળ યજ્ઞની અનેક સામગ્રીઓ જે ગૃહસ્થાશ્રમીને શક્ય છે, તે અરણ્યનિવાસી વાનપ્રસ્થને વનમાં શક્ય હોતી નથી, અને તેથી તેણે જે યજ્ઞ યોજવાનો છે તે સુક્ષ્મ અથવા માનસિક યજ્ઞ છે, અર્થાત, સ્થૂળ સામગ્રીઓને બદલે યજ્ઞમાં આવશ્યક સઘળી માનસિક અને આત્મિક સામગ્રીઓનું જ્ઞાન અરણ્યકોમાં આપવામાં આવેલું છે. વળી અરણ્યકો અને

બ્રાહ્મણો ઉપરાંત વેદ સંહિતા ઉપર બીજા ગ્રંથો છે, તેનું નામ ઉપનિષદ છે, જેનો અર્થ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે. આ ગ્રંથોમા વેદોમાં પ્રદર્શિત કરેલાં દિવ્ય જ્ઞાનનુંજ સચિત્તર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. અર્થાત, પરમાત્મા, જીવાત્મા, જગત, એ સઘળાઓનો પરસ્પર સંબંધ, એવું દૈવજ્ઞાનજ સમાવેશ કરવામાં આવેલું છે. અને ચાર વેદની સંહિતાઓ અને તેના ઉપરના બ્રાહ્મણો, અરણ્યકો અને ઉપનિષદો, એ સઘળા ગ્રંથોનો સમાવેશ વેદ શબ્દમા થઇ જાય છે. ઉપનિષદોમા આત્મા તથા પરમાત્માનાં જ્ઞાનની સકળ માહિતિ આપેલી હોવાથી હું ઉપનિષદોના આધારેજ બ્રહ્મજ્ઞાનનું વિવેચન કરીશ, જેથી જ્યારે આપ મહેલે સીધારે ત્યારે જે શાસ્ત્રોમાંથી મેં પ્રમાણે ટાંક્યાં હોય તે શાસ્ત્રોનો પ્રેમથી, એકાગ્ર ચિત્તથી, શ્રદ્ધાથી, અઘ્યન અને મનન કરો, અને પરિણામે વધુ બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આપને થાય, અને આપ જાની જાની સુખી થાવો અને સર્વને સુખી કરો. હવે જોકે યજ્ઞ પરત્વે સામ તથા યજુર્વેદમાં તથા તે તે ઉપરનાં બ્રાહ્મણો તથા અરણ્યકોમા પુણ્ડળ વિવેચન છે, તે છતાં યજ્ઞ કાડના જ્ઞાન સાથે આપણને આ અર્વાચીન યુગ અને સમયમાં જાણે સંબંધ નથી. યજ્ઞ-કાડ જે સમયે ધર્મક્રિયામા પ્રધાન પદ ભોગવતો હતો ત્યારે તે કાળ જુદો હતો, તે કાળની વસ્તુસ્થિતિ જુદી હતી, પરંતુ સાંપ્રત યુગ અને સમયમાં તો આપણને વેદનાં ધાર્મિક, આત્મિક, દૈવ તત્વજ્ઞાનનું પ્રયોજન છે, અને એ સંબંધિનું જ્ઞાન ઉપનિષદોમાં આપેલું હોવાથી આપણે ઉપનિષદોનો આશ્રય લેવો આવશ્યક છે. ઉપનિષદોની સંખ્યા ૧૦૮ ગણવામાં આવેલી છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે ચાર ઉપનિષદો સર્વથી અધિક મહત્વનાં સ્વીકારવામા આવે છે અને તેમાં બ્રહ્મદાર્પ્યક ઉપનિષદને સર્વથી અગ્રસ્થાન આપવામાં આવે છે. આ ઉપનિષદનાં મહાત્મ્યમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે કૃષ્ણ પરમાત્માની આજ્ઞાથી શ્રી બ્રહ્માએ આ વિશ્વ રચવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે આ ઉપનિષદ વડે શ્રી બ્રહ્માએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને આરાધ્યા હતા. એ ઉપનિષદના પ્રારંભનું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે: “આ પૂર્ણ છે; એ પૂર્ણ છે; પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ નીકળે છે; પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લેવાથી પૂર્ણ અવશેષ રહે છે.” આ સૂત્રનો અર્થ એ છે કે પરમાત્મા પોતે પૂર્ણ છે, એમનામાં કાંઈ ન્યૂનતા સંભવતી નથી, અર્થાત, વિશ્વમાં એમના સિવાય કાંઈ છેજ નહી, અને એવા પૂર્ણ એ છે કે એમાંથી આ વિશ્વ રૂપી પૂર્ણતા લઇ લેયો તોપણ એ પોતે પૂર્ણ રહે છે, અને ન્યૂનતા દોષગ્રસ્ત થતા નથી એવા અનાદિ અનંત એ છે. ઉપરોક્ત સૂત્રવડે શ્રી પરમાત્માનું મહાત્મ્ય દર્શાવતાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે કે વિશ્વની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય શ્રી પરમાત્મામાં છે, અર્થાત. આ વિશ્વ કાંઈ આપોઆપ અસ્તિત્વમાં આવ્યું નથી, પરંતુ શ્રી પરમાત્માની ઇચ્છા થકી અને એમના પ્રતાપ થકી અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. માટે આ સૂત્રથી આપનાં મન વિષે પ્રથમ સિદ્ધ થવું જોઇએ કે આ વિશ્વના ઉત્પન્નકર્તા, નિયતાં, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે, અને આપણે તથા વિશ્વની સકળ કૃતિઓ માત્ર એમના અનુગ્રહ થકી અસ્તિત્વ ભોગવીએ છીએ, અને શ્રી

પરમાત્મા પ્રતિ આપણે આપણું દાસત્વ સ્વીકારી લઇ આપણે તે દાસત્વ-યુક્ત વર્તન આચરવાનું છે. મુક્ક ઉપનિષદના પ્રથમ ખંડનાં પ્રથમ સુત્રમાં લખ્યું છે: “વિશ્વના કર્તા તથા ભુવનનું રક્ષણ કરનારા બ્રહ્મા, દેવોમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયા.” આનો અર્થ એ છે કે જ્યારે શ્રી પરમાત્માએ પોતાની દયાનાં તત્વથી દ્રવી વિશ્વ અને જીવાત્માઓની ઉત્પત્તિ ઉરમાં ધરી સારે તેમણે પોતાનામાંથી બ્રહ્માને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યો અને આ વિશ્વ રચવાની તેમને આજ્ઞા કરી. આ રીતે શ્રી પરમાત્માની ધૃષ્ટિ અને આજ્ઞાથી વિશ્વ બ્રહ્માથી રચાયેલું હોવાથી તે બ્રહ્માંડ નામથી ઓળખાય છે. અને બ્રહ્મવિદ્યા જે પરમાત્મા સમ્બંધનું અગ્રાણ્ય ગુપ્ત જ્ઞાન છે તે સાર પછી શ્રી પરમાત્માએ બ્રહ્માને પ્રથમ દીધું, અને ગુરૂ પરંપરાથી આ બ્રહ્મવિદ્યા ન્યુનતાગ્રસ્ત થતી થતી ભાવીક જતોને કાંઈક અદ્ય અંશે હાલમાં પ્રાપ્ત થતી જાય છે. હવે આ બ્રહ્મ વિદ્યા કેટલી ગુણ છે તેના સમ્બંધમા તમને કહું. વૈવર્ત પુરાણના પ્રકૃતિ ખંડનાં ત્રીજા પ્રકરણમાં લખવામાં આવ્યું છે કે સરસ્વતી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં મુખકમળમાંથી ઉત્પન્ન થયાં અને સકળ વાણીનાં અધિષ્ઠાત્રિ દેવી હતા. એક પ્રસંગે સંતકુમારોએ બ્રહ્માને બ્રહ્મવિદ્યા સમ્બંધમાં એક કહિન પ્રશ્ન કર્યો, અને બ્રહ્મા તો જોકે બ્રહ્મવિદ્યા પૂર્ણતાએ ધરાવતા હતા તોપણ સંતકુમારના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા તે અશક્ત અને લાચાર થઈ ગયા. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેમને દર્શન દીધું અને સરસ્વતિનું આરાધન કરવા કહ્યું. તે પ્રમાણે કરતાં સંતકુમારના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા બ્રહ્માને યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાન થયું. તેજ પ્રમાણે એક પ્રસંગે શિવજીનાં પત્ની શ્રી ગૌરીએ વિશ્વની ઉત્પત્તિ સમ્બંધમા બ્રહ્મવિદ્યાને લગતો એક પ્રશ્ન તેમને કર્યો, અને બ્રહ્મજ્ઞાનની પરિપૂર્ણતા ધરાવવા છતાં એ પ્રશ્નનો ઉત્તર શિવજી આપી શક્યા નહી. ત્યારે એમણે પણ સરસ્વતિનું આરાધન કયું અને તેથી બ્રહ્મવિદ્યાનું વધુ ગુણ જ્ઞાન એમને પ્રાપ્ત થયું અને શ્રી ગૌરીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શક્યા. વળી એક પ્રસંગે અક્ષર વિદ્યા સમ્બંધી ઇંદ્રે એક પ્રશ્ન બૃહસ્પતિ જે બ્રહ્મવિદ્યામા દેવતાઓના પૂજ્ય ગુરૂ છે તેમને કર્યો, અને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા સમર્થ નહી હોવાથી બૃહસ્પતિએ દેવલોકનાં આદ્ય દગ્ગર વરસ પર્યંત સરસ્વતિની આરાધના કરી, અને તેણીના અનુગ્રહથી પછી એટલું વિશાળ બ્રહ્મજ્ઞાન એમને પ્રાપ્ત થયું કે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દેવલોકનાં એક દગ્ગર વરસ પર્યંત ઇંદ્રને એમણે વિવેચન કયું. આ સઘળાં દ્રષ્ટાંતો ઉપરથી આપ જોશો કે જે બ્રહ્મજ્ઞાન સંપૂર્ણતાએ બ્રહ્મા શિવ સરખા નથી ધરાવી શક્યા, તે બ્રહ્મજ્ઞાન મહાત્મા કે રૂપિ કે સંસારી જન પરિપૂર્ણતાએ કદી કેમ ધરાવી શકશે. માટે આપ આ બ્રહ્મવિદ્યાનાં જ્ઞાન સમ્બંધિ એવો કાંઈ વિચાર નહી કરશો કે મારી પાસેથી તે આપ પૂરે-પૂરું શીખી શકશો અને હું તે શીખવી શકીશ. હવે મેં આપને શાસ્ત્ર પ્રમાણથી કહ્યું કે શ્રી પરમાત્મામાંથી પ્રથમ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા, અને બ્રહ્મવિદ્યા એમને પ્રાપ્ત થઈ, અને બ્રહ્માંડ એમણે રચ્યું. આ રીતે જોતાં બ્રહ્માનાં અગાધ

ઐશ્વર્ય શક્તિનો પાર કાણુ માનુષી વ્યક્તિ પામી શકે ! પરંતુ, જહાં આવા પ્રતાપી હોવા છતાં જે શ્રી પરમાત્મામાંથી તે ઉત્પન્ન થયા તેમનાથી તેમને પણ કેટલું અંતર છે તે સર્વધર્મો હું હવે આપને સમજાવું. જહાંવૈવર્ત પુરાણના પ્રકૃતિ ખંડનાં પહેલાં પ્રકરણમાં નારદજી શ્રી નારાયણને પ્રશ્ન કરે છે: “પ્રકૃતિ (પ્ર: એટલે પ્રથમ, કૃતિ એટલે ઉત્પત્તિ; અર્થાત સકળ ઉત્પત્તિનું મૂળ કારણ) પ્રગટ થતાં, દુર્ગા, સરસ્વતિ, લક્ષ્મી, રાધા અને સાવિત્રિ, એ પાંચ રૂપો એણે શા માટે ધારણ કર્યા અને તેનું પ્રયોજન શું, તે કૃપા કરીને સમજાવો. ” ત્યારે નારાયણે ઉત્તર વાળ્યો: “ પરમાત્માએ પોતાનાં યોગ સામર્થ્યથી પોતાને બે ભાગમાં વિભક્ત કર્યાં. જમણા વિભાગ તે પુરૂષ અને ડાબા વિભાગ તે સ્ત્રી એટલે પ્રકૃતિ. જેમ અગ્નિ સંગાથે તેની ઉજાણના રહેલી છે તેમ પુરૂષ અને પ્રકૃતિનો સંયોગ સદા સ્થાપિત છે, અને તેથીજ યોગીજનો પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચે કાંઈ ભિન્નભાવ જોતા નથી, જાણતા નથી, સમજતા નથી, અને જગતને એક પરમાત્મા સ્વરૂપથીજ વ્યાપ્ત નિરખે છે. ૧૪૫ની ઉત્પત્તિ કાળે સ્વયંભૂ પરમાત્માની ઇચ્છાથી આ પ્રકૃતિ જેનું સ્ત્રી રૂપ છે તે એકાએક અસ્તિત્વમાં આવી, અને તેના સેવકોના ઇષ્ટ ખાતર તેણે રાધા, દુર્ગા, લક્ષ્મી, સરસ્વતિ, સાવિત્રિ, એ પ્રમાણે પાંચ સ્ત્રી રૂપો ધારણ કર્યા. તેમાં રાધા તે રતિ અને પાંચ પ્રાણોનાં અધિષ્ઠાત્રિ દેવી છે. તેણી સકળ સંપત્તિ, મહિમા અને ગૌરવથી ભરપૂર છે. શ્રી હરી ભગવાનને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી તેણી છે. તેણીનું નિવાસસ્થાન ગોલોકમાં છે અને ગોવાલણની તેમની કાંતિ છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો રાસ દિપાવવાને તેમણે રાધાનો અવતાર ધારણ કર્યો. તેણી પ્રસન્નચિત્ત, આનંદ, વૈભવ, વિદ્યાસત્ત્વ સ્વરૂપ છે. તેણીના વસ્ત્રાલંકારો અમિની પ્રભા જેવા પ્રકાશિત રંગના છે અને સુંદર ધરેણાંઓથી અલંકૃત છે. દસ લાખ ગંદ્રમાને ખાર ધણા કરો તેટલું મનહર તેજ તેણીની કાંતિમાં સમાયલું છે. અને જેમ જગતની વ્યાકુળ વિદ્યુત કાળાં વાદળોં પ્રતિ વેગે વિચરે તેમ તેણી પ્રભુ મંદરના ભરી શ્રી પરમાત્માનાં હૃદય મંદિરમાં જઈ વસી અહર્નિશ મહાલે છે. તેણીનાં પગના નખનું દર્શન કરવા જહાં સરખાએ પોતાની પ્રથમ શુદ્ધિ માટે સાઠ હજાર વર્ષ તપ આચર્યું, પણ તે દર્શન પામ્યા નહી. આ શાસ્ત્ર વચનનો અર્થ એટલોજ છે કે જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પ્રિય પ્રિયાના પગનાં દર્શન કાળે જહાં સરખાને પણ પોતાને વધુ વિશુદ્ધ કરવા સાઠ હજાર વર્ષ તપ કરવું પડ્યું તે પરમાત્માનું ઐશ્વર્ય જહાંનાં ઐશ્વર્યથી કેટલું અણહદ અધિક હોવું જોઈએ ! માટે શ્રી પરમાત્મા વિશે આપણે કાંઈ જાણી કે સમજી શકીએ નહી. આવા શ્રીપરમાત્માને તો આપણે મન અને હૃદયની વિશુદ્ધિ અભિલાષાથી માત્ર નમનજ કરી શકીએ. વળી, આ સર્વધર્મો હું તમને બીજાં પ્રતાંત કહું. મનુષ્યના ૩૬૦ દિવસનો દેવલોકનો એક દિવસ થાય છે; મનુષ્યનાં ૩૬૦ વર્ષનું દેવલોકનું એક વર્ષ થાય છે, દેવનાં ખાર હજાર વર્ષનો ખાર માનુષી યુગ (સત્, ત્રેતા અને દ્વાપર અને કળિ) થાય છે. એ ચતુર્થુગ સહજને જહાંનો એક દિવસ કહે છે. જહાંના એક દિવસમાં અહિં મનવંત-

રોનો સમાવેશ થાયછે. ત્રીસ કરોડ સડસઠ લાખ વીસ હજાર માનુષી વર્ષનો એક મનવંતર થાયછે. એ સંખ્યાને ચઢેઢ ઘણી કરતાં જ્ઞાનો એક દિવસ થાયછે. આ એક દિવસનાં પ્રમાણથી જ્ઞાનનું એક વરસ ગણાયછે. અને વાયુ પુરાણના બાવીસમા અધ્યાયમા લખવા પ્રમાણે જ્ઞાનાનાં આઠ હજાર વર્ષનો એક યુગ થાયછે, અને એવા એક હજાર જ્ઞાનાના યુગને એક સવન કહેછે. અને ન્યારે બે ત્રણ હજાર વર્ષ પૂરાં થાયછે ત્યારે જ્ઞાનનું આયુષ્ય પૂરું થએલું કહેવાયછે. અને જ્ઞાનનું આવું અનંતકાળ પર્યંતનું આયુષ્ય તે સર્વધર્માં જ્ઞાનવૈવર્ત પુરાણમા લખવામાં આવ્યુંછે કે તે શ્રી પરમાત્માની આંખના માત્ર એક પલકારા જેટલાજ અલ્પ સમયનું છે. તો હવે એ શ્રી પરમાત્મા સર્વધર્માં આપણી કાંઈ પણ કલ્પના કે તર્કવિતર્ક પણ શું કરી શકે? અને એવા ઐશ્વર્યવાળા શ્રી પરમાત્મા સર્વધર્માં તો આપણે એટલુંજ જાણવાનુંછે કે એજ એક પરમતત્વ છે, એજ આ સકળ વ્યુત્પત્તિનું કારણ છે, અને એમના સિવાય વિશ્વમાં કાંઈ નથી. યાજ્ઞવલ્કય ર્ષિને પુછવામાં આવેછે: “અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, કાળ, પ્રાણ, અન્ન, જ્ઞા, રૂદ્ર, વિષ્ણુ, એ પ્રમાણે દેવતાઓ અનેક છે, અને જુદાં જુદાં મનુષ્યો એ સઘળા જુદા જુદા દેવાની ઉપાસના કરે છે, તો એ સર્વ દેવોમા સર્વોપરી કાણુ તે કહો?” ત્યારે યાજ્ઞવલ્કય કહેછે: “એક અવિનાશી, અમર, સર્વોત્કૃષ્ટ પરમતત્વ જે પરમાત્મા તેના માત્ર પ્રાદુર્ભાવે એ સઘળા દેવો છે, માંત્ર એ એક પરમતત્વના પ્રાદુર્ભાવ રૂપે અનેક દેવતાઓ ને છે તેમની ગમે તેની ઉપાસના મનુષ્યે કરવી હોય તો કરે અથવા તેમની અવગણના કરે તો પણ જાણે.” સાર્શંશ એ છે કે જાણે ગમે તે દેવતાની ઉપાસના કરે પણ પરમતત્વ પરમાત્મા તે તો તેમનાથી જુદાજ અને તેમનાથી અણુદદ વધુ ઐશ્વર્ય વાળા છે. એ પરમતત્વનું મહત્વ દર્શાવતાં તૈતરીય ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવ્યુંછે: “એના (જ્ઞાના) જય થકીજ અગ્નિ ઉજળતા ધારણુ કરી રહેછે, સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ રેલી રહેછે, વાયુ ગમન કરી રહેછે, અને યમ પોતાનાં નિર્મિત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેછે. આ જ્ઞા સકળ વિશ્વને વ્યાપ્ત કરનારા, સકળ વિશ્વને ધડનારા, પરમ સાત્વિક અને દૈવિ તત્વ છે. એ પરમતત્વ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. અને પરમતત્વની પ્રાપ્તિ યજ્ઞ કે બાહ્યસાધનોથી અશક્ય છે. એ જ્ઞાનીની પ્રાપ્તિ વિશિષ્ટ જીવન થકીજ શક્ય છે, અને એમનું શોધન આત્મા દ્વારાજ છે.” વળી, આ સર્વધર્માં કઠોપનિષદની મતુર્થ વલ્લીમાં લખ્યું છે: “સ્વયંભુએ આંતર પ્રવેશ કરનારી શક્તિએને એવી રીતે હણી લીધીછે કે જેથી તેઓ બાહ્ય વિષયો પ્રતિ ગમન કરેછે. આ કારણને લીધે મનુષ્યો બાહ્ય વિષયોને જાણી શકેછે પણ અંતરાત્માને નેહ શકતાં નથી. તે છતાં પણ પોતાનાં ચક્ષુને (ઇન્દ્રિયજ્ઞાનથી) નિષ્ઠ કરનાર, તથા અમૃત સ્વરૂપને ઈચ્છનાર, અધિકારી પુરૂષ આત્માને નેહ શકેછે.” આ પ્રમાણે જેતાં આપણે પરમાત્માનાં વિશિષ્ટ સ્વરૂપની કાંઈ માહિતિ મેળવીએ છીએ, અને એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનાં સાધન સર્વધર્માં આપણને માલૂમ પડેછે કે આપણે આપણા આત્મા પ્રતિ વળવાનું છે. અને પરમતત્વમાં જે

આનંદ છે તે આનંદમા ભાગી થવા, તેના ભાગી થવાજ, એ પરમતત્વનું આપણું આરાધન કરવાનું છે. આપણા શાસ્ત્રોમા વૈરાગ્યનો જે બોધ કરવામાં આવ્યોછે તે બાજુ વસ્તુઓ પ્રતિ પ્રયત્ન તિરસ્કારના નથી વૈરાગ્ય એ તો બાજુ વસ્તુથી ઉપજતા સ્થૂળ અને ક્ષણિક સુખમાં તણાતાં આપણને પોતાને રોકવા પુરતો વિવેક છે; અને સુખ પરત્વે ઉદ્ભવતી હર્ષધ્વંસી સ્થિતિમા જઇ પડતા આપણને રોકવા પુરતુંજ વૈરાગ્યનું પ્રયોજન છે. ટુંકમાં વૈરાગ્ય એ વિવેક-યુક્ત મનોનિઘ્રા છે. કારણકે હર્ષધ્વંસુ, ઝ્રમિત, વ્યગ્ર, વ્યાકુળ, સ્વચ્છંદી ચિત્ત, પરમાત્માના ઘાત મનન એવા એકાગ્ર અને શાંત ચિત્તના માર્ગોમાં વિઘ્નરૂપ છે. વળી જ્યારે શાસ્ત્રોમાં આ સંસારનું અસારપાણું પ્રતિપાદન કરવામા આવેછે, સારે તેનો અર્થ એવા નથી કે સંસારનું પ્રયોજન નથી, કે સંસાર મિથ્યા છે, કે સંસાર દુઃખપ્રદ છે, કે સંસારમાંથી મુક્ત થવામાંજ મોક્ષ છે. સંસારનું અસારત્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેછે તેનો અર્થ માત્ર એટલોજ છે કે સંસારના ક્ષણિક સુખા એજ આપણું કલ્યાણ, એજ આપણું પરમ સુખ નથી. પરંતુ જન્મમરણના અનેક ફેરાઓ ખાઇ સકળ ગુણ-સંપન્ન થઇ તે સદ્ગુણ દ્વારા ઉત્પન્ન થતાં આત્મજ્ઞાન દ્વારા પરમતત્વનાં ખરા સુખ, ખરા આનંદના ભાગી આપણે થવું. સંસાર એ કાંઇ કાકટ ફેરા નથી, પરંતુ પરમતત્વને પામવા મોટેના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે એક ઉપયાગી અને આવશ્યક શાળા છે. મનુષ્યની આત્મિક ઉન્નતિના માર્ગમા સંસાર એક ધામ, એક પગથિયું છે, અને મિથ્યા કલ્પના નથી. સંસાર તો એક મહા મોટેા અને ભવ્ય યજ છે; એ યજમા આપણું આપણું તત્ત્વ મન ધત, સર્વસ્વ બળિદાન રૂપે હોમી દેવાનું છે, જેથી પરમ ગતિને આપણું પામી શકાયું. મનુષ્યનું કર્તવ્ય એ છે કે આ સંસાર અસાર નહી ગણે, આ સંસારમા પ્રાપ્ત થએલા જન્મને સંકટ રૂપ નહી ગણે, પરંતુ આ સંસારને અન્મોલ મોતી ગણે, અને સંસારમા રહી અનેક સદ્ગુણો અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે દ્વારા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, અને આત્મજ્ઞાનવડે પરમતત્વ બ્રહ્માના કાંઇ પારને પામી લે. પરમાત્મા એજ ઉપનિષદોનો વિષય છે, અને હવે ઇશવાસ્ય ઉપનિષદમાંથી થાંકુંકે તમને કહીશ. સર્વ ઉપનિષદોમાં ઇશવાસ્ય ઉપનિષદ સર્વથી વધુ ગૂઢ રહસ્યોથી ભરેલું છે. જ્ઞાની અને વિદ્વાન પુરોગાની માન્યતા છે કે આ ઉપનિષદના અઢાર શ્લોકો છે, તે અઢાર શ્લોકો એવા ગૂઢાર્થના છે કે તેમનું સ્પષ્ટિકરણ કરવા અઢાર પ્રકરણ વાળી ગીતા અને અઢાર પર્વવાળો મહાભારતનો વિશાળ ગ્રંથ લખાયેલાં છે. વળી, અનેક ટીકાકારો આ ઉપનિષદના પ્રત્યેક શ્લોકમાંથી લિન્નલિન્ન અર્થો અને સાર ઉપગ્રવેછે, જેથી આ ઉપનિષદના સારને કોઇ પામ્યુંજ નથી એમ એ ઉપનિષદને વર્ણવતાં અતિશયોક્તિ તરીકે કહેવાશે. રિગવેદમાં જ પરમતત્વને પરમસુક્ત નામ આપવામા આવ્યુંછે તેનેજ આ ઉપનિષદમાં ઇશા નામ આપવામાં આવ્યુંછે, અને એનાં ઘાત તથા પ્રાપ્તિ માટેનાં ગૂઢ રહસ્યો કહેવામાં આવ્યાંછે તે હું તમને કહું. (૧). જેમ આકાશ તો બ્રહ્મા તથા અંદર સર્વ વ્યાપેલુંછે તેમ

અહીં સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે અને એ અહીંનું સતત ઘાન મનુષ્યે ધરવું. (૨) જે અગાધ સ્નેહભાવે કરીને અને પોતાનું બળિદાન આપીને આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ પરમાત્માએ કરી છે, તે પરમભાવ લક્ષમાં રાખીને મનુષ્ય પોતે પણ પોતાના આત્મત્યાગથી પોતાનું અને સર્વનું શ્રેય યોજવું, અર્થાત, પરમ-સુખનો માર્ગ સ્વાર્પણ અથવા આત્મત્યાગ છે અને નહીં કે વિષયોમાં પ્રીતિ. (૩) આ લોકની કે પરલોકની કાંઈ પણ વસ્તુ માટે મહત્વાકાંક્ષા રહિત મનુષ્યે થવું, કારણકે અહીંપદની મહત્વાકાંક્ષા એ પણ જન્મ મરણના ફેરા પ્રાપ્ત કરાવનારી છે, કારણકે અહીં પણ મૃત્યુ તેમનું આયુષ્ય પુરૂ થતાં ધેરે છે. (૪) પરંતુ આકાંક્ષાનો તથા તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે, તેનો અર્થ એવો નથી કે આળસુ બની હાથ પગ વાળીને શન્ય મનનાં અને શન્ય હૃદયનાં થઇને મનુષ્યે બેસી રહેવાનું છે, પરંતુ સામાન્ય મનુષ્યો જે પ્રમાણે લોકવ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે પ્રમાણે લોકવ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે. માત્ર અગત્યની બાબત એટલીજ છે કે તમારાં વ્યવહારીક કાર્યોમાંથી કાંઈ પણ શુભ અથવા મનોવાંચિત ફળની આશારહિત થઇને તમારે તમારા વ્યવહારનાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે. અને અહીંનાં પોતાનાં આયુષ્યનો જેટલો કાળ છે તેટલા દીર્ઘ અનંતકાળ પર્યંત કર્તવ્યની ભારી તો તમારા શિર રાખવાની છે અને તે કર્તવ્યોમાં રાગી થઇ તેમાં ફળાશા છોડી દેવાની છે. આ પ્રમાણે આ ઈશા ઉપનિષદમાં પ્રથમનાં સૂત્રોમાં જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગ એ બેઉને સંયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે. જ્યારે આ ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવે છે કે માત્ર એકજ પરમતત્વ આ વિશ્વમાં વ્યાપ્ત છે, અને ઇન્દ્રિયોને બાહ્ય વિષયોમાંથી વાળીને અંતરાત્મા ઉન્નમ્ય આપણે થવાનું છે, ત્યારે તે જ્ઞાનયોગ છે. અને જ્યારે આપણને આપણાં સઘળાં કર્તવ્યો સતત નિષ્કામપણે કરવાનાં છે, ત્યારે એ કર્મયોગનો પંથ છે. અને આ બે યોગોએ જે પુરૂષ તે અહીંના અનંત તેજોમય સાગરમાં સઘળા જીવાત્માઓને વિચરતા, અને તે અહીં તે જીવાત્માઓમાં પોતાનું તૈજસ સિંચતા જુવે છે. જ્યારે મનુષ્ય આ સ્થિતિએ પહોંચે છે ત્યારે તેનાં સર્વ દુઃખો વિરમે છે, કારણ વાસ્તવિક રીતે પ્રભુની લીલામાં દુઃખ કહેવાયજ નહીં. જે કાંઈ દુઃખ રૂપે આપણને દશ્યમાન થાય છે તે માત્ર ઉન્નતિના માર્ગમાં પ્રગતિ કરવામાં, આત્મવિકાસના ક્રમનાં સેવનમાં, સ્થૂળ પ્રકૃતિને આત્મા સાથે સંબંધમાં આવતા, જે કાંઈ પ્રતિકુળ સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેજ છે, અને તેથી તે કાંઈ દુઃખ કહી શકાય નહીં. કારણકે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે, આત્માના વિકાસ માટે, પરમતત્વનાં જ્ઞાન માટે, જે સાધન તેને દુઃખ કેમ કહેવાય ? સ્વાદિષ્ટ ખોર મુખમાં આવતાં હળિયાનો દોષ કેમ કદાચ ? કારણ મૂળ હળિયા વિના ખોરની ઉત્પત્તિ સંભવનીજ નથી. ખેતરમાં ધાન્ય ઉગાડવા કાળે ખેડવાનો પરિશ્રમ લેવો પડે તે દુઃખ કેમ કહેવાય ? એ પરિશ્રમ આનંદથી લેવાનો છે, એ પરિશ્રમને આનંદ માનવાનો છે, કારણકે એ પરિશ્રમ વિના ધાન્ય કાંઈ ગગનમાંથી ખેતરમાં તૂટી પડવાનાં નથી. મરિતાને સાગર સ્વામીને બેટલું છે તો માર્ગમાં અનેક કાંઠાવાળાં, ખાડાવાળાં

સ્થળોમાથી માર્ગ કાપતા તેને દુઃખ નાંડું કમ કહેવાય ? કારણકે એ પરિશ્રમ તેણી નહીં લેશે તો સાગર કાંઈ દૂરથી આવીને તેણીને ભેટવાનો નથી. આ પ્રમાણે, જ્યારે અજાની દેહાત્મવાદથી પોતાનાં શરીરને હું કહેછે, ત્યારે જાની વિશ્વાત્માવાદથી આખા વિશ્વને હું કહેછે, કારણકે સકળ વિશ્વ પ્રતિ એના પ્રેમનું વદન થાયછે. આ રીતે કર્મયોગ દ્વારા મનુષ્ય આ સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપર પોતાના કર્મો કરીને પર્ણ સત્તાવાન, અને યશસ્વી થાયછે, અને જ્ઞાનયોગથી આ સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપરની મુદ્દમ અને માનસિક ભૂમિકાઓ ઉપર પોતાને લાભ જઈ વધુ ગુણ, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરી આત્મા તથા પરમાત્માનું જ્ઞાન પામી પોતાનું શ્રેય કરેછે. અને પરમાત્માનું જ્ઞાન થતાં પછી પરમાત્મામાં પ્રીતિ, અર્થાત, ભક્તિ થતાં, પરમાત્માના સ્વરૂપનાં ચિંતન રૂપી ઘાનતી સમાધિના ભક્તિ માર્ગથી મનુષ્ય કોઈક કદપમા પરમાત્મા જે સચ્ચિદાનંદ રૂપ છે તેને પ્રાપ્ત કરતો થાયછે. અહીં એ કાંઈ મનશક્તિથી કલ્પેલી વસ્તુ નથી, એ કાંઈ અસિદ્ધ પદાર્થ નથી, એ કાંઈ શૂન્યતા ભરેલો અંધકાર નથી. અહીં તો સર્વોત્તમ સત્ય છે, અર્થાત, એ સાતમાધીજ આ ચરાચર જગત ઉત્પન્ન થયુછે. અહીં એ વસત છે જે કળપાનથી ભરેલી વિશ્વરૂપી અસંખ્ય વૃક્ષલતાઓ રૂપે વિકસેછે. એ અહીંનું આપણી માનસિક શક્તિથી યથાર્થ જ્ઞાન થવું અશક્ય છે. તૈતરીય ઉપનિષદમા લખ્યું છે કે સકળ વાદ અને મનસ અહીં આગળથી પાછા વળે છે કારણ અહીંનું જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્તવ્ય નથી. મનનો યોગ સ્થૂળ વસ્તુઓજ અહીં કરી શકેછે. જેનો આપણે મનવડે વિચાર કરી શકતા નથી, પણ જેના વડે મનને વિચાર કરવાની શક્તિ મળીછે, તેનેજ વિદ્વાનો કહેછે કે અહીં જાણો. મનશક્તિની મર્યાદા કાર્યકારણ એવા નિયમાનુસાર તેનું કાર્ય કરેછે. શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે પ્રજ્ઞપતિને પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો કે દેવતાઓ ઇંદ્રમા રહેલાછે, ઇંદ્ર પ્રજ્ઞપતિમાં રહેલાછે, પ્રજ્ઞપતિ અહીંમા રહેલાછે, ત્યારે કાર્યકારણ ન્યાયાનુસાર અહીં કોણમા રહેલાછે ? ત્યારે પ્રજ્ઞપતિએ ઉત્તર આપ્યો: “કાર્યકારણના ન્યાયને અવલંબીને રહેનારા મનમા ઉદ્ભવતા આવો ફેંકટ પ્રશ્ન કરશે નહીં”. અર્થાત, અહીં કોણમા રહેછે, એવો પ્રશ્ન મનશક્તિની બહાર છે, અને તેથી અહીં કોણમા રહેલાછે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મનશક્તિ માટે અશક્ય છે. અહીં એ વર્તમાન, ભૂત, ભવિષ્ય, સર્વથી પર છે, અને જેમ ખડક સામે સાગર જળ અથડાઈને હેઠાં પડે તેમ કાળ તો અહીંની સામે અથડાઈ હેઠાં પડેછે; કાર્યકારણભાવ જગતની સ્થૂળ વસ્તુઓને અંધનકર્તાછે. અહીં એથી પર છે. કાર્યકારણ એવા સઘળા ભાવોને અહીંમાં દુઃખી દેવાનાછે. અને જ્યારે કાર્યકારણ એવા ભાવોની સંકુચિત મર્યાદાઓ ઓળંગીને મન ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ ઉપર પહોંચેછે ત્યારે તેને દિવ્યદર્શન થાયછે, અને ત્યારેજ તેને અહીંનું જ્ઞાન થઈ શકેછે. સર્વ સિદ્ધાંતો આજ ઉચ્ચારણ કર્યું છે. મનુષ્યમાં મનશક્તિ અને તેથી અધિક બળવાન શક્તિઓ છે. અને યોગ એ સર્વ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો માર્ગ

છે. યોગનું રહસ્ય એ છે કે અહ્મતી સાલોક્યતા, સાર્વપતા, સાયુજ્યતા, આ સ્થૂળ દેહમાંજ કાષ્ટક કિચિત્ અંશે પણ પામી શકાયછે. યોગમા એ પ્રકાર છે. એક હયોગ, બીજાને રાજયોગ. એ બેઉનું ધ્યેય એકજ છે પરંતુ બેઉના માર્ગ જુદા છે. હયોગનો સિદ્ધાંત એ છે કે શરીર અને આત્માને ગાઢ સંબંધ છે. શરીર એ આત્મજ્ઞાનની કુચી છે; શરીર એજ આત્માના મોક્ષનું તથા બંધનનું કારણ છે. શરીર એજ પશુઓની દુષ્ટ વૃત્તિઓ તેમજ આત્મિક તથા દૈવિક સત્તા પ્રાપ્ત કરાવનારું સાધનભૂત કારણ છે; શરીર એજ મન તથા આત્માનું આવરણ દર કરીને આત્માને તેના પ્રકાશમા મહાવતો કરેછે; શરીર એજ દુઃખ તથા મૃત્યુનું કારણ છે; અને શરીર એજ પરમ અનંદ અને અમરત્વ પ્રાપ્ત કરાવનારું સાધન છે. સ્થૂળ દેહ આ સ્થૂળ ભૂમિ ઉપરથી ઠેઠ અહ્મ ભૂમિકા ઉપર પહોંચવાનો પુલ છે. હયોગીનો સિદ્ધાંત એ છે કે તે આ સ્થૂળ શરીરમાંજ આત્માને પૂર્ણ સત્તા, પરમ પવિત્રતા, પૂર્ણ સ્વતંત્રતા, અને પૂર્ણ વિકાસે પહોંચાડે. પરંતુ આ હયોગમા શરીરદ્વારા થતી આત્મોન્નતિનો માર્ગ શરીર માટે મહા કષ્ટ ભરેલો છે તે માટે અત્યંત પ્રશંસનિય નહીં કહી શકાય. રાજયોગમા જ્ઞાનનું, મનબળનું, હૃદયબળનું, પ્રાબલ્ય છે. અહ્મજ્ઞાન જેણે હાથ ધર્યું નથી તેને તે અસંભવિત, અશક્ય, અાનિર્જનક, લાગશે. પરંતુ જે કોઈ આત્માની ઉન્નતિના પ્રયાસમા પ્રવૃત્ત થાયછે, અને એ ઉન્નતિ કાળે મનોનિમ્મલ, વિશુદ્ધતા, એકાગ્રતા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, પવિત્રાઈ, ભક્તિ, વિગેરે સાધનો યોગેછે તેને અહ્મજ્ઞાન સિદ્ધ થતું લાગેછે. આ અહ્મજ્ઞાન જે અંગિકાર કરે તેનું છે. જે કોઈ અંગિકાર નહીં કરે તેના માટે નથી. અહ્મજ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સરળ વાત છે. માત્ર અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા, સામર્થ્ય અને પૂર્વના સંસ્કારો તેમજ લજ્જા લેખની વાત છે. અહ્મ સીચાય જગતમા કાઈ નથી એજ અહ્મજ્ઞાનનું પ્રથમ રહસ્ય છે મનુષ્યને તેના શરીરના, મનના, હૃદયના, અસ્પ વિકાસને લીધે ત્વરિત અહ્મજ્ઞાન થવું અશક્ય છે. પરંતુ કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, અને તે થકી પ્રાપ્ત થએલા અહ્મજ્ઞાનથી ઉદ્ભવતી અહ્મમા પ્રીતિ અને ભક્તિ થકી અનંતકાળ પછી જીવાતમા અહ્મમા નમ્ય થઈ જાયછે. પરંતુ આ કાર્યસિદ્ધિ કલ્પોનો દીર્ઘકાળ જતાં ક્રમે ક્રમે શક્ય છે. મહારાગ્નધિરાજ ! આ પ્રમાણે મેં આપને થોડું કહ્યું અને આપે તે સાંભળ્યું. વધુ હવે પછીથી કહીશ. આપ શ્રવણ કરતાં થાકી ગયા હશે ?

પુલોમા—(હાકળી ફાંફળી આવી પહોંચતા તાતને તથા સસરાને પાંચે પડતા. (શાકાયન્યને). તાતજી ! પાંચે પડુંછું. (કશ્યપને). તાતજી ! પાંચે પડુંછું. મારા માટે, તેમજ મારા સ્વામી મારી જોળમાં નીકળ્યા તેમને માટે, આપે બહુ ચિંતા કરી હશે, બહુ ઉદ્વેગ આપ પામ્યા હશે. રાજકુમાર તો મન્યાન યોગીના આશ્રમે છે, હમણા ત્યાં થોભવાતા છે, અને એમને ભોગી થઈને હું અહીં આવીછું, કેમકે મારા સ્વામી મારી સાથે આન્યા નહી, અને હયોગની દિક્ષા. મન્યાન યોગીએ એમને આપીછે, એટલે પછી હું સ્ત્રી જાત તો મારા સ્વામીના પણ પડખે

હોય ના શકું. મારા સ્વામી મારી શોધમાં નીકળ્યા તે માર્ગમાં મન્થાન યોગીના આશ્રમે જઈ ચઢ્યા, અને મન્થાન યોગી સાથે એમને ભેટા થયા. મન્થાન યોગીએ મારા સ્વામીને અનેક રીતે હૃદયોગના માર્ગે ચઢાવવા પ્રયત્ન કર્યો, અને છેવટે હૃદયોગ યજ્ઞની સિદ્ધિએ દેખાડી તેથી હૃદયોગનું પ્રાપ્ત્ય મારા સ્વામીને સિદ્ધ થઈ ગયું, હૃદયોગ દિક્ષા લીધી, અને હું દૈવચાથી જઈ મળતાં, મારા અનાદર કરતા મને તરછોડી, તેથી હું અહીં ચાલી આવી છું. (પિતાને). તાતજી ! મારા સ્વામીએ હૃદયોગ દિક્ષા લીધી છે તો હું પણ પ્રભુભક્તિ દિક્ષા આજ પળથી લઈ લેવું છું. સ્વામીનું શિરછત્ર આધે જઈ પડ્યું તો પિતા પ્રેમની પાલખી શું અર્થની ? વૃષાકૃત ગઈ તો ખેતરમાં વેરેલા ધાન્યનાં ખીથી ખેતરની ભૂમિ કળદ્રુપ શું થવાની અને ધાન્યનાં ખીને ખેતરે શું કરવાં છે ? ચક્ષુની કાકી અંધ થઈ તો અખિલ વિશ્વનું સૌંદર્ય અંધને શું પ્રયોજનનું રહ્યું ? તાતજી ! હવે તો હું પ્રભુભક્તિમાંજ આયુષ્ય પૂરું કરીશ. વળી, મારી આ દેહને અનેક કષ્ટથી પીડીને પણ તેનો અંત લાવીશ. કારણ મને હવે સિધ્ધ થાય છે કે મારા દુરાગ્રહથી હું રાજકુમારને નહીં વરી હોત તો આજ એમને રાજ્યપાટ છોડી હૃદયોગનાં દેહકષ્ટ વેઠવાનો વખત નહીં આવતે. તાતજી ! હું માંડે માથું કુટી લોહીલુહાણુ એને કરીશ; મારી જીવ્હાને કચડી કચડી મુખ-માંથી દુકડા કરી ફેંકી દઈશ; મારાં ચક્ષુમાં ધૂળના ખાખલા નાખી તેને અંધ કરીશ; મારી મૂર્ખ મનિને હું વિષ્ટા આહાર કરાવી સમજવાળી કરીશ; જેથી અન્ય લવમાં કોઈ લલા ચુણીજનને મારા પ્રેમમાં પાડી આ રાજકુમાર પેઠે દુઃખી નહીં કરું. તાતજી ! આપનાથી આધે એક ઝુંપડી બાંધી હું એકલી પડી રહીશ, દેહને કષ્ટ દઈશ, મનને દુભાવી દુભાવી મહાત કરીશ, ઉરને બાળી બાળી ભસ્મ કરીશ.

કચ્છપ—બેટા ! આ તુ શું બોલે છે ! આ તુ શું વિચારે કરે છે ! શું તારે તારાં ભાવીની લગામ તારા હાથમાં લેવી છે એવી તું બળવાન અને જ્ઞાની છે ! શું જે પ્રભુજી તાત તારા પિતા તેના કરતાં તું તાંડે શ્રેય વધારે સારી રીતે યોજી શકીશ ! શું મહાત્માઓ, રૂપિઓ, દેવો જે સઘળા મનુષ્યની રક્ષા કરનારા છે તે સઘળા કરતાં તું વિશેષ જ્ઞાની છે કે તાંડે હિત તું પોતે સુધારવા ઇચ્છે છે ! બેટા, તું મોટી ભૂલ કરે છે. ભાગ્યના લેખને તું ભૂસેડવા મથે છે તે તું ભૂલ કરે છે ! પ્રભુજી, ઇષ્ટ દેવ, દેવતાઓ, જ્ઞાનીઓ, મહર્ષિઓ, મહાત્માઓ એ સર્વનો આશ્રય તું તજે છે એ તારી મોટી ભૂલ છે ! એ ભૂલની તમે સમજ પડશે ત્યારે તું મહા પસ્તાઈશ. બેટા ! મનુષ્યે તેનાં શિર જે કાંઈ વિપત્તિ આવી પડે તે પ્રભુ ઇચ્છાને આધિન થઈ સહન કરવાની છે. તારી પેઠે અજાણને અજાણવાનું અને મુઝાવાનું ના હોય, ના ઘટે.

પુલોમા—તાતજી ! હું પ્રભુભક્તિના માર્ગે પડું છું, પ્રભુજીની ઇચ્છાને આધીનજ થાવું છું. પ્રભુજીની અવજા કરતી નથી. હું મારાં અવિચારી મનનો નિગ્રહ કરું છું, મારી

ઉચ્છંબલ વૃત્તિઓનું ઉન્મૂલન કરેછું. નથી હું કાંઈ દેવ દેવતાઓ કે રૂપિઓ કે મહાત્માઓ, એ સર્વનો અનાદર કરતી.

શાકાયન્ય—ખેટા ! ચૂલામાં જઈ પડી બળી ભસ્મ થવું અને કહેવું કે ટાલ ઉરાડવા હું દેવતા આગળ તાપુછું, એ કેવું કથન કહેવાશે ! સાગરજળમાં જઈ હુપકી મારી જળ-સમાધિ કરવી, અને પછી કહેવું કે હું શરીર સ્વચ્છતા માટે સાગરજળમાં સ્નાન કરેછું, એ કથન કેવું કહેવાશે ! ગંગાજળનાં નીર ખેડું ફાડી ઢોળી નાખવા, અને કહેવું કે મને તો મારા ગરબે ગાવા ખાલી ખેડું શિરે ધરવા નેમતું હતું, એ કથન કેવું કહેવાશે ! ખેટા ! તારાં મનની સ્થિતિ જોતાં હું જોઈ શકું છું કે આ પછે તારાં મનથી કરેલા નિશ્ચયમાં હું તને ડગાવી શકીશ નહી, માટે તારાં નિશ્ચિત માર્ગ તું ભલે લે અને હું તને નહીં રોકું.

સુરસુંદરી—(સુરસુંદરી, સુન્નતા, કુશાંબ, આવી પહોંચેછે. સુરસુંદરી તેણીના તાતના ખોળામાં જઈ ખેસતાં. તેમને). તાતજી ! હું અણધારેથી આવુંછું. આપ ક્ષેમકુશળ છેને ? (કરચપ ઉપર નજર પડતાં. તાતને). આ કોણ ! રૂપિરાય ! (કરચપ પાસે જઈ તેમને પાથે પડતાં). તાતજી ! પુત્રી પાથે પડેછે. (પુલોમાને જોઈને. તાતને. રૂપિરાયનાં આ પુત્રી શું ? (પુલોમાને ગળે વળગતાં). બહેન ! ખુશીમા છોને ? અરે પણ, તમે કાંઈ ઉદ્દેગ પામેલાં કેમ દેખાવો છો !

સુન્નતા—(કરચપને પાથે પડતાં). યોગેશ્વર ! પાથે પડું છું. (શાકાયન્યને). મહારાજધિરાજ ! પાથે પડું છું. (પાથે પડેછે).

કુશાંબ—(કરચપને). ગુરૂ ગોવિંદરાય ! દંડવત્ પ્રણામથી પૂજન કરેછું. (શાકાયન્યને). આપને દંડવત્ પ્રણામ છે. (પાથે પડેછે). (પુલોમાને). માતા ! આપને પણ પાથે પડું છું. રાન્યમાતા પાસે હું ધણા વખતથી છું. એમની સંગાથે આવ્યો છું. જન એમની આજ્ઞા હશે તો જ્ઞાતજ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે મારી નોકરી છોડી મહેલથી ચાલી નીકળી આપના તાતજી પાસે એમના ચરણ તળાંસી જ્ઞાતજ્ઞાનની કાંઈક પ્રાપ્તિ કરી મારા બચતું સાક્ષ્ય કરવા મહત્વેચ્છા મારી છે.

સુરસુંદરી—(પુલોમાને). બહેન ! તમે આવાં દલગીર શું રહો છો ? મારી મંગાથે મહેલે આવો.

પુલોમા—બહેન, તમારા લાઇને રાન્યપાટ મુકાવ્યાં અને હું મહેલે શું સુખ લઈ આવીશ ? બહેન ! તમારા લાઇને મેં પરાણે મારો કર લગ્નમાં ગ્રહણ કરાવ્યો, પણ મારા ભાગ્ય યુટેલા, તે વળી મન્યાન યોગીના આશ્રમે જઈ ચઢતા એ યોગીએ એમને હૃદયોગના માર્ગે ચઢાવી દીધા છે અને મને હડસેલી મુકી છે. મારાં દુર્ભાગ્યમાં પતિ સુખ નહી તે પરાણે યોજેલું ક્યાંથી મળે ! કાણી ગાગરમાં ગંગા જળ કેમ કરી રહેશે ? અંધ ચક્ષુમાં રવી કિરણ કેમ પ્રકાશ સિંચી શકશે ? રેતીનાં રણમાં સરોવર શીતળતા ક્યાંથી આવી સ્થાપિત થાશે ?

સુરસુંદરી—બહેન ! સ્ત્રીજાતિને એક પતિ સુખજ પ્રભુજીએ પરમ દૈવત તરીકે નિર્માણ કર્યું છે. યુવતિનો ગાગ તે પતિ સંવાજ પ્રભુજીએ નિર્માણ કર્યો છે. 'બહેન ! તમારી અને મારી સ્થિતિ એકજ છે. પછી હું રુ દિલાસા તમને દેવુ' હંસ કાગ ખેઉ સરોવર તીરે જળપાન કરવા ઉભા છે. કદો કોણુ કોણુને

કહંશે કે ત્યા કાજે નાહક ઉંચે હવામાંથી નીચે ભૂમિ ઉપર ઉતરવાનો પરિશ્રમ આપણને લેવો પડે છે ? સૂર્ય ચંદ્ર બેઉ ધરતીને પ્રીતથી પ્રિય છે ? કહો કાણુ કાણુને કહંશે કે આ પૃથ્વીસિવા નાહકની કરવી આપણને ના ઘટે ? ગુરુશિષ્ય બેઉ શાસ્ત્રાધ્યયન કરી રહ્યા છે. કહો કાણુ કાણુને કહંશે આ મિથ્યા પીડા આપણે શિર શીઠ લીધી હશે ? (શાકાયન્યને) તાતજી ! તાતજી ! પ્રધાનજી રાજ્ય કારભાર કુશળતાથી ચલાવે છે. સર્વ અધિકારી જન્મો તેમજ પ્રજાજન નિજ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત અને સુખી છે. અને રાજ્યકારભારના સઘળા બોજ તો પ્રધાનજી ખીચારા ઉંચકી લે છે, કારણકે હું તો અબળા રાજ્યકારભારનું કાંઈ સમજી શકતીજ નથી. અને, તાતજી, મારે આપને વિદિત કરવાનું એ છે કે આપણી ગુણી પ્રજામાં વૈશાળી નામના રૂપિપુત્ર છે, એમને મારા પ્રતિ રાજ્યભક્તિ નિરવધિ છે. અને મારા મન વિષે એવી શ્રદ્ધા થઈ છે કે એમની પત્નીજ આ ભવમાં થવા મારાં ભાગ્યમાં લખ્યું છે, તો એમને વરવાની મને આજ્ઞા આપો. એ આજ્ઞા લેવાજ હું આપની પાસે આવી છું. એ રૂપિપુત્ર વળી મહા દૈવિજ્ઞાન શક્તિ ધરાવે છે અને પ્રભુજી તરફથી ભાવીના મહાન ખનાવોનું પ્રથમથી જ્ઞાન થાય છે એવા એ પ્રતાપશાળી પણ છે.

શાકાયન્ય—બેટા, એ રૂપિપુત્ર વૈશાલને હું જાણું છું અને દૈવિજ્ઞાનની એમની શક્તિ માટે પણ હું જાણું છું, અને તારે જ એમને વરવા ખુશી હોય તો મારી પૂર્ણ સંમતિ છે, કેમકે તારો કરમદણુ કરવા એ રૂપિપુત્ર યોગ્ય પાત્ર છે. શુભ મુહૂર્ત જેવડાવી. લગ્નનો દિવસ નક્કી કરી, મને જણાવજે. હું તે પ્રસંગે આવી જઈશ.

સુરસુંદરી—આપે આજ્ઞા આપી મને જીવતદાન દીધું છે. એ સ્વામી મેળવી આપતાં આપે મને મારા પ્રાણ બચી કરી છે. એમને હું પ્રાણધારજ સમજું છું. હું ત્યારે હવે ઝટ પાછી વળું છું. અને તાતજી, મને માર્ગમાં મારાં આ મોગ બહેનનો ભેટો થયો છે. એ (ગુન્નતા) બહેન તો કાંઈ દેવી અવતારજ છે. એમના ઉચ્ચ આત્મા વિશે કહેવા બેસું તો દીર્ઘકાળ વીતી જાય.

સુન્નતા—(શાકાયન્યને). પૂજ્ય મહારાજગધિરાજ ! આપના પુત્રીની સંગાથે રહેવા મને ગાર્ગવ મહાત્મા તરફથી આજ્ઞા થવાથી હું એમની સાથે આવી છું અને એમની સંગાથે મહેલે જાવું છું. મારા મહાત્મા ગુરુદેવની વાત આપ આગળ વર્ણવવા જીવ બહુ તલપે છે, પણ કસપ રૂપિપુત્ર જે સાક્ષાત મહાત્મા છે તેમની આગળજ આપ અહીં રહો છો એટલે મારા મહાત્મા ગુરુના યશોગાનનું અત્રે પ્રયોજન નથી.

કસપ—બહેન ! તારા ગાર્ગવ તારા ગુરુ મહાત્મા તો મારા પણ મહાત્મા ગુરુ છે. હું તો એમનાં ચરણની રજ છું. તમે મને એ મહાત્માની સાથે સરખાવવામાં શું કરો છો. (શાકાયન્યને). આ જગતનાં દુઃખી જનોની સહાયતામાં રહેનાર એક મહાત્મા છે તે પોતાનાં બ્રહ્મલોકના પણ પેલેપાર એવા ગોલોકના અધિકારી છે છતાં મૃત્યુલોકમાં મૃત્યુલોકના સુખ માટે સદા આમતેમ દોડે છે, યોગ્ય જનોને

દર્શન દેછે, જ્ઞાન દેછે, દિક્ષા દેછે, સહાય કરેછે. આપ અવિચળ ભક્તિમાં આરત થશે તો આપને પણ એ મહાત્મા દર્શન દેશે. જગતનાં દુઃખી જનોને સહાય કરનારા આ એકજ મહાત્મા હાલ આ પૃથ્વી ઉપર વાસ કરી રહ્યાં છે.

શાકાયન્ય—રૂપિય ' મહાત્મા શું ! બોલોક શું ! હું કાંઈ મારી અલ્પ મતિથી સમજી શકતો નથી ! હું તો આપના બોલો દિગ્મુદ બની સાલગું છું ! મને યથાર્થ રીતે સમજાવશો.

કશ્યપ—ભલે. હું અન્ય પ્રસંગે આ મહાત્મા વિશેષ વિસ્તારથી તમને કહીશ. (સુજનાને તથા સુરસુંદરીને). બહેનો ! તમે માર્ગમાં ઘાટી ગયાં હશે; ઈળાહાર લઈ જરા વિશ્રામ લ્યો, (પુલોમાને). બેટા ! તું પણ ઈળાહાર લે.

પુલોમા—તાતજી ! મને અજાણી મુવેલી જાણો મને વિસારી મુકો, હું તો એકલરી પ્રભુ ભક્તિમાં અને મારા આત્માના કલ્યાણના માર્ગમાં પરી રહીશ. બૂખ તરસ નહીં જાણીશ. (જવા કરેછે).

સુરસુંદરી—(તેણીને જતી રોકાને). બહેન ! હું અહીં છું ત્યાં સુધી તો મારી સાથે રહો. હું સવારે અહીંથી નીકળીશ પછી તમે તમારો ઇચ્છિત માર્ગ લેશો.

પુલોમા—બહેન ! આવો આગ્રહ શું કરવા કરોછો ? દીવાલ તથા ટેકા ધસી પડેલી ઝુંપડીને શું કરવા લીધી કરી સુશેલિત કરવા ઇચ્છોછો ? શુષ્ક સરોવર તીરે મનહર પશુપંખી લાવી શીદને બેગાં કરોછો ? રત્નમણિ બોવાઈ ગએલા હીરને શું કરવા ખાલી ગાંઠો વાળી જાળવોછો ? પણ, બહેન, તમારી ઇચ્છા છે તો લ્યો હું તો તમારી સાથે હમણા રહું છું. (અંધા ઈળાહાર માટે બેસેછે). (કુશાબ બેસતો નથી).

સુરસુંદરી—(કુશાબને). ઈળાહાર તમે પણ લ્યોને.

કુશાબ—ના. રાજ્યમાતા.

સુરસુંદરી—પણ, કાંઈ કારણ ?

કુશાબ—(વેદનાનો ડાળ કરીને). માતા ! પેટમાં ચુંક બહુ આવેછે! જીવને ઈધામણ બહુ થાયછે ! હાથ પગ તૂટી જાયછે ! કાળજી ધબકી ધબકી હીડી જાયછે ! સર્વ જગત ફરતુ દેખાયછે ! રાજ્યમાતા ! મારી દેહ તો આ ઘડી અહીંજ પડશે !

સુરસુંદરી—(તેને પસવારના). આમ હીમત શું હારોછો ! એ તો કાંઈ જીવ બગડી આવ્યો. હશે તો હમણા સાઈ થઈ જશે.

કુશાબ—ના. રાજ્યમાતા. ના. હું તો આ રૂપિયનાં અને આપનાં દર્શન પામ્યો, એટલે સ્વર્ગ પામ્યો. મને મારે અહીંજ મરવા દો. (શાકાયન્યને). બાપા ! મારાં છોકરાંને કાંઈ વર્ષાસન બાંધી આપી પાળજો.

શાકાયન્ય—ભાઈ ! તારા છોકરાંને પણ વર્ષાસન છે અને તને પણ વર્ષાસન છે. તું ગભરાઈ નહીં. (સુરસુંદરીને). બેટા ! આ બીચારા ભલા માણસને એ જીવે ત્યાં

સુધી આપણા મહેલે રાખજો અને એમને કાંઈ પણ કામ સોંપીશ નહીં.
બેડા, બેડા, એમને માગે તે દરમાયે આપ્યા કરજો.

કુશાંબ—(શાકાયન્યને. રદનના ડાળથી), રાજ્યમાતાની નોકરીમાં આ પગ ભાંગ્યો તોયે રાજ્યમાતાએ તો એકે દન ના કહ્યું કે ભાઈરે તું બેસીને ખા! આવા ભાંગેલા પગથી પણ દોડી દોડીને મરી ગયો છું! ભગવાન! તું મારી સાચી વાત જાણનારો છે.

સુરસુંદરી—પણ હું તમને ક્યારે કહેતી હતી કે તમારાથી કામ ના થાય તોપણ કરો ? તમે તમારી મેળેજ દોડી દોડીને કામ કરતા હતા પછી હું શું કરું !

શાકાયન્ય—હશે, બીયારો પ્રમાણિક અને સાચો માણસ છે તેથી પગે દુ.ખી છતાં દોડ્યો છે. પણ હવે તો એને લગીરે કાંઈ કામ માટે દોડવા દઈશ નહીં.

કુશાંબ—(રદનના ડાળથી). આપા! કોઈને બેસી રહેવાને ગમે? પણ મારાથી ના દોડાય સારે કરું કેમ! આપા! સારે હું તો હવે બેસીજ રહુંને ?

શાકાયન્ય—હા. બેસીજ રહેજો.

કુશાંબ—પણ, આપા! એવો અર્થ મહેલે ના થાય કે હું બેડો બેડો સડ્યા કરું અને મારી કાંઈ સંભાળ ના લેવાય! અરેરે! આ ચુક આવી.

સુરસુંદરી—(તેનાં પેટ ઉપર હાથ મુકતાં). બાળ્યું, થઈ શું ગયું! રસ્તામાં તો તમે લગીરે વાત ના કરી ?

કુશાંબ—પણ મારે પાંચ લોકમાં જાહેર આ વાત કરવી હતી, એટલે રસ્તામાં તમને એકલાંને શું કહું! કાંઈ નહીં, રાજ્યમાતા, તમે તમારે બધા જાઓ. હું જરા ઉઘી જાવું છું.

કશ્યપ—(કુશાંબને). આ ફળ તમે ખાવો. એનાથી અજીરણ હશે તે મટી જશે.

કુશાંબ—ઓ, આપા! મારે અજીરણ નથી મટાડવું અને મારે તો કાંઈ ખાવુંએ નથી.

સુરસુંદરી—આમ, ખાટી જક શું કરો છો! એસડ વિના વ્યાધિ મટતી હશે ?

કુશાંબ—મટવાની હશે તો મટશે, અને નહીં મટશે તો મરી જઈશ તો ખર. મારા જીવતાં સુધીનું અને મુવા પછીનું વર્ષાસન બંધાયું છે પછી મારે શું ચિંતા છે! રાજ્યમાતા! તમે તમારે બધા જામી લ્યો.

સુરસુંદરી—તમારૂં વર્ષાસન તાતજીએ બાંધ્યું છે, તે કાંઈ એ માટે નહીં કે હવે તમે જાણી જોઈને મંદવાડનો ઉપાય ના કરો, માટે, રૂપિયા આ ફળ આપે છે તે ખાવો.

કુશાંબ—લાવો, સારે ખાવું. (ખાય છે). ગળ્યું છે! રાજ્યમાતા, હાં! અને જીવને ઢુશી-આરી પણ આવે છે !

સુરસુંદરી—લ્યો, બીજું પણ લ્યો. નાનું ફળ છે તો ગમે તેટલાં ખાશો તોપણ અડ-અળ નહીં કરે.

કુશાંબ—ના. ના. એના શા ભાર છે કે અડચણ કરે. (કશ્યપને). રૂપિરાય થોડાંક ફળો આપો. તખીયત બરાબર મુધારા ઉપર આવે તેટલા ખાવુંછું અને વધતાં વધે તેટલાં રહેવા દેવુંછું. શું કહે, મારે રાજ્યમાતા સાથે પાછું મહેલે જવાનું રહ્યું એટલે કાંઈ જટ સારા થયા વિના ચાલે! પણ હવે આપ બધાં જમવા માડો. (બધાં જમવા બેસેછે). (સ્વગત). જીવીએ જગીએ, મરી જઈએ, ત્યાં લગણું વર્ષોસન બંધાયું! બસ કુશાંબભાઈ બસ. આ પેટમાં ચુંકો તેં શોધી કહાડયો એ તેં ડહાપણ વાપર્યું!

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૭.

વૈરાજ—(હોરાજીને સંગાથે લઈ આવતા. હોરાજીને). લુગડાં તો મેં બાળુએ કહાડી રાખેલાંછે તેથી તમારે કાંઈ ખોટી નહી થવું પડે. તમે બાજખી દામ કહી દો એટલીજ વાર. (લુગડા હોરાજીને દેખાડેછે).

હોરાજી—અમારે ગેરવ્યાખ્યાની દામ શામાટે કહેવું પડે? (લુગડાં તપાસેછે). લુગડાં તો આ દસ છે, અને ચાર ચાર આના કીમત ગણુતા અઢી રૂપીયાનો માલ છે, પણ આપવા હોય તો તન રૂપીયા આણું. વધારાનો કસ નથી. અને બાજકાલ તો ઘીરાફી ખીલકુલ સાફ બેસી ગઈછે તો ધંધો રોજગાર મીલે ના, અને આખા દિવસ દુકાને માખ મારીએ છીએ! પણ શું કરીએ વેપાર લઈ બેઠા તે કાંઈ દુકાનમા માલ રાખ્યા વિના ચાલે તેમ છે? લો, તારે, તન રૂપીયા સુધી હા હોય તો કહો. નીકર મારે દુકાને જવુંછે. ઘીરાફ ખોટી થાતાં દશે.

વૈરાજ—ભાઈ સાહેબ, તમે તો મારવાડી કરતાં પણ જમરા છો, હોં! આટલા કપડાં બનાવવા જઈએ તો કાંઈ ત્રણસો રૂપીયા થાય તેના ત્રણ રૂપીયા તમે કહો છો!

હોરાજી—તો શેઠ, તમે કહો છો તે ખરું, પણ એ તો સહિને પીરવડવાની વાત છે. મારે કા તમારો માલ પડાવી જવોછે! મને તો માફ કરો. મારાથી આ સોદો બંધ ના બેસ. (જવાનો ડોળ કરેછે).

વૈરાજ—(હોરાજીને જતો રોકીને). દશે, ત્રણ રૂપીયા કહો છો તો ત્રણ રૂપીયા આપો.

હોરાજી—હા, રૂપીયા તો અબધડી કાઢી આણું. મારી પાસ ઉઢારની વાત ના મીલે. (રૂપીયા ઝુંજવામાંથી કહાડી આપેછે). (લુગડાં ગણી લેછે). શેઠ! લુગડાં ગીની લીધાંછે. ખીજાં કાંઈ સારા લુગડા હોય તો દુકાને ખબર આલજ્જે. (જાયછે).

વૈરાજ—(સ્વગત). અરે, લગવાન! ખાવા પાક નહી હતી તે આ લુગડાં વેચ્યાં, પણ રૂપીયા ત્રણ મલ્યાંછે તો કેટલા દિવસ ચાલવાના! પ્રથમ પ્રભુજીને આરાધ્યા ત્યારે એમણે બે લાખ રૂપીયા બે વખત મોકલી આપ્યા! પણ કેશિનિ થોડા દિવસ ઉપર છેલ્લી આવી ગઈ ત્યારથી પ્રભુજીને દિવસના ચોવીસે કલાક આરાધુછું, પણ પ્રભુજીએ રાત્રી બદામ મને દેખાડી નથી, એ પણ કેવી અજબની વાત છે! અને બળાપો તો વિશેષ એમ થાયછે કે પ્રભુજીને આરાધવામાં સધળો વખત ગાળુંછું એટલે કાંઈ ઉલ્લભ પણ મારાથી થતો

નથી તેથી હું તો અન્ન ભેગો પણ થયા વગરનો રહું છું. લુગડાં પણ કેટલાં છે કે આ પ્રમાણે વેચી વેચીને ખાઈશ! અને આ પ્રમાણે દિવસ કેમ અને કેટલા જશે! અને કેશિનિ પણ જીવેને તે દિવસની ગણે તેને કાંઈ કેટલા દિવસ થયા તોપણ એક પણ વખત ફરીથી આવી નથી! પણ પ્રભુજી જે પળ પળમાં પ્રસન્ન થતા હતા તે પળમાં પલટી ખેંચે તે આ કેશિનિ પણ પલટાઈ જાય અને મોટું નહીં ખતાવે તેમા શું નવાઈ! અરેરે! પ્રભુજી પણ આ પ્રમાણે કોઈ પળે રીઝે અને કોઈક પળે પાછા કોપે, ત્યારે માણસ જાતથી એમના ઉપર ભરોસો તો નહીંજ રાખી શકાયને! અને આ સંસારમાં ઉઘમ તજીને એમના આધાર ઉપર તો નિરાંતે નહીંજ ખેસી શકાયને! વૃક્ષ વૃક્ષ ઉડતી કાચલ એની ધુનમાં આવે ત્યારે આગણે આવીને ટહુકો કરી જાય અને પાછી ક્યાંની ક્યા વગડામાં ચાલી જાય, ત્યારે એના દરેજના ટહુકાની ખાતરી તો નહીંજ રાખી શકાય! પાસે કોઈ વખતનોજ સીધો પડે અને ઝાઝો તો ઉધોજ પડે, ત્યારે જીગારીનાં હૃદયે દ્રવ્યની હામ અને આશા તો નહીંજને! રેતીનાં રણમાં કોઈકે સ્થળે કદાચિતજ જળાશય જડે, ત્યારે વટે-માચુંની તૃપ્તા રણમાં સદા સહેલાઈથી છીંમાવાનો તેને લગીરે ભરોસો ક્યાંથી હોય! (વિચાર કરેછે). અરેરે! પ્રભુજી જે એમ બધાંને માગ્યું ધન અને સુખ એકદમ આપી દેના હોય તોતો વળી લોકો પેટ માટે કે કાંઈ પણ ઇચ્છત વસ્તુ માટે મરણતોલ ઉઘમ અને મહેનત કરતે શા માટે અને પ્રભુજી પાસે માગીનેજ ખેસી નહીં રહેતે! વૃક્ષના છાયડા તળે જે ચોરચકારોનો અને વિકાળ પ્રાણીઓનો ડર રહેતો નહીં હોત તો લીલાથી ભરેલા વૃક્ષને તજીને માટી ઈંટની ઝુંપડી કે મહેલ બાંધવાનો ઉઘમ અને ખરચ શા માટે લોકો કરતે! ગુરુ જે બાળકને નિશાળમાં સાફ સાફ ખાવાનું પહેરવાનું અને રમવાનું આપતા હોત તો બાળકને વળી માતપિતાનો માર ખાઈને ગુરુના પાકોનો અભ્યાસ ઘર આગળ શા માટે કરવો પડતે! શરવીરને જે સુંદરી વર-માળા આરોપી દેતીજ હોત તો તેને વળી પછસા ખરચી વિવિધપૂર્વક સ્ત્રીને પરણી લાવવાનો પરિશ્રમ અને ખરચ શા માટે કરવો પડતે! સાધુ સંત, મુનિ મહર્ષિ, જેઓ સતત હરિભક્તિમાં તન્મય થયા હોયછે તેઓ સિવાય જગતમાં સર્વ કોઈ, રાય શું, રંક શું, પશુ શું, પંખી શું, સર્વ કોઈ ઉઘમ કરેછે, તો વળી હું એવા સાધુસંતો અને જ્ઞાનીઓમાં ઘૂસી જઈ ક્યાં ઇશ્વર ઇશ્વર કરવા લાગ્યો! ગુલાબના ક્યારામાં કરેણું ક્યાં જઈને વસ્તું કે એક દિવસમાંજ ત્યાંથી જડમૂળથી ઉખેડાઈ જઈ ઉકરડે પડવા વખત આવ્યો! વિદ્યાવિદ્યાસી વિદ્યાર્થીના ગહન પુસ્તકનાં પાનામાં વળી જીગાર ખેલવાનું પતું ક્યાં જઈ ભરાયું કે વિદ્યાર્થીના હાથે પળમાં ફડાઈ તોડાઈ ફેંકી દેવાવાથી તેનો અંત વખત આવ્યો! સાકર બેળેલાં દુધમાં માખી ક્યાં જઈ પડી કે પડનાં વારજ તેને દુધમાંથી ઉંચકી નાખી ક્યાંયે બહાર આધે ઝપાટે નાખી દેવામાં આવી! (વિચાર કરેછે). હું ધારું કે મેં બહુ મોટી ભૂલ કરી કે મેં પ્રભુભક્તિનો અને નીતિનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો! યુના માટી અને પથ્થરમાં જડેલા તથા

ખીલા ઠોકાયલા ધરના લાકડાંના ચાંબલાને વળી ગતિમાન થવાની ક્યાંથી મતિ સુત્રી ! ગાગર જે એક કાકરાના પ્રહારથી ઝુટી જાય તેને વળી નગારાંની પેઠે લાકડીઓના પ્રહાર સહન કરીને મોટા ગગણુટ ઉપજાવવાની મતિ ક્યાંથી સુત્રી ! ગંધડાએ પીઠ ઉપર ભાર ઉંચકીને પુછડી દબાવીને માથું નીચે નમાવીને હીડ હીડ કરવાનું, તેને વળી મદોન-મત્ત હાથી માફક ડોલતાં ડોલતાં અને ધીમેથી અને અંબાડી અને સોનાની ઝૂલો લટકાવીને ખોટા આડંબર કરવાનું ક્યાંથી મન થયું ! (વિચાર કરેછે). ખરે ! મેં બહુ ખોટી ભૂલ કરી. મારી જાતે એ ભૂલ મેં કરી ! જગતમાં જેમ કોઇ લોકો વ્યાપાર કરેછે, કોઇ લોકો નોકરી કરેછે, કોઇ લોકો ચેરી કરેછે, કોઇ લોકો લૂટફાટ કરેછે, તેમ મારે સંસારી જન તરીકેનું માફક કાર્ય કરતા રહેવું જોઇતું હતું. વાનરને આહાર માટે વૃક્ષે વૃક્ષે કુદવાનુંજ હતું, અને કાંઇ નષ્ટ થેટું બની જમીન ઉપર ચાલવાનું અને ઘાસ ચરવાનું નહીં હતું; સરિતાનાં જળમાં જે કાષ્ટ પડ્યું તેને સરિતાની ગતિ સાથે પોતાની ગતિ રાખવાની હતી, અને નહીકે કીનારે પહોં રહી લોકોનાં બળતણ કાળે ચૂલામા ભસ્મ થઇ જવાનું; વટેમાર્ગે વેગડામાં હીડ હીડ કરી પંથજ કાપવાનો હતો, અને નહીકે કોઇ શેડિયા બની છાંયડા વાળાં વૃક્ષ તળે પથારી કરીને લાંબા થઇને પહોં રહેવાનું હતું. અરે ! મારે આવી ભૂલ કરવી જોઇતી નહીં હતી. અને હું ધારણું કે હું કેશિનિને ભૂલાવેલો ભૂલ્યો તેથી આવી ભૂલ મેં કરી ! બસ. આ પળથી પ્રભુજી પાસે માગવામાં પૂજો મુકું; નીતિની નાવમાંથી જમીન ઉપર ઉતરીને એ પળથી જ્યાં ફાવે ત્યાં અને જોઇતું દોડાય તેટલું દોડું; ધર્મની ધમણ પુકવી બંધ કરી હામની હવા પુકવા માંડું; હલકા સોટાને બદલે ભારે મુશળ લઇ ધમધમ ધરતી પર પગ મુકું. (વિચાર કરેછે). અરે ! પણ આ પ્રમાણે કરવાથી તો કેશિનિને મારી પાસેથી છટકી જવાનું બહાનું મળશે, અને છટકી જરૂર જવાની. ત્યારે શું કેશિનિ વિના મને ચાલશે ! આ ધરી સુધી તો મારે જીવ કહેછે કે આ કેશિનિ કાળે પ્રભુજીને માત્ર આરાધવા હોય તો એવા આરાધું કે જેમ મહર્ષિ એમનામાં લીન થઈ જાય તેમ હું લીન થઇ જતું. કેશિનિ કાળે 'જે ગિરિરાજને માર્ગમાંથી ખસેડી દૂર કરવાનો હોય તો ગિરિને ખોદીને બાજુ ઉપર ફેંકી દેવું; કેશિનિ કાળે જે સાત સાગરના જળ ખાલી કરવા હોય તો ડોળે ડોળે તે ખાલી કરી નાખું ત્યારેજ નિરાતે બેસું. અને કાંઇ વળી હમણાજ જીવ કહેછે કે કેશિનિની મારે શામાટે આટલી બધી પરવા કરવી જોઇએ ! હું જનમ્યો ત્યારથી કેશિની કાંઈ મારી સંગાથે નથી ! જ્યાંત્યાં કાંઈક આ થોડા વખતથી મને એની સાથે પરિચય થયોછે તેમાં વળી એટલું બધું મને કેશિનિ સાથે શું લાગે વળગે કે એના વિના મને ચાલશે નહીં ! બાર માસમા એક કે બે પ્રસંગોએ સૂર્ય અને ચંદ્રને સંયોગ થાય, અને તેથી વળી એ બેઉને દુલાવાનું થાય, ત્યારે એ સંયોગ સૂર્ય અને ચંદ્રને શું અર્થનો ! અને તેના કરતાં તો એ ખોલે છે રહેલાજ ભલા; ખોલેલીને ખોલ આવે બારે મહિને, અને ખોલ આવે ત્યારે ખોલ કાળે સર્વના હાથે ઝુડાય, ત્યારે

ખેરડીને ખેર સાથેનો સંયોગ શું કામનો! અને ખેરડી ખેર વિનાની રહેલીજ લલી. શેરી શેરીએ પડતાં આથડતાં અને હાથ પગ લાગતાં, બિંશુકને કોઈકે સમયે રત્ન મળી આવ્યું, તો સીપાઇ તેને સરકારમાં ઝાલી ગયો અને તેને મહા દુઃખી થવા વખત આવ્યો, તો એ રત્ન પ્રાપ્તિ તેને શા અર્થની! માટે, કેશિનિ સાથે સંબંધ કરવા જતા ચાર લાખ રૂપિયા ગયાછે તે તો ગયા, પણ ખીજા જેટલા હાથ આવે તેટલા એને આપી દેવામાં નથી, અને મારે આ લુગડા વેચાને પેટ ભરવા વખત આવે, ત્યારે એ કેશિનિ મારે શા અર્થની છે! હું તો ધારું છું કે હવે એ મારા ઘર આવે તો ઉપરા ઉપરથીજ એને પાછી કહાડું. પ્રવૃત્તિમાં બાધ કરનારી નિદ્રા નયનમાં પ્રવેશ કરતી માલમ પડી, તેજ ઘડી ઉભા થઇ જઇને નયનને જળથી ધોઇ નાખવાં, અને એ રીતે નિદ્રાને દૂર કરવાનો તાત્કાલિક ઉપાયો યોજવો; કેડની કટારી મ્યાનમાં કાણું પાડી શરીરમાં તેની તીવ્ર અણી બોકવા લાગી, તો તુરંજ તેને આથે ખૂંટીએ ટાંગી દેવાની આવશ્યકતા છે; બાળ ઘરમાં રહીને તોફાન અને કંકળાટ કરવા ચટ્યુ, તો તેને ઉચકીને નિશાળે મુકી આવેલું લહું. (વિચાર કરેછે). અરે! પણ, કેશિનિને તરછોડતા મારે કણુલ કરવું પડશેજ કે મને કેશિનિનો સંગાથ રહે તો કદાચ કોઇ પણ જાતનું દુઃખ મને આવી નહી પડે, કરજીકે તે દિવસે મારા પોતાના મિત્રો મને લુટવા આવ્યા ત્યારે તેણીએ બહુ સહેલાઇથી મને બચાવી લીધી હતો. ઉકરડા પાસે બાગ હોય તો ઉકરડાની ઝાઝી દુર્ગંધ ટળી ઉકરડો કાઢી થોડો બસાય ખરો; ખેતરમાં કુવો હોય તો દુષ્કાળમાં ખેતરની શત્યતા ટળી કાઢક લીલા તેમાં રહે ખરી. ગાંઠે ગરથ હોય તો કાળી રાત્રે તે કામ આપે ખરું. કેશિનિનો સંગાથ છે તો લાભકારી ત્યારે મારે શું તેણી સાથેનો સંગાથ ચાલુ રાખવો! (વિચાર કરેછે). પણ, કેશિનિ સાથેનો મારો સંગાથ તો એમને આપવા મારી પાસે હવે નહી તો સ્થાપિત અને ગાઢ કેમ રહે! વૃક્ષને પોતાના ઉપર ફળ વિના, ખેર ખેનાનો મેલાપ ક્યાંથી થવાનો! સરિતામાં જળ નહી તો તેને નાવનો સંગાથ ક્યાંથી રહેવાનો! વિદ્યાર્થી પાસે ગ્રંથ નહી તો ગુરું શિક્ષણ આગળ અને આગળ ગ્રંથણ તે કેમ કરવાનો! દ્રવ્ય મારી પાસે છે નહી, અને દ્રવ્ય મારી જાતથી કાંઈ પેદા થઇ શકવાનું નથી! કારણકે નથી હું કાંઇ ભણેલો ગણેલો કે કોઇ સારી નોકરી મને આપી શકે; નથી મારી કાંઇ અખર કે લોકો મને પાંચ પછસા ઉછીતા આપે; તેમજ નથી મારી પાસે નાણું કે કાંઇ વ્યાપારનું સહાસ ખેડી શકું. માટે, સિવાય કે પ્રથમની પેઠે કાંઈ કોઇને ઠગું, કાંઈ કોઇને લુટું, ત્યાંસુથી કાંઈ જાતમહેનતથી અને સકમાઇથી હું લાખ કરમાઈશ અને લક્ષાધિપતિ થઇશ એવું છેજ નહી. અરે! પણ ઠગવું, લુટવું, એ શબ્દો ઉચરતાં તો એ શબ્દોનાં ઉચ્ચારણથી મને આ ત્રાસ કેમ લાગેછે! દારૂગોળા જે સળગીને સર્વત્ર વિનાશ પ્રસરાવનારો તે હડીને પાછો કેમ જાયછે! ઉનાળાની લૂ કામળ કાયાનાં મનુષ્યને લૂ લગાડી માંદો પાડે તે એકદમ વળી બંધ કેમ થઇ ગઇ!

ગુહાનો અંધકાર જે વિકાળ જનવરોનું પાલન કરે તે તેમનાથીજ કેમ કંપી ગયોછે ! મને આ પણ વિચાર આવે છે, મનમાં ઉરમાં સિદ્ધ થાયછે, કે એ સર્વ અનિષ્ટ કૃત્યો છે, અને મારફાડ, લુચ્ચાઇ, લફંગાઇ, જાણે એમના ઘેર લથાનક સ્વરૂપમાં મને દ્રષ્ટિગોચર થઇ મને લયલીત કરી નાખેછે ! (વિચાર કરેછે).

કેશિનિ—(કેશિનિ છુપીથી આવીને પાછળ ઉભી રહેતાં. સ્વગત). ભિક્ષુક માતા ખખર લાવ્યા કે રાજકુમાર તો પાછા અનીતિને પૂજવા લાગ્યાછે એટલે તુરંતજ હું દોડી આવીશું કે શું એ ખરી વાત છે ! માટે, લાવ, જરા બાળુએ, ઉભી રહીને સાંભળું કે રાજકુમારનાં મનની સ્થિતિ હમણા મલિન છે કે નિર્માળ છે.

વૈરાજ—(સ્વગત). શું કેશિનિએ કાંઇ મારા ઉપર એવું મંત્ર ચલાવ્યુંછે કે મારફાડ, તોફાન, એ સર્વ દુષ્ટ આચરણ તેના પાતકી સ્વરૂપમાં મને આ પ્રમાણે દેખાય ! પણ દુષ્ટતાનું સ્વરૂપ મલિન હોય અને મલિન મને દેખાય તેમાં કાંઇ કેશિનિ તરફથી મારા ઉપર મંત્ર પ્રયોગની આવશ્યકતા હોવી જોઇતી નથી, કેમકે ઘણા લોકો જગતમા છળકપટ, બુઝાણું, અત્યાચાર, એ સર્વને તુચ્છ ગણેછે અને તેના નિરસ્કાર કરે છે, તો તે લોકો ઉપર મંત્ર પ્રયોગ ચલાવવા કોઈ ગયેલું હોતુ નથી. ના ના. કેશિનિએ મારા ઉપર કાંઇ જનદુ કપટ ચલાવ્યું નથી, તેમજ એણે વળી સારોજ માર્ગ બતાવ્યોછે અને કાંઇ ખોટા માર્ગે મને ચલાવ્યા નથી. માટે કેશિનિ માટે કાંઇ ખાટું કહેવાનું મારે કાઈ કારણ રહ્યુંજ નથી; અને વળી મારા પોતાના જલાં માટે કેશિનિ ચિના મને એક ઘડી પણ ચાલી શકે તેમ નથી. અને વળી હું તો ધાર્શ્નું કે દુર્યુણના માર્ગમાંથી સહયુજના માર્ગે મને ચલાવવા તેણી સિવાય કોઈ સમર્થ નથી. સાગરના ખારા જળને વરાળ કરી ગગનમા ચલાવવા કોયલા કે આવળનાં કાછની શક્તિ નથી, પણ એક સૂર્યનારાયણનીજ શક્તિ છે; ગિરિને તેનાં સ્થાનથી ખસેડવા લાખા બળદ કે ઘોડા પુરતા નથી, પરંતુ ધરતી, માતના ઉદર-મનો એક ધક્કો તેને તેના સ્થાન ઉપરથી ઉખેડી નાખી દૂર કરવા સમર્થ છે; આધળા માણસને, દેખતા ગમે તેટલાં માણસો રસ્તો બતાવે પરંતુ તેને જીંદગી પર્યંતનો રસ્તો દેખાડનારી તો તેની લાંગીતૂટી તેના હાથમાંની લાકડીજ છે. ત્યારે હું ધાર્શ્નું કે મારે કેશિનિને વિનવવા કે તમે કૃપા કરીને તમારા પડખે મને પડી રહેવા દો, અને મારાથી પછસિ આપી શકાય નહી તે સામે નહી જુવો તો સાઈ, અને પછસિ સિવાયની જે કાંઇ આજ્ઞા તમે કરશો તે હું જીવ સાટે પાળીશ.

કેશિનિ—(તેની સમક્ષ આવી. તેને). રાજકુમાર ! શું ઉડા વિચારમા છે ? ઉઝાળા મારતા સાગર શાંત સરોવર સમાન બની કેમ શાંત થઇ બેઠાછે ! વગડાનાં પ્રયંડ વાવિઝાડાં તે સરોવર તીરની મૃદુ લહેરી બની કેમ વિચરેછે ! શૂર-વીરની ચળકતી તિક્કણ તલવાર હીરની લીસી દોરી સમાન કેમ બની ગઇછે !

વૈરાજ—તમે જેવી મારી સ્થિતિ કરીછે તેવી સ્થિતિમા હું છું. વૃષાજળ શું ખેડેલાં અને વાવેલા ખેતરને કહેશે કે અત્તના અંકુરોથી કેમ લીલું રમ્ય બની રહ્યું છે! વિજળી જે વ્યોમમા પ્રગટી, તે શુ વ્યોમને કહેશે કે તારો ધોર ત્રાસ દિવ્ય પ્રકાશમા તેં શા સાર ત્યાગ્યો! મદારી શું માકડાને કહેશે કે છાપરે છાપરે અડપલાં કરનારું તું તે કેમ મારી બોલી સમજીને હું કહું તેમ એક સ્થળે બેસી રહેછે!

કેશિનિ—વાદ વાદ! તમે મારા શિર બદલાતી ચઢાવી ખરી ત્યારે 'પણ મને બદલામ તમે ભલો કરો, હું રાજી છું. પણ હું તમને બદલામ કહું તો તમે કાંઈ રીસ કરશો નહીં.

વૈરાજ—તમે કોઈ પણ જાતની બદલામી મારા ઉપર મુકશો તે વ્યાજખીજ મુકશો. અને મારે રીસ ચઢાવવા જેવું હોયજ નહીં, કારણકે હું તમામ દુર્ગુણોથી ભરેલો હોવાને લીધે, તમે જે સકળ સદ્ગુણોના ભરેલાં છો તેમા કાંઈ અવગુણ આવી વસે તો તે મારા દુષ્ટ પ્રભાવ થકીજ. કાજળ કોટડિમાં શ્વેત વસ્ત્ર કલુષિત થયા તો દોષ કાજળનોજ; ખંડેરમાં ફરતાં મુસાફર જે ખાડામાં પડે તો એ ખંડેરની ખજાના પરત્વેજ છે.

કેશિનિ—એહો! જગતમા કોઈ ધર્મના બેટા થવા નયછે, કોઈ સત્યવાદીના દીકરા થવા નયછે, એ તો હું જાણું છું, પણ કોઈ લોક પોતાને અપલક્ષણના અનુયાયી કહેતા હશે એવું મેં નથી સાંભળ્યું. અને વળી બીજાં મેં આ પળે એ જાણ્યુંછે કે તમે બહુ નમ્ર પ્રકૃતિના છો, જેથી માણુની પેઠે અગ્નિ આંચ આગળ તમે પળમા ઝોગળી જવોછો, સાકર પેઠે તમે દુધમા ઝટ ભળી જવોછો, પુષ્પ કળી પેઠે પ્રાતઃકાળની પ્રભામા તમે તુરતજ વિકસી ઉઠોછો, કાયલ પેઠે એક મધુર ટહુકો આવડ્યો તો ચોવીસે કલાક તે ક્યોજ જવોછો. અને મને તો તમારી આ નમ્રતા, મૃદુતા પ્રિય લાગેછે.

વૈરાજ—કેશિનિ! જ્યાં સુધી તમે મારી સમીપ છો ત્યાં સુધીજ હું નમ્ર, શાંત, સુશીલ, સદાચારી, રહી શકાશ, એમ હું તો ધારુંછું.

કેશિનિ—ત્યારે તો મને ઝાલી રાખીને તમે તમારી પાસેજ રાખોને, અને તમારી પાસેથી મને લગીરે ખસવાજ શા માટે દોહો અને મારાં ઘર મને જવા પણ શા સાર દોહો? લીલાએ બારે માસ પ્રગટી રહેવુંછે તો વૃષાનાં જળને નદી નાળાંમાં ફેંકટ વહી જવા શા સાર દેછે! ઘૂમટ રમ્ય સ્વરના રણકારામાં રાજી છે, તો ત્યાં આનંદે રમતાં અને લોહાટ કરતાં બાળકોને તેમનાં ઘર શામાટે ચાલી જવા દેછે! માતાએ બાળને પારણે ગીતડાંજ ગાયા કરવાં છે તો વળી બાળને પારણામાં ઉઘી શા સાર જવા દેછે!

વૈરાજ—પણ, હું કહું પેરે તમને મારી પાસે રાખી શકું? એમાં મારી સત્તા શું, મારી ગૃહસ્થાઈ શું?

કેશિનિ—અરે વળી પૃથ્વીને ઘેરવી તેમાં સત્તા અને ગૃહસ્થાઈનો સવાલજ કયાં છે? અરે પૃથ્વીને ઘેરવી તે વળી ઘેરવીજ, એજ વાત. પૃથ્વીને શેષ નાજે ધારણ

કરી રાખવી, તેમાં વળી સત્તા શાની જોઈએ અને ગૃહસ્થાઈનો વાંધો ક્યાંથી આવ્યો ! શેષ નાગે પૃથ્વીને ધારણ કરવી તે વળી કરવીજ. વાડે માંહેલાં પુષ્પ-વૃક્ષોને બહાર નહીં છટકી જવા દેવાં, તેમાં વળી સત્તા અને ગૃહસ્થાઈનો સવાલ ક્યાંથી નીકળશે ? વાટે વળી પુષ્પલતાને સદાકાળથી ઘેરેલીજ છે અને ઘેરશે. તમે પણ વગર કારણના લાખા લાખા હિસાબો ગણતા દેખું.' રાંધેલાં ભાત દાળનો કોળિયો ખાવો તેમા વળી ભાતના દાણા ગણવા શું અને દાળની કડછીઓ માપવી શું ? ભાત દાળ તો ભેગાં કરી કોળિયો મુખમાં નાખી ગળે ઉતારવાનીજ વાત. ભમરડાને ગોળ ફેરવવાનો તો દોરી લપેટી ફેરવવો, તેમા વળી એને ચક્કર ચઢશે અને તાવ આવશે અને ઓકારી થશે એવા વિચારો શું ? માટે, તમારે તમારાં સારા કામમા સ્થાપિત રહેવા મને વળી ઝાલીને તમારા ઘર રાખો, તો તેમા સત્તા અને ગૃહસ્થાઈનો સવાલજ ક્યા છે ?

વૈરાજ—ના. ના. એમ તો કાંઈ મારા હિત કાળે તમને અયોગ્ય રીતે મારાથી મારાં ઘર ના રખાય. શિરના મુગટને શિરની પેઢે વૃપતિથી કાંઈ સઘળો વખત પોતાનાં શરીર ઉપર રાખી શકાય નહીં; વૃક્ષ ઉપરની કોયલને વૃક્ષની પેઢે કાંઈ ધરના આગણું પાળી રાખી શકાય નહીં; શીતળ વાદળીના છાયડામાં આનંદ વદને થાય, પણ તેથી કાંઈ ગગનની વાદળીને છત્રી પેઢે હાથમા લઇને હરાય ફરાય નહીં.

કેશિનિ—ત્યારે ને તમે આગ્રહપૂર્વક મને નહીં રાખશો તો હું મારી મેળે આગ્રહપૂર્વક અહીં તમારા ત્યા રહીશ. વસંત રતુ બેઠી છે તો પુષ્પો, કળીયો, પક્ષીઓ, આપો-આપ વૃક્ષ ઉપર આવી બેસશેજી. ઓત્સવનો સમય આવ્યો છે તો વાગ્નવાળા, વસ્ત્રાલંકારો સજ્જેલી સુદરીઓ, સર્વ કોઈ આવી ઉભા રહેશે; ઘડામા શીતળ જળ બચુંછું તો સર્વ કોઈ લોટા લઈ તેમાંથી પાણી પીવા આવી ઉભાં રહેશે. અને રાજકુમાર, હું સત્ય કહુંછું કે તમારી સાથે રહેવા મને બહુ મન છે તો તમે પ્રીતથી મને તમારી પાસે રાખજો. શાંતિને સરોવર તીરથી ખસવા નથી ગમતું, ગળપાળને ગોળમાંથી ખસવા નથી ગમતું; વિદ્યુતને વ્યોમ મુકીને વિચરવું નથી રચતું. (જરા થોભીને). અરે ! પણ, હું કેમ તમને કહેતાં ભૂલી જાવુંછું કે હમણા થોડા મહિના મારાથી તમારાં ઘર તમારી પાસે નહીં રહે-વાશે ! કેમ ત્યારે થોડા મહિના પછી તમારા આગ્રહથી તમારી પાસે મને રાખશો ને ! આ તમે આવા કેવા હશે કે હાનો કે નાનો કશો ઉત્તર ઝટ દેતા નથી ! ધાખળી કહે માયુંએ ના દાકું, પગે ના દાકું, ફક્ત વચમાંનો પેટ ઉપરનો ભાગજ દાકું.' નિસરણી કહે વાંકી ના વળું, ઉંચી ના જાવું, અને જેને ઉંચે નીચે જવું હોય તે ચઢે અને ઉતરે ! સૂર્યનારાયણ કહે પ્રાતઃકાળ કે સાયંકાળ જગતનાં લોકોને થાય, પણ મારે તો મારા વિચાર પ્રમાણેજ ગગનમાં ગતિ કરવી છે ! પણ તમે ઝટ હા કે ના બોલો નહીં તો મારી હીમત પછી રહે નહીં તેનો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ. માટે, મને સાચું કહેા કે

હુ થોડા મહિના પછી આવુ તો તમને કાલ' વાઘો તો નથીને ?

વૈરાજ—ના. ના. મને વાઘો હોય !

કેશિનિ—આ ફેરા જટ ઉતર આપ્યો તો સારૂ થયુ પણ હવે મારે તમને પુછવાનું કે હુ સ્ત્રીજાતિ છું એટલે સિવાય કે લગ્ન ગાંઠમા હુ જોડાવુ ત્યાંસુધી તમારી મંગલ્ય કેમ હમેશ માટે રહી શકું ? અને લગ્ન ગાંઠ તો એવી હોયછે કે બંધાઈ તે છૂટે નહી અને તૂટે પણ નહી. ત્યારે મારા ભરખપોપણનો પછી તમારે સંતાપજ વેઠવાનો રહેતો ?

વૈરાજ—તમને ખવડાવવા મારી પાસે અન્ન નહી હજે તો મારૂ માત કાપીને તમને ખવડાવીશ, તમને પહેરાવવા વસ્ત્ર મારી પાસે નહી હજે તો મારાં ચર્મનાં હું તમારા કાળે વસ્ત્ર સીવડાવીશ.

કેશિનિ—પણ મારા માટે એટલું બધું તમારે કરવાનું કાંઈ કારણ ?

વૈરાજ—

ગાયન ૩૫.

કારણ બારણ કરશે મા કાંઈ, કેશિનિ,
કારણ કથન થઈ ગયા, કહેતા કામિનિ. કારણ.
ખંડેરમાં જડશે કેમ, માહે પંડવી બે આની !
વૃષાને વાયુ સાથ વિચરતા વેળા શાની !
સરોવર તીરે તસ્પાને રહે શાને ગ્લાનિ !
મગ્ન બની જાય નહી કેમ, પ્રભુ સાથ દ્વાનિ !
આશ્રમ ઉબરે હોય કેમ કોઈને દાનિ !
દ્રવ્ય પ્રગટે નહી શુ, જ્યા પગ મુકે પદ્મિની !
સોળે વરસે વસી રહેશે નહી શું જીવાની !
કહો ક્યા રહી કારીગરી કારણ કહેવાની ! કારણ.

કેશિનિ—ભલે ત્યારે તમારૂં માંસ પણ મને ખવડાવજો, અને તેટલાંથી તમને બસ નહી લાગે. તો તમારા પ્રાણુ પણ મને આપજો, અને તેથી વધુ મારા માટે કરવું હોય તો તમારો આત્મા પણ મને સમર્પણ કરજો, અને છેવટમાં વળી તમારા પરમાત્મા પણ મને સોંપી દેજો, એટલે તમારી પાસે કાંઈ રહેજ નહી અને તમે પોતે પણ પોતાપણાથી રહેજ નહી. અને, રાજકુમાર, હું સત્ય કહું છું કે તમે મારા માટે આટલાં બધાં વાનાં કરવા કહો છો તેથી મારા જીવને બહુ સાંત્વન વળેછે અને આનંદ પણ બહુ થાયછે. (જરા વાર થોભીને). અરે ! પણ હું ક્યારની તમને કહેતાં ભૂલી જાવું છું કે મારૂ મન રીંગે તે માટે મને આજે કાંઈ રૂપીયા આપો છો કે નહી !

વૈરાજ—તમે કદાચ મારૂં કહેવું માનશે નહી, પણ હું સત્ય કહું છું કે પ્રભુજીએ મને કાંઈ દ્રવ્ય તમારા ગયા પછીનું આપ્યું નથી,

કેશિનિ—(નારાજ થવાનો ડોળ કરીને). ના. ના. તમારે મને રૂપીયા નહી આપવા હોય તોતો મારાથી એક ઘડી પણ તમારા ત્યાં નહી થોભાય. જળ વિના

બાગના કેામળ છોડા એક દિવસમા કરમાઇ જાય; સૂર્યનારાયણ વિના પૃથ્વી અંધકારમય થઈ જાય, પ્રસૂતા પારણે પોઢેલાં બાળ વિના ઘડીભર જતાં વિવહળ બની જાય. હું તો ધારતી હતી કે તમે મને રોજનું ખાખલે દ્રવ્ય આપશો તેથી મેં કંથું કે થોડા મહિના પછી હું તમારા ત્યાં આવીને રહીશ. રાજકુમાર ! દ્રવ્ય વિના શોભા નહી, માલ વિના દુકાન નહી; પ્રાણ વિના શરીર નહી; તેમ દ્રવ્ય વિના મારે તમારો અપ નહી.

વૈરાજ—મને જે ઇશ્વર દ્રવ્ય આપે તો તમે કહો છો તેમ રોજનું ખાખલે દ્રવ્ય હું તમને આપુ, પણ શું કરું કે ઇશ્વર આપના નથી.

કેશિનિ—તમને ઇશ્વર દ્રવ્ય આપના નહી હોય તો કાળા ચોરના ત્યાંથી લઇ આવો, પણ મને તો દ્રવ્ય પહેલું જોઈએ. મેં તો જાણ્યું તમે દ્રવ્ય આપવામાં મહા ઉદાર મનવાળા હશો, પણ તમે તો બે કેરા મને દ્રવ્ય આપ્યું તેમાં થાડી ગયા ! માળીએ જાણ્યું ગુલાબ છોડ કેટલાંએક ગુલાબ પુષ્પો દેશે, પણ છોડ તો કહે કે પુષ્પ તો ઝાઝાં ના મળે અને કંટક જોઈએ તો લઇ જવો ! વટેમાર્ગીએ વિચાર્યું કે વળાવો ઠંઠ ઘર સુધી પહોંચાડવા આવશે, પણ વળાવો તો વગડામા વૃક્ષલતા દેખતાં ત્યાં લાખો થઇને ઉઘી ગયો પછી વટેમાર્ગીની માઠીજ દશાને ! રસોઇઆના હાથના જાતજાતના પકવાન ખાવા શેઠે રસોઇ-આને રાખ્યો, અને રસોઇઆ તો દાળમા કડછી પણ પૂરી ફેરવી નહી જાણ્યો, તો પછી શેઠને બીચારાને ભૂખેજ મરવાનુંને ! માટે, રાજકુમાર, તમારી કેટેથી નાણા છુટતા નહી હોય તો અમારે તમારાં ઘર વગર કારણનું રહેવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. પુરૂષ શું એવા હશે કે સ્ત્રીને દ્રવ્ય આપતા આવડા અચકાતા મુઝાતા હશે ! જોળને વળી લોટ માટેજ ખારાશ ધારણ કરવી છે ! હલેસાએ જળમા નાવનેજ દંકારવી નથી ! જોવાળે ગાયોને વગડામાં લઈ જઇને પછી ત્યાં છૂટીજ મુકી દેવાનીછે અને ઘર સંધ્યાકાળે લાવી તેમને ઘાસ પાણી નીરવાનું નથી ! હાય બાપ ! કાણી થેલીમા દ્રવ્યનો મર્મ કેટલો ભારી ! ધૂળના વાવિઝોડામા ત્રપાજળની આશા ખેડુતને 'કેટલી ! પાનખર રૂતુમાં વૃક્ષને ફળપાનની આશા આથી ! પણ હું જતા જતા તમને કહેતી જાણું છું કે હું તમારી સાથે લગ્ન કરું ત્યારે હું તો તમને મારાં મનથી વરીશ અને નહી કે મારી આ દેહની વિષય વાસનાની નૃપ્તિ માટે. માટે તમે પણ મને મનથી વરજો અને નહી કે કાંઈ મારી સ્ત્રીના કાંતિના મોહથી. અને જે સ્ત્રી પુરૂષ મનના પ્રેમથી જોડાયછે તેઓ બેઉ અનંતકાળ પર્યંત તેવાં પ્રેમી પતિ પત્ની રૂપે અનેક અવતારોમાં જન્મ લેછે. આ સર્વંધમા એક અતિ રસિક કથા હું તમને કહું. પૂર્વે ઈદ્રધ્યુમ્ન નામનો રાજા હતો અને કમળનાં જેવાં નેત્રાવાળા તેની અદહ્યા નામની સ્ત્રી હતી. એ રાજાના નગરમાં મહા લંપટ એક બ્રાહ્મણ હતો અને તેનું નામ ઈદ્ર હતું. એક સમયે તેણીના સાંભળવામાં આવ્યું કે ગૌતમ રૂપિની સ્ત્રી અદહ્યાને ઇદ્ર સાથે ગાઢ પ્રીતિ થઈ હતી. તેણીના કાને આ વાત કામનાં બાણ સમાન વાગી અને તેણીને કાંઇ સ્વાભા-

વિક ઝેવી ઇચ્છા થઇ કે એ ઈંદ્ર મારી સાથે પણ ભોગવિલાસ કરે તોજ હું સુખી. આ વિચારમાં કામદગ્ધ બની જેમ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તપી ગયેલી ભૂમિ કલેષ પામે તેણી મનમા મહા શોક પામવા લાગી. ઇંદ્ર ક્યારે મળશે, એજ એનો એક પ્રબળ વિચાર અને એજ એનો નિરંતરનો પ્રલાપ થઇ રહ્યા. જ્યારે અદલ્તાના મનની આવી સ્થિતિ તેણીની એક દાસીએ જાણી ત્યારે તેણી પેલા વ્યભિચારી ઇંદ્રને તેણી પાસે લઇ આવી, અને કામવશ થયેલી તેણી ગુપ્ત ગુપ્તમા કામ મુખને ઇંદ્ર સાથે ભોગવવા લાગી. તેણીને આ ઈંદ્ર ઉપર એવી પ્રીતિ લાગી કે સમગ્ર જગતને જાણે ઇંદ્રમય જોતી, અને આ ઇંદ્ર પણ આ જગતને અદલ્તામય જોતો, એવી ઉભયને પરસ્પર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ અને સ્થાપિત થઇ. ટુંક સમયમા આ હકીકત ઇંદ્રધુમ્ન રાજાનાં જાણુ-વામાં આવી ત્યારે શિક્ષા કરવા અર્થે તેણે તે બેઉને હેમંત ઋતુમાં જળાશયમાં નાખ્યાં. પણ આ કષ્ટથી તેઓ લેશ દુઃખ પામ્યા નહી અને પ્રસન્ન ચિત્તથી હસતાં રહ્યાં. આ જોઇ ઇંદ્રધુમ્નને તેમને જળાશયમાંથી બહાર કહાડ્યા અને જળાશયનાં કષ્ટથી તેમને કાંઇ વેદના થઈ નહી તેનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે તે બેઉ ઇંદ્રધુમ્ન રાજાને કહેવા લાગ્યાં કે અમે બેઉ પરસ્પરને મનથકી પ્રીતિ રાખીએ છીએ, અને દેહથકી નહી, માટે અમારી બેઉની પરસ્પરની પ્રીતિ મનની છે, માટે અમારા શરીરના ટુકડા કરી નખાવશે તોપણ તેને અમારી મનની પ્રીતિ સાથે કાંઇ સંબંધ સંભવશે નહી, અને અમારી પરસ્પરની મનની પ્રીતિ તો ચિરકાળ મનમા ઘૃદ્ધિ પામતી જવાની. આવા વચનો સાભળીને ઇંદ્રધુમ્ન રાજાનો ક્રોધ વધારે પ્રજ્વલિત થયો, અને તેણે તે બેઉને કાંઇ તપાવેલા કડામા નાખ્યાં, કાંઈ હાથીના પગમા બાધ્યાં, પણ તે બેઉ તો અન્યોન્યના પ્રીતિયુક્ત માનસિક સ્નેહમાં આનંદમય રહેતા. અને જ્યારે ઇંદ્રધુમ્ન આ પ્રમાણે એ બેઉને કષ્ટ દેનાં થાક્યો ત્યારે પેલો ઇંદ્ર આ ઇંદ્રધુમ્નને કહેવા લાગ્યાં. “ જગતમાં એવી કોઇ શિક્ષા નથી જેથી દ્રઢ નિશ્ચય વાળાંઓનું મન બેદાય, દુઃખાય, ચળિત થાય. કષ્ટથી દેહ ભલે ચૂરેચૂરા થઈ જાય, પણ પ્રિય પદાર્થમાં અભિનિવેશમસ્ત મન સ્થિરંજ રહેછે. મનને જે પદાર્થ વિષે પ્રીતિ થઈ તેજ પદાર્થને તે જગતમાં સર્વત્ર જુવેછે, અને શરીરનાં સુખ દુઃખ સામે જોતુંજ નથી. અને વળી વરદાન કે શાપ જેનું પ્રાપ્ત્ય ગહન છે તે પણ આસકત થયેલો મનને ચલાયમાન કરી શકતાં નથી. આ શરીર એ કાંઇ મનનું કારણ નથી, અર્થાત, આ શરીરનો નાશ થતા મનનો નાશ થતો નથી; પણ શરીર એ મનનું કારણ છે, અર્થાત, મનથકીજ આ શરીરનું અસ્તિત્વ છે. આત્માનું આદ્ય શરીર તે આ મન છે, અને નહી કે આ સ્થૂળ શરીર. આત્માનો શરીર સાથેનો સંબંધ તો માત્ર મનનો કલ્પેલોજ છે. મન એ મૂળ અંકુર છે, જેથી એ અંકુરમાંથી વૃક્ષો અને પલ્લવો જેવી દેહોતી ઉત્પત્તિ થાયછે; અને અંકુરનો નાશ થાય તો વૃક્ષ તથા પલ્લવો નષ્ટ થાયછે, પણ પલ્લવો નષ્ટ થવાથી અંકુરનો વિનાશ થતો નથી. માટે, અમે બેઉ જેને મનની પરસ્પરની પ્રીતિ છે તેને તમે કાંઇ પણ પ્રકારનાં અમારાં શરીરોને દીધેલાં કષ્ટથી

ચળિત કરી શકશે નહીં.” ઇંદ્રનાં આવાં વચનોથી ઇંદ્રદુઃખ મહા પરિતાપ પામ્યો અને પોતાની પાસે ખેડેલા ભરતમુનિને વિનવ્યા કે દુષ્ટ વ્યભિચારી ઇંદ્ર જેવા વધ્યને નહીં હણવાથી મોટું પાપ થાયછે, માટે એને હણવા એને તથા અહલ્યાને ખેડને શાપ આપો કે તેઓ નાશ પામે. અને ભરતમુનિએ તે ખેડને શાપ આપ્યો કે તમે ખેડ નાશ પામો. ત્યારે અહલ્યા એ ભરતમુનિને કહેવા લાગી: “તમે મૂર્ખા મતિ છો. અમને દીધેલા તમારા શાપથી તમે તમારું તપ નષ્ટ કર્યુંછે, અને અમારું તો એમા કાષ્ઠ નથી ગયું, કારણકે તમારા આ શાપથી અમારી આ દેહ નાશ પામશે તોપણ અમારાં મનની પ્રીતને લીધે અમે ખેડ અન્ય અવતારોમા આવી પ્રીતમા સ્થાપિતજ રહીશું. મન સુક્ષ્મ છે, ચિન્મય છે, અને અલક્ષ્ય છે, તો એનો સંહાર કરનાર જગતમા કોઇ શક્તિ નથી.” પછી ભરતમૂનિના શાપથી તે ખેડ પ્રેમી જનોનો તે દેહ નાશ પામ્યો, પરંતુ પછી તેઓને મૃગલાંનો દેહ પ્રાપ્ત થયો, અને અન્યોન્યના સ્નેહ સંબંધમા જોડાઈ સંગાથે રહ્યા. આ પ્રમાણે અનેક ભવોમાં તેઓ પરસ્પરની મનની વ્યવળ પ્રીત થકી સંગાથે પરમસુખમા રહ્યાં અને છેવટે તેમને ઉત્તમ બ્રાહ્મણ તથા બ્રાહ્મણીનો અવતાર પ્રાપ્ત થયો. માટે આ કથા ઉપરથી મારે અને તમારે ખેડએ સમજવાનું એ છે કે ન્યા સાચા મનને સ્નેહ સંસ્કાર છે, ત્યા આ ભવમા તો શું પણ કોટાનકોટિ ભવોમાં દંપતિ રૂપે તે સંબંધ સ્થાપિત રહેછે. માટે, તમે મને મનની સાચી પ્રીતથી વરજો અને આ સ્થૂળ દેહ ઉપર મોહ ધરશો નહીં. હ્યો, ત્યારે હું હવે જાવુંછું. (જાયછે. જતા, સ્વગત). એમને હવે એકલા એમના ઘર મુકી જતાં મારો જીવ અત્યંત બળેછે, પણ શું કરું! એમને પ્રભુ ભક્તિમાં સ્થાપવા, સુનીતિના માર્ગમા સ્થાપવા, મારે આ પ્રમાણે એમને એકલા મુકીને મારે મારાં ઘર જવું પડેછે. ભગવાન! એમને સહાય કરજો. (જાયછે.)

વૈરાજ—(સ્વગત). કેશિનિ કહેછે તેમ હું એને મનની પ્રીતથી વરીશ, પણ એ કહેછે કે એને નિત્યનું મારી પાસેથી દ્રવ્ય જોઈએ, તો પ્રભુ ભક્તિમા તો દ્રવ્ય મળે કે ના પણ મળે, અને એ તો હરીની ઇચ્છાની વાત રહી, માટે મારાં મનની સાચી પ્રીત મને હવે આ પળે સ્પષ્ટ કહેછે કે મારે કેશિનિને દ્રવ્ય આપવાનુંજ છે, અને પ્રભુ ભક્તિ, સદાચારી આચરણ, એવા માર્ગે દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે એવું છેજ નહીં, તો દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ માટે ખસ હવે દ્રવ્ય કાળે લોકોને લુંટું, નિર્દોષ જીવોના પ્રાણુ દ્રવ્ય કાળે લેવું, દ્રવ્ય કાળે લેવા જોઈએ છજીથી પીટું, અને એ રીતે સર્વ કાઈ પાસેથી દ્રવ્ય પડાવું અને એ દ્રવ્ય કેશિનિને આપુ. કેશિનિ! હવે તુ મારા મુખથી નહીં સાલળીશ કે તને આપવા મારી પાસે દ્રવ્ય નથી. કારણકે પ્રભુએ આપ્યું નથી. હવે તો તુ દ્રવ્ય લેતી થાકીશ પણ હું દ્રવ્ય આપતો નહીં થાકું, ખસ, લુટારો, ખુની, લંપટ, ખની સર્વ કોઈને લુંટું, સર્વ કોઈનું દ્રવ્ય પડાવું!

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૮.

સુરસુંદરી—(સુખતાને). બહેન ' આ મારા તાતજનો મહેલ અને આ બધો મને રહેવાનો ભાગ છે, અને તમારે મારી સાથે અહીં રહેવાનું છે. તમને અહીં ગમશેને ?

સુખતા—રાજ્યમાતા ! મારાં માતૃપિતાનાં ઘર તો ભાગેલી ઝુંપડી અને ભાંગ્યા તૂટ્યાં રાયરચીલા, અને તેમા હું ટેવાયલી, એટલે આ બધો મહેલનો શણગાર જોઈને મને તો ખરું પુછાવો તો ગભરાટ થાયછે કે રખેને અહીં મારા હાથે કાંઈ મેલું થાય કે ભૂલમાં ભાગી જાય.

સુરસુંદરી—મારા ત્યાં ગમે તે બગડેલ કે ભાગેલ તૂટેલ તેની મને લગીરે દલગીરી થવાની નથી, માટે મનમા કાંઈ પણ મુઝાયા વિના તમે આનંદમા અહીં રહેજો. જુવો, બહેન, આ મારો સુવાનો એરડો, અને મારા પલંગ પાસે તમારો પણ હમણાં દાલ મુકાવું.

સુખતા—પણ, બહેન, આટલા મોટા એરડામાં તો કાંઈ ખર્ચીસ પચાસ જણ સુખે સુઈ શકે, તેમા તમે અને હું એકલાજ સુઈ રહીશું ? હું તો કહુંછું કે ખીચારા ઘણા નિર્ધન લોકો સુવા માટે ઘરની એરડી વિના રસ્તામાં કે વગડામાં ઝાડ તળે પડી રહેછે તેવાં લોકોને બોલાવીને અહીં સુવાડયાં હોય તો પ્રુષ્ઠજા જગ્યા છે અને એ ખીચારાઓ સુખમા સુવે તો પરમાત્મા પણ રાજ થાય, કારણ કે શાસ્ત્રોમા ૨૫૯ કહુંછે કે દુઃખીના દુઃખ ભાગવાં એ સુખી જનનું કર્તવ્ય છે.

સુરસુંદરી—બહેન ! તમે તો કાંઈ એવી વાત કરોછો કે કોઈ સાલજે તો જરૂર મનથી ધારે કે તમે બહેન તો પગરામાથી ચાલી આવ્યાછો ! બહેન ! મને તો તમારી આ વાત ઉપર એક રીતે હસવું આવેછે કે તમે કેવાં ભલા અને પરગજુ છો કે દુઃખીની દાઝ તમારા હૃદયમા દરપળની વ્યાપી રહીછે. બહેન ! નિરાધારોને અહીં મહેલે મારી સંગાથે સુવા તો કેમ કરીને બોલાવી શકાય ? જુવોને, એ લોકો તો ખીચારા કેવા મેલાધેલા હોયછે તે અહીં મહેલે શોભે પણ ખરાં ?

સુખતા—એ લોકો મેલાધેલા તો હોય, પણ હું તેમને નવાડી ધોવાડીને સ્વચ્છ કરીશ એટલે પછી એ લોકો મહેલે નહીં શોભે એવું કાંઈ હોયજ નહીં, કારણકે એ લોકોને પણ મુખ, નાક, કાન છે, અને આપણને પણ છે, અને આપણને કાંઈ વધારે નથી.

સુરસુંદરી—બહેન ! તે તો ખરું. પણ એ ખીચારા ગરીબ લોકોને બોલતાં ચાલતાં, કે ઉઠતાં ખેસતાં, આવડે નહીં એટલે પછી આપણને એ લોકો સાથે કેમ ફાવે ?

સુખતા—તા, ના. બહેન. એ તો તમે બૂલોછો. નિર્ધન લોકોને તો બહુ સાઈં બોલતાં ચાલતાં આવડેછે, કેમકે એ લોકો ખીચારાં તો દિવસ ઉગે અને દિવસ આથમે ત્યાસુધી દરપળે રામનું નામ મુખ ઉપર લેછે, અને રામનું નામ એ પ્રભાણે અહીં તમારા મહેલે લેવાશે તો તમને પોતાને એવો આનંદ ભાગશે કે તમે પોતેજ

પછી કહેશો કે મેં ભૂલ કરી કે આટલા દિવસ મેં એમને મહેલે તેડીને રાખ્યા નહીં.

સુરસુંદરી—તે ખરું, બહેન. પણ એમ નિર્ધનને અને દુઃખી જનોને મહેલમાં લાવીને રાખીએ તો પછી એમાનાં કેટલાક કેવાં રોગી હોય, તો એ બધાના મંદવાડની ઉત્તેજ આપણે ક્યા કરતા ફરીએ ?

સુખતા—રાજ્યમાતા ! એ બીચારા દુઃખી લોકોના મંદવાડની કરેલી ઉત્તેજ કાંઈ ફોફટ જવાની નથી, કારણકે એમને તો ન્ને આપણે લોટો પાણી પાછએ તોપણ આપણી કેટલી સેવા આકરી કરેછે. અને વળી દુઃખી જનોના આશિષનું કળ એવું બળવાન હોયછે કે આપણી મૃત્યુ ઘડી સુધી આપણા નખ સરખામાં પણ આપણને દુઃખ નહીં થાય.

સુરસુંદરી—એ વાત પણ, બહેન, હું ના પાડી શકતી નથી. પણ એ બીચારા દુઃખી જનોથી આપણે મહેલ ભરી દમએ તો પછી શ્રીમંત લોકો વાતો કરેને કે આ સુર-સુંદરી તો કાઠ ઘેલીજ થઈ ગઈછે કે નિર્ધન લોકોથી બધો મહેલ ભરી દીધોછે ?

સુખતા—ના. રાજ્યમાતા, ના. એ તો તમારું ધારતું ભૂલ ભરેલું છે- તમે દુઃખી જનોને મહેલે રાખશો તો શ્રીમંત લોકો પણ તમારો દાખલો લઈને દુઃખી જનોને તેમનાં ઘર રાખીને તેમને સુખી કરશે, અને તેથી પરિણામે અનેક દુઃખીયાંજન સુખીયાં થઈ જશે, અને સુખીયા જન તે વળી આધિક સુખીયાં થશે.

સુખતા—હ્યાને, બહેન, ત્યારે હું તો પ્રધાનજીને કહું છું કે થોડાંક દુઃખી જનોને મહેલમાં મારી સાથે રહેવા બોલાવી મંગાવે. બહેન, ચાલો, હવે મારા બીજા ઓરડાઓ દેખાડું. (બીજા ઓરડામાં જઈને). આ મારાં લુગડાં અને ધરેણાંઓના ઓરડો છે. અને આ બધી પેટીઓ કપાંટા અને તીજેરીઓ મારા લુગડાં અને ધરેણાંઓથી ભરેલીછે. મારાં લુગડા પુષ્કળ છે માટે તમને ગમતા હોય તે તમારે પહેરવા માટે કહાડી લ્યો.

સુખતા—રાજ્યમાતા ! આટલા બધાં લુગડાં તમે ભર્યાછે તો શું કાઠ, કપડાની દુકાને હવે બંધ થઈ જવાનીછે અને કપડાં મળવાના નથી એવો ડર તમને લાગ્યોછે શું ?

સુરસુંદરી—ના. ના. બહેન. મને તો લુગડા પહેરવાનો શોખ ધણો છે તેથી આટલાં બધાં લુગડા રાખ્યાછે.

સુખતા—પણ, બહેન, તમને લુગડાનો શોખ તો ક્યારે કહેવાય કે તમે જેવાં લુગડાં પહેરો છો તેવાં લુગડાં ગરીબોને પણ નિત્યનાં પહેરાવે ત્યારે, અને તમે એકલાંજ નિત્યના નવાં નવા લુગડા પહેરો એ કાંઈ લુગડાનો શોખ કહેવાય નહીં, પણ માત્ર રૂપાળા દેખાવાનોજ શોખ કહેવાય. સૂર્યને પ્રકાશનો શોખ ક્યારે કહેવાય કે સમગ્ર પૃથ્વીને પ્રકાશથી ભરેછે ત્યારે, અને પોતે એકલો ગગનમાં પ્રકાશે અને પૃથ્વીને અંધકારમય રાખે તો એને પ્રકાશનો શોખ કહેવાય નહીં; ગુરૂને વિદ્યાનો શોખ ક્યારે કહેવાય કે શિષ્યજનને ઉમંગથી અને પરિશ્રમથી વિદ્યા-

દાન દે ત્યારે, અને નહીં કે પોતે એકલોજ પડ્યો પડ્યો વાચ્યા કરે ત્યારે; કાય-લને ટલુકાનો શોખ ક્યારે કહેવાય કે અનેક વૃક્ષે હડી હડીને અને વગડામાં અને શહેરમાં જઈ જઈને કંઠમાધુર્યથી સઘળા સ્થળને ભરે ત્યારે, અને નહીં કે એક-લડી કાઢી ડુંગરા ઉપર જઈ ટલુકા કર્યા કરે ત્યારે. અને, રાજ્યમાતા, હું તો કહું છું કે વસ્ત્રાલંકાર શરીર ઢાકવા માટે છે, તો પછી માત્ર શરીર ઢાંકવાને આટલા બધાં વસ્ત્રો નહીં હોય, કેમકે એક ઉપર બીજી સાડીને કાઢ્યે પહેરી જાણી નથી તો આટલી બધી સાડીઓ અને બીજાં લુગડાં તમે કેમ પહેરી શકવાના હતા? માટે, રાજ્યમાતા, તમે આટલા બધા વસ્ત્રો ભર્યા છે તો ભલે, પણ હું તો ધાડછું કે તમે વગર કારણના એ ભર્યા છે. અને હું તો વળી એટલું પણ કહું છું કે અપ જોટલા લુગડા રાખીને બાકીનાં લુગડા બીચારા ગરીબ લોકોને આપી દો તો સારું.

મુરમુંદરી—અહેન! આ તો તમે મહેલે પહેલી વારજ આવ્યાછો એટલે તમને નવાઘ લાગે છે કે આટલા બધા લુગડાને હું શું કરીશ, પણ તમે અહીં મહેલે રહેશો એટલે જોશો કે રોજનાં નવા નવા લુગડા લીધા વિના મને ચાલતુજ નથી.

મુજતા—તમે એક અને લુગડાં ઘણા, એવી આ તો વાત થઈ! સરિતા શું સાગરના જળ પોતામાહે બધાં સિંચવા તૈયાર થશે! દાતણની ડાળી તે શું ઘરનો મોલ બની વળીઓ અને વાસોના ભાર ઝીલવા તૈયાર થશે! ગાંડું તે શું આખા ગામને આપું અને આપું તાણી જવા તૈયાર થશે!

મુરમુંદરી—અહેન! ત્યારે એમજ કહેતો કે આ બધાં સુંદર વસ્ત્રો તમારે મને પહેરવા નથી દેવાં અને પ્રભુ મહિમાના વસ્ત્રાલંકારો મને સજવવા છે! અને, અહેન, હું પ્રભુ કીર્તનના વસ્ત્રાલંકારો સજવા તૈયાર પણ છું. અને મારા લગ્ન મારા સ્વામી સાથે થશે પછી તમે જોશો કે હું વર્ષના બે સાલવા પણ નહીં બદલીશ એવી સાદી હું થઈ જઈશ, કારણ મારા સ્વામી બ્રાહ્મણ પુત્ર છે અને એમની પાસે દ્રવ્ય નથી તો મને લુગડાં ઝાઝાં ક્યાંથી પહેરાવશે? હવે, જુવો, અહેન, આ ઉપનિષદનો અર્થ તમને દેખાડું. એ તમને બહુ ગમશે કારણકે એમાં ધર્મનું રહસ્ય ઘણું છે.

મુજતા—રાજ્યમાતા! મહાત્મા પ્રભુ ગુરુ દાન દેનારા મને મળ્યાછે, પછી મને ધર્મનાં પુસ્તકનું પ્રયોજન ધર્મના જ્ઞાન માટે ના હોય. ભિક્ષુકને દાનવીર દાતાર દાન દેનારો છે, પછી ભિક્ષુકને શેરીશેરીએ નીચ ઉચના ઘર ભિક્ષા માટે જવાની જરૂર ક્યાં રહી! ખેતરને વૃષાજળ આવી મળ્યાં છે, પછી કુવા કે નહેરોનાં જળની આવશ્યકતા તેને શાની રહી! મુંદરીના કરે સોહાસણનાં કંકણ આવી મળ્યાં છે, પછી તેણીને બાળકના રમકડામાં રાગી થવાનું કારણ શું રહ્યું! રાજ્યમાતા! શાસ્ત્રો તો શું શીખવશે કે પ્રભુજ્ઞાન બોલેલા કે લખેલા શબ્દોથી દર્શાવાતું નથી, પણ સ્વતઃ સિદ્ધ અનુભવથીજ સમજાય છે. અને એ સ્વતઃ સિદ્ધ અનુભવજ્ઞાન મને મહા પરમપૂજ્ય મહાત્મા બાપે કરાવ્યું છે. અહેન!

સંભળો. મહાત્માબાપ મહિમા હું તમને સમજાવું. તજબજાંથી માંડીને તરવર, ડીડીથી માંડીને હાથી, આણથી માંડીને જાહાંઝ, પથુપંખીથી માંડીને મનુષ્ય, દેવદેવતાઓ, એ સર્વ જાહાંઝની કૃતિઓ છે. અનાદિ. અનંત, અક્ષય, નિર્ગુણ, નિર્વાકાર, એવા વિષય ભગવાન જેનાથી વ્યાપ્ત થયા વિનાનું આ વિશ્વમાં કાંઈ છેજ નહી, તે વિષય ભગવાનમાંથી જાહાંઝ ઉત્પન્ન થયા, અને જાહાંઝે આ વિશ્વ શ્રીવિષય ભગવાનની આજ્ઞાથી ઉત્પન્ન કર્યું. વિશ્વ રૂપી અનંત લીલા ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે જીવાત્મા જે દેહધારી છે તેને વિકાસ માર્ગદારા, પોતાના જેવા પ્રતાપી અને ઐશ્વર્યવાન કરવા વિષય ભગવાને મનથી ઇચ્છ્યું. આ પ્રમાણે વિકાસક્રમ એ વિશ્વ રચનાનો હેતુ હોવાથી, જૈ મહાન આત્માઓ વિશ્વના સરજનહારનો આ હેતુ સમજેછે, તેઓ પોતાનો વિકાસ પવિત્રાઈ સત્ય તપ વિગેરે આચરણોથી કરીને, તે પછી અન્ય અજ્ઞાની જીવાત્માઓનાં રક્ષણ સુખ અને વિકાસ માટે સતત પ્રવૃત્ત રહેછે. તેવા વિશિષ્ટ આત્માઓ તે મહાત્મા કહેવાયછે. તેઓ સ્થૂળ દેહધારી હોયછે. આહા ! તેઓની મુખાકૃતિ એવી ભવ્ય હોયછે કે જાણે ચંદ્રમાની પ્રભાજ તેમનામાં ભરી હોયને ! અને આપણું મન વદન જાણે એ તેજોમય પ્રકાશમા પ્રકાશમાન થઈ જાયછે ! જાણે આપણા ચક્ષુ ઉઘડી જાયછે ! જાણે આપણું મન કાંઈ ઉચ્ચ ભૂમિકાઓનું દર્શન પામતું હોય તેવું તે એકદમ વિકસી જાયછે ! એમનાં વદનમાંથી શાંતિ અને દયાનો જે નિર્જર થાયછે તે આપણા વદનને એવો પ્રિય લાગેછે કે જાણે આપણા સઘળા ઉત્પાત, પરિતાપ, વિતર્ક, તેજ ધડી નષ્ટ થઈ જાયછે ! અને આપણે જે કથીર હોઈએ છીએ તે કુન્દન બની જઈએ છીએ ! એઓ સ્થૂળ દેહ ધારણ કરી દુઃખી જનોનું સાંત્વન કરવામાં તત્પર અને પ્રવૃત્ત રહેછે, અને જ્યારે એવા એક મહાત્માએ મને એમનાં મંગળ દર્શન દીધા સારેજ મેં એમના માટે જાણ્યું. અને તમે પણ દુઃખી જનની સેવાના પંથ પસંદો તો તમને યોગ્ય પાત્ર પ્રાણી તમને પણ એમનાં દિવ્યદર્શન એ ગાર્ગ્ય મહાત્મા સ્થૂળ દેહમા દેશે

સુરસુંદરી—હું દીન જનોની સહાયતામા હવેથી રહીશ અને ગાર્ગ્ય મહાત્માના દર્શનની ભાગ્યશાળી થવા પ્રયત્ન કરીશ. પણ, બહેન, એ મહાત્મા બાપે તમને ધર્મનું જે કાંઈ જ્ઞાન દીધું હોય તે જરા મને કહી સંભળાવો. આ પછે ધર્મજ્ઞાનમાં મને અત્યંત પ્રીતિ થઈછે.

મુખતા—ધર્મી થવું એટલે દુઃખી જનના દુઃખ દૂર કરવા. એજ પરમધર્મ છે. પ્રભુજી કહેતા નથી કે મને પૂજો અને હું તમને સુખી કરીશ. આપણે સંસારી પામર મનુષ્ય જીવાત્માઓ પ્રભુજીનું શું આરાધન કરી શકવાનાં હતાં ? પ્રભુજીનું પૂજન કરનારા તો લાખો વર્ષની સમાધિ ચઢાવી રહેનારા અસંખ્ય મહર્ષિઓ છે. પ્રભુજી તો કહેછે કે તમે દુઃખીનાં દુઃખો દૂર કરો એટલે તમે તમારા માટે સઘળો ધર્મ પરિપૂર્ણતાએ પાળ્યો અને માફ આરાધન પણ કર્યું. આપણે સઘળા જીવાત્માઓ એકજ અંગતા જુદા જુદા અવયવો છીએ.

હવે કહો કે હાથ સલામત અને બળવાન હશે, પણ પગ ભાગેલો હશે તો મનુષ્ય સુખી થઈ શકશે ? માટે શરીરનો પ્રત્યેક અવયવ નિરોગી અને બળવાન હોય તોજ શરીરને ખરી સુખાકારી છે; તેમજ સકળ જીવાત્માઓ દુઃખથી મુક્ત હશે તોજ અમુક એક વ્યક્તિ પણ સંપૂર્ણ સુખી થઈ શકશે. વળી, બહેન, તમે ધારતા હશો કે તમારા દ્રવ્યના બળથી તમે આત્મા કરીને ખીજાઓ પાસે દુઃખીઓની સેવા ચાકરી કરાવશો તો તે પણ દુઃખીની સેવા તેમજ કરેલી કહેવાશે, પણ તેમ ધારશો નહીં. દુઃખીના દુઃખથી દાઝવા તો તમારે તમારી જાતને દુઃખીની સેવામાં અર્પણ કરવાની છે, તમારે પોતે દુઃખીયાંનાં ઘર જવાનું છે, તમારા હાથે ભૂખ્યાને ખવડાવવાનું છે, તમારા હાથે માદાની જાતન કરવાની છે, તમારા હાથે અજ્ઞાનીને જ્ઞાની કરવાના છે, અધમને સદ્ગુણી કરવાનાં છે; કુંકમાં, તમારા સર્વ સુખનો ત્યાગ કરીને દુઃખીના દુઃખ ટાળવામા તમારે જાતે પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે.

સુરમુંદરી—હા. હા. બહેન, હું મારા સઘળાં સુખ ત્યાગ કરી દુઃખીજાતની સેવામા સદાની તત્પર રહીશ, પણ એ સઘળું એક ફેરાની દૃ મારા રૂપિપુત્ર સાથે પરણી જતું પછી.

સુખતા—રાજ્યમાતા ! દુઃખીની સેવામાં પતિનો પ્રેમ ક્યા લાવી મુક્યો ? ગોળ પછડાં સાથે ઉભા મોભને સર્વંધ શું ! ખનરમા અન્નના પાકની વૃદ્ધિ કરનારા ખાતરને શોભાના સ્ફાટિક મણિ સાથે સર્વંધ શું ! ગાયનના તાલ સાથે ખાડિયોનાં સાંમેલાંના ધમકારા સાથે સર્વંધ શું !

સુરમુંદરી—બહેન ! તમે મારા રૂપિપુત્ર સ્વામી માટે આ પ્રમાણે ના બોલશો. એમણે કાંઈ તમારું બગાડયું નથી કે એમના વિરુદ્ધ તમારે આ પ્રમાણે કાંઈ બોલવું પડે. અને તમે એમને જોયા પણ નથી કે તમે કહી શકો કે એમનું નામ અને એમની વાત વારે ધડીએ મારે કહાડવા જેવું કાંઈ નથી. 'બહેન' એ તો એવા શાણા, સુંદર, સદ્ગુણી અને જ્ઞાની છે કે તમે એમને જુવો તો કહેશો કે ભગવાને બહુ મહેનત લઈને એમને ઘડ્યા હશે, અને વળી કદાચ તમારા મનમા વિચાર પણ આવશે કે આવો પતિ આ ભવમા મને પણ મળ્યો હોત તો સાઈ.

સુખતા—બહેન ! તમારા ભાવી પતિ તમારા મન વચ્ચા એટલે જગતની સઘળી સ્ત્રીઓનાં મન વચ્ચા એવું કાંઈ હોઈ શકેજ નહીં. રૂપિપુત્ર વિરુદ્ધ એક પણ અન્યાયનો અક્ષર કહું એવી હું મૂર્ખી નથી. માફ તો એટલુંજ કહેવુંછે કે કલુષિત પ્રેમને તમે તમારા ઉપર આટલી બધી સત્તા સ્થાપવા દીધીછે એ તમે મોટું કર્યુંછે. કલુષિત પ્રેમને આ પ્રમાણે આધીન થવું એ કેાઈ પણ સન્નારીનું અને અવશ્ય કરીને રાજ્યપુત્રીનું ભૂષણ નથી. સૂઠનો ગાગડો લઈને ગાધી થવું એ મિથ્યા ભ્રમ છે; પાપાણમાં દર્પણ દેખવું એ ભ્રાંતિ છે; ખાડાખડીયાવાળી ભૂમિમાં ઉંચે ચડવા માટેની પગથિયાંવાળી નિસરણી નિરખવી એ નિરર્થક સંતાપ છે. રાજ્યમાતા ! હું નથી કહેતી કે એ રૂપિપુત્ર સાથે તમે લગ્ન કરશો નહીં અને કુંવારાં

રહેશે. એ રૂપિયુત્ર સાથે તમે સુખેથી લગ્ન કરો. પરંતુ સાચી પત્નીનો નિજ પતિ પ્રતિનો પ્રેમ તમે જે પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ કરો છો તેવો નથી. સાચી અને સમજણી પત્નીનો નિર્ભળ પવિત્ર પ્રેમ તો શાંત, વિચાર પૂર્વક, સ્વસ્થ, અને આનન્દમય, હોય છે. પતિ દૂર હોય કે પાસે હોય પણ પત્ની તો તેણીના પોતાના અગાધ પ્રેમના દૂરબીનથી પોતાની સમીપજ તેને જીવે છે, અને ન કરે નારાયણ અને પતિ પરલાકવાસી થયા હોય તોપણ વિવેકી પત્ની તો તેમની સાથે પોતાના હૃદય મંદિરમા હમેશ માટે રાસક્રીડા કરે છે. પતિના વિયોગથી જે પ્રેમ વિવ્હળ નથી બનતો, પરંતુ પ્રભુની ઇચ્છાને આધીન થઇને શાંત મનથી પતિનું મનન હૃદયમા કરે છે, તેજ પત્નીનો નિજ પતિ પ્રતિનો સાચો અને શાશ્વત પ્રેમ છે. અને, રાન્યમાતા, મારે કહેવું પડે છે કે પતિ ઉપરનો આ તમે જે પ્રેમ પ્રદર્શીત કરો છો તે હું વર્ણવું છું તેવો નિશ્ચળ પ્રેમ નથી અને ખોટો પ્રેમ છે. તમને અને તમારા પતિને એકીને અહિતકારી એવો આ તમારો પ્રેમ છે.

સુરસુંદરી—(જરા કાંધયુક્ત અને નિરાશ થઈ જઇને). મારા સ્વામી રૂપિયુત્ર ઉપરનો મારો પ્રેમ ખોટો કહેનારા તમે પોતેજ ખોટા છો, એમ કહ્યા વિના મને ચાલતું નથી. અને, બહેન, હું તો એટલુંજ કહીશ કે તમારા આવા વિચારો દર્શાવી તમે તમારું કહાપણ ધૂળમા મેળવ્યું છે.

સુખતા—રાન્યમાતા ! હું જાણું છું કે મારા વચનો તમને અત્યંત અપ્રિય લાગવાજ જોઇએ, પણ તમે મને તમારી સાથે લાગ્યાં છો, અને તમે મારી ઉપર માયા રાખો છો, તો મારી ફરજ છે કે તમારી કામક ભૂલ હોય તે મારે તમને દેખાડવી. અને, રાન્યમાતા, જો તમે મારી સલાહથી દુભાતા હોવો તો આપનો મહેલ છાડી આપની પાસેથી ચાલી નીકળવાની મને રજા આપશો.

સુરસુંદરી—બહેન ! મારાથી કાંઈ ખાતું વચન બોલાઇ ગયું હોય તે માટે તમે મનમાં ઓછું લાવશો નહીં. મારી પાસેથી હું તમને કદી ચાલી જવા નહીં દેવું. હું તો એટલુંજ કહું છું કે મારા ભાવી પતિ ઉપરનો મારો પ્રેમ સાચો છે અને તેને તમે ખોટો નહીં કહેશો.

સુખતા—રાન્યમાતા ! હું જે કહું છું તે હું વધુ સ્પષ્ટ રીતે તમને સમજાવીશ તો તમને ખરું લાગશે. સંસારમાં જીવે ગનગમતો પતિ પ્રાપ્ત થવો મહા દુર્લભ છે. માત્ર પતિપતિ કરવાથી મનનો મહેશ્વર મળી જતો નથી. શાસ્ત્રમાં અનેક દ્રષ્ટાંતો આપવામા આવ્યા છે તેના સાર કહાડતા માલમ પડે છે કે જીવે પોતાના ઇચ્છિત પતિને પ્રાપ્ત કરવાનો એકજ માર્ગ છે, અને તે દારૂ તપ છે. પાર્વતીને જ્યારે શિવજીને વરવા ઉઝ ઉત્કંઠા થઈ ત્યારે પાર્વતીએ દેવું ઉઝ તપ આચાર્યું તે સાંભળો. પાર્વતીનો મહા માગણિક જન્મ જ્યારે થયો ત્યારે તેણીના જન્મ નિમિત્તે પૃથ્વીમાં સર્વત્ર પરમ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. તે શુભ પ્રસંગે સ્વર્ગવાસી-ઓનાં સુખ સમાન નર્કવાસીઓને પણ સુખ પ્રાપ્ત થયું; સૂર્ય ચંદ્રાદિ જ્યોતિ-

ગંભીર તોજ વૃદ્ધિ પામ્યું; ઇંદ્રાદિ દેવેનાં ઉરમાં અપારમિત આનંદ ઉદ્ભવ્યો; દિશાઓ દેદિપ્યમાન થઇ, મહાત્માઓની દીર્ઘ કાળ પર્યતની તપશ્ચર્યા સફળ થઇ. એવાં એ ભાગ્યશાળી સ્ત્રી હતી. જેનું આવું અહોભાગ્ય તેનું આપણે સુ વર્ણન કરી શકીએ ! પાર્વતીનો જન્મ થયા પછી ઇંદ્રે નારદજીને બોલાવીને વિનવ્યા કે દેવેનાં સુખ માટે આ પાર્વતીના લગ્ન શિવજી સાથે થાય તે માટે તમે ઉદ્ધમ કરો. નારદમુનિના મન આ વાત વસી અને તેણીના પિતા હિમાલય પાસે સત્વર ગયા. હિમાલયે તથા તેમની સ્ત્રી મેનાએ નારદમુનિને પૂર્ણ સત્કાર કર્યો. માતપિતાએ પછી પાર્વતીને આ રૂપિ મુનિનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવવા કહ્યું. પાર્વતી ચંચળ વૃત્તિના હોવાથી પ્રથમ તો માતપિતાની આજ્ઞાની અવગણના કરી, પણ પુનઃ એ આજ્ઞાનું કથન તેમની માતા તરફથી થતાં તેમણે રૂપિમુનિના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું, જેથી રૂપિમુનિ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. પછી પોતાની પુત્રી ઉપરના વહાલભાવ પરત્વે, એ માતપિતાએ પોતાની પુત્રીના વદન ઉપર જે ચિન્હો હતાં તે ઉપરથી તેણીનું ભાવી કક્ષી સંભળાવવા નારદજીને વિનવ્યા. સારે નારદજી બોલ્યા કે પાર્વતીનો પતિ હજી જન્મ પામ્યોજ નથી. આ શબ્દોનો પૂરો અર્થ નહીં સમજવાથી હિમાલય તથા મેનાના મન વિંચ અત્યંત ખેદ ઉત્પન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યાં: “ સંસારમાં સ્ત્રીને સારો પતિ અહોભાગ્ય થયોજ પ્રાપ્ત થાયછે, પણ દુષ્ટ પતિ પ્રાપ્ત થવો એ પણ તેણીનાં સહભાગ્ય હોય તોજ શક્ય છે, તો પાર્વતીનો પતિ જનમ્યોજ નથી, તો એ તેણીનાં કેવાં હીણ-ભાગ્યની વાત અમારે સમજવી. ” ત્યારે નારદરૂપિ તે માતપિતાના ખેદનું નિવારણ કરતા કહેવા લાગ્યા: “ મેં જે કહ્યું તેના અર્થ એ નથી કે પાર્વતી આ ભવમાં પતિ વગરની રહેશે, પણ માફ કરો તો એ છે કે આ વિશ્વના સરજનહાર જે અનાદિ અને અનંત અને જે જન્મમરણરહિત છે, એવા શિવ સાથે પાર્વતીના લગ્ન થશે, અને શિવ તો અનાદિ કાળથી જન્મેલા છે અને હમણા કાંઈ જનમ્યા નથી. ” આ ખુલાસાથી માતપિતાનાં મનમાં આનંદ રેલછેલ થઇ ગયો. પછી નારદજી પાછા ઇંદ્ર પાસે જતાં ઇંદ્રને કહ્યું કે શિવ સરખા તપસ્વી યોગીને તપમાથી સુકાવી પાર્વતી સાથેના લગ્નમાં જોડવા માટે જે કાર્ય તમારે કરવાનું છે તે એ છે કે કામદેવ પાસે શિવજી ઉપર મોહનબાણ છોડાવી, શિવજીને પ્રેમદગ્ધ કરવા. ઇંદ્રના આગ્રહથી કામદેવે તે કાર્ય હાથ ધર્યું, અને હિમાલય ઉપર શિવજી જ્યાં તપ કરતા હતા, ત્યાં જઈને શિવજીનાં કર્ણરંધ્રમાં થઈને તેમનામાં પ્રવેશ કર્યો. પરિણામે શિવજીનું તપ ડગ્યું, અને તે થકી ઉદ્ભવતી કામવિકાર ઉર્મા પરત્વે તેમને પૂર્વના ભવની તેમની પત્ની જે દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી હતી અને જેણે આ ભવમાં હિમાલયની પુત્રી થઈને જન્મ લીધો હતો, તેનું પ્રેમયુક્ત સ્મરણ સ્પર્ધુ, અને પાર્વતી આ ભવમાં જે પાર્વતીનાં સ્વરૂપમાં જન્મ પામ્યાં હતાં તે પૂર્વના જન્મની દક્ષ પુત્રી તરીકે શિવજીની સમીપ મનોમયસૃષ્ટિમાં આવી ઉભાં. અને પોતામાં ઉદ્ભવેલી આ કામ-વાસનાનું જ્ઞાન શિવજીને તુરત થયું અને તે દૂર કરવા પોતાનાં તપોબળથી

તેમણે યોગમાયા ઉત્પન્ન કરી, અને તે યોગમાયા થકી કામદેવ બળવા લાગ્યો, અને શિવજીનાં શરીરમાંથી તે બહાર નીકળી ગયો, પણ બહાર આવ્યા પછી તેણે શિવજી ઉપર મહા પ્રયત્ન મોહનબાણ છોડ્યું. પોતે સર્વ ચરાચર જીવના પ્રભુ છતાં કામની પીડાથી આ પ્રમાણે પોતે તપમા વિદ્ન પામેછે, એવા વિચારથી તેમને ક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો, અને તે ક્ષોભ થકી તેમને ક્રોધ પ્રગટયો, અને તે ક્રોધાગ્નિથી એમનું ત્રીજું નેત્ર અગ્નિથી ઝડળી રહ્યું. એ નેત્રનો તાપ પ્રલય કાળે સર્વ જગતનો સંહાર કરવા સમર્થ હોવાથી, કામ એ તાપમાં તત્કાળ બળી ભસ્મ થઈ ગયો. કામની આ રતિને પતિનાં મૃત્યુની જાણ થતાં શિવજી પાસે રડતી રડતી ગઈ અને તેમને આરધવા લાગી: “લકતજનો ઉપર પ્રીતિ રાખનારા એવા તમે વિશ્વમા પ્રસિદ્ધ છો. જગતનો સંહાર કરનારા કાળ રૂપ હોવા છતાં, સર્વના મન તમે અતિ પ્રિય છો. આપને કાળ તથા ત્રિગુણ બાધ કરી શકતા નથી, એવા સ્વયં: પ્રકાશ, અનંત રૂપ શિવજીને હું પાપે પડું છું. આપની કૃપાથી મારા સ્વામી કામદેવ પાછા સજીવન થાય અને હું મોહાસણ બની સુંદર સ્વરૂપ અને સત્કૃતિ ભોગવતી થાવું એટલું મને વરદાન આપવા કૃપા કરો.” શિવજીએ પ્રસન્ન થઈ તેણીને ઇચ્છિત વરદાન આપ્યું જેથી પોતાનો પતિ સત્વર પ્રાપ્ત કરવા તેણી હિમાચળનાં એક સ્થળમા તપમા પ્રવૃત્ત થઈ. હવે નારદજીની ઇચ્છાનુસાર પાર્વતીનું લગ્ન શિવજી સાથે કરાવવા તેણીના પિતા તેણીને લઈને શિવના આશ્રમે જવા નીકળ્યા હતા, ત્યારે માર્ગમા તેમણે કામની આ રતિને પતિના વિયોગથી તપમા વિલાપ કરતી જોઈ. તેણીની આવી દુઃખી સ્થિતિ માટે હિમાલયે પ્રશ્ન કરતા તેમણે જાણ્યું કે તેણીના પતિને શિવજીએ ક્રોધાવેશમા પ્રેરાઈને બાળી ભસ્મ કર્યો હતો. રતિની આ હઠીકતજાણી તે હિમાલય તો શિવજીના મહા ક્રોધી સ્વભાવથી ત્રાસ પામ્યા અને પાર્વતીના લગ્ન તેમની સાથે નહી કરવાનો વિચાર કરીને પાર્વતી સંગાથે પાછા પોતાના મુકામે જવા વિચાર્યું. પાર્વતી તો શિવજીનાં પૂર્વ ભવનાં પત્ની હતા એટલે શિવજી પ્રતિ એમના ઉરમા દ્રઢ પ્રીતિ વસેલી હતી તેથી પોતાના પતિથી હિમાલયને વિમુખ થતા જોઈ તેણી મહા ખેદ પામી, અને મર્યાદાનો લોપ નહી થાય તે માટે તેણીની સખી ધ્વારા તાતને તેણીએ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો કે જો શિવજી પ્રાપ્ત નહી થશે તો આ ભવમા તેણીના આ દેહનું તેણીને કાંઈ પ્રયોજન રહેશે નહી. અને કોટિ પ્રયત્ને એ પતિ પ્રાપ્ત કરવા ઉઘ્ર તપ આચરી એ પતિ પ્રાપ્ત કર્યા વિના તેણી નહી રહે. ત્યારે તેણીના તાત તેણીને સમજાવવા લાગ્યા કે તારું શરીર સુકોમળછે, તારાથી તપનું કષ્ટ સહન નહી થઈ શકશે, અને તપ સફળ નહી થશે, અને એ પ્રમાણે તપ અફળ જતા શિવ પતિની પ્રાપ્તિ નહી થશે. આ પળે આકાશવાણી થઈ કે આ પાર્વતી સર્વ લોકના મનોરથો સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે તે પોતાનો મનોરથ પોતાનાં તપોબળથી સિદ્ધ નહી કરશે એ અસંભવિત છે. આવી આકાશવાણી સાંભળતાં હિમાલય પોતાની પુત્રીને ત્યાં તપ કરવા મુકી જઈ એકલા પોતાના મુકામે ગયા. પછી પાર્વતીએ ઉઘ્ર તપ આરંભ્યું, અને

તેમા એટલા નિમગ્ન થઇ ગયા કે વસ્ત્રાભુષણો પણ ત્યાગ્યાં અને પાદગાંતું ભક્ષણ કરીને સો વર્ષ તપમા ગાળ્યા, અને સો વર્ષ વાયુ આહાર કરીને રહ્યાં. જ્યારે તેમનાં તપના અગ્નિથી પ્રાણી માત્ર બળવા માંડ્યા ત્યારે ઇંદ્રે સપ્તરૃષિઓને વિનવ્યા કે તપના ભંડારરૂપ આ પાર્વતીનો મનોરથ સિદ્ધ કરવા તમે સમર્થ છો તો તેણીની ઇચ્છા તમે પૂર્ણ કરો. ઇંદ્રની આ વિનંતીથી સપ્તરૃષિઓ પાર્વતી પામી ગયા અને શિવ પ્રતિના તેણીના પ્રેમભાવની ખાતરી કરવા તેણીને કહેવા લાગ્યા: “શિવ તો નિરંતર નગ્ન રહેનારા અવધૂત જેવા છે, ભૂત પિશાચાની મૈત્રિમા સધળો વખત ગાળેછે, તો એમનાથી તને કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી.” સપ્તરૃષિઓનાં આ વચ્ચેનો ભાવાર્થ પાર્વતી નહીં સમજેલા હોવાથી તેણીનાં નેત્ર ક્રોધથી રાતા થયા અને પ્રયંત્ર સ્વરથી ઉત્તર વાળ્યો: “આવા અધર્મિન શબ્દો અને અર્થનો ઉચ્ચાર કરવા તમે શું અહીં મારી આગળ આવ્યાછો! હું મૂર્ખા છું, હું હકીલી છું, અને પ્રેમમાં પણ હકીલી છું, તેથીજ શિવજી પ્રતિના પ્રેમમાં દુરાચલ કરી રહીછું. પણ, તમે જ્ઞાના સરખા જ્ઞાની થઇને જગતના ગ્રામી શિવજીનેજ ગારામર બાળુતા નથી, ઝોળખતા નથી, અને આવા વિપરિત વચ્ચેના કહેાછો, એ શું! આકાશ, અગ્નિ, વાયુ, જેની પ્રતિમાઓ છે, સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ જેનાં દિવ્ય નેત્રો છે, જેની આજ્ઞાને આધીન જગતના સકળ કાર્યોનો પ્રવાહ ચાલેછે, એવા શિવજીને હું તો પત્ની તરીકે શરણે ગયેલીછું, અને મારા એ દ્રઢ મંકલ્પમાં ડગાવવા તમે સમર્થ નથી, પછી ભલે તમે અહીં થોભો કે ચાલ્યા જાવો.” પોતાના સ્વામી પ્રતિ તેણીનો આ પૂજ્યભાવ જોઇને સપ્તરૃષિઓએ તેણીનું આશ્વાસન કરતા કહ્યું: “માત્ર તારા પતિ પ્રતિના પ્રેમની પરીક્ષા કરવા શિવજી પ્રતિકુળ અમે વચ્ચેના ઉચ્ચારો છીએ, અને તું શિવ પતિને અવશ્ય પામીશ.” પછી સપ્તરૃષિઓ ત્યાથી ચાલી નીકળી શિવજી પાસે ગયા અને તેમને વિનવી કહેવા લાગ્યા: “દૈત્યોનો રાગ તારકાસુર દેવોને અત્યંત પીડેછે અને તેનો નાશ કરવા માટે તમારાં અંશભૂત પુત્રની આવશ્યકતા છે, તો હિમાલયની પુત્રી પાર્વતી જે તમારા પ્રેમ કાળે તપોનિધિ બનેલીછે તેનો કર ગ્રહણ કરવા અનુગ્રહ કરો. આ પ્રકારે જો તમે દેવોના થતા સંહારને નહીં અટકાવો તો તમારી તપશ્રય્યાં નષ્ટપ્રાય થશે, અને તમે દયા દીલે નહીં ધરશો તો સુજન્મો તમારો યશ કેમ ગણે? અને માત્ર દેવકાર્યોએ અમારી આ વિનંતિ છે તો તે માન્ય કરી કૃતાર્થ કરો”. સપ્તરૃષિઓની આ વિનંતિ સાંભળીને શિવજીએ તે માન્ય કરી, અને તેઓએ માંગળિક સમાચાર પાર્વતીને કહી સંભળાવ્યા, જેથી તેણી પિતાનાં ધર પાછી વળી. અને સપ્તરૃષિઓના કહેવાથી હિમાલય પોતાની પુત્રી શિવજીને આપવા નીકળ્યા. અને પાર્વતી શિવજીને પામ્યાં. આ પ્રમાણે મહા ઉગ્ર તપ થકીજ પાર્વતી પોતાના પ્રિય પતિને પ્રાપ્ત કરી શક્યાં. તો, રાજમાતા, માંડે કહેવું એટલુંજ છે કે રૂપિપુત્રને સ્વામી તરીકે પામવા તમે આ પ્રેમની લવરી છોડી દઇ તપ આચરો.

સુરસુંદરી—હવે પ્રેમ લવરીનો એક અક્ષર હું નહીં ઉચરીશ, પણ, તમે મારી એક

વિનંતિ માન્ય કરો, અને તે એજ છે કે તમે મહેલથી મારી પાસેથી ચાલી જવાનું હવે ફરીથી બોલશો નહીં કે કરશો નહીં. જે તમે મહેલથી ચાલી જશો તો હું પણ મહેલ છોડીને તમારી પાછળ પાછળ આવીશ. મહેલ માળીયાં, તાત, બ્રાત, અને રૂપિયુત્ર સ્વામી, સર્વ સર્વ તજીશ પણ તમારાથી છૂટી નહીં પડું. (રડી પડેછે).

સુખતા—રાજ્યમાતા ! હું તમારી પાસેથી નહીં ખસું, તમે શાત થાવો.

સુરસુંદરી—તમે મારી પાસે રહો એટલુંજ મને જોઈતું હતું, અને તમે મારી પાસે રહેવા કહો છો તો મને પરી શાંતી વળી છે. પણ, બહેન, મને કહો કે સ્વામી પ્રાપ્તિ માટે હું તપ કરવા ક્યાં વનમા જવું ?

સુખતા—રાજ્યમાતા ! તમારે વનમા કે ક્યાંયે તપ કરવા જવાની જરૂર નથી. દુઃખી જનોની સેવામા પોતાનું તન મન ધન સર્વસ્વ અર્પણ કરવું એજ વિદ્ય અને પરમ તપ છે. માટે મેં તમને પ્રથમ કહ્યું તેમ તમારા મહેલે દુઃખી જનોને લાવીને તેમનાં દુઃખો દૂર કરો.

સુરસુંદરી—તે પ્રમાણે તો હું આ પળથીજ વ્રત લેવુંછું.

સુધન્વા—(આવતા). રાજ્યમાતા ! આપ હમણાંજ આવ્યા તેની ખબર મને મળી અને તુરતજ આપની સેવામાં આવ્યોછું. પૂજ્ય તાતજી, પૂજ્ય બાપ, સર્વ ખુશીમાં છેને ?

સુરસુંદરી—જગતશેષ ! જગતની લીલામાં તો સુખદુઃખ સંગાથે રહેલાંછે. તાતજી ખુશીમાંછે અને દલગીરીમાં પણ છે, એ કહેવુંજ સત્ય છે. તાતજી ખુશીમાં છે કારણકે બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરેછે, અને દુઃખી પણ છે, કારણકે ત્રસદસ્યુ બાપ મન્યાન હર્યોગીના આશ્રમે હર્યોગાબ્યાસમાં વળ્યાછે, અને હર્યોગ કાષ્ઠ હિતકારી નથી. તમે પોતે તો ખુશીમા છોને ? અને, આ મારી સાથે સુખતા બહેન છે એ તો મને માર્ગમા બેગાં થયાં અને મારી વિનંતિ માન્ય કરીને મારી સંગાથે રહેવા અહીં આવ્યાછે. આ બહેન કાષ્ઠ વિરલાં અલૌકિક બાપ છે એટલુંજ એમના સર્ગંધમા હાલ હું તમને કહીશ. હું જરા કુશાંબને બોલાવું. (બાબુએ). કુશાંબ ! કુશાંબ !

સુધન્વા—(સ્વગત). આ સ્ત્રી તો રાજ્યમાતા કહેછે તેમ કાષ્ઠ દેવલોકની પુત્રી છે ! મારા છોકરાની મા મરી ગઈછે તો જે આ સ્ત્રી એ જગ્યા પૂરે તો મારાં સુખને પાર રહે નહીં ! છોકરાને શીખવવાના બદાને એમને મારાં ઘર મોકલવા રાજ્યમાતાને કહું, અને એ બાપ ઘર આવતી થાય તો પછી ધીમે ધીમે હું તેણી આગળ લગ્નની વાત કહાડું. (રાજ્યમાતાને). રાજ્યમાતા ! આપ કહો છો તેવાં અલૌકિક આ બાપ છે. અને આ પળે મને સ્વાભાવિક વિચાર આવેછે કે ઇશ્વરે એકજ પુત્ર મને દીધોછે, તો તેનાં મન ઉપર નાનપણથી આ બાપના હાથના સંસ્કાર પડ્યા હોય તો મારાં મૃત્યુ પછી એ પુત્ર મારી કીર્તિ ઉજવળ કરે. માટે જે આ બાપને મારા છોકરાને શિક્ષણ આપવા અડધો કલાક કે કલાક મોકલવા કૃપા કરો, અને એ બાપ આવવા કૃપા કરે, તો બહુ ઉપકાર થશે.

સુરસુંદરી—મારા તાતજીનું આખું રાજ્ય શું, કે સકળ વિશ્વનું રાજ્ય, કોઈ મને આપે તોપણ હું મારાં આ બહેનને એક ઘડી પણ મારાથી છૂટાં થવા નહીં દેવું. પણ તમારી ઇચ્છા આગળ હું લાચાર છું, અને તમારા કાળે હું મારાં બહેનથી દિવસમાં અડધો કલાક છૂટી પડીશ. (સુખતાને). બહેન ! મારા તાતજીનાં રાજ્યના આ એક મૂખ્ય સ્થંભ છે. તાતજીને એમનો ઘણો આધાર છે, એમ કહું તો ચાલે. પોતે મહા ગુણીજન છે. ધર્મનું પાલન સંપૂર્ણ રીતે કરનારા છે. પ્રભુજીએ પુત્ર સંતાન એમને દીધું છે. એજ એમનું સર્વસ્વ છે. એ પ્રિય બાળના ઉત્કર્ષ માટે એમની ઇચ્છાનુસાર એક અડધો કલાક દિવસમાં એ બાળનાં શિક્ષણ માટે પરિશ્રમ લેશે તો હું ખુશી થઈશ અને સુધન્વા શેઠ પણ ઘણા આભારી થશે.

સુખતા—રાજ્યમાતા ! જનસેવા એ મારી દિક્ષા છે. બાળકને જ્ઞાન દેવું એ પણ જનસેવા છે, તો જગતશેઠની ઇચ્છાનુસાર તેમજ તમારી ઇચ્છાનુસાર હું એ બાળકનાં શિક્ષણ માટે જગતશેઠનાં ઘર જઈશ.

સુધન્વા—(સુખતાને). બહુ કૃપા કરી છે. (સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! આપનો ઉપકાર પણ હું જેટલો માનું તેટલો થોડો છે.

સુરસુંદરી—જગતશેઠ ! કાંઈ ઉપકાર જેવું છેજ નહીં. (કુશાંબ આવે છે. તેને). કેમ ભાઈ ક્યાં હતા ?

કુશાંબ—(ઉંઘમાંથી ઉડવાનો ડોળ કરીને). રાજ્યમાતા ! આ પગને મેં પંપાળ્યો છે તે જરા જરાકમાં થાક ચઢ્યો છે કરીને ઉઘી જવાનું કરે છે, તો મેં જાણ્યું લાવ જરી ઉંઘી જવું અને એ પગની મરજી સાચવું.

સુરસુંદરી—ઉંઘી ગયા હતા એ તો સાઈં કર્યું. મારે તો કહેવાનું તમને એ હતું કે આપણે અહીં મહેલે બીચારાં ગરીબ દુઃખીજનોને બોલાવવાનાં અને રાખવાનાં છે તો તમે જરા જઈને એવાં દુઃખી માણસોને બોલાવી લાવો.

કુશાંબ—રાજ્યમાતા ! ગરીબ લોકોને બોલાવવા જવાનું તો મને કેમ ફાવશે ? હું તો કહો તો મોટા રાજ રજવાડાઓમાં જવું અને તેમની સંગાથે ખુરશી ટેબલ ઉપર બેસીને વાત કરી આવું. પણ આ ગરીબ લોકો સંગાથે તો વાત કરનાંજ મને શરમ આવે છે.

સુરસુંદરી—જા, ભાઈ, જા. આવી ઠાલી મોટાંજ ના રાખ. હવે તો હું અહીં ગરીબ દુઃખી લોકોને રાખવાની છું એટલે તારે એ લોકો સાથે રહેવું પડશે. જરા પ્રધાન-જીને મોકલ તો.

કુશાંબ—હા, મોકલું. (જાય છે. જતાં. સ્વગત). આ સાળાં માંદલા મડદાંઓને મહેલમાં બાલવાનું આ સુખતાએ કર્યું હશે ! એને મહેલેથી કહાડવી નહીંતો કુશાંબભાઈ તમારે મહેલેથી નીકળવા વખત આવ્યો જાણો. એને શી યુક્તિથી કઢાય ! (જાય છે).

સુરસુંદરી—(સુધન્વાને). આ કુશાંબ તો બહુ રમુજ છે. હું એની બોલીથી એવી રાજ થાવું છું કે માઈં સઘળું દુઃખ તેટલો વખત ભૂલી જાવું છું. જગતશેઠ ! મને દુઃખ તો

શું હોય ! પણ મને દુઃખ એકજ છે અને તે એ કે રૂપિયુત વૈશાલની હું પત્ની થઈ નથી. એ રૂપિયુત ખુશીમાં તો છે ?

સુધન્વા—રાજ્યમાતા ! એ રૂપિયુત તો મારા હજીવ છે, એમ કહું તો ચાલે. મારી સઘળી સમૃદ્ધિ એમના પ્રતાપથીજ છે, અને એ ગયાછે ત્યારથી મારી સઘળી સમૃદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગયેલી સમજાવું.

સુરસુંદરી—રૂપિયુત ક્યાં ગયા છે ?

સુધન્વા—કોઈને ખબર આપ્યા વિના, અને માત્ર મનેજ વાત કરીને, ક્યાંના ક્યાં નીકળી પડ્યા છે ! એ તો મેં રાત દિવસ દેશોદેશ મારી પેઢીના માણસોને લખ્યું છે કે એમની ભાળ કહાડે પણ કોઈને એમની ભાળ હજી મળી નથી.

સુરસુંદરી—(નિશ્વાસ અને હાય નાખીને). રૂપિયુત સ્વામી ! ક્યાં ચાલી ગયા ! આપે આમ શું કરવા કહું ! મને મારવાજ ધાર્યું શું ! તમે જ્યાં હોવો ત્યાં તમારી રક્ષા પ્રભુજી કરજો. હું તો હવે મુવેલીજ છું.

સુધન્વા—(ગભરાઈ જઈને, મોટા સ્વરથી વૈદને બોલાવતાં). અરે વૈદ છો કે ? ઝટ આવો. ઝટ આવો. અરે કુશાંબ પણ મુવેલો કે નહીં ! (સુન્નતાને). કેમ કરીશું હવે ?

સુન્નતા—(સુરસુંદરીને પંખો નાખતાં). તમે ગભરાશો નહીં. (સ્વગત). મારા મહાત્મા બાપ ! જો હું પુત્રી તમને વહાલી હોતું તો મારાં આ રાજ્યમાતાને સત્વર સાવધ કરો.

સુરસુંદરી—(સાવધ થતાં. સ્વગત). રૂપિયુત ! તમે છેવટ મને તરછાડી ! હશે. તમે સુખી રહેજો. (સુન્નતાને). 'બહેન' હું તો કાઠ બેલાન થઈ ગઈ હતી ! હવે ભાનમા આવીશું. હવે કાંઈ પંખોખંખો ના નાખશો. (સુન્નતાના હાથમાંથી પંખો લઈ લેશે. સુધન્વાને). જગતશેઠ ! તમે પણ ખીચારા બહુ ગભરાઈ ગયેલા લાગો છો !

કુશાંબ—(વૈદને લઈને આવતાં. વૈદને). દોડાને. તમારા પગ મારી પેડે ભાગી તો નથી ગયા ? રાજ્યમાતા તમને બોલાવે છે તે શું નથી સાંભળતા ?

સુરસુંદરી—ના. ભાઈ ના. વૈદને, દોડાવીશ નહીં. મારા જીવને સાફ છે. (સુધન્વાને). ખીચારા આ કુશાંબને મારા માટે કેટલી લાગણી છે !

કુશાંબ—(હાથવાનો ડોળ કરીને). વૈદ ક્યાં મહેલમાં ભરાઈને ઉઘી ગયેલા તે ઓરડા ઓરડા અને દાદરા દોડતાં દોડતા થાકી ગયો, અને આખો થતો પગ પાછો અડ્યો થઈ ગયો ! રાજ્યમાતા ! તમને સાફ થઈ ગયું તે બહુ સાફ થયું. મારા જીવમાં જીવ આવ્યો. આ મારો ત્રિભુવનનાથ મારી સહાયતાએ આવ્યો અને મારી અરજ સાંભળી. આ વૈદને ત્યારે સ્વાના કરી દેવું ?

વૈદ—બહેન ! હું તો કાઠ ઉઘી ગયો નહીં હતો અને પાસેના ઓરડામાંજ હતો, પણ મારા વિરૂદ્ધ બધું જોડી કહાડવાનું આ કુશાંબને ફાવી ગયું છે, એટલે ગમે તે જોડી કહાડે છે !

કુશાંબ—(સુરસુંદરીને). રાજ્યમાતા ! જો હું ખોટું કહેતો હોતું તો હુંજ ફારી પડું. (સ્વગત). મારો ભેટા વૈદ હવે બગડ્યો છે ! હવે એનો કેડો ઝાલવામાં સાર નથી. (રડવાનો ડોળ કરે છે).

સુરસુદરી—ભાઈ! તું સોગન્દ ખાઈશ ના અને ઉદાસી ધરીશ ના. તું ખીચારો મારા માટેની ચિંતામાં ચોરડે ચોરડે અને દાદરે દાદરે આંખ વિંચીને દોડ્યો હઈશ એટલે વૈદ પાસે હતો તેમને તેં જોયા નહી હશે એમાં તું શું કરે!

કુશાંબ—હા. રાન્યમાતા. હું ગભરાઈ જાવું અને મને દેખાય નહી એમાં હું શું કરું! ખાવરા માણસને કાંઈ દેખાય છે? રાન્યમાતા! હવે વૈદ પાસે મારે મારા પગની દવા નથી કરાવવી. મારા માથે આવા ખાટા અપવાદો એ મેલેછે તો મારે એમને શું રોવાછે. (વૈદને). વૈદરાજ! મારા પગને આજથી હાથ લગાડ્યોછે તો તમે જાણો.

સુરસુદરી—વૈદરાજ! હજુ તમારા હાથે આના પગને આરામ થતો નથી એ શું?

કુશાંબ—(વૈદને). લ્યો, હવે જવાબ આપોને, જોવુંછું. (સુરસુદરીને). રાન્યમાતા! હવે મારા પગનો ઝંઘડો મારે વૈદ સાથે વધારે નથી લંબાવવો. જાણ્યો પગ સારો નહી થશે તો એક દિવસ કપાવી નાખીશ તો પછી એનો સંતાપ તો આ પ્રમાણે રોજનો મને નહી રહે?

સુધન્વા—ભાઈ! તું તો ભગવાનનું માણસ છે! પગ ને કાંઈ સહેલાઈથી કપાયછે! ભારે, રાન્યમાતા, હું હવે રગ લેવુંછું. રૂપિપુત્રની તપાસ માટે વધુ ઉપાયો લેવુંછું. અને આ ખાઈના માટે હમણા જઈને મોટર મોકલુંછું.

સુરસુદરી—પધારજો જગતશેઠ. પણ આ ખાઈએ કાંઈ પણ વાહનમાં નહી બેસવાનું વ્રત લીધું છે માટે મારાં માણસો સાથે ચાલતાંજ આપના પુત્ર માટે આપના ત્યાં આજ્ઞા કરશે. અને, સુધન્વા શેઠ, રૂપિપુત્રના કાંઈ પણ સારા સમાચાર મળે તો મને તુરત ખબર આપી જીવતદાન દેશો. (વૈદને). તમે હવે જાઓ, ભાઈ. મારા જીવને સાફ છે. (વૈદ જાયછે.)

સુધન્વા—રૂપિપુત્રની ખોળ માટે મને કહેવું નહી પડે. (જાયછે)

સુરસુદરી—(સુજતાને). જાહેન! જો તમારી આજ્ઞા હોય તો એટલું કહુંછું કે મહાત્મા આપને સ્મરી વિનવો કે મારા રૂપિપુત્ર સ્વામી કયા છે અને ખુશીમાં છેને.

સુજતા—રાન્યમાતા! સંસારમાં આપ આટલો સાર પ્રથમ સમજી લ્યો અને ગ્રહણ કરી લ્યો કે આપણી જગાસા તૃપ્ત કરવી એ મહાત્માઓનું કાર્ય નથી. મહાત્મા તો જગતના શ્રેય અર્થ અને દુઃખી જનોનાં સંકટ નિવારણના કાર્ય-માજ પ્રવૃત્ત રહેછે. જાહેન! એટલું યાદ રાખજો કે પ્રભુજીની કૃપાથી અને મહાત્મા આપની સહાયતાથી સર્વ શુભ મનોરથો મનુષ્યતા ફળેછે, અને આપણે ચિંતા કરવી યોગ્ય નથી. અને વળી તપનો જે માર્ગ તમે આચરતા તત્પર થયાંછો તે માર્ગમાં ચિંતાને સ્થાનજ નથી. વળી, તપનો અર્થ પણ એ નથી કે આપણાં તપનાં બળથી આપણા મનોરથ સ્વતઃ સિદ્ધ થાયછે, કારણકે તપ રૂપીભૂત કરનારા માત્ર એક પ્રભુજી છે, માટે તમે જનસેવામાં પ્રવૃત્ત રહી, હરી ઈચ્છાને આધીન રહી, જગતમાં શાંત મનથી અને ધૈર્ય ધારણ કરીને રહો, અને સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થશે. વળી, રાન્યમાતા! રાજન લોકો મનથી

વિચાર કરેછે કે મોટા મોટા કાયદાઓ, મોટા મોટા નિયમો અને મોટાં મોટા બંધારણો દ્વારા, રાજ્યદારી કાર્યો અને કોઇ પણ મનોરથો સિદ્ધ કરી શકાયછે. પરંતુ, વસ્તુતઃ કોઈ પણ મહાન કાર્ય કે રાજ્યકાર-ભાર તેમના અંગે ધડી કહાડેલા માત્ર કાયદાઓ, નિયમો અને બંધારણોથી પરિપૂર્ણ થઇ શકતાં નથી. કોઇ પણ કાર્ય પાર ઉતારવા મૂખ્ય આવશ્યકતા આત્મિક પ્રવૃત્તિમય જીવન છે. આત્મિક પ્રવૃત્તિમય જીવન થકી મનુષ્ય તેનાં કાર્યમાં પોતાનું તનમનધન સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેછે, અને પોતાની દેહ સંબંધીનાં સુખદુઃખનો કે પોતાના સ્વાર્થ અને હિત સંબંધીનો કોઇ પણ વિચાર કર્યા વગર તે કાર્યમાં ઉલુકન અને ઉત્સાહી બનેછે. આવી આત્મિક પ્રવૃત્તિ મનુષ્યને શક્ય અને લભ્ય ક્યારે હોયછે કે જ્યારે આત્મા આ દેહ સાથે સંયોગ ગંધવ નહીં રાખતા પરમાત્મા સાથે જાગ્રો સંબંધ રાખે છે સારે; અર્થાત, જ્યારે મનુષ્ય શ્રીદરી પરમાત્માની ઇચ્છા તથા આજ્ઞાને અનુસરીને આચરણ નહીં કરતા આ દેહને મૂખ્ય લક્ષ્યગિદ્દુ કરી રાખેછે સારે મનુષ્ય એ દેહના સુખદુઃખના વિચારોનેજ અગ્રસ્થાને સ્થાપેછે, અને માત્ર આ દેહના સુખને લગતી પ્રવૃત્તિઓમા મનુષ્ય પોતાને રાગી રાખેછે, અને પરિણામે તેની દ્રષ્ટિમર્યાદા કોઇ વિશાળ થવા પામતી નથી, તેમજ આ દેહ જે અદ્ય સામર્થ્ય ધરાવેછે તેના કરતા કોઇ અધિક આત્મિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, અને તેથી મનુષ્ય તેનાં કાર્યમાં બહુધા નિષ્ફળ જાયછે, અને તે નિષ્ફળતા થકી પરિતાપ પામેછે. પણ, જ્યારે મનુષ્ય તેની દેહનાં સુખદુઃખના વિચારોને નહીં અનુસરતા, પરમાત્માની આજ્ઞા તથા ઇચ્છાને અનુસરેછે, ત્યારે તેને અદ્ભૂત રીતે સકળ સામર્થ્ય, સકળ વિશિષ્ટ વિચારો, સકળ સરળ માર્ગો, આવી મળેછે, અને કોઇ પણ કાર્યમાં તે વિજય પામેછે, અને એ રીતે સુખી થાયછે. વિજ્ઞાના ટગલામા મગ્ન રહેતો ઉકરડો સપાટ ભૂમિ કરતા કાષ્ઠક થોડુંક ઉચું સ્થાન પોતાના માટે સંપાદન કરી શકશે પણ પરમ ઉચું સ્થાન તો નિરંતર સ્વેત બરફ ધારણ કરી રાખનાર ગિરિરાજ હિમાલયજ પ્રાપ્ત કરશે; વગડામાં માત્ર કંટકની ઝાડીઓજ છે તો ઝાડીઓનાં ઝાંખરા અને કાટાઓમા થઇને માર્ગ કરનારા વર વાઘ શિયાળ એવા વિકાળ અને ઝનુની જનાવરોજ વગડામાં જતા આવતાં રહેશે, અને સુશોભિત વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થયેલી અને પગના ઝાંઝરના મનદર નાદ કરીને ચાલતી સુંદરી તો શહેરની સ્ફટિક જંગલી શેરીઓમાંજ આવગવ કરશે; આખોમા અને ગળાંમાં પેસી જઈને અને મનુષ્યના વદનને ઉપદ્રવ કરનારી ધૂળજ ભૂમિ ઉપર નિવાસસ્થાન કરી રહેશે, પણ વિદ્યુત જે રાત્રિના અધકારને વણસાડનારી છે તે તો વ્યોમમાજ મહાલશે. માટે, સ્થૂળ દેહમા પ્રાપ્ત થકી તો કોઇ પરમ અદ્ભૂત શક્તિ, સૌદર્ય, વિશિષ્ટતા, મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવાનાં નથી. અને પર-માત્મા સાથે સંબંધ જોડવાથીજ સાધારણ મનુષ્ય શું, કે મહાન યજ્ઞવર્તી રાજન શું, સર્વ કોઇને સકળ ઐશ્વર્ય અને બળની પ્રાપ્તિ થાયછે; અને તે થકી તેઓ કોઇ પણ મહાન કાર્યમાં સફળ થાયછે. માટે, રાજ્યમાતા, હવે

રાજન તરીકે પરમાત્મા સાથે વિશેષ સંબંધમાં આવી તમે આત્મિક જીવન ગાળતાં થાવો અને આત્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં રાગી થાવો; જેથી આપને સર્વ રૂડા કાર્યો સુજશે, અને તે કાર્યો પાર ઉતારવાનું સામર્થ્ય તમને આવી મળશે. અને તમારી પ્રજામાં જે કષાઠ, નિર્ધન અને દુઃખી અને અશિક્ષિત જનો હોય, તે તેમના ભરણપોષણના મૂખ્ય સવાલ પરત્વે આ દેહ સાથેના સંબંધ નિકટ ભક્ષે ગણે, અને ભરણપોષણ વિગેરે પ્રવૃત્તિઓમાંજ તેમની મેકુચિત મતિ અને શક્તિ પ્રમાણે ઉદ્ધોગી રહે, પરંતુ તમે જે રાજન વર્ગ છો તેમને ભરણપોષણ વિગેરેની પીડા છે નહીં, તેમણે તો પરમાત્મા સાથે સંબંધ અવશ્ય જોડવો જોઈએ, અને પ્રજાજનને ઉપયોગી તેમજ હિતકારી થઈ પડે એવું પ્રૌઢ, વિશાળ અને પરાંપકારી આત્મિક જીવન અંગિકાર કરવું જોઈએ. મનુષ્ય માટે જે દારૂણ દોષ કહી શકાય તે માત્ર એકજ છે, અને તે દોષ એ છે કે પરમાત્મા સાથેના આપણા ગાઢ સંબંધનું આપણું વિસ્મરણ. એ એક દોષ પરત્વેજ અનેક દારૂણ દોષો આપણને આવી મળે છે. વસ્ત્રમાં એક છીદ્ર પડતા પછી તે માંહે અનેક પ્રસંગે હાથ પગ ભરાતાં તે આપણું વસ્ત્ર ફાટાનુડે ગાંભો થઈ જાય છે; માત્ર એક નાનકડી ચક્ષુ કીટ્ટી અંધ થતાં, પછી જગતમાં અંધકાર મનુષ્યના મન વ્યાપી રહે છે; માત્ર એકજ વિપદાંસ થકી શરીરના સકળ અવયવો અને ગતિ તેમના કાર્યોમાં શિથિલ બની જઈ પગ વારમાં આ દેહને શયનવત્ કરી મુકે છે. માટે, પરમાત્મા સાથેના આપણા સંબંધના વિસ્મરણ દોષગ્રસ્ત આપણે કદી થવું નહીં, અને પરમાત્મા સાથેના આપણા સંબંધ આપણે અવશ્ય યોજવો જોઈએ. આ સંબંધમાં મુડક ઉપનિષદમાં લખ્યું છે. “ એ પક્ષીઓ જે એક સરખા અને પરસ્પર મિત્રભાવવાળાં છે તેઓ એકજ વૃક્ષને આશ્રય લઈ રહ્યા છે. એ એ પક્ષીઓમાંનું એક એ વૃક્ષ ઉપરના સ્વાદિષ્ટ ફળોને આહાર કરીને નિમગ્ન રહે છે, પરંતુ બીજું પક્ષી ફળાહારમાં નિમગ્ન નહીં થતાં પેલાં પક્ષીને નિહાળી રહે છે. એ એકજ વૃક્ષના આશ્રમમાં—આ જગત રૂપી વૃક્ષના આશ્રમમાં—આત્મા તથા પરમાત્મા સાથે વાસ કરે છે. મનુષ્ય આત્મા તેની દેહનાં દુઃખો થકી કંટ પામીને લાચાર થઈ જાય છે અને તેની લાચાર સ્થિતિ થકી મહા ઉદ્વેગ દીક્ષમાં ધરે છે. પરંતુ જે પ્રભુજીને નિહાળતાં તેને આનંદ ઉદ્ભવે છે તે પ્રભુની ઉપર તેની નજર પડે છે ત્યારે તેનાં સઘળાં દુઃખો નષ્ટ થઈ જાય છે.” આ શાસ્ત્ર વચનથી પણ આપણને સિદ્ધ થવું જોઈએ કે પરમાત્મા સાથે જે સંબંધ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના જીવનમાં આવશ્યક અને લાભકારી છે, તો રાજન વર્ગને પરમાત્મા સાથેના સંબંધ વિના એક પગ પણ નહીં જવી જોઈએ. મનુષ્યના પરમાત્મા સાથેના સંબંધની ન્યૂનતા જે એક દારૂણ દોષ છે તે દોષ અસ્તિત્વ નહીં ધરાવતો હોય તો દોષ શબ્દ માત્ર પણ વિશ્વમાં વિઘ્નમાન હોઈ નહીં શકે. જેમ સૂર્યનારાયણના પોતાનામાં અંધકારનો પાશ નથી, જેમ સરિનાનાં નિર્મળ મીઠાં જળમાં વિષબિંદુ નામે નથી, જેમ બ્યોમમાં ક્યાંયે સ્થળનો સંકેત નથી, તેમ દોષ શબ્દ માત્ર પણ આ વિશ્વમાં અપ્રાસંગિક અને અયુક્તિક છે. માટે, આપણે તો

આત્મા તરીકે પ્રભુજી સાથે આપણો સંબંધ જોડીને આ દેહમાં આપણાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે. વળી, આપણે આપણો સંબંધ પરમાત્મા સાથે જોડવાનો છે તેનું વિશેષ કારણ તો એ છે કે પરમાત્મા સાથનાં આપણા આત્માનાં જોડાણથી પરમાત્માને પોતાને પરમ સુખ અને આનંદ થાય છે. લાખો અને કરોડો રૂપિયા ખર્ચી બાંધેલા મહેલને, પાઇનો પણ ખર્ચ કર્યા વિના ઉગેલાં મોટી ઘટાવાળાં લીમડા આંખા વિગેરે વૃક્ષો થકીજ, શાભા છાંયડો અને ગૌરવ છે; સરિતાને તેનાં તીરે હંસ ગનિથી અને શિર પાણીનો ઘંટો મુકીને પાણી ભરવા આવતી સુંદરી થકીજ સકળ સૌંદર્ય છે; વિદ્યાવિલાસીના રાતદિવસના અભ્યાસ રૂપી સંગ થકીજ વેદના પ્રભુ પ્રેરિત ગ્રંથોનું મહાત્મ્ય છે; તેમ જીવાત્મા થકીજ પરમાત્માનું સુખ અને ઐશ્વર્ય છે. માટે પ્રભુજી આપણા પોતાના માટે જોટલા સુખપ્રદ છે તેટલા આપણું જીવાત્માઓ પ્રભુજીને પ્રિય છીએ, તો પછી આપણે આપણા પોતાનાં સુખવૈભવ અને ઐશ્વર્ય માટે નહીં તો પરમાત્માના સુખ અને આનંદ માટે પણ આપણા પ્રભુજી સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ, અને એમની આજ્ઞા તથા ઈચ્છાનુસાર વર્તન કરીને આ મનુષ્ય અવતારને અને આ દેહને સફળ કરવાનાં છે. અને પ્રભુજીએ પોતામાથી જીવાત્માઓને એવી આશામાં અને હેતુમાં ઉત્પન્ન કર્યાં છે કે એ જીવાત્માઓ સુખમાં અને આનંદમાં પાછા આવીને એમને મળે અને એમના થઈ રહે. માતા બાળકને પ્રેમથી પારણે હિંચોળે છે તે એટલાજ કારણ માટે કે બાળક શાન નિદ્રા લઈ, હસતું આનંદમાં ઉડીને, પછી માતાને આવી મળે, અને માતા સાથે પ્રેમભર્યો રમે, અને તેણીને દુઃખ નહીં; શરવીર કેડે કટારીને એટલા માટેજ બાંધે છે કે તેના શત્રુને હણીને અને વિજયી થઈને પાછી વળે, અને એને પોતાને લેશ હાનિ પહોંચાડે નહીં; વ્યાપારી વ્યાપારમાં પોતાનું દ્રવ્ય એટલાં માટેજ હોમે છે કે એ દ્રવ્ય બહારનું વધારાનું દ્રવ્ય ઉપાર્જિત કરી લાવી પછી પૂર્ણ ગ્રહોજ્જ્વલાલીમાં પાછું તે વ્યાપારીને આવી મળે અર્થાત્ તેની પાસે પછીથી સદા માટે રહે. માટે, પ્રભુજીએ આપણને આ દેહ પ્રાપ્ત કરાવી છે તે એ દેહમા ઉત્તરવળ તથા પ્રતાપી કાર્યો કરીને, પ્રભુજી તરફ પછી પાછા વળી, એમનામાં તન્મય થઈ રહેવા, અને તેમને આનંદથી ભરવા. વળી, જેમ કોઇ મોટાં અને દિવ્ય મકાનને આધાર તેના પાયા ઉપર રહેલો છે, જેમ સકળ તારલા, ગ્રહો, રાશિઓ વિગેરેનું વ્યુત્પત્તિ સ્થાન વ્યોમ છે, જેમ સરિતાનું મૂળ સ્થાન ગિરિરાજ છે, તેમ આત્માનો મૂળ આધાર પરમાત્મા છે. આ રીતે આત્માનો પરમાત્મા સાથનો સંબંધ તો એ આત્માના આ દેહ સાથના સંબંધ કરતા અધિક અને વધુ નિકટનો છે. અને એ રીતે તો મનુષ્યની નજીક તો તેની આ સ્થૂળ દેહ કરતા પરમાત્મા વિશેષ નજીક છે. અને સવાલ માત્ર આપણે પ્રભુજી પ્રતિ વળવાનોજ છે. સાગરનાં મોજાં ગગનમાં ઉછળે પણ તેમને સંબંધ તો સાગર સંગાથેજ રિંશ છે; દિવાને તેની સમીપના પ્રદેશને પ્રકાશથી ભરવાનો સંબંધ છે ખરો, પરંતુ તેની દિવેટ અને દિવેલ સાથે તેને અધિક સંબંધ છે; વૃષાજળને ફળદ્રુપ ખેતર સાથે તેમને ધાન્યથી ભરવાનો સંબંધ ખરો, પણ તેથી અધિક સંબંધ તેને પાતાળ સાથે

છે, કારણકે પાતાળમાં ઉતરી તેને ત્યાં સ્થાયી રહેવાનું છે. માટે, રાજનવર્ગે અવશ્ય યાદ રાખવાનું છે કે પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ એજ મુખ્ય સંબંધ છે. અને, રાજ્યમાતા, હું ફરીથી બાર દબને કહું છું કે મનુષ્યે પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ જોડવાનો છે તેનો અર્થ એવો નથી કે મનુષ્યે આ દેહનો કાંઈ અનાદર કરવાનો છે. સૂર્યનું તેજસ્વી કિરણ રત્નમણિમા જઈ વિકસ્યું તો તેનો અર્થ એ નથી કે કાળા નિષ્કુર પંથર ઉપર પણ તેણે વિરાજમાન થવાનું નથી, કારણકે સૂર્યના કિરણે તો પૃથ્વી ઉપર સકળ સ્થાને જઈ પ્રકાશવાનું છે; કંકણે જઈ સુંદરીના કર્તો સંગાય ક્યો તેનો અર્થ એવો નથી કે કંકણે તો માસ માટી તથા રૂધિરની મનુષ્ય કાયા સાથે સંબંધ જોડતાં પોતાને કલુષિત કર્યું; કમળે કાદવ સાથે સંબંધ જોડ્યો તેનો અર્થ એ નથી કે અધમ સ્થાને તેની કળા અને લીલા તેણે વૃથા વિકસાવી, કારણકે કાદવ એ તો કમળનું ઉત્પત્તિ સ્થાન નિર્માણ થયેલું છે. માટે દેહ સાથેનો સંબંધ તો અવશ્ય જાળવી રાખવાનો છે, અને એમા આપણું કર્તવ્ય સમજવાનું છે. પરંતુ સવાલ એટલોજ છે કે પ્રભુજી સન્મુખ પણ થઈ તેમની ઈચ્છા અને આજ્ઞાનુસાર વર્તન પણ આ દેહમા આપણે કરવાનું છે. આ દેહમાં આપણો વિકાસ છે, આ આત્મામા આપણો આનંદ છે, આ પરમાત્મામા આપણું સકળ સાકૃત્ય છે. આ રીતે દેહ તથા આત્મા તથા પરમાત્મા એ ત્રણનો સંબંધ એક ત્રિકોણની ત્રણ લીટીઓ પેઠે એક એકની સાથે જોડાયેલો છે. હવે પરમાત્મા તરફ આપણે વળીએ છીએ ત્યારે આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તે એ છે કે એ પરમાત્મા દયારૂપી તત્વ છે. માતા જેમ તેણીના બાળને પ્રિય ગણે છે અને તેના માટે અનેક કષ્ટો વેઠે છે, તેમ પરમાત્મા આપણા માટે અનેક કષ્ટો વેઠે છે અને આપણને પ્રિય ગણે છે. અને, તૈથી, જ્યારે આપણે પરમાત્મા પ્રતિ વળીએ છીએ ત્યારે આપણાં એમના પ્રતિનાં માત્ર ગમન થકીજ એમને પરમ હર્ષ થાય છે, અને એમની સેવાચાકરીની એમને કાંઈ અપેક્ષા રહેતી નથી. વાયુ પાસેથી આપણે એટલુંજ માગીએ છીએ કે આપણાં વદન ઉપર વાય, અને નહીં કે આપણા ઉપર કાંઈ પુષ્પ માળાઓની વૃષ્ટિ કરે; સરિતા જળ પાસે આપણે એટલુંજ ઇચ્છીએ છીએ કે એના જળથી એ આપણી તૃષા ટાળે, અને નહીં કે આપણને અમૃતપાન કરાવી આપણને અમર કાયા પ્રાપ્ત કરાવે; વૃક્ષ પાસે પક્ષીઓ એટલીજ આશા રાખે છે કે માળા કાઢે તેનાંજ ડાળામાં સ્થાન આપે, અને નહીં કે તેમના માટે મૂંઢેલ માળિયાં બાંધી આપે. પરમાત્માને વળી શાસ્ત્રમા તુત્રગણ તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. અને તેનો અર્થ પણ એજ છે કે પરમાત્મા એટલુંજ ઇચ્છે છે કે મારી કળા અને લીલા જોવા મારા તરફ તમે વળો, અને એ રીતે મારી કળામાં અને મારી લીલામાં મને ઉત્સાહ પ્રેરો અને તમે પોતે મારી કળાનાં અને લીલાનાં દર્શનથી આનંદ પામી રહો. પ્રભુજી તો માત્ર આપણા સ્નેહલાવના ભૂખ્યા છે, માટે રાજનવર્ગે પ્રભુજી તરફ અવશ્ય વળીને રહેવું જોઈએ, અને તેમણે જીવન્મુક્ત જનક રાજનું અનુકરણ કરવું જોઈએ. આ જનક રાજની

વિખ્યાતિ દેશ વિદેશ એટલી પ્રસરી રહી હતી કે એમના ન્યાયી અને દયાળુ રાજ્યમાં રહેવા અનેક દેશોના લોકો એમનાં નગરમાં રહેવા આવતાં. એક પ્રસંગે કેટલાક ધર્માધ દંભીઓ જનક રાજના નગરમાં ચેષ્ટા જોવા આવ્યા. જનક રાજ દિવ્ય દ્રષ્ટિથી જોઈ શક્યા કે તેઓ માત્ર ચેષ્ટા જોવા આવ્યા હતા, તેથી તેમણે પ્રધાનને આજ્ઞા કરી કે શહેરના રાજમાર્ગોમાં સર્વોત્તમ અને મહા મૂલ્યવાન વસ્તુઓનું ખેડિયાળુએ પ્રદર્શન ભરો, અને તે માર્ગોમાં થઇને એ દંભીઓને લઇ જઇને તેમને નગરનો મહિમા દેખાડો. વળી જનક રાજએ આ દંભી માણસો માટે એવો હુકમ કર્યો હતો કે એ દરેક દંભીના માથા ઉપર એક પાણીના ઘડા ટાંચ સુધી ભરીને મુકવો અને નાગી તલવાર સાથેના બે સીપાહીઓને દરેક દંભી સાથે રાખવા, જેથી એ ઘડામાંથી પાણીનું એક પણ ટીપુ ઢળે તો તેજ ધડી તે સીપાહીઓએ તે દંભીનું ઘડ તલવારથી ઉરાડી નાખવું. આ પ્રમાણે જ્યારે મહા મૂલ્યવાન અસંખ્યાત વસ્તુઓથી શણગારેલા રાજ્યમાર્ગોમાં થઇને તે દંભીઓને ફેરવી લાવવામાં આવ્યા, ત્યારે પછી જનકરાજએ તે દંભીઓને પ્રશ્ન કર્યો કે તમે મારા નગરમાં શું શું જોયું. તે દંભીઓએ ઉત્તર આપતા કહ્યું કે અમારા માથા ઉપરના પાણીના ભરેલા ઘડામાંથી ટીપુ જળ ભૂમિ ઉપર પડે તો તેજ ધડી અમારો શિરચ્છેદ કરનારી નાગી ચળકતી તલવારોથી થનારાં અમારા મોતના ભયથી રાજ્યમાર્ગમાં અમે ક્યાંયે આઠી અવળી નજર કરી નથી, પણ માત્ર નીચે નજર રાખી અમે રાજ્યમાર્ગોમાં હીડ હીડ કર્યું છે. ત્યારે જનક રાજએ કહ્યું: “તમારા આ આચરણ પેડેજ મેં માફ આચરણ આ ભવમા રાખ્યું છે. જોકે હું રાજ્યગાદી ઉપર છું, રાજ્યકારભાર ચલાવું છું, તોપણ મારો આત્મા તો સદૃશો વખત પરમાત્મા સંગાથેજ છે; કારણકે હું જાણું છું કે મૃત્યુરૂપી તલવાર મારા શિર ઉપર લટકી રહી છે તો કેઈ અણધારેલી પળની તે મારી ગરદન ઉપર કાંઈ આડા અવળા સુખ વૈભવો ઉપર મારી નજર જતાં આવી પડશે અને મારો સંહાર થશે.” માટે, રાજ્યમાતા, રાજન તરીકે પ્રજાજનનું હિત, પ્રજાજનનું દુઃખ નિવારણ, એજ તમારું કર્તવ્ય છે, તો તમે તમારા રાજ્યની દુઃખી પ્રજાનાં દુઃખો હરો, અને તે કાળે હું કહું છું તેમ તમારાથી બની શકે તેટલાં દુઃખી જનોને બોલાવીને અહીં મહેલમાં સુખથી રાખો. અને એ રીતે રાજનવર્ગે પરમાત્મા સંગાથે પોતાનો સમ્બંધ જોડવાનો છે. આ પ્રમાણે માફ તો ધારવું છે, પછી તો આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો.

સુરસુદરી—બહેન ! હું તમારું સંબંધ કહેવું બરાબર સમજી છું, હું મારી ભૂલ સમજતી થઇ છું, હું તમારું અગાધ જ્ઞાન જોઈ વિસ્મય પામું છું. તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે હું પ્રેમ લવરી નહીં કરીશ, અને દુઃખી પ્રજા જનોને પણ મહેલે લાવી રાખીશ. ચાલો હવે આપણે જમવા જઇએ.

કેશિનિ—(આવતાં). રાજ્યમાતા ! આપને આપની આ દાસી પામે પડે છે. રાજ્ય-માતા ! મારું નામ કેશિનિ છે, હું એક વારાંમત હતી તે સતી સીતા થઇ છું,

અને સતી સીતા થઇને આપની પાસે આવીશું, માટે આપ મારા માટે લેશ પણ શંકા નહીં લાવશો કે કોણ જાણે કોણ હું કોઇ લુચ્ચી કે ધુતારી હઇશ. માટે આપની પાસે આવવાનું પ્રયોજન એ છે કે આપના પિત્રાઇ ભાઈ કુશાબ્જ ભાયાતને હું મનથી વરીશું અને એ પણ મને મનથી વરી ચુક્યા છે. માત્ર વિધિપૂર્વક લગ્નની વાર છે. અને વળી આપના ભાઇ મને તરછોડે નહીં એવી સ્થિતિમા આવી પહોંચે તેટલા વખતનો વિલંબ છે.

મુરસુંદરી—બહેન! તમને જોઇને મને ઘણો આનંદ થયો છે. તમે સુખેથી મારા કુશાબ્જભાઇ સાથે લગ્નમા જોડાવો. એ દિવસ મહા રૂડો અને ધન્યભાગ્ય. તમારું દંપતિ સુખ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામજો.

કેશિનિ—આપના આશિષ અવશ્ય ફળશે. રાન્યમાતા! આજે આપ આપના પિતાશ્રીને મર્જાને હમણા હાલ આવ્યાછો તે સમાચાર સાંભળીને હું આપની સેવામાં તુરત હાજર રહીશું. આપના પિતાશ્રી કશ્યપ મહર્ષિના આશ્રમે છે, તો આપની રજા મારે આપના પિત્રાઇ ભાઇની સાથના મારા લગ્ન માટે લેવી જોઇએ, અને આપ એ રજા આપોછો તેથી આપનો શી પેરે ઉપકાર માનું તેની મને સમજ પડતી નથી.

મુરસુંદરી—સઘળા ગ્રેમી જોડાં અખંડિત સુખમાં સ્થાપિત રહો. ગ્રેમી જોડામા હું વિધ્ન નાનું એવી મતિહીન હું નથી. બહેન! હું મતિહીન પ્રથમ તો હતી, કારણકે સદ્બોધ અને સત્સંગ મને માત્ર આ સુગ્મતા બહેનને ભેગી થવા પછીજ પ્રાપ્ત થયો છે. આ સુગ્મતા બહેન મહાન ધર્માત્મા છે.

કેશિનિ—(સુગ્મતાને). પૂન્ય બહેન! પાંચે પડું છું.

સુગ્મતા—બહેન! ઉભાં થાવો. માત્ર પરમાત્મા અને તેમના ભકતો જે મહાત્મા છે તેમને તમારે અને મારે બેઠેએ પાંચે પડવાનું છે.

કેશિનિ—માતાતુલ્ય બહેન! મહાત્મા આપ કોણ!

સુગ્મતા—જનસેવામાં સહાય રહેનારાં લોકોને જે મહાન આત્માઓ સદા સહાય કરેછે તે મહાત્મા આપ હોય છે. એ મહાત્મા આપનાં દર્શન તમને સહેજે શક્ય છે, જે માત્ર દુઃખીના દુઃખો ટાળવામાં તમે પ્રવૃત્ત રહો તો.

કેશિનિ—હા, હા. દુઃખી લોકોને હું સદા મદદ કરીશ.

સુગ્મતા—દુઃખીની સેવા માટેનો તમારો ઉત્સાહ જોઇ મને ઘણો આનંદ થાય છે. તમે જનસેવામાં મહા ઉત્સુક રહેશો એવું જાણે મારા મહાત્મા આપ મને આ પળે સ્પષ્ટ કહી રહ્યા છે!

મુરસુંદરી—(કેશિનિને). બહેન! તમે મહેલેજ રહો. આ સુગ્મતા બહેન તમને ઘણો ઉત્તમ બોધ દેશે. હવે તમે મારાં ભાભી છો તો મને પૂજનિય છો. તમે મારી સાથે મહેલેજ રહો.

કેશિનિ—રાન્યમાતા! આપની આજ્ઞા હશે તો મહેલે રહીશ.

મુરસુંદરી—આલો, ત્યારે, જમવા જઇએ.

(સઘળાં જમવા જાય છે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૧૯.

મન્થાન—(સ્વગત). ઓહો ! આ ત્રસદસ્યુના અદ્ય કાળના યોગનો પ્રભાવ કેવો ! યોગના પ્રભાવથી એતું વદન સુવાણુમય વિકસ્યું છે ! યોગ સિદ્ધિ પરત્વે એનાં વદનમાંથી વિકસતી પરિમળ આ સ્થળને ભરી રહી છે ! હું ખાર વરસનો બાળક હતો ત્યારથી બ્રહ્મચારી બાળ હડયોગી આજ ૧૨૫ વર્ષની વયનો હડયોગાભ્યાસમાં થયો છું, તોપણ આ ત્રસદસ્યુના અડધા ભાગનું પણ યોગ ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્ય મને પ્રાપ્ત થયું નથી, અને આ ત્રસદસ્યુ તો જાણે નિમેષ માત્રમાં મારાથી આગળ વધી ગયો છે ! હું પણ ખરો કે આ ત્રસદસ્યુનું ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્ય પળમાં નષ્ટ કરું. એની પત્ની જેમાં એને પરમ પ્રીતિ હતી તેવી એક સ્ત્રી યોગબળથી હું એની આગળ ઉભી કરું, અને તેણીને આજ્ઞા કરું કે આ ત્રસદસ્યુને તેણીની પ્રીતિમાં રીઝવીને એને તપથી બ્રહ્મ કરે. (યોગબળથી પુલોમાં જેવી સ્ત્રી ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને કહે છે). આ હડયોગ સમાધિ અદાવી ખેડેલા યુવાનને તારા પાત્ર સમાન રીઝવી તારા ઉપર પ્રસન્ન કર. એ કાર્યમાં તારે નિષ્કળ જતું નહી. હું એ પુલોમાંનું એની સ્ત્રી તરીકેનું જ્ઞાન તને પ્રાપ્ત કરાવું છું. (પોતે ત્રસદસ્યુની સ્ત્રી પુલોમાં હોય એવું જ્ઞાન તેણીને થાય છે.) કેમ તને પુલોમાં તરીકેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ?

અપ્સરા—હા. પૂર્ણ પુલોમાં તરીકેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. હું આ યુવાનની સ્ત્રી પુલોમાંજ છું એમ મને પોતાને જાણે સિદ્ધ થાય છે. (તેણી ગાન અને નૃત્યથી ત્રસદસ્યુને સમાધિમાંથી જાગ્રત કરે છે).

ત્રસદસ્યુ—(સમાધિમાંથી જાગૃત થતાં. સ્વગત). સમાધિનાં પ્રભુ દાનમાંથી હું એકાએક જાગૃત કેમ થઈ ગયો ! મારું દાન હું ચૂક્યો ! ચાલ, દ્રઢ પ્રયત્ન કરીને એ દાનને પાછું પ્રભુમાં પરાવું. મનના શા ભાર છે કે સચ્ચિદાનન્દનાં ચિત્તવનમાંથી લગીરે ચળિત થાય ! વાદળાંના શા ભાર છે કે રવિ પ્રભાને ઝાઝી ધરશે ! શિયાળવાંના શા ભાર છે કે સિંહના વનમાં આડંબરથી હીડશે ! વાહરના શા ભાર છે કે વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓની ચાપડીઓ ફાડી નાખશે અને પાટીઓ ભાગી નાખશે ! ઓહો ! મનને મારતું એમાં શું કઠિન વાત છે ! મનડાં ! કાંઈ મદમાં રખે મરતું કે તારા જેવું ચળિત કરનારું કેઈ છેજ નહી ! અરે ! મનડાં ! મારું દાન ચૂકાવીને હરી ભગવાનમાંથી મને વિમુખ કરે છે ! તું કેવું કૃતદની છે કે જે શ્રી હરીને તારે નમવાનું, તેને તું નમતું નથી ! શું તું એટલી હદે પાતકી થઈ ગયું છે કે સરજનહારથીજ વિમુખ થઈ બેઠું છે ! શું સાકરને દુધ ઘી સાથેજ નહી ભળવાની મતિ સુઝી ! શું અંબાડીને હાથિ ઉપરથીજ ગળાડી પડવાની મતિ સુઝી ! શું વૃક્ષને ભૂમિ ઉપરથીજ ઉખડી જવાનો વિચાર આવ્યો !

અપ્સરા—(ત્રસદસ્યુ પાસે જઈને. તેને). સ્વામીનાથ ! તમારાથી વિખુટી પડી છું ત્યારથી આટલા દિવસ વનમાં ઠારઠાર આથડી મારા દિવસો મેં પુરા કર્યા છે, અને આજે

અનાયાસે તમને ભેટવા ભગવાન કૃપાથી પામીશું. (ત્રેમથી આલિંગન કરવા જાયછે).

ત્રસદસ્યુ—અરે, બાધ, તમે કંઈ છો ? તમે જરા આધે ઉભાં રહેશો તો હું બહુ આભારી થઈશ.

અપ્સરા—અરે ! આભારને ક્યા રડાછો ! હું તો મારા સ્વામીનો કર જાલીને એમનાં ગળે વળગીને ખેસી રહીશ ત્યારે મારા જીવને શાંતિ થશે. તમારો કર હું ઝાલું છું અને આલિંગન કરું છું તો શું તમને ખેદ થાયછે ? તમે શું મારા સ્વામી અને ત્રસદસ્યુ રાજકુમાર નહીં ?

ત્રસદસ્યુ—હું તો યોગમા પોતાને પણ વિસરી ગયો છું. હા. હા. હું ત્રસદસ્યુજ પણ તેનું તમારે કેમ છે ?

અપ્સરા—ત્યારે શું હું તમારી સ્ત્રી પુલોમા નહીં ?

ત્રસદસ્યુ—પુલોમા નામની તરૂણી હું પરજ્યો હતો એવું તમારા કહેવા ઉપરથી મને કાંઈક યાદ આવેછે ખરું.

અપ્સરા—ત્યારે એ પુલોમા શું હું નહીં ?

ત્રસદસ્યુ—(તેણીને તીકીને નિહાળતા). હા. એ પુલોમા તમેજ. પણ, તમે મારા પત્ની પુલોમા છો તેથી તમારે કરવું છે શું ?

અપ્સરા—પતિ પત્ની વળી કરતાં શું હશે ! વળી, પતિ પત્ની એક બીજાને સુખી કરે, એજ કરે, બીજું શું કરે !

ત્રસદસ્યુ—વળી, પતિ તે પત્નીનું સુખ કેમ કરતો હશે અને પત્ની તે પતિનું સુખ કેમ કરતી હશે ! હું તો એવું બધું ભૂલી ગયો છું. અને. મિટલું તો ખરુંજ કહું છું કે તમને સુખી કરવાનું મારાથી તો કાંઈ પણ નહીં જનશે, કેમકે હું તો મારા હરી ભગવાનમાજ માથે ચિત્ત પરોવી શકું છું. (ગન્ધાળ યોગી મદિરા અને પકવાન યોગબળથી ઉત્પન્ન કરી તેણી આગળ મુકેછે અને તેણી ત્રસદસ્યુને ખવડાવવા પ્રયત્ન કરેછે).

અપ્સરા—

ગાયન ૩૬.

જીવો, સાથે કરી લાવીશું આ પકવાન,
વળી કરો મદિરા કેડે પણ જરા પાન,
પત્ની શું, તેનું થશે પછી તત્કાળ જ્ઞાન.

જીવો.

લ્યો કોણિયો એક, ધરી વિનંતિ કાન,
લઈશ ચુગ્ગન, જો પડશે કાઈ પીછાન. (ચુગ્ગન લઈ).

જીવો.

દીસે ધરો કાંઈ તમે પ્રીત કેરી સાન.

જીવો.

કરી ખેલાછો શું પ્રીતનું અવસાન !

જીવો.

મેલ્યો પૂજો શું પ્રીતમાં, ધરી યોગદાન !

જીવો.

યોગમાં બન્યાછો જડ વક્ષ પાન !

જીવો.

(ત્રસદસ્યુ તેણીના હાવભાવથી ચળિત નહીં થતાં યોગમાં લીન થતો જાયછે તે જોઈને. તેણી સ્વગત). અરે ! આ તો યોગમાં એકતાન થતા જાયછે અને હું

ફેકટ ગાનતાન કરું છું ! (ત્રસદસ્યુને હલાવીને). તમે અહીંથી ઉઠો અને મારી સાથે મહેલે ચાલો. મારાથી આ વગડામાં હવે વધારે થોભાતું નથી.

ત્રસદસ્યુ—વાહવાહ ! તમે ખરાં ! તમને અહીં ઉભાં રહેવા દીધાં ત્યારે તમેજ મને અહીંથી કહાડવા નીકળ્યાં ! જાવો, બાઈ, જાવો. પ્રભુજીનાં ઘાનમાં ચુકાવીને મને મહેલે લઇ જવામાં તમને પાતક લાગશે.

અપ્સરા—એમાં પાતક મને શાનું ચઢવાનું હતું ! પોતાના સ્વામીને ધર લઇ જવા તેની સ્ત્રીને પૂર્ણ અધિકાર છે, અને તેમ કરવું તેણીની ફરજ છે, માટે હું તો તમને મારી સાથે લઇ જવા વિના નહીં રહું. તમે આવા પ્રેમ વિનાના છો કે તમારી પત્ની તમને ક્યારની વિનવે છે તોપણ તમે સાંભળતા નથી !

ત્રસદસ્યુ—મારી સમાધિમાં હવે બહુ વખત ભંગાણુ તમારાથી થયું છે માટે તમારી વાતો હવે ઝાઝો વખત મારાથી સાંભળી નહીં શકાશે. તમે તમારા મુકામે ચાલી જાવો, અને ચાલી નહીં જવું હોય તો તમે પણ અહીં પ્રભુચિત્વનમા ઘાનને જોડો.

અપ્સરા—

ગાયન. ૩૯.

શાણુ ! મેલો મેલોને આવી ખોરી જક,
શીદ સંતાપો મને આટલી નાહક ! શાણુ !
પ્રિય લાગે કેમ તમને વન ભયાનક !
વૈભવથી થયા વિમુખ શું અચાનક !
પસ્તાશો જવા દેતાં આ એક તક,
થાકીછું તમને સમજાવતાં, જાણો ખેશક. શાણુ !
તરછોડે મને ચઢશે તમને પાતક,
સ્ત્રી હત્યાથી નવ તારે પ્રભુ તારક,
જાણી હવે તપ કેરી તમારી આવક,
હીડો મહેલે મુકી શેખાઇ ટક ટક. શાણુ !

ત્રસદસ્યુ—(સ્વગત). શ્રીહરી ! શ્રીહરી ! તમને નમન કરું છું.

અપ્સરા—(સ્વગત). આ તો યોગધાનમાંથી નહીં ચળે અને મન્યાનયોગી મને નાહક પછાડા મરાવે છે !

મન્યાન—(તેણીને). તું તારા પ્રયત્નમાં પ્રવૃત્ત રહે. હું આ યુવાનમાં હવે કામ ઉત્પન્ન કરું છું. (ત્રસદસ્યુમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે અને ત્રસદસ્યુ કામવશ થઈ યોગ-બ્રજ થાય છે).

અપ્સરા—(ત્રસદસ્યુને). કેમ કાંઈ યોગધાનમાંથી જરીકે સાવધ થયાછો ? (તેના હાથ ઝાલીને). તમે જરા મારા સાગી તો જાવો. તમે મારી એક વિનંતિ કાન નહીં ધરો ! હું તમારી સ્ત્રી પુલોમા તમને વિનવું છું. (પગે પડે છે).

ત્રસદસ્થુ—ઓહો ! તમે તો મારા વહાલા પુલોમા ! આ પ્રમાણે દીન થઇ શું ગયાંછો !
ઉભા થાવો. (તેણી પગે પડેલી હતી તેને ઉઠાડેછે). તમારું સ્વરૂપ પ્રથમ કરતાં
પણુ મને અધિક પ્રિય લાગેછે !

અપ્સરા—તમે પાસે બેસતા નથી અને મને બેસવા દેતા નથી ત્યારે પછી હું શું કરું !

ત્રસદસ્થુ—તમારી પાસે કેમ નહીં બેસું ! હ્યો, આ બેસું. (પાસે બેસેછે). લાવો, તમારો
કર પણુ જાહું.

અપ્સરા—તમે મારો કર જાહોછો તો તમે મને હવે તરછોડશો તો નહીં ? હું તમને વહાલી
નથી લાગતી ?

ત્રસદસ્થુ—પોતાની સ્ત્રી જેને વહાલી નહીં હોય એવો હૃદયશૂન્ય પતિ જગતમાં હું તો
કોઇ માની શકતો નથી.

અપ્સરા—(તેની પાસેથી એકાએક ઉડી જઇને). અરે, પણુ, તમે તો મારી પાસે બહુ
બેસી ગયાંછો !

ત્રસદસ્થુ—પણુ તમે આ પ્રમાણે ઉભા થઇ જવોછો તેનું કારણુ શું ?

અપ્સરા—કારણુ એજ કે તમે અત્યાર સુધી મારાથી આધે જતા હતા તેજ.

ત્રસદસ્થુ—તે વળી ક્યારે !

અપ્સરા—ક્યારે તો યોગને વળગી રહ્યા હતા ત્યારે.

ત્રસદસ્થુ—(એકાએક ચમકીને). ત્યારે શું હું હમણા યોગથી બ્રષ્ટ થયોછું ! અરેરે ! શ્રી
હરીને આરાધવાને બદલે હું તો તમને પંપાળી રહ્યોછું ! (ઉડી ઉભો થઇ
જઇ છેટે જઇ. સ્વગત). હાય ! હાય ! કામે મને ઘેર્યો ! કામ ! તારી લેશ
સત્તા નથી કે હવે તું મને વધુ ઘેરીશ.

ગાયન ૩૮.

કામ ! જ, જ. નથી અહીં તાર કાઈ કામ,
કાકરાને શું કરવો, જડતા મણિ અમૃત્ય દામ !

આંદનિમાં ચોર નીકળવા, ધરશે શું હામ !

સૂર્યોદયમાં સર્પ પેસશે નહીં શું દરમા તમામ !

કામ !

કામ ચોર પકડાયો તો નવ ભાર તુજ બે બદામ,

નાથ ઘલાયો ગોષ્ઠો હીડે મુગો, ચીરાંતાં ચામ,

ભૂલાવ્યું તેં મને રામ કેરું રકું નામ,

શું કરું ! વૈર ન લેતું એજ મુજ ધર્મ પરમ.

કામ !

કામ ! યોગથી બ્રષ્ટ નહીં થવા, હું તને બાળી મુકવાનું ચોર કૃત્ય નથી કરતો
માટે તું હવે છાનોમાનો ચાલ્યો જ. (પુલોમાને). બાહ ! તમને પણુ હું કાંઇ
વધુ કહેતો નથી, પણુ એટલુંજ કહુંછું કે તમે પણુ છાનાંમાનાં ચાલ્યાં જવો.

અપ્સરા—મને જવાની આજ્ઞા મન્થાન યોગીરાજથી થાય નહીં ત્યાંસુધી મારાથી ચાલી
જવાય નહીં, નહીંતો એ મને બાળી બરસ કરી નાખે.

નસહસ્યુ—(સ્વગત). આહા ! સમજ્યો. આ તો મન્યાન ગુરૂએ મને યોગમાંથી બ્રષ્ટ કરવા આ માયાવી અપ્સરા ઉત્પન્ન કરીછે ' મને યોગમાં ગ્રેયોં પણ પોતે, અને વળી યોગમાંથી બ્રષ્ટ કરવા પોતેજ નીકળ્યા ! હશે, જેમ એમની ઇચ્છા. ગુરૂ સતત પૂજ્ય છે તો એમની કાંઈ વાતમાં એમનાં મનનું કારણ પ્રશ્ન કરી શકાય નહીં. મારું કામ તો પ્રભુનું ઘાન ધરવુંજ છે, પણ, હું ધારું છું કે મને યોગમાં ચળિત કરવા એમણે આ પ્રયત્ન કર્યો તો એમનાં મન મારા પ્રતિ કાંઈ ઇર્ષ્યા ઉદ્ભવી હશે, માટે મારે એમના આશ્રમે રહેવું પણ ઉચિત નથી અને જે યોગમાં હું પ્રવૃત્ત થયો છું તે યોગ માર્ગમાં રહેવું પણ ઉચિત નથી. એમને મારા પ્રતિ ધ્વેષભાવ છે તો મારે એમનું કાંઈ નહીં જોઈએ. (મન્યાનને). યોગીરાજ ! તમે હઠયોગ સાધી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરીને તમારી આ દેહનું અને તમારા આત્માનું પતન કર્યુંછે, કારણકે તમે માત્ર સિદ્ધિઓમાંજ રાગી થયાછો, અને તમારી પોતાની દેહનું, કે આત્માનું, કે અન્ય જીવાત્માઓનું, લેશ કલ્યાણ નથી કર્યું. ઉષ્ણ વાયુએ વેગે વાઈ, સરિતાના, સાગરનાં, સરોવરના જળ વરાળ કરી ગગનમાં ચડાવી દીધાંછે, અને કાંઈ સરિતા કે સાગર કે સરોવરને જળથી ભરીને સુખપ્રદ નથી કર્યા, તેમજ પોતે પણ હડખાયલાં કુતરાના જીવનનું અનુકરણ કર્યુંછે; બાવળે કંટક ધારણ કરીને પોતાને પણ અગ્નિમાં ભસ્મ થવાની ગતિ પ્રાપ્ત કરાવીછે, તેમજ સુત્ત જતોને પણ કંટકની વેદના દ્વંદ્વને દુઃખીજ કર્યાછે; વનવગડા પોતે માત્ર જાડીઓ અને વિકાળ પશુઓથીજ ભરેલા રહેછે, તેમજ મનુષ્યોને પણ માર્ગમાં ભૂલાં પાડીને અનેક વ્યથા તથા કષ્ટ પમાડેછે. માટે, તમે આ હઠયોગની સિદ્ધિઓથી તમારાં જીવનનો ઉત્કર્ષ નથી કર્યો પણ તેની અધોગતિ યોજીછે. માટે આ હઠયોગની સિદ્ધિઓ જે ઇર્ષ્યાને ઉત્પન્ન કરનારી છે તેને હવે તમે ત્યાગો, અને તમારાં જીવનના ઉત્કર્ષનો માર્ગ લ્યો. તમારાં પોતાનાં જીવનનો ઉત્કર્ષ કરતા તમે જનસમૂહનાં જીવનનો પણ ઉત્કર્ષ કરી શકશો. સૂર્યનારાયણ પોતે ગગનમાં ઉચે વિરાજમાન થતાં પૃથ્વી ઉપરનાં લોકોને નિદ્રા તથા આળસમાંથી મુક્ત કરીને, વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિઓમાં રાગી કરેછે, અને પોતે પણ પૂર્ણ પ્રભાથી પ્રકાશેછે; વૃક્ષ ઉંચું ઉગતાં પોતા માટે પણ પુષ્પ તથા ફળની પ્રાપ્તિના વખત લાવેછે, તેમજ અન્ય જનો માટે પણ તેના છાંયડામાં વિશ્રામ લઈ તાપનાં કષ્ટમાંથી મુક્ત થવા વખત લાવેછે; બાળની સહાયનાથી પતંગ પોતાને ગગનમાં ઉચે લઈ જતાં પોતે ગગનના વિશાળ પ્રદેશમાં આનંદમાં મહાભરતો થાયછે, અને બાળકને તેમજ અન્ય જનોને પણ આનંદથી ભરેછે. માટે, તમે પ્રથમ તમારો પોતાનો ઉત્કર્ષ કરવા માંડો. વળી, તમે મને પ્રથમ કહેતા હતા કે હું પરમાત્માને ઓળખતો નથી અને પરમાત્માને વંદન કરતો નથી, પણ તમે જરા વિચાર કરીને જીવો કે તમે પોતેજ પરમાત્માને જરા જાંખીને પણ જોતા નથી અને માત્ર હઠયોગની તમારી સિદ્ધિઓમાંજ રાગી થઈ રહોછો. સરોવર પોતાના માંહેનાં જળને ધારણ કરીને તે રીતે પ્રસન્ન થઈ રહેછે, પણ કાંઈ સરિતા પેડે વહન કરીને સર્વત્ર જળ સિંચન કરવાનું અને સાગર સ્વામીને જઈ મળવાનું

રહસ્ય સમજતું નથી, તો તેનાં જળ ગંદકીથી ભરાશે; વાનરને વૃક્ષો મળ્યાં એટલે યસ વૃક્ષે વૃક્ષે કુદકા મારવામાંજ તે પોતાનું સાર્થક સમજેછે, પણ કાંઈ માણી બની વૃક્ષ પાનનું જતન કરવું નથી સમજતો તો તેનાં કુદવાથી વૃક્ષોનો તે માત્ર વિનાશજ કરી બાજુશે, અને વૃક્ષોને લતામંડપમાં વિકસાવી નહીં બાજુશે; માટીની કોઠીને યસ પોતાના માંહે ભરેલું ધાન્ય સાચવી રાખવું છે અને પટ્ટી રહેવું છે, તો દયાવાન દાતાર જે તેની દેવડીએ સર્વ કોઠને ખોખલે ખોખલે અન્ન દેછે તેનો પુણ્યશાળી મહિમા તે કોઠી કદી સંપાદન નહીં કરશે. માટે, તમારા આત્મા તથા એ આત્માને ઉત્પન્ન કરનારા પ્રભુજી, એ બેઉનું તમારાં ચક્ષુ ચોકશી પાસે ચિત્તવન કરાવો; તેમજ તમારા બે કર્ણ કુળગુરૂ પાસે એ આત્મા તથા પરમાત્માનાં કેવલધામની કેલીકળા કરાવો; તેમજ જીવ્હા જજ્જમાન પાસે તમારા આત્મા તથા પરમાત્માના જયધોષની જમાવટ કરાવો; તેમજ તમારી નાસિકા નાવિક પાસે નિયંતા નાથનું નિઘ્રાંત નમન કરાવો; તમારા ઓષ્ટ ઓળગાણા પાસે આત્મા તથા પરમાત્માનાં એટલા આંગણો સ્વચ્છ કરાવો; તેમજ તમારા બૂજ બિંબ પાસે લલાઈનાં ભદ્રની બેંસો કાંઈ ચરાવો; એ રીતે સિદ્ધિઓના સેવક નહીં થઈ રહેતાં આત્મા તથા પરમાત્મારૂપી સત્યના સેવક થાવો. અને આત્મા તથા પરમાત્મા તમારા હાથ આવ્યા તો તમે સિદ્ધિઓથી જે અદ્ય સત્તા ધારણ કરાછો તેથી એવી વધુ સત્તા સંપાદન કરશો કે વિશ્વને પણ ડોલાવી શકશો. પાણિયારી શાને ગર્વ કરશે કે શિરે ભરેલા ધડાનાં જળથી જે કોઈ માગે તેને પાણી પાવું! એ ધડા માંહેનું થોડુંક જળ ખાલી થતાં વાર નહીં લાગે. પણ જે ગૃહિણીનાં ઘર મીઠાં જળનો કુવો તેનું ઐશ્વર્ય તો ખરૂં કે સદા સર્વ કોઠને પાર વિનાનું જળ આપી શકે. સાવરણીનો ગર્વ શું કે મારા ઝપાટાથી ભૂમિ ઉપરથી ધૂળ બાબુએ કહાડી નાખું! અને મહિમા તો સાચિયાનો ખરો કે ભૂમિને તે મહા દેદિધ્યમાન કરે. કાગ કાકાનો કકળાટ કરી બાજુ તેમાં તેની કારીગીરી શું! એથી તો સર્વ કોઠનાં મન ક્ષોભ પામે. પણ કાલકની ભાવણતા તો ખરી કે એક ટહુકામાં સર્વ જનનાં મન હર્ષથી ઉભરાવી નાખે. માટે, આત્મા તથા પરમાત્મામાં તમે સ્થાપિત થાવો. અને તોજ તમારૂં જીવન સર્વ કોઠને ઉપયોગી થઈ પડશે. તમે વિચાર કરો કે આ જીવનનો હેતુ શું છે? શું હઠયોગની સિદ્ધિઓ એ જીવનનો હેતુ છે? શું યાગ્યગીચાનો હેતુ સર્પોને ભરાવા છુપાવાની જગ્યાઓ યોજવાનો છે? યાગનો હેતુ તેનાં પોતાનાં સ્થળને અને તે સ્થળે વિહાર કરવા આવનારાં લોકોને વિમળ વાસથી પ્રવૃક્ષ કરવાનો છે. શું અગ્નિનો હેતુ ધરને લાય ભગાડી તેને ભસ્મ કરી નાખવાનો છે? ના. અગ્નિનો હેતુ ધરમાં ભોજન માટે ચૂલે ચઢાવેલાં ધાન્યને ઉજાવતા આપવાનો છે. શું ગુરૂનું કાર્ય વિદ્યાર્થીને વિના કારણે સોંટીના પ્રહાર કરવાનો છે? ના. ગુરૂનું કાર્ય દયાભાવથી શિષ્યજનને જ્ઞાન આપી તેને સુઝ જન કરવાનો છે. તેમજ મનુષ્ય જીવનનો હેતુ રિદ્ધિસિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરીને તેના દંભમાં દુરા-

ચરણ કરવાનો નથી, પરંતુ આત્માને તથા પરમાત્માને આપણા પોતાનામાં શોધી કહાડીને તેમનાં પડખે હિય આચરણ કરવું તે છે. માટે, તમે આત્મા તથા પરમાત્મા સાથે સંબંધ યોજો. અને આત્મા તથા પરમાત્મા સાથે સંબંધ યોજતાં હઠયોગની સિદ્ધિઓ જાય તો જવા દો. મનુષ્યનું કર્તવ્ય એ છે કે આત્માને ધર્મિત તથા પ્રભુજીને પ્રિય એવું તેનું આચરણ હોવું જોઈએ; કારણકે જ્યારે આપણે આત્મા તથા પરમાત્માની સંગાથે રહીએ છીએ ત્યારે આપણને માલમ પડે છે કે જીવન એ કાંઈ હઠયોગની સિદ્ધિઓ નથી, કે જીવન તો કાંઈ ધનમાલ ઐશ્વર્ય નથી, કે જીવન તો કાંઈ સુખ સંપત્તિ નથી, અને જીવન એ તો માત્ર પવિત્રાઈ છે. હઠયોગ સિદ્ધિઓ એ તો ખાંધેલા રોટલાના ઉચ્છિષ્ટ ટુકડા છે. આખો રોટલો તો પવિત્રાઈ છે. સિદ્ધિઓના રગડામાં નહીં રગડોળાતાં પવિત્રાઈના પ્રદેશમાં તમે પડાવ નાખો. પવિત્રાઈ થકી પરમાત્મા છે, અને પરમાત્મા થકી પવિત્રાઈ છે. અને હઠયોગ સિદ્ધિઓ એ તો અપવિત્રાઈ અને મલિનતા છે. અને પવિત્રાઈનું રહસ્ય એ છે કે તે થકી પરમાત્મા મનુષ્ય હૃદયમાં વાસ કરી શકે છે. અને પરમાત્મા પવિત્ર હૃદયમાં વાસ કરી શકે છે એટલું જો મનુષ્ય યાદ રાખશે તો કોઈ દિવસ પણ તેને પવિત્રાઈ યોજવાનું અને તે દ્વારા પરમાત્મા સાથે પરિચય પાડવાનું તેને મન થશે. ગુંજવાંમાં ધસાયેલી પાઇ પણ હશે તો કોઈક દિવસે પણ ગુંજવું હાથ ધાલીને તપાસી જોવા વિચાર આવશે; કુવામાં જળ હશે તો કોઈક દિવસ પણ તુપા છીંચાવવા કુવા પાસે જવા વખત આવશે. માતાએ બાળને જન્મ આપ્યો હશે તો કોઈક દિવસ પણ ખોળો વાળીને બાળને પચપાન કરાવવા તેણીને જ્ઞાત મનથી બે ધડી બેસવા વખત આવશે. વળી આત્મા તથા પરમાત્મામાં આપણે રાગી થતાં આપણામાં એક નવીન હિર્મા સ્ફુરી નીકળે છે, તે પ્રેમભાવ છે. અને એ પ્રેમભાવ આપણાં જીવનમાં પછી એતપ્રેત થઈ જાય છે ત્યારે આપણામાં જીવનમાં ઋદુતા, આનંદ તથા સ્વાર્પણ વૃત્તિઓ વ્યાપી રહે છે. આ પ્રેમભાવ તે સકળ જીવાત્માઓ પ્રતિ સ્વાર્પણ વૃત્તિ છે. કોઈ ચોર હોય કે શાહુકાર હોય, કોઈ વિદ્યાકુશળ પંડીત હોય કે મૂર્ખ જડવાદી હોય, કોઈ સતી સીતાજી હોય કે વ્યભિચારિણી પુંથલિ હોય, પણ પ્રેમભાવ તે સર્વ પ્રતિ સમાન સ્નેહથી સંચરે છે, અને સર્વ કોઈને સહાય થવા, ઉપયોગી થવા, તત્પર રહે છે. જેમ રવી રસ્મિ આવી ભૂમિને ભેટે, જેમ સરિતા જઈ સાગર સ્વામીને મળે, જેમ રત્નજડિત હાર સુંદરીનાં ગળે જઈ બેસે, તેમ પ્રેમભાવ સર્વ જીવાત્માઓ પ્રતિ તેમને સહાયતા કરવા દોડે છે. જીવાત્માઓને ઉપયોગી થવામાં પ્રેમભાવનું અસ્તિત્વ રહેલું છે. પ્રેમભાવનું સુખ તે તો અન્ય જીવાત્માઓનું સુખ યોજવું સુખ છે. માટે પ્રેમભાવ એજ તમારું જીવન, એવું કિતમ તમારું જીવન કરો. પ્રેમભાવનાં સ્વાર્પણથી મનુષ્યનું મૃત્યુ નથી, પણ અમરપણું છે. પ્રેમભાવ અમર છે, અને પ્રેમભાવ વાળું જીવન પણ અમર છે. પ્રેમભાવ પ્રેરે છે કે મૃત્યુ તો આ સ્થૂળ દેહ માટે છે, પણ આત્મા તો અનાદિ અને અનંત અસ્તિત્વ

ધરાવેછે. આ પ્રેમભાવ થકીજ મનુષ્યનું સર્વોપરી શ્રેય કરનારી ભક્તિ પણ શક્ય છે. કુવાનાં મીઠાં શીતળ જળની પ્રાપ્તિ લોટા અને હોરી થકીજ છે; શરવી-રનો વિજય તેણે કેડે બાધેલી કટારી થકીજ છે; વદનના તાપની વિશ્રાંતિ વિંઝણા થકીજ છે. તે પ્રમાણે પરમાત્માની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ પ્રેમભાવ યુક્ત ભક્તિ થકીજ છે. ભક્તિથી પરમાત્માના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી શકાયછે. પાખો થકી પક્ષી ગગનમાં ગમન કરી શકેછે; દ્રવ્ય થકી શ્રીમંત હીરામોતીમાં રમી શકેછે; આરોગ્યતા થકી બળવાન મનુષ્ય ડુંગરાને લાત મારીને ગબડાવી શકેછે. ભક્તિમાં મનુષ્ય પોતાને મહા ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર લઇ જઈ મુકી શકેછે. એ ઉચ્ચ સ્થાન તો સૂર્ય તારલાઓનાં સ્થાનથી પણ વધારે ઉંચું છે, અને એ ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર મનુષ્યે પોતાને લઇ જઇ મુકવો જોઈએ. કારણકે જેમ સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપર ઉદર કાજ અન્ન વિના ચાલતું નથી તેમ ઉચ્ચ જીવન માટે મહો તારલાઓની પણ પેલે પાર એવી ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના ચાલતું નથી. માટે ઉકરણ સમાનની હૃદયોગની સિદ્ધિઓની ઉચ્છાદ્ય એ જઈ મનુષ્યે ખેસવાનું નથી, પણ મેરૂપર્વત સમાન ભક્તિની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ મનુષ્યે જઇ ખેસવાનું છે. માટે, તમે હૃદયોગની સિદ્ધિઓ શીખવવા તમે શિષ્યો ના હુંડો, જેથી પછીથી તમને તે શિષ્યવર્ગ પ્રતિ ઇર્ષા ઉત્પન્ન નહી થાય, અને એ ઇર્ષા તમારી અધોગતિ નહી કરે. જેમ પુષ્પ ખીલે ત્યાં મધમાખીઓ આવી મળે, જેમ મધ બાજે ત્યાં કીડી-ઓનો સમુદાય ભેગો થાય, જેમ મીઠાં જળનાં ઝરણાં વહે ત્યાં પશુ પંખી-ઓનું જળપાન કાજે આગમન થાય; તેમ જો ભક્તિના માર્ગનું તમારું ઉચ્ચ જીવન હશે તો સર્વ કાંઈ તમારાં શિષ્યજન થઇ રહેશે. અને પછી એ શિષ્યજન પ્રતિ તમને ઇર્ષા નહી ઉદ્ભવે, અને ઇર્ષા નહી ઉદ્ભવતાં તમારી અધોગતિ નહી થશે. અને તમે ઇર્ષામયી મુક્ત થશો તો જેમ પાંજરામાંથી છુટું થયેલું પક્ષી ગગનમાં ગાન કરે તેમ તમે ઇર્ષાનાં દુંદુભિ નહી વગાડતા પ્રેમભાવના પોકારો કરશો, અને સર્વને પ્રીતથી ભેટશો, અને સર્વનું પ્રીતથી પંપાલન કરશો. મનુષ્યનો અનંત જય તે ઇર્ષામાં નથી, પણ અન્ય જીવાત્માઓનું શુભ આચરવામાં છે. માટે, તમે હૃદયોગ મુકી ઇર્ષ પ્રભુ ભક્તિમાં અને લોકોપયોગી કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાવો. અને હું છેવટમાં તમને કહીશ કે હું જે કાંઈ ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પોતાને પહોંચાડી શક્યોહું, અને જે થકી તમને મારા ઉપર ઇર્ષા થઇછે, તે ભૂમિકાએ હું માત્ર પ્રભુ ભક્તિથી પહોંચ્યોહું, અને તમારા હૃદયોગનો આશ્રય મેં લીધો નથી. અને આરંભમાં મેં હૃદયોગનો જે કાંઈ આશ્રય તમે દીધેલાં જ્ઞાનથી લીધોછે તે માત્ર ચિત્તને સ્થિર કરવા પ્રાણાયમ સમંધનોજ છે. પરંતુ હવે તમારા તરફથી પ્રાપ્ત થયેલાં પ્રાણાયમ જ્ઞાનનો આશ્રય પણ આ પળથી તન્નુંહું અને પ્રતિજ્ઞા લેવુંહું કે પ્રાણાયમમાં પણ હવે હું કદી પ્રવૃત્ત રહીશ નહી. માટે, હવે તમે મારા ઉપર લેશ ઇર્ષા રાખશો નહી. યોગેન્દ્ર! આપે જે યોગાભ્યાસ મને કરાવ્યોછે તે હું આ પળથી આપને પાછો સોંપી દેવુંહું.

આપના તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી એ વિદ્યા સામે પણ હું હવે નહીં જોઈશ, કારણ જે વસ્તુ સમ્બંધમાં આપને ઈર્ષ્યા થઈ તે મારે નહીં જોઈએ. હું આપના શીખ-વેલા હૃદયોગ ઉપર કદી નહીં ચઢવાનું આ પળથી વ્રત લેવું છું, જેથી આપની ઈર્ષ્યાનું પાત્ર હું કદી નહીં થઈ પડું. અને હવે હું મારા મુકામે જઈશ.

મંથાન—(સ્વગત). હું યોગારૂઢ થયો પણ ઈર્ષ્યા ન ગઈ! પણ એ ઈર્ષ્યા આજે ગઈ, અને તે આ ત્રસદસ્યુ રાજકુમારના હાથે, તો રાજકુમાર મારા ગુરુ અને હું એમનો શિષ્ય. (યોગળળથી અપ્સરાને અલોપ કરતાં તેને). તું અંતર્ધીન થઈ જા. (ત્રસદસ્યુને). રાજકુમાર! મેં તમારી ઈર્ષ્યા કરી છે એ તમારું કહેવું સાચું છે. • મેં ઈર્ષ્યા કરી તેના માટે મને બહુ પસ્તાવો થાય છે. તમે મારો એ અપ-રાધ ક્ષમા કરો. અને આજથી હું તમારો ગુરુ નહીં પણ તમારો એક શિષ્ય થઈને રહું છું.

ત્રસદસ્યુ—આપને મારા પ્રતિઈર્ષ્યા થઈ તે માટે મને કાંઈ ખેદ નથી, આપ કાંઈ મનમાં મુઝાશો નહીં. આપ મારા ગુરુ હતા અને ગુરુ છો. શિષ્ય હું છું, આપ નથી.

મંથાન—જે પ્રમાણે આપે હૃદયોગાભ્યાસ નહીં કરવાનું વ્રત લીધું છે તે પ્રમાણે હું પણ મારો હૃદયોગ માર્ગ આ પળથી મુકી દેવાનું વ્રત લેવું છું. હું તો આપની સંગાથે આપનો શિષ્ય થઈ રહીશ.

ત્રસદસ્યુ—ભલે, આપ મારા મુકામે ખુશીથી પધારો. મુકામ આપનો છે. (ખેડે જાય છે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૨૦.

વૈશાલ—ઘર તજીને આ વગડામાં આવ્યો છું તેને કાંઈક સમય થઈ ગયો છે, પણ અહીં આવ્યાને હજી એક દિવસ પણ થયો નથી એવો સત્વર ગતિ કરતો કાળ મને આ વગડામાં લાગે છે! શહેરમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં વખત જતો માલમ નહીં પડે એ સંભવિત છે, પણ અહીં વગડામાં માત્ર પ્રભુજીનું નામ સ્મરવામાં અને સૃષ્ટિસાંદર્ભ નિહાળવામાં કાળ એવો ત્વરિત પ્રયાણ કરે છે કે કાંઈક વખત અહીં મને નીકળી ગયો તેની મને ખબર પણ પડી નથી! અને આ પ્રમાણે તો આખું આયુષ્ય, પછી તે અલ્પ હોય કે દીર્ઘ હોય, તે પણ વગડામાં પ્રભુજી સેવનમાં અને પ્રભુજીની લીલાના આનંદમાં મહાલવામાં વ્યતિત થઈ જાય તેની પણ મનુષ્યને ખબર નહીંજ પડે! આહા! પ્રભુજીનો મહિમા આવો અગાધ છે એ તો હું આ વગડામાં આવ્યો અને રહ્યો ત્યારેજ મેં જાણ્યું! સંસારી લોકો કાળને સર્વોપરી ગણે છે અને કાળને આધીન પોતાને માને છે, પણ કાળ તો હું ધારું છું કે નિવૃત્તિવાળાં મનુષ્યોની શિથિલતાનું એક પ્રકારનું પ્રમાણ છે, કારણકે સંસારી જીવોની વ્યાપાર ઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિઓ ગમે તેટલી લાંબી અને ત્વરિત હોય, તોપણ પ્રભુપૂજનમાં જે પ્રવૃત્તિ અને ઉદ્યોગ મનુષ્યને સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે તેની ત્વરા અને વિસ્તાર આગળ નિવૃત્તિ

સમાન છે. અને, વળી, પ્રભુપૂજનમાં તત્ક્લીન થયેલો મનુષ્ય ગર્વથી વચન પણ ઉચ્ચરી શકે કે કાળ જે અનાદિ અને અનંત કહેવાય છે તેના તો હું એક કાળિયામાં ભક્ષ કરી જવું એવો હું મારાં પ્રભુપૂજનના પ્રતાપથી સમર્થ છું. ખરે ! જેમ બળવાન પગવાળા મનુષ્યના પગની આગળ લંગડા મનુષ્યની ગતિ કાંઈ ખીસાદમાં નથી, જેમ સરિતાનાં ભરતીનાં જળના વેગ આગળ કુવાનાં જળની કુવા માંહેની સંકુચિત ગતિ કાંઈ ખીસાદમાં નથી, જેમ હરણીની વેગવાળી ગતિ આગળ ગોડળગાયની મંદ ગતિ કાંઈ ખીસાદમાં નથી, તેમ પ્રભુભક્તિ આગળ કાળ કાંઈ ખીસાદમાં નથી અને માત્ર કલ્પનાજ છે. જે આ પ્રમાણે કાળ જેને જગતમાં સર્વને ઘેરનાર અને સંહારનાર કહેા છે તે આ પ્રમાણે વિના પ્રયાસે પ્રભુનાં ઘાનની રમતમાં હણાઇ ગયો. તો પછી વગડામાં કામ કોષ એવા બીજાં શત્રુઓનો પરાજય કરતાં કે તેમને વશ કરતાં શી વાર ! શત્રુનાં સૈન્યે સામેના રાજાને ગઢ તોડી પાડ્યો તો પછી તે ગઢ માંહેની નાની ઝુંપડીઓ કે મોટી હવેલીઓ તોડી પાડવાને તેને વાર કેટલી ! સૂર્યના જે તીવ્ર પ્રતાપે સાગર સરિતાનાં જળ સુકવી નાખ્યાં તેને વળી ભીનાં લુગડાંની ભીનાશ શોષી લઇ સુકાં કરી નાખતાં વાર કેટલી ! જે ખેતરોએ હાથીઓનાં પેટ ભરવાને મણાભર અનાજ ધાસ આપ્યાં તેને વળી કીડીને કણ દાલવતાં વાર કેટલી ! માટે કાળનું કમણુ જે મેં કર્યું છે તો પારિપુઓનો પણ પરાભવ કરેલોજ થયો. ત્યારે શું આ વગડામાં પ્રભુજમાં જે નિમગ્નના મને ઉદ્દભવી છે તેમાં શું મારાં દુર્ભાગ્ય રૂપિ શત્રુ, પીડા, આપત્તિ, કષ્ટ, ઉપદ્રવ, તે પણ શું ટળી ગયાં, નષ્ટ થઇ ગયાં ! આહા ! ધર્મી અને સદ્ગુણી માતૃપિતાનાં પેટ અવતરતાં મને કાંઈ દુર્ભાગ્ય આવી મળ્યું નથી. અને એકજ દુર્ભાગ્ય આવી મળ્યું છે તે આ સુર-સુંદરીનો મારી સાથે લગ્ન કરવાનો દુરાગ્રહ છે, અને બીજી કાંઈ વિપત્તિ આ ભવમાં મને આવી નહીં નથી. તો શું એ દુર્ભાગ્ય માઈ ટળ્યું, અને શું રાજ્યમાતાએ એમનો દુરાગ્રહ તણ દીધો હશે ! કોઇ પ્રતાપી રાજકુમાર સાથે લગ્ન કરી નાખ્યાં હશે ! અને તેમ હોય તોજ હું મારાં શિર ઉપરની એકની એક વિપત્તિ ટળેલી, નષ્ટ થયેલી, જાણું અને આનંદ આનંદ પામુ. ખરે, પણ, વૈશાલ ! તારૂં દુર્ભાગ્ય ટળ્યું હોય એમ લાગતું હોય તો તને આ પળે રાજ્યમાતા સાથનાં લગ્નના વિચારો આવેજ નહીં. રણવાઘોનો અવાજ થઇ રહ્યો છે તો સૈનિકો અને યુદ્ધની પ્રવૃત્તિ હશેજ, નિર્મળ વાદળ ધૂળના ગોટાઓથી છવાઇ રહ્યું છે તો વટોળિયાનું જોર થઇ રહેલુંજ હશે; પહાડમાં ચોરો ભરાઇ રહ્યા છે તો પહાડમાં કાંઈ અંધકાર ભરેલી ગુફાઓ હશેજ. ખરે ! પણ જે આ માઈ દુર્ભાગ્ય હજી નિર્મૂળ નથી થઈ ગયું તો શું તેનો અર્થ મારે એવો કરવો કે હિણુભાગ્યને વણસાડવા પ્રભુજનું ઘાન પણ સમર્થ નથી ! શું ત્યારે કર્મ જેના થકી હિણુભાગ્ય પરિણમે છે તે એવું બળવાન છે કે ઘાન, તપ, એ સર્વ એની આગળ લાચાર છે ! ખરે ! પણ, કર્મ કહેતાં તો આપણું અમુક કૃત્યનું ફળ, એટલે એ રીતે કર્મ આપણે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુ, તેજ શું આપણા ઉપર અને વિશ્વમાં એવી પ્રબળ સત્તા ધરાવે છે કે આપણે કાટિ પ્રયત્ને

તેમાંથી છુટી શકીએ નહીં અને ઘાન તપ પણ આપણને તેમાંથી મુક્ત નહીં કરી શકે ! કુંભારનું ધડેલું માટીનું હાંધું શું એવું બળવાન કે સાત સમુદ્રનાં જળ પોતા માહે સમાવી દેશે ! બિક્ષા માગી પેટ ભરનારી હીણભાગી વયોવૃધ્ધ ડોશીની કોડિયાની દિવેટ શું એવી બળવાન કે જગતનો પ્રલય સમયે સંહાર કરનાર સૂર્યતાપ તેને કહેશે કે હું તને બાળી ભસ્મીભૂત કરી નાખીશ ! માતાએ પોતાના બાળ માટે બાંધેલું પારણું તે શું એવું પરાક્રમી કે કહેશે કે હું તો આખા વિશ્વને ડોલાવું ! પણ, આ રીતે મનુષ્યની લાચારી તેનાં કરેલાં કૃત્યનાં કર્મરૂપી ફળ આગળ હોય તોતો એનો અર્થ એટલોજ થાય છે કે ઇશ્વર પણ તે નષ્ટ કરવા સમર્થ નથી ! પણ, પ્રભુજી મનુષ્યનાં પાપીષ્ઠ કર્મનું દુઃખરૂપી ફળ નષ્ટ કરવા સમર્થ ન હોય એ હું સ્વપ્ને પણ કલ્પી શકતો નથી. ભારે પ્રભુજીનું હું આ જે ઘાન ધરું છું તે મારા ઉપર આવી પડેલી આ એક વિપત્તિ કેમ ટાળી નહીં શકતું હશે ? (વિચાર કરેછે). સમજ્યો. સમજ્યો. પ્રભુજીમા મારાં ઘાનને હજી માત્ર હુંક સમયની મુદત થઇ છે એટલા હુંક સમયમા એ ઘાનરૂપી બળ આ મારા દુર્ભાગ્યને હણી શક્યું નહીં હોય, પણ હું આ ઘાનારૂઠ જીવનપર્યંત રહીશ, તો પ્રભુજી મારા દુઃખનો અંત લાવશેજ. લાવ, ત્યારે પ્રભુજીનાં ઘાનમા દ્રઢ થાવું. અરે, પણ, માંડે ઘાન આજે પ્રભુનાં ઘાનમા સ્થિર કેમ થતું નથી અને રાજ્યમાતાના મારા ઉપરના પ્રેમના તર્કમાં કેમ આવડું તણાય છે ! અરે, મનડાં ! પ્રભુજીના ઘાનમાં સ્થિર રહેતાં તને શું થતું હશે ! શું નિજ માતાના સુખપ્રદ ખોળામાં પણ બાળને અકળામણ આવે છે ! શું સરોવર તીરની વિભળ શીતળ લહેરીમાં પણ જવર વ્યાધિચસ્તનો વદનનો તાપ ટળતો નથી ! શું છાપરે છાપરે કુદી કાળ નિર્ગમન કરનાર વાદરાને રાત્રે વૃક્ષના ડાળામાજ શાંત નિદ્રા નથી આવતી ! મનડાં ! પ્રભુજીનું ઘાન મુકી તને બાહ્ય વિષયોમા ભટકણુ કેમ ધટે ! લહાય લગાડવામાં ચંચળ બુદ્ધિવાળી દીવીની દિવેટ પણ કોઇકજ પળે મર્યાદા મુકી ધરને વળગવા અને બાળવા જાય છે; ભરાઇ છુપાઇને સુપકીથી ડંસ દેનારો સર્પ પણ કોઇક પળનોજ તેનો ડંસ મનુષ્ય જીવાત્માને દેવા નત્પર થાય છે; સરિતાનાં જળ જેનું કર્તવ્ય વહન છે તે પણ કોઇક પ્રસંગેજ શહેરની શેરીઓમાં પ્રવેશ કરી વિનાશ પ્રસરાવે છે. (વિચાર કરેછે).

ત્રસેદસ્તુ—(મન્યાન સાથે આવી ચડતાં. તેને). યોગીરાજ ! જરા આ સ્થળે બેસીએ પછી ચાલવા માંડીએ. અરે, પણ પેલું કોણ ! મને તો આપણાં રાજ્યના પેલા દૈવિક શક્તિ ધરાવનારા બ્રાહ્મણ પુત્ર વૈશાલ લાગે છે ! લાવ, બાળુએ રહી સાંભળું કે એ અહીં વગડામાં શામાટે આવી રહ્યા છે. (બાળુએ ઉભો રહી સાંભળેછે).

વૈશાલ—(સ્વગત). મનડાં ! જો તું મને આધીન નહીં રહ્યું તો હું તારો ત્યાગ કરીશ, તારું ઉચ્છેદન સમૂળયુ કરીશ, અને પછી તું મહા પરિતાપ પામીશ. મનડાં ! હું તને સન્નિહાનંદની ચાળણીમાં ચાળી ચાળી પૂડું કરી નાખીશ, તપમાં તપાવી

તને દુર્બળ નિર્બળ પૂર કરી નાખીશ, સમાધિ સરકટમાં તને જરૂર સળગાવી મુકીશ, રામરટણુમા તને રગદોળી નાખીશ, હું તને પ્રભુ પૂજનમાં એવું પછાડી દષ્ટ કે તારાં હાથ પાગોટા ભાંગી જઈને તને બાહ્ય વસ્તુઓના વિચારમાં દોડવાનું ભાનજ નહીં રહેશે. મનડા ! મારી આગળ તારું કાંઈ ચાલવાનું નથી. રાજ્યમાતા તને પરણવા આગ્રહ કરેછે, તો તને શહેરમાં તારાં ઘર નહીં જોઈને તારા માટે ચિંતા કરતાં હશે, ક્ષાલ પામતાં હશે, એવા વિચારો તારે કરવાજ હોય તો આજનોજ દિવસ કરી લે, કારણકે કાલથી તારો પર્યુ સંયમ કરી ભગવાનની ભક્તિમા, સચ્ચિદાનંદનાં ચિત્તવનમાં, ત્રિભુવન નાથની તપમા, દયાનિધિનાં દાસત્વમા, હું તને એવું તન્મય કરી દષ્ટ કે તું આહું અવળું ખસી શકવાનું નથી. અરે, મારા મનડાને તો હું મારીશ. પણ, રાજ્યમાતા, આપને મારી રાજ્યભક્તિ જોઈને એવો એકજ વિચાર શું ઉદ્ભવ્યો કે મારી સાથે લગ્ન કરીનેજ મારી રાજ્યભક્તિનો બદલો વાળવો ? રાજ્યમાતા ! ક્યા તમે ગગનના પ્રતાપી સૂર્ય, અને ક્યા હું ઝુંપડીની ઝુંકતી દિવેટ ! ક્યા તમે ગોળ, ક્યાં હું બોળ ! ક્યા તમે નિર્મળ વ્યોમ, અને ક્યા હું ટેકાળા ઘટાળા ભરેલી ધરતી ભૂમિ ! શું કરે ! રાજ્યમાતાને પગે પડીને, કકળીને, રોઈ રોઈને, વિનવ્યાં કે મારી સાથે લગ્ન એવા શબ્દો પણ ના ઉચરો, એથી મારો જીવ કંપેછે, મારા શિર દોષ ચઢેછે, પણ એમણે માન્યું નહીં તે નહીજ, અને છેવટે એમનો એ ભૂલ ભરેલો વિચાર ભૂલાવવા એમને ખબર નહીં પડે તેવી રીતે જાનોમાનો અહીં વગડામાં ચાલી આવ્યોહું. અને હવે પણ એમને ભૂલ ભરેલો વિચાર એમણે મનથી વેગળો કર્યો હોય તો સાહે. અને જો એ વિચાર એમણે વિસારી નહીજ દીધો હશે તો હું તેમા શું કરીશ ! હું તો કાલથી પ્રભુપૂજનમા મારૂ મન સ્થિર કરી દષ્ટ. પણ, હું એમ કેમ ભૂલુંહું ! મારે ચિત્તને પ્રભુદાનમા પરોતી દેવું હીક નથી. કારણકે મારું કર્તવ્ય તો એ છે કે રાત દિવસ રાજ્યમાતાને આશિષ દેવા કે તમારો એક ભૂલ ભરેલો વિચાર દૂર થવો અને તમે સુખી રહેજો. જેવો રાજ્યભક્ત રાજ્યમાતા મને ગણેછે તેવો રાજ્યભક્ત જો હું હોવું તો મને પ્રભુદાન ઘટવું નથી પણ માત્ર રાજ્યમાતાના અહર્નિષ મુખ માટે પ્રભુજીની યાચનામાં મારે હાથ જોડીને રહેવું જોઈએ.

ત્રસદસ્થુ—(સ્વગત). આ સઘળું હું શું સાભળુંહું ! રાજ્યમાતા સુરસુંદરી, મારી બહેન, એ શું આ પ્રતાપી બ્રાહ્મણ પુત્રને વરવા તૈયાર થઈછે ! તો તો મારી એ બહેનનાં અહોભાગ્ય ! આ ભલા રૂપિ પુત્ર શા માટે મારી બહેનને વરવા ના પાડતા હશે ! હું કોટિ પ્રયત્ને એમને સમજાવીને મારી બહેન સાથે લગ્ન કરવા હા કહેવડાવીશ, મહેલે લઈ જઈશ, મારી બહેનનાં લગ્ન એમની સાથે કરાવીશ. (વૈશાલ્યનં). રૂપિપુત્ર ! તમે અહીં ! અહીં છો તો હીક થયું કે હું તમને ભેગો થવા પામ્યો. મારા તાતજી કશ્યપ મહર્ષિના આશ્રમે છે ત્યાં હું જાવુંહું માટે તમે પણ મારી સાથે ચાલો.

વૈશાલ—ચક્રવર્તી મહારાજના પ્રતાપી રાજકુમાર ! હું તો અહીંજ રહીશ. મને આગ્રહ કરશો નહીં.

ત્રસદસ્યુ—ભાઈ ! મારી બહેન સુરસુદરી સાથે તમારાં લગ્ન કરવા હું તમને મારી સાથે તેડી જઈશ ત્યારેજ હું અહીંથી જઈશ એ તમે મારા ખોલો સત્ય માનજો.

વૈશાલ—કદાચ આપની રાજ્યસત્તાથી મને હાથીના પગ તળે કચડાવી નાખશો તો મારે હા છે, પણ આપની સાથે આવવાની આપની આજ્ઞાનો મારે અનાદર છે. વધુ શું કહું ? રાજકુમાર ! આપના માર્ગે ચાલી જવો. હું આપનાં કે રાજ્ય-માતાનાં ખોટામાં નથી તો આપ માટે ખોટું ઇચ્છીશો નહીં, કારણકે મને અહીં વગડામાંથી નગરમાં લઈ જવો એ મારા માટે મહા ખોટું છે. મત્સ્યને શુષ્ક ભૂમિ ઉપર લઈ જઈ મુકવામાં સાર નથી, દડાને ગગનમાં ઉડાડવામાં સાર નથી, એ તો બીચારો પાછો ભૂમિ ઉપરજ પડી રહેવાનો; છાપરા ઉપર ખેસાડેલા ચાડિયાને ઘરમાં કે ખુરસી ઉપર લઈ જઈ ખેસાડવામાં કાંઈ સાર નથી.

મહાત્મા—(એકાએક સ્થૂળ દેહમાં દર્શન દઈ વૈશાલને). રૂપિપુત્ર ! તમારી કુલિનતા, તમારી સુજનતા, અને તમારી ધર્મપરાયણતા છે એથી વિશેષ સદા હોજો. તમે સાત ભવથી રાજ્યમાતા સુરસુદરીના સ્વામી છો. અને આ ભવમાં અને હવે પછીના બહુધા અનેક ભવોમાં એમના સ્વામી થશો. તમે પ્રજાજન છો, રાજ્ય-માતા રાજન જન છે, એ પંક્તિ ભેદ તમને દુભવે છે. પંક્તિ ભેદથી દુભાશો નહીં. બળવાન ભાવી સામે, શ્રી પરમાત્મા ઇચ્છા સામે, બાથ અજ્ઞાનતામાં ભીડશો નહીં ત્રસદસ્યુ કુમાર સાથે સત્વર જવો, અને રાજ્યમાતા સુરસુદરી સાથે લગ્ન કરો. મારા ઝાઝા સમાગમમાં તમે હવેથી આવશો. પણ હાલમાં તે માટે ઉત્સુક થશો નહીં. વૈશાલભાઈ ! અહંકાર તો સદૃશ શિરનો એવો રાક્ષસ છે કે જો એનું એક શિર કાપી નાખવામાં આવે તો તેજ ધરી તે કપાયલાં શિરની જગ્યાએ બીજું શિર ઉગી નિકળે છે. અર્થાત, જો મનુષ્ય એક વાતમાં અહંકારનો પરાજય કરે તો એ અહંકાર તુરંતજ બીજી કોઈ વાતમાં અને બીજાં કોઈ રૂપમાં પગડી નીકળે છે. અર્થાત, જો મનુષ્ય 'સંસારની માયાનો અહંકાર નષ્ટ કરી વનવગડામાં નીકળે છે, તો વનવગડામાં તપ જપ થકી પ્રાપ્ત થતી કાંઈ સિદ્ધિઓનો અને જ્ઞાનનો અહંકાર તેનામાં પ્રગટી નીકળે છે. માટે, અહંકાર એવો શત્રુ છે કે એની સાથે યુદ્ધ કરવું એ વ્યર્થ છે. અને એનું ઉન્મૂલન કરવાનો માર્ગ માત્ર એકજ છે, અને તે એ છે કે એના ઉપર લક્ષ નહીં આપતા એનું પોષણ નહીં થશે, એટલે પોષણ વિના એના અસ્તિ-ત્વનો એની મેળે અંત આવશે. અહંકાર બહુધા આ સ્થૂળ દેહ સંબંધનો હોય છે. આ સ્થૂળ દેહમાં પ્રીતિ થકી અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જો મનુષ્યે આ સ્થૂળ દેહમાં પ્રીતિ નહીં ધરી, અર્થાત, આ સ્થૂળ દેહના સ્વાર્થ નહીં યોગ્યા, અને પોતાના સ્વાર્થને બદલે અન્ય જનોનાં હિતનો આશય હૃદયમાં સ્થાપિત કર્યો, તો અહંકારને પછી પોતાની સત્તા ચલાવવાનું કાંઈ રહેતુંજ નથી, તેમજ અહંકારને પ્રગટ થવાનું કાંઈ પ્રયોજન રહેતું નથી, તેમજ અહંકારને ઉદ્ધ-

ભવવાનું સ્થાનજ રહેતું નથી. માટે જે અહંકારને ઉપેદી નાખવા તમે સંજ્ઞ થયાછો તે અહંકાર આ વગડામાં આવી રીતે પ્રભુભક્તિમાં રહેવાથી પણ નહીં ટળશે, કારણકે જેમ જેમ તમે ભક્તિમાં દ્રઢ થશો તેમ તેમ તમારામાં તમારા ભક્તિબળનો કાંઈ વધારે પ્રયત્ન અહંકાર સ્ફુરી નીકળશે. આવળનાં વૃક્ષની અગણિત શ્લો હાથથી કાપી તોડી દૂર કરવા તે અગણિત શ્લોનો પાર આવવાનો નથી, અને હાથ પગ શરીર વળી વિંધાશે અને તેની વેદના થશે તે વધારાની; આવળની શ્લોમાંથી મુક્ત રહેવાનો માર્ગ એટલોજ છે કે આવળના વૃક્ષથી છેટે, શ્લો વિનાનાં કાંઈ આંખા કે લીખડા એવા ઉપદ્રવ રહિત રમણીય વૃક્ષોનો આશ્રય લેવો; જીવારને ઘંટીમાં દળી નાખી આટો કરી નાખશે તોપણ જીવારજ રહેવાની, અને કાંઈ ઘઉં કે ચોખા તે નહીં થવાની; રેતીનાં રણને પાતાળ સુધી ખોદી નાખો પણ રેતીજ અને પથ્થરાજ નીકળવાના, અને નહીં કે રેતીનાં રણમાં જે મીઠાં જળની જરૂર તે કદી નીકળવાનું. માટે, અહંકારને દૂર કરવા એને કચડી નાખવાથી એ દૂર થવાનો નથી. અહંકારને ટાળવા માટે નિસ્વાર્થી અને દુઃખીનાં દુઃખ નિવારણ કરવાની વૃત્તિ અંગિકાર કરો, અને દુઃખીજનોનાં દુઃખો દૂર કરવાનાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાવો. તમે કહેશો કે ભક્તિ જેવા ઉત્તમ માર્ગમાંથી વિમુખ થવા હું તમને કહું છું તો હું કોઈ ખરેખરો મૂર્ખ અને અવિચારી પુરૂષ હમણે. પણ, ભાઈ, હું તમને ભક્તિમાંથી વિમુખ થવા નથી કહેતો. હું તો માત્ર એટલુંજ કહું છું કે અહંકાર તજવા તમે ભક્તિ માર્ગમાં વળ્યાછો એ તમારી ભૂલ છે. શરીરની તાવની વ્યાધિ દૂર કરવા સરોવરનાં શીતળ જળમાં સ્નાન કરવા જવું નિરર્થક છે એટલુંજ નહીં પણ હાનિકારક છે; રાત્રિએ ચક્ષુથી દેખાતું નથી એવો ચક્ષુમાં રોગ છે તો રાત્રિએ દેખવા કાળે પૂરો પ્રકાશ કરવાના હેતુથી પોતાનાં ઘરને સળગાવી મુકવું એ મહા વિપરિત કૃત્ય છે; બાગમાં સર્પ ભરાયોછે તો સર્પને કહાડવા, બાગનાં સ્થાને વૈરાન ભૂમિ કરી મુકવી એ મહા શોચનીય ભૂલ છે. માટે, ભક્તિમાં તો તમે ભલે દ્રઢ અને પ્રીતિ વાળા થાવો, પરંતુ અહંકારનું ઉન્મૂલન કરવાનો માર્ગ ભક્તિ નથી. અહંકારના ત્યાગનો માર્ગ એટલોજ છે કે પોતાનાં માટેનાં કાંઈ પણ ઇષ્ટની ઇચ્છા રાખ્યા વિના અન્ય જનોનું સુખ યોજવામાં તમે તમારું તન મન ધન સમર્પણ કરી દો, એટલે પછી અહંકાર નામ માત્ર પણ નહીં રહેશે. નિસંદેહ પ્રભુજની ભક્તિમાં મનુષ્યે દરરોજ પ્રવૃત્ત રહેવુંજ જોઈએ, પરંતુ તે માટે કાંઈ વનવગડામાં જવાની લેશ આવશ્યકતા નથી. ભક્તિનું સ્થાન ખાસ કાંઈ વનવગડા નથી, પણ આપણું પોતાનું હૃદય મંદિર છે, કેમકે હૃદય મંદિર પ્રભુજનું નિવાસસ્થાન છે. માટે, શહેરમાં રહીને, પોતાનાં ઘરમાં રહીને, જગતના વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત રહીને પણ, મનુષ્યને પ્રભુ ભક્તિ શક્ય છે. પ્રભુ ભક્તિ આપણા આત્માને પ્રભુજ સાથે જોડવા અને સમાગમમાં લાવવા માટે આવશ્યક છે. વળી આપણાં હૃદય મંદિ-

રમાં પ્રભુજીની વાણી સાલળી શકાયછે, અર્થાત, ઉત્તમ વિચારો, ઉત્તમ સદ્ગુણો, પ્રૌઢ વૃત્તિઓ, એ સર્વનું જ્ઞાન, એ સર્વનો સાક્ષાત્કાર, આપણને માત્ર હૃદય મંદિરમાંજ થાયછે. આ સ્થૂળ દેહમાં તો આપણા પૂર્વના ભવોની પરંપરા અનુસાર સાધારણ કે હલકા વિચારોજ, ટુંક દ્રષ્ટિનું જ્ઞાનજ, અને સંકુચિત વૃત્તિઓનુંજ, સ્પુરણ, થાયછે. અને માત્ર આ સ્થૂળ દેહે અને મને પ્રેરેલાં જ્ઞાન તથા સમજ તથા વૃત્તિ પ્રમાણે આચરણ કરતા, આપણું જીવન ઉચ્ચ, નિર્મળ અને વિશાળ થવાનો કાષ્ઠ સંભવ નથી. અને આપણે હૃદય મંદિર સન્નિપન્ન જ્યારે થઈએ છીએ ત્યારેજ આપણા વિચારો પ્રૌઢ થાય છે, આપણી દ્રષ્ટિ નિર્મળ અને વિશાળ થાયછે, આપણું મનોરાજ્ય ભ્રમરહિત અને ભયરહિત થાયછે. વળી, આપણાં જીવનની માત્ર સપાટી ઉપરજ આપણે તરવાનું નથી; અર્થાત, આ સ્થૂળ દેહ તથા વ્યાકુળ તથા ઉચ્છન્નલ ચિત્તવૃત્તિઓ અનુસારજ આપણે વર્તન કરવાનું નથી. પરંતુ, આપણે આપણા જીવનની ઉડાણમાં ઉતરવાનું છે, અર્થાત, ઉચ્ચતમ આશયો, વિશિષ્ટ વિચારો, ધાર્મિક ધ્યેયો, જે સર્વ આપણાં હૃદયની ઉડાણમાં છે, તે સર્વ આપણે આપણા જીવનમાં અવશ્ય ધારણ કરવાનાં છે. આપણા જીવનની ઉડાણ આપણા હૃદયની ભૂમિકામાં છે. મોટી વસ્તીવાળાં શહેરના લોકોના વદનના તાપ ટાળવા તેમણે જ્યાં જવાનું છે તે શહેર બહારની વૃક્ષલતાઓ અથવા સરોવર કે સરિતા તીર છે; ભૂમિને જળથી ભરવા વૃષા જળે છેક પાતાળમાં ઉતરી ત્યાં પોતાનો સંચય કરવાનો છે; સુવર્ણે સુંદરીનાં કરે કંકણ થઈ મહાલવા પોતાને અગ્નિમાં લઈ જઈને હોમવાનું છે. માટે, આ જીવનના વિકાસ માટે મનુષ્યે હૃદય મંદિરમાં વાસ કરવાનો છે. આ જીવનનું માપ એ માત્ર શ્વાસોશ્વાસની સંખ્યામાં રહેલું નથી, પણ ઉચ્ચ આશયોમાં અને કર્તવ્યોમાં રહેલુંછે, તો પછી વગડામાં માત્ર પ્રભુ લક્ષિતમાં પણ પડી રહેવામાં કાંઈ સાર હોઈ શકેજ નહીં. માટે, હૃદય મંદિરમાં વાસ કરીને તમે શુભ કાર્યો અને શુભ આચરણથી ભરપુર થાવો, એટલે પછી અહંકારનો કે અહંકારના ઉન્મૂલનનો સવાલજ નહીં રહેશે. આ સંસારમાં તો આ જગતના શુભ વ્યવહારોમાંજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય સમાયલુંછે, અને મનુષ્ય તેના કર્તવ્યને પાર ક્યારે પાડી શકે છે કે જ્યારે માત્ર સર્વોત્તમ અને મહા વિશિષ્ટ વિચારો, ભાવો અને વૃત્તિઓથી તે ભરેલો હોયછે ત્યારે. એક પ્રસંગે બે દેવો વચ્ચે હરીફાઈ ઉભી થઈ, અને તેઓએ શરત કરી કે જેનું છોડેલું તીર વધારે દૂર જઈ પડે તે વધારે બળવાન. એક દેવે તીર છોડ્યું તે પૃથ્વીની પૂર્વ દિશાના એક છેડેથી છોડેલું છેક પશ્ચિમ દિશાના બીજે છેડે જઈ પડ્યું. પરંતુ, બીજા દેવે તો પોતાનો એક પગ પૃથ્વીના એક છેડા ઉપર મુક્યો અને બીજો પગ પૃથ્વીના બીજા છેડા ઉપર મુક્યો એવી લાંબી ફલંગ એણે ભરી, અને પછી કહેવા લાગ્યો કે હવે તીર છોડવાની જગ્યાજ ક્યાં રહી છે કે હું તીર છોડું. સારાંશ એ છે કે મનુષ્યે સારા વિચારો અને સારા આશયોથી પોતાને ભરી દેવો, તો પછી અહંકાર જેવી વૃત્તિને મનુષ્યના કાષ્ઠ

ભાગમા કયાંયે ઉભા રહેવાનું પણ સ્થાન નહીં મળશે; અને પછી મનુષ્ય સારા વિચારો થકી નિસ્વાર્થી અને પરોપકારી કૃત્યો કરવામાજ પ્રવૃત્ત રહેશે. માટે નાનું કે મોટું પરોપકારી કૃત્ય કરવા તમે ઉત્કૃષ્ટ થાવો. એક સમયે એક માણસ કાંઈ દેવી પાસે કાંઈ યાચના કરવા ગયો તો તેણે જોયું શું કે તે દેવી તો એક નાનકડી માખીનો ભાગેલો પગ આંખા કરવામાં એવી રોકાયેલી હતી કે તેણીની નજર તે માણસ ઉપર કાંઈ કેટલા લાંબા વખત સુધી પડીજ નહીં. સારાશ એ છે કે મનુષ્ય નાના કે મોટાં પરોપકારી જીવનમા તેનું આયુષ્ય ગાળે એજ એના જીવનનું સાર્થક છે. વળી, જીવનનું રહસ્ય એ છે કે મનુષ્યે ઉચ્ચ વિચારોથી અને ઉચ્ચ ભાવનાઓથી આ જડ દેહની ગુસ્તા દૂર કરી પોતે હલકા બની, પછી અન્ય જનોને તેમનાં પૂર્વનાં દુઃખોથી થકી આવી મળેલી વિપત્તિઓમાથી મુક્ત કરીને, તેમની ગુસ્તામાંથી મુક્ત કરીને, તેમને ઉચ્ચ આશયોમાં અને ઉચ્ચ આશયોમા ઉચે ચઢાવવાને તેમને ટેકો કરવાનો છે. મનુષ્યે પોતે એકલાએજ ગગનમા ઉચે જઈ મહા-લવું ઉડિયત નથી, પણ સર્વને પોતાની સાથે ઉચે સુખમા લઈ જઈ રાખવા એ તેનું કર્તવ્ય છે. સરિતાએ દાર દાર સેંકડો ગાઉના પ્રદેશ ઉપર વહન કરીને ભૂમિની શુષ્કતા તથા જીવાત્માઓની તૃષ્ણા ટાળવાની છે; હિમાલયે બરફનું સિંચન પોતા માંહે કરીને મહા પ્રતાપી ગંગાજીને જળથી ભરીને તેમને જળ ભરેલી ગતિ પ્રાપ્ત કરાવવાની છે; શેરીના કુતરાને કાંઈના ધરથી ટુકડો રોટલો મળતાં અને તેની ક્ષુધા તૃપ્ત થતાં, તેણે નિદ્રા ભાગી આપી શેરીનાં લોકોનાં ધન માલનું રક્ષણ કરવાનું છે. વળી, આપણે અન્ય જનો માટે પરોપકારી કૃત્યો કરીએ તો તેમા આશ્ચર્યકારક પણ શું છે? જુવો, પરમાત્મા પોતાનું સ્વાર્પણ પ્રત્યેક જીવાત્મામા કેવું કરી દેછે? પ્રત્યેક જીવાત્મા એ તો ખીચારા પ્રભુજીએ પોતાના અંશમાથી ઉત્પન્ન કરેલી, અને પોતાના આશ્રય હેઠળ સદા રાખેલી, એક વ્યક્તિ છે. ત્યારે કહો કાટાનકાટિ જીવા-ત્માઓની સંભાળ જે પરમાત્મા રાખેછે તે પરમાત્માને આપણે કેવા પરો-પકારી કહેવા? ટુંકમા, મનુષ્યે જીવવાનું છે તે અન્ય જનો માટે પોતાનું સ્વાર્પણ કરીને, અને મનુષ્યે મરવાનું છે તે અન્ય જનોના આશિષ લઈને. વળી, પ્રભુ ભક્તિ રહસ્ય પણ જનસેવા છે. પ્રભુ ભક્તિમાં માત્ર પ્રભુજીને આરાધવાના નથી. પ્રભુજીને આરાધવામા તો આપણે આપણાં મનની મક્કતા યોજીએ છીએ. પરંતુ પ્રભુ ભક્તિ ઉર ધરીતોતો તે એટલાજ માટે કે દુઃખી જનોની સેવા કરવા માટે. સામાન્ય રીતે મનુષ્ય એવો વિચાર કરશે કે જે જને સફળ દુઃખી જનોની સેવામાં સ્વાર્પણ કર્યું, તેણે પોતાનું હિત તો આ ભવમાં નહીજ આદ્યું કે નહીજ સુધાર્યું. પણ આ વિચાર ભૂલ ભરેલો છે. મનુષ્યે યાદ રાખ-વાનું છે કે અન્યજનો માટેનાં સ્વાર્પણથી આત્મદ્રષ્ટિ વિશાળ થાયછે, હૃદય ભાવના વધુ પ્રકૃલ્લ અને મનોવિચારો વધુ વિશિષ્ટ, થતા બનયછે, જેથી મનુષ્યનું જીવન વધારે બળવાન, વધારે વિપુલ અને વધારે વિશિષ્ટ થતું બનયછે. અને આ હકીકત જો મનુષ્યે પોતાના માટે સિદ્ધ કરવી હોય તો

માત્ર એકજ ઉપાય છે, અને તે એ છે કે મનુષ્યે જનસેવા કરી ધરી તેમાં પ્રવૃત્ત રહેવું. અને પછી તેને આપોઆપ સિદ્ધ થશે કે જોકે તે પોતે એક પામર પ્રાણી છે તોપણ જનસેવા થકી અને સ્વાર્પણ થકી સાક્ષાત્ બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ સરખા તે સમર્થ છે. રાષ્ટ્રના દાણા જેટલું વૃક્ષ ખીજ જો પોતાને તે સુક્ષ્મરૂપમાં રહેવા દે તો તેટલું નાનુંજ રહેવાનું, પણ જો ભૂમિમા પોતાને ફાટે તો ફળપાનથી ભરેલું, દીર્ઘ આયુષ્યવાળું, મનહર, વિશાળ વૃક્ષ તે થશે; વિદ્યાર્થી આલસ્ય તજી આરખડીમાં ઘાન ધરશે તો પછી ક્રમે ક્રમે વેદવેદાંતના પારને પામનારો પડીત થશે; જનની વંધ્યા નહી રહેતા આળને જન્મ આપશે અને તેને નીતિથી કેળવણી આપશે, તો વીરક્ષા નરની જનની તરીકે પોતાની વિખ્યાતિથી તેણી વિશ્વને ભરશે. વળી, તમારે યાદ રાખવાનું છે કે દુઃખી જનોની સેવા કરવા જો તમારે નથી નીકળવું તો કાંઈ તમારા વિના ચાલશે નહી એવું છેજ નહી, કેમકે પ્રભુજીની વિશાળ સૃષ્ટિમા દુઃખી જનોની સેવામાં પોતાનું સ્વાર્પણ કરનારા ઘણા નરનારીઓ છે. કુવો ભલે કહે કે મનુષ્યને ગરજ હોય તો દોરી લોટો નાખી મારાં જળ લોકો બહાર કહાડે અને મને કાંઈ ગરજ નથી કે હું માંડ પાણી ઠેક ઉચે કાંદા સુધી ચઢાવવાનો પરિશ્રમ લેવું; કુવો તેનાં જળ ભલે પાતાળમા છોને ભરી અને સાચવી રાખતો, કારણકે સરિતા તથા સરોવરો તેમનાં અમૃત જળ મહા વિસ્તારમા પૃથ્વી સપાટી ઉપર પાથરી પડ્યાછે તો સકળ જીવાત્માઓને જોઈએ તેટલું પાણી પીવા માટે તૈયાર છે, મેર ગિરિરાજ ભલે કહે કે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિહાળવા હું તો કાંઈ મનુષ્યને મારાં શિર ઉપર ચઢવા નહી દેવું. પણ વિશાળ ભૂમિ માત રમ્ય નભોમંડળનું દર્શન કરાવવા ખીચારી સદા મનુષ્યના પગ આવળ પાર વિનાના વિસ્તારમા પથરાઈ પડ્યાછે; જુગારના પાસાઓ ભલે કહે કે અમે તો ઘડીકમા સવળા પડીએ અને ઘડીકમા અવળા પડીએ, અને એ રીતે જુગારીને ઘડીકમા ધનવાન કરીએ અને ઘડીકમા ભીક્ષા માંગતો કરીએ. પણ ઉદ્ધમ કહી રહોછે કે જો કાંઈ મારો આશ્રય લે અને પ્રમાણિકપણાથી વર્તે તેની સેવામા હું સદા તત્પર છું, અને તેને દાળ રોટલીનું દુઃખ તો નહીજ પડવા દેવું. માટે, ભાઈ વૈશાલ, જગતમાં જનસેવા કરવી હોય તો કરી લ્યો, અને માત્ર આ તમારા અલંકારને ટાળવા અહી વગડામા આવ્યાછો તો તમારાં ધર પાછા જાવો, અને રાજ્યમાતા સાથે લગ્ન પ્રસંગ આવ્યોછે તો તેથી મુખ્ય મરડો નહી; અને એ એક કર્તવ્ય તમને આવી મળ્યુંછે માટે એ કર્તવ્યથી વિમુખ નહી થાવો. (અદરશ થઈ જાયછે).

વૈશાલ—(સ્વગત). કાંઈ સ્વપ્ન આવ્યું ! કાંઈ મને મૂર્છા આવી ! ના. ના. મેં દિવ્ય પુરુષ જોયા ! કાંઈ મેં તેમની દિવ્ય વાણી સાંભળી ! એમની આજ્ઞાને અનાદર કરવા મને લામ નથી (ત્રસદસ્તુને). ચાલો. રાજકુમાર, હું આપની સંગાથે આવું છું.

ત્રસદસ્તુ—આ દિવ્ય મહાપુરુષ આપણને દર્શન દઈ ગયા, આપણને સઘળી વાત

સમજવી ગયા, પછી આપણને કાંઈ બોલવાનું કે સાબળવાનું રહ્યું નથી. આ દિવ્ય પુરૂષને હું સારી રીતે ઓળખું છું. હું જ્યારે પ્રભુભક્તિમાં મગ્ન રહેતો ત્યારે મને ઉત્તેજન આપવા એ મારી પાસે આવી બેસતા. એમનું નામ મહાત્મા ગાર્ગવ છે. જનસેવાજ એજ એમનું કર્તવ્ય છે.

વૈશાલ—આપ એમના દર્શન પામ્યાછો! ત્યારે, હું એમના દર્શન આપણેજ પામ્યો! હું કોણ કે એમના વચનનું ઉલ્લંઘન કરીશ! (બેઉ જાય છે).

અંક ૧.

પ્રવેશ ૨૧.

વૈરાજ—(સ્વગત) આહા! રાત દિવસની સતત આરાધના છતાં પ્રભુજી પાછ પણ પરખાવતા નથી તે નથીજ! નથી પરખાવતા તો હવે મારે એમની પાસે કાંઈ માગવું પણ નથી અને કાંઈ મારે જોઈતું પણ નથી. હું મારે હુંટકાટનો, ખુનીનો, ચોરનો ધંધો કરીશ, મારાં જાત બળથી એ રીતે દ્રવ્ય પેદા કરીશ, અને મારી કેશિનિને આપીશ. આવાં અધમ કાર્યો કરતા આ પળે જીવ બહુ મુઝાયછે! પણ હવે મારે કાંઈ પણ મુઝાવાની જરૂર નથી. જગતમાં જરૂર પડતાં શું યોગ્ય ઉપાય યોજવો નથી પડતો! ભૂમિમાતની સપાટી ઉપર સરિતા સરોવર રૂપે જળ નહીં હોય તો એ ભૂમિમાતને પાતાળ સુધી ખોદી નાખી કુવાનાં જળ કઢાડવા પડેછે. શરીરે વ્યાધિ થઈ તો જે ગળે મીઠાં અને સ્વાદિષ્ટ પકવાનાં અને પાન ઉતારવાનાં છે, તે ગળે કડવી વિષ જેવી ઔષધિઓ આંખ વિચીને ઉતારી દેવી પડેછે; દુધમા માખી પડી તો પુષ્ટિકારક અને સ્વાદિષ્ટ દુધને ઢોળી દેવું પડેછે. એટલું તો અરૂં કે કોઈ પણ પ્રકારે મારે કેશિનિ માટે દ્રવ્ય તો મેળવવું, કારણ કેશિનિ વિના મને ધરી જતી નથી, અને એને આપવા મારી પાસે દ્રવ્ય હોય નહીં તો કેશિનિ હું પામી શકું તેમ નથી. લાવ, છુપાઈને બેસું, એટલે કોઈ અહીં થઈને જાય અને તેની પાસે કાંઈ વધારે દ્રવ્ય તો શું પણ એક રાતો પછસો હોય તો લુટું, અને જરૂર પડે તો જીવથી એને માંડું, પણ એનો એક રાતો પછસો પણ લીધા વિના નહીં રહું. (નિશ્વાસ નાખીને બેસેછે).

રખારણુ—(માથાં ઉપર લાકડાંનો ભારી ભારો તથા કેડમા છોકકં લઈને આવે છે. બેસેછે. સ્વગત). અરે ભગવાન! આટલું બધું કષ્ટ એક સ્ત્રી-જાતિનાં શિર તમે શું નાખોછો? આ છોકરીના બાપ બે માસથી દરિનાં ધામ સીધાર્થોએ ત્યારથી જંગલમાં જઈને લાકડાં કાપીને, ભારા વેચીને, માંડું અને મારી આ બાલુડીનું ભરણુપોષણ હું કરું છું. પણ મારાથી રોજનું આ કષ્ટ હવે નથી વેઠાતું. ભગવાન! મારી આ બે માસની પુત્રી દુધ વિના ટવળી મરે તેટલાં માટેજ આ કષ્ટ હું વેઠું છું, નહીંતો હું તો આ દુઃખી જીવતરથી એવી કંટાળા ગઈ છું કે કુવા નદીમાં પડીને ક્યારનો મારો અંત હું લાવી હોત. (બાળકને). બેટા! બેટા! પોલી રહેજે, હોં. મારી કેવી શાણી બાલુડી

છે! જાણે કાંઈ પચાસ સો વરસની ઘરડી સમજી ડોશી હોય તેમ તું તો સમજી
છે અને લગીરે રોતી નથી કે મને સતાવતી નથી! બેટા, તું આ બે માસમાં
આટલી સમજણી છે તો મોટી થઇશ ત્યારે તું આ તારી દુઃખીયારી માતાની
કેટલી દયા ખાઇશ! બેટા, જાની માની પોઢી રહેજે. હોં. હું પણ જરા ઉઘી
જવુંકું. થાકથી મારાથી બેસી પણ નથી શકાતું. પ્રભુજી! પ્રભુજી! મારા જે
કાંઈ અપરાધો હોય તે દવે તો માફ કરો અને દવે માંડે કષ્ટ કાંઈ ઝોછું કરો.

ગાયન ૩૯.

પ્રભુજી 'ધારા' અશ્રુ આ ધારા,
હાયના અંગારા, નિરખો નેહથી મારા.—પ્રભુજી.
સ્વામી સીધારી સ્વર્ગે, થઈ ગયાછે ન્યારા,
પૂરે કંઈકું પેટનું, માથે ઉચ્છ્રી કાષ્ટના ભારા,
તાપ તડકાથી હાલ થઇ ગયાછે મારા હત્યારા,
કાષ્ટનાં દામથી નથી ભરાતા પેટના ક્યારા,
કોઇ હ્યો કાષ્ટ, કરવા પડેછે એવા લવારા,
નિશ્ચિન મને તો કલ્પાંતનાજ વારા,
ભાગ્ય જૂઝાં! કષ્ટ સકળ મોકલ તુજ દ્વારા,
મોકલ ગમે તો મને મારવા દારણ મારા—પ્રભુજી.

(ઉઘી જાયછે.)

અધોરી—(ત્યાં આવી ચઢતા, સ્વગત). ભૂતપિશાચોને મનુષ્ય જાતિનાં રૂધિર વિના કોઇ
રીતે ક્ષુધા તૃપ્તિ થતી નથી. મનુષ્ય રૂધિર એજ એમનો આનંદ, એજ
એમની તૃપ્તિ છે. એમણે મને જે સિદ્ધિઓ આપી છે તે જો હવે હું એમને
વધુ વખત મનુષ્ય રૂધિરની પ્રાપ્તિ નહીં કરાવીશ તો તેઓ મારી પાસેથી
જરૂર લઇ લેશે, મારે હવે તો મારે એમને મનુષ્ય રૂધિર ધરવુંજ નેહએ!
(રબારણુ અને તેણીની છોકરી ઉપર નજર પડતા). આહા! પેલી રબારણુ
કોઇ સુતીછે અને પાસે તેનું બાળ છે. એ બાળનો પ્રાણુ લેવો અને એ
બાળનું રૂધિર ભૂતપિશાચોને અર્પણ કરવું આજે શક્ય છે. પણ, મારા
પોતાના હાથે તો એ બાળકનો જીવ લેવાનું અને તેમ નથી, કારણકે મેં
સો મનુષ્ય ભોગ આપવાનું વ્રત લીધું હતું તે સો મનુષ્ય ભોગ આપ્યાછે
અને હવે તો મારે બીજાઓ પાસે મનુષ્ય ભોગ કરાવી મનુષ્ય રૂધિર મારા
ભૂતપ્રેતોને અર્પણ કરવાનું રહ્યું.

વૈરાજ—(અધોરી ઉપર નજર પડતાં. સ્વગત). અરે, આ પેલું કાણુ ઉભુંછે! જે હોય
તે. જઈને લુટું એટલીજ વાત. (પાસે ધસેછે). (સ્વગત). અરે! આ તો કોઇ
અધોરી છે! એને તો કેમ હુંટાય!

અધોરી—(તેને જોઇને). કયું બચ્ચા! કહાંસે ચલા આયા હય? ક્યા દેખ રહ્યા હય? તેરા
ઉદય કાળ એ પળ હય તો શુભ પળ જાને મત દે.

વૈરાજ—મારો ઉદય કાળ! શું ત્યારે મને મન માન્યો પછસો મળશે?

અધોરી—દ્રવ્યસે તું કાયર હોગા ઈતતા દ્રવ્ય તેરેકુ મીલેગા. દેખ બચ્ચા, મેંને ભૂત પિશાચ સાધે હયે. મેં તેરેકા મંત્ર દેવુંગા, તો ભૂતપિશાચ તેરે ઓસીકે નીચુ રોજ દ્રવ્યકી થેલી રખ જાઇજે. પરંતુ, તેરેકા એક કામ કરના પડેગા.

વૈરાજ—જે મને પાર વિતાનું દ્રવ્ય મલે તેમ છે તો જે કાંઈ કામ તે માટે કરવાનું હશે તે હું આ પળે કરવા તૈયાર છું. આપ આજ્ઞા કરો એટલી વાર છે.

અધોરી—સચ બોલતા હયે? વચન દેતા હય ?

વૈરાજ—વચન આપુછું, મહારાજ. (વચન આપેછે). બોલો મહારાજ, શું આજ્ઞા છે ?

અધોરી—જા. બચ્ચા. ઓ બાલક ઉસકી મા પાસ સોતા હય, ઉસકો છુરી લે, (છરી આપેછે), ગલેસે કાટ કર, ઉસકા રૂધિર મેરે પાસ લે આ. મનુષ્ય રૂધિરકા ભોગ મેરેકુ મેરે ભૂતપિશાચકો દેનેકી આવશ્યકતા બહોત હય.

વૈરાજ—(બાળક ઉપર નજર પડતા). બાળક મેં જોયુ. આજ ઘડી એ બાળનું રૂધિર લઇ આવી આપની આગળ ધરુંછું. (બાળક અને એની માતા પાસે તેઓ જાગે નહી તેમ જાય છે સ્વગત). માતા ! તું જાગ્રત થઇ તો તારા પણુ પ્રાણ જશે બાળ ! તું તો જાગ્રત થશે જાનું ! (બાળકનાં ગળા ઉપર છરી ફેરવી મોડી નસ કાપી તેમાથી વહેતું રૂધિર વાસણમાં ઝરી અધોરી પાસે લઇ જતા. તેને). મહારાજ ! આ બાળનું આ રૂધિર.

અધોરી—(રૂધિરનો ખાલો લેતાં). શાઆશ. બેટા ! તું ઇદર ઠેર. મેં ભૂતપિશાચકા આ-વાહન કરકે ઉનકો મનુષ્ય રૂધિરકા ભોગ દે કર તેરેકો દ્રવ્ય પ્રાપ્તિકા મંત્ર દેતા હું. (અધોરી સાથે જાય છે).

કેશિનિ—(આવતાં. હાંફળી હાંફળી. સ્વગત). લિપ્તક માતાએ કહ્યું કે રાજકુમાર દ્રવ્ય કાજે આ વગડામાં નીકળી પડી, લોકોને મારી લૂંટીને મારા માટે પદસા લાવવાના હતા, તો હું એ હકીકત સાંભળીને આ વગડામા એમને ક્યારની ઢુંડુંછું, પણ કાઈ દેખાતા નથી, તો એમને કઈ પેરે હવે કાંઈ મારફાડનું ધાતકી કામ કરતા અટકાવું ! (બાળક ઉપર નજર પડતાં). અરે ! આ શું ! આ બાળનાં ગળામાંથી રૂધિર નીકળેછે ! શુ થયુ હશે ! (વાંકી વળી જુવેછે). અરે ! કાંઈએ એની આ નસ આ છરીથી કાપી નાખીછે અને લોહી વહેવાથી આ બાળક મરી ગયુ છે ' ના ના. મરી નથી ગયુ ' હજી શ્વાસ ચાલેછે. લાવ, મારાં શરીરમાંનું રૂધિર આ એની કાપેલી નાડીમા ઉતારી એને સજીવન રાખું. (પોતાના હાથની નસ કાપી તેનો છેડો બાળકની કાપેલી નસ સાથે જોડી બાળકના શરીરમાં પોતાનાં શરીરમાંનું રૂધિર રેડેછે).

વૈરાજ—(સ્વગત). કેશિનિને આપવા દ્રવ્ય મેળવવા આ અધોરીના કહેવા પ્રમાણે આ બાળકના પ્રાણ તો મેં લીધા પણ હવે એ પાપી કૃત્યથી મારો જીવ બહુ કંપેછે !

કેશિનિ—(સ્વગત) અરે ! આ તો રાજકુમારનો અવાજ આવ્યો ! (તેને જોતાં). અરે ! હા. આ તો રાજકુમાર છે, અને એ કહેછે કે એમણે મારા કાજે દ્રવ્ય મેળવવા આ બાળકનો ભોગ લીધોછે ! અરેરે ! આ શું બન્યું ! હું જરા વહેલી આવી હોત તો આ નિર્દોષ બાળકનો જીવ મારા કાજે જાત નહી.

વૈરાજ—(સ્વગત). દ્રવ્ય નહોતું મળતુ તો ધૂળ નાખી, કેશિનિ નહોતી મળતી તો ધૂળ નાખી, પણ આ બાળકનો પ્રાણ મેં શા માટે લીધો ! (પશ્ચાત્તાપ કરેછે).

અધોરી—(ભૂતપીશાચ્યોને બાળકનું રૂધિર અર્પણ કરી આવીને. વૈરાજને). લે, બચ્ચા. એ મંત્ર લે. (શુંજવાંમાંથી એક મંત્ર કહાડી આપેછે). રાતકુ સોતી વખત એ મંત્રકા બપ એકસો એક વખત કરકે ઉસીકે નીચુ રખના, એર પ્રાતઃકાળ મેં ચાર બજે ઉઠ કર ઉસીકા ઉઠાના તો દ્રવ્યકી થેલી રોજ પાયગા. અબ મેં જાવુંગા. કોઇ સરકારી માણસ આયગા તો એ ખુન દેખ કર દોનુંકો પકડેગા. (જાયછે).

વૈરાજ—(મંત્ર લેછે). હાહ મહેરબાની થઇ, મહારાજ. બાળકનો પ્રાણ લેવાનો ખંદ પણ વાર થયો ! પણ આ મંત્ર મળ્યો તો હવે મારો ખંદ જતો રહેછે, જીવને આનંદ થયો લાગેછે. આ મહારાજ કહેછે તેમ અહી વધારે વખત થોભવું સલાહ ભરેલું નથી તો લાવ હું પણ અહીંથી ચાલવા માફું (ચાલી નીકળેછે તો તેની નજર કેશિનિ ઉપર પડેછે). (સ્વગત). અરે, આ શું ! આ તો કેશિનિ ! એ શું કરેછે ! આ મેં જીવ લીધેલા બાળકને પોતાના શરીરનું લોહી રેડી તેને સજીવન કરેછે ! અરે ! બાળક તો હાલેછે ચાલેછે અને રૂવેછે ! ભલે, ભલે, બાળક જીવ્યુ તો સાફ થયું.

કેશિનિ—(પોતાનું લોહી જતા પોતે અશક્ત થઇ ગઇછે. સ્વગત). અરે ! બાળક તો હાલેછે, અને આ રોયું પણ ખરું ! ભલા ભગવાન ! તમારો પાડ ! ભગવાને ! આ બાળકને પૂરેપૂરું જીવતુ અને એની માતાના બાળામાં સુખે આનંદમાં રમતુ કરી દો. લાવ, હવે એની કપાયલી તસ બાધી દેવું અને એની માતાનું ધાવણુ અપાવું જેથી એ બાળકમાં વધારે હોશીઆરી આવે. (બાળકની કપાયલી નસ બાધેછે. પછી તેની માતાને). બહેન ! ઉઠો. તમારાં બાળકને ધવાડોને.

રખારણુ—(ભગી ઉઠીને). ઓહો ! આટલી બધી ઉધ આવી !

વૈરાજ—(તેણી પાસે જઇને. તેણીને). બાળની માતા ! તમારા બાળનો મેં તો પ્રાણ લીધો હતો. હુ પોતે મારો અપરાધ કબુલ કરું છું.

રખારણુ—અરે, ભાઈ ! મારા બાળનો પ્રાણ લેનાર જગનમા કોઇ છેજ નહી, કારણકે ત્રિભુવનનાથ જો રક્ષક છે તો એનો વાળ વાકો કરનાર કોઇ નથી.

વૈરાજ—માતા ! ત્રિભુવનનાથ તમારા બાળની રક્ષા કરનારા છે એ તો સત્ય છે, પરંતુ તમારાં બાળનાં ગળા ઉપર જીરી ફેરવીને તેનું રૂધિર મેં લીધુ એ પણ સાચી વાત છે.

રખારણુ—(હાકળી ફાકળી બની જઇ. બાળકનું ગળું તપાસતા). મારા બાળને તમે ગળે જીરી ભેંકી ! હા. હા. તમે સાચું કહોછો ! પણ ભાઇ, એ બાળે તમારું કાંઈ બગાડ્યું નહી હતું તે છતા તમે એનું રૂધિર શા કારણે વહેવડાવ્યું હશે ! માફ રૂધિર વહેવડાવ્યું હોત તો વધારે સાર. પણ માફ બાળ સલામત છે એટલે બસ. મારે તમારા ઉપર કાંઇ પ્વેશ નથી. હીણભાગીને આવાંજ દુઃખો ભાગ્યમાં લખ્યા હોયછે અને તેમને વેડવાનાં હોયછે, પણ ભગવાન

સદ્બુદ્ધિ તમને આપજો. (કેશિનિને). બહેન ! તમે કોણ ! અને આ તમારા હાથમાંથી લોહી વહે છે તે શું ?

કેશિનિ—તમારા બાળકના પ્રાણ શરીર માંહેનું લોહી જતા જતા હતા તે જોઈ મારી નસ કાપી તેમાંથી તમારા બાળકના શરીરમાં મારૂં રક્ત મેં સિચ્યું. પ્રજાક્રુપાથી બાળના પ્રાણ જતા અટક્યા, આટલુંજ જાણું છું. બીજું તો સઘળું આ રાજકુમાર જેમણે તમારાં બાળનું રક્ત રેડ્યું તે જાણતા હશે. (વૈરાજને પગે પડીને કલ્પાત કરતી). રાજકુમાર ! તમને આ શું ગમ્યું ! બાળના પ્રાણ લેવા પ્રયત્ન કર્યો ! મેં તો તમને પ્રભુભક્તિમાં, અને સન્નિવૃત્તિમાં માર્ગે ચઢાવવા, મારા માટે દ્રવ્ય લાવવાનું તમને માત્ર ખાતું નિમિત્ત બતાવ્યું. હું કરવા ગઈ સાંઝે અને થઈ ગયું અવળું ! પણ અવળું થયું તેમો દોષ તો મનેજ થશે તમને નહીં. તમે નિર્દોષ છો. પણ જે રીતે હું તમારી કસોટી કરતી આવી છું તે રીતમાં હવે આજથી પૂર્ણ મુકું છું, કેમકે એ કસોટી કરવા જતાં તમે તેમાં પાર ઉતર્યા નથી અને ઉલટું અનિષ્ટ થાય છે.

રખારણ—બહેન ! ભાઈ ! હું જાણું છું. મને તો ઘર પહોંચતાં આજ બહુ મોટું થઈ જશે. હજી તો મારે દળવું છે. પણ, બહેન, તમે કે મારા આ ભાઈ હવે લગીરે ચિંતા આ વાતની કરશો નહીં. (જાય છે).

કેશિનિ—ક્ષમા દેવીની પ્રતિમા ! ધન્ય છે તને. તારાં બાળના પ્રાણ લેનારને પણ તું કહે છે કે કાંઈ ચિંતા કરશો નહીં ! રાજકુમાર ! આવી ક્ષમાવૃત્તિ દીસે ધરો. આ દાખલો નજરોનજર તમે જોયો છે. તમે ખેસો. ગભરાવો નહીં. પ્રથમ પેલા અધોરીએ આપેલો મંત્ર ફેંકી દેવો. (વૈરાજ તેમ કરે છે). તમારી પાસેથી ચાર લાખ રૂપિયા મેં લીધા હતા તે એટલાંજ કારણ માટે કે એ રૂપિયા જો તમારી પાસે હોય તો તમે દુષ્ટ મિત્રોની શીખવણીથી દુરાચારમાં ઉડાવી દો નહીં. એ ચાર લાખ રૂપિયા હું તમને તમારા સ્વાધીન સોંપું છું. (રૂપિયા પાછા આપે છે). આપણને જગતમાં મનુષ્ય અવતાર પ્રાપ્ત થયો છે તો એ અવતારનું ખરૂં રહસ્ય યોગેશ્વરો શાસ્ત્રોમાં સમજાવી ગયા છે તે રહસ્ય આપણે પ્રથમ સમજવાનું છે અને પછી તદનુસાર આપણે વર્તન કરવાનું છે. આર્યભૂમિ, પૃથ્વી ઉપર પ્રભુને પ્રિય ભૂમિ છે કારણકે એ મહાન યોગીઓનું જન્મસ્થાન અને નિવાસસ્થાન છે. વળી યોગેશ્વરોનું શું, પણ આ પૃથ્વી ઉપર જે જે વિષ્ણુ અવતારો થાય છે તે પણ આર્યભૂમિ ઉપર નિવાસ કરે છે. મહાભારતનાં શાંતિ પર્વમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે શ્વેતદ્વીપ એ નારાયણનું પોતાનું નિવાસ સ્થાન છે. અને જ્યારે આપણે અનીતિના તથા અધર્મનાં કાળાં કર્મો કરી મનુષ્ય અવતારનું આયુષ્ય પૂરૂં કરીએ છીએ ત્યારે શ્વેતદ્વીપ જેવાં દિવ્ય સ્થળનાં લોકો કેવી રીતે હરી સેવામાં મગ્ન રહી આયુષ્ય ગાળે છે તે વિષે શાસ્ત્રમાં શું લખ્યું છે તે હું તમને કહું અને તમે સાંભળો. પૂર્વે જ્ઞાના ત્રણ પુત્રો, નારાયણનો સાક્ષાત્કાર કરવા ઉચ્ચ તપ કરતા હતા. જ્યારે તેમનું તપ પરિપૂર્ણતાએ પહોંચ્યું ત્યારે એક અમાનુષી ઘોષે તેમને સંબોધીને કહ્યું : “ તમે નિરાશ થયા

વિના ઉગ્ર તપ કયું છે તે તમારો પ્રયત્ન અત્યંત પ્રશંસનીય છે. ક્ષીર સાગરના ઉત્તર કાનારા ઉપર શ્વેતદ્વીપ નામનો એક રમ્ય દ્વીપ છે. તે સ્થળે રહેનારાં લોકોની કાંતિ ચંદ્રનાં કિરણ જેવી રમણીય છે અને તેઓ નારાયણમાંજ સતત મગ્ન રહે છે. સર્વ દેવતાઓમા શ્રેષ્ઠ એવા નારાયણના પરમ ભક્તો એ લોકો હોવાથી તેઓ સ્વાર્પણયુક્ત નારાયણની ભક્તિ કરે છે. તેઓ સ્થૂળ ઇન્દ્રિયો રહિત છે. આહાર માટે કાંઈ ભક્ષ્ય પદાર્થની તેઓને ઉપેક્ષા નથી. તેઓના ચક્ષુ કદી ખીડાતાજ નથી. તેઓના વદનમાંથી સતત સુવાસનુંજ વહન થાય છે. માટે તમે એ સ્થળે જાવો. કારણકે ત્યાં હું મારો સાક્ષાત્કાર કરાવું છું.” પછી તે રૂપિયુત્તે શ્વેતદ્વીપમા ગયા, અને પછી પોતાને અનુભવ સિદ્ધ થયેલા જ્ઞાનનું વર્ણન કરતા કહેવા લાગ્યા: “મહા માંગણિક કાંતિનાં કેટલાક મનુષ્યો અમે એ સ્થળમાં જોયા. તેઓ રજે શ્વેત હતાં અને ચંદ્રમાના તેજસ્વી પ્રકાશ જેવાં દૈદિપ્યમાન દેખાતાં હતાં, તેમજ સુખશાંતિનાં પ્રત્યેક ચિન્હયુક્ત તેઓ હતાં. તેઓના કર સતત પ્રભુ સ્તવનમા જોડાયેલા હતા. આ જપ જે તેઓ કરી રહ્યા હતાં તે માનસિક જપ હતો. તેઓ હરીમા સમગ્ર તન્મય થયેલાં હોવાને લીધે હરી તેમના ઉપર પ્રસન્ન હતા. તેઓ દરેકમાંથી જે દિવ્ય પ્રભા પ્રગટતી હતી તે જ્યારે જગતના પ્રલય સમયે સૂર્ય જે પ્રભા ધારણ કરે છે તેવી હતી. પછી જાણે સહસ્ત્ર સૂર્યના એકત્ર થવા જેવો પ્રખળ પ્રકાશ અમને દેખાયો અને તે સ્થાનનિવાસીઓ તેની આરાધનામા કર જેટલી હર્ષયુક્ત બનેલાં ‘તમને નમન કરીએ છીએ,’ એવો ઘોષ કરતાં તેને વિટળાઇ ગયાં. અને એ દિવ્ય પ્રભા સમક્ષ અમારી સર્વ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અમે ખાઇ ખેદા. જ્યારે એ લોકોનો જપ પૂરો થઈ રહ્યો ત્યારે એ સાત્વિક વૃત્તિનાં લોકો એ દિવ્ય પ્રકાશમા લીન થઇ ગયાં હતાં, અને તેઓએ કોઇએ અમારા તરફ પણ જોયું નહીં. એ મંત લોકો જેઓ નમ્ર પ્રવૃત્તિનાં હતાં, અને ભક્તિભાવથી ભરપૂર હતા, અને પોતાની ચિત્તવૃત્તિઓને અહમ્મય કરી હતી, તેઓએ કાંઈ પણ લાગણી અમારા તરફ દર્શાવી નહીં. અમે તો પછી મહા કટાણી ગયા. એ પ્રસંગે જગનમાંથી કોઇ અદૃશ્ય શક્તિએ અમને સંબોધીને કહ્યું: ‘આ શ્વેત વર્ણના લોકો જેઓ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોની સત્તામાંથી મુક્ત છે તેઓ નારાયણના દર્શન પામી શકે છે. માત્ર જે મહાન સર્વોપરી જીવાત્માઓ ઉપર આ લોકો દ્રષ્ટિપાતનો અનુગ્રહ કરે છે તેઓજ આ નારાયણનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.’ નારાયણ એમના જાજ્વલ્યમાન પ્રકાશને લીધે ચક્ષુથી દેખાઇ શકે તેમ નહીં હોવાને લીધે જેઓ પોતાનું સ્વાર્પણ એમને દીર્ઘકાળ વયંત કરે છે તેમને એમના દર્શન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.” આ દ્રષ્ટાનું પ્રધાન જન એ છે કે મનુષ્ય અવતારમાં પ્રભુ ભક્તિ અને ઉત્તમ કાર્યો એજ મનુષ્ય ધર્મ છે. અને આ જગત ઉપર નારાયણ જેવાનો વાસ છે અને એમની સેવામાંજ સદા પ્રવૃત્ત રહેનારાં લોકોનો વાસ છે, તો આપણે શા માટે દુષ્ટતા કે અધમતા આદરવી જોઇએ? માટે આપણે જે કાંઈ મનુષ્ય અવતારમાં કરવાનું છે તે એજ છે કે પ્રભુમા પ્રીતિ રાખીને આપણે સુનીતિથી ચાલવું, અને

એ રીતે આપણે સુખી થવું અને બીજાને સુખી કરવા. હું બીજી દ્રષ્ટાત કહું. મનુષ્યનું વર્તન આવું ઉછાછલું અને નિંદાપાત્ર હોવાને બદલે કેવું ધીર અને શાન્ત પ્રભાવયુક્ત હોવું જોઈએ તે તમે સાલવ્યું. શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવતના દસમ સ્કંધના અધ્યાય ૨-૭ માં અગત્યમુનિની પ્રાદતાનું દ્રષ્ટાત છે તે સર્વ કોઈએ ઘટમાં વસાવવું આવશ્યક છે. સ્ત રૂપિએને કહે છે: “પર્વતોમા માન્ય, મોટા વૃક્ષોથી ભરપૂર, પૂષ્પલતાઓ તથા ગુચ્છોથી ઘેરાયેલા, નદીઓ, તથા નદોના જળથી સુશોભિત, દેવ, ગાંધર્વ, કિન્નર, અપ્સરા, કિપુરંજા, વિગેરેથી સંવાતો, વિદ્યાચળ નામનો એક સુપ્રસિદ્ધ પર્વત છે. નારદજી સ્વેચ્છાનુસાર એક પ્રસંગે ત્યાં જઈ અદ્યા, વિદ્યાચળ તેમનો પૂર્ણ સત્કાર પાઘ, અર્ધ્ય આસન વિગેરેથી કર્યો અને નારદજી પ્રસન્ન થયા. પરંતુ નારદજીના મુખ ઉપર કાંઈ ઉદાસીનતા જવાઈ હતી તેથી વિદ્યાચળે તેમને સ્વાભાવિક રીતે તે સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે નારદજીએ ઉત્તર વાળ્યો અને ઉધ્વેગનું કારણ કહેતાં બોલ્યા: “હું મેરૂ પર્વત ઉપરથી આવું છું. પાર્વતિના પિતા હિમાલય, મહાદેવ શંકરના સસરા હોવાથી પૂજ્ય છે, તેમજ કૈલાસ પહાડ પર્વતોમાં પૂજ્ય ગણાય છે. અને તેઓ પૂજ્ય છે પણ ખરા. તેમજ નિપથ, નીલ અને ગંધમાદન વિગેરે અન્ય પર્વતો પણ પોતાના સ્થાને સર્વ પૂજ્ય છે. પરંતુ તેઓમાંના કોઈ પૂજ્યપણાનું અભિમાન કરતા નથી. પરંતુ મેરૂપર્વતના ગર્વનો પાર નથી અને એવો મદ કરે છે કે સર્વ પર્વતોમાં હું અગ્રણી છું. એના આવા મહાભિમાનથી મારૂ મન મહા ઉદાસ બને છે કારણકે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે કે કોઈએ અભિમાન કરવું નહી, તો શાસ્ત્રની મર્યાદા આ મેરૂ શું ઉલ્લંઘન કરતો હશે, અને તેથી એ શુ સુખી થશે”, આ પ્રમાણે પોતાનાં મનમાં થતા ઉધ્વેગનું કારણ વિદ્યાચળને સમજાવી નારદજી ત્યાંથી ગયા. નારદજીના જવા પછી વિદ્યાચળમાં ઇર્ષા પ્રગટ થઈ કે મેરૂપર્વત આટલો બધો અગ્રણ્ય છે તો મારે લાજ મરવાનું છે અને મારી કીર્તિ જે મહાત્મા પુરૂષો ગામ ગયા છે તેમાં ઘૂળ વળે છે. પછી આ ઇર્ષામાં વિદ્યાચળને એવી મનિ સુઝી કે અહં અને નક્ષત્રાના સમૂહ સંદિત સૂર્ય મેરૂની નિત્ય પ્રદક્ષિણા કરે છે, અને તે રીતનાં સન્માન થકીજ મેરૂનું અભિમાન છે, તો હું મારાં શિખરોને ઝટલા ઉઠા કરી દેવ કે સૂર્યનો માર્ગ રોકે, જેથી સૂર્યનારાયણ એ મેરૂની પ્રદક્ષિણા કરી શકશે નહીં અને તેથી મેરૂનું અભિમાન તુટી જશે. આ પ્રમાણે સંકલ્પ કરીને વિદ્યાચળે પોતાનાં શિખરોથી આકાશને ઘેરી લીધું અને મેરૂ આસપાસની સૂર્યનારાયણની પ્રદક્ષિણા અટકાવી. અને સૂર્યનારાયણનો જનવલ્લભ પ્રકાશ આ પ્રમાણે અટકાવવાથી જગત અંધકારથી હતપ્રાય જેવું થઈ ગયું. અંધકારવાળા પ્રદેશના લોકો રાત્રિજ ચાલુ છે એમ સમજવા લાગ્યાં, અને પૂર્વના તથા ઉત્તરનાં લોકો ઉગ્ર તાપથી બળવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે મનુષ્ય, દેવ, પિતૃઓ, સર્વના કાર્યવ્યવહારો બંધ પડી ગયા અને સર્વ જગતમાં હાહાકાર વર્તી ગયો. તેથી ઈર્દ્રાદિ દેવતાઓ બ્રહ્મા પાસે ગયા અને આ વિપત્તિમાંથી મુક્ત કરવા તેમને

આરાધ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે વિદ્યાચળની વૃદ્ધિને અટકાવવા આપણે કોઇ સમર્થ નથી, માટે આપણું કાર્ય સિદ્ધ કરવા લક્ષ્મીજીના પતિ શ્રીવિષ્ણુ પાસે જઇએ. અને તેઓ સર્વે વૈકુંઠમાં ગયા, અને વિષ્ણુને ભક્તિ પૂર્વક સ્તુતિથી આરાધ્યા અને તેમને પ્રસન્ન કરી પછી તેઓએ પોતાનું દુઃખ તેમને નિવેદન કર્યું. ત્યારે શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને તેમને કહ્યું કે કાશીમાં મુનિઓના ઉત્તમ અગત્ય મુનિ રહેછે તે મહા પ્રભાવશાળી છે અને વિદ્યાચળની વૃદ્ધિને અટકાવવા સામર્થ્ય ધરાવેછે માટે તમે તેમને તમારું દુઃખ નિવારણ કરવા વિનવો. પછી ઈદ્રાદિ દેવતાઓ વૈકુંઠમાંથી નીકળી કાશીમાં અગત્ય મુનિના આશ્રમે આવ્યા અને તેમની સહભાવથી સ્તુતિ કરીને પોતાનાં દુઃખનું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે બ્રહ્મતેજ ધરાવનારા અગત્ય મુનિએ તેમનું તે કાર્ય કરવા વચન આપ્યું. જેથી તે દેવતાઓ પોતાના મુકામે ગયા. અગત્ય મુનિએ જોયું કે દેવતાઓનું કાર્ય કરવા કાશી છોડીને જવું પડશે અને તેથી તે મનમાં ખીન્ન થયા અને પૂર્વનું શાસ્ત્ર વચન ‘મુમુક્ષેએ સર્વથા કાશીને છોડવીજ નહીં પણ કાશીમાં વાસ કરનારા સત્પુરુષોને વિદ્વો પ્રાપ્ત થશે, એ શાસ્ત્ર વચનનું એમને સ્મરણ થયું, અને ઉધ્વેગ પામતા કાશીમાંથી પોતાની સ્ત્રી લેવામુદ્રા સહિત નીકળી ચાલ્યા. અને વિદ્યાચળ આગળની સમીપમાં જઈ પહોંચ્યા અને વિદ્યાચળે તેમને જોતા પોતાના શિખરો નીચાં પાડી દઇને તેમને પ્રણામ કર્યો. અને આ પ્રણામ કરતા વિદ્યાચળનાં શિખરો નીચે ઉતરી ગયેલાં જોઇને અગત્ય મુનિએ હસતા મુખથી વિદ્યાચળને કહ્યું. ‘હું પાછો આવું ત્યાં સુધી તું આ પ્રમાણે નીચે રહેજે કારણકે તારા ઉપર શિખરો ઉપર ચઢવાની મારી શકિત નથી.’ અને આ પ્રમાણે વિદ્યાચળે તેનાં શિખરો નીચાં નમાવ્યાં.” સાર એ છે કે જે મહાન ધીર પ્રૌઢ પુરુષો હોય છે તેઓ આગળ પર્વત સમાન મહાન પુરુષો પણ નહીં બની જઈ તેમની સેવામાં શિર ઝુકાવી સર્વ અભિમાન તથા સત્તાતજ દઈ દાસ થઈ રહેછે. માટે, તમે એવા પ્રૌઢશાળી બનો કે સર્વ કોઈ તમને દેખતા તમારું સન્માન કરે, અને તમારો પ્રભાવ એવો પ્રગટાવો કે સર્વમાં તમારા પ્રતિ સન્માન ભરાય. વહાલા! હવે ખીન્ન અગત્યનું કહું છું તે સાંભળો. મેં તમારા ઘર તમારી સાથે તમારી પત્ની થઈ રહેવા કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે આજથી અને આ પળથી હું તમારી પરણેલ સ્ત્રી થઈને તમારી સંગાથે તમારાં ઘર આવું છું. તમે જેવી પ્રીત મારા ઉપર રાખીછે તેવી રાખશો. અને હવેથી તમે સદાયરણુમાંજ સ્થાપિત રહેજો. અને આ પળે હું તમને સદાયરનો બોધ કરું છું તે એટલાજ માટે કે મનુષ્યનાં આયુષ્યને અંત ક્યારે છે તે મનુષ્ય જાણી શકતો નથી તો પછી કદાચને હું કાલ સવારે મરી જાવું તો પછી તમને મારા મનની વાત કયા કહેવા આવું ! માટે તમે જો મારા પ્રેમી હોવો તો મારાં વચન પ્રમાણે ચાલજો. હું તમને આજ સ્થળે એક પ્રશ્ન પણ તેજ કારણથી કરી લેવું છું. પ્રશ્ન એ છે કે તમને મારા ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાયછે તે શું કારણને લીધે.

વૈરાજ—પ્રથમ કારણુ તો એ કે સૂર્ય ચંદ્ર તારલા એથી વધુ સુંદર તમારું મનહર સ્વરૂપ; બીજું તો સકળ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા સદ્ગુણો કરતાં વિશેષ સદ્ગુણોનો તમારામાં ભંડાર; અને ત્રીજું કારણુ તો દુરાચારી જીવાત્માઓને સન્માર્ગે દોરવાની તમારી પરોપકાર વૃત્તિ. આવાં આવા કારણોને લીધે હું તમારામાં નમ્ર થઈ ગયો છું. વાયુ આવી મળ્યો તો તણખલું માહે ઉઘે ઉડશે અને વિહાર કરશે; જૂલા પડેલા વટેમાર્ગને વળાવાનો સંગાથ થયો તો શું વટેમાર્ગે એ વળાવા સાથે વેગે આનંદમાં નહીં હોંડશે? શરવીરને શસ્ત્ર મળી આવ્યું તો શત્રુ સામા ધસવા તેને શૈય સ્વભાવિક નહીં આવશે? અને હું કહું છું કે જે કોઈ પતિ પોતાની પત્નીમાં સકળ સૃષ્ટિસૌદર્ય, ગોવિંદ ગૌરવ, નિહાળે, તેનો તે પતિ કદી કોઈ રીતનું દુઃખ સંસારમાં અનુભવશેજ નહીં. જેનાં ઘર આગણે મધુર ટહુકા કરનારી કાયલ પાજરે પુરાયલી છે તેનાં આંગણે સ્મશાનની શન્યતા કદી સંભવતીજ નથી; જે વનમાં સિંહનો વાસ છે ત્યાં શિયાળવાનો શોરબકાર સંભવતોજ નથી; જેના બાહુ બળવાન છે તેને લાપટ મારવા કોઈ તેની પાસે આવી શકનાર નથી.

કેશિની—તમે તો ખરા પ્રેમી છો, અને તમે મને તમારું સર્વસ્વ અર્પણુ કરી દો છો, તેમ મારે મારું પણ સર્વસ્વ તમને અર્પણુ કરવું જોઈએ.

વૈરાજ—ના. ના. પત્નીને પોતાના પતિ માટે કાંઈ પણ અર્પણુ કરવાનું છેજ નહીં. પત્નીએ તેણીના પતિ માટે સુખરૂપ, શુણ્ડરૂપ, કાંતિરૂપ, પ્રભુલીલારૂપ છે. એટલે પતિને તેના થકી આપોઆપ સર્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. અને પતિ માટે પત્નીને કાંઈ કરવાનું હોતુંજ નથી. સરિતાને પોતાના મીઠાં જળમાં સાકર ઉમેરવાની જરૂર ના હોય; બાવનાચંદનને પોતાના ઉપર બાલ અન્ન-રના લેપનની જરૂર ના હોય; ટોચે ભરેલા જળના ધડાને વિશેષ જળનું પ્રયોજન નહીં રહે.

કેશિની—ત્યારે, પત્ની તેણીના પતિ કાળે પોતાનું સ્વાર્પણુ નહીં કરશે તો શું તે હાથ જોડીને આખો દિવસ ખેસી રહેશે ?

વૈરાજ—પત્નીએ જે કામ કરવાનું છે તે એટલુંજ છે કે તેણી જે પ્રભુજીના મહિમાની સાક્ષાત મૂર્તિ આ અવનિ ઉપર છે તેણે પતિની દ્રષ્ટિ આગળ હર પળે રહેવું, જેથી જેમ વૃષા જળમાં જીવજંત નાહી આનંદ કરે, જેમ પ્રાતઃકાળની સૂર્ય પ્રભામાં બીજાયલી કળીયો વિકસી પ્રફુલ્લ થાય, જેમ ચંદ્રમાં થકી ભૂમિ પ્રમુદિત બને, તેમ પત્નીમાથી સ્પૂરતા અલૌકિક પ્રભાવથી પતિ તેમાં રાગી થઈ સુખી થઈ રહે. ચાહો, હવે આપણે ધર જઈ સુખી થઈ આનંદમાં રહીએ.

કેશીની—સુખમાં અને આનંદમાં આપણાથી ક્યારે રહેવાશે કે જે આ ચાર લાખ રૂપિયા તમારા છે તે આપણે દુઃખી જનની સેવામાં આપી દઈએ ત્યારે. પછસો એજ દુર્ભાગ્ય છે.

વૈરાજ—પછસા આપી દઈશું તો ખાઈશું શું ?

કેશિનિ—લોકાના દુઃખ દર કરીશું, લોકાની સેવામાં તત્પર રહીશું, અને પછી આપણને કકરો રોટલો લોકો આપશે તે ખાઈ આપણે રહીશું. જનસેવા એ પરમ દૈવત છે. આર લાખ રૂપિયા કાંઈ પરમ દૈવત નથી.

વૈરાજ—એ રૂપિયા તમારા હાથે ધર્મોદામાં આપી દો, અને તમે કહોછો તેમજ આપણે બીજાને મદદ કરીશું અને બીજા આપશે તે ખાઈને રહીશું. અને હું ધારું કે પેલી માતા જેનાં બાળનો પ્રાણ લેવા હું નીકળ્યો તેની સેવા તેના ઘર જઈ આપણે નિભ કરશું.

કેશિનિ—હા, બરાબર છે. હવે મને ખાતરી થઈ છે કે તમે સુખી થશો, સાચા પતિ થશો, પ્રભુના પ્રજારી થશો અને મહાત્મા બાપ તમને વળી સહાય થશે.

મહાત્મા—(પ્રગટ થઈને. કેશિનિને તથા વૈરાજને). તમારા બેઉના હસ્થ હું તમારા અન્યોઅન્યના સાચા પ્રેમમાં જોડું છું. (બેઉના હાથ જોડેછે). તમે બેઉ પ્રભુજીની રક્ષામાં સદા સુખી રહેજો. (કેશિનિને). બહેન ! તારા પતિની સેવામાં તું સદા તત્પર રહેનારી છે તો દિનપ્રતિદિન તારી ચઢતી કળા થશે. (વૈરાજને). ભાઈ ! તમે તમારી પત્નીમાં પ્રીતિ ધરાવોછો તો વિશ્વમાં તમને વિદ્ય કરનારી કાંઈ વસ્તુ કે કાંઈ જીવાત્મા નથી. તમે સુખી રહો, એજ આ ગાર્ગવના આશિષ છે.

કેશિનિ—(મહાત્માને. પાયે પડી). બાપ મહાત્મા ગાર્ગવ બાપ ! આપના માટે મને સુખતા બહેને સમજ પાડી ત્યારે મેં જાણ્યું. હવે હું હાથ જોડીને વિનવું છું કે (હાથ જોડેછે) મને અને મારા સ્વામીને દર પળે સહાય રહેવા કૃપા કરશો. (વૈરાજને). સ્વામી ! સકળ દુઃખી જીવાત્માઓનાં દુઃખ નિવારણમાં પોતાનું ત્રેલોક્યનું સુખ સમર્પણ કરનારા મહાત્મા બાપને નમન કરો. (વૈરાજ મહાત્માને પાયે પડેછે). સ્વામી ! આપણે મૂર્ખજનો જન્મ ધરી તે એજે ગાળીએ છીએ. આપણે અવિચારી જનો મતિહીન બની સંસારમાં કાંઈ ઉપયોગી કાર્યો કરતાં નથી, અને માત્ર આપણા પોતાનાં સુખમાં રાગી થઈ રહીએ છીએ. આપણે આપણા પોતામાંજ વિશ્વની સીમા આવી ગયેલી મનીએ છીએ, અને હવેજ આ મહાત્મા બાપના દર્શનના પ્રતાપથી તથા એમના તરફથી મળતા જ્ઞાનના પ્રતાપથી આપણે જાણીએ છીએ અને જોઈએ છીએ કે સકળ જીવાત્માઓ તેજ આપણે પોતે છીએ, અને માત્ર આપણે પોતેજ તેજ આપણે નથી. (મહાત્માને). પૂજ્ય મહાત્માપિતા ! મારા સ્વામી તથા હું આપનાં દાસો છીએ તો આપની જે કાંઈ આજ્ઞા હશે તે પરિપૂર્ણ કરવામાં હવે અમે અમારું આયુષ્ય પુરું કરીશું. માટે જે કાંઈ આજ્ઞા હોય તે કહો.

મહાત્મા—બહેન ! મારા તરફથી આજ્ઞા ના હોય. મારા તરફથી માત્ર પ્રીતિયુક્ત સમજણ અને સૂચનાજ હોય. અને હું તને માનવી અવતારનાં સાહસ્ય માટે કાંઈ પણ કહું એવી તારી ઇચ્છા છે તો, બહેન, તને અને તારા સ્વામીને હું એટલુંજ કહીશ કે આ જન્મ દુઃખી જનોની સેવામાં ગાળજો. ગુલામ પુરુષને માળી વિનવેછે કે સતત સુવાસિત પરિભળથી ભરપૂર રહેજો; ચંદ્રને પૃથ્વી પ્રાર્થના

કરેછે કે તમારી શીતળ પ્રભા રાત્રિના અંધકાર વખતે સદા પ્રસરાવજો; મંદિર તેની ટોચ ઉપરના સોનાના કળશને વિનવેછે કે સુવર્ણનો તારો મહિમા તારા પ્રકાશથી સદા ધારણ કરી રાખી છોટેથી પણ લોકોને પ્રભુજીની પ્રીતિમાં આકર્ષી લાવજો. બહેન કેશિન ! ભાઈ વૈરાજ ! મનુષ્યે યાદ રાખવાનું એ છે કે આ જન્મમા તેણે દરપણે સાવધાન રહી એક પણ પણ ઉપયોગી કાર્ય કર્યો વિનાની જવા દેવાની નથી. અને ઉપયોગી કાર્યોમાં સ્વાર્પણ આવશ્યક છે. અને આપણે આપણી પોતાની જાતનું પ્રથક્કરણ કરીશું તો આપણને સહેજમાં સમજશે કે આપણી જાતમા આપણું પોતાની માલકીનું કાંઈ નથી અને સર્વ પ્રભુજીનું છે. આપણું શરીર પંચ મહાભૂતોનું બનેલું છે તો આપણું સ્વાર્પણ એવું હોવું જોઈએ કે આપણે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ, એ પંચમહાભૂતોને પણ કહેવું જોઈએ કે કૃપા કરીને આપની ચીજો મારામાંથી લઈ લ્યો, અને તમારી ચીજો મારી દેહ કાળે વાપરી તમે ન્યૂનતામ્લન કે હેરાન થશો નહી. આ રીતે સ્વાર્પણની સીમા નથી, માટે જેટલા અંશે સ્વાર્પણ કરી શકાય એટલા અંશે કરતા રહેજો. અને પ્રભુજીને આપણું સ્વાર્પણ કરતાં આપણે કહેવાનું છે કે પ્રભુજી અમારું શરીર પણ તારું છે અને અમારો આત્મા પણ તારો છે, અને અમારું સ્વાર્પણ કરતા અમે અમારું તો કાંઈ તમને અર્પણ કરનાં નથી પરંતુ તમને પોતાનેજ અમે તમને અર્પણ કરીએ છીએ. આ રીતે આપણે સ્વાર્પણમાં આપણું કાંઈ પણ ખરી રીતે જોતાં કેાઈને આપતાં નથી, કારણકે આપણે પોતે આપણા પોતાના નથી, પણ અન્ય જીવાત્માઓના અંશમાંનાં અને પ્રભુજીની માલકીના છીએ. આપણે સતત યાદ રાખવાનું છે કે આપણું ઘર જનસેવા તથા પ્રભુભક્તિના ગજમાર્ગો ઉપર આવેલું છે, માટે આપણે જનસેવા અને પ્રભુ ભક્તિમાંજ વાસ કરી રહેવાનું છે અને ક્યાંયે આડેઅવળે કાંઈ અનીતિના આગણોમા કે સ્વાર્થની શેરીઓમા સંચરવાનું નથી. અને પ્રભુ ભક્તિમા અને જનસેવામા સ્થાપિત રહેવાનો માર્ગ એ છે કે આપણે આપણા અંતઃકરણને હમેશાં વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ ઊર્મિઓથી ભરેલું રાખવું. અંતઃકરણની વિશિષ્ટતામાંજ ધર્મ રહેલો છે. એક સમયે પાર્વતીએ શ્રી શંકરને પ્રશ્ન કર્યો કે શું સઘળા પાપી જીવો ગંગાજીનાં જળમાં સ્નાન કરવાથી મુક્ત થાય છે અને તેમ હોય તો જગતમા શું કાંઈ પાપી જીવાત્મા હોતોજ નથી ? ત્યારે શ્રી શંકર પાર્વતીને લખીને ગંગાના કિનારા ઉપર ગયા અને ત્યાં પાર્વતીએ એક સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કર્યું અને શ્રીશંકરે એક વૃદ્ધ રોગી પુરૂષનું રૂપ ધારણ કર્યું. હવે જે જે લોકો ત્યાં સ્નાન કરવા આવ્યાં તેને પાર્વતી કહેવા લાગ્યાં કે જે કાંઈ સમૂળગ્ય પાપમુક્ત મનુષ્ય મારા સ્વામીને સ્પર્શ કરશે તે તેના સ્પર્શથી મારા સ્વામીને તેના મંદવાડમાંથી મુક્ત કરી શકશે. સ્નાન કરવા આવનારાં લોકોમાંથી કાંઈએ તે રોગી પુરૂષને સ્પર્શ કરવા હામ ધરી નહી, કારણકે સર્વ કાંઈનાં મન ખાતરી હતી કે ગંગાજીમાં સ્નાન કરવા છતાં પણ તેઓ સઘળાં પાપથી ભરેલાંજ હતાં. પણ છેવટે એક માણસ આવ્યો અને તેણે કહ્યું કે હું પોતે પાપથી ભરેલો છું

પણ ગંગાજીમાં સ્નાન કરીને પાપમાંથી મુક્ત થઈશ અને પછી આ માંદા માણસને સ્પર્શ કરી શકીશ. આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આ ભવમાં જો આપણે આપણાં અંતઃકરણમાં શુભ અને પવિત્ર વસ્તુઓમાં શ્રદ્ધા રાખી, તો તે થકી આપણે સર્વ શુભ કાર્યોમાં નિર્વિઘ્ને સફળ થઈ શકીએ છીએ, અને જગતમાં અન્ય જનોને ઉપયોગી થઈ પડીએ છીએ. અંતઃકરણમાં આપણે શુભ ઉર્મિઓ અને ઉચ્ચ મહત્વાકાંક્ષાઓ ભરીને આપણે આપણી જીવન દોરી આપણા હાથમાં લેવાની છે. વળી એટલું તો ખરું છે કે આ પ્રમાણે આપણાં અંતઃકરણને નિર્મળ કરવા પછી પણ અને મનને વિશુદ્ધ વિશાળ કરવા પછી પણ, આપણને અનેક સ્થળે અને અનેક પ્રસંગે કોટિ વિઘ્ના અને નિષ્ફળતા આવી મળે છે. પરંતુ તેથી આપણે હામ હારી જવાની નથી, કારણકે પૂર્વના અનેક ભવોમાં થયેલા આપણા અનેક દોષો પરત્વે તેના ક્ષણ રૂપે આપણને એ સવળા વિઘ્નો અને પરાજય આવી મળવાજ જોઈએ અને આપણે તે ભાગવવાજ જોઈએ. પરંતુ, જો આપણે આપણા પ્રયત્નમાં ડગીશું નહીં તો વિઘ્નો અને પરાજયો આપોઆપ ઓછાં થતા જશે. માટે વિઘ્નો વિપત્તિઓથી નહીં ડરતા આપણે આપણા પ્રયાસમાં ચાલુ રહી અંતઃકરણને તથા મનને વિશુદ્ધ તથા નિર્મળ તથા ઉચ્ચ કરવાં, અને પ્રભુ ભક્તિમાં અને જનસેવામાં હરપળે પ્રવૃત્ત રહેવું. અને આપણે વળી યાદ રાખવાનું એ છે કે આપણી ઉન્નતિનો માર્ગ સીધી લીટી જેવો નથી, અર્થાત્, આપણે એકદમ સીધાં અને સત્વર અને પાધરાં આપણી ઉન્નતિની ટોચે જઈ શકતા નથી. પરંતુ, ઉન્નતિનો માર્ગ તે સાગરના મોઝાં સમાન છે, જે ઉચાં ઉછળે છે અને પછી હેંડે ખેસે છે, અને વળી પાછાં ઉચાં ઉછળે છે. અર્થાત્, આપણે જોકે આપણા હાથમાં ઉન્નતિનો માર્ગ લીધા તો આપણે આપણા વિકાસમાં થોડીક વાર આગળ વધીશું તોપણ પૂર્વના ભવોના કાંઈ દુષ્કૃત્યો આપણને નિરાશા તથા વિઘ્નોના રૂપે વળી પાછા હઠાવી લઈ જશે. પરંતુ, આ પ્રમાણે આપણને આપણાં પૂર્વનાં દુષ્કૃત્યોએ પાછાં લઈ જઈ પછાડ્યાં હોય ત્યારે આપણે પાછા આપણા પગ ઉપર ઉભા થઈને ઉન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધવું. અને છેવટમાં હું એટલુંજ કહીશ કે પરમાત્માને તમે અવશ્ય સત્ય જાણો. જેમ ખીમાથી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતુ તમે જીવોછો; જેમ માતાના ઉદરમાંથી બાળકનો પ્રસવ થાય છે; તેમ મનુષ્ય હૃદયમાંથી પ્રભુજનો જન્મ થાય છે. અર્થાત્, આપણું હૃદય નિર્મળ અને શુદ્ધ હશે તો પ્રભુજનો જન્મ, પ્રભુજની વૃદ્ધિ, અવશ્ય આપણા પોતાનામાં થશે, અને તે થકી આપણે સુખી થઈ શકીશું અને અન્ય જનોને સર્વત્ર સુખી કરી શકીશું. (અદશ્ય થાય છે). (કેશિનિ તથા વૈરાજ જાય છે).

અંક ૨.

પ્રવેશ ૨૨.

કશ્યપ—(શાકાયન્યને). મહારાજાધરાજ ! પ્રભુજીની કળાનો પાર પામવો તે અશક્ય છે. અને આપણું જ્ઞાન એટલું વિશાળ હોય કે ત્રિકાળ જ્ઞાનરૂપ તે થઇ ગયું હોય તોપણ આપણે પરમાત્માની કળાના પારને પામેલા નહીં કહેવા-
ઇએ. પ્રભુજીની કળા આગળ ત્રિકાળજ્ઞાન પણ અલ્પ છે. વિવિધ મનહર રંગ અને શોભા ધૃષ્ટ ઉપર ઉપજવતી પીછી આગળભૂમીને તેની ઉપરની ધૂળને ઝપાટાથી દૂર કરનારી સાવરણી તુચ્છ છે; શત્રુનો સંહાર કરનારી શર-
વીરના હાથમા હવામા ચળકતી તલવારના અવાજ વગરના સપાટા આગળ સામેલાંનો તેના ખાડણિયામા ધમધમ કરતો અવાજ માત્ર અધમ અને કંઠાર ધાંધાટજ છે; જંગલની વ્યાધિ કરનારી જટીભુટ્ટી આગળ જાર યાજ્ઞરીનો દાણો કાઈ મહત્વનો નથી. માટે પ્રભુ કળામા ન્યા કરોડો અને અમળો કલ્પોના કાળની સંખ્યા છે ત્યા એકમ દસક સાંના એકમ રૂપી ત્રિકાળ જ્ઞાનની પ્રેક્ષતા શું ? આવી રીતે પ્રભુજીની કળા અકળિત છે ત્યારે મનુષ્ય માત્ર એટલુંજ પોતાના મન થકી પ્રથમ વિચાર કરી શકે કે તેની અલ્પ ભુદ્ધિથી તે આ ભવમા માત્ર સદાયરણ્યી વર્તવાનું જાણી શકે અને કરી શકે. અને સદાયરણ્યો હેતુ એ છે કે મનુષ્યે સર્વ જીવાત્માઓને એકજ પરમાત્માના અંશો ગણી સર્વ જીવાત્માઓ પ્રતિ ભાતુભાવથી વર્તવાનું છે. મનુષ્યે પોતાનું સામર્થ્ય અને હિત માત્ર પોતાનામા જોવાનું નથી, પણ અન્ય જનોનાં સામર્થ્ય અને હિતમા પોતાનું સામર્થ્ય અને હિત જોવાનું છે. અર્થાત, મનુષ્યે સમજવાનું છે કે અન્ય જીવાત્માઓ થકી તેનું પોતાનું શ્રેય શક્ય છે, અને નહીં કે પોતાનાં એકલાના બળથી. હુંકમાં, મનુષ્યે પોતાને એક વ્યક્તિ તરીકે નહીં ગણતાં પોતાને અન્ય જીવાત્માઓથી બનેલી સમષ્ટિ રૂપે સમજીને અન્ય જીવાત્માઓનાં હિતમાં પોતાનું હિત સમાવણું સમજવાનું છે. મહાન પુરુષ જનસમૂહની ઉન્નતિના શુભમા પોતાનું સાર્થક સમજવાનું છે. સેમજ વળી શુભ શબ્દનો અર્થ મનુષ્યે એ પ્રમાણે સમજવાનો છે કે જે સદાયારથી જનસમૂહનું હિત આદરાય અને સધાય તેજ શુભ, અને નહીં કે જે બ્રહ્માચારથી પોતાની મનોવાંચિત વસ્તુ આવી મળે તે અને તેજ પ્રમાણે મનુષ્યે અશુભનો અર્થ એ પ્રમાણે કરવાનો છે કે જે બ્રહ્માચાર થકી જનસમૂહનું હિત નહીં સધાય તે, અને નહીં કે જે કાર્ય થકી તેને પોતાની ઇચ્છા પ્રતિકૂળ કાંઇ પ્રાપ્તિ થાય તે. વળી મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે સદાયારનો હેતુ એ છે કે મનુષ્ય પ્રભુજી પ્રતિનું પોતાનું દાસત્વ સમજે, જેથી તેણે એવાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઇએ જે પ્રભુજીને પ્રિય હોય, જે પ્રભુજીની લીલામાં વિધનકર્તા નહીં હોય, અને જે પ્રભુને અર્પણ કરતાં પ્રભુજી તેથી આનંદ પામી શકે. હવે, સદાયારની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને શક્ય થવા મનુષ્યે પ્રથમ તેના દુરાચરણ રૂપી દોષોનું ઉન્મૂલન કરવું જોઇએ. અને દુરાચરણ રૂપી દોષોનું ઉન્મૂલન, તેનો અર્થ એ છે કે દુરાચરણરૂપી દોષોનું સદાચા-

રમા રૂપાંતર કરવું. ટુંગરાની ભૂમિને ફળદ્રુપ કરવી તેનો અર્થ એ નથી કે ટુંગરાને ખસેડી લઇ જઇને દૂર નાખી આવવો, પણ કૃષિ શાસ્ત્રના પ્રયોગો દ્વારા, તેને કાંઈ ખેડીને, કાંઈ ખાતર નાખીને, તેને કાંઈ વારંવાર જળસિંચન કરીને, ક્રમે ક્રમે ફળદ્રુપ સ્થિતિમાં લાવવો; શરીર ઉપરના ધૂમકાને દૂર કરવાનો અર્થ એ નથી કે તેને કાપી કઢાડી ફેંકી દેવું, પણ તે ધૂમકાં માંહેનો મહિન પદાર્થ જીવિતથી બહાર કઢાડી નાખી પછી માંહેના ભાગને યોગ્ય ઔષધિથી રૂજ આવડો કરવો; જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો અર્થ એ નથી કે જે સુદ્ધિ પ્રથમ અજ્ઞાનતાથી ભરેલી હતી તે મસ્તકમાથી કઢાડી ફેંકી દેવી, પણ એજ સુદ્ધિશક્તિ ઉપરથી અજ્ઞાનતાનાં પડો કઢાડી નાખી તેમાં પછી જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશનું સિંચન કરવું. ટુંકમા, સદાચાર પ્રાપ્ત કરવા આપણા શરીરને, તથા મનને, તથા હૃદયને તેમા રહેલા મળ રહિત કરવાનાં છે, અને પછી આપોઆપ સદાચાર પ્રગટ થશે. અને આપણી આર્યભૂમિ ઉપર મહાન યોગેશ્વરો તપાચરણ કરેછે તેના હેતુ પણ એજ છે કે તપ થકી શરીર તથા મન તથા હૃદયમાં જે કાંઈ દોષો હોયછે તેમાંથી મનુષ્ય પોતાને મુક્ત કરી શકેછે. અને પછી નિર્મળ તથા વિશિષ્ટ રૂપ પોતાને પ્રાપ્ત કરાવી શકેછે. અને સંસારમા શું કે પ્રત્યેક ઉચ્ચતર ભુમિકામાં કર્તવ્ય એ જીવાત્માનું લક્ષણ છે, અર્થાત, જીવાત્મા કર્તવ્યરહિત સંભવતોજ નથી. મોળાં વિના સાગર સંભવતો નથી; શિખર વિના ગિરિરાજ સંભવતો નથી. નીરની લીલા વિના સરોવર સંભવતું નથી; તેમ મનુષ્યે કર્તવ્યપરાયણ સદૈવ રહેવાનું છે. અને કર્તવ્યનું રહસ્ય એ છે કે મનુષ્યે જે કાંઈ કાર્ય કરવું તે પ્રભુજીની તે કર્તવ્ય માટેની ઇચ્છા અને આજ્ઞાથી પ્રેરત થઇને કરવું. અર્થાત, કર્તવ્યમા મનુષ્યે પ્રભુજીની આજ્ઞાનાં પાલનનો સવાલ છે અને નહીં કે પોતાના કાંઈ હિત અને સ્વાર્થનું પ્રયોજન. આ રીતે જોતા આપણાં કર્તવ્યમા સ્વાર્થસુદ્ધિનો લેશ પાશ નહીં હોવો જોઇએ. અને પ્રભુજીની આજ્ઞાનુસાર નિર્મિત થયેલાં કર્તવ્યોનું રહસ્ય એ છે કે એ કર્તવ્યો કરવા થકી મનુષ્યનું શરીર, મન તથા હૃદય વિશુદ્ધ તથા નિર્મળ તથા પવિત્ર થાયછે. અને આ રીતે જોતા કર્તવ્યનું મહત્વ ધાતું છે કારણ કે શરીરના તથા મનના તથા હૃદયના જે મળો દૂર કરવા ઉપર તપની આવશ્યકતા રહેછે, તે મળો આવા પ્રભુ ઇચ્છાનુસાર આપણાં કર્તવ્યો કરવાથી પણ દૂર થાયછે. અને એ રીતે જોતાં જે મનુષ્ય સ્વાર્થ સુદ્ધિથી પ્રેરાઇને તથા પ્રભુજીની ઇચ્છાનુસાર તથા આજ્ઞાનુસાર ઉલ્લંઘન કરીને જે કાંઈ દૃઢ્ય કરેછે, તે તેના શરીરના તથા મનના તથા હૃદયના મળોને વૃદ્ધિ પમાડેછે, અને તે રીતે પોતાને બ્રહ્મ કરી, આ સંસારમા એક પિશાચરૂપી જીવન ગણેછે. અને ટુંકમા કહી શકાય કે મનુષ્યે પોતાની જે ઉન્નતિ કરવાની છે તે કાંઈ માત્ર વિશિષ્ટ વિચારોમા, વિશિષ્ટ ધ્યાનમા, પોતે મગ્ન રહેવા માટે નહીં, પણ ઉન્નતિ એ કાળે છે કે એ ઉન્નતિની ભૂમિકાએ પહોંચતાં પછી મનુષ્ય પ્રભુજીની ઇચ્છા તથા આજ્ઞાનુસાર તેનાં સઘળાં કર્તવ્યો કરે, અને એ રીતે પોતે સુખી થાય અને સર્વ

કોઈને સુખી કરે. વળી હું વધારામાં કહીશ કે મોક્ષનો પણ અર્થ એ નથી કે મનુષ્ય પોતાના આત્માનાં સ્વરૂપમાં જે આનંદ છે તે આનંદજ ભાગવે અને બીજાં કાઈ કરે નહીં. પણ મોક્ષનો અર્થ પણ એજ છે કે જીવાત્મા પોતાને એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે કે તે પછી પ્રભુજીની પ્રત્યેક ઇચ્છા તથા આજ્ઞા ગ્રાણી તથા સમજી શકે, અને તે પ્રમાણે પછી વર્તન કરે, અર્થાત, પ્રભુજીને પ્રિય એવા કર્તવ્યો સમજે અને એવા કર્તવ્યો વિશેષ અને વિશેષ કરે. માટે, કર્તવ્યનો મહિમા પાર વિનાનો છે, અને કર્તવ્યમાંથી સદાચાર પરિણમે છે, તે મનુષ્યે હરપણે પોતાનું કર્તવ્ય, અથવા, પ્રભુજીની આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનુસાર જે કાર્ય તે કરવું, અને નહીં કે પોતાના એકલાના લાભનું કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત રહેવું. અને પ્રભુજીની આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનુસાર જે કર્તવ્યો છે તે વિષે તૈતરીય ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવ્યું છે; “દાન, દાન, પ્રમાણિકતા, અહિંસા અને સત્ય, એ મનુષ્ય પોતાનાં કર્તવ્યો સમજવા.” આવા કર્તવ્યો કરવા એ સહેલું નથી, અને એમાં આપણે આપણા ભાગ કાઢને કાંઈ રીતે આપણે પડે છે. અને એ રીતે જોતા મરવું સહેલું અને આનંદકારી છે; પણ કર્તવ્યપરાયણ જીવન જેમાં હરપણે પોતાનો અનેક પ્રકારનો ભાગ આપવાનો છે તે મહા કઠિન છે. વળી, તે કર્તવ્યનો અંગિકાર કરતા મનુષ્ય પોતાને બ્રહ્મજ્ઞાનના ચેલાની પંક્તિએ સ્વાભાવિક રીતે લઈ જઈ મુકે છે, અર્થાત, કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્ત રહેનાર મનુષ્યને સહાય કરવા મહાત્મા ગુરુઓ હરપણે તૈયાર હોય છે. અને તે ગુરુઓની સહાયતાના અધિકારી થવા મનુષ્યે કર્તવ્યતા સાથે જ્ઞાન તથા ભક્તિ પણ અંગિકાર કરવાના છે. અને જેમ ખેતરના ધાન્યના પાક માટે ઝપા અને સૂર્યનો તડકા વારાફરતી જરૂરનાં છે, તેમ કર્તવ્ય બુદ્ધિવાળાને પ્રભુજી માટેનું જ્ઞાન તથા પ્રભુજી પ્રતિની ભક્તિ પણ આવશ્યક છે. અને ન્યારે કર્તવ્ય, જ્ઞાન તથા ભક્તિ, એ ત્રણે સદગુણયુક્ત મનુષ્ય થાય છે ત્યારે તે મહાત્મા ગુરુના શિષ્યપદે પોતાને લઈ જઈ મુકે છે, અને ગુરુ મળતાં પછી તેની ઉન્નતિના ક્રમમાં તેને પુરતો ટેકા મળે છે. માટે, આપણને આવી મળેલા કર્તવ્યો આપણે અવશ્ય કરવા, અને એ રીતે આ જગતિયાંતાની જે મહાન લીલા છે તેમાં આપણે વૃદ્ધિ કરનારા થવું. અને કર્તવ્ય બુદ્ધિનું રહસ્ય તો એ છે કે તે પ્રભુભક્તિમાં હરપણે એટલુંજ માગે છે કે શ્રી હરી ભગવાન તમારી ઇચ્છા અને આજ્ઞા મને કહો અને તે પ્રમાણે કરવા હું તત્પર છું. અને મનુષ્યે યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રભુજીનું સ્પષ્ટ કહેવું છે કે મનુષ્યે પ્રથમ તેના ખંધુજીને ને આરાધવાના છે, અને પછી પ્રભુજીને. અને જેણે પ્રથમ તેનાં ખંધુજીને દુઃખમાંથી મુક્ત નથી કર્યા તેણે પ્રભુજીની ભક્તિ ફેકડે લાયક થઈ છે. જન-સેવા પહેલા પ્રભુભક્તિ નિરર્થક છે એમ કહેવામાં લેશ અતિશયોક્તિ નથી. ચાલો, આપણે પ્રભુદાનમાં બેસીએ. (શાકાયન્ય તથા કશ્યપ આશ્રમમાં જરા છેટે છેટે પ્રભુદાનમાં બેસે છે).

પ્રશ્નો—(પતિ વિરહમાં પોતાને એકાંત સ્થળે પોતાના તાતાના આશ્રમની નજીકમાં

મહા કષ્ટ દેતી. સ્વગત). શું મારા સ્વામી ત્યારે મને નહીજ આવી મળશે ! શું ભગવાન પણ મારા સ્વામીને મારી પાસે એમનો હૃયોગ ચુકાવી નહી લઇ આવશે ! શું પ્રભુપિતાનો મહિમા ગાનારી, શું પ્રભુપૂજનમાં શિર ઝુકાવી પડી રહેનારી પુત્રીની આ એક અભિલાષા તેળીતા પ્રભુપિતા પૂરણ નહી કરશે ! શું પતિ પત્નીનાં પ્રેમના કાર્યમાં પ્રભુજી વચમા નહી પડતા હશે, અને પ્રેમીજનોને તેમના પ્રેમના કામમાં પોતાના હાથેજ ફાડી લેવું પડતું હશે ! ખરે, ડિગ મૂળના મોટા જાડને પોતા માટેનું જળ પોતાના પ્રયત્નથીજ પાતાળ ભૂમિમાંથી શોષી લેવાનું છે, અને કોઇ માળી કે તરણી તેને જળ સિંચન નથી કરતી; ગમનના તારલાએએ પોતાનો દિવ્ય પ્રકાશ પોતેજ પોતાની દિપિકા સ્વચ્છ કરી પ્રગટાવવાનોછે, અને કોઈ ડોશી કે નોકર ચાકર તેને સાફ કરી આપવાના નથી; વાયુએ વિહાર કરવા પોતાના અળથીજ હોંડવાનુંછે, અને કોઇ સમૃદ્ધ શેઠિયો તેને પોતાની ગાડીમાં કે કોઇ વહાણવટિયો તેની નૌકામાં વાણને નથીજ લઈ જવાનો. પતિ પત્નીના પ્રેમની આવીજ સ્થિતિ હશે ! હશે શા માટે ! છેજ. પતિ પત્નીનો પ્રેમ એ એકેએજ નિભાવવાનો છે, પોષવાનો છે. પતિ પત્નીના પ્રેમને જે પ્રભુજીની સહાયતા નહી તો શું એ પ્રેમ દોષિત તથા કલુષિત હશે ! પતિ ઉપરનેનો પ્રેમ પ્રભુજીનાં મનદોષિત તથા કલુષિત હોય પણ પત્નીના મન તો તેથે નહીજ હોઈ શકે. સાગરને પોતાની સપાટી માટે સીસું ભારી લાગે અને તેને ડુબાડી ભલે નાખે, પણ સીસાંનાં ઘાટ ઘડનાર હુદારને તો તે ઘણું હલકું અને પ્રિય છે; જે ગાય ઠેરો શહેરના ગસ્તાએને ઉપદ્રવ કરનારાં તે વગડાને એવા પ્રિય કે તેમને ઘાસ ચારો સદા કાળ ચરાવે; જે કાગ મહેલ માળિયામાં કકળાટ કરનારો કહેવાય તેવૃક્ષને એવો વહાલો કે તેનું નિવાસસ્થાન પોતાનાં ઝાળામાં કરાવે. અરે ! પત્ની પ્રેમ ! તું પત્નીમાંથી નિસરી, જય પણ ક્યા ખીચારો ! ખીચારો કાચ્યો પોતાની ઢાળ રૂપી પીઠમાંથી નીકળી વળી મરવા જય ક્યા ! ગ્લજ્જિત દાર સોહાસણનાં ગળેથી તૂટી પડી ખીચારો ભૂમિ ઉપર પડી પગ તળે રગદોળાવા જય ક્યા ! નિર્મળ રાખમારી ગાગરમાંથી દળી, ખીચારો જળ ભૂમિ ઉપર નીકળી ગંધાવા જય ક્યા ! પત્ની પ્રેમ ! તુ આ પુલોમાં પત્નીમાજ સુખે વાસ કરી રહે. પુલોમાં પત્ની, પ્રીતથી તારું પૂજન કરેછે, ઘાન ધરેછે, મનન કરેછે, શ્રવણ કરેછે, ગુણગાન કરેછે, તને ઉચ્ચપદા-રોહણ કરાવેછે અને તારું રૂંડું રૂપાંતર કરેછે. પ્રભુજી ! મારા પતિ ઉપરના પ્રેમમા તમારું નામ લાવી મુક્તા હૃદયતાના દોષને પાત્ર થાવુંછું; તમને લાગતું હશે કે તમારી સેવામાં શિર ઝુકાવી રહેનારી હું તમારી પ્રિય કિંકરી તે હવે તમારાથી વિમુખ થાવુંછું, અને તમારી અપાર દયાનો અદ્ધો અપકારથી વાળુંછું. પણ, પ્રભુજી, રખે મને એવી બ્રષ્ટ ગણતા. પત્ની પ્રેમ પગથિયે ચઢતા તો હું પ્રભુની પાદુકા લેશ અળગી ક્યારે નથી કરતી; પત્ની પ્રેમ પાતાળમાં પેસતાં તો હું પ્રભુજીના પ્રાસાદમાંથી લગીર પણ પગ બહાર મુકતી નથી; પતિ પ્રેમ પાંજરે પુરાતાં હું મારા સરજનહાર ત્રિભુવન નાથના મહિમાના મારા કંઠે સ્થપાયલા કવરવો તો હું કરીજ રહીછું. પણ,

પ્રભુજી, એટલું તો છેજ કે મારાથી મારા પતિનો વિયોગ ખમી નથી શકાતો, તો હવે મારો પતિ તમે ગમે તે પ્રકારે લાવી આપો. (થોડી વાર થોભીને. નિશ્વાસ નાખતી). અરેરે ! પ્રભુજી ! તમે મારા કાલાવાલા કાન નથી ધરતા તો ભલે. હવે, મારો કાંઇ તમને આગ્રહ છેજ નહી કે મારી વિરહ વેદના ઓછી કરો. એ મારી વિરહ વેદનાને હું તો હવે કહું છું કે તું જરૂર વધતી થતી જાજેથી એમા એક ફેરાની બળી ભસ્મ થઇ જાવું. આહા ! પતિ ! પતિ ! પતિ તે કોણ ! મારા મનના, મારાં આત્મના ધનના, મારાં સર્વસ્વના અધિકારી, અને હું એમની પત્ની તે એમને સ્વાધીન એમની દાસી. મારા સ્વામી એ તો મારાં મન આ વિશ્વના પતિ, અને એમની સંગાથે તો હું આકાશ પાતાળમાં, કે અંતરિક્ષમાં, કે દેવલોકમાં, કે જનલોકમાં, કે મહરલોકમાં, કે તપલોકમાં, કે અક્ષલોકમાં, કે કૈલાસમાં, કે ગોલોકમાં, ક્યાયે વિહાર કરે તો કોઇ મને રોકનાર નથી કે તું કોણ અને ક્યાંથી આવી ! મારા પતિ એ તો મારાં માથાના મુગટ, મારાં લલાટના શુભ લેખ, મારાં ચક્ષુની કીકી, મારા કેશના નાળુક બંધ, મારી નાસિકાનું વિમળ પુષ્પ, મારા કર્ણના રહસ્યયુક્ત મહાત્મ્યયુક્ત રૂગવેદ, મારી ગ્રીવાના અમૂલ્ય હાર, મારા સ્તનના શયન કરનાર મહા પ્રતાપી શેષનાગ, મારાં ઉદરના ઉજ્જવળ ઉલાસ, મારી કેડની કંચન કટારી. મારા પતિ મારી પાસે, એટલે બસ મને પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું, સ્વર્ગનું સુખ મળ્યું, આત્માનું આત્મજ્ઞાન મળ્યું, પ્રભુજીનો પ્રસાદ પામી ! અરે ! પણ, હું આ પતિ પતિ તો કંઈપું અને પતિ તો પાસ મળે નહી ! પતિ ના કેમ હોય ! પતિ ના હોય તો પત્ની હોયજ શાની ! વૃક્ષ નહી તો ફળ ક્યાંથી ! સરોવર નહી તો તીરની શીતળ છાંય ક્યાંથી ! કોયલ નહી તો કંઈનું માધુર્ય ક્યાંથી ! પુલોમા ! તું તારા પતિ વિના પળવારનું પણ અસ્તિત્વ ધરાવી શકેજ કેમ ! પુલોમા ! તું તો બસ હવે નષ્ટ થઇ જા. તારા સ્વામીનાથ આવે ત્યારે પછી તું પાછી અસ્તિત્વમાં આવજે. શું કરે ! કપાળ પછાડું ! (કપાળ પછાડેછે). કપાળ પછાડે શું થયું ! આ કપાળમા વાગ્યું અને લોહી નીકળ્યું. કાઈ હું નષ્ટ ના થઇ ગઇ ! વાળ પીખી નાખું ! શું કરે ! (વાળ પીખી નાખેછે). વાળ પીખી નાખે શું થયું ! એથી તો વાળ અને આંખો તાણાઇ ગયાં, પણ હું સ્મૃતગી નષ્ટ ના થઈ ગઇ. છાતી અક્ષાણું, શું કરે ! (છાતી અક્ષાણેછે). છાતી અક્ષાણે શું થયું ! એથી તો મારી નાડીના અને મારાં હૃદયના ધબકારા વેગે થવા લાગ્યા, પણ હું તો જીવતીજ રહી ! અરે, પણ, મારા પતિ વિના તો મારાથી જીવાયજ નહી ત્યારે કેમ કરે ! હા. પેલા ટુંગરા ઉપર ચઢી ત્યાંથી એની નીચેની ખીણમાં પડું. એટલે હાથ પગ ગરદન પાસળાં સર્વ એકે વખત ભાગી જઇ હું નષ્ટ થઇ જાવું. (ટેકરી ઉપર ચઢવા જાયછે).

કશ્યપ—(સમાધિમાંથી જાગત થઇને). (સ્વગત). મને સમાધિમાં જ્ઞાન થયું કે ત્રસદસ્યુ મારી પુત્રીને હમણા આ પળે આવી મળેછે તો લાવ પુત્રીને જાહે દીલાસો દેવું. (પુત્રી પાસે જતાં તેણીને ટેકરી ઉપર ચઢતી જોઇને હાક પાડેછે). ખેટી પુલોમા ! તું આ ટુંગરા ઉપર ક્યાં જાયછે !

પુલોમા—તાતજી ! સ્વામી વિના મને પણ અશક્ય છે. અશક્યને શક્ય નહી કરશો.

કશ્યપ—બેટા ! તું સ્વામી વિનાની નથી. તું ઝટ નીચે ઉતર તારા સ્વામી આ પળેજ આવેછે તેમને બેટ.

પુલોમા—શું મારા સ્વામી આવેછે ! (ટેકરી ઉપરથી વેગે નીચે ઉતરતા પણ સરી જાયછે. ત્રસદસ્યુ તેજ સ્થળે તે પણ આવી પહોંચતાં પોતાના હાથમાં તેણીને ઝીલી લેછે). (ત્રસદસ્યુને). કાણુ સ્વામીનાથ ! શ્રી પરમાત્મા ! શ્રી જગદીશ્વર ! સકળ વિશ્વ મને ત્વં, મારા સ્વામીનાથ ! હવે હું જીવવા બહુ ખુશી છું. નહીતો હું તો આ ડુંગરા ઉપર ચઢી હતી તે ત્યાંથી નીચે ખીણમાં પડી મારો અંત લાવવા.

કશ્યપ—તું અને તારા સ્વામી ધણું જીવો અને સુખી રહો.

ત્રસદસ્યુ—(સસરાને પણ પડી). તાતજી ! મારી નાની વયને લીધે, મારી ટુંક બુદ્ધિને લીધે, મારા કાંઈ હીણભાગ્યને લીધે, હું દુઃખી થવાના રસ્તા મારા હાથે લેવુંછું, પણ પ્રભુજી મને ઉગારી લેછે.

કશ્યપ—ભાઈ ! પ્રભુજીની કૃપા તો આ વિશ્વને સજે છેજ અને પાલેછેજ. ભાઈ ! હું જરા હમણા જીવુંછું. શાકાન્ય મદારાજ પ્રભુદાનમાં બેઠા છે તેમને તારા આવવાની ખબર આપુ. (જાયછે).

ત્રસદસ્યુ—(કશ્યપને). જેમ આપની ઈચ્છા. (પુલોમાને). સ્વામીથી વિયોગ થતાં પત્નીએ પોતાનું જીવન આ પ્રમાણે નાશ કરવું એ તમારા મનને હું માન્ય કરી શકતો નથી. સર્વ જીવાત્માઓનો મૂળ સર્ગધ પરમાત્મા સાથેનો છે, માટે એ સર્ગધ સર્વ જીવાત્માઓએ જાળવી રાખવાનો છે અને નહી કે પત્નીએ પતિ સાથેનો સર્ગધ.

પુલોમા—મને નથી જોઈતો મારો આત્મા, મને નથી જોઈતા મારા પરમાત્મા, મને તો જોઈએછે માત્ર એક મારા પતિ. બોલો, હવે તમારે શું કહેવું છે ? જે પત્નીએ પતિ સાથેનો સર્ગધ જાળ્યો નહી, જાળવ્યો નહી, તેણે પરમાત્મા સાથેનો સર્ગધ નહીજ જાળ્યો, નહીજ જાળવ્યો, નહી પાર ઉતાર્યો, એટલુંજ માઈ માનવુંછે, માઈ કહેવુંછે, માઈ પ્રતિપાદન કરવુંછે, માઈ સિદ્ધ કરવુંછે. તમે આટલો વખત યોગા-૩૬ થયા.હશે તો તમે યોગનો મૂળ સિદ્ધાંત, સકળ જીવાત્માઓની એકતા સર્ગધનો છે, તે તમે પોતાને માટે સિદ્ધ કર્યો હશે. માટે આત્મા આત્મા સાથે એક થવું, અને નહી કે આત્મા આત્મા ભિન્ન થવું. અને હું તમને તમારી પત્ની સાથેની એકતા સર્ગધજી કહુંછું, ખીજું કાંઈ કહેતી નથી. હું તમારામાં પત્નીના સર્ગધમાં લય પામુંછું, તે એક આત્માના ખીજા આત્મા સાથેના લયરૂપેજ. કહો. યોગથી વિરૂદ્ધ માઈ કહેવુંછે ? અને પતિ પત્નીના આત્માઓ એકતા પામતાં, પછી તે એક થયેલા બે આત્માઓને પછી જે કાંઈ કરવાનું છે તે પોતાના એકતાયુક્ત આત્માને પરમાત્મામાં હોમી દેવાનો છે. માટે પતિ પત્નીનો સર્ગધ

એ મહા રહસ્યનો છે. એ સંબંધ થકી યોગ સધાય છે, એ સંબંધ થકી પરમાત્મામાં લય પમાય છે.

ત્રસદસ્યુ—પુલોમા ! મન્થાન હઠયોગીના આશ્રમે મેં હઠયોગાભ્યાસ કર્યો તો તેમાં મેં અલ્પ સમયમાં સારી પ્રગતિ કરી, અને તે જોઈ મન્થાન યોગીરાજે મારી ઇર્ષા કરી, તે જાણી એમનો હઠયોગ પડતો મુકવાનું વ્રત લઈ હું અહીં આવી આવ્યો છું. અને એમને ઇર્ષા ઉત્પન્ન થઈ તેથી પોતે પાછળથી બહુ પસ્તાયા અને ઇર્ષા નહી કરવાનો બોધ જાણે મેં શીખવ્યો હોય તેમ મને ગુરુમાનવા લાગ્યા અને મારી પાસે શિષ્ય તરીકે રહેવા આવ્યા છે. અને મારાં રાજ્યના એક રૂપિયુત્ર જે દૈવશક્તિ ધરાવે છે અને જે મારી બહેન સુરસુંદરીના ગયા સાત ભવના સ્વામી છે અને જે આ ભવમાં નિર્માણ થએલા તેણીના સ્વામી છે તે પણ મને માર્ગમા ભેગા થયા, તો એ અને મન્થાન યોગી પાછળ આવે છે, કારણકે, માર્ગમાં સ્નાન કરવા થોભ્યા છે. અરે, આ એ બેઉ આવ્યા ! (તમને સામે તેડવા જાય છે. પુલોમા પણ સંગાથે જાય છે).

પુલોમા—(મન્થાનને તથા વૈશાલને). પધારો. પધારો. બહુ કૃપા કરી.

મન્થાન—માતા ! તમારો અપરાધી હું, કારણકે તમારા પતિને તમારા ઉપરથી પ્રેમ વિસરાવી હઠયોગમાર્ગે મેં ચલાવ્યા. તમારા નિશ્વાસ પતિ વિરહથી જે નીકળ્યા તેનાં પરિણામે ઇર્ષા રૂપી મનોવિકાર મારામાં સ્થાપિત થયો અને હું યોગભ્રષ્ટ થયો. તમારી સેવા કરી એ અપરાધની માફી માગીશ.

પુલોમા—યોગીરાજ ! તમે મારા અને મારા સ્વામીના પૂજ્ય ગુરુ છો. (વૈશાલને). ભાઈ ! રાજ્યમાતા સુરસુંદરી થોડા દિવસ ઉપરજ નાતજીને મળવા આવી ગયાં. તમારી સાથના એમનાં લગ્ન માટે એમના તાતજીએ પૂર્ણ પ્રસંશા દેખાડી છે અને મહેલે તો તમારા હસ્તની તૈયારીએ મોટા પાયા ઉપર થતી હશે અને તમે વનમાં મારા સ્વામીને ક્યાંથી ભેગા થયા ! રૂપિયુત્ર ! સુરસુંદરી રાજ્યમાતા તો આ અવનિ ઉપર દેવલોકનાં અવતાર છે. એમની મુખાકૃતિ તો ચંદ્રમાની ચાંદનીને લગ્નવનારી છે, એમની મૃદુતા સાકરનાં ગળપણને વિસરાવનારી છે, એમનું હૃદય પણ નિરવધ આકાશ સમાન હૃદયાર છે, એમનો આત્મા કેઈ રૂપિરાયનો આત્મા છે. તમે પણ તેવાજ પ્રતાપી ભાગ્યશાળી હશે, નહીતો તમારા બેઉનો પતિ પત્નીના સંબંધ સંભવેજ કેમ !

કશ્યપ—(શાકાયન્યને લઈ આવતાં). મહારાજાધિરાજ ! સર્વ ભેગા મળ્યાં છે. તમે પણ ભેગા થાવો.

ત્રસદસ્યુ—(તાતને ગળે વળગી). તાતજી ! હું ખુશીમાં છું, તમે લગીરે ચિંતા હવે કરશો નહી.

શાકાયન્ય—(તેને છાતીએ દાબીને). તું ખુશીમાં છે તો ભલે, ભલે.

વૈશાલ—(મહારાજાધિરાજ). આપનો એક પામર પ્રજાજન આપને પાથે પડે છે.

શાકાયન્ય—ભાઈ ! મારી એકની એક પુત્રીના તમે પતિ છો. તમે મારાં મન મારી પુત્રી અને મારા પુત્ર ત્રસદસ્યુ સમાન વહાલા છો.

કશ્યપ—મહારાજધિરાજ ! હવે આપને મારી એક વિનંતિ છે. બ્રહ્મ વિધાનું જેટલું જ્ઞાન આપના માટે આવરયક છે તેટલું આપે પ્રાપ્ત કર્યું છે. એ જ્ઞાનાનુસાર પ્રજાજનનું ભલું કરવા રાજ્યની લગભગ પાછી હાથમા લેવા મહેલે સીધારો; વળી, સુરસુંદરી પુત્રીના ખુશી આનંદમા લગ્ન કરો.

શાકાયન્ય—આપની આજ્ઞા મારાં શિર છે, પણ મારી એક વિનંતિ છે કે આપ મારા લાં મારી પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે પધારો.

કશ્યપ—હું ખુશીથી આવું છું, કાંઈ મારે વનમાંજ રહેવું જોઈએ એવું કાંઈ છેજ નહીં.

શાકાયન્ય—ત્યારે તો મારાં અહોભાગ્ય.

કશ્યપ—ચાલો. કળાહાર કરી બધાં ચાલવા માંડીએ.

(બધા જાય છે.)

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૩.

કેશિનિ—(એક આંધળી ઘરડી ડોશીને). માતા ! હું તમારા માટે ગરમ પાણી લાવી છું. તમને આજે મારા હાથે સાચુ યોજીને નવાડું.

ડોશી—ખેટા ! તું મને નાહવાનું કહે છે ! આહો ! કેણુ જાણે કેટલાં વરસ ઉપર મારી છોકરી જીવતી હતી તેણે મને નવાડી હતી ત્યાર પછીની હું નાહીજ નથી. હું આંધળી દેવતા પાસે પાણી ગરમ કરવા જાતું તો દેવતામાં પડી બળી મરું. અને નહીએ નાહવા જાતું તો કાંઈ જાઝાં પાણીમાં જતાં કુબી મરું. એટલે પછી મને નાહવાનું ક્યાંથી બને ! બહેન ! મને આંખે દેખાતું હતું ત્યારે તો રોજ દિવસના એક ફેરા નાહતી હતી એટલું મને નાહવાનું સાંઝે લાગતું હતું; પણ આ આંધળી થઈ અને એકની એક છોકરી મરી ગઈ ત્યારથી નાહવાનું નામ નહીં.

કેશિનિ—માતા ! તમે કહેશો તો હું હવે તમને રોજ નવડાવીશ, કેમકે હું પણ તમારી ખીજ છોકરીજ છુંને. માતા ! નવા લુગડા લાવી છું અને તમને નવડાવી લેવું તો પછી એ લુગડાં પહેરાવું, અને આ કાંસડી લાવી છું તેનાથી તમારા વાળ પણ પછી હોળી આપુ.

ડોશી—ખેટા ! મારી આગળ પાણીનો ઘડો અને લોટો મુક એટલે હું મારા હાથે આશરે આશરે નાહી લઈશ.

કેશિનિ—અને મારા હાથે હું તમને નવડાવીશ તો શું મારા હાથ ધસાઈ જવાના છે ? હું તો તમને મારા હાથે આ સાચુ પણ લાવી છું તે વડે ખુબ યોજીને નવડાવીશ.

ડોશી—ખેટા ! તારી મરજી ત્યારે. તું નવડાવ. તારી આ દયાથી મારો જીવ તો કહે છે કે જાણે હું આ ઘડી જીવતીજ સ્વર્ગે ગઈ.

કેશિનિ—(ડોશીને નવડાવતાં). માતા ! તમે મારાં શિર ધાણું જીવો અને હું તમને રોજ મારા હાથે નવાડું.

ડાશી—પણ, બહેન, તું અહીં મને નવડાવવા રહેછે તો તારાં ઘરનું કામ પણું રહેશે તો તારો પતિ તને વદશેને ?

કેશિનિ—માતા ! મારા પતિ પણ મારી પેટેજ અપંગ પુરૂષોત્તમ કામ અહીં કરી રહ્યાછે, એટલે ઘર આગળ મારે કાંઈ કામ એમનું કરવાનું નથી.

ડાશી—પણ, બહેન, તમે બેઉ આ રીતે અમારા અપંગોની સેવા ચાકરી કરોછો તો હું મનથી વિચાર કરુંછું કે તમે આવો અપંગ આશ્રમ કર્યોછે તો તમારી પાસે પઈસા પુષ્કળ હશે, તો પછી સુખમા ઘર મહાલવાને બદલે અપંગ જનો પાછળ દુઃખી થવા તમે બેઉ ઘણી બાયડી કેમ નીકળ્યાં હશે ?

કેશિનિ—માતા ! તમારા જેવા દુઃખી જનોનું દુઃખ દૂર કરી અમારે સુખી થવા.

ડાશી—બેટા ! ત્યારે મારા તો તને આશિષ છે કે ભવોભવ તું પૈસે ટકે અને બાળબચ્ચાંથી અને ઘણીનાં સુખથી ભરપુર રહેજે. અને મારો ભગવાન તારી અને તારા ઘણીની સેવામાં હજારો નોકરો ચાકરો અને ગારી ઘોડાઓ આપજો.

કેશિનિ—માતા ! આપણે નોકર ચાકરોને અને ગારી ઘોડાઓને શું કરવાંછે ! આપણે તેજ આપણા નોકર ચાકર અને આપણા ગારી ઘોડા. અને મારો જીવ કહેછે કે મનુષ્ય દેહમા તો કોઈનું પણ કામ મારે કરી છુટવું, અને નહીં કે મારા માટે કોઈને મહેનત આપવી. આપણા પોતાના જીવ માટે બીજાંઓને શ્રમ આપવો એ તો મારાં મનને મહા પાતક લાગેછે અને હું તો ચરચરું. લ્યો, માતા, હવે તમે નહીં રહ્યાંછો તો હું આ લુગડા પહેરાવું. (લુગડાં પહેરાવેછે).

ડાશી—બેટા ! તેં મને નવડાવી અને સારાં લુગડાં પહેરાવ્યાં તો હવે હું સારી લાગતી હપશ, નહીં વાંડે ?

કેશિનિ—હા, માતા. તમે મારાં મન ઘણાં રૂપાળાં લાગોછો અને મારો જીવ કહેછે જાણે ભગવાનનાં ઘરનાં કોઈ દેવી પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યાંછો એવાં ભલાં અને નિર્દોષ તમે લાગોછો.

ડાશી—બહેન ! તેં આ સારા લુગડાં મને પહેરાવ્યાંછે તો મારા જીવને એવો આનંદ થાયછે કે જાણે હું આંધળી છું તોપણ દેખતી થઈ ગઈછું ! અને મારો જીવ કહેછે કે તું બહેન મારી સેવા ચાકરી કરનારી મળીછે, તો મારો અધાપો ભલે આવ્યો. અને, બહેન, તું નહોતી મળી ત્યાં સુધીની મારાં દુઃખની કહાણી તને શું કહું ! માર્ગમાં એકલી હીકું તો ક્યાંતી ક્યાં પડી જાવું, અથડાવું, હાથમાં વાગે, પગમાં વાગે, અને વેદના થાય, પણ કોઈ રસ્તે જતું શ્રીમંત જન કહે નહીં કે આ બાપડી આંધળી ડાશીને વાગ્યું હશે તો જરા એને જોઈએ અને એને કાંઈ જોઈતું હોય તે આપીએ. અને લગીરે વિચાર ના કરે કે આપણે આંધળાં હોત અને આપણી આવી દશા થાત તો આપણો જીવ શું કહેતે !

કેશિનિ—હા. માતા. હા. ખરું કહોછો.

ડાશી—અંત, બહેન, પડાળી, આબડાળી, માદી, મરતી હોતું, પણ કોઈ ક્યાંયે ઉભી પણ

મને રહેવા ના દે, અને ગાળા ભાડે અને કહે જાને દૂર જઈને ઉભી રહેને.
અહીં ડાકણ જેવી શાને આવીને ઉભીછે ?

કેશિનિ—અરૂં છે, માતા. ભગવાન સર્વને સહયુક્તિ આપે કે દુઃખીના દુઃખથી દાઝે, અને તમે માતા ખીચારા અંધાપાને લીધે આટલો વખત ઘણા દુઃખી થયાંછો તો ભગવાન હવે તમને દેખતાં કરે અને તમે સુખી થાવો.

ડાશી—મારે દેખતી નથી થયું, કેમકે તારી આ દયાથી દેખતી જેટલુંજ સુખ મને મળેછે. અને હું દેખતી થાવુ તોતો પછી તું મને અહીંથી કહાડીજ મુકે તો ! ના, બહેન, ના, મારે દેખતી નથી થયું.

કેશિનિ—અરે, માતા, તમે સદા મારી પાસે રહો, અને ભગવાન તમને દેખતા પણ કરો. માતા ! હવે તમને જમાડવા લઇ જવું.

ડાશી—પણ, તું મને પહેલી જમાડેછે તો તું ક્યારે જમાશ ?

કેશિનિ—આશ્રમની બધી બહેનોને જમાડીને.

ડાશી—તોતો સવારની રાત પડી જશે પણ તને જમવા વારી નહી આવે, માટે તું મારી સાથે ખાવા બેસે તોજ હું ખાઈશ.

કેશિનિ—વાહ, માતા, તમારી સાથે ખાઈશ. ચાલો રસોડામા ખાવા જઈએ.

ડાશી—હા. તું સાથે જમવાની હોય તોતો હું હીડું. (ઉભી થઈ હીડવા જાયછે). અરે ! આ શું ! આતો જાણે હું દેખતી હોવું તેમ મારાથી હીડાયછે ! અરે બહેન, આજે પચીસ વરસે કાઠ મને લગીર લગીર દેખાયછે ! અરે, બહેન, તારું મોટું મને યરાબર દેખાયછે ! બહેન ! તું તો જાણે ઇંદ્રની અપ્સરા ! અરે, આ શું ! મને બધુ યરાબર દેખાયછે !

કેશિનિ—માતા ! તમે દેખતા થયા તે જોઈ મારા હર્ષનો પાર રહેતો નથી. (સ્વગત). મહાત્મા ખાપ ! તમારો આ મહિમા હું જોઈ અકિત થઈ જવું છું. મને તમારી પાસે રાખ્યા, જેટલુંજ, મહાત્માખાપ, તમારી પાસે માયું છું.

ડાશી—બેટા ! જો. આ હું દેખતી થઈ છું તો જેવી ચાકરી તેં મારી કરીછે તેવી ચાકરી હું જીવીશ ત્યાં સુધી તારી કરીશ. તારા ઘરના વારીદાં કહાડીશ. તારા ઘરના પાણી ભરીશ, તારા માટે રસોઇ તૈયાર કરીશ, અને ભગવાન તને સંતતિ આલશે તેને આખો દિવસ ખાળામાં લઈને રમાડ્યા કરીશ. મારો ભગવાન તને સંતતિનું સુખ આપે.

કેશિનિ—માતા ! તમારા અંતઃકરણના આશિષા સફળ થાવો. ચાલો, હવે રસોડામા જઈએ. (બેઠે જાયછે).

વૈરાજ—(પુરૂષ દરદીને લઈને આવતાં. તેને). ભાઈ ! આ પગનું દરદ તમને બહુ થતુ હશે ! તમે કાંઈ ધર્મોદા દવાખાનામાં પણ આટલો વખત ના ગયા શું કે પગનો સડો આટલો બધો વધી ગયો ?

દરદી—ભાઈ ! દવાખાનામાં તો મારા જેવા ગરીબને કાંઈ ઉભો રાખે ! હું તો કેટલી કેરા દવાખાનામાં ગયો તો ત્યાંથી મને કહે કે અહીંથી હીડ્યો જા, હીડ્યો જા. આવો સટેલો પગ કાંઈ સારો થતો હશે ! તારા ખાપના કાંઈ નોકર

છીએ કે અહીં તારો સંડો પગ રોજ ધોઈશું અને સાફ કરશું અને દવા લગાડીશું ! પગ કાપી નખાવવો હોય તો વળી આવજો તો વળી એક દિવસ કાપી નાખીશું.

વૈરાજ—એ લોકોએ એમ નહીં કરવું જોઈએ. પણ, ભાઈ, તમારા પગમા આ સડો ક્યારનો છે અને ક્યાથી પેડો ? લાવો, હું પગ ધોવું. (ધાયછે.)

દરદી—બાપા ! એ સવળું સાંભળશો તોતો આપ મને અહીંથી કહાડીજ મુકશો.

વૈરાજ—ભાઈ ! તમારા માંટ એવા વિચારો તમે લઈ જશો નહીં. દુઃખીનાં દુઃખનો અહંકાર કોઈ મૂર્ખ ગમાર કે બ્રહ્મહત્યારો હોય તે પણ નહીં કરે.

દરદી—ત્યારે, બાપા, મારી હકીકત સાંભળો. મારા મા બાપ મને સાત વર્ષનો મુકાને મરી ગયા એટલે પછી હું હરામખાર ચોર અને લુટારા લોકોની સોબતે ચઢીને ચારી અને લુટફાટનો ધંધો લઈ ખેડો. કામક બીચારી ઘરડી લાચાર સ્ત્રીઓનાં ઘર રાત્રે ફાટી તેમનાં મોઢે દુઝો દઈ તેમના પછસા કહાડી લઈ ગયો, કાંઈક શેઠ શાહુકારોને ઘેરી, રસ્તામાં કે એકાત જગ્યાએ મારી, તેમના પછસા પડાવી લીધા. કાંઈ પચીસ વરસ સુધી આ પ્રમાણે કયું પણ ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ, કારણકે લોકોને હુડીને જે લાવું તે પછી બધા સંગાથીઓ ભેગા થઈને ખાઈ જાય, અને બધા પછસો બારેવાટ થઈ ગયો. અને પચીસ વર્ષ સુધી આવા કાળા કર્મો મેં કર્યા તોપણ તે વખતે એક દિવસ પણ એવો વિચાર ના આવ્યો કે હું આ ખાતું કરું છું અને મારા કરેલાં મારે ભોગવવાં પડશે. પણ એક દિવસ એક જણનું ઘર ફાટીને તેનાં ઘરમાથી પાંચસો રૂપિયા લઈને બહાર નીકળ્યો ત્યારે મેં ઠાઠ બહુ પીધેલો હતો અને મને ભાન હતું નહીં તેથી એક ખાડામા પડ્યો, અને આ પગ બધો બાવળથી વિધાઈ ગયો અને પાક ઉપર ચઢ્યો. અને પછી ચારી કરવા જવાનું બની શક્યું નહીં, એટલે ભૂખ મરવા વખત આવ્યો, તે આ વીસ વર્ષથી આ પગે પીડાવું છું અને ભૂખ મરું છું, અને ભિખ માગવા આથડી આથડી મરું છું. અને જ્યારે આ પ્રમાણે હું દુઃખી થયો ત્યારે મારી આખ ઉઘડી કે ચોરી કરીને, કે કામનો ઇવ લઈને, તેની હાય લેવી નહીં. પણ, બાપા, પ્રથમ હું ના સમજ્યો અને પાછળથી સમજ્યો, તે શા અર્થનું ? બાપા ! તમે જરા અળગાં હાથે આ બધા સંડોલા ભાગના ધા સાફ કરો લગીરે હાથ આ પગને અડતાં મારો ઇવ નીકળી જાયછે. ના. ના. બાપા. મારે પગ સાફ નથી કરાવવો. મને તમારો હાથ અડકેછે, એટલે વેદના બહુ થાયછે.

વૈરાજ—ભાઈ ! આ બધું પડે દાખીને કહાડું છું કારણ એ બધું અંદર રહી નહીં જવું જોઈએ એમ વૈદ કહેછે. અને બધું પડે સાફ કરીને પછી વૈદે આ દવા લગાડવા કહીછે. અને ભાઈ, તમારા કહેવા પ્રમાણે તમે તો પ્રથમ વાઘ જેવા હશો તે હવે બકરાં જેવા શું થઈ ગયાછો !

દરદી—બાપા ! હું બળિયો હતો તોજ આ બાવળિયો મને ભોંકાયોને ! અને બાપા,

હવે તો મારા આ પગના સડાની વેદના કરતા મેં લોકોને માર્યા, લુટ્યા, તે પાપોની વેદના મને બહુ સાહેજે.

વૈરાજ—ભાઈ! જેમ આ પગનું એસડ થાયછે, તેમ એ તમારાથી થએલા અપરાધોનું એસડ પણ થઈ શકે તેમ છે. હું કાંઈ જાની કે પાંડિત કે રૂષિ કે મુનિ નથી કે કાઈ ધર્મનું જ્ઞાન તમને આપી શકું અને તે થકી તમને દીવાસો મળે. તોપણ મારા પોતાના અનુભવ સિદ્ધ હું જેટલું જાણું છું તેટલાં ઉપરથી કહી શકું છું કે ગમે તેવા દારૂણ અપરાધો પણ દરીભગવાનનાં સ્મરણથી અને સદાચરણ તેમજ પવિત્રાઈમા દ્રઢ રહેવાથી પળમા ક્ષમા થાયછે, પળમાં બળી ભસ્મ થાયછે.

દરદી—જે મારા અપરાધ ક્ષમા થતા હોય તોતો આ પળે આપની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લઈને કહું છું કે મારો પગ સારો થતા જે જે લોકોનું મેં જે કાંઈ લુટ્યુંછે તે હું પ્રમાણિકપણાથી ઉત્તમ કરીને તે તે લોકોને ભરી આપીશ. અને જે લોકોને મેં પીડ્યાછે તેમના પગ જઈને આપીશ, અને જેમના ઘરમાર મેં લુટ્યા છે, તેમના ઘર હું જીવીશ ત્યા સુધી રાત્રે જઈને યોગ કરીશ.

વૈરાજ—જે તમારી આ પ્રતિજ્ઞામા સત્ય હશે તો હું કહું છું કે તમારા પગનું દરદ મટતા લગીર પણ વિલંબ નહી થાય. વગડામા માર્ગ ગમે તેટલો આપણે ભૂલ્યા હોઈએ પણ વળાવતે જે પળે ઝાલ્યો તે પળથીજ જાણે ઘર જઈ નીરાંતે સુતા એમ જાણવું; દાવાનળ ગમે તેટલો ઉચ્ચ સ્વરૂપથી પ્રગટી રહ્યો હોય પણ ગગનથી વાદળી વરસી તો તેજ પળથી દાવાનળ શાન થઈ ગયો જાણી લેવું; રેતીના રણ ગમે તેટલા શુષ્ક હોય પણ જે જળાશય જડી આવ્યું તો પછી રણના વિસ્તારનો ભય નહી રહ્યો; તેમ દુષ્ટ કૃત્યોરૂપી ગરો તેટલા પાપો હોય તોપણ તેમનો ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કરીને દરીનું નામ લીધું તો કરેલાં દુષ્ટકૃત્યો કોઈ પેરે લગીરે બાંધ કરી શકનાર નથી.

દરદી—તો, બાપા, મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધીછે તે મારો પ્રાણ જતાં પણ આ ભવમા હું તજીશ નહી. પણ બાપા, આ તમે બધું પડે દાખી દાખીને કહાડ્યું તો હવે મારો પગ ધણે દલકે લાગેછે' પણ, બાપા, હું કહું છું કે, બાપા, તમે આ મારા પગનો સડો તમારા હાથે ધોવાછો, અને વેદ તો કહેતો હતો કે દસ ગાઉ દૂરથી પણ મારો સડો બીજને ઉઠે એવો છે, તો પછી કાંઈ તમારાં શરીરને મારો સડો લાગશે તેનું કેમ?

વૈરાજ—ન્યારે મારી દેહમાંથી પ્રાણ જશે ત્યારે એક કલાકમાંજ એ દેહને આપોઆપ સડો લાગવાનો છે તો પછી દમણ તમારા પગનો સડો લાગશે તેમાં શું? માટે, ભાઈ, મારી દેહમાં સડો લાગશે તેનું કાંઈ નહી. કાદવને વળી ઉકરડાનો ભય શું! વાઘને વળી વાઢીઝાઢીના કંટકનો ભય શું! ગડબડતા ગોળાને વળી નીચાણુમા પડતા ઢોળાવનો ભય શું! માટે, મારી દેહમાં સડો લાગે તેનો મને ભયજ નથી.

દરદી—ભારે મારા સડાનો ભય પણ મને ના હોવો જોઈએ અને મારા સડાને મટાડવાને બદલે તમે રહેવા દો, બાપા.

વૈરાજ—ભાઈ ! દુઃખથી ડરવું નહીં તે જીદી વાત છે, અને દુઃખથી દાઝવું એ જીદી વાત છે. હું તમારા પગનો સડો મટાડવા તમારો પગ ધોવું છું તે મનુષ્ય તરીકેની અન્ય મનુષ્ય પ્રતિની મારી દાઝ અને દયા પરત્વે. કૃપા એ આત્મા તથા પરમાત્માનું લક્ષણ છે, અને જે મારામા દયાનો અંશ ના હોય તો હું મનુષ્ય જાનો કહેવાવું ? માટે, ભાઈ, દુઃખ જોઈને સામાવાળા મનુષ્યને દયા તો અવશ્ય આવેજ. પણ તેનો અર્થ કાંઈ એવો નથી કે આપણે જાણી જોઈને પોતાને દુઃખી કરવા. સ્વચ્છતા માટે આપણે સ્વચ્છ લુગડાં પહેરીએ અને બીજાને પહેરાવીએ, પણ તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે કોઈ પાસે પદ્મસા ના હોય અને ફાટાનૂત વસ્ત્ર પહેરે તેને જીવથી મારી નાખવાં; જંગલે જીંદી ઉગારી તેનો અર્થ એવો નથી થતો કે શહેરનાં લોકો બધાં માદા પડે એવું તેણે ઇચ્છવું; સાવરણી આગણીને વાળી સાફ કરે તેનો અર્થ કાંઈ એવો નથી થતો કે ત્યાં ઉભેલા માતાનાં લાડલાં મુંદર બાળને પણ તેનાં જાંખરાનાં જપાટાથી લોહી ઝરઝરવું કરે. માટે, કોઈનાં દુઃખ પ્રતિ આપણી દયા તો હોવીજ જોઈએ. માટે, જે દુઃખી નથી તેણે અવરનાં દુઃખની દયા ખાવાની છે, અને જેને દુઃખ છે તેણે ધૈર્યથી પોતાનું દુઃખ સહન કરવાનું છે, અને પ્રભુ પાસે યાચવું કે દુઃખમાંથી મુક્ત કરે. માટે તમારા હાથે થયેલા કેટલાક અપરાધોની પેદના તમારે સહન કરવાની છે, તેમજ તે દુઃખમાંથી વેગળા રાખવા પ્રભુને વિનવવાના છે. અને હું ધારું કે દુઃખ સમયે જે કોઈ પણ મનુષ્ય આ પ્રમાણે આચરણ કરે તો તેનું દુઃખ ઝટ દૂર થયા વિના રહેજ નહીં. ભાઈ ! હવે તમારો પગ હું ધોઈ રહ્યો છું અને હવે પાટો બાંધવાનો છે, માટે તમે જરા કબા થાવો એટલે પગમાં કાંઈ પાણી ભરાઈ રહ્યું હોય તે બધું નીકળી જાય.

દરદી—(ઉભો થતાં). રોજ તો પગ જરા દલાવાતો પણ નહીં હતો અને આજે તો સાજા પગ પેટે ઉભું થવાય છે ! જાણે સડો પણ સમૂળગો ગયો અને દરદ પણ સમૂળગું ગયું ! અને, બાપા, જે પગ સારો થઈ ગયોજ હોય 'તોતો આજથીજ હું મેં' આપની સમક્ષ હમણા લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જેને જેને મેં લુટ્યાં છે તેમનાં દ્રવ્ય પાછાં ભરી આવવા માટે પ્રમાણિકપણે ઉદ્યમ કરવા લાગી જવું ! પણ, બાપા, આ બધો ચમત્કાર શું, તે કાંઈ જરા મને કહેશો ?

વૈરાજ—શ્રી પરમાત્માનો પ્રતાપ, અને શ્રી પરમાત્માની અદર્શિય સેવા કરનારા અને દુઃખીનાં દુઃખથી દાઝનારા મહાત્મા આપનો પ્રતાપ. ભાઈ ! આ પાટો બાંધ્યો છે તે હવે આઠ દિવસ પછી છોડવાનો છે. ચાલો, હવે તમે તમારા મુકામે જઈ આરામ લ્યો, કારણકે મારે બીજા દીરદીઓની જતન હજી કરવાની છે. (બેઠે જાય છે).

ડાશી—(કેશિનિ તથા એક વૃદ્ધ ડાશી આવતાં. કેશિનિને). અહેન! મારામાં એક અક્ષર પણ બોલવાની શક્તિ નથી તેનું કારણ એટલુંજ છે કે મને દિવસ ભરમાં એક લૂખો ટુકડો રોટલો ખાવાનો મળતો, અને ટાઢમાં રસ્તામાં ઉંઘાડી પડી રહું, અને ચોમાસામાં ભીંગાતી પડી રહું, એટલે માફ શરીર બૂખથી અને કષ્ટથી અશક્ત થઈ ગયું છે. અને તમે જો તમારાં પડખે મને નહીં લીધી હોત તો હવે હું મરી ગઈ હોત. અહેન! તમે મને જીવતદાન દીધું છે.

કેશિનિ—અહેન! જીવતદાન દેવું એ તો એક જગનિયંતાના કે જગનિયંતાનો જપ કરનારા મહાત્મા બાપોના હાથમાંજ છે. હું તો બહુબહુ તો કાંઈ ખાવા પીવાનું કે પહેરવા એટવાનું, કે સુખે સૂવાનું ધરતું હામ, એવાં સાધનો મેળવી આપી શકું, અને એ તો મારી તમારા તરફ ફરજ છે. લ્યો, અહેન, આ શીરો લાવી છું. થાળી ભરી છે તે પુરી કરો. (થાળી આગળ મુકે છે).

ડાશી—(શીરો ખાતાં). અહેન! તું શીરો ખવડાવે છે તો હું ખાવું છું, પણ આ થાળી ભરીને શીરો ખાવાનું કહે છે તો મારાથી તો બહુબહુ તો એ કાળિયા ખવાશે એવું માફ પેટ શીરાના એક કાળિયાથી ભરાઈ જાય છે.

કેશિનિ—અરે, માતા, આટલાં વર્ષોનાં બૂખ્યાં છો અને એક થાળી શીરામાં પેટ શાનું ભરાઈ જવાનું છે! તમે ઝટ ઝટ ના ખાવો તો મારા સોગન્દ છે.

ડાશી—અહેન! તું સોગન્દ ખાઈશ નહીં. તું કહે છે તો હું તો થાળી શીરો ખાઈશ પણ હું માંદી પડીશ કે મરી જઈશ તો પછી તને ચિંતા થશે.

કેશિનિ—તમે ખાવાથી માંદા થશો તેની ચિંતા મને નહીં થાય. અને જીવો, અહેન, આ શીરો પૂરો કરો તો આ બરડી પેંડા ખાઈને લાવી છું તે પછી તમારે ઝટ ઝટ ખાઈ લેવાના છે.

ડાશી—અહેન! તું તો ખવડાવી ખવડાવીને મને મારી નાખવાનું બેઠી છે, હોં! શીરો ઉપર વળી બરડી પેંડા ખાઈને, એ બધું!

કેશિનિ—હા, એ બધું. અને પછી રોટલી, દાળભાત, ખેચાર જાતના શાક ખાઈ લ્યો, એટલે પછી હું કહેવાની નથી કે હવે બીજું ખાવો.

ડાશી—પણ, અહેન, આવું બધું તે કાંઈ મારાથી ખવાય! અને તું મને આટલું બધું ખવડાવે છે એનું કારણ શું તે મને કહેશે?

કેશિનિ—કારણ એટલુંજ કે તમે ખાવો છો એટલે હું પોતે ખાવું છું એવી મારી ક્ષુધા વૃત્ત થાય છે.

ડાશી—ત્યારે, અહેન, હું ખાવું અને તને ક્ષુધા વૃત્ત થાય તેના કરતા તો ત્યારે તુંજ એટલું ખાતો.

કેશિનિ—ના, અહેન, હું ખાવું છું તો મારી બૂખ વૃત્ત નથી. બીજાને ખવડાવું છું ત્યારેજ મારી બૂખ ભાંગે છે.

ડાશી—અહેન! કોઈને કહું તો માને પણ ખરું કે ખાવું હું અને ધરાય તું!

કેશિની—બહેન ! એમા નવાઇ જેવું શું છે ! સઘળા મનુષ્ય આત્માઓ એકજ છે તો તમે અને હું બુદ્ધાં નથી, એટલે તમે આવો તે મેં ખાધા બરાબરજ. અરે ! પણ, બહેન, તમે ઝટઝટ કોળિયા મોઢાંમાં મુકોને. હજી તો શીરો હમણા પૂરો કરોછો તો આ બરશી પેંડા દાળ ભાત સર્વે ક્યારે પૂરૂં કરશો !

ડાશી—ખાવુંછું, બહેન, ખાવુંછું. બલા જાણે હું પણ કેમ આ ખાતી જાવુંછું પણ જાણે ધરાતીજ નથી અને જાણે ભૂખીની ભૂખી ! પણ, બહેન, હું તો કહુંછું હવે આટલું ખાધું તે બસ, નહીતો માદી પડીશ. પેટ તો બળ્યું કાંઈ તળાવ કુવો નથી કે એમાં જેટલું નાખો તેટલું સમાઈ જાય.

કેશિની—બહેન ! જતે દિવસે તળાવ કુવો તો પુરાય, પણ જીવીએ ત્યાંસુધી આ પેટ ના ભરાય અને રોજ ખાતીને ખાલી, એ તમે કેમ ભૂલી જવોછો ? માત્ર, તમે તમારે જમ્યા જવો, અને તમારાં પેટમાં લગીરે ભાર લાગે તો મને વદજો.

ડાશી—લાવ, બહેન, ત્યારે હું તો મારે આ બરશી પેંડા અને દાળ ભાત અને શાક બધું તું લાવીછે તે બધું ખાઈશ. તને ના પાડીને ક્યાં ઉભી રહું !

કેશિની—બહેન ! તમે કાંઈ ખાશો તો શરીરમાં શક્તિ આવશેને, અને શરીરમાં શક્તિ હશે તો કાંઈ ઉદ્યમ કરી શકશોને ? (સ્વગત). મહાત્મા બાપ ! આ બહેનને એમના કંઈકે દિવસના ભૂખમરા સાટે આજે બધું ખવડાવવા મારો જીવ તલપેછે તો તમે એમને લગીરે શરીરે વિશેષ ખાવાની ખીડ થવા દેશો નહી. એમને ખવડાવવા માંડ મન બહુ ઇચ્છેછે. (ડાશીને). બહેન ! તમે ખાવોછો તેથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. ભૂખ્યાંને ભોજન, એ સૂત્રનું મહાત્મય જે દરેક ગૃહસ્થ અને તેની સન્નારી સમજે તો હું નહીં ધારતી કે તેમનાં ધરના કોઠારમાં કલ્પ પર્યંત પણ ધાન્ય ખૂટે. ભૂખ્યાંને ભોજન, તરસ્યાંને પાણી, એ સૂત્રમા કુંભરના ભંડારની પ્રાપ્તિ આવી જાયછે એમ કહેવામા લેશ અતિશયોકિત હું જોતી નથી, કારણ અનાજનો વાવેલો એક કણ કાંઈ મણ અનાજ દેછે, પણ ભૂખ્યાંને કરાવેલું એક કોળિયાનું ભોજન અનંત ગાઉના વિસ્તારનાં ક્ષેત્રો ધાન્યથી ભરેછે. પણ હું બોલુંછું તો તમે મને સાંભળવા રહોછો તેથી તમને જમતાં વાર થાયછે, માટે હવે હું મૂગી રહીશ અને હવે આ દાળભાત સર્વે રહ્યુંછે તે ઝટ પૂરૂં કરો.

ડાશી—બહેન ! તેં હમણાજ ભૂખ્યાંને ભોજન એવો બોધ કર્યો તો હું પણ કાંઈ ખીળાંએને જઈને ખવડાવું કે બસ હુંજ પાડાની પેઠે ખાંધા કરું ?

કેશિની—પણ, માતા, તમે ભૂખ્યાંને ભલે જમાડજો. ખીજું, ખાવાનું પુષ્કળ છે, પણ આટલું આ તો તમારેજ જમવું પડશે.

ડાશી—હા. બેટા, હા. હું તો જમીશ, પણ આ ડાકણની પેઠે હું ખાવુંછું તે છતાં માંડ પેટ આજે ધરાતુંજ નથી એનું કારણ શું હશે !

કેશિની—મહાત્મા બાપનો પ્રતાપ.

ડાશી—મહાત્મા બાપ તે કાણ ?

કેશિનિ—માતા ! ભગવાનની લીલામાં સર્વત્ર પોતાનાં બળથી, પોતાનાં ઔદાર્યથી, શાંતિ પ્રસરાવનાર, સુખ આપનાર, દુઃખી જનોને સહાય થનાર, ગુણીજનોનું કાર્ય પોતે કરી આપનાર, તે મહાત્મા બાપ. માળી જેમ શેઠના બાગમાં છોડોને જળ સિંચન કરે, વાદળી જેમ શુષ્ક ખેતરમાં વરસી તેની શુષ્કતા ટાળે, કલમ જેમ લેખકના હાથમાં રહી પ્રખ્યાતનાં પ્રખ્યાતો પંથ કાપે, તેમ આ જગતમાં સર્વે સ્થળે નિઃસ્વાર્થી સહાયતા કરનારા તે મહાત્મા બાપ.

ડાશી—તો, બહેન, એ મહાત્મા તો ક્યાં વગડામાં કે ઢુંગરામાં રહેતા હશે ત્યાં મારા જેવીથી તો કેમ જઈ શકાય ?

કેશિનિ—ના. માતા. ના. મહાત્મા બાપને મળવા જવા આપણે ક્યાંયે જવું પડતું નથી. એ તો ખીચારા પોતે આપણા ત્યાં આવેછે અને આપણી પાસે ઉભા રહેછે. તમને ભેગા થવા એ જરૂર કાંઈ દિવસ આવશે. અને એ આવશે ત્યારે કહેશે કે ડાશી મા તમને જે જોઇતું હોય તે માગો તો તમે શું માગશો ?

ડાશી—હું તો માગીશ કે મારી આ કેશિનિ બહેનને ભવોભવ સઘળાં સુખ વૈભવોથી ભરેલી રાખજો, અને એના સઘળાં દુઃખ હરજો, અને એને મનનું માગ્યું દ્રવ્ય, પતિના પ્રેમનું સુખ, બાળબચ્ચાનું સુખ, જગતમા નામનાનું સુખ, એ સર્વ આપજો.

કેશિનિ—પણ, માતા, એ બધું મારા માટે માગો તો મને મળે. પણ તમારા માટે કાંઈ માગો તો તમને મળે, માટે તમારા માટે શું માગશો ?

ડાશી—મારા માટે એટલું માગીશ કે હું જીવું ત્યાંસુધી મારી આ કેશિનિ બહેનની સંગાથે રાખજો.

કેશિનિ—એમાં તો શું માગવાનું હતું ! હું જીવીશ ત્યાંસુધી તમારી સાથેજ છું. હું આ ભવમાં તમારાથી અળગી થવાની નથી. માટે, માગો તો ખીજું કાંઈ માગજો.

ડાશી—ખીજું તો મારે કાંઈ નથી માગવું, અને મહાત્મા બાપને કહીશ કે બાપા આજે આવ્યાછો તો આવ્યા કરજો.

કેશિનિ—માતા ! એ તો તમે કહેશો તેટલો વખત આવશે, પણ તમને ત્યારે એમની પાસે કાંઈ માગવાનું તો છે નહિ તો પછી એ ખીચારા ઘડી ઘડી શ. માટે આવે ?

ડાશી—પણ, ખેટા, લે આ ખાઈ રહી. હવે બસ ને ?

કેશિનિ—જમી રહ્યાં તો બહુ સારું. હું બહુ રાજી થઈ. હું રોજ મારા હાથે તમને જમાડ્યા કરીશ. ચાલો, માતા, હવે તમારો હાથ ઝાલીને હું તમને તમારા સૂવાના ઓરડામાં લઈ જાવું અને ત્યાં તમે જરા વાર ઉઠો.

૧. ગુમાસ્તો—(આવતાં). માતા ! આ રાજ્યમાતાએ દસ લાખ રૂપીયા આ આપના અપંગાશ્રમ માટે મોકલી આપ્યાછે.

૨. ગુમાસ્તો—(આવતાં). માતા ! આ જગતશેઠે આપના ઉપર બે લાખ રૂપીયા આપના આશ્રમ માટે મોકલી આપ્યાછે.

૩. ગુમાસ્તો—માતા! આ પાંચ લાખ રૂપિયા કાપડબજાર તરફથી આપના ઉપર મોકલી આપ્યા છે.
૪. ગુમાસ્તો—માતા! આ સવા લાખ રૂપિયા શરાફ મહાજન તરફથી આપના આશ્રમ માટે મોકલ્યા છે.

કેશિનિ—(સધળાને). સર્વને, મારે સવિનય આભાર કહેશે. (ગુમાસ્તાઓ જાય છે).
(સ્વગત). મહાત્મા આપ! પ્રભુજી આપ! આ સર્વ આપની કૃપા છે. આ આપનો જ્યજ્યકાર છે! (ડોશીને). ડોશી મા! ચાલો, જઇએ. (પોતાના મુનિમને). આ બધા રૂપિયા લઇ જઇ ઠેકાણે મુકો. (મુનિમ રૂપિયા લઇને જાય છે.)
(કેશિનિ તથા ડોશી જાય છે).

વૈરાજ—(દરદીને લઇને આવતાં. દરદીને). લાઇ ' તમને આખે શરીરે અશક્તિ બહુ થઇ ગઇ છે, પણ લાઇ તમે લગીરે ગભરાશો નહી. તમને થોડા વખતમા ઈશ્વર કૃપાથી અને મહાત્મા આપ સહાયતાથી સધળી શક્તિ આવી જશે. હ્યો, આ વૈદની આપેલી દવા પીવો. (દવા પાય છે. દરદી દવા ઓઝી કહાડે છે, અને ખેલાન જેવો થઇ જાય છે. વૈરાજ તેને સાવધ કરવા તેનાં મુખ ઉપર પાણી છાટતા. સ્વગત). અરે મહાત્મા આપ! આ લાઇને ઝટ સાવધ કરો અને સાળ પણ કરો. (વૈરાજ ઓઝારી વાસણુમા ભરી લઇ જગ્યા સ્વચ્છ કરે છે.)

દરદી—(સાવધ થતાં વૈરાજને). હવે, આપા, મને હોશિયારી બરાબર આવી છે. પણ, લાઇ, આ તમે શું કરો છો? ઓઝારી તે તમારે સાફ કરવાની હોય? (પોતે સાફ કરે છે).

વૈરાજ—(તેને રોકાને). લાઇ! ઓઝારી સાફ કરવામાં શું ખાટું છે? શું હું કોઇ દિવસ ઓઝારી નહી કરીશ અને મને કોઇ દિવસ મંદવાડ નહી થશે? તમે મારા લાઇ છો. લાઈ લાઇનું કામ કરતાં કાઇ મરી જતો નથી. દવા નીકળી ગઇ તો કાંઇ નહી.

દરદી—પણ, આપા, એ તો તમે મને મદદ કરો છો! અને દુનીયામા ખીજાં તો કોઈ સામે 'પણ નથી જોતા.

વૈરાજ—ખીજાં કોઇ તમારી ઉદ્દેશ નહી કરે તેથી કાઇ મારે નહીં કરવી એવું હોઇ શકેજ નહી. વંટમાર્ગને વગડામા સૂચે જાયડો નહી દીધો તેથી વૃક્ષે પણ જાયડો નહી દેવો એવું કાંઇ છેજ નહી; ગિરિરાજ અળસાઇને એક સ્થળે પડી રહ્યો તેથી કાંઈ સરિતાએ પોતાનું જળ અનેક સ્થળે પાન કરાવવા વહન નહી કરવું એવું કાંઇ છેજ નહી; કુવાનાં જળ શુષ્ક ખેતરને ફળદ્રુપ કરવા ઉભરાઈ ખેતરોમાં પથરાયાં નહી તેથી ગગનની વાદળીએ ખેતરમાં વરસવું નહી એવું કાંઇ છેજ નહી. માટે, લાઇ, હું તો એટલું જાણું કે માંદાંઓની ચાકરી કરી મારે માંદાંઓનું દુઃખ ઓછું કરવું. પણ, લાઇ, હું આ બોલું છું તે સાંભળવાનો અને સમજવાનો તમને શ્રમ પડતો હશે, માટે તમે નિરાંતે જરા ઉંધો.

દરદી—ના. ના. બોલો. મારે તો કાંઈ ઉંધવું નથી. મને તો એકાએક એવી શક્તિ આવી છે કે જાણે તમે બોલતાં થાકો પણ હું સાંભળતાં નહી થાકું ' .

વૈરાજ—(સ્વગત). જય મહાત્મા બાપ ! આ સઘળા આપના પ્રતાપ છે. (દરદીને). તમને ખોલવા તથા સાંભળવાની શક્તિ આવી છે તે જાણીને મારો આનંદ માથો સમાયો રહેતો નથી, માટે તમે ભલે મારી સાથે વાતો કરો.

દરદી—બાપા ! મને તો વાતો કરતાં શું આવડે ! પણ હું તો એટલુંજ કહું છું કે અહીં બધા માંદાઓની તમે આટલી જતન જતે કરો છો તો તમે થાકી જતા હશો, માટે તમે જરા ઉઘી જવો તો હું તમારી પાસે બેસી તમારા પગ ચાંપું. કારણ હું તો જાણું આજે સમૂળગો સાંજે થઇ ગયો અને મને શક્તિ ખરાબર આવી ગઇ એવું મને લાગે છે ! પ્રીતથી ભોજન કરાવનાર ગૃહસ્થનાં ખારણે તેની રક્ષા કરવા બાન ખીચારો બેસશેજ; સુંદરીએ કેમળ કરથી દાણા આગણે વેળાં તો વૃક્ષ ઉપરનો મોર અવશ્ય આગણે નૃત્ય કરી તે બાળાને રીઝવવા ઉતરશેજ; ખાર માંસ દિવાળી આવી તો સન્નારી તેના સન્માન કાળે ઘરનાં વાસણ કુસણો માણ સ્વચ્છ કરવા દોડશેજ.

વૈરાજ—ભાઇ ! તમે માદા છો તો મારેજ તમારી ચાકરી કરવાની ઘટે. હું કાંઇ માદો નથી કે મારી ચાકરી તમારે કરવી પડે ! માળિયાને સરકદનો ટેંકો શું ' મનિરાને જળનું મિશ્રણ શું ! બળદને બકરાનો ટેંકો શું !

દરદી—દ્રવ્ય ભરેલી થેલીનેજ સાચવવાની વિશેષ જરૂર છે અને ભિક્ષુકની ફાટીતૂટી ઝાળી તો ખોવાઇ ગઇ તોપણ બળી; દૂરના પ્રદેશનું દર્શન કરાવનારા મીનારાનુંજ મહત્વ છે અને ઉકરડાનો ઉચ્ચો ટેકરો તો ખોદાવી નખાયો તોજ હીક છે; નિર્મળ સરિતાના જળના મહિમાને સતત વહેતો રાખવો ઉચિત છે પણ ગંદકીની નીક તો પરાઈ ગઈ તોજ હીક થયું. ભાઇ ! આ પળે તમને મારા તરફ આટલા માયાળુ જોઇને મને મારા પ્રતિ આવાજ માયાળુ મારા માતપિતા આ પળે યાદ આવે છે. મારા હીણભાગ્યમાં કેણુ જાણે શું ઉધા પાતકી દારણુ લેખ લખ્યા હશે કે મને જન્મ આપનારાં મારાં પરમપૂજ્ય માતપિતાનું મનજ મેં મારી આખી છાંદગી દુભવ્યું છે ! હવે એ વાતને મને અત્યંત પશ્ચાતાપ થાય છે. એ મારી કૃતદંતતાનું મને સ્મરણ થતા મારા ચર્મ નહીં પણ જાણે મારો આત્મા પણ ચીરાઈ જાય છે ! મારા નેત્રમાં અંધારી ધોર શૂન્યતા વ્યાપી રહે છે ' મારું શરીર થરથર કંપે છે ! મારું મન ખાવડું અને ખેચેત બની જાય છે ' એ પશ્ચાતાપના દુઃખમાથી છુટવા હરી ભગવાન પાસે હું હાથ નેહીને માગું છું કે ભગવાન મને હવે મોત આપો. બાપા ! મારા માતપિતા મારાં સઘળા સુખો માટે, મારા વિદ્યાભ્યાસ માટે, મારી સારી સોખત માટે, મારાં સંસારમાં સહવર્તન માટે, અનેક સારી શીખામણો આપતા, પણ હું તેમને વહોતો, કનડોતો, નારાજ કરતો, અને મેં નવ કાઈ શીક્ષણ લીધું, નવ કાંઇ સારાં લોકમાં સન્માન મેળવ્યું, નવ કાંઇ લોક વ્યવહારમાં મર્યાદાથી ચાલ્યો, અને છેવટે મારા માટેના બળાપામાં અને કલ્પાતમા મારા માતપિતા ખીચારો બેઉ મરી ગયાં ! નથી મેં કેાઇ દિવસ મારાં માતપિતાને લગીર એક લોટો પાણી પાચું, નથી કેાઈ દિવસ મેં મારા માતપિતાના લગીર ચરણ તળાંસ્યાં,

નથી મેં કોઇ દિવસ રાતી બદામ મારાં માતપિતાને કમાઇને લાવી આપી. હાય, હાય, હવે મારો જીવ કહેછે કે જે ભગવાન મારાં માતપિતાને સજીવન કરી આપે, તો હું એમના ચરણમાંથી માફ શિર નહીં ઉઘડું, તેમને ભોજન કરાવ્યા વિના એકે દિવસ નહીં જમું, તેમની ઇચ્છિત વસ્તુઓ પાતાળમાંથી પણ લાવીને પેદા કરું. પણ, હાય, મારાં માતપિતા સજીવન થઇ ક્યારે આવે ! (મસ્તક કુટેછે). બાપા ! મારી સારવાર કરવી પડતી મુકે અને મારાં માત-પિતા મને લાવી આપો. હું તમારો પાડ નહીં ભૂલીશ. (પગે પડેછે).

વૈરાજ—ભાઈ ! તારા મૃત્યુ પામેલાં માતપિતા તારાથી અજાણાં નથી. પ્રભુની એકજ સૃષ્ટિમા તું એક ભાગમાં છે અને તારા માતપિતા બીજા ભાગમાં છે. જાણે ધરના એક ઓરડામા તું બેઠાછે અને બીજા ભાગમા તારાં માતપિતા છે. વચમા માત્ર દિવાલ કે મેડા છે. માટે તમારાં માતપિતા જીવતા હોય એમજ સમજો, તેમની જે જે આજ્ઞાઓ હતી તેનું હવે પાલન કરો. તેમની આજ્ઞાઓનું હવે પણ પાલન થતાં તેઓ રીઝશે, તેઓને આત્મા શાંત થશે, તેઓને પરમ હર્ષ થશે, તેઓના આશિષથી તમે સુખી થશો, તમારો જય-જયકાર થશે.

દરદી—અરે, બાપા, એમની આજ્ઞા પ્રમાણે તો હું જીવીશ ત્યાં સુધી હર પળે ચાલીશ, પણ મારે એક ફેરા એમનાં દર્શન કરવાંછે અને એમનાં મુખથી મારા ઉપર પ્રસન્નતા સાંભળવીછે. ભેટવાનો માર્ગ બતાવો. બાપા ! હું સત્ય કહું છું કે હું ભગવાન પાસે એટલુંજ માગું છું કે જન્મમરણના કલ્પોના કલ્પો પર્થતના જેટલા મારા ફેરા હોય તે બધામાં મને એજ મારાં પૂજ્ય માતપિતાના ધર જન્મ આપજો અને એમની ચાકરી કરવા મને સહજુદ્ધિ આપજો. (મહાત્મા તેને માતપિતાના દર્શન કરાવેછે).

માતપિતા—બેટા ! તું અમારા લીધે જરા પણ ખેદ કરીશ નહીં. અમે તને જન્મ દીધોછે તો તને ખેદ પામતો જોઇને અમારો આત્મા વધુ દુઃખી થાયછે. તું પ્રસન્ન ચિત્તથી રહે અને સંસારમાં સહજુદ્ધિ અને સહવર્તનથી રહી સદા સુખી રહેજો અને સર્વને સુખી કરજો.

દરદી—માતપિતા ! તમારા દર્શન મને પ્રાપ્ત થયાં ! મારા અપરાધ માટે તમારી મારી માગું છું. તમારા મુખથી મારી સાંભળી મારો આત્મા શાંત થયોછે. માતપિતા ! તમે હવે મારી સંગાથે રહો તો હું તમારી સેવામાં ચૂક નહીં કરું.

માતપિતા—બેટા ! અમે તારી સંગાથે નથી તો ક્યાં છીએ ! બેટા, અમે રાત દિવસ હર પળે તારી સાંભાળજ રાખીએ છીએ, અને તારી ઇચ્છા છે તો તું કહેશે ત્યારે ત્યારે તને આવી મળશું. પણ અમે મૃત્યુ પછી સુખમાં છીએ તો અમારાં સુખી સ્થાનમાં અમને રહેવા દે. હવે અમે જઇશું. બેટા ! અમે જીવતાં હતાં ત્યારે તો તું મુખથી બોલાવે ત્યારે અમે આવી શકતાં, પણ અમારાં મૃત્યુ પછી તો તું મનથી અમને યાદ કરીશ એટલે તુરત અમે તારી આગળ હાજર રહીશું, કારણકે અમારાં સ્થાનની એવી રચના છે. અને અમે

કાંઈ મરી નથી ગયાં, અમે જીવતાંજ છીએ. અમે ત્યારે હવે જન્મશું.

દરદી—સ્મરણ માત્રથી જો દર્શન દેવા કહોછો તો તમારાં સુખી ધામે સીધારો. હું તમને શું સુખી કરી શકવાનો હતો ! (માતપિતા અદૃશ્ય થઈ જાયછે.)

વૈરાજ—(સ્વગત). મહાત્મા બાપ ! આ ભાઈને આપે એમનાં માતપિતાનાં દર્શન કરાવ્યા અને એનાં દુઃખી મનને શાંત કર્યું, આ આપની કેવી દયા ! દયા સાગરા ! સદા દયાજ દયા તમારાં હરે !

દરદી—બાપા ! મારાં મૃત્યુ પામેલા માતપિતાને તમે મેળવી આપ્યા !

વૈરાજ—ભાઈ ! એ સઘળો પ્રતાપ પ્રભુજનો અને મહાત્મા બાપનો છે. પણ, ભાઈ, હવે તમે તમારા માતપિતાએ જે જે આજ્ઞાઓ કરી હોય તે સર્વનું પાલન કરો, અને જગતમાં શુદ્ધભાવથી, શુદ્ધ મનથી સંચરો, તો તે થકી તમારાં માતપિતાના દર્શન પણ તમને લભ્ય થશે. ચાલો, આપણે પેલા હમણા આવેલા એક દરદી પાસે જઈએ. (બેઠે જાયછે.)

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૪.

મુધન્યા—(સ્વગત). મનુષ્યનાં ચિત્તને સ્ત્રીજાતિ આટલી હદે હરેછે એ તો જ્યારે હું આ સુજાતાની કાંતિથી ભ્રમિત થયોછું ત્યારેજ જાણ્યું ! અને વળી હું જે સદા કહેતો હતો કે જે પુરૂષો સ્ત્રીની પ્રીતમાં અંપલાયછે તેઓ મૂર્ખ અવિચારી આંધળા મતિહીન છે, તે હવેથી કહીશ કે સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડેલા પુરૂષોને ધન્ય છે ! આટલી વય સુધી મારું મન હર પળનું દ્રવ્યમા પ્રેરાયલું રહેતું, અને જાગ્રતાવસ્થામાં કે નિદ્રાવસ્થામાં કે સ્વપ્નાવસ્થામાં હું દ્રવ્યનાંજ સ્વપ્નાં જોતો હતો, અને દ્રવ્યનાજ હીસાઓ ગણતો હતો, કે આ ભાવ આટલો વધ્યોછે તો આટલો નફો મારો થઈ ચુક્યો, અને આ ભાવ આટલો ઘટ્યોછે તો આટલા હજાર કે લાખનું નુકસાન થવાનું, અને આટલું બાવન કરોડ મારી પાસે છે તો બીજો ફલાણો વ્યાપાર કરીશ તો બીજા બાવન કરોડ થાય ખરા ! પણ જે પળથી આ સુજાતાનું સૌંદર્ય મેં જોયુંછે ત્યારથી હું દ્રવ્ય નામે ભૂલી ગયોછું, અને સ્ત્રી સુખની પ્રાપ્તિના વિચારોમાંજ લુપ્ત બની ગયોછું ! અને એ સુંદરીનો પ્રેમ રસ પીતા કરોડો રૂપિયાના વ્યાપાર ઉપર ધ્યાન નહીં અપાશે, અને વ્યાપાર બગડશે, અને નાણાંનું નુકસાન થશે, એમ છે, તોપણ જીવ કહેછે કે ભલેને કરોડોની ખાટ જાય, રૂપિયાને શું શેવાછે ! અને સુજાતા લગ્ન કરવા હા પાડે તો મારાં મરણની છેવટની ઘડી સુધી એની સાથનાં પ્રેમ સુખમાંજ આનંદ માનું. અરે, પણ, એ સુજાતા તો મહાત્મા અને પરમાત્માની પૂજારી છે તો માનુષી પ્રેમની પૂજારી કેમ બનશે અને મારી સાથે લગ્ન કરવા હા કેમ પાડશે ! કામ ! તને શાસ્ત્રમાં બ્રહ્માનો પુત્ર કહ્યોછે તો ખરે તું બ્રહ્માનોજ પુત્ર છે. અને બ્રહ્મા જેમ પ્રત્યેક દેહધારીમાં વાસ કરેછે તેમ તું પણ પ્રત્યેક દેહધારીની કાયામાં વાસ કરવા

શક્તિવાન છે, અને તારા પિતાની પેઠે તું ભલે મનુષ્ય હૃદયમાં નિવાસ કર. તારું સ્વરૂપ અદ્ભૂત ચીતારવામાં આવ્યું છે. અને તું અનાદિ કાળનો છે તોપણ એક બાળકની બાલ્યાવસ્થાનું તરણ રૂપ આજની ઘડી સુધી તું ધારણ કરી રહ્યો છે એવો તું તરણ, પ્રિય અને અદ્ભૂત કળા વાળો છે ! અને તું મારી દેહમાં હમણાનો પ્રવેશ કરી રહ્યો છે તો હું તને કહું છું કે તું મારાં હૃદયમાં સદા સુખે મહાલગ્ન, કારણ તું એક તરણ કામળ પ્રિય બાળ તેને હું મારાં બાહુ બળથી કહાડી મુકું એવો હું અવિવેકી નથી. પરંતુ, કામ, તને મારી આટલી એક વિનંતિ છે કે જો તમે તે મારી દેહમાં પ્રવેશ કર્યો છે તેવો તું સુખતાની કાયામાં પણ સાથેસાથે પ્રવેશ કર અને તેણીને પણ પ્રેમમાં લુબ્ધ કર. કામ ! તે શીવજી સરખાને તેમની ઉગ્ર તપમાં ડોલાવ્યા, ચુકાવ્યા, તો શું તું આ એક સુખતાને પ્રેમથી ચળિત ભ્રમિત નહી કરી શકીશ !

મુનિમ—(આવતાં. સુધન્વાને). શેઠજી ! રૂનો લાવ બે ટકા વધીને આવ્યો છે. રૂમાં પચીસ લાખનું નુકસાન આપણને થાય એમ છે માટે વેચવો કે રહેવો દેવો ?

મુધન્વા—મુનિમજી ' આજથી મારા તમામ વ્યાપારનું કામ તમને સ્વાધીન કરું છું. તમને દીક લાગે તેમ વેચો અને લ્યો, મને પુછવા આવશો નહી.

મુનિમ—આપનાં ભાગ્યબળથી આપને લાલ પ્રાપ્ત કરાવનારી વ્યાપાર બુદ્ધિ આપને સુજે તે અમને હુંક ભાગ્યના પગારદાર માણસને ના સુજે. માટે વ્યાપારમાં કામ નહી તો આપની જીભના એક બે અક્ષર વિના તો ના ચાલે તે નાજ ચાલે.

મુધન્વા—તમારી બુદ્ધિથી તમારાથી મારો વ્યાપાર ચલાવી નહી શકાતો હોય તો વ્યાપાર બંધ કરો. મારે તો વ્યાપારની સામે આઠી નજરે પણ નથી જોવું. આ તમને છેવટનું કહી દીધું.

મુનિમ—તો, શેઠજી, મારાથી તો મારી હુંક બુદ્ધિથી આપનો કરોડોનો વ્યાપાર નહી ચલાવી શકાય અને હું તો નોકરીમાંથી રજા માગું છું.

મુધન્વા—તો, ભલે, ત્યારે ઘર બેસો. અને તમે એમ કરો કે આપણી પેઢીએ ગામે ગામ જ્યાં જ્યાં છે તે બધી એકદમ બંધ કરી નાખો, અને સર્વ કોષ માણસોને તાકીદે રજા આપી દો. બળ્યો, વ્યાપાર તો તમે અને મેં 'બહુ વર્ષો ચલાવ્યો અને હવે વધુ શું ચલાવવો હતો ! સદા કાળની વ્યાપારની પીડા શું હોરેલી રાખવી !

મુનિમ—ના. શેઠજી. આપનો વ્યાપાર સમૂળગો બંધ કરવો એ આપનું કામ આપના હાથે કરશો. મારા હાથે એ કામ નહી બની શકે. (જતા. સ્વગત). કાંઈ સમજ પડતી નથી કે શેઠજીની વૃત્તિ એકાએક કેમ આટલી ફરી ગઈ છે ! એમનું ચિત્ત હમણા સ્વસ્થ નથી એટલું તો ખરું ! પણ, હમણા એમને ખાધ છે તો એ ખાધ જેટલો નફો કોઈ વ્યાપારમાં હું મેળવી લેવું અને શેઠજીની સઘળી પુંજ અનામત અને સલામત થઈ જાય એટલે નોકરી બંધ કરું. હાલ તુરત નોકરી ઉપરથી ખસી નહી જાવું. (જાય છે).

સુધન્વા—(સ્વગત). મુનિમને વ્યાપાર પ્રતિભા મારા અણુગમાનો ખરો ભેદ કહેવા માંડે મન થયું તો બહુ, પણ એ ભેદ એમને નહી કહેવા તો સાંડે. ત્રેમની વાતોજ એવી છે કે એ તો પરસ્પર એ ત્રેમીઓએજ જાણેલી સારી.

છાકરો—(આવતા. તેને). બાપા! મારા માટે તો મહેતીજ આવવાની છે તો મહેતાજ નહી લાવતા મહેતીજ લાવ્યા એનું શું કારણ ?

સુધન્વા—કાઠ હુશીયાર મહેતો નહી મળ્યો હશે તે માટે મહેતીજ લાવ્યા હછશું. તારે તો શીખવા સાથે કામ છે, પછી મહેતો હોય કે મહેતીજ હોય.

છાકરો—ત્યારે તો મહેતીજ બહુ વિદ્વાન હશે અને મને પણ મોટો વિધ્વાન કરશે ખરા! મને તો જાણુવા બહુ ગમેછે અને મહેતીજ હુશીયાર હશે તો હું જરૂર એમની પાસે જઈ બહુ શીખી જઈશ. અને, બાપા, તમને વ્યાપાર સિવાય બીજું કાંઈ આવડતું નથી, કારણ, મારી ઇતિહાસ, ભુગોળ, કાવ્ય વિગેરે ચોપડીમા કાંઈ મને સમજાવવા કહ્યું તો તમને આવડતું નથી, તે માટે તમે પણ એ મહેતીજ પાસે થોડું થોડું શિક્ષણ લ્યો તો કેવું સાંડે ?

સુધન્વા—તારા વગર કીધે મારે પણ રોજ કલાક એ કલાક ચાર કલાક દસ કલાક, જેટલા કલાક મહેતીજને ફાવે તેટલા કલાક, મારે એમની પાસે શિક્ષણ માટે ખેસવા નક્કી વિચારજ છે.

છાકરો—તો, બાપા, તમે જો આ પ્રમાણે ચોવીસ કલાક મહેતીજ પાસે શીખવા ખેસો તો હું પણ ચોવીસે કલાક તમારી પાસે ખેસીશ અને તમે શીખશો તે સાંભળીશ.

સુધન્વા—(સ્વગત). સાંડે છે કે હજી નાનો છે નહીતો હું પરણુવા નીકળું તો મારી સાથે એ પણ પરણુવા નીકળે એવો દેખાયછે ! (સુજતા આવેછે. સ્વગત). અરે, આ દિવ્ય મુગ્ધા તો આવ્યા ! (તેણીને). પધારો, પધારો. આપનીજ વાતો હું અને મારો છાકરો કરી રહ્યા છીએ. આ મારો છાકરો. (છાકરાને ઓળખાવેછે) (છાકરાને), આ તારા પૂજનીય મહેતીજ. .

સુજતા—(છાકરાને). ભાઈ ! સુખી રહો. સૂર્યનારાયણ પ્રસન્ન થઈ તમને અપાર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવેા. ભાઈ ! તમારા તાતજના કહેવા પ્રમાણે હું તમને શીખવવા આવવાની છું તો ભાઈ તમારા પાડો અને ચોપડીઓ મારી આગળ લાવજો. હું કાંઈ શીખેલી નથી પણ જે કાંઈ થોડું ઘણું મને આવડતું હશે તે હું શીખવીશ અને બતાવીશ. (સુધન્વાને). શેજી ! આપ આપના વ્યાપારનાં કામે પધારો. આપના પુત્ર વિદ્યાવિલાસી છે તો વિદ્યાદેવી એમના ઉપર અવશ્ય પ્રસન્ન રહેશેજ.

સુધન્વા—(સ્વગત). હાય ! બાપ. મને વિદાય થવાનું આ વગર સમજનું શાને કહેતી હશે ! (સુજતાને). એમ છે કે એ છાકરો તમારી આગળ નવો છે એટલે હું ધાંડું કે હું પાસે થોડા દિવસ રહીશ તો તમને ખેડને ઠીક પડશે.

સુજતા—શેજી ! ગુરુ જે જ્ઞાન શિષ્યને દેછે તે જ્ઞાન ગુપ્તજ રહેવું જોઈએ અને એકાં-

તમા અપાત્રું જોઈએ. જ્ઞાનનું એ પ્રમાણનું રહસ્ય છે તો આપના હાજર રહે-
વાથી જ્ઞાન માર્ગનું યોગ્ય રીતે અવલંબન થશે નહીં. માટે, આપ આપનાં
બાળ માટે લગીરે ચિંતા કરશો નહીં અને આપનાં કામે સીધારો.

સુધન્વા—બાળ માટેની ચિંતાનું તો કાંઈ નહીં, પણ મને તમારી પણ ચિંતા ખરીને !

સુજતા—મારી ચિંતા શી રીતની ! શું બીચાઈ આ બાળ મને ગાળ લાંડશે, કે મને
લાકડી લઈને મારશે, કે મારી લાજ લુટશે ?

સુધન્વા—ના, ના. એવું તો એની મક્કદૂર છે કે કરે. પણ વાત એમ છે કે મારાં
મનથી હું વિચાર કરતો હતો કે આ છોકરો તમારી પાસે બરાબર પાઠ શીખે
કે નહીં તે જોવું.

સુજતા—વિદ્યાર્થી પાઠ બરાબર સમજેછે, શીખેછે કે નહીં તે ગુરૂએ જોવાનું જાણુ-
વાનુંછે, માટે એ કારણસર તો આપની કાંઈ પણ જરૂર હોય એમ છેજ નહીં.

સુધન્વા—હા. તે તમારું કહેવું બરાબર છે, પણ વાત એમ છે કે મેં જાણ્યું હતું જાતે જોવું
કે આ છોકરો બુદ્ધિશાળી છે કે કેમ.

સુજતા—શિષ્યની ચેષ્ટા અન્ય જનને નહીં જોવા દેવી એ તો ગુરૂનું પ્રથમ કાર્ય છે, માટે
ગુરૂ શિષ્યની ચેષ્ટા જોવા આપ અહીં બેસો એ તો એક સહગૃહસ્થ તરીકે
આપને યોગ્ય નથી, અને હું એ પ્રમાણે થવા દેવું પણ નહીં.

સુધન્વા—એ તમારું કહેવું વ્યાજબી છે, પણ વાત એમ છે કે મને જરા નવરાસ હતી
તે માટે મેં જાણ્યું કે લાવ જરા અહીંજ બેસું.

સુજતા—શેઠજી ' નવરાસનો અર્થ એવો નથી કે ગમે તે ઠેકાણે નકામા ઉભા રહેવું.
નવરાસનો અર્થ તો એ છે કે કોઈ સારાં કામમાં તેટલો વખત ગાળવો.

સુધન્વા—તે તો ખરું છે. પણ વાત એમ છે કે મારા મનને લાગ્યું કે આપને કાંઈ
અહીં જોઈતું કરતું હોય, અને આપ અહીંના અજાણ્યાં તો કાંઈ મુઝાવો,
અને હું હાજર હોવું તો આપને જે કાંઈ જોઈતું હોય તે હું ખુશીથી હાજર કરું.

સુજતા—શેઠજી ! હું અહીં જમવા કે રમવા કે રાગરંગના ખેલ કરવા નથી આવી કે
મારે અહીં કાંઈ ચીજની જરૂર પડે. મને તો મારો વિદ્યાર્થી લક્ષ દબને શીખે
એટલે સર્વ ચીજો મળી ગઈ એટલુંજ હું તો જાણું.

સુધન્વા—એ તો હું ના પાડી શકતો નથી. પણ વાત એ છે કે મેં એમ જાણ્યું કે
છોકરાને શીખવી રહ્યા પછી તમે તુરત આહી જવો તે ઘડી મારાથી તમને
વિનયપૂર્વક સત્કારથી વધારે વખત અહીં થોભવા માટેનું કહેવાનું બની નહીં
શકે તો તમને ખોટું લાગે, તે માટે હું હાજર રહું તો સારું.

સુજતા—બાળકને શીખવવાનાં કામની એક મીનીટ પહેલાં એક મીનીટ પછી મારાથી
અહીં વધુ વખત નહીં થોભાય, કારણ અવર પુરુષનાં ઘરમાં સ્ત્રી જાતિને
થોભવાનો અધિકાર નથી.

સુધન્વા—(સ્વગત). આ તો સ્પષ્ટ બે બોલોમાંજ મારી ગએલી શુદ્ધબુદ્ધ ઠેકાણે લાવી
દેતી દેવું ! (સુજતાને). ભલે, ત્યારે, તમે જાણો અને તમારો વિદ્યાર્થી જાણો.

(જતાં. સ્વગત). આ તો છોકરાને શીખવ્યા પહેલાં કે પછી એક મીનીટ પણ થોભવાની ના પાડે છે તો લગ્નની વાત સવિસ્તર કરવા કલાકોના કલાકો અને દિવસોના દિવસો જોઈએ તે ક્યાંથી મળશે ! આનું કામ ભારે જખડું છે ! (જખડું).

સુન્નતા—(બાળકને). ભાઈ ! તમારા તાતજીના કહેવાથી કાંઈ થોડું બધું જ્ઞાન તમને આપવા રોજ હું એક કલાક તમારી પાસે આવવાની છું. તમે ઇતિહાસ, ભુગોળ કાવ્ય વ્યાકરણ વિગેરેના વિષયો તો લક્ષ આપીને નિશાળમાં જ શીખશો તો આવડશે, અને મને એ વિષયો આવડતા પણ નથી. પણ હું જે જ્ઞાન તમને આપવાની છું તે નૈતિક અને ધાર્મિક જ્ઞાન છે. અને નૈતિક તથા ધાર્મિક જ્ઞાન એવું છે કે એ માટે વિદ્યાર્થીએ પ્રથમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. એ યોગ્યતાના મુખ્ય લક્ષણો એ છે કે મનની વિકારરહિત નિર્મળતા તથા શુદ્ધ અંતઃકરણની પવિત્ર સાચી ભાવનાઓ. આ પ્રમાણે મન તથા અંતઃકરણની વિશુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા કયા સદ્ગુણો ખીલવવા આવશ્યક છે તે હું તમને સમજાવું. પ્રથમ તો વિદ્યાર્થીએ યાદ રાખવાનું છે કે આ જગતમાં જન્મ આપનારા, જીવાડનારા, સકળ મુખ આપનારા, સકળ શુભચ્છાઓ પૂર્ણ કરનારા, એક પરમ કૃપાળુ પરમાત્માજ છે એ પરમાત્માજ આપણા ઉત્પન્ન કરનારા, અને આપણા તમામ કષ્ટો દરનારા છે, અને આપણે જે તેમની ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓ તે માત્ર પામર જીવાત્માઓ છીએ. એ પરમાત્માનું તત્વ દયા છે, અર્થાત, એ દયાભાવ નિરવધિ સાગર છે જેમાંથી વહન થતા દયાના વ્હેણિયા વિશ્વમાં પ્રત્યેક ગુણી જીવાત્માને જઈ મળે છે, અને આ જગત અને આ જીવાત્માઓ એ પરમાત્માના દયા રૂપી સાગરમાં જ તરે છે. માટે આપણે કાંઈ પણ ખોટો વિચાર, ખોટો શબ્દ, કે ખોટું કૃત્ય, આદરીશું તો એ દયાનો સાગર તેથી મલિન થશે અને પરમાત્મા પોતે પણ મહા દુઃખશે. માટે, ભાઈ ! પરમાત્મા, દયાના તત્વરૂપે, સત્ત્વરૂપે, ચિત્તરૂપે, આનંદરૂપે, વિશ્વમાં અને આપણા હૃદયમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે, એ સિદ્ધાંત તમારાં મન વિશે સ્થાપી, તમારે એ પરમાત્માના પ્રેમી અને ઉપાસક બની, સંસારમાં રહેવું. ભાઈ ! પરમાત્માનો પાર પામવા વેદો સમર્થ નથી, રૂપિઓ સમાધિમાં પણ પરમાત્માનાં રહસ્યો પૂરાં સમજી શક્યા નથી, તો મારા થોડા બોલોથી પ્રભુ મહિમા હું તમને જે એક તરૂં વચના બાળ છા તેને શું સમજવી શકીશ અને તમે શું સમજી શકશો ? પણ જેમ સરિતાના જળનો તેણીના વહનના સઘળા માર્ગમાં રક્ષક અને સાથી કીનારો છે; જેમ વાયુ, વગડાને વિમળ લહેરીના વિલાસથી ભરી તેમાં જ વાસ કરી રહે છે, જેમ ગગનમાં ઘ્રેહો તારલાઓ અનંતકાળ પર્યંત પ્રગટી ગગનને તેજોમય કરે છે; તેમ પરમાત્મા પોતાની દયાના તત્વથી આપણા મનમાં ઉરમાં કૃત્યમાં આચારમાં વિચારમાં શબ્દોમાં આપણી રજેરજ માં વ્યાપી રહે છે, તો એવા દયાવાન પ્રતાપી પરમાત્માના આશ્રય હેઠળ સતત સત્કાર્યમાં તત્પર અને પ્રવૃત્ત રહેજો, અને કાંઈ પણ નિમિત્તે નીતિમાંથી ચલાયમાન થશો નહીં. હવે, ભાઈ, પરમાત્મા સખંધમાં આટલું કહ્યા પછી આપણે

જે જીવાત્મા છીએ તેના સર્વધર્મા હું થોડુંક કાંઈ બમને કહું. ભાઈ ! જીવાત્મા એ તો પરમાત્માની સ્ત્રજેલી એક કૃતિ છે. ભાઈ ! કુંભારનું બનાવેલું જેમ હાંલું છે, ધનવાનની દ્રવ્યથી ખરીદેલી તેની માલકીની જેમ ગાય ભેંસ હોયછે, જેમ બાળકનો ઉરાડેલો ધુક્કો હવામાં મહાલેછે; તેમ આપણે પરમાત્માની માત્ર કૃતિએ છીએ. કુંભાર તેની આજીવિકા માટે હાલ્લા ઘટે છે; ધનવાન દુધ ઘીનું ભોજન કરવા ગાય ભેંસ ખરીદેછે; બાળક પોતાના આનંદ માટે ધુક્કાને હવામાં ઉરાડેછે. આ પ્રમાણે આપણે જીવાત્માએ સઘળાં કૃત્યો આપણા પોતાના કાંઈ સ્વાર્થ પરત્વે કરીએ છીએ, પણ પરમાત્મા તો જીવાત્માએને સ્ત્રજેછે તેમાં તેમનો સ્વાર્થ નથી. એમનું એ કૃત્ય નિઃસ્વાર્થી છે, અને જીવાત્માએ ઉત્પન્ન કરવાનું કાર્ય તેમણે એટલાં માટેજ હાથ ધર્યુંછે કે પોતે જેવાં સ્વયંભૂ અનંત અવિનાશી છે તેવા જીવાત્માએ પણ સુકૃત્યો દ્વારા પવિત્રાઈ દ્વારા પ્રતાપશાળી અને ઐશ્વર્યવાન થાય. આ જીવાત્મા, પરમાત્મા સાથે તેમના અંશનો નિકટ સર્વધ ધરાવેછે, અને એ રીતે જીવાત્મામા અપાર શક્તિએ હોવા છતાં પણ જીવાત્મા તો પ્રભુજીની અપાર શક્તિ આગળ તૂચ્છ છે, અને પૂર્ણ પરમાત્માનો પૂર્ણ પ્રતાપ, એ પરમાત્માનો એક અલ્પ અંશ જે મનુષ્ય તે કદી પ્રાપ્ત કરી શકવાનો નથી. માટે જીવાત્માએ પોતાને કદી પણ પરમાત્મા સમાન પ્રતાપી, બળવાન, ઐશ્વર્યવાન, માનવાનો મદ મનથી કરવો નહીં કે કૃત્યથી આચરવો નહીં. “તત્ત્વમસી” જે શ્રુતિનું મહા વાક્ય છે તેનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે “જીવાત્મા તેજ પરમાત્મા છે”, પણ તેનો અર્થ એ પ્રમાણે કરવાનો છે કે “જીવાત્મા હું પરમાત્મા થકી ઉત્પન્ન થએલોછે,” “જીવાત્મા હું પરમાત્માની સેવા માટે છે”, “જીવાત્મા હું પરમાત્માની માલકી છે.” આ પ્રમાણે જીવાત્માએ તો સરજનહાર પરમાત્મા પ્રતિ પોતાનું ગૌણપદ અને દાસવ સ્વીકારી રહેવાનુંછે. હવે જોકે પરમાત્મા સાથની સરખામણીમાં જીવાત્માને કોઈ મહત્વયુક્ત શક્તિ કે ઐશ્વર્ય નથી, તોપણ જીવાત્માએ યાદ રાખવાનુંછે કે પોતે પ્રભુજીના ઉત્પન્ન કરેલો એમના અંશરૂપી આત્મા છે. અને આત્મા તરીકેની જીવાત્માની શક્તિ એટલી અગાધ છે કે માત્ર પરમાત્માનાં ઐશ્વર્યથીજ તે ઉતરતી છે. માટે, મનુષ્યે તેનાં મન તથા હિર વિષે દ્રઢતાથી અને શ્રદ્ધાથી સ્થાપિત કરવાનુંછે કે એ પોતે આત્મા છે અને આ સ્થૂળ દેહ જેમાં તેણે વાસ કર્યોછે તે કાંઈ જીવાત્મા નથી. અને મનુષ્ય તો ચૈતન્ય છે તો તેણે આ દેહને પંપાળવાનું કાર્ય માનુષી અવતારમાં ઘટતું નથી. અને આત્માની સતત ઉન્નતિ અને વિકાસ કરવા માટેજ આ મનુષ્ય અવતાર છે. ત્યારે મનુષ્યે લક્ષમાં રાખવાનુંછે કે પ્રભુજીના અંશરૂપી આત્મા તરીકે એ મહા સત્તાવાન છે, તો નથી એને કોઈ જાતનું દુઃખ સંભવતું, નથી એને કોઈ જાતની ગ્વાનિ સંભવતી, નથી કોઈ જાતની અજ્ઞાનતા એને સંભવની; ટુંકમાં, કોઈ જાતની આપત્તિઓ, દુર્બળતા, તેજોહીનતા, દરિદ્રતા, એને સંભવતી નથી. પરંતુ, તે છતાં જીવાત્મા દરિદ્ર, દુઃખી, અજ્ઞાન, શોકગ્રસ્ત, અને ટુંકમાં દરેક રીતે દુઃખી છે, તો આ વિશ્વમા એ એક અવનવી, વિચિત્ર, અશુભ અને અયોગ્ય ઘટના

કયાયેથી આવી મળી છે, અને દુઃખ નામ જીવાત્માને ઘટતું નથી. આ પ્રમાણે જો દુઃખ મનુષ્યને નિષ્પ્રયોજન છે, તો દુઃખ જે વસ્તુસ્થિતિ છે તેનું કેમ ! જગતમા કોઈક આધર્મ પાગળા, કોઈક માદા, રીખાતા, કોઈ ધનહીન, બુદ્ધિહીન, કોઈક પ્રપંચી, દેશી, એ સઘળા શોચનીય વસ્તુસ્થિતિ છે, તો એ વસ્તુસ્થિતિનું સત્વર ઉન્મૂલન કરવું આવશ્યક છે. માટે, દુઃખની વસ્તુસ્થિતિ જે રીતે નષ્ટ થાય તેના ઉપાયો મનુષ્યે યોજવાના છે. અને ઉપાયમાં માત્ર એટલો જ છે કે આ સ્થૂળ દેહને આત્મા નહીં પ્રમાણુવો, અર્થાત, આ સ્થૂળ દેહની અશુભ વાસનાઓ જે દુઃખ માત્રનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે તે નિર્મૂળ કરવી, અર્થાત કામ ક્રોધ મોહ એવી અનિષ્ટ વાસનાઓ મનુષ્યે દૂર કરવાની છે, તેમનાથી વિમુખ થવાનું છે, અને એ રીતે મન તથા દેહને મલિન વાસનાઓના પાશમાંથી મુક્ત કરીને નિર્મળ કરવા, જેથી આત્માને એ મલિન વાસનાઓ થકી થયેલું આવરણ નષ્ટ થતા, પછી આત્મા આપણા નિર્મળ તન મનમાં, સકળ બળ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિથી પ્રગટી શકે. અને મનુષ્યમાં જો બળ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, વિશુદ્ધતા, આવી મળ્યા તો દુઃખ માત્ર તેનાથી દૂર નાહું અને જગતમાથી પણ નાહું જ નાહું. દેહમા મલિન વાસનાઓનો ઉદ્ભવ નહીં થવા દેવા એક અગત્યની વાત લક્ષમાં રાખવાની એ છે કે તામસ તથા રજોગુણ ઉત્પન્ન કરનારો આહાર તજવો અને સાત્ત્વિક તત્વની વૃદ્ધિ કરે એવો આહાર કરવો. માંસાહાર અને મદિરા-પાન એ આહાર તરીકે મહા અધમ ભોજ્ય પદાર્થો છે કારણ એમાં હિંસાનો દોષ વ્યાપી રહે છે અને મલિન પદાર્થોનો આપણી દેહમા સંચય થાય છે. મનુષ્ય સમજે છે કે પૌષ્ટિક પદાર્થોથી આ દેહ બળવાન તથા દીર્ઘ આયુષ્ય-વાન થાય છે. પરંતુ આ દેહનાં એ રહસ્યો નથી. એ દેહનું રહસ્ય તો એ જ છે કે માત્ર સાત્ત્વિક આહાર, અને તે પણ અલ્પ પ્રમાણમાં જ લેવો. તેમજ ચિંતા, ભય, પરિશ્રમ, ગ્વાનિ વિગેરેથી દેહને છિન્નછિન્ન નહીં થવા દેવી. અને તે સંગ્રામે વદનને શાંત સ્વસ્થ રાખે એવું જાતિ વર્તન રાખવું. એટલાં વાનાં થકી જ દેહનું રક્ષણ જતન થાય છે. આ દેહની રચના કેટલી સુક્ષ્મ છે અને આ દેહમાં કેટલી અદ્ભુત શક્તિઓ રહેલી છે, અને તે શક્તિઓ કેવી રીતે ખીલવી શકાય છે, એ સઘળું જ્ઞાન તમે મોટા થાવો ત્યારે હઠયોગ રાજયોગ વિગેરેને લગતા ગ્રંથોમા વાચશો. હુંકમા, ભાષ, આ સ્થૂળ દેહને નિર્મળ રાખવા સાત્ત્વિક પદાર્થોનું સેવન આહાર કાઢે થવું જોઈએ. અને મનને નિર્મળ રાખવા માટે જે સૂત્ર ગ્રહણ કરવાનું છે. તે એ છે કે મનને કોઈ પણ ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓથી દોરાવા ધસ-ડાવા નહીં દેતા, એવી વૃત્તિઓનો નિરોધ કરી, એ મનને ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓમા સ્થિત કરવાનું છે. અને ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓમાંથી મનને મુક્ત રાખવાનો માર્ગ એ છે કે કોઈ પણ દુષ્ટ વિચારો મનમાં પ્રવેશ કરતાં તે વિચારો પ્રતિ લેશ લક્ષ આપવું નહીં, એટલે એ પ્રમાણે દુષ્ટ વિચારોનું સન્માન નહીં થતાં તે માનસંગ થયેલા પરાણુઓની પેડે પોતાની મેળે, થાકીને, નારાજ થઈને, હારી જઈને, પાછા ચાલી જવાના. અને કદાચ જો એ વિચારો પાછા નળી નળીને આવે તેપણુ તેમનો કાર્ગ પણ પળે સંકાર નહીં. થતા, તેઓ

સદા માટે આપણું દાર છોડી ચાલી જવાના. દુષ્ટ વિચારોનો નિરોધ કરવાનો આ એકજ માર્ગ છે. દાખલા તરીકે જો આપણને કોઈક પળનો વિચાર આવ્યો કે આ અમુક બાબતમા મારે જીવું બોલવું છે, તો એવા ઉદ્ભવતા વિચાર ઉપર લક્ષ્ય નહીં આપવું અને સત્ય પ્રતિજ્ઞ દ્રષ્ટિ રાખવી, એટલે અસત્ય બોલવાનો વિચાર આપોઆપ અદૃશ્ય થઈ જશે, અને, વળી, સંજોગો પણ દૈવેચ્છાથી એવા રચાશે કે એ અસત્ય બોલવાની જરૂર પણ આપણને નહીં પડે. આ રીતે દુષ્ટ વિચારોરહિત બની, મનુષ્યે દ્રઢ સંકલ્પથી મનને સારા વિચારોમાં પ્રેરવાનું છે. માતૃપિતાના ઉપકારનો બદલો હું શી પેરે વાળું, સગાંવહાલા સ્નેહી સખાધિનું શ્રેય હું શી પેરે સાધું, જગતનું કલ્યાણ હું કય પેરે આદરું, દુઃખી જનના કષ્ટ હું કય રીતે ટાળું, મેરૂં ડગે પણ હું સત્યથી નીતિથી નહીં ડગું એવો સત્યવાન અને નીતિવાન હું કયારે થઈ રહીશ, એવા વિશિષ્ટ વિચારોમા મનુષ્યે મનને દ્રઢતા પૂર્વક રીતે નિમગ્ન રાખવાનું છે, જેથી પરિણામે આત્માને મનોવિકારના જે આવરણો છે તે પણ દૂર થતાં, મન એક નિર્મળ આરસા સમાન બની જશે. અને આ પ્રમાણે મન નિર્મળ થતાં તે દિવ્ય જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પાડી શકશે, અને દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તે આત્માને ઓળખી શકશે, અને આત્માને ઓળખતાં આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપમાં આજ સ્થૂળ દેહમાં ચિત્તમાં આનંદથી વિહાર કરશે, અને પોતાના પૂર્ણ પરિબળથી પ્રગટી શકશે. અને પોતાનાં પૂર્ણ પરિબળથી પ્રગટતાં તેને કોઈ પણ ક્લેશ, ક્ષોભ, દરિદ્રતા વિગેરે અનિષ્ટ ઉપદ્રવ, સંકટ, ભય, સંભવશે નહીં. જોકે આત્મા દેહધારી છે તોપણ જીવાત્માએ પોતાની દેહને અને ચિત્તને વિકારરહિત કરતાં, સકળ દુઃખમાથી મુક્ત થઈ શકે છે, અને અન્ય જીવાત્માઓને પણ દુઃખમાંથી મુક્ત કરી શકે છે. માટે, ભાઈ, તમે બાળક છો તોપણ દેહની વાસનાઓને તથા મનના વિકારોને પણ તજો કચડી નાખજો એટલે પછી જગતમાં તમે સુખની મૂર્તિ રૂપે થશો અને સકળ જીવાત્માઓને સુખી કરી શકશો. આ પ્રમાણે પ્રભુજીને તથા આત્માને ઓળખ્યા પછી સંસાર વ્યવહારનાં અને મનુષ્ય અવતારને ઘટિત આચરણ સમંધમા કેટલીક સમજણ મારે તમને આપવાની છે અને તમારે તે લક્ષમાં લેવાની છે, તે હું તમને કહી સંભળાવું. આત્મા તરીકે આપણી ઉન્નતિ માટે આપણે જેટલા પરમાત્માના આભારી છીએ, તેટલાં આપણે આપણા આત્માને ધારણ કરનારી આપણી સ્થૂળ દેહ માટે આપણે આપણાં માતૃપિતાનાં આભારી છીએ. અને માતૃપિતા પ્રતિ તેની સંતતિને સંપૂર્ણ દાસત્વ ધટે છે, અને આશંકિતપણાંયુક્ત એ દાસત્વનું વર્ણન કરતાં હું કહીશ કે માતૃપિતાને જે બાળે એક વાર પણ આખી જીંદગીમાં દુભત્યાં તે બાળ તેની આખી જીંદગીમા કદી સુખી થશે નહીં, અને મહા શ્રમયુક્ત જીવન ગાળી આ ભવમા કયાંયે સુખ એસશે નહીં, કદી મન-વાંચીત અભિલાષા પ્રાપ્ત થયેલી જાણશે નહીં, ધારું કામ કદી પાર ઉતારશે નહીં, અને દુઃખમાં અને ક્લેશમાંજ પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરશે. પરંતુ જે બાળે પોતાનાં માતૃપિતાનું મન કદી દુભવ્યું નહીં, તેને પૃથ્વી ઉપર કુદ-

રતનો કોપ, કે ભાગ્યના માદા લેખ, કે મનુષ્યનું તાડન, કે પશુપંખીનું પીડન, દુભવશે નહીં, અને તેની સેવામાં પ્રભુજી, દેવો, મહાત્માઓ, પશુઓ, પક્ષીઓ, નદીઓ, સરોવરો, સર્વ કોઇ રહી તેનું જીવન સુખનો સાગર કરશે. માતૃપિતા પ્રતિ આજ્ઞાકિતપણાનું મહત્વ જે બાળના મનમાં વસ્યું તેણે આ એક જન્મ નહીં પણ અનેક ભાવીના જન્મો સફળ કર્યાં, અને જે બાળ માતૃપિતાનાં આજ્ઞાકિતપણાનું મહાત્મ્ય નહીં જાણ્યું તેણે આ ભવ અને ભાવીના કોટાનકોટિ ભવો ધૂળમાં મેળવ્યા, એવું કહેવામાં લેશ અતિશયોક્તિ હું જોતી નથી. બાઇ! તમે દામ દામ ફરીને સર્વ બાળકોને આ એક બોધ દેવાનું કાર્ય હાથ ધરો, અને તેમને આ એક સૂત્રનું પાલન કરાવો કે માતૃપિતા પ્રતિ આજ્ઞાકિતપણું જે ઉર વસ્યું તો જગતમાં તમારા ધન માલ, ઐશ્વર્ય, નિરંધિ થશે, અને જે માતૃપિતાના આજ્ઞાકિતપણાનું પાલન નહીં કર્યું, તો જગતમાં કોઇ પણ સ્થળે કોટિ પ્રયત્ને પણ તમને કાંઈ પણ સુખ પ્રાપ્તિ કયાંયે થવાની નથી. હવે, વળી, મારે તમને સમજ પડવાની છે કે સત્યનો આશ્રય તમે સદા લેજો. કાંઈ પણ કાર્યસિદ્ધિ માટે, કાંઈ પશ્ચ સ્વાર્થ માટે, કાંઈ પણ હેતુ પરત્વે, કાંઈ પણ ભૂલ માટે કરીને, તમે સત્યનું છત્ર શિરથી આધું કરશો નહીં. ભલે ઘરખાર તણાઇ જાય, ધનમાલ લુટાઈ જાય, સુખ સંપત્તિ નષ્ટ થાય, પણ સત્યનું તો સતત સેવન કરજો. અસત્યનાં આંગણે ઉતરશો નહીં, અસત્યના ઓટકારો ખાશો નહીં, અસત્યની હુંફમાં આનંદ મહાલશો નહીં, અસત્યની આરસીમાં તમારા મુખનું પ્રતિબિંબ નિહાળી આનંદ પામશો નહીં, અસત્યના આભમાં ઉડવાનો ઉમંગ દીલે ધરશો નહીં. કારણ એટલુંજ છે કે સત્ય એવું પ્રજાળ તત્વ છે કે તેના સ્પર્શ થકીજ આ વિશ્વ પણ ઉભું રહી શકેછે, ગતિ કરી શકેછે. સત્ય આવું બળવાન છે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે સત્ય પરમાત્માનું પોતાનું અસ્તિત્વ છે, અને તેથી તે નિર્મળ તેજોમય અને સર્વ શક્તિવાન છે. સત્ય એ તો પ્રભુજીનું શાશ્વત તત્વ છે, માટે જ્યાંસુધી પ્રભુજીનું આયુષ્ય ત્યાં સુધી સત્યનું સ્થાપિતપણું અને સર્વોપરિપણું. વળી સત્યનો મહિમા તમારા પોતાના માટે તમારે સિદ્ધ કરવો હોય તો તમે સતત સત્ય વચન ઉચરો, અને તમે જોશો કે અદ્ય સમયમાં કોઇ પણ જીવાત્મા તમારા વચનનો કદી અનાદર કરશે નહીં. અને સૂર્યચંદ્રને તેમનાં સ્થાપિત સ્થાન ઉપરથી ભૂમિ ઉપર આવવા તમે કહેશો તો તમારાં વચનનો અનાદર કરવા સૂર્ય ચંદ્ર પણ સમર્થ નથી, અને તમારી આજ્ઞા થતાં સૂર્યચંદ્ર તતક્ષણ ભૂમિ ઉપર આવી પડશે. તમે કહેશો કે જગતમાં ધણાંજે મનુષ્યો સત્ય બોલતાં હશે તો તે લોકો તો કાંઈ સૂર્ય ચંદ્રને તેમનાં આજ્ઞા રૂપી વચનોથી ભૂમિ ઉપર લાવી શકતાં નથી, તો બાઇ, હું તમને એટલુંજ કહીશ કે આપણે સંસારી જીવો સત્યનું અનુકરણ અને સેવન કદી પરિપૂર્ણતાએ કરી શકતાં નથી, અને તેથી એ ન્યૂનતા પરત્વે આપણે સંસારી જીવો સૂર્યચંદ્ર તારલાને આપણાં વચન બળથી ભૂમિ ઉપર લાવી શકતાં નથી. પણ જે મહાન મહાત્માઓ છે, જેઓ રૂપિજનો છે,

જેઓ સત્યના શાશ્વત સેવકો છે, જેઓ સત્યને તેના ઉજ્જવળ સ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે, તે લોકોનું વચનબળ એવું હોય છે કે સૂર્ય ચંદ્રને ભૂમિ ઉપર લાવે તેમાં તો શું નવાઈ, પણ ઇચ્છે તો બ્રહ્માડને ઉત્પન્ન કરવા અથવા વિનાશ કરવા પોતાના વચનબળથી સમર્થ છે. હવે આપણું હૃદયની કોમળતા સંબંધમાં મારે કાંઈક કહેવાનું છે. હૃદય એ નિર્મળ કોમળ અને ઉચ્ચ ઉર્મિઓનું સ્થાન હોવું જોઈએ. અપવિત્ર, ક્રુર, મલિન વૃત્તિઓનું તે નિવાસ-સ્થાન હોવું નહીં જોઈએ. હિંસાની ક્રુર વૃત્તિ મહા પાતકી છે એ કહેવું નિષ્પ્રયોજન છે, કારણ આપ પોતે તે સમજો છો. જેમ ધૂળ હવામાં ઉરાડો તો ધૂળ પાછી આંખમાં પડે; જો કાંઈને પાડવા ખાડો ખોદો તો તેમજ તે ખાડામાં પડો; જેમ કંટકની વાડ જે કાંઈ વાવે તેનાંજ ચર્મ વસ્ત્ર પ્રથમ તેમાં ચીરાય; તેમજ જે મનુષ્ય આહાર કાળે પશુપક્ષીની હિંસા કરે તે મનુષ્યને કાંઈ મંદવાડની કે કાંઈ કાપની ગોળી અચાનક આવી વાગવાની અને તેનો વિનાશ થવાનો. મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે: “ જે મનુષ્ય પશુપંખીની હિંસા રાજ ખુશીથી ખીજને લાથે થવા દે છે, અથવા પોતાના લાથે પશુ-પંખીની હિંસા કરે છે, અથવા પોતાના લાથે તેના કંકડા કરે છે, તેમજ જે મનુષ્ય પશુપંખીનું માંસ વેચાતું લે છે તથા વેચે છે. તેમજ જે માંસાહારની રસોઈ કરે છે અથવા પીરસે છે અથવા ખાય છે, તે સઘળા હિંસાનાં કૃત્યમાં સામેલ હોવાના અપવાદથી દોષિત હશે.” સઘળા જીવાત્માઓ એકજ શરીરના જુદા જુદા અંગો છે, અને જેમ શરીરના એક અંગને કાપી નાખતાં તે શરીર સુખમાં રહી શકતું નથી, તેમજ જે મનુષ્ય ખીજ જીવોને ઉપદ્રવ કરે છે તે પોતે સુખી રહી શકતો નથી. વળી, સઘળા જીવાત્માઓ એકજ છે, તો મનુષ્યે પશુપંખીનો ભક્ષ કરવો તે પોતાનીજ દેહનું ભક્ષણ કરવા બરાબર છે. માટે, હું અને સકળ જીવાત્માઓ જુદા નથી, એવી દૃષ્ટિથી સકળ જીવાત્માઓને નિહાળીને તેમને ઉપદ્રવ જોણે નહીં કર્યો તે મહા જ્ઞાની અને પ્રતાપી પુરૂષ થયો, એ સત્ય જાણવું. વળી, મનુષ્યે યાદ રાખવાનું છે કે જેવો આપણો જીવ આપણને વહાલો છે તેવો સર્વ જીવજંતનો જીવ તેમને વહાલો છે, અને આપણો જીવ જો કોઈ લે તો તે અન્યાય છે, તો કોઈ પણ જીવજંતનો જીવ લેવો તે પણ અન્યાય છે. વળી, આહાર કાળે જે પશુપંખીનો જીવ મનુષ્યે લીધો તે જીવને પાછો સજીવન કરવા મનુષ્યને સત્તા નથી તો પછી એ જીવ લેવા પણ મનુષ્યને સત્તા નથીજ. માટે, આહાર કાળે પશુ-પંખીનો પ્રાણ નહીં લેતા, મનુષ્યે તો કોઈ પશુપંખીનો પ્રાણ જોખમમાં દેખી પોતાના પ્રાણ સાટે તેને ઉગારવા પ્રયત્ન કરવાનો છે. વળી, આપણે યાદ રાખવાનું છે કે જે ઉપદ્રવ આપણે અન્ય જીવોને કરીએ છીએ તે પડછાયા પેઠે આપણી પાછળ પાછળ આવે છે, અને આકાશમાં પેસો કે પાતાળમાં પેસો, ધરતી ઉપર ધૂમો કે અંતરીક્ષમાં આથડો, પણ એવું કોઈ સ્થાન વિશ્વમાં નથી કે જ્યાં જવાથી એ પડછાયા રૂપી પ્રાણ લેનારા રાક્ષસથી દૂર નાસી જઈ બચી શકીશું. જે ખાઓચિયાંનાં ગંદાં જળમાં સ્નાન અહિતકારી

તે જળનું આચમન કયાથી પુણ્યશાળી ! જે વગડામાં વિહારસ્થાન નહીં ત્યાં વળી મહેલ માળિયાની કદપના શું અર્થની ! જે ઝાડીમાં વચ્ચે ચીરાય તેમાં વળી કામળ ચર્મ કેમ ના ચીરાય ! માટે હિંસા જે મહા દુષ્ટ દુર્ગુણ તેમાં મનુષ્યનું મંગળ સ્વરૂપ કદી પ્રગટી શકેજ નહીં. હિંસાનું અસારત્વ સમજાવીને હવે સ્નેહભાવનું રહસ્ય હું તમને સમજાવું છું. સ્નેહભાવ એ વિકાર-રહિત હૃદયની નિર્મળ ઉર્મી છે. સ્નેહભાવ કદી કલુહિત થઈ શકતો નથી કારણકે જે હૃદય ઝરામાંથી એનો નિર્ઝર થાય છે તે પોતે તો તેનાં મૂળ સ્વરૂપમાં મહા ઉજ્જવળ અને નિર્મળ છે. અને જોકે અઘ્નાંડને પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાથી ભરવા સૂર્યનાં અગણિત કિરણોની આવશ્યકતા છે, તોપણ સ્નેહ-ભાવ તો એવો પ્રખળ છે કે એનું માત્ર એકજ રસ્મિ આખાં વિશ્વને તેનાથી રેલછેલ કરી નાખવા સમર્થ છે. સ્નેહભાવનું સામર્થ્ય એવું છે કે શત્રુનો વૈર-ભાવ ભૂલાવી તેનામાં મિત્રભાવ ઉત્પન્ન કરે છે; વિકાળ પશુએને તેમનું ઝનુનીપાણું ભૂલાવી બકરાં સમાન નમ્ર કરી મુકે છે; અને ક્રુદ્ધતની પ્રતિકૂળ બળવાન શક્તિએને પણ મંદ કરી તેમને આધીન વર્તીવે છે. વળી સ્નેહ-ભાવથી મોક્ષ સંધાય છે એમ કહેવું લેશ અતિશયોકિત નહીં કહેવાય. કારણકે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આત્મિક ઉન્નતિ માટે જે અસંખ્ય વિશિષ્ટ આચરણો મનુષ્યને આચરવાનાં છે, તે સઘળાં સંગ્રામે કરતાં પણ, સ્નેહભાવના એક સોળમાં ભાગની પણ સરખામણી કરી શકતાં નથી. વળી, સ્નેહભાવ એજ અમૃત છે, મૃતસંજીવની ઔષધિ છે; અને જેમ અમૃતપાન કરનારનો નાશ નથી તેમ સ્નેહયુક્ત માણસનો વિનાશ કોઈ કાળે સંભવતોજ નથી. વળી, સ્નેહભાવનો મહિમા એવો છે કે જે સ્નેહભાવ હૃદયમાં નહીં હોય તો દિવ્ય જ્ઞાન હૃદયમાં પ્રકાશી શકતું નથી. જે ચક્ષુમાં કીક્રી નથી તે ચક્ષુમાં સૂર્યનું તેજ ઉતરી શકતું નથી; જે બાગમાં સુગંધિદાર પુષ્પો વેલો વૃક્ષો નથી ત્યાં વિહાર કાજ મનુષ્યો પગ મુકતાજ નથી; જે સ્થળે સરિતાનાં નિર્મળ મીઠાં જળનું વહન નથી ત્યાં માથે ધડો લઈ સુંદરી પાણી ભરવા જઈ શકતી નથી. વળી, જીવો, શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે પ્રભુજી પોતે દયારૂપ હોવાથી એમણે પોતાના દયાભાવથી ઇચ્છા કરી કે અન્ય જીવોને સજીવ અને તેઓ આનંદથી ભરપૂર થઈ રહે, તો મનુષ્યની ફરજ છે કે મનુષ્યો એક બીજા પ્રતિ એ સ્નેહભાવથી વર્તે અને રહે. વળી, સ્નેહભાવનું રહસ્ય એ છે કે જેમ મનુષ્યમાં તેના જીવન માટે પ્રાણ હોવોજ જોઈએ તેમજ સ્નેહભાવ પણ હોવોજ જોઈએ, અને એ સ્નેહભાવ ચારેકાર વિશ્વમાં ગતિમાન હોવો જોઈએ, અર્થાત, પાપી કે પુણ્યશાળી, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, રૂપવંત કે કુબડા, સર્વ પ્રતિ સદા દોડવો જોઈએ. છેવટમાં, જે સ્નેહભાવ તમારામાં હશે તોજ પ્રભુ તમારામાં વાસ કરશે, અને તમારું સર્વત્ર સદા કાળ શ્રેય થશે. હવે ધૈર્ય સમર્પિત હું થોડીક સમજણ તમને આપીશ. ભાઈ ! આ નાની વયમાં તો તમારાં માતૃપિતા તમારું ભરણપોષણ કરે છે, અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના પરિશ્રમ સિવાય તમને કંઈ કષ્ટ નથી. પણ જેમ જેમ તમે મોટા થશો, અને સંસારમાં વ્યવહારિક કાર્યો જતે કરવા વખત આવશે, તેમ

તેમ તમને અનેક કષ્ટ પડશે, વળી ભાગ્યાનુસાર કાંઈ આપત્તિઓ પણ અણુધારી આવી ધેરશે, તે સમયે તમારે ધૈર્ય ધારણ કરવાનું છે. ધૈર્ય એક એવું બળ છે કે એની સમક્ષ સકળ વિપત્તિઓ ટુંક વખતમાં બહુધા વિખરાઈ જાયછે, અબળ થઈ જાયછે. અનંત આકાશ એવું વિશાળ નથી કે ધૈર્યને પોતામાંહે ધારણ કરી શકે. માટે, ભાઈ, કાંઈ પણ વિપત્તિમાંથી કાંઈ પણ અથા પામ્યા વિના નિકળવું હોય, તો વિપત્તિ સમયે અને જીવનમાં હરપળે ધૈર્ય ધારણ કરી રાખજો. ધૈર્ય ધારણ કર્યું તો પછી વિપત્તિ આપત્તિ દૂર કરવા, વણસાડવા, તમને બીજાં ઝાઝાં સાધનો દુઝવાં નહીં પડે. ગગનમાંથી જળ વૃષ્ટિ થઈ તો કુવામાંથી કેશ જોડીને જળ કઠાડવાનું પ્રયોજન નથી; મૃદુ વિમળ લહેરીઓ વિકસી તો તાપમાંથી મુક્ત થવા વિંઝણો હાથમાં લઈ તે હલાવવાનો પરિશ્રમ લેવાની જરૂર નથી; રાત્રિએ ચંદ્રમા પ્રગટ્યો તો પછી મધરાત્રિએ બહાર નીકળતાં દિવેટની જ્યોતિની જરૂર નથી. ધૈર્ય આવું બળવાન છે તેવું કારણ એ છે કે એનું મૂળ સ્વરૂપ જીવે તો પ્રભુજીશરણ છે. ધૈર્ય મનુષ્યને પ્રભુજી પ્રતિ દોરેછે અને તેને કહેછે કે તારાં રક્ષણનું કાર્ય તારા પ્રભુજીને સોંપી દે. અને આ પ્રમાણે પ્રભુજીને શરણ થતાં પ્રભુજી જે શરણાગતના રક્ષક છે તે મનુષ્યનું અવસ્ય રક્ષણ કરેછે, અને આ પેરે મનુષ્યનાં દુઃખો આપોઆપ ટળેછે. અને એ રીતે જોતાં ધૈર્ય જો પ્રભુજીને આધીનતાનાં લક્ષણરહિત હોય, અને જો ધૈર્યનું અસ્તિત્વ કાંઈ અનુકૂળ તથા હિતકારી સંજોગો ઉત્પન્ન થવાની આશા ઉપર રહેલું હોય, તો એ ધૈર્ય કાંઈ પણ કષ્ટ હણવા માટે પુરતું બળવાન શસ્ત્ર નથી. માટે પ્રભુજીની ઇચ્છાને આધીન થનારી શરણજીદિમાંથી ઉત્પન્ન થતું ધૈર્ય, એજ સર્વથી પ્રબળ બળ છે. પુણ્ય ડાળી પોતાની ઉપરની બીડાયલી કળીઓને પ્રાતઃકાળની મનહર વિમળ લહેરીઓને સોંપી દેછે, તો તે લહેરીઓ તે બીડાયલી કળીઓને સહેજે પુણ્ય સ્વરૂપમાં વિકસાવી દેછે, સુવાસથી ભરી દેછે; અશ્વ જો પોતાની ગતિ સંબંધમાં સારથીને પોતાની સ્થિતિ સોંપી દેછે તો વિચ્છિન્ન સારથી તેને સપાટ ભૂમિ ઉપર વેગે ગતિ કરાવેછે અને ખાડાખડીયાવાળી જગ્યામાં તેને મંદ ગતિથી દોડાવેછે, અને આ પ્રમાણે અશ્વ કયાંયે અથડાયા કે પડ્યા આખડ્યા વિના ગતિ આનંદમાં કરી શકેછે અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી શકેછે; વગડામાં તાપમાંથી મનુષ્યે વૃક્ષોને આશ્રય લેતાં વૃક્ષ તેનાં અસંખ્ય પલ્લવોથી સૂર્યનો તાપ અટકાવી તેને વિશ્રાંતિ આપેછે. હવે જનસમાજ સાથના વ્યવહારમાં મનુષ્યનું આચરણ શું હોવું જોઈએ તે હું તમને કહું. જગતમાં કાંઈ પણ સાથે તમે મલિન મનથી વર્તશો નહીં. કોઈને કાલે પાંચ રૂપિયા આપવાના હોય તો દસ આપવાનું આજે તેને કહેશો નહીં કોઈનું કામ નહીં કરવું હોય તો કરીશ કહીને નહીં કરો એવું થવા દેશો નહીં. કોઈને લુટવા હોય તો તેમને પાસે બેસાડીને કૃત્રિમ પ્રેમનાં વચનો ઉચરશો નહીં. મલિન ભાવ આ સંસારને દુઃખનો દરીયો કરેછે. અને શુદ્ધ ભાવથી તો આ સંસાર સુખનો સાગર થઈ રહેછે. પુણ્યની ક્ષેત્રમાં સર્પ નહીં પેડો તો શૈયા મહા સુખપદ છે; આંગણમાં ખાડા નહીં

પડ્યા તો ધરને તે દિવાવનાઈ છે; દુધમાં માખ નહી પડી તો તેનું પાન સુખાકારી આપનાઈ છે. અને ભાઈ, તમેજ કહેાને કે જનસમૂહ સાથે મલિન ભાવથી વર્તવામાં શું સાર છે ? શું આપણે કે સકળ જનસમૂહ અનંત કાળ જીવવાનાં છીએ કે આપણે મલિન ભાવથી એકખીજા સાથે વર્તવું ? અને મૃત્યુ પછી તો જનસમૂહ સાથે વ્યવહાર સંભવતોજ નથી, તો જ્યાંસુધી વ્યવહાર સંભવેછે ત્યાં સુધી બહો વ્યવહાર શુદ્ધ ભાવથીજ ચલાવેલો બહો અને વારત-વિક. સાયંકાળે માત્ર બે ઘડીનુંજ વિહાર કાળે બહાર નીકળાય તેમ છે તો પછી મધરાત્રિએ કે મધ્યાહ્ને નીકળવાનું પ્રયોજન ક્યાં રહ્યું ! મીઠાં જળ માત્ર પીવા કાળેજ કુવામાંથી કઠાડવાનાંછે તો પછી કુવાને નકામે ઉડો દેખી તેને કચરાથી પૂરી નાખવાનું પ્રયોજન ક્યાં છે ! નાવણુ કાળે પાણી ગરમ કરવા ચૂલામાં ધીમુંધીમું બળતણ કરવાનુંછે તો વળી પોતાનાં કે પારકાનાં ઘરોને તેટલું પાણી ગરમ કરવા સળગાવી મુકવાની આવશ્યકતા શું છે ! માટે, ભાઈ, આપણી જાંઘગી ટુંકી છે તેથી આપણે જનસમૂહ સાથે શુદ્ધ ભાવથી વર્તન કરવું જોઈએ, જેથી આપણા હાથે કાંઈ બલાઈ થાય. વળી, ભાઈ, શુદ્ધ ભાવ વિનાનું કૃત્ય તમને ગમતુંજ નહી જોઈએ એવી તમારાં ચિત્તની વિશુદ્ધિ હોતી જોઈએ; લવણ વિનાનું ભોજન સ્વાદિષ્ટ નહી; તારલા વિનાનું રાત્રિનું ગગન રળિયામણું નહી; તીરની લીલા વિના સરોવરની સુખપ્રદ શાંતિ નહી; તેમ શુદ્ધ ભાવ વિના જીવનનું રહસ્ય, સાહસ્ય, આનંદ નહી. વળી, ભાઈ, તમે શુદ્ધ ભાવ રાખી વર્તન કરો, પણ ખીજાં તો દુષ્ટ ભાવથી તમારી સાથે વર્તન કરતાં તમે દુઃખી થશો, તો તે થઈ તમે તમારા શુદ્ધ ભાવને મલિન કરશો નહી; દરીયાનાં મોજાં સામે ધસવાથી અફળાવાથી પહાડ કાંઈ દૂર જઈ પડવાનો નથી; પવનના વેગથી કાંઈ તારલારૂપી ગગનના દિવાઓ ધ્રુઝાઈ જવાના નથી; સાગરનાં જળ ખારાં હોવાથી સાગરમાં બળનારી સરિતા પોતે કાંઈ ખારાશ ધારણ કરતી નથી. માટે, આપણે કોઈનું અપલક્ષણ દેખી આપણું સુલક્ષણ તજવાનું નથી. ગરીબને તેની ફારી ધાખળી ખભે નાખતો જોઈને ધનાઢય શેઠે પોતાની કસખી શાલ ખભેથી ફેંકી દેવાની નથી; વિશાળ વગડાને ઉજ્જડ જોઈને નાનકડા બાગે તેની મનહર પુષ્પલતાઓ સુકાવી નાખવાની નથી; ગધેડાંને દફણા પડતાં જોઈને અશ્વને પણ દફણા ખાવા ધીમે ધીમે હાડવાનું નથી. અને, ભાઈ, શુદ્ધભાવરહિતનું જીવનજ વ્યર્થ છે, કેમકે તમે અનુભવથી જોશો કે સુખ અને આનંદ તો શુદ્ધ ભાવમાંજ સમાયલાંછે, અને નહીકે મલિન ભાવમાં. જે મીઠાશ કુવાના સંકુચિત જળમાં છે તે સાગરનાં વિશાળ જળમાં નથી; જે ઉપયોગીતા ધર માહેતા ઓરડાઓમાં રાત્રિએ નાનકડી દીપ્તિમાં છે તે ચંદ્ર તારલાની પ્રભામા નથી; જે ગળપણ ગોળનાં અણુમાં છે તે ખોળના ટગલામાં નથી. ભાઈ ! હવે હું વિદ્યા પ્રાપ્તિ સખંધમાં થોડુંક કહીશ. ભાઈ ! વિદ્યા કહેતાં જ્ઞાન, અને જ્ઞાન કહેતાં પ્રભુજીની પ્રાપ્તિનો અને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો માર્ગ થયો, માટે જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય તો જ્ઞાન શબ્દમાંજ સંપૂર્ણ રીતે સમાઈ જાયછે. ભાઈ ! જ્ઞાન એક એવી કુંચી છે કે જે વડે

સંસાર વ્યવહારની કુશળતાનાં દાર, હૃદયની શુદ્ધ ભાવનાના વિશાળ પ્રદેશનાં દાર, મનનાં અમર્યાદિત અને ઉત્તરોત્તર આર્નદકારી સુખનાં દાર, સકળ નીતિયુક્ત સુખના કોઠારનાં દાર, સ્વર્ગનાં દાર, મહાત્મા આપની માયાનાં દાર, જનસમાજની પ્રીતિનાં દાર, એ સઘળાં દારો સઘળે સ્થળે હરપળે ખોલવા એ સમર્થ છે. ભાઈ! જ્ઞાન વિના મહિતિ નથી, જ્ઞાન વિના સમજણ નથી, જ્ઞાન વિના નીતિ નથી, જ્ઞાન વિના વિવેક નથી, જ્ઞાન વિના ધર્મ નથી, જ્ઞાન વિના પ્રભુજી નથી. માટે, ભાઈ, જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરો, અને જે અજ્ઞાની છે તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવો, કારણ વિદ્યાદાન એ સોનામહોરનાં દાન કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. જુવો, અજ્ઞાનતાને લીધે ગરીબ લોકો કેવાં દુઃખી થાય છે. નથી એમને ખીચારાંને ભરણુપોષણુનું પુરતું સાધન મળતું, રહેવાને નથી કાંઈ સ્વચ્છ કે સગવડવાળું મકાન મળતું, ભરણુપોષણુ માટેના રાત દિવસના ઉચ્ચ પરિશ્રમમાંથી મુક્ત નહી થતાં, નથી તેમના જીવને કાંઈ આર્નદ રહેતો. મંદવાડ આવે છે તો ઔષધિના પૈસા વિના દુઃખી થઈ રીખાઈ મરે છે. વળી અજ્ઞાનતા પરત્વે અનેક જાતના દુર્ગુણો આવી વસે છે. કૃપણતા, ક્રોધ, મોહ, વ્યભિચાર, અસત્ય, એ સઘળા દુર્ગુણોનું મૂળ અજ્ઞાનતા છે. અને દુર્ગુણ થઈ મનુષ્ય પોતે દુઃખી થાય છે અને સર્વને દુઃખી કરે છે; હડખાયલાં કુતરાં પેડે પોતે બધાંને કરડવા જાય છે અને લોકોના હાથે માથાં ઉપર લાકડીઓ ખાઈ ભૂમિ ઉપર પડી મરે છે. માટે, જે તમને ગરીબ જનોની દાઝ દીલે હોય, જે તમને દુઃખી જનોને તેમનાં દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાની લેશ પણ ઇચ્છા હોય, જે તમને તમારું શ્રેય વહાલું હોય, જે તમને પ્રભુજી વહાલા હોય, તો અજ્ઞાની જનોને જ્ઞાનનું દાન દેજો. વિદ્યા એ લોહું નથી, લાકડું નથી, સોનું નથી, રૂપું નથી, અમૃત નથી, કૈલાસ નથી, મોક્ષ નથી, આત્મા નથી, પણ વિદ્યા એ પ્રભુજી પરમાત્મા પોતે છે, કારણકે પ્રભુજીનું તત્વ જ્ઞાન છે, અને જેને તમે જ્ઞાન દીધું તેને તમે પ્રભુજી મેળવી આપ્યા એમજ જાણજો. હવે વ્યવહારિક આખંડમાં મારે કાંઈક તમને સમજ પાડવાની જરૂર છે. યુવાન વયમાં મનુષ્ય માત્રને ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓ આવી મળે છે, અને એ ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓ અનેક પ્રકારના મિથ્યા આભાસો કરાવે છે, અને અનેક પ્રકારની મોહ જાળ ઉત્પન્ન કરે છે, તો એ ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓને તમારે આધીન થવાનું નથી. એ ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓ યુવાન વયમાં એકાએક કેાણુ જાણુ ક્યાંથી સ્ફુરી આવે છે અને પોતે સત્ય છે એવી દૃઢતા હૃદય વિશે સ્થાપે છે, જેથી આપણે તેમને સત્ય માનીને મૂર્ખતામાં તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવા ઉત્સુક તથા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. એ ઉચ્છંખલ વૃત્તિઓમાં કામ ક્રોધ વિગેરે છે. તેમાં કામ વિશેષ કરીને મહા બળવાન છે અને તેનું દમન કરવા કોઈ વિરલા યોગીજ સમર્થ થાય છે. કામ, યુવાનને સ્ખિજ્જાતિ તરફ ખેંચી મોહથી દોડાવે છે, અને યુવાન દોડે છે, અને તેણી સાથનાં અધમાચરણમાંજ પોતાનું કર્તવ્ય અને જીવન સાદૃશ્ય સમજે છે. માટે, ભાઈ, તમારે યાદ રાખવું કે કામ એ તો દારૂણ પિશાચ છે, અને યુવાનને ફોસલાવી પટાવીને પોતાની સત્તામાં લઈ, પછીથી તેને દુઃખનાં કારાગૃહમાં પુરે છે. કામ

જ્યારે એની પ્રવળ સત્તા ચલાવે ત્યારે તમે તેની સામે પુરતી હામથી, બુદ્ધિથી અને સમજબુદ્ધી લડત ચલાવજો અને તેના પરાજય કરજો. કામનું પૂજન સેવન એ મનુષ્ય અવતારમાં મહા અધોગતિ છે. કામ કેવો કનિષ્ઠ છે તે તેનું સ્વરૂપ અવલોકતાં તમે પોતે સમજી શકશો. સ્ત્રીજાતિ, જેને આપણી પોતાની વિધિપૂર્વક પરણેલી અર્ધાગનાં સિવાય, પુન્ય માતા તથા બહેન સમાન ગણવાની છે તેના પ્રતિ કામ આપણને કુદૃષ્ટિ કરાવે છે, અને આપણામાં કુટિલતા લાવી વસાવે છે. વળી કામ એવું પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે કે એના સામે થવું મનુષ્યને અશક્ય થઈ પડે છે. પણ તેને હંદ્રાવવાનો એક સરળ માર્ગ છે, અને તે એ છે કે જ્યારે જ્યારે આપણાં હૃદય દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા કામ દ્વાર ઠોકે અને ઠેલે ત્યારે આપણે તે દ્વાર ખોલવું નહીં કે તેને સામો લગીરે ઉત્તર આપવો નહીં, અને આપણે કાંઈ શુભ કાર્યમાં શુભ વિચારમાં નિમગ્ન રહેવું, જેથી કામ આપણું દ્વાર ઠેલી ઠેલી થાકતાં પોતે ચાલી જશે. અને હું તો ધારૂં છું કે મનુષ્ય ખીજા દુર્ગુણો ગમે તો બહે આચરે, પણ કામનું પાલન કરી ભ્રષ્ટ વ્યભિચારી તો તેણે નહીજ થવું. અને કામ પરત્વે મેં જે કાંઈ કહ્યું તે ખીજા સઘળા દુર્ગુણોને પણ લાગુ પડે છે, કારણકે એ પડરિપુઓ તો આપણને વાનર પેઠે અહીં તહીં કુદકા મરાવનારા અને એ રીતે આપણા હાથ પગ ભાંગનારા, અંધકારમાં અથડાવનારા, ઠોકરો ખવડાવનારા, અને આપણો વિનાશ કરનારા, છે. માટે, કોઈ પણ ક્રોધને વશ નહીં થતાં સદા ક્ષમા ધારણ કરી રહેજો, મોહને વશ નહીં થતાં દ્રઢ સંકલ્પ અને સહજબુદ્ધિથી મોહ રૂપી જાળમાથી મુક્ત રહેજો; ઇર્ષા રૂપી ઇંટ હાથમાં લઈને નહીં દોડતાં સુવર્ણ રૂપી સ્નેહ ધારણ કરી સંચરજો. સંસારમાં આ સઘળા ઉપયોગી સારો મેં તમને સમજાવ્યા તેનું એકત્ર મહત્વ હવે મારે તમને હેવટ આ સમજાવવાનું રહ્યું છે. પ્રભુજીને પ્રીતથી પ્રીતવા, આત્માની જ્યોતિથી પ્રકાશવું, સકળ સહજુણોથી દિપવું, એ સઘળાં કાર્યો અને પરિશ્રમોનો હેતુ એ છે કે જ્યારે એ સઘળાં કાર્યો અને પરિશ્રમોમાં મનુષ્ય સફળ થાય છે, ત્યારે આ માનુષી અવતારની કાયા, પછીથી મન બુદ્ધિ અને હૃદયની સંકુચિત સીમાઓનો વિકાસ થતાં, વિસ્તિર્ણુ પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે, અર્થાત, મનુષ્યનું શરીર સાત્વિક બને છે, તેનું મન સ્થિર અને વિચારવંત બને છે, તેનું ઉર આકાશ સમાન નિર્મળ થાય છે, તેની બુદ્ધિ સકળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ ધારણ કરવાની શક્તિ ધરાવનારી થાય છે, અને આત્મા પણ પરમાત્માનાં કાંઈક રહસ્યોને પાર પામતો થાય છે. અને મનુષ્ય અવતારને મહા ઉત્તમ વર્ણવવામાં આવ્યો છે તે એટલાં માટેજ કે એ અવતારમાંજ તન મન બુદ્ધિ અને આત્માનો વિકાસ થતાં, મનુષ્ય મનુષ્યત્વમાંથી પસાર થઈ મહાત્મા પદની નિસરણીનાં પગ-થિથે પગ મુકતો અને ચઢતો થાય છે. અને જ્યારે ક્રમે ક્રમે મહાત્મા પદે પહોંચે છે ત્યારે સકળ જાતમાઓનું હિત આદરી તેમના પ્રતિ પોતાના આશિષના સુક્રમ પ્રવાહે તે રેલે છે. અને વળી મનુષ્ય મહાત્મા પદે પહોંચતાં પશુજીનો દીન સેવક બની પ્રભુની લીલા વધારવામાંજ રોકાય છે, અને પ્રભુ કોણ, આત્મા શું, જગત ક્યાથી, એ મઘળા સંશયોનું જિચ્છેદન થતાં, આપણે જગતને, આત્માને અને

પરમાત્માને જાણે તેમનાં મૂળ સ્વરૂપમાંજ જાણી લાઇએ છીએ, જોઈ લાઇએ છીએ. માટે, લાઇ, તમે મહાત્મા પદે પહોંચ્યા અને અન્ય જીવાત્માઓને એ પદે પહોંચાડો. લાઇ, આટલું શિક્ષણ હવે આજના અભ્યાસ માટે પુરતું છે.

સુધન્વા—(આવતાં. સ્વગત). અધધ ! આટલી બધી વાર લેસન ! એ શીખવનારી પણ જખરી અને એ શીખનારો પણ જખરો ! (સુજતાને). ઓહો ! તમે આટલો લાંબો વખત સુધી મારા પુત્રને શીખવવા આજે પહેલે દિવસેજ શ્રમ લીધોછે, એ મારા ઉપર તમારી અત્યંત મહેરબાની થઇછે, અને મારા છોકરા માટે તમારા જેવાં શિક્ષક મળ્યાં તેથી હું પોતાને મોટા લાગ્યશાળી સમજું છું. (છોકરાને). હવે જે જે તને શીખવવામાં આવે તે તું ઘાન દઇને શીખજે અને જૂલી જઇને તારાં ગુરૂને ઝાઝો શ્રમ આપીશ નહીં. (સુજતાને). બાઇ ! આ મારો છોકરો કોઇ પણ મહેતાજી પાસે એક અડધો કલાક પણ લેસન વાંચતાં કંટાળી જતો અને તમારી પાસે તો શાંત મનથી બહુ લાંબો વખત બેસેછે, તો હું તો કહું છું કે તમે ચોવીસે કલાક અહીં મારાં ઘરજ રહીને એના અભ્યાસ ઉપર ઘાન આપો તો બહુ કૃપા.

સુજતા—તમારા પુત્ર બહુ શુદ્ધિશાળી છે. હું આ જાતિ છું તે જનાં મારી તરફ જાતિભેદની જરા પણ દ્રષ્ટિ કર્યા વિના નીચી નજરેજ મેં જે જે કહ્યું તે એમણે કાન દઇ સાંભળ્યુંછે. મને પોતાને પણ એમને ઝાઝો વખત શીખવવા મન થાયછે એવા એ પ્રિય શિષ્ય મને લાગેછે, પણ આપ કહો છો તેમ ચોવીસે કલાક મારાથી આ મારા પ્રિય શિષ્યને શિક્ષણ દેવા કાજે મારાથી અહીં નહીં રહેવાય, કારણકે જે એ પ્રમાણે હું અહીં આપના ત્યાં રહું તો રાજ્યમાતાને મેં તજેલાં કહેવાય અને રાજ્યમાતા એકલાં પડી જાય.

સુધન્વા—ઓહો ! રાજ્યમાતા એકલાં શાનાં પડી જવાનાં ! એમને સતરસો નાના મોટા નોકરો, સાહેલીઓ અને સર્વ કોઇ. સાગરમાં કોટાનકોટિ મત્સ્ય ઉછળે, વિહાર કરે, અને વાસ કરે, પછી સાગરને એકલડો ખળભળતો કેમ કહેવાશે ! ગગન અગણિત તારલાઓથી ભરેલું તે છતાં તેને અંધકારથી વ્યાપ્ત કેમ કહેવાશે ! રાજ્યમહેલ ઉપર કીર્તિખજ હર પળે ગગનમાં ઉડી રહ્યોછે તે છતાં કેમ કહેવાશે કે બીચારો ફાટાં ચિંથડાં પેટે ખૂણામાં પડી રહ્યોછે ! માટે, બાઇ, રાજ્યમાતાને કોઈ પણ રીતે તમારી ખોટ પ્રડવાની નથી, પણ મારાં બાળને અને મને તમારી ખોટ અવશ્ય પડશે, માટે હું તમને ફરીથી વિનવું છું કે તમે ચોવીસે કલાક મારા ત્યાંજ રહો.

સુજતા—પણ, જગતશેક, આપનાં ધર્મપત્ની સ્વર્ગવાસ પામ્યાં છે અને બીજાં કોઇ વહીલ ભગિની પણ આપનાં ઘરમાં છે નહીં, તો હું એક સ્ત્રીજાત તમારાં ઘર કેમ રહી શકું ? ફુતીયાં મને હ'ડે, શાસ્ત્ર મને સંતાપે, લોકાપવાદ મને ભાંજન અઢાવે, એવા એવા અનેક અનર્થો કહેા હું કેમ મારાં માથે હોારી લઈ શકું ? મનુષ્યનું કર્તવ્ય એજ છે કે જગતમાં જે કૃત્ય દોષિત માન્ય થયું તે કૃત્ય કદી નહીજ કરવું.

સુધન્વા—અરે ! સંસારમાં જગતે ક્યાં કાર્યને દોષિત નથી કહ્યું ! કોઇ પોતાના જીવે ખાતું પીતું હશે, તો જગત કહેશે આ તો ખાધેરો છે; કોઇ ભૂખો રહેતો હશે તો જગત કહેશે કે આવો કૃપણ આ અવનિ ઉપર ક્યાંથી જનમ્યો, કોઇ પ્રસન્ન ચિત્તથી વિહાર કરતાં હશે તો ખીજાં કહેશે આ બધા છેલ્લપટાઉઓ કેવી સહેલ બાંધી કરવા નીકળ્યાછે; કોઇ જરૂરી પદ્ધતિ પરચે તો કહેશે આ એનો પદ્ધતિ ઉરાડી મુકવા કેવો તૈયાર થયોછે. જે લગીર ટાઢ સિયાળામાં પડી તો કહેશે બળી આ ટાઢ; જે ઉનાળામાં લગીર તાપ પડ્યો તો લોકો કહેશે બળ્યો આ તાપ; જે લગીર વરસાદ પડ્યો તો લોકો કહેશે કે બળ્યો આ વરસાદ. આ પ્રમાણે જગતનાં બોલવાનો કશો ધડો નથી તો તેના બોલોનો સમજી જને વિચાર શું કરવો ?

સુભાતા—જગતશેઠ ! મને ચિંતા થાયછે કે તમારાં દ્રવ્યનો મદ તમને લોકલજ્ઞના વિવેક પ્રતિ આવાં નિરસ્કારનાં વચનો ઉત્તરાવેછે, પણ અવશ્ય જાણુશે કે ભદ્રમીજીએ પ્રસન્ન થઈ તમને દ્રવ્ય દીધુંછે, તે તમારો મદ જે ઘડી જાણુશે તે ઘડી પળમાં દ્રવ્ય હરી ક્ષેશે, તમારો દ્રવ્યનો મદ ઉતરી જશે. આવા મદમાં તો તમે શું દુષ્કૃત્ય નહીં કરો તેનો કાંઈ ખિચાલ હું કરી શકતી નથી. જગતશેઠ ! તમારાં બધાં આટલું તમને મારા બે હાથ જોડીને યાત્રુંહું કે તમે દ્રવ્યથી ઉપજતો ઉન્માદ આ પળે કહાડી નાખો. જેમ જેમ તમને વધારે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું જાય તેમ તેમ વધારે નમ્ર થતા જાવો. જીવો, વૃક્ષની ડાળે જેમ મહેર વધારે આવે તેમ તે વધારે નીચી નમે; અગતમાં જળ જેમ એકાં વિશેષ થાય તેમ તે ભૂમિને ફળદ્રુપ કરવા અવશ્ય પડે; સૂર્યના-રાશણ ખીચારા પ્રકાશના બર્ષા પોતે, તોપણ અહોના દાસ થઇને તેમની સેવામાં હરપળના સદા હિલા રહે, હાજર રહે. ગર્વ તો ધનવાનને ઘટે નહીં, સજ્જનને ઘટે નહીં, ધર્મને ઘટે નહીં.

સુધન્વા—બાહ ! લોકમાં કોઇને પણ પુછીશો તો કોઇ નહીં કહેશે કે મારામાં ગર્વ છે. સર્વને હું નમન કરતો આવ્યોહું, સર્વનાં દુઃખ સુખમાં ભોળા ભેતો આવ્યોહું. આજે તમેજ મને ઉન્માદ ભરેલો જીવોછો અને કહોછો !

સુભાતા—તમે પોતાને ઉન્માદરહિત સમજોછો એજ તમારા ઉન્માદની પરાકાષ્ટા પુરવાર કરેછે. આવજની શ્રેણી જે વેદના પમાડનારી તેજ ભોકાતી જવાની અને કહેવાની કે હું તો વદનને પંપાળનારી છું; હાપરાંનાં નળિયાં જે વૃષાળજને ભૂમિ ઉપર પાડે તેજ કહેવાનાં કે વૃષા જળ ઝીલનારાં અને ખેતરમાં ધાન્ય ઉગાડનારાં તે અમેજ; સાગરનાં ખારાં જળ જે અસંખ્ય વહાણોને દુખાડે તેજ કહેવાનાં કે અમે તો એવાં વિવેકી કે અમારી મર્યાદા મુકીને કદી અમે બહાર ઉછળતાં પણ નથી. મોટે, જગતશેઠ, તમારામાં મદ પ્રગટ થીતે નહીં તો ગુપ્ત રીતે પણ છે. (સ્વગત). જગતશેઠની દ્રષ્ટિ કામ વિકારમસ્ત થયેલી પૂરી મને દેખાયછે ! આવા રાજ્યમાં સ્થિતિપાત્ર ચણ્યાતા જગતશેઠ, આવા લક્ષ્મીદેવીના વહાલા, તે શું એક નિર્ઝળ કામી કે અવર સ્ત્રી પ્રતિ કુટિલ

કામની દ્રષ્ટિથી જુવે' (સુધન્વાને). જગતશેઠ! મારાથી તમારા ત્યા સધળો વખત રહેવું અથવા આ તમારા વાહવા પુત્રને અભ્યાસ કરાવવા માટે એક ઘડી બર પણ આવવું હવે મને અશક્ય છે, સિવાય કે હું તમારી પત્ની થઇ રહું.

સુધન્વા—અરે, પણ, તેમ કરો તોતો દરેકરીતે સારું, અને મારું કહેવું પણ એજ છેને !

સુમતા—જગતશેઠ! બેલતાં જરા લજવાવો, પ્રભુનો કર રાખો, જગતના મહાન નિયમો જે દુષ્ટત્યનું ફળ તનમન અને ધનનાં દુઃખમાં, આઘાત્મિક, આધિ-ભૌતિક, આધિદૈવિક દુઃખમાં આપેછે તેનાથી ડરો. (સ્વગત). પુરૂષ! શું સ્ત્રી જાતિ તરફ તારી માત્ર કામનીજ દ્રષ્ટિ! (સુધન્વાને). શું મને તમારા પુત્રની ગુરૂ કરી બેલાવી તે તમારી સ્ત્રી કરી મને તમારા ત્યાં રાખવાના હેતુથી? પોતાની પરણેત સ્ત્રીનાં મરણ પછી ખીજી સ્ત્રી કરનાર પુરૂષ સમાન હું કોઇ અધમ પુરૂષ ગણતી નથી, અને આ પળથી હું તમને એવા અધમ પુરૂષની પંક્તિમાં જોવુંહું. એક પ્રસંગે પત્નીના પતિ તમે થયા, પણ પતિ રહસ્ય તો નવ જાણ્યું, એવા તમે અધમ! હીરો હાથ આવ્યો અને જવા-હીરેજ તેનું મૂલ્ય કરી નહી જાણ્યું તો તેના જેવો અધમ કોણ! વૃષા વૃષ્ટિ થઇ પણ પોતાને ફળદ્રુપ કરી નહી જાણી એવી પાપાણુ ભૂમિથી વધુ અધમ ભૂમિ કઇ! સૂર્ય પ્રકાર્યો તોયે અંધ ધૂડ આંધળું અથડાયું તો તેનાં કરતાં અધિક અધમ કોણ! સાંભળો, પતિ પત્નીનું રહસ્ય એ છે કે એ બે વચ્ચેનો પ્રેમ નિર્મળ દૈવિ પ્રેમ હોવો જોઇએ, જેથી એ પ્રેમ એકએકનું મૃત્યુ પણ ટાળે, અને પુરૂષ પોતાનું આયુષ્ય અર્પી તેની પત્નીને જીવાડે, અને પત્ની પોતાનું આયુષ્ય આપી પતિને જીવાડે, અને નહી કે પત્ની મરી જાય એટલે પતિ ખીજી પત્ની લાવે. સુધન્વાશેઠ! જાવો, તમારાં મૃત્યુ પામેલાં પત્નીનું પ્રેમપૂર્વક ઘાન ધરો, તમારા પ્રેમથી તમે તેણીને સ્મશાન ભૂમિમાંથી તેણીની રખામાંથી સજીવન કરી લાવો. ઝટ કરો.

સુધન્વા—બે વર્સથી મરણ પામેલી મારી પત્ની જેની રખા પણ હવે સ્મશાન ભૂમિમાં નહી રહી હશે તેને કેમ કરી સજીવન કરી લાવીશ?

સુમતા—તેણી પ્રતિના તમારા શુદ્ધ બાવથી.

સુધન્વા—અરે ! એવું તો કોઈ કાળમાં બનેલું. સાંભળ્યું નથી !

સુમતા—એ મૂર્ખતાબરેલું તમારું કહેવું છે.

સુધન્વા—ત્યારે શું તમે કહો છો તે સત્ય છે ?

સુમતા—સત્યની ખાતરી કરવાને માટે પ્રયત્નની જરૂર છે.

સુધન્વા—અરે ! પણ એવા ફેકટ પ્રયત્ન તો કેમ થાય !

સુમતા—ત્યારે જેમ તમારી ઇચ્છા. (જાયછે).

સુધન્વા—એહો ! બસ લગ્નની તો ના તે નાજ ! એ તો જખરી બાધ ! આપણે તો જાણ્યું હતું કે પળમાં હા પાડશે. 'પણ, હજીએ વહી નથી ગયું. રાજ્યમાતાને

ઉંધુંયતું સમજવીને આને બધો વખત મારા ત્યાં રહેવાનું કરાવીશ, તો જતે દહાડે પરણેત આ થઈ રહેવા એ હા પાડશે નહીં તો ક્યાં જશે ! (ખુબ્લી આવેછે).
અરે ! પણ આ ખુબ્લી શી ! અરે, આ મોઢ ઉપર અને હાથ ઉપર અને પગ ઉપર બધે ક્યાં ક્યાં ખુંનલું ! એય તારી ! કેઈ દિવસ મને ખુબ્લી નામે થઇ નથી અને આ શું ! અરર ! આ શું ! ખાણું એટલે લોહી નીકળેછે ! અરેરે ! વેદના પણ જાણે એવી ચાયછે કે ઘડ થયાં હોય ! લાવ, વેદને ઝટ બોલાવું. (જાયછે).

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૫.

કુશાંબ—(દાસીને). આ બધો સામાન કેમ સાફ કર્યા વિનાનો હજી પડયોછે ? કાંઈ તારું તો આવી બન્યુંછે શું ?

દાસી—તારા દેખતાં તો સામાન સાફ કર્યું અને સામાન ચોખ્ખાં ચંદન જેવો છે તોપણ બૂમો શાનો આવડી પાડેછે ?

કુશાંબ—નહી, નહી. એવી વાતો મારી આગળ નહીં ચાલે. મારા હુકમ પ્રમાણે તારે કામ કરવું પડશે.

દાસી—તે તું ત્યારે મારા ઉપર અન્યાયી જીલમ કરીશ એમ ?

કુશાંબ—હવે જીલમ શાનો થઇ જાયછે ! આ તો મેં જાણ્યું કે તને આખો દિવસ કામ કરવાની ટેવ અહીં મહેલમાં પડી હોય અને તારું શરીર કામમાં કસાયું હોય તો હવે તું વહેલાસર લગ્ન કરીશ તે વખતે તારા ધણીનાં ઘર કામ કરવામાં તને આગસ આવે નહીં અને તને ધણીનાં જીદાં ખાવાં પડે નહીં; અને તને વહેલાસર ધણી તો હવે કરવોજ પડશે !

દાસી—મુવા ! ધણીને મારે શું રોવોછે !

કુશાંબ—પણ ધણીને રોવો હોય તો પ્રથમ ધણી કરવો તો પડશેનેજ ! અને એ તો એમ છે કે આ મહેલમાં તો તું શું, કે ગમે તે મોટા ભૂખ હોય, કે રાન્યમાતા સુર-સુંદરી હોય, તોપણ સર્વને દરેક વાતમાં મારો હુકમ તો સાંભળવોજ પડે, અને હું કહું કે તારે આ ઘડી પરણવું તો તારે તેજ ઘડી પરણી જવું પડે.

દાસી—તો તું તો બધીઓને કહીશ કે મારી સાથે પરણો !

કુશાંબ—હા. હા. બધીઓને કહું કે મારી સાથે પરણો તો બધીઓને મારી સાથે પર-ણવુંજ પડે. અને, જો, હું તનેજ કહું છું કે કાલ સવારેજ તારે મારી સાથે પરણવાનુંછે. તો આજની આજ બધી લગ્નની તૈયારી કરી નાખ, અને રાન્ય-માતાને હું કહું છું કે મેં આને પસંદ કરીછે તો હું એને ઝટપટ પરણી નાખું.

દાસી—મુવા ! તને તો કેણુ વરશે ! તને તો મારા જોડા સાફ કરવા પણ નહીં રાખું. રાન્યમાતાએ પણ તને મુવાને ક્યાંથી અહીં મહેલમાં રાખ્યોછે ! રાન્યમાતા બીચારાં ભલાં છે એટલે તું હુમ્યાનો સરદાર છે તે જાણતાં નથી, તેમાં તું આટલો ફાટ્યોછે, પણ રાન્યમાતા જ્યારે તારા પ્રપંચો જાણશે ત્યારે તને ગધેડાં ઉપર

બેસાડી આખાં ગામમાં ફેરવશે એ તું લખ્યા કરી રાખજે.

કુશાંબ—(ગુસ્સે થવાનો ડોળ કરીને). ચૂપ રહે, ચૂપ. જોઈ તારી રાન્યમાતા અને જોઈ તને ! (સ્વગત). આ કાંઈ કુશાંબ ભાઈને પરણે એ આશા ખોટી. (દાસીને). તારે ના પરણવું હોય તો ના પરણીશ પણ તેમાં આટલું લાંબું લાંબું શાની બોલેછે ?

દાસી—અરે લાંબું લાંબું બોલવાની વાત ક્યા છે ! હું તો તને કાચો ખાઈ જઈશ. તું મને ઝાળખેછે કે હું કોણ છું ? મુવા ! હવે તું ફરીથી મને પરણવાનું બોલ અને પછી તને દેખાડું !

કુશાંબ—(ક્રોધના ડોળમાં). જો મારો મિળજ હવે હાથ નથી રહેતો માટે છાતી રહી જ. હુંએ જોવું છું કે તું મારી સાથે કેવી નથી પરણતી ! તું મને ના પરણે શું ! તારાં ઘરખાર સળગાવી મુકું, તારા ભાઈ બાપ બહેન બધાંને ઠાર મારું, એવો હું છું.

દાસી—મુવા ! તું કાંઈ બહુ તપી ગયોછે તો અશીર્વા આપને મરી જ, કે કુવા નદીમાં પડી મરી જ, એટલે તારો ગુસ્સો પછી હેઠો બેસી જાય. તું જોયા તો કર કે મારા ભાઈને તારી આ બધી વાત હું કહું છું તો એ તારા કેવા હાલ કરેછે !

કુશાંબ—બોલાવને, તારા ભાઈને અહીંજ બોલાવને ! આ બાવન હાથનો હું અહીં બેઠો છું.

દાસી—હા, હા, હમણા હાલ બોલાવી લાવું. (જવાનો ડોળ કરેછે).

કુશાંબ—(સ્વગત). આ તો રાન્યમાતા જાણશે તો મને મહેલે પાણી પીવા પણ ઉભો નહી રહેવા દે ! (દાસીને જતી રોકીને). હમણા રાન્યમાતાનું કામ પડતું મુકીને તારાથી નહી જવાય.

દાસી—મારે મહેલે નોકરી કરવીજ નથી તો તું કે રાન્યમાતા કેમ રોકશે ? (તેનો હાથ તરછોડતાં). મુવા ! મારો હાથ મુક.

કુશાંબ—(કરગરી પડી). અરે ! પણ તું જરા વિચાર રાખ, બાપા ! તું એકદમ ચાલી જાય તો રાન્યમાતા મને વદયા વિના રહે કે એમની રજા વિના મેં તને જવાજ શામાટે દીધી ?

દાસી—હું રાન્યમાતાને કહીને જાવું છું એટલે રાન્યમાતા તને પછી પુછશે નહી.

કુશાંબ—તારાથી આમ એકદમ હીંડી જવાય ? એ કાંઈ સાઈં લાગે ? અને એમ કર કે તું અહીં મહેલેજ રહે, અને હું તારા ભાઈને અહીં બોલાવી લાવું છું.

મુરસુદરી—(આવતાં. સ્વગત). આ બેઉ શું વાતો કરી રહ્યાં છે ! લાવ, બાળુએ રહી સાંભળું. (બાળુએ ઉભી રહી સાંભળેછે).

દાસી—તારે જમને મારા ભાઈને બોલાવી લાવવો હોય તો બોલાવી લાવ, અને જો મારા ભાઈને આ ઘડી નહી બોલાવી લાવ્યો તો હું તેજ ઘડી તારું લોહી પી જઈશ.

કુશાંબ—પણ, તારો ભાઈ કાંઈ બહાર ગયો હોય અને મને બેગો ના થાય, અને બેગો

થાય તોપણ કદાચ તે મારી સંગાથે નહીં આવે, તો પછી ક્યાંથી અને કેમ કરીને હું અહીં આ ઘડી એને તેડી લાવું ?

દાસી—પાતાળમાંથી પણ મારા ભાઇને તેડી લાવ, અને તારે ના જવું હોય તો હું જઇને એને તેડી લાવું માટે મને જવા દે.

કુશાંબ—ના. ના. તારાથી તો જવાયજ નહીં, એ તો હું એમ કરીશ કે તારો ભાઇ ઘર નહીં હશે તો એનાં ઘર થોભીશ અને એ આવશે એવો એને ગમે તે પ્રકારે અહીં તારી પાસે લઇ આવીશ. (જવાનો ડોળ કરતો. સ્વગત). હું ધાંધું કે એના ભાઇને બોલાવી લાવું એમ કહીને અહીંથી જઇને ક્યાંયે મહેલમાં સૂઈ રહું, નહીતો જો અહીં ઉભો રહ્યો તો આ મારો જીવ આજે આ ઘડી લીધા વિના નહીં રહે ! (દાસીને). તું અહીં કામ ખરાબર કરજે. (નયછે).

દાસી—(તેને જતો રોકીને). તું નયછે તો ખરો પણ તું મારા ભાઇને ઓળખેછે ક્યારે, અને મારા ભાઇનું ઘર તેં જોયુંછે ક્યાં ?

કુશાંબ—એ તો હું બધું દુંડી કહાડીશ.

દાસી—પણ મારો ભાઇ છેજ નહીં તો શું બધું દુંડી કહાડીશ ?

કુશાંબ—ત્યારે તું પણ તારા કયા બાપને અહીં દુંડીને લાવવાની હતી ? (સ્વગત). આપણે જાણ્યું આનો ભાઇ હશે અને એ નખોદિયો કાંઈ મીઠાજનો ખરાબ હશે તો એની બહેનના કહેવાથી કાંઈ મને મારી પાડશે, તે માટે જરા મેં ડર ખાધો, પણ એ કહેછે એનો ભાઇ છેજ નહીં તો પછી મારે ડરવાનું હવે છે શું ! રાજ્યમાતાનો ડર હોયજ ના ! એમને કુશાંબભાઈએ તો જેમ સમજાવ્યાં તેમ સમજવાનાં. (દાસીને). તારો ભાઇ નથી તોયે કહેછે કે ભાઈ છે તો તારે મારી મળક કરવીજ ધારીછે શું ? ઠીક છે ઠીક.

દાસી—અરે, મુવા, તારી મળક તો કરવાની વાત ક્યાં છે ! તને તો ગધેડાં ઉપર બેસાડીને ગામમાં ફેરવ્યો જાણુજે. આ રાજ્યમાતાને તારી આ બધી વાત કહું એટલી વાર છે.

કુશાંબ—(ડરી જઇને. સ્વગત). હવે ! બાજુ સાફ બગડી ગઇછે !

૨. દાસી—(આવતાં. ૧. દાસીને) જમવાનો વખત થઈ ગયોછે તોપણ આજ તું અહીં કરેછે શું ?

૧. દાસી—આ મુવાના નામના ફેંક મુકું છું.

૨. દાસી—(કુશાંબને). કેમ, મુવા, કાંઈ અડપલાં ચલાવ્યાંછે શું ?

૧. દાસી—આ મુવો કહેછે કે આ મહેલમાં મારી તો એવી સત્તાછે કે મહેલમાં જેટલી દાસીઓ છે તેટલી બધીને હું પરણીશ.

૨. દાસી—(કુશાંબને). મુવા ! તેં આને તો પરણવાની વાત કરી તો કાંઈ નહીં, પણ મને જો એવી વાત કરી હોત તો તને ઉભોજ ચીરી નાખત. (૧. દાસીને). ચાલો, આપણે બધી દાસીઓ સંપ કરીને આ ઘડીજ મહેલમાંથી જતી રહીએ. ક્યા તો એ મુવો મહેલે નહીં, કે ક્યાં તો આપણે નહીં.

સુરસુંદરી—(છુપાયલી બહાર આવીને. દાસીઓને). તમે બધી ચાલી જવાની વાત કરશો નહીં.

કુશાંબ—(સ્વગત). હાય ! બાપ ! રાજ્યમાતાએ કાંઈ બધું સાંભળ્યું શું ! લાવ, કાંઈ યુક્તિ કરું. (મોટેથી બૂમો પાડે છે). અરે ! ભગવાન ! અરે ! રાજ્યમાતા ! ઓ મારી બહેનો ! બધી આ મહેલની દાસીઓ ! કોઈ માફ ઓસડ જરી કરો.

દાસી ૧.—(રાજ્યમાતાને). જીવો, મુવો, તમને જોઈને કેવો માંદો થઈ ગયો !

સુરસુંદરી—(કુશાંબને. કોધમાં). તમે અહીં મારા મહેલે આવા ઢોંગ કરશો નહીં. આવા ઘાંટા શાના કહાડો છો ? તમને લાજ નથી આવતી ?

કુશાંબ—વારું, રાજ્યમાતા. ઘાંટા નહીં કહાડું. તમે અને દાસીઓ અંદર જવો, એટલે જો જીભથી હું બૂમો પાડું છું તે જીભ કચડીને અહીંજ મારો પ્રાણ હું ત્યાજ કરું છું. મારે હવે જીવું નથી.

સુરસુંદરી—તમારામાં આટલી હદે છળકપટ છે તે મેં આજ છુપાઈને સાંભળ્યું ત્યારે જાણ્યું ! મહેલમાં દરરોજ તમે લોકો પાસેથી રૂપીયા પડાવતા તેની ફરીયાદ મારા કાને આવતી, પણ તમને સારા માણસ ગણીને તે ફરીયાદો મેં કાન ધરી નહીં. અને આજે તમે આ દાસી તરફ કુદૃષ્ટિ કરવા નીકળ્યા અને મેં મારી આંખોથી અને મારા કાનોથી બધું તમારું કપટ જોયું અને સાંભળ્યું ત્યારેજ હવે મને સમજ પડે છે કે તમે કોઈ મહા દુષ્ટ માણસ છો અને તમે મને ઠગી છો. તમે આ ઘડી મારા મહેલમાંથી ચાલી જવો.

કુશાંબ—તમે આંખોથી જોયેલું અને કાનોથી સાંભળેલું સાચું માને છો, પણ આંખોથી જોયેલાં ઉપર અને કાનોથી સાંભળેલાં ઉપર તમે લેશ ભરોસો રાખો નહીં. શાસ્ત્રોમાં અનેક કથાઓ છે જેના સાર એટલેજ છે કે આંખોથી જોયેલાં ઉપર તથા કાનોથી સાંભળેલાં ઉપર મનુષ્યે બહુ ભરોસો રાખવામાં ભારી હાનિ છે. હું નિર્દોષ છું. સંસારમાં નોકરી ચાકરી મળતાં, પછી સર્વ કોઈને પરણવાની ઇચ્છા થાય, તો મેં જાણ્યું હું ગરીબ માણસ છું તેથી કોઈ શ્રીમંતની કન્યા મને મળવાની નથી, અને આ દાસી ડાહી છે, તો એને વાત કરી જોવું, અને એની ખુશી હોય તો એની સાથનાં લગ્ન માટે આપની રજા લેવું. આટલી વાત છે. હવે તમે તેનો અર્થ કોણ જાણે શું કરો છો અને શું નહીં !

સુરસુંદરી—મારે તમારો એક પણ શબ્દ સાંભળવો નથી. (દાસીઓને). તમે જમવા જવો. લગીર ચિંતા કરશો નહીં. આ માણસને હું એકદમ મહેલ બહાર કહાડું છું. (દાસીઓ જાય છે). (કુશાંબને). મૂર્ખ માણસ ! તારું કપટ ઝટ પકડાયું તો હીક થયું, નહીં તો તું મારા પિતાનું રાજ્યપાટ ઉધું જરૂર વાળતે એવો તું દુષ્ટ માણસ છે. તે મને બહુ છેતરી છે અને ઠગી છે. હવે, તું અહીંથી નીકળી તને ગમે ત્યાં જા. અને એટલું યાદ રાખજો કે તે મારી પ્રજામાં કોઈને પણ ઠગ્યાં છે કે કનડ્યાં છે તો તને સખત કેદખાનાની સજા કરીશ.

શાકાચર્ય—(શાકાચર્ય, ત્રસદસ્યુ, પુલ્લોમા, કરમપ મહર્ષિ, મન્થાન હડયોગી તથા વૈશાલ સઘનાં સંગાથે આવે છે). (સુરસુંદરીને બેટી પડતો). બેટા ! અમે બધાં આવ્યાં છીએ.

સુરસુંદરી—કાણુ! મારા તાતજી! (તાતને ગળે વળગેછે). (કર્યપને પાથે પડતાં). પૂજ્ય મહર્ષિ! પુત્રી પાથે પડેછે. (પુલોમાને છાતીએ ચાંપતાં). આવો, બહેન, મને ગળે વળગો. (ત્રસદસ્યુ ભાષને હાથ ઝાલીને). ભાઈ! તમને જોઈ બહુ આનંદ મને થયોછે. (મન્થાન યોગીને). યોગીરાજ! પાથે પડુંછું. (વૈશાલને). આ દીન કિંકરી આપની આસામાં શિર ઝુકાવેછે.

શાકાયન્ય—(પ્રધાનજી આવી ચઢેછે. તેમને). પ્રધાનજી! ખુશીમાં છોને? પ્રધાનજી! પ્રથમ એટલુંજ કહેવાનુંછે કે જોધીરાજને બોલાવી સુરસુંદરીનાં રૂપિપુત્ર વૈશાલ સાથનાં લગ્નનું શુભ મુદ્દત જોવાડાવો અને લગ્ન માટે ખૂણું શોભાથી તૈયારીઓ કરો.

પ્રધાનજી—જેવી આસા. આપ ખુશીમાં છો તે જોઈ મને પરમ હર્ષ થાયછે. (કર્યપને). પૂજ્ય મહર્ષિ તાત! આપના દર્શનથી હું પોતાને કૃતાર્થ સમજુંછું. (ત્રસદસ્યુને). પ્રતાપી રાજકુમાર! આપ ખુશીમાં છોને? (પુલોમાને). બહેન! આપનાં લગ્ન રાજકુમાર સાથે થયાંછે તે સુરસુંદરી રાન્યમાતા તરફથી જાણીને મને પરમ હર્ષ થયો હતો. (મન્થાનને). આપ અત્રે પધાર્યા તેથી અત્યંત ખુશાલી થઈછે. (વૈશાલને). રૂપિ પુત્ર! આપને અહીં જોઈ મને ધણો આનંદ થાયછે.

સુરસુંદરી—(વૈશાલને). રૂપિપુત્ર! મારા તાતજીની ઇચ્છા છે કે આપ મારી સાથે લગ્ન કરો તો આપને હવે તો કાંઈ વાંધા નથીજ ને? હજી કાંઈ વાંધા કહાડશે મારી મહા ખોટી દશા થશે.

મહાત્મા—(પ્રગટ થઈને. સુરસુંદરીને). તું લેશ ઉદ્દેગ દીલમાં ધરીશ નહીં. રૂપિપુત્ર વૈશાલ તારા સ્વામી સાત લવના છે અને આ આઠમા ભવમાં પણ થશે. (શાકાયન્યને). રાજાધરાજ! આપની પુત્રીનાં લગ્ન આજથી એક માસનાં રાખો. પણ લગ્નની કાંઈ તૈયારીઓ મહેલે કરાવશે નહીં. આજથી બરાબર એક માસે આ નગર ભૂકંપથી તારાજ થઈ જવાનુંછે, માટે લગ્નની તૈયારીઓ શહેર બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં કરાવો. આ નગરને વિનાશ થવાનું કારણ એટલુંજ છે કે સુખતા બહેનના બોધથી તમારી સમગ્ર પ્રજાજન મહા પવિત્ર તથા ઉત્તમ આચરણ કરતાં શીખશે, અને ઉત્તમ આચરણ પ્રાપ્ત થતાં તેમનામાં સમૂળગો ઉત્તમ ફેરફાર થશે, અને તે ફેરફારના અંગે આ નગર પણ ઉત્તમ પદ્ધતિથી ફરીથી બંધાવું જોઈએ, અને તેટલાં માટેજ ભૂકંપથી આ નગરના વિનાશની આવશ્યકતા છે. નવું નગર બંધાવો તેમાં પ્રત્યેક ગરીબ દુઃખી મનુષ્ય માટે સ્વચ્છ મકાનની તજવીજ કરજો, અને એ દબળું નવું નગર વસાવજો. લગ્નના દિવસે નગર બહાર સર્વ પ્રજાજનને સુરસુંદરીનાં લગ્ન પ્રસંગે આવવા નિમંત્રણ કરજો, એટલે તે દિવસે કોઈ પણ પ્રજાજન શહેરમાં નહીં હશે તો ભૂકંપથી કોઈ પણ પ્રજાજનના જીવને હાનિ થશે નહીં. ભૂકંપની વાત પ્રજાજનને કહેશે નહીં. લગ્ન પ્રસંગે હું હાજર રહીશ. (સુખતા આવી પહોંચેછે. તેને). બહેન! તમે સદ્બોધ આ નગરમાં આપવા મહા ઉદ્યુક્ત હવે થાવો. આજથી એક માસે આ નગરને વિનાશ ભૂકંપથી થશે. તમારા સદ્બોધ પ્રમાણે લોકોએ આચરણ કરતા, પછી નવું નગર બંધાવી દુઃખી જનોનાં સુખ

માટે પુરતાં રહેઠાણોની ગોઠવણ કરવા મેં મહારાજને સમજ પાડી છે. (કેશિનિ તથા વૈરાજ આવે છે. કેશિનિને). બહેન કેશિનિ! આ એક ઔષધિ આપું છું તે સુધન્વા શેઠને જમને ઝટ પાછ દે. એમને એવી ખોટી મતિ સુઝ છે કે આ સુખતા ધર્મભૂત પ્રતિ કામ દ્રષ્ટિ કરી છે અને તેથી એક મહા પીડાકારી વ્યાધિ એમને થઈ છે. એમને આ ઓસડ આપતા તુરત આરામ થશે. એમણે મનથી વ્રત લીધું છે કે આ મંદવાડમાંથી જે કોઈ મને મુક્ત કરશે તેને સકળ દ્રવ્ય મારી પૂર્ણ રાજપુત્રીથી આપી દઈશ. તો એમના એ ઉચ્ચ લાવને લીધે, અને એમનાં અંતઃકરણની હવે થયેલી વિશુદ્ધતાના લીધે, એમને મંદવાડમાં વધુ વખત હેરાન થતા અટકાવવા નોંધ્યો. તેં આપેલી ઔષધિથી એમને મંદવાડ મટશે તો એમનું સઘળું દ્રવ્ય તને આપશે. એ દ્રવ્યની તું ધણી થઈશ.

કેશિનિ—ના. મહાત્મા આપ! એ દ્રવ્યનાં ધણી દુઃખી જન છે. એ દ્રવ્ય હું દુઃખી જનોની સેવામાં વાપરીશ.

મહાત્મા—બહેન! ધન્ય છે તને. (સર્વને). દુઃખી જનોની સેવામાં સર્વ કોઈ તત્પર રહેજો. (અદશ્ય થઈ જાય છે).

સુખતા—જય જય જય! મહાત્મા આપ! (શાકાયન્યને). પૂજ્ય તાતજી! મહાત્મા આપનું મહત્વ હું શી પેરે મનુષ્ય જાતિને સમજાવું તેની મને સમજ પડતી નથી! મહાત્મા આપ ખીચારા જન સેવામાંજ ઉદ્યુક્ત! વળી, એ કેવા પ્રેમાળ! એમનાં વચનોથી આપણાં તન મન કેવાં શાંત થઈ જાય છે!

શાકાયન્ય—બહેન! તમારા થકી એમને એ મહાત્મા આપનો પરિચય થયો છે તો એ સઘળો તમારો પાડ છે.

સુખતા—મારો પાડ માનવાનો શું છે! હું તો એ મહાત્મા આપની દીન કિંકરી છું.

શાકાયન્ય—(કર્યપને). પૂજ્ય મહર્ષિ! આપ કહેતા હતા કે મહાત્મા આપ પોતે મને દશન અને જ્ઞાન દેશે તેમજ થયું!

કર્યપ—આપ તથા આપનાં બાળ બચ્ચા સર્વ ગુણી જન છે તો મહાત્મા આપ આપ સર્વની સંગાથે સદા રહેલાજ છે અને સદા રહેશે.

શાકાયન્ય—અરે! હું તો મહાત્મા આપનો પ્રતાપ જાણી જાણે ગલરાટથી દીવાનો બની જાવું છું! ચાલો, હવે, આપણે બધાં અંદર જઈએ.

સુખતા—આપ સર્વ સીધારો. હું પણ આવું છું. (સઘળાં જાય છે). (સ્વગત). જગતશેઠને શું ઉંધી સમજ પડી! પ્રભુજીએ અખૂટ દ્રવ્યના અધિકારી એમને કર્યા; એ અખૂટ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ માટે માત્ર વેચાણ ખરીદી સખંધી બે બોલની થૂંક ઉરાડવા સિવાયનો એમને શ્રમ પડતો નથી, તે છતાં પ્રભુજીએ એમને અખૂટ દ્રવ્ય આપ્યું, તો તેનો અર્થ એમણે એટલોજ કર્યો કે એ દ્રવ્યના મોહમાં લાલસામાં મને ફસાવવી, અને મારાં શિયળ વ્રતમાંથી મને બ્રષ્ટ કરવી! બારણે માલણ તોરણ બાંધી ગઈ તો શું તેનો અર્થ સમૃદ્ધ શેઠ એવો કરવો કે કોઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરે તેનાં ગળે બારણામાંજ ને તોરણનો ફાંસો દઈ તેનો પ્રાણ ત્યાંજ લઈ

લેવો ! ગગનમાં પ્રભુજીએ તેજોમય તારલા પ્રગટાવ્યા તેનો અર્થ શું મૂખ માનવે એવો કરવો કે પોતાનાં ધરના દીવા હવામાં ઉઠાળી પોતાનાં અને આજીવજીવંતોનાં ધરોને સળગાવી મુકવાં ! જગલમાં જડીભુટ્ટીઓ પ્રભુજીએ સરજી તો અમુક વ્યાધિનાં નિવારણ માટે માત્ર અમુક પ્રમાણમાં તે ખાવાની, તેનો અર્થ શું એવો કરવાનો છે કે કંદમૂળ ભાજી પ્રમાણે તે જડીભુટ્ટીઓનું શાક કરી ખાવું ! જગતશેઠ ! પ્રભુજીએ તમને અપ્રુટ દ્રવ્યનું દાન દીધું છે તો તમારે તો પ્રભુજીના એ ઉપકાર માટે દયાવાન પ્રભુજીની સેવામાં હરપળે ઉભા રહેવામાંથી નવરાજના પડવું જોઈએ, અને દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. અરેરે ! જગતશેઠ ! તમને પ્રભુજીનો પાઠ માનવાનું નહીં સુજ્યું અને માંડે શિયળ લૂટવાનું સુજ્યું ! કંકણને શું મુંદરીના હાથમાંની તેની રાધવાની હાંદ્વીજ તેના ટકોરાથી ફેાડી નાખવાનું મન થયું ! ગગનની વાદળીને શું સ્નાન કરી સોજે શણગાર સજી પીયુને મળવા જતી રમણી ઉપર પડી તેણીના વસ્ત્રાલંકાર ભીંગાવી નાખી તેણીને પાછી તેણીનાં ધર મોકલવાનું મન થયું ! માંદ્દો મરણ શૈયામાં પડ્યો પડ્યો વેદનાની હાપ ઉચરતો હોય ત્યાંજ શું મહારથીને રણસ-ગ્રામનો કોંચ વગાડી માંદલાને બળ પ્રેરવાની મતિ સુજી ! અરેરે ! જગતશેઠ ! જે લગીર વિચાર તમે કર્યો હોત, અને એક દુઃખી સ્ત્રીનું શિયળબાંધ કરવાના પ્રયત્નમાં દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવા તમે નહીં ધાર્યો હોત, તો પ્રભુજી તમારાથી કેટલા રીઝતે, તમને કેટલું અપારમિત વિશેષ દ્રવ્ય દીધા કરતે, અને તમારી સકળ ઉચ્ચ અભિલાષાઓ કેવી પૂર્ણ કર્યા કરતે ! કારણ પ્રભુજીને તો ગુણીજન જેવાં પ્રિય છે તેવાં કાઈ જ્ઞાની કે યોગી પ્રિય નથી. અરે ! પ્રભુજી તો ખીચારા એવા ભોળા અને ભલા છે કે જે કોઈ એમની કૃપા માટે એમની આગળ શિર નમાવે તેના ઉપર પૂર્ણ પ્રસન્ન રહી તેની પાસેથી પણ ખસતા નથી ! પણ કોંકોને કોણ સમજાવે કે પ્રભુજી આવા ભોળા અને ભલા છે. અરે ! મનુષ્ય જીવાત્માઓ ! તમે પ્રભુજીનું આ સ્વરૂપ, પ્રભુજીનું આ ભોળા અને ભલા ભાવનું ગુણ લક્ષણ સમજો, અને એમનું ધ્યાન ધરો, અને તમારો જન્મ સફળ સહેજે થઈ જશે, તમારાં કષ્ટો આપોઆપ ટળશે. અર્ધ ગાઉ પહોળી વચમાં વહેતી નદીના પેલે પાર જવા હજાર ગાઉનો તેનો લાંબો સીધો પંથ નહીં કાપતાં, તેના અર્ધ ગાઉની પહોળાઈ વહાણમાં ઝટ ઓળંગી જવો; દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ કરવા માટે, ભૂમિમાં દટાયલાં દ્રવ્યની આશામાં ખડેરો ખોદવામાં આયુષ્ય પુરું નહીં કરતાં, હળ જેડી ખેતર ખેડી, વૃષા રતુમાં ચાર માસ વાવેતર કરી લ્યો, તો ધાન્ય રૂપી ધનના ઢગલા પ્રાપ્ત થશે; ક્યાંયે દુર્ગંધ સ્પુરી રહી તો હવામાં હાથ ઉગામી દુર્ગંધ હઠાવવાનો કષ્ટ ભરેલો પ્રયત્ન નહીં કરતાં બાવનાઅંદન જરીક ત્યાં પ્રજ્વલિત કરો એટલે સહેજે દુર્ગંધ ટળી સુવાસ ઉદ્ભવશે. અરે ! પણ, આ જગતશેઠ, દરેક વાતમાં શાણા, સમજી, વિવેકી, તે આ માંડે શિયળબાંધ કરવાની દુર્મતિમાં કેમ પ્રેરાયા હશે ! સમજી, સમજી ! દ્રવ્યના ટેકાથી, દ્રવ્યના મદથી. એમની પાસે દ્રવ્ય નહીં હોત તો આવી કુમતિ

એમને સુજતે નહી. સમૃદ્ધિના શેઠીયા ! તારે તો સતત સારા કૃત્યોમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનું છે. તારે ગાડી ઘોડાઓમાં ફરવાનું નથી, પણ પગે ચાલીને રસ્તામાં જે કાંઈ આધળાં પાંગળાં નજરે પડે, તેની પાસે જઈને, તારાથી જે કાંઈ બની શકે તેટલું દ્રવ્ય આપીને તે દુઃખી જનની આત્મા પ્રસન્ન કરવાની છે; તારે સારાં સારાં પકવાનો ખાઈ અજીરણુના ઓટકારો ખાવાના નથી, પણ જે જે ભુખ્યાં તરસ્યા હોય તેમના માટે તારાં ઘર રસોઇ કરાવી તેમને તારી જાતે ભોજન કરાવી પછી તારે પોતે જમવાનું છે; તારે વસ્ત્રાલંકારો સજ્જ સોહામણા અને સ્વચ્છ દેખાવાનું નથી, પણ જેને અંગે વસ્ત્ર નથી તેમને વસ્ત્રોના વૈભવમાં વિચરતાં તારે કરવાનાં છે. સંપત્તિવાન શેઠીયા ! કદાચ તું કહીશ કે મારો પછસો હું મારી જાત માટે ના વાપડું અને પારકાં લોકો માટે વાપડું એવું કાંઈ કારણ નથી, તો હું કહીશ કે કારણ છે, અને તે એટલુંજ કે તારું પોતાનું ખાધેલું, પીધેલું, પહેરેલું, ઓઢેલું, તને મૃત્યુ પછી કામ આવવાનું નથી, અને જેટલું તું લાચાર લોકોને ખવડાવીશ, પહેરાવીશ તેટલુંજ મૃત્યુ પછી તારી સાથે આવી તને અન્ય ભવોમાં સુખ આપનારું છે. લક્ષ્મીપતિ શેઠીયા ! કદાચ તું ધારતો હશકે દુઃખી જનોનાં કષ્ટ દૂર કરવા રહીએ તો એમની ચિંતામાં તનમન બળી જાય અને હૃદય તૂટી જાય, તો હું તને કહીશ કે દુઃખી જનની સેવામાં તો તારાં આરોગ્ય, આયુષ્ય, ઐશ્વર્ય, લક્ષ્મી, સર્વની વૃદ્ધિ દિનપ્રતિદિન થશે, કારણકે દુઃખી જનોની આત્મા શાંત થતાં તેમનાં ઉરમાંથી જે જે આશિષ નીકળે છે તે એવી બળવાન શક્તિ છે કે તે તેજ પળે ફળીભૂત થઈ રહે છે, અને દુઃખ ટાળનારનું શ્રેય સાધે છે. માટે, સમૃદ્ધ શેઠીયા ! તમે પરમાર્થી પુણ્યશાળી જીવ થઈ, ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ સ્થિતિએ પ્રાપ્ત કરી, તમારા પ્રભુજીને અને મહાત્મા આપને ઓળખતા થાવો, અને પછી તેમનું ગુણગાન ગાતા થાવો; અને છેવટે એ પ્રભુજીમાં તનમય થઈ રહો. અરે ! પણ આ જગતશેઠ મારી કાંતિ ઉપર મોહિત થયા તોજ માંડે શિયળભંગ કરવાની એમને મતિ સુજ, તો મારા થકીજ એ એક રીતે દુઃખમાં આવી પડ્યા છે, અને મારી કાંતિ દેખશે ત્યાં સુધી મોહમસ્ત રહેશે, માટે મારા ઉપરના મોહમાંથી એમને મુક્ત કરવાનું કાંઈ સાધન મારે પોતે પણ યોજવું જોઈએ. જે મારામાં લેશ પણ રૂપ નહી હોત, જે હું કાણી કુખડી હોત, તો તે મારા ઉપર કદી મોહિત થાતજ નહી, અને માંડે શિયળ ભંગ કરવાનું દુષ્કૃત્ય એમના હાથે થાતજ નહી, અને એ દુષ્કૃત્યનાં પરિણામે જે દારણ મંદવાડથી એ પીડાય છે તે મંદવાડે એમને ઘેંર્યાજ ના હોત ! માટે, આ પ્રમાણે મારી કાંતિ એજ જગતશેઠના મંદવાડનું કારણ છે તો મારી કાંતિ મારા હાથે મારે અવશ્ય કદરૂપી કરવી જોઈએ, જેથી આ જગતશેઠ કે ખીન્નું કોઈ પણ તેમાં કાંઈ પ્રિયતા દેખે નહી અને મોહવશ થાય નહી. ત્યારે મારી કાંતિને કુખડી કરવા હું હવે શું કરું ! શું મારા દાંત પાડી નાખું ! શું મારા વાળ કાપી નાખું ! શું મારાં મુખે કાળી મેશ લગાડી ફરું ! શું મારાં વદને વિષ્ટાની મહિનતા બિંમ કરું !

ગાયન. ૪૦

કીરતાર ! કાંતિ કાંધ દીધી મને શાની !
 કમળા કાંતિથી ભૂલ્યાછે ઘાન ઘાની. કીરતાર !
 પ્રેમી હૃદયે વાગેછે કાંતિની છરી છાની,
 ગમર બની જાયછે ઘણેરા જાની,
 પુણ્યશાળી કરેછે પુણ્યમાં પાછી પાની,
 જોષ્યે નવ મને સુંદરતાની જવાની. કીરતાર !
 કીરતાર ! કરો મને કુબ્જી કે કાણી,
 જાણે હું કોઇ પિશાચણી કે ડાકણી,
 વિષાદ વસાવો એવો મુજ વાણી,
 શ્રવણ થતાં અશુભ સર્વએ એ જાણી,
 શરીરે ડોશી કરો મને એવી પુરાણી,
 પીવા ન આપે આવી પાસ કો પાણી,
 હાવભાવમાં કરો મને હડખાણી,
 દૂર નાસે સર્વ કો, કહી મને અભાગણી. કીરતાર !

મહાત્મા—(મહાત્મા પ્રગટ થતાં). બહેન ! તારું સૌંદર્ય દિનપ્રતિદિન વધુ તેજસ્વી થજ્જે;
 તું પ્રાણિમાના ચંદ્રમા સમાન રૂપવતિ થજ્જે; તારાં સૌંદર્યથી તું સદા ભરપૂર
 રહેજ્જે. કોઇ મૂર્ખ અવિચારી જન તારાં સૌંદર્યથી કામવશ થાય તે માટે તારે
 શા સારું સૌંદર્યભરી ના થઈ રહેવું ? (અદ્યથ થઇ જાયછે).

મુજતા—અરે ! આ તો મહાત્મા બાપ મને દીવાસો દઈ ગયા ? પણ, મહાત્મા બાપ
 અદૃશ્ય થઇ ગયા ! હવે તો જાણે મને એવું થાયછે કે મને એમની પાસેજ
 એમની સેવામાં રાખે તો સારું.

ગાયન ૪૧

મહાત્મા બાપ ! મહાત્મા બાપ ! મહાત્મા બાપ ! .
 હીંડ્યા જવો શાને, હિભા રહેાને મારી સામા. મહાત્મા.
 નિજ સ્વામીમાં રાગી જેમ તેની, રામા,
 સૂર્ય પાછળ ફરે પૃથ્વી જેમ ફેરા નકામા,
 ગિરિ બેઠા જેમ નિરાંત, નાખી સદાના ધામા,
 વાંસળીમાંથી વિકસે જેમ મૃદુ સ્વર ધીમા,
 વિદ્યુતના વેગને જેમ નહી વ્યોમમાં સીમા,
 રેતાં બાળ કરે જેમ અહર્નિષ મા મા,
 માની લે તેમ તું મનડાં એક બાપ મહાત્મા. મહાત્મા.
 (જાય છે).

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૬.

સુધન્વા—(સ્વગત. મંદવાડની વેદનામાં). અરેરે! ભગવાન! આ મંદવાડ મને ક્યાંથી થયો! મારાથી આ મંદવાડ હવે નથી ખમાતો! શરીરનો દરેક અવયવ જાણે કળીને નીકળી પડે છે! પણ આવું દરદ થાય છે તો પણ અવયવો છુટા પડી જઈ આ શરીરનો અંત આવતો નથી! અરેરે! આ દેહનો ઝટ નાશ થઈ જતો હોય તો સારું જ કેમકે આ મંદવાડ દિવસે દિવસે મહા વધતો જાય છે અને હવે સારા થવાની આશા ફેકટ છે. આ મંદવાડની વેદનાથી માંડે ચિત્ત પણ આવડે શુદ્ધસાત વિનાનું થઈ ગયું છે અને જાણે મરી ગયો છું કે જીવતો છું તેની પણ સમજ મને પડતી નથી! અરેરે! નથી વેદના નાશ પામતી, કે નથી શરીર નાશ પામતું, કે નથી ચિત્ત નાશ પામતું! મનુષ્ય જે પ્રથમથી જાણે કે શરીરમાં આવા રોગો આવી વસે છે અને આવું કદ જોઈ તો કોઈ પણ મનુષ્ય આ શરીરને આહાર આપીને કે પાણી પાછને એક દિવસ પણ ઉભું રાખે જ નહીં, અને એને પ્રથમથી જ ઉચ્છેદી નાખે. ઘીમાં માખ ડુબેલી છે જાણી કોણ તેનું પ્રીતથી ભોજન કરશે! સોનાના અમુક અલંકારમાં કોઈ અનિષ્ટ શ્રાપ વસેલા છે તે જે પહેરનારને ખબર હોય તો કોણ તેને અંગે ધરશે! સાગરનું જળ ખાઈ છે એમ જે તરસ્યો જાણે તો તે કદી શું તેનું પાન કરશે! પણ સુખાકારીના વખતમાં મનુષ્યને તેના ભવિષ્યના મંદવાડની ખબર હોતી નથી. એ સુખાકારીના સમયમાં તો જાણે આ શરીર અમર કાયા છે એમ સમજી એ શરીરને તૃપ્ત કરવામાં મનુષ્ય તત્પર રહે છે. સરિતાનાં પૂરનાં જળ ઉછળ્યાં તે તો એમજ સમજી છે કે અમે જ્યાં વહન કરીશું ત્યાંથી સંઘળું અમારી સંગાથે તાણી જઈશું, પણ એટલું નથી સમજતાં કે સર્વ કાંઈ અહીં તહીં પડ્યું રહેશે અને એ પોતે પળમાં ક્યાંનાં ક્યાં નહિરે! ખાડા કે સાગરમાં સમાઈ જઈ હતાં નહીં હતાં થઈ જશે! ઝાકળ બિંદુ ઝાડે હીડોળા ખાઈ હરખાય છે કે રત્નમણિ કરતાં પણ હું કેવું રંગબેરંગી, પણ એને ખબર નથી કે સૂર્યનારાયણનો તાપ પ્રગટ્યો તો વરાળ થઈ પળમાં ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ જશે! બળિષ્ટ ગોલાના હાથમાં સાંભેલું ચોખા ખાંડણિયામાં ખાંડતું થયું એટલે સમજ્યું કે જગતમાં મારા ધમકારા એવા છે કે સિંહ પણ ડરી જતો હશે, પણ તેને ખબર નથી કે ગોલાનો હાથ અશક્ત થતાં તો તે ક્યાંયે ખૂણામાં પડી રહેશે અને છેવટે બાળીને ઝૂંકી દેવામાં આવશે! અરેરે! મનુષ્ય! તમે સર્વ વાતનો ગર્વ કરજો, પણ આ દેહનો ગર્વ નહીં કરશો. સુવાસિત મનહર યુષ્મ! તું તારા મનહર રંગનો, વિમળ પરિમળનો, ગર્વ ભલે કરજો, પણ તારાં બળનો તું રખે કાંઈ ગર્વ કરતું, કારણકે એક ઝૂંડું પણ તારું પ્રાણ મધ ચુસી તને સુંકું કરી નાખવા સમર્થ છે; દાવાનળ તું ભલે વનવગડાને ભસ્મ કરી નાખવાના મદથી વનવગડા કાંઈ બાળી નાખજો, પણ સરોવર તીરને બાળવાનો ગર્વ ના કરીશ, નહીં તો એ શીતળતામાં તો તું ક્યાં બળી હોલાઈ જઈશ; કોપલ! તારા ટહુકાનો ગર્વ કરી તું ભલે ચોવીસે કલાક એકનો એક ટહુકો ક્યાં કરજો, પણ કાંઈ તું

પારધિની પાંથરેલી જાળ ઝાળંગી જવાનો પ્રયત્ન રખે કરતી, નહીતો અવશ્ય તારો મરવા વખત આવશે. મનુષ્ય ! મનુષ્ય ! આ તારી માંસ શ્વિરની દેહનો અભિમાન કદી પણ તું કરીશ નહીં. અરે ! પણ આ દેહ આવી પીડા અને વેદના ભરેલી છે તે માટે કાંઈ ગળે ફાંસો ખાઈને મનુષ્યથી આ દેહનો અંત લવાય છે ! ગળે ફાંસો ખાઈ એ પ્રમાણે મરવું એ તો કાંઈ મને વ્યાજ્ઞી લાગતું નથી. અરે ! ખુન્નલતાં ખુન્નલતાં શરીર કાણું થઈ જશે ! (ખુન્નલે છે). આ કાયા પ્રભુજીએ ધરી છે તો એ પ્રભુજીની છે અને મનુષ્યની તેના ઉપર કાંઈ સત્તા કે માલકી નથી, તો પછી એ દેહનો નાશ તો મનુષ્યથી કેમ થાય ! દરજીની કાતરે તો દરજી ચલાવે તેમ ચાલી લુગડા સીવવા માટે કાપ મુકાવાના છે પણ કાંઈ ફાટાં લુગડાને પૂરા ફાડી નાખવાનો તેને અધિકાર નથી. લક્ષ દષ્ટ ગુરુએ બાળને પાટી ઉપર અક્ષર કાઢી આપ્યા તે બાળે છુંટવાના છે અને નહીં કે પાટી ભાંગી તોડી નાખવાની; નાતગતના રીવાજ પ્રમાણે વરરાજને પરણવા જતી વખતે ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો તેનો અર્થ એવો નથી કે વરરાજાએ ઘોડા દોડાવી મુકવો અને જનને પડતી મુકવી. પણ જો આ દેહનો નાશ કરવાને મનુષ્યને અધિકાર નથી, અને વેદના સદા માટે ટાળવા આ દેહ ઝટ પોતે નષ્ટ થતો નથી, તો આ દેહનું કરવું કેમ ? આડો વિશાળ પટેલો ઢુંગરો પોતે ખસતો પણ નથી અને કોઈને માર્ગમાં આગળ વધવા પણ દેતો નથી ! માતાનું હોડાણેલું બાળ પારણે પોટતું પણ નથી અને જાગે છે તો રમતું પણ નથી, ત્યારે કરવું કેમ ! અરેરે ! આ શળ પેટમાં ભારી આવી ! જાણે પેટ કપાઈ ગયું ! આ માથામા ઝાટકો જળ્યેરો આવ્યો, જાણે માથું વઢાઈ ગયું ! બાપ ! મારાથી આ દુઃખ હવે સહન નથી થતું. હું કોણને કહું ! (વૈદ આવે છે તેને). અરે ! વૈદ ! તમે આટલો વખત ક્યાં હતા ! આ માથામાં તથા પેટમાં તલવારના ઝટકા પડે છે તે કોઈ રીતે મટારો નહીતો જરા નરમ તો પાડો. શું વૈદક શાસ્ત્ર સમૂળથું નિર્માલ્ય અને ફાકટજ છે કે મારા મંદવાડનો એમાં ઉપાયજ નથી !

વૈદ—જગતશેઠ ! આપના મંદવાડે વૈદકશાસ્ત્ર બોલું પાડ્યું છે, અને વૈદકશાસ્ત્ર ઉપરથી મારી પોતાની પણ શ્રદ્ધા ઉડી ગઈ છે, અને હવે હું સમજું છું કે મંદવાડ આવે છે તે દેહના દંડ છે, અને દેહના દંડ પૂરા થાય ત્યારેજ મંદવાડ પૂરા થાય, ત્યારેજ મંદવાડ જાય કે નરમ પણ પડે. આપના માટે વૈદકશાસ્ત્રના અનેક શ્રેયો ઉચલાવી સઘળી ઔષધિઓ આપને આપી છે, પણ કાંઈ કામ લાગી નથી, માટે આપનો મંદવાડ દેહનોજ દંડ છે.

મુધન્વા—વૈદરાજ ! ખરું કહો છો. ખરે, મેં ગયા ભવોમા કે આ ભવમા દારણ પાપો કર્યોજ હશે અને તેની શિક્ષારૂપે આ મંદવાડ મને આવી મળ્યો છે. અરે ! બાપરે ! આ શળો પાછી ઉપડી ! વૈદરાજ, કાંઈ ઉપાય કરો. કાંઈ ઉપાય કરો.

વૈદ—જગતશેઠ ! શું કરું ! મારો કાંઈ ઉપાય ચાલતો નથી.

મુધન્વા—ત્યારે શું મને આ વેદનામા તમે પાસે રહીને મરવાજ દેશો ? આ પ્રમાણે

ને શુભો આણુ રહેશે તો નિશ્ચે મારો પ્રાણુ જશે.

વૈદ—જગતશેઠ ! હું શું કરું ! વૈદકશાસ્ત્ર અળખ છે ત્યાં હું સળખ કેમ હોઈ શકું ?

સુધન્વા—વૈદરાજ. આ પ્રમાણે છુટી ના પડે. રસ્તે જતાં મનુષ્યને સહાય થવું એ તો મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે તો તમે પાસે રહીને આ શુભોની અને ખુબલીની વેદનામાં આ પ્રમાણે મને તરફડવાજ દેશો ત્યારે !

વૈદ—જગતશેઠ ! હું તો આજથી વૈદકશાસ્ત્ર ઉપર જળ મુકીને સર્વ કોઇને કહીશ કે મંદવાડ એ દેહનો દંડ છે. એમાંથી મુક્ત થવું હોય તો વૈદનાં ઘર એસડ માટે ના જશો, પણ પ્રભુનું નામ ઘેર બેઠા બેઠા સ્મરજો તેથી એ પેરે દેહના દંડ ટળે તો ટળે, અને એસડથી દેહના દંડ ટળવાના નથી. જગતશેઠ ! આપની આજ્ઞા હોય તો હું રામનામ એસડ લેવા આપને કહું છું, અને મારી વિનંતિ છે કે પ્રભુનું ઘાન ધરો અને એમની કૃપાથી આપને ઝટ આરામ થશે.

સુધન્વા—હા. હા. વૈદરાજ. હવે મને રામનામ એસડજ લેવું છે. હું પ્રભુજનું નામ આ પળથી મુખ ઉપર લેવું છું, અને એ થકી મંદવાડ ટળવાની આજ્ઞા રાખીશ અને એસડનું નામ નહીં લઈશ. વૈદરાજ ! મારાં અંતઃકરણમાં તો આ પળે જાણે એક ઘોર ધ્વનિ થઇ રહ્યો છે કે મારો આ મંદવાડ સારો કરવા પ્રભુજી સિવાય કોઇ સમર્થ નથી, અને વળી આ પળે મારો અંતરાત્મા મને કરી રહ્યો છે કે જો મનુષ્ય દુષ્ટત્વ આચરે નહીં તો તેને દેહના દંડ હોયજ નહીં. અરેરે ! આ શળ તો બહુ જળ્મરી આવી જો ! પ્રભુજી ! પ્રભુજી ! મારાં દુષ્ટત્વો જો હશે તે માટે આ શિક્ષા મને ઘટે છે પણ હું પ્રતિજ્ઞા લેવું છું કે કદી પણ કાંઇ પણ દુષ્ટત્વનું આચરણ હું નહીં કરીશ. હવે હું અન્ય જનોનું દ્રવ્ય લુટી પોતે દ્રવ્યવાન નહીં થઇશ; મારા કાળે નિર્ધન લોકો પાસે હદપાર વૈતઙ્ગે નોકર તરીકે નહીં કરાવીશ; દ્રવ્યથી પ્રાપ્ત કરી શકાતી અયોગ્ય સુખભોગની વસ્તુઓમાં લુબ્ધ નહીં થઇશ અરેરે ! દ્રવ્યના મદમાં તો પેલાં મુગ્ધતા માતા ઉપર મેં કુદ્રષ્ટિ કરી ! અરેરે ! હવે જગતમાં સઘળી સ્ત્રીઓને મારી માતાઓ અને બહેનો ગણીશ. અરેરે ! હવે મને યાદ આવે છે કે જ્યારે મેં એમના તરફ કુદ્રષ્ટિ કરી ત્યારે એમણે મને કહ્યું હતું : “ જગતશેઠ, આ કુદ્રષ્ટિ કરી જગતમાં શું સુખ જોવાના છો ? ” ખરે, ત્યારે, એ કુદ્રષ્ટિને લીધેજ હું ધાંદું આ દુઃખ મને આવી મળ્યું છે ! એ દ્રષ્ટિ યાદ આવતાં મારો જીવ મને કહે છે કે હવે તું સદાના માટે નષ્ટ થઇ જા, અને ‘એજ માર્ગ’ તારા માટે ઉત્તમ છે, નહીંતો તું તન મન ધનનાં કષ્ટ સિવાય કાંઇ હવે અનુભવીશજ નહીં.

વૈદરાજ—(વૈદરાજ તથા કેશિનિ આવતાં). સુધન્વા શેઠજી ! મારી તખ્તીયત નરમ હતી અને મારાથી ઘરની બહાર હીંડાતું નહીં હતું, તેથી આટલા દિવસ મારાથી આપની તખ્તીયતના સમાચાર પુછવા અને કાંઇ આપનું કામકાજ કરવા અવાજું નથી તે માટે માફ કરશો.

કેશિનિ—જગતશેઠ ! આપનો મંદવાડ તો આપના મુખ ઉપરથી કાંઈ નરમ નથી લાગતો. ઇશ્વર સાફ કરશે. તમે લગીરે મુઝાશો નહી. અને અમે બેઉની આ પળે એક આ વિનંતિ છે કે આપ મને આપની પુત્રી જાણો અને મારા પતિને આપના પુત્ર ગણજો, અને અમારા બેઉની વિનંતિ માન્ય કરી, અમે આ ઓસડ લાવ્યાં છીએ તે આપ કૃપા કરી પીવો. આપનો મંદવાડ તુરં-તજ મટશે એ માફ વચન સત્ય માનશો.

મુધન્વા—બહેન ! આ મારા વૈદરાજ જે સાક્ષાત ધનવંતરી છે તે વૈદરાજના સધળા ઉપચારો અજમાવી ચુક્યાછે અને એ ઉપચારો નિષ્ફળ જતાં કહેછે કે મંદવાડ એ દેહના દંડ છે, તો પછી તમે આપેલાં ઓસડથી મારો મંદવાડ શું મટવાનો ?

કેશિનિ—જગતશેઠ ! મંદવાડ દેહનો દંડ છે અને તેમાં ઔષધિ કામ નથી આવતી એ આપના વૈદનું કહેવું સત્ય છે, પણ તોયે આ ઔષધિ જરૂર લેશો. ભૂમિ ઉપર પડેલી વીડી ગગનના અગણિત તારલાઓના પ્રકાશથી નહીં જડે તે કોડિયાંમાં પ્રગટાવેલા નાના ઝુંકતા દીવાથી જડી આવે; સાગરનાં ખારાં જળ ગાગર ભરીને પીવાથી જે તૃષ્ણા નહીં છીએ તે મીઠાં જળના એક ઘૂંટડાથી સમે; રોવા ઉપર ચઢેલું બાળ હાથમાં તેડીને ફેરવવાથી છાનું નહીં રહે તે પારણે હડિગળવાથી બહુધા નિદ્રાવશ થઇ જઇ રોતું બંધ થાયછે. માટે, આ ઓસડથી આપની વ્યાધિ મટશેજ.

મુધન્વા—બહેન ! તારી એવી ઇચ્છા છે તો લાવ એ ઓસડ પીવું.

કેશિનિ—(ઓસડ આપતા). આ ઓસડથી જરૂર મંદવાડ મટશે.

મુધન્વા—જો મારો આ મંદવાડ આ ઓસડથી મટે તો માફ સકળ દ્રવ્ય જે કરોડા રૂપિયાનું છે તે હું તમને આપી દેવું.

કેશિનિ—હાય, બાપ. એટલા બધા દ્રવ્યને મારે કે મારા પતિએ શું કરવું છે ! અમને એક રોટલી અને બે કોળિયા ભાત જોઈએ તે માટે આટલું હદ પારનું દ્રવ્ય નિરર્થક અને નિરૂપયોગી છે; અને મારે તો એક રાત્રી બદામ પણ ના જોઈએ અને ના ઘટે.

મુધન્વા—(ઓસડ પીતાં). મારો આ મંદવાડ મટતાં તો માફ સકળ દ્રવ્ય તને અને તારા પતિને આપી દેવાનો છું એ મેં મનમાં પ્રતિજ્ઞા લીધીછે. અરે ! આ શું ! શૂળબૂળ બધી બેસી ગઇ ! જાણે મંદવાડ તો મને હતોજ નહીં એવું મને લાગેછે ! ત્યારે હું બેઠો થાવું ! (પથારીમાં બેઠા થાયછે). ઓહો ! બેસતાં પણ જીવને લગીરે અશક્તિ લાગતી નથી કે મહેનત લાગતી નથી ! અરે ! બેસતાં તો જાણે આળસ આવેછે અને ઉભો થઇ કામકાજ કરે ! (ઉભા થાયછે). વાહ, ઉભું પણ થવાયછે ! ત્યારે કામ શું કરે ! હા. બસ, કામ એજ કરે કે તમને સધળું દ્રવ્ય સોંપી દેવું.

કેશિનિ—જગતશેઠ ! આપનું દ્રવ્ય આપને મુજારક રહો અને આપ સદુપયોગમાં લોગવો. અમારે આપનું દ્રવ્ય ના જોઈએ. પરંતુ, મારી એક વિનંતિ છે તે

આપની આજ્ઞા લઇ કંઈકું. જગતમાં દુઃખીજન પાર વિનાનાં છે તેમનાં દુઃખ નિવારણમાં આપનું કાંઈક દ્રવ્ય અવરય ખરચશે તો હું અને મારા પતિ એમજ સમજીશું કે આપે અમને એ દ્રવ્ય આપ્યું. જીવો, આપણને ભૂખ લાગે છે તો આપણે ખાવરાં બની જઈએ છીએ તો ખીચારાં આંધળાં પાંગળાં ઉઘમ નહી કરી શકે તેમને ભૂખ લાગતી હશે અને ભૂખ્યાં રહેતાં હશે તો તે કેવાં રઘવાયાં થઈ જતાં હશે ! આપણને લગીર ટાઢ લાગે તો આપણે લુગડાં પહેરી લઈશું તો ખીચારાં આંધળાં પાંગળાં ઉંઘાડાં રસ્તામાં કે વગડામાં ટાઢથી કેવાં ઠરી જતાં હશે ! આપણને રહેવાને ઘર હોય તોપણ આપણે અકળાઈએ છીએ કે ઘરમાં પુરતા ઓરડાઓની સગવડ ના મળે અને પછી મોટી હવેલીઓ બંધાવીએ, ત્યારે ખીચારાં આંધળાં પાંગળાં રસ્તા શેરીમાં પડી રહેતાં હશે તેમનો જીવ કેવો સંતાપતો હશે ! માટે જેવો આપણો આત્મા તેવો એ ખીચારાં ગરીબ દુઃખી જનોનો પણ આત્મા, અને દ્રવ્ય કાંઈ આપણી સંગાથે આવતું નથી તો પછી દ્રવ્ય એ ખીચારાં દુઃખી પાછળ વાપરેલું શું ખોટું ? અને, વળી દ્રવ્ય આપણને આપે છે તે તો ભગવાન, ત્યારે ભગવાનનું એ દ્રવ્ય સત્કર્મોમાં વાપરી આપણે એ દ્રવ્ય ભગવાનને પાછું નહી શા માટે સોંપવું ? વૃક્ષને ઝાકળ બિંદુ વાતાવરણ આપે છે તો પછી રવી પ્રકાશ થતાં વૃક્ષ એ ઝાકળ બિંદુને પાછું એ વાતાવરણનેજ સમર્પી દે છે; ભૂમિને ખેડતે ખીતું દાન કર્યું તો એક સાટે ભૂમિ સહસ્ત્ર ધાન્યનાં બી તે ખેડતને અર્પણ કરે છે; મનુષ્ય દિપિકાને લગીર પ્રથમ પ્રગટાવે છે તો પછી દિપિકા તેનું ઘર પ્રકાશથી કેટલો લાભો કાળ ભરે છે ? અને દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાં એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે એમ હું સમજીશું, પછી ભલેને મનુષ્ય સંસાર વ્યવહારની અનેક પ્રવૃત્તિઓમા પણ પ્રયત્નશીલ રહેતો હોય. વૃક્ષલતામાં છુટાં પક્ષીઓએ ગમે ત્યાં ઉડી ઉડી વિહાર કરવાનો છે, પણ પાંજરે પુરાંતાં તો તેના ધણીનાં ઘર મધુર કલરવજ અહર્નિષ વિક-સાવનાના છે; ગોળાએ નીચા ઢોળાવ ઉપર તો ગમે તેમ સ્વચ્છંદે ગબડવાનું છે પણ સપાટ ભૂમિ ઉપર તો સ્થિરજ પડી રહેવું તેને ઉચિત છે; અગ્નિ વગડામાં દાવાનળ ભલે પ્રગટાવે પણ સમૃદ્ધ શહેરમાં તો તેણે શાંતજ રહેવાનું છે.

સુધન્વા—બહેન ! તારૂં કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે અને મારા પુત્ર માટે થોડા કરોડ રૂપિયા જીદા કહાડી બાકીનું તમામ દ્રવ્ય હું દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા તારા અપંગ આશ્રમમાં આપું છું અને તું તેનો સદુપયોગ કરી શકશે. વાચનો મહિમા વૃક્ષોમાં પુંકવાથીજ વૃદ્ધિગત થશે, અને નહી કે શહેરની દીવાલો ઉપર વાયાથી; છાપ-રાંનાં વાંવાં વૃષાનાં જળ ભૂમિ ઉપર ઠાલવ્યા કરશે અને નહી કે એ જળ પાછાં ગગનમાં ચઢાવશે; જોગી કાષ્ટની ધૂણી સળગાવીનેજ પ્રભુ મહિમામાં કાષ્ટને સુભાગી કરશે, અને નહી કે સુચાર જે તે કાષ્ટ કાપી તેનાં ખારણા ખારી કરવાનો.

કેશિનિ—આપનું દ્રવ્ય અમને પોતાને કે અમારા આશ્રમને ના ધટે. આપે માતા સુજાતા ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરી તેથી આ મંદવાડ આપને થયો, પણ ક્ષમાશીલ સુજાતા માતાએ તમારી દયા ખાધી, મહાત્માઆપને આરાધ્યા અને વિનવ્યા કે તમારો મંદવાડ ટાળે, તેથી મહાત્માઆપે આ ઔષધિ આપી. આ ઔસડ અમે આપ્યું નથી. અમે મૂર્ખ જન આવું ઔસડ કયાથી જાણીએ ? માટે, પ્રતાપ એ મહાત્મા આપનો છે. જે કાંઈ અર્પણ કરવું હોય તે મહાત્મા આપને કરો. તમે પોતે જાતિ પરિશ્રમ લઈ તમારું દ્રવ્ય દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવામાં વાપરો. એ થકી તમે તમારું દ્રવ્ય મહાત્મા આપનેજ અર્પણ કરેલું થશે.

સુધન્વા—અહા ! મહાત્મા આપની આટલી હદપાર કૃપા ! અદૃશ્ય રહી એમણે મારો મંદવાડ મટાડ્યો ! એમને માંડે સર્વોપણ કેમ ના કરે ! અને માતા સુજાતાની પણ મારા ઉપર કેટલી હદપાર કૃપા ! એમનો પણ દાસ બની બાકીનું આયુષ્ય હું પૂરું કેમ નહીં કરીશ !

કેશિનિ—એ સર્વ સારી વાત છે. હવે અમે જઈશું. તમે સુખી રહો. (બેઠે જાય છે.)

સુધન્વા—દ્રવ્યવાન દીવાનાઓ ! દ્રવ્ય જે સન્માર્ગે વાપર્યું તો અમૃત છે અને કુમાર્ગે વાપર્યું તો હજાહજ છે. દ્રવ્યનો સદુપયોગજ કરજો નહીં તો દ્રવ્યનાં બળથી થએલ દુષ્કર્મો થકી મહા દુઃખી થઈ મરશો.

અંક ૨.

પ્રવેશ ૨૭.

બાપ—(સ્વગત. વેદનાના પ્રચંડ સ્વરથી). અરેરે ! આ ધરને લાય લાગી તે છુઝાવતાં બેઠે પગ દાઝ્યા, તેમાંથી એ પાક્યા, અને તેમાંથી આપું શરીર રક્તપિત્તવાળું થઈ ગયું ! હવે હાથે નથી કાંઈ ઝલાતું, પગે નથી હાંકાતું, નથી કાંઈ શરીરે સવાતું, નથી કાંઈ મોઢેથી ખવાતું, નથી કોઈ ખાવાતું કરી આપતું, નથી કોઈ ખચર પુછવા આવતું, નથી કોઈ પાસે ઉભું રહેતું ! ભગવાન ! ભગવાન ! (સ્ત્રીને). હવે જરી ઉભી થા અને મને પવાલું પીવાનું પાણી આપ. મારો પગ લગીરે ઉંચો થાય છે કે હું ઉભો થાવું અને પાણિયારાં પાસે હાંડીને જાવું ? અને તારાથી તો પગ જમીન ઉપર ટેકવાય છે !

માતા—પાણિયારાં પાસે હાંડીને જવાય તેમ નથી તો ખાટલામાં જાનામાના પડી રહો. મને મારા જીવની પડી છે ત્યાં તમને શું કરે ? તમે તો સદાની મને કનડતાજ રહ્યા.

બાપ—અને તું બીચારી કોઈ દિવસ મને કનડતીજ નથી એવું સાંડે માણસ તું છે ? બાપ ! તું તો મને સદા સુખમાંજ રાખતી આવી છે એવી ડાહી છું ?

માતા—દુનીયામાં રસ્તે જનારને પણ પુછો કે સ્ત્રીને સુખી રાખવી એ ધણીની ફરજ છે કે નહીં. બીચારી સ્ત્રી ક્યાં કમાવા જાય છે કે કમાઈ કરી લાવીને ધણીને સુખમાં રાખે.

બાપ—અરે, સ્ત્રીએ કદી તેણીના ધણીને સુખ આપ્યું નથી તો પછી તું શું મને સુખ દેખાડવાની હતી ?

માતા—અરે ! એમ કહો કે પુરૂષ જાત સ્ત્રીને પગરખાંની રજ ગણનાર છે તેણે કદી સ્ત્રીને સુખ દેખાડ્યું નથી અને દેખાડશે પણ નહીં, અને સ્ત્રી જાતિ તો પતિ માટે સદા પોતાનું સર્વસ્વ બાળી મુક્તી આપી છે. તમારાં અપલક્ષણ છેવટે પણ નાજ ગયાં, તો હું તો જો મારી દીકરી આ પળે ઘેર હોત તો હું એને લખને તમારાથી જુદી ક્યારની રહી હોત. પણ દીકરીને તો ખીચારીને વેચી એટલે હવે એ દીકરી ક્યાં મળે !

બાપ—દીકરી વેચી તો તેં મારો વાંક કહાડ્યો તો તું જાણી, અને હું મરવા પડ્યો છું તોપણ તને જીવથી મારીશ, પછી સરકાર મને ભલે જાણીએ ચલાવતો.

માતા—જીવ લેવાની વાતો કરનારા તમારા જેવા તો કાઠક મરી ગયા અને તમે પણ હીંડ્યા જશે તો વાર નહીં લાગે.

બાપ—હશે, ત્યારે, હું મરી જવું એટલે તું રાજ થજો અને ખુશી રહેજો.

માતા—હા, હા. હું તો ત્યારેજ રાજ અને સુખી થઇશ.

બાપ—તો મને મારવા નીકળી છે તે માટે તુંજ પહેલી ના મરે તો મને કહેજો.

માતા—અરે ! તમારું બારમું ખાઈશ પછી હું જઇશ એ લખ્યા કરી રાખજો.

બાપ—(કેંધે ભરાઇને). તું મોટું સંભાળીને બોલ નહીતો આ લાકડીથી તારું માથું ફેડી નાખીશ. (લાકડી ફેંકે છે તે તેણીને વાગે છે).

માતા—(લાકડી વાગતાં મોટા સ્વરથી). અરે, બાપરે ! મરી ગઈ ! મુવાને તરસ લાગી હતી તો ઉઠીને પાણિયારા પાસે પાણી પીવા નહોતું જવાતું અને મને આ લાકડી મારવાતું ક્યાંથી જોર આવ્યું !

પાડોશણ—(આવી પહોંચતાં. તે બેઠે), અરે ! આ શું વલવાદ તમે બેઠે કરી રહ્યા છો ! આટલાં દુઃખી છો તોપણ તમારા બેમાથી એકે હજી સહનતા કે શાંતિ નથી સમજતાં !

માતા—જીવેને, એમના હાથ લાગે તે મારા પગમા આ લાકડી કેવી મારી !

પાડોશણ—હશે. બેઠેના વાંક હશે. બે કકણ વિના હાથે ખખડાટ હોય ના, પણ હવે તમે બેઠે જરા વિચાર રાખો, અને વલવું હોય તો સારાં થઇને ગમે તેટલી વલવાદ કરજો, પણ હમણા મંદવાડમાં તો શાંત રહો.

બાપ—મેં જરા પાણી માગ્યું તેમાં આજો આટલાં વાનાં કર્યાં ! મારો વાંક હોય તો કહો ભાઈસાહેબ.

પાડોશણ—બાળી તમારી વાત. એકે દિવસ તમારો બેઠેના કકળાટ ના ગયો ! તમે પણ એવાજ છો અને એ પણ એવાજ છે. કાણને કહેવું અને કાણને સમજાવવું ! પણ, હું એમ કહું છું કે તમારી પાસે તમારી જાતન માટે માણસની જરૂર છે, અને તમે કહો છો કે છોકરીને પરણાવી દીધી છે તો તેને સાસરેથી મહિનો દિવસ બોલાવી પાસે રાખો, એટલે તમારા બેઠેની જાતન પણ થાય અને તમારો આ નિત્યનો અધડો

પણ ઓછો થાય. મને છોકરીના સાસરાનું ઠેકાણું આપો તો હું એને કાગળ લખીને તમારા બેઠેના મંદવાડના સમાચાર મોકલું.

માતા—બહેન! છોકરીનાં સાસરીયાનું ઠેકાણું મને ક્યાં ખબર છે! એમને પુછોને! એ કહેશે.

પાડોશજી—(આપને). છોકરીનું ઠેકાણું ના કહો તો મારા સોગન્દ છે, હું છોડીને ચાર દિવસમાં તેડાવી મંગાવીશ. મને એનું ઠેકાણું આપો.

આપ—તો છોકરીનું ઠેકાણું એની મા શાની ભૂલી જાય છે કે મારી પાસે બોલાવે છે ?

માતા—તમે છોકરીનું ઠેકાણું મને કહ્યું હોય તો આવ તમારા આપના સોગન્દ.

આપ—તો તુ નથી જાણતી તો હું ક્યારે છોકરીનાં ઘર કે ગામ ગયો છું કે હું જાણું ?

પાડોશજી—આ શું! છોકરીનું સાસરીયું કયા ગામ તે પણ ખબર નહીં! ત્યારે તો એમજ કહેને કે છોકરીને કાઢ રસ્તે જતાને વેચી આવ્યાછો!

માતા—ત્યારે એમણે બીજું ક્યું છે શું?

આપ—અને તારી એમા રાજબુદ્ધી નહોતી કેમ ?

પાડોશજી—અરે! આ તમે બેઠે શું બોલોછો! આવી ગુણવાન રત્નમણિ સુગતા તેને તમે વેચીછે! કાળને વેચીછે! કાઢ રસ્તે જતા લામટા કગારાને તો નથી વેચી? મરો મૃત્યાં બેઠે. રૂપીયાનાજ ભૂખ્યા હતો તો રૂપીયા હું તમારા આગળ ઠાળવતે પણ આ ધોર કૃત્ય શું કર્યું! અરેરે! તમે નકકી જાણને કે આ દીકરીને પછમો તમને ઝૂટી નીકળ્યોછે. તમારા ઉંચેરે પણ ચઢવું મને હવે ઘટારત નથી. તમે આવાં પાપી પિશાચો છો! હું તો આટલો વખત તમારી દયા ખાતી હતી પણ હવે તો હું તમારાં મોઢાં ઉપરજ કહુંછું કે આ રક્તપિત્ત થયોછે એથી વધારે રક્તપિત્ત તમને ઝૂટી નીકળજો. અરેરે, દુષ્ટ માત પિતા! તમે જે બાળકને જન્મ આપ્યો તે બાળ માટે તમને માયા નહીં તો તેને બીચારીને જન્મજ શા સાઠ આપ્યો? માર્ગીએ ગુલાબ છોડને જળ સિચવું નથી તો બાગમાં તેને વાવેછેજ શાને! ગગને વૃષાળળ ભૂમિ ઉપર રેલાવવા નથી તો વાદળાંએને દાઢી ધારણ કરેછેજ શા સાઠ! નાવને જે હંકારવીજ નથી તો નાવીકે હલેસા સાથે રાખવાનું પ્રયોજન શું છે! અરેરે, બહેન, અરેરે ભાઈ! આપણા બાળ એટલે શું? આપણા બાળ એટલે આપણે પોતેજ. આપણે પોતે અમર રહેવું હોય તો તે આપણા બાળકો થકીજ શક્ય છે. આપણાં બાળ એ આપણે પોતેજ છીએ, અને બાળનેજ સંહાર કરવો હોય તો તે પોતાનેજ સંહાર કરવા સમાન હોવાથી માતપિતાએ પોતાના લયેજ પોતાના સંહાર કરવો જોઈએ. અરેરે! જગતમાં અન્ય મનુષ્યોનાં બાળ પ્રતિ આપણે પ્રેમાળ કામળ રહેવાનું છે. તે ભૂખ્યાં હોય તો તેમને ભોજન કરાવવાનું છે, તરસ્યાં હોય તો પાણી પાવાનું છે, પડી ગયાં હોય તો બોળામાં ઉચકી લઈ તેમને ઢાતીએ ચાંપવાના છે. ત્યારે શું માતપિતા પોતાનાં બાળ પ્રતિ કસાઈ બની પોતાની પુત્રીને વેચશે! તમારું એક બાળ તમારાથી પાળી પોષી નહીં શકાયું તો જગતમાં અન્ય ભોંકાનું તમે શું કલ્યાણ કરી શકવાનાં હતાં! વાંસની વળી ઝુંપડીને ટેકવી રાખી શકી નહીં તે વળી મહેલને શું

ધારણ કરી રાખવાની હતી ! જે બાળે પોતાના પ્રિય રમકડા ભાંગી નાખ્યાં તે વળી અબ્યાસની ચોપડીઓને શું સાચવી રાખશે ! શૈયામાં બરાબ જઈ વિષડસ દબ નિહાળતો પ્રાણુ જે સર્પ દરી ગયો તે વળી કાઠના પગની ઠોકર વાગતાં તેને વિષડસ કેમ નહીં દેશે ! હું તો એટલુંજ જોવું છું કે તમારો અવતાર મનુષ્ય દેહનો છે પણ તમે પોતે મૂળે પિશાચો છો. પ્યાલો સોનાનો હોય તો શું થયું જો માંહે ઝેર ભર્યું છે તો ! વિજળી બહુ દમકી ચમકી તો શું થયું જો કાંઈ સ્થળે પડી તેને ભસ્મ કરવાની છે તો ! વ'ટાળિયાએ વદનનો તાપ વણસાડ્યો તો શું થયું જો તે રહેવાનું ઘરખારજ ઉભેડી નાખવાનો છે તો ! તમે પિશાચો છો અને તમારાં કૃત્ય પ્રમાણે આ રક્તપિત્તના મંદવાડથી બરાબરજ દુઃખી થયાં છો. અરેરે ! તમે સમજો તો આપણું બાળ તો પ્રભુજીની સંતતિ છે અને આપણી માલિકિ આપણું બાળ ઉપર છેજ નહીં, તો પછી તમારાથી તમારી દીકરી કેમ વેચાય ! તમારું આ દુષ્કૃત્ય એવું છે કે એનું પાતક તમને બેને ફક્ત નહીં ચઢે પણ આડોશી પાડોશીને, શહેરનાં સર્વ લોકને, આખાં રાજ્યને, ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજને સર્વને ચઢે, અને સર્વે દુઃખી થાય. માટે હું ધારું છું કે મહારાજાને આ વિષે જાણ કરી તમને જાણીએ ચઢાવી દેવાં જોઈએ જેથી તમારી પેઠે બીજાં કાંઈ માતપિતા એમની સંતતિ વેચવા હામ ધરે નહીં. અને જો તમારે એ શિક્ષામાંથી બચવુંજ હોય તો મને કહો કે એ મહા શુભી દીકરીને તમે કેને વેચી છે, એટલે તેમની પાસે જઈને ગમે તે પ્રકારે એને છોડાવી લાવું.

બાપા—તમને અમારી છોકરી વહાલી હોય તો તમે એને તેડી લાવીને તમારી પાસે રાખો પણ અમને જાણીએ ચઢાવવાની વાત ના કરશો. મેં અને છોકરીની માએ એને કેસલ દેશનાં ગંધાર નામનાં ગામના દેવમીઠ ઉદાવસુ તથા નંદિવર્ધન ઉદાવસુ નામના બે દુષ્ટોને થોડા રૂપિયે ક્યારની વેચી છે. આ તમને એનું ઠેકાણું બતાવ્યું હવે અમને જીવતાં રહેવા દેજો અને જાણીએ ચઢાવશો નહીં.

પાડોશજી—બસ, મને દુષ્ટોનું નામ ઠેકાણું આપ્યું છે તો પછસા આપીને કે કાંઈ પણ પ્રકારે તમારી દીકરીને લઈ આવીને મારાં ઘર રાખીશ. (જાય છે.)

બાપ—(અંતે). જો, હું તને સાફ કહું છું કે છોકરી વેચવાની બદલામી મારાં શિર હવે મુકીશ તો હું તને જીવથી મારીશ.

માતા—વાઈ, વાઈ, મને જીવથી મારજો.

ત્રસદસ્થ—(સુગતાનાં માતપિતાને પૂર્ણ સન્માનથી બોલાવવા આવે છે. માતપિતાને). પૂજ્ય માતપિતા ! આપના પુત્રી સુગતા માતા મારા મહેલે ખુશી આનંદમાં છે, અને આપનાં પુત્રી સાથે સુખમાં રહેવા મારા પિતા મહારાજાધિરાજ શાકાયન્યે આપને બોલાવ્યાં છે, અને આપને તેડી જવા મને મોકલ્યો છે, માટે આપ આજ ઘડી મારી સાથે ચાલી નીકળવા કૃપા કરો. માતાજી સુગતા આપને મળવા બહુ ઇતેમ્મર બની રહ્યાં છે.

બાપ—શું આપ રાજકુમાર છો, અને મારી પુત્રી સુગતા આપના મહેલે છે, અને

મહારાજના કહેવાથી આપ મને અને સુગતની માને તેડવા આવ્યા છો ! (સ્ત્રીને).
તું સાંભળેછે કે ?

માતા—ભગવાને કાન આપ્યાછે તો હું સાંભળતી કેમ નહીં હકશ ! રાજકુમાર સાથે
એકદમ ઢીંઢી નીકળીએ. એમા તમારે મને પુછવાનું શું હોય અને મારે તમને
ઉત્તર આપવાનો શું હોય !

આપ—હવે આવા ના કર. જરા અહીં આવ. (બાળુએ). આમા કપટ તો નહીં હોય ?

માતા—તેં તો જેના ઉપર વહેમ જતો હોય તેને પુછાને, અને મને શું પુછતા હશો ?

આપ—(તેણી આગળથી ખસી જઈને. સ્વગત). આના એકએક જવાબ એવા હોયછે
કે માંડે રાજ્ય હોય તો એને ગોળીબાર કરું ! (ત્રસદસ્યુને). પણ, રાજકુમાર,
અમે કાલબાલ વિચાર કરીને આવીએ તો કેવું ?

ત્રસદસ્યુ—આપના દર્શનની સુગત માતા બહુ વાટ જીવેછે. હું ગાડી થોડા માણસો
સવે લઇ આવ્યો છું તો માર્ગમાં તમને કાંઈ અડચણ નહીં પડશે.

આપ—તે ખરૂં, પણ અમારે કોઇનું માંગતું હોય કોઈનું લહેણું હોય તે બધું ચોખ્ખું
કરીને અહીંથી નીકળીએ તો ચોરની માફક ઢીંઢી ગયેલાં અમે નહીં કહેવાઈએ.

ત્રસદસ્યુ—મારા માણસો અહીં રહેશે તે આપનું સર્વ કાંઈ કામ સંભાળી લેશે અને
આપ એમને કામ બતાવતા જાવો.

આપ—(સ્વગત). કાંઈ બેદ છે ખરો. સંગાથે જવાની નાજ પાડું. (ત્રસદસ્યુને). ના.
ના. એ પ્રમાણે મારે કાંઈ કરવું નથી. આપ એમ કરો કે આપ સીધારો અને
સુગતને જઈને કહો કે તને અહીં તારા બાપે અને તારી માએ બોલાવીછે.

ત્રસદસ્યુ—ના. હું તો આપને લીધા વિના નહીં જાવું, આપ કહેશો તો બે દિવસ થોભીશ,
પણ આપને સંગાથે લીધા વિના નહીં જાવું.

આપ—અહીં આપના લાયક થોભવાનું ક્યાં છે કે થોભશો ? પણ હું આપને પુછું છું કે
આપ મને લઇ જવા આવ્યાછો તો માર્ગમાં મને અને સુગતની માને કાંઈ
અડચણ પડશે તો પછી તેનું કેમ ?

ત્રસદસ્યુ—હું ઇશ્વર સાક્ષી સાથે કહું છું કે માર્ગમા કાંઈ અડચણ આપને નહીં થવા દેવું.

આપ—(સ્વગત). બળી, ઇશ્વર સાક્ષી તારી. (સ્ત્રીને). ત્યારે તું એકલી જાને. તું
પહોંચ્યા પછી સદીસલામતીનો કાગળ લખજો એટલે હું પાછળથી આવીશ.

માતા—હા. હું તો આ ઘડી જાવું છું.

આપ—(સ્વગત). લાવને, ત્યારે હું પણ સંગાથે જાવુ. એના હાલ થશે તે મારા
થશે, પછી મારે બીહવાનું શું છે ! (ત્રસદસ્યુને). હ્યો, હું પણ ત્યારે આવું છું.
એક જણ આવે અને બીજું ના આવે, એ વળી કોણે કહ્યું !

ત્રસદસ્યુ—બહુ કૃપા કરી. (દાસીઓ તથા નોકરોને). સુગત માતાનાં માત પિતાને સંભા-
ળથી ગાડીમાં બેસાડો. (નોકરો દાસીઓ તે પ્રમાણે કરેછે. સઘળાં જાયછે).

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૮.

કાંધિયો—(એક મોહલ્લામા દેવાદારને). મારું તો મારા રૂપીયા જોઈએ એટલુંજ હું જાણું.
શું કાંઈ તારા આપના રૂપીયા છે કે તું દાખી ખેડોછે અને આપતો નથી ?

દેવાદાર—ભાઈ સાહેબ ! હું તમારા રૂપીયા દુધમાં ધોયલા તમને પાછા આપીશ.

કાંધિયો—મારે મારા રૂપીયા દુધમાં પણ નથી ધોવડાવવા અને સાકરમાં પણ નથી ધોવડાવવા. મારા રૂપીયા મને કોરાજ વગર ધોયલા આપી દે.

દેવાદાર—પણ, ભાઈસાહેબ, મારો પગાર આજે મારા શેઠે નથી કર્યો ત્યારે હું પછી ખીજે ક્યાંથી લાવીને તમને આપુ ?

કાંધિયો—તો તારો શેઠ તો કાંઈ દેવાળિયો હોય અને પગાર ના આપે તે માટે મારા રૂપીયા જય શું ? આ વાતો તું મોટી મોટી બોલેછે તો લગીર વિચાર તો કર.

દેવાદાર—ભાઈ સાહેબ ! તમે મહેરબાની કરીને પરમ દિવસ સુધી થોભી જવો.

કાંધિયો—પરમ દિવસ સુધી હું થોભું તો તો તું ક્યાંયે ભાગી જ્યા વિના રહેજ શાનો ! અને પછી મારે તને ટુંડવો ક્યાં ? એવા પરમ દિવસના વાયદા કરીને તો કાંઈક લોકો મારા પૈસા લઈને ભાગી ગયાછે.

દેવાદાર—પણ, ભાઈ સાહેબ, મારી પાસે તમારા લહેણા નીકળતા રૂપીયા વિના તમે કાંઈ ખેતી રહ્યા નહીં હશે, કે તમારું કાંઈ કામ અટકતું કે બગડતું નહીં હશે, માટે તમે પરમ દિવસ સુધી થોભી જવો તો સાંડું.

કાંધિયો—મારું કાંઈ કામ બગડતું નહીં હશે અને અટકી પડતું નહીં હશે એ તો તું ભગવાનનો મોટો દીકરો થતો હોય તે જાણતો હોય ? આજે મારે સરકારના ઇનકમ ટેક્સના રૂપીયા જપોરના ભરવાના છે, અને કાલે વેરાના રૂપીયા ભરવાના છે, અને પરમદિવસે અનાજવાળાને આપવાના છે, તો એ બધાને મારા ક્યાં આપની પાસેથી લાવીને હું આપીશ ? અમે કાંઈ તારા જેવા દેવાળિયા નથી કે કાંઈ દેણુદારને આજનો વાયદો કાલે કરીએ.

દેવાદાર—પણ મારી પાસે રૂપીયા હોય નહીં ત્યારે મારે કરવું કેમ ?

કાંધિયો—કેમ કરવું તે અમે તને રૂપીયા આપ્યા છે કે કાકરા કે આવો અટયો અટયો ઉત્તર આપે છે ?

દેવાદાર—આપજી ! તમને ગમે તો વધારામાં મારાં વાસણકુસણો લઈ જવો પણ મને આ પ્રમાણે તમે કનડો નહીં.

કાંધિયો—હો, એમને અમે કનડયા ! તને અમે કીધું કે રૂપીયા અમારા પાછા આપ, તો હજી તો તે કાંઈ અમારા રૂપીયા અમને પાછા આપી તો નથી દીધા કે મેં તને કનડી નાખ્યો ? અમારા આપેલા રૂપીયા અમે માગ્યા તેટલામાં તું કહેછે કે અમે તને કનડયો, ત્યારે તું અમને અમારા રૂપીયા આપીશ તે ધરી તો તું જરૂર કહેવાનો કે અમે તને મારી નાખ્યો ! હું તો કહું છું ફુનીયામાં શું પ્રપંચી લોકો હોય છે કે એમની બોલીનાજ 'અંધ નહીં' હોય, ત્યારે

અમે તને કનહીએ છીએ તો અમારા ઘર જઈએ અને તું અમારા રૂપીયા ના આપીશ. કેમ તારે તો એમજ કરવા ધાર્યુંછેને ?

દેવાદાર—(પોતાનાં વાસણ કુસણો લાવી મુકતાં. તેને). તમે આપેલા પચીસ રૂપીયા માટે મેં તમને મારી સવાસો રૂપીયાની કંઠી આપીછે, અને આ બીજાં પચાસ રૂપીયાનાં વાસણો લ્યો, એટલે તમારા પચીસ રૂપીયા માટે મેં તમને પોણીબસો રૂપીયા આપ્યા, અને હવે તો તમે જરા પરમ દિવસ સુધી સચુરી રાખો. તમારા પચીસ રૂપીયા ખરા તો મારા આ પોણીબસો રૂપીયા કાઢક પણ ખરા કે નહીં ?

કાંધિયો—તારા પોણીબસો તારી પાસે રહેવા દે અને અમને અમારા પચીસ રૂપીયા આ ઘડી આપી દે, એજ વાત અમે તો જાણીએ. તને ફેસલાવનાં આવડેછે પણ અમે ફેસલાઈ જઈએ તેવા નથી. (મોટા સ્વરથી). હરામખોર ! મારા રૂપીયા આ ઘડી ઘણી આપેછે કે નહીં ?

મુજતા—(આવી પહોચતા. કાંધિયાને). ભાઈ ! શું છે ?

કાંધિયો—જુવો. આ માણસને મેં રૂપીયા ઉધાર આપ્યા ત્યારે હવે એ કહેછે કે હું એ રૂપીયા પાછા આપુ નહીં !

મુજતા—આજે એમની પાસે સવડ નહીં હશે તે માટે તમને ના પાડતા હશે.

કાંધિયો—(ક્રોધના ડોળથી). અરે ! તમે પણ બોલોછો તે કાઢ ભગવાન માથે રાખીને બોલો. આવું અન્યાયનું ના બોલો. મારા રૂપીયા મને એ પાછા આપે નહીં તો કાઢ નહીં, એમજ તમારું તો કહેવું છેને ત્યારે ?

મુજતા—ભાઈ ! એ ખીચારા પાસે રૂપીયા હોય તો તમને શા માટે રૂપીયા ના આપે અને પાછા કહાડે તેના તમેજ વિચાર કરોને ? માટે તમે જરા સચુરી રાખો અને ભગવાન તમને સચુરીનો બદલો આપશે.

કાંધિયો—તમે તો જખરાં પુણ્ય કરનારાં નીકળ્યાં ! અને તમે એવા પુણ્યશાળી છો તો મનેજ થોડા રૂપીયા આપી દોને, અને હું બેઠું પછી કે તમે મારી પાસેથી રૂપીયા પાછા માગોછો કે નહીં !

મુજતા—હા. તમને બે ખરેખર દમણા રૂપીયાની લીડ હોય તો હું તમને દમણા હાલ રૂપીયા આપુ. પણ તમારી પાસે પોતાના પુરતા રૂપીયા હોય તો વગર કારણના રૂપીયા મારી પાસેથી લેવાતું કારણ શું તે મને કહો. રૂપીયાને ભેગી કરી રાખવાથી શું આપણે આપણું આયુષ્ય વધારે લાંબું કરી શકવાનાં છીએ ? શું રૂપીયા કાંઈ આપણાં મૃત્યુ પછી આપણી સંગાથે આવવાના છે ? રૂપીયા તો આપણાં મૃત્યુ પછી અહીંના અહીંજ પડ્યા રહેવાના, તો પછી આપણે બહુ રૂપીયાને કરવાના શું છે ? લ્યો, હું તમને પાંચ હજાર રૂપીયા આ ઘડી આપુંછું. (રૂપીયા ગુંજવાંમાંથી કહાડી આપેછે). હવે તમે એ રૂપીયાને શું કરશો ? એ રૂપીયા પેટીમા મુકશો, નહીં વાંડ ? પછી પેટીને તાળું દેશો, નહીં વાંડ ? પછી એ પેટીની કુંચી તમારી

પાસે રાખશે, નહીં વાંચે? પછી રોજ એ પેટી ખોલીને રૂપિયા ગણી જોશે, નહીં વાંચે? અને એ બધું કરશે, તેમા તમને લાભ થું? તમે તો સ્મશાન હીંડી જશો અને રૂપિયા તો પેટીમાં પડ્યાજ રહેશે. ત્યારે તમેજ કહો કે રૂપિયા દુઃખી જનોને આપવાને બદલે પેટીમાં રાખી મુકવામાં થું સાર! અને, તમે કોઇ દુઃખીને રૂપિયાથી મદદ કરશે તો પરમાત્મા તેનો બદલો તમને હજારો ઘણો આપશે, કારણકે પરમાત્મા જ્યારે મનુષ્યનાં સુકૃત્યનો બદલો વાળેછે ત્યારે ગણી ગણીને વાળતા નથી, પણ ખાબલે ખાબલે અને મણીભરથી તે બદલો વાળેછે. અને જે તમારે એ વિષે ખાતરી કરવી હોય તો આ પાંચ હજાર રૂપિયા હું તમને આપુંછું તે તમે દુઃખી જનોની સેવામા વાપરો, અને પછી જુવો કે લાખો રૂપિયાનો લાભ તમને પછી થાયછે કે નહીં. અને આ પાંચ હજાર રૂપિયા હું તમને આપુંછું તે તમને ભગવાનેજ આપ્યાછે કે કાંઇ તમે કમાઇ કરીને લાવ્યાછો, તે તમે વિચાર કરી જુવો.

કાંધિયો—આ પાંચ હજાર રૂપિયા તો ભગવાનેજ મને આપ્યા એ મારાથી ના પાડી કેમ શકાય!

મુળતા—જે આ પાંચ હજાર રૂપિયા તમને ભગવાને આપેલા સમજો, તો તમે ભગવાન પાસેથી હજારો રૂપિયા એ રીતે લ્યો, અને ખીચારા આવા દેવાદારોને કનડીને તેમનું લોહી ના ચુસો. દ્રવ્યસંપત્તિ આપનારા ભગવાનજ છે તો ભગવાન પાસેથી સકળ દ્રવ્યસંપત્તિ સુખેથી લઇ લ્યો. નિસરણીનાં પગથિયાં ઉપર ચડીને તમે કાંઇ ગગન સુધી ઉંચે જઇ શકશો નહીં; સુતરની દોરડીને અત્યંત વળ દઇને કાંઇ તમે તેને સોનાનો તાર કરી શકશો નહીં; સુકાં ઝાડનાં મૂળ બહુ ખોદીને તમે કાંઈ ફળ પામી શકશો નહીં. માટે, ભાઈ, નિર્ધન પાસેથી દ્રવ્ય લુટી દ્રવ્યવાન થવાની ફાકટ આશા કદી મનમાં રાખશો નહીં. માટે નિર્ધન અને દુઃખી જનોને તો દ્રવ્ય આપો; અને પછી એ દ્રવ્યનો બદલો લાખો ઘણો પ્રભુજી પાસેથી ઝાઈ લ્યો. અને હું તમને ખાસ આશ્વ-પૂર્વક કહુંછું કે આ કાંધિયાના ધંધામાં તમે જેને જેને કનડીને રૂપિયા પડાવ્યા હોય, તેમને સર્વને અધર્મથી પડાવેલા રૂપિયા આ પાંચ હજાર રૂપિયા મેં તમને આપ્યાછે તેમાંથી પાછા હાલને લાલ આપી આવો, અને જે પાંચ હજાર કરતાં વધારે રૂપિયા તમે નિર્ધનને કનડીને પડાવ્યા હોય તો મને કહો, અને તેટલા વધારાના રૂપિયા હું તમને આપું, અને પછી જે સઘળાં લોકોને તમે કનડ્યાં હોય તે સઘળાંને તેમના રૂપિયા તમે પાછા આપી આવો. લ્યો, આ ખીજ દસ હજાર રૂપિયા આપુંછું. (દસ હજાર રૂપિયા ગુંજવાંમાંથી કહાડી આપેછે). આ બધા રૂપિયા લીધા હોય તેમને આપી આવો.

કાંધિયો—હા, માતા. મને ભગવાન રૂપિયા તમારા હાથે આપેછે પછી મારે શા માટે અન્યાયથી લોકો પાસેથી પડાવેલા રૂપિયા તેમને પાછા નહીં આપવા? આજ ઘડી જઈને સર્વને તેમની પાસેથી અધર્મથી પડાવેલા રૂપિયા હું પાછા આપી આવુંછું.

સુજાતા—ભાઈ ! તમેજ વિચાર કરો કે જેની પાસેથી અધર્મથી તમે રૂપીયા પડાવ્યા હશે તેમની હાથ તમને નડશે કે નહીં ?

કાંધિયો—હા, માતા. ખરું છે. પણ મારી ભૂલ થઇ તેનું હવે કંઈ કેમ ?

સુજાતા—જે ભૂલ થઇ તે સુધારી નાખવી એજ કરવાનું છે. જેની તમે હાથ લીધીછે તેમને તમે તેમના રૂપીયા પાછા આપશો તો તમારા એટલા રૂપીયા જશે એમ સમજશો નહીં. દ્રવ્ય તો દુઃખીને આપવાથીજ વૃદ્ધિ પામેછે. સરિતા ખેતરોને પશુપંખીઓને અને સર્વ જીવાત્માઓને નિજ જળપાન કરાવેછે તો ગિરિતાન તેને સદા જળથી ભરપૂર રાખેછે; વૃક્ષ મીઠા મેવા સર્વ કાંઈને આપેછે તો વસંતરત્ન તેને દર વર્ષે ફળના હળરો મળ્યથી ભરપૂર કરેછે; સૂર્યનારાયણ ભૂમિને અને નભોમંડળને પ્રકાશથી ભરેછે તો કાંઈ કાળે એમનું એક કિરણ પણ ઓછું થતું નથી. માટે, તમે સત્વર જાવો અને જેની પાસેથી તમે અધર્મથી રૂપીયા પડાવ્યા હોય તેમને તેમના રૂપીયા પાછા આપી દો, અને પછી જીવો કે તમને દ્રવ્યસંપત્તિ કેટલી અણુહદ થાયછે. વળી, સાંભળો. હું તમને સ્પષ્ટ કહુંછું કે આપણને દ્રવ્ય આપવું કે ના આપવું, એ ભગવાનની પોતાની ઇચ્છાની વાત છે, માટે તમે લોકો પાસેથી પડાવેલું ધન તેમને પાછું આપી દો તો વળી એવું ના કહેશે કે ભગવાને મને એ દ્રવ્ય પાછું કેમ નહીં આપ્યું ! અને પછી વળી ભગવાનને કનડશો કે દોષ દેશે નહીં. આપણને દ્રવ્ય આપવું કે નહીં આપવું એ તો ભગવાનની ઇચ્છાનીજ વાત છે.

કાંધિયો—આ રૂપીયા હું ખીજાંઓને આપી આવું કે ના આપી આવું એ મારી ઇચ્છાની વાત છે, તેમ ભગવાન મને દ્રવ્ય આપે કે નહીં આપે એ પણ એમની ઇચ્છાનીજ વાત છે, અને એ વાતમા મારાથી ના પડાયજ નહીં.

સુજાતા—હીક ત્યારે. અને હવે તમે મને કહો કે તમે આ રૂપીયા લોકોને પાછા આપોછો એ તમે સાદું કૃત્યજ કરોછોને ?

કાંધિયો—હા, બાપ ! અધર્મથી પડાવેલા રૂપીયા પાછા આપવા એ સુકૃત્ય કેમ નહીં કહેવાય !

સુજાતા—ત્યારે હવેથી બસ સુકૃત્યોમાંજ તમે રોકાયેલા રહેજો. મંસારમાં જે કાંઈ સમજવાનું છે તે એજ છે કે દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાં એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે, અને દુઃખીને દુઃખી કરવાં એથી વધારે પાતકી કૃત્ય ખીજું કાંઈ નથી. હવે, સાંભળો. મેં તમને પંદર હજાર રૂપીયા બધા મળીને આપ્યા તે તો તમે જે લોકો પાસેથી અધર્મથી તેમના રૂપીયા પડાવ્યાછે તેમને પાછા આપવામાં જશે, એટલે તમારી પાસે કાંઈ રહેશે નહીં. માટે આ ખીજા પંદર હજાર રૂપીયા હું આપુંછું. (ગુજવાંમાંથી પંદર હજાર રૂપીયા કહારી આપેછે). તે તમે તમારા માટે રાખજો અને તમે વાપરજો, અને, ભાઈ, હવે તમે દ્રવ્ય ઉપાર્જિત કરવામાં આ એક સૂત્ર યાદ રાખજો કે જે કાંઈ દ્રવ્ય મળે

તે દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવામા વાપરતો પણ દુઃખીને દુઃખ દબાને કાઢ
દ્રવ્ય તમે ઉપાર્જીત કરશો નહીં.

કાંધિયો—હવે તો મરીશ તોપણ અધર્મથી પાછ નહીં લઇશ; અને પાછમાંથી પણ
અડધી પાછ દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવામાં વાપરીશ.

મુળતા—આ તમારા બોલો સાંભળીને મને અપરિમિત હર્ષ થાયછે. (દેવાદારને),
ભાઈ! તમારી પાસે કાંઈ પછસા નથી તો આ પાંચ હજાર રૂપિયા લ્યો. એ
રૂપિયા મુકૂત્યમા વાપરતો અને તેથી લક્ષ્યાધિપતિ થશો. (કાંધિયાને). ચાલો,
હવે જઈએ, (બેઠે જાયછે).

સ્ત્રી—(એક મોહલ્લામા. ધણીને). તમે મારા જીવના વેરી છો તે હું જાણું છું.
તમને લગીર વાર રાધી આપતા મારાથી થઇ તેટલાં માટે તમે મારા ઉપર
આટલો જીલમ કરોછો તો મારા મંદવાડનું કે મારા માળાપનું કાંઈ દુઃખ
તમને વેડું પડ્યું હોત તો તમે મને જીવતી આટલો વખત શાની રહેવા
દીધી હોત!

ધણી—મેં તને સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે રસોઇમા તારે લગીરે મોટું નહીં કરવું તે જતા તેં
આજે મોટું કર્યું, તો શું હું કહું તે તારે સાંભળવુંજ નથી એવી તું મોટી
આપ લાખ ચાળીસની દીકરી છે?

સ્ત્રી—ત્યારે શું મારી જણેતા મા મરણ ખાટલે પડી હોય તેને ઓસડ વેસડ કરવા
પણ હું ધડીભર મારી માનાં ઘર નહીં જાવું?

ધણી—તારી મા મરવા પડી હોય તો કાલ મરતી હોય તો આજ મરે, તેમાં
અમારે શું? અમારે તો અમારી રસોઇ ખરાબ વખતસર જોઇએ જોઇએ
અને જોઇએજ.

સ્ત્રી—તમને મંદવાડનું આટલું અભિમાન છે તો તમે તો કોઈ દિવસ માદા પડ-
શોજ નહીં અને નિત્ય ગરમ ગરમ રસોઈ વખતસર ખાયાજ કરશો? જરા
વિચાર રાખો. ખાણું, કાલ ઉડીને આપણે મરી જઈશું તો વખતસરની નિત્ય
ખાંદેલી રસોઇ કાંઈ કામ નહીં આવે.

ધણી—અમે તો જીવતા હઇયુ ત્યાં સુધી વખતસરની ગરમ રસોઈ ખાવાના, અને
મરી ગયા પછી તને કહેવા નથી આવવાના કે અમને ગરમ રસોઇ ટાઇમ-
સર આપ. માટે, તારી મા જીવે કે મરે તેની સાથે અમારે કાંઈ લેવાદેવા
નહીં. અમારે તો અમારા ટાઇમસર રસોઈ જોઇએ એજ વાત છે.

સ્ત્રી—તમે આવા દુષ્ટતા ભરેલાછો તે પ્રથમથી હું જાણતો તો હું તમારી સાથે
લગ્ન કરવા કરતા કુવા નદીમાં જઈ પડતો. અને હું તમને કહું છું કે સરકાર
મને ફાંસી ચઢાવશે તોપણ હવે હું તમારાં ઘર એક ધડી થોભવાની નથી.
(ચાલી જાયછે).

ધણી—(તેણીને રોકીને. તેણીને હાથ ઝાલીને). તું ક્યાં ચાલી જવાની હતી?

મુળતા—(આતી થઈછે. બેઠેને). ભાઈ! અહેન! વદવાડ ના કરશો.

ધણી—(સુખતાને). જીવેને. આ સ્ત્રી જાત થઇને પુરૂષને સામી કેવી થાયછે !

સુખતા—ભાઈ ! જે સ્ત્રી જાત શરવીર નહી હોત તો પોતાનાં બાળને તેણી સિંહનાં મુખમાંથી ઝુંટવી લાવવા કેમ દોડી શકે ? ભાઈ ! સ્ત્રીમાં શૌર્ય તથા સ્નેહ-ભાવ બેઉ છે. સ્નેહ થકી તેણી દયાભાવની સાક્ષાત મૂર્તિ આ પૃથ્વી ઉપર છે. શૌર્ય થકી તે સિંહણથી વધુ બળવાન છે. તમે શું આજ દિવસ સુધી એવુંજ ધારતા હતા કે પુરૂષનાં બાહુ બળ આગળ સ્ત્રી લાચાર છે ? પુરૂષનું બાહુ બળ તો સ્ત્રીનાં શૌર્યના લેખામાંજ નથી. તમે તમારી સ્ત્રીનો હાથ મુકી દો. (ધણી સ્ત્રીનો હાથ મુકી દેછે). (સ્ત્રીને). બહેન ! લગ્ન વિધિથી તમે તમારા પતિ સાથે તેની પત્ની તરીકે જોડાયાંછો. પતિ પત્ની, તે તો વાડ અને વેલ, ગગન અને ચંદ્ર, સરોવર જળ અને શાંત વિમળ લહેરી. વાડ અને વેલ જીદા રહેલાં કે શોભેલાં તમે કદી સાહબ્યાંછે ? ગગનને અને ચંદ્રને છુટાં પડેલા ક્યાયે જોયાંછે ? સરોવર જળથી છેટે વાયુને વિચરતો જાણ્યોછે ? માટે, સ્વામી સંગાથે રહેવું એજ પત્ની માટે ઉચિત છે, અને જે તેણીએ પતિ સાથે રહેવાનુંજ છે, તોતો તેણીને પતિ સાથે કલેશ સંભવતોજ નથી. કલેશ તો મનુષ્ય અવતારમાં મનુષ્યને ક્રોધ સાથે ઘટતોજ નથી. કલેશ એ તો બીચારાં અધમ પશુઓ જે પ્રભુજીના સુખમય સ્વરૂપથી અજ્ઞાત છે તેને સંભવે તો કદાચ સંભવે. મનુષ્ય તો જાણેછે કે પ્રભુજી સુખરૂપ અને આનંદરૂપ છે તો પછી મનુષ્ય કલેશ કરીને પ્રભુજીનાં સુખમાં અને આનંદમાં વિઘ્ન કરવાની હામ પણ કેમ ધરી શકે ? મહેલમાં વળા ઉકરડાના કચરા કેમ ઝાવાય ? સાગરમાં ઘેટ માટીના ચાલકા કેમ ઉભા કરાય ? ગગનના દિપિકા રૂપી તારલાઓને જીઝાવી નાખવા કાણથી જવાય ? માટે, બહેન, આપણે જીવ જતો હોય તો ભલે, પણ આપણે કદી કલેશનો આશ્રય લેવો નહી. બહેન ! મનુષ્ય સંસારમાં કલેશ કરેછે અને પછી કહેછે કે સંસારમાં સુખ નથી. પણ મનુષ્ય જે સંસારમાં કલેશ કરેછે તો પછી સંસારમાં દુઃખ ના હોય તો સુખ કેમજ હોય ?

ધણી—વાત એમ બની કે એની મા માદા હશે તેમની દવાદાર માટે એ ગદ્ય અને ત્યા બેસી રહી, અને મને રસોઈનું મોટું કર્યું, એટલે મેં બે બોલ એને કહ્યા કે રસોઈનું મોટું થાય તે ફીક નહી. તેટલા ઉપરથી એ ચાલી જવા નીકળી છે !

સુખતા—ભાઈ ! જરા રસોઈ મોટી થઈ તેટલાં માટે તમે સ્ત્રીને બોલવા નીકળો, એ તો મારા ધારવા પ્રમાણે તમે બહુ બોટું કરોછો. ભાઈ ! ખાવું એ શું મોટું બારી કામ છે ? આ શરીરને ટેકવી રાખવા માટે ખાવા પીવાનું છે, તો જરીક વાર મોટું ખાધું કે જરીક વાર વહેલું ખાધું તેથી કાંઈ આ શરીર પડી ભાંગવાનું નથી. અને આપણું શરીર પડી ભાંગતું હોય તો ભલેને પડી ભાંગતું, પણ તમારી સ્ત્રીની માતા તે તમારી પણ માતાજ છે, કારણકે પોતાની પુત્રી આપીને તેણી તેણીના પુત્ર તરીકે તમને લેછે, તો તમારી પૂજ્ય માતા માંદી હોય તો તમને ખાવાનું ભાવવું પણ નહી જોઈએ, અને તમારે

તો પોતે તમારી એ માતાના એસડ માટે દોડવું જોઈએ. અને વિશ્વ રચનાનો તથા આત્માની ઉન્નતિનો મહાન નિયમ એ છે કે કોઈ પણ માંદાંએને સાજાં કરવામાં મનુષ્યે હરપણે તત્પર રહેવું, અને પોતાનું તનમન ધન અર્પણ કરવું. વિશ્વના ગુણ નિયમો પ્રમાણે તો સદા આપણું પોતાનું આરોગ્ય આપીને અન્ય જનોનો મંદવાડ આપણે પોતે લઇ લેવાનો છે. સ્નેહ-પૂર્વક સ્વાર્પણ એજ મનુષ્ય અવતારનું રહસ્ય છે. ભાઇ ! કદાચ તમે કહેશો કે જે આ પ્રમાણે બીજાંઓ માટે આપણે આપણો જીવ આપી દઇએ તો આપણું પોતાનાં આયુષ્યનો અંત એક દિવસમાં આવી જ્યાં વિના રહે નહીં. પણ, ભાઇ, એવો ભૂલ ભરેલો વિચાર કરશો નહીં. જે મનુષ્યના જીવનું રક્ષણ આપણા જીવ સાટે આપણે કરીએ છીએ તેના આશિષથી આપણા જીવને પછી કોઈ જાતની હાનિ પહોંચતી નથી, અર્થાત, દુઃખી જનોના લીધેલા આશિષથી આપણું શરીર કોઇ પણ રીતે નાશ નહીં પામતા વધારે લાંબું આયુષ્ય તથા આરોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. વળી, આપણે માંદાં માણસોને સહાય કરવાની છે, તે ઝાઝા ભાગે તો આપણા સાચા સ્નેહભાવથી. માટે આપણો સ્નેહભાવ દુઃખી જનો તરફ એવો પ્રેમાળ હોવા જોઈએ કે દુધમા સાંકરનો ગાંગડો ઓગળી જાય, સૂર્યના પ્રકાશમાં અંધકારની ઘેરતા ઓગળી જાય, સરિતા જળમા પથ્થર ડુબી જાય, તેમ આપણા સ્નેહભાવમાં કોઇ પણ મનુષ્યનું હરકોઇ કષ્ટ નષ્ટ થઇ જવું જોઈએ. અને, વળી, જે મનુષ્યમાં શુદ્ધ સ્નેહભાવ અણુઅણુમાં વ્યાપી રહે છે તે મનુષ્યની દેહ એવી આરોગ્યવાન અને કંચન જેવી ચામછે કે શસ્ત્રો તેને છેદી શકતાં નથી, મંદવાડ તેને પીડી શકતો નથી, વિષ તેને ચૈતન્ય રહિત કરી શકતું નથી, અગ્નિ તેને આળી શકતો નથી, સાગર જળ તેને ડુબાડી શકતો નથી, વાયુ તેનાં માથાનો એક વાળ પણ હીલાવી શકતો નથી, પૃથ્વી તેનો ભાર ઝીલી શકતી નથી, મૃત્યુ તેને કોઇ પેરે ઘેરી શકતું નથી. માટે, શરીર આરોગ્યતાનો સાર તમે ધારો છો તેમ ટાઇમસરની પુષ્ટિકારક રસોઇ નથી, પણ શુદ્ધ સ્નેહભાવ, તેમજ તે સ્નેહભાવ દ્વારા સકળ માંદાં લોકોના મંદવાડમાથી તેમને મુક્ત કરવા તે છે. સાગરને કાંઇ તેમાં ઉછળતાં મોજાંઓ થકી અસ્તિત્વ હોતું નથી; સરોવર તીરની લીલા તે ત્યાં ઉગેલાં બાવળનાં કંટક ભરેલાં વૃક્ષ થકી નથી; રત્નની પ્રભા કાંઇ તેને બંધ દાખડીમાં રાખીને આપેલી હુંફ થકી નથી. તેમ શરીરની પુષ્ટિ માત્ર નિયમિત આહાર થકી નથી, અને તે વિષે ખાતરી થવા માટે કહીશ કે મહાન યોગીઓ જે પૃથ્વીને ડોલાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે તેઓ વાયુ ભક્ષણ કરીને રહે છે.

ધણી—મારી ભૂલ તો મને સમજ પડે છે, પણ તમે કહો કે શું મારી સ્ત્રીની પણ ભૂલ નથી કે મારી સાથે તકરાર કરે છે ?

મુળતા—ભાઇ ! મારે તમારાં સ્ત્રીને પણ બે બોલ કહેવાના છે અને એમની ભૂલ એમને દેખાડવાની છે. (સ્ત્રી). બહેન ! તમારા પતિ તમને વઢે તો તમારે તેમની સામે થવું નહીં જોઈએ. પણ ધણી તેની સ્ત્રીનો ઇશ્વર છે એવું કાંઇ માફ કહેવું

નથી. હું તો એથી ઉલટું માનું છું કે સ્ત્રી તે તો તેણીના પતિનાં ધરની અધિષ્ઠાતા દેવી છે. આ સમ્બંધમાં હું એક શાસ્ત્રિકથી તમને ખેલેને કહી સંભળાવું. પૂર્વે વિવસ્વત નામના રૂષિના શ્રાધદેવ નામના એક પુત્ર હતા. એ શ્રાધદેવને સંતાન નહી હોવાથી વસિષ્ઠ મુનિની અનુમતિથી તેમણે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ આરંભ્યો. હવે, શ્રાધદેવની સ્ત્રીની ઇચ્છા પુત્રીની પ્રાપ્તિ માટે હોવાથી હું દ્રવ્ય હોમનાર હોતાએ પુત્રીનાં નિમિત્તે હું દ્રવ્ય હોમ્યું. પરિણામે શ્રાધદેવની સ્ત્રીએ પુત્રીના જન્મ આપ્યો, અને તે પુત્રીનું નામ ઇલા પાડવામાં આવ્યું. શ્રાધદેવ વિસ્મય પામ્યા કે પુત્રની પ્રાપ્તિ નહી થતાં પુત્રીના જન્મ કેમ થયો, અને પોતાનું આશ્ચર્ય વસિષ્ઠ મુનિ આગળ વિદિત કરતા વસિષ્ઠ મુનિએ તે પુત્રીને પુરૂષની દેહ પ્રાપ્ત કરાવી, અને તેનું સુદ્યુમ્ન નામ પાડવામાં આવ્યું. આ યુવાન વિદ્યામા અને સકળ કળાઓમાં નિપુણ થયો. એક દિવસ પોતાના અનુચરો સહિત મૃગયા રમવા જતાં તેણે એક વનમાં પ્રવેશ કર્યો. આ વન પ્રથમ શંકર અને પાર્વતીનું સ્થાન હતું, અને તેઓ આનંદવિહાર કરતા હતાં. તે સમયે કોઇ મુનિઓ એ સ્થળે જઇ ચઢવાથી પાર્વતી શંકરજી સ્ત થયાં, અને પોતાની સ્ત્રીનાં મનની આવી સ્થિતિ જાણીને શંકરે શાપ દીધો કે આ વનમાં જે કોઇ પ્રવેશ કરશે તેને સ્ત્રીની દેહ પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે આ વનને શંકરના શાપ હોવાથી સુદ્યુમ્ન અને તેના સંગાથીઓ આ વનમાં પ્રવેશ કરતાં સ્ત્રીની દેહ પામ્યા. આ પ્રમાણે ઇલાને સ્ત્રીની દેહ પ્રાપ્ત થઇ, અને પછી તેણી ત્યાંથી બુદ્ધતા આશ્રમે જઇ પહોંચી. બુદ્ધ તેમજ ઇલા અઘૌઠિક કાતિ ધરાવતાં હોવાથી તેઓને પરસ્પર પ્રીતિ થઇ અને તેઓ પતિ પત્નીના સમ્બંધમાં જોડાયાં, અને પછી ઇલાએ પુરૂષના નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીના અવતારમાં કેટલાંક વર્ષો વહી ગયાં. પછી આ ઇલાને (સુદ્યુમ્નને) તેના પુરૂષ અવતારનું એકાએક સ્મરણ થઇ આવ્યું અને વસિષ્ઠમુનિ પાસે જઇને તેમને પુનઃ પુરૂષ દેહ માટે વિનંતિ કરી, ત્યારે તેની મનોકામના પૂર્ણ કરવા વસિષ્ઠે શંકરની આરાધના કરી, તેથી શંકરે પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે આ ઇલાને એક માસ પુરૂષ દેહ અને એક માસ સ્ત્રી દેહ, એ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરૂષની દેહ દર માસ વારાફરતી પ્રાપ્ત થશે. એથી વધુ કરવા શંકર અશક્ત હતા તેથી વસિષ્ઠ મુનિએ જગદંબા માતાની આરાધના કરી, અને જગદંબા માતા પ્રસન્ન થતા વસિષ્ઠમુનિને કહ્યું કે ઇલાને નવરાત્રિ ભગવતી ભાગવત શ્રવણ કરાવે જેથી તેને હમેશ માટે પુરૂષ દેહ પ્રાપ્ત થશે. અને તે પ્રમાણે કરવાથી પછી ઇલાને હમેશ માટે પુરૂષની દેહ પ્રાપ્ત થઈ. ત્યારે આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી તમે ખેલે આ સાર જુવો કે જે કાર્ય પુરૂષરૂપી શંકર નહી કરી શક્યા તે સ્ત્રી રૂપી જગદંબા માતા કરી શક્યાં, તો સ્ત્રીનું સામર્થ્ય પુરૂષ કરતાં વિશેષ છે, અને સ્ત્રીનો પતિ એ રીતે તેનાં ઉત્તરતાં સામર્થ્ય થકી તેણીનો ઇશ્વર થઇ શકતો નથી. માટે પોતાની સ્ત્રી કરતાં વધુ ઉત્તમ અને જળવાન કદી પતિએ પોતાને ધારવાનો નથી. તે છતાં અહોન, હું તમને કહું છું કે તમારા પતિ તમારી સાથે રીસે ભરાય તે વખતે

તમારે તેમની સાથે કટુ વાર્તાલાપ કરવો નહીં જોઈએ, અને તેનું કારણ એ છે કે કલેશ એ સર્વ વાતમાં સર્વ સ્થળે મનુષ્ય માટે મહા હાનિકારક છે. બહેન ! પ્રભુજીની સૃષ્ટિમાં કલેશ તો નહીં જ જોઈએ. બાગમાં ઉકરડો નહીં હોય; મોતીની માળામાં પથ્થરની કાંકરી ના હોય; ચક્ષુમાં તણખલું નહીં હોય; તેમ પ્રભુજીની લીલામાં કલેશરૂપી ઉન્નયતા, મલિનતા, શૂન્યતા, ત્રાસ, નહીં જ થટે અને નહીં જ હોય. જગતમાં સર્વ કોષ્ટએ, રાગ તથા પ્રજ્ઞએ, માતૃપિતા તથા તેમની સંતતિએ, ગુરૂ તથા શિષ્યે, શેઠ તથા વાણીતરે, રાય તથા રંકે, સર્વ કલેશનું ઉચ્છેદન કરવાનું છે. કલેશ એ તો પ્રભુજીએ વિશ્વમાં સ્થાપેલા સંપ તથા શાંતિ અને તે થકી ઉદભવતા સકળ સુખનો વિનાશ કરનારી પ્રચંડ શક્તિ છે. એ દુષ્ટ શક્તિને અસ્તિત્વમાં પણ લાવવી યોગ્ય નથી, કારણકે તેને અસ્તિત્વમાં લાવતા મનુષ્ય માત્ર નહીં પણ પ્રભુજીની વિશ્વરચના અને પ્રભુજી પોતે પણ મહા હોલ પામે છે. કલેશ એવી દુષ્ટ શક્તિ છે કે એને સદા પાતાળ ઉડી દાટી રાખેલી જ સારી. એને બહાર એક શબ્દ દ્વારા પણ નીકળવા દેતાં તે ચોમેર પ્રસરાઈ જાય છે અને પછી તેને ભૂમિમા દાટવી મહા અશક્ય થઈ પડે છે. વળી, જીવો, કલેશ કરીને કોઈ કોઈની સાથે કલેશનો સંબંધ લાંબો વખત રાખી શકતું નથી, અર્થાત, બે જણ વચ્ચે કલેશ થયો તો પરસ્પર શત્રુઓ તરીકે તેઓના ઝાઝા દિવસ જઈ શકવાના નથી, અર્થાત, કાંઈ પણ પરસ્પર સમજુતી ઉપર આવીને તેઓએ સંપ કરવો પડે છે, કારણકે સંપ દ્વારા જ એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્ય સાથે સંસારમાં રહી શકે છે. અને જ્યારે આપણે આ પ્રમાણે છેવટે પણ સંપ કરવાનો જ છે તો પછી નિરૂપયોગી અને હાનિકારક કલેશ શા માટે થોડો વખત પણ આપણે ઉત્પન્ન થવા દેવો જોઈએ, કે આપણે તે થકી પોતાને દુઃખી થવા દેવાં જોઈએ ? માટે, કલેશનું તો મોઢું જ કાળું, એ સિદ્ધાંતને મનુષ્યે સદા અંગિકાર કરી રાખવાનું છે. જો કોઈ આપણું કાંઈ બગાડી જાય તો આપણે એવો વિચાર નહીં લઈ જવો કે ખરેખર એણે આપણું બગાડ્યું છે, પણ આપણે એવો જ અર્થ કરવો કે એણે આપણું કાંઈ બગાડ્યું નથી, અને આપણે તેનું કાંઈ બગાડવું જોઈએ નહીં. અને આપણે એવા વિચારથી તેનું સાંજે કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચારો ધરાવતાં અને આચરણ કરતા, કલેશ ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ સંપ વધુ સંખ્યા રીતે સ્થાપિત થાય છે, કારણકે આપણું નુકસાન કરનાર માણસને સ્વાભાવિક પ્રેરણા થાય છે કે આ માણસનું હવે મારે કદી નુકસાન કરવું નહીં અને સદા સાંજે કરવું. માટે, બહેન, તમારા પતિએ તમારાં માંમાં મા પાસે રસોઈ વખતે જવા તમને ના કહ્યું તો તમારે નહોતું જવું જોઈતું હતું, અને શ્રી રામચંદ્રજી તથા એમના સેવક મહાત્મા બાપ પોતે જઈને તમારાં માતાની ચાકરી તમારા બદલે કરતે અને તમારાં માતાને તેઓ લેશ કષ્ટ પડવા દેતે નહીં. માટે, બહેન, કલેશ ઉત્પન્ન થવા નહીં દેવો હોય તો આ એક સૂત્ર તમે ધારણ કરો કે કોઈ આપણું ગમે તેટલું અહિત કરે તો પણ આપણે તેના પ્રતિ દેશભાવ રાખવો નહીં અને તેની સાથે કલેશ કરવો નહીં, અને કોઈએ કરેલું નુકસાન શાંત મનથી

સહન કરવું. સહનનાનું રહસ્ય તમે સમજી લ્યો. મેરૂ પર્વત કોઇ તમારા શિર તોડી પાડે તો તમે તેને કહેજો કે ભાઈ ભલે તમે મારાં શિર ટાડની રૂતુમાં હુંફની ધાબળી નાખી; કોઇ તમારું હાસ્ય અને નિંદા કરે તો તમે તેને કહેજો કે ભાઈ હાસ્ય અને નિંદારૂપે પણ તમે મને યાદ કરી તે; એ સઘળી મારા ઉપર તમારી માયા પ્રીતિજ છે, કોઇ તમારું ધનમાલ લુટી જાય તો તમે કહેજો કે ભાઈ મારૂં ધનમાલ તમે ભલે લુટી ગયા, કારણકે કદાચને એ ધનમાલનો ઓજ મારાથી કોઇ દિવસ નહીં અમાટે તો હું પોતે પણ તે કોઇને આપીજ દેતે કે ઉકરડે ફેંકી આવતે. માટે મનુષ્યે પોતાના લાભ કે નુકસાન તરફ જોવાનું નથી, અર્થાત, વૈરીને વૈરી તરીકે જોવાનો નથી. તમારાં જીવનનું સર્વસ્વ તમે શ્રી હરિ ભગવાનને સોંપી દો, અને એમના હાથે તમારા માટે જેટલું હિત સંધાય તેટલું સંધાવા દો. અહેન ! પ્રભુ શરણુતાનો સદગુણ તમે યરાયર પ્રાપ્ત કરો, અને પ્રભુજીમા શ્રદ્ધા રાખો કે પ્રભુજીની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સુખ દુઃખ આવી મળેછે, માટે, જો કોઈ તમારું અશુભ કરશે તોપણ પ્રભુજીને તમારું શુભ કરવું હશે તો વાર નહીં લાગે, અને તમારું શુભ થવાનુંજ. ભૂમિમાત પોતાના સ્તન ઉપર સરિતાને માર્ગ આપેછે અને સરિતાનાં જળને મનુષ્યે પાણ કે અંડથી ઘેરી લીધાં, તેથી સરિતા ખેદ રખે કરતી કે હવે વહનનો મારો વિહાર સદા માટે અંધ થઇ ગયો, કારણકે સરિતા માત તો કોઇ અન્ય સ્થળેથી પણ તેને વિહારનો માર્ગ કહાડીજ આપશે; માળાએ છોડ ઉપરનાં પુષ્પો તોડી લીધાં તો છોડ રખે ખેદ કરતો કે હવે પુષ્પ વિના હું શું કરીશ, કારણકે વસંતરૂતુ તેને પાછાં અસંખ્ય પુષ્પો લાવીજ આપશે અને તેને પ્રવૃદ્ધ કરશેજ; પારણાને હીંગાળવાની દોરી તૂટી ગઇ તો બાળ રખે મુઝાતું કે હવે પારણું હાલશે નહીં તો મને આખી રાત ઉંઘ કેમ આવશે, કારણકે તેની માતા તેને આખી રાત બાળામા લઇ પ્રીતથી ઉઘાડવા તેની પાસે તત્પર બેઠેલીજ છે. માટે, અહેન, તમે સહનતા રાખીને પતિનો અન્યાય તો શું પણ સકળ જીવાત્માએ તરફથી તમને થતો કોઇ પણ અન્યાય તમે સહનતાથી સહન કરજો. વળી, અહેન, હું તમને આ વિશ્વનો એક શુભ ભર્મ સમજાવું. જ્યારે મનુષ્યમાં સહનતા તથા પ્રભુજીને આધીન રહેવાની બુદ્ધિ સ્થાપિત થાયછે ત્યારે મહાત્મા બાપ તેમને પળપળની સહાયતા કરવા સમર્થ થઇ શકેછે. અહેન ! મહાત્માબાપ એ તો સંપૂર્ણ દયાના અવતાર હોયછે. આપણાં રોમરોમમાં રૂધિર અને માંસ છે ત્યારે મહાત્માબાપનાં રોમરોમમાં દયાનું તત્વ છે, તેથી મહાત્માબાપ તો નિરપરાધી જનોની અને દુઃખી જનોની પીડાથી દુલાઇ તેમની સહાયતામા સતત દોડેછે અને સહાય કરેછે. પણ જ્યાંસુધી મનુષ્યમાં સહનતા તથા ઇશ્વરેચ્છાને આધીન થવાની વૃત્તિ વિકસ્યાં તથી, ત્યાંસુધી મનુષ્યનું મન તથા શરીર પાપાણુ સમાન હોયછે, અને જેમ પાપાણુ ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિની તેનાં મૃદુ કોમળરૂપે અસર કરી શકતી નથી, તેમ મહાત્મા બાપની દયાની અસર સહનતારહિતનાં તથા પ્રભુશરણુની બુદ્ધિ રહિતનાં પાપાણુ મન હૃદયના મનુષ્યને પહોંચી શકતી નથી. માટે, તમારામાં સહનતા

તથા પ્રભુશરણતા સ્થાપિત થયાં હશે તો મહાત્માઆપ પોતે આવીને તમારાં કપ્પો હરી જશે, તમને લેશ કલેશ કે પરિતાપ કોઇ રીતનો થવા દેશે નહીં. બહેન ! તમે તથા તમારા પતિ, મારા ભાઇ, બેઠે મારાં આટલાં વચનો હૃદયમાં ઉતારો અને તે પ્રમાણે વર્તન કરો.

ધણી—આપનાં વચનો સદા કાળ માટે મારાં હૃદયમાં કોતરાઇ ગયાં છે અને મારું જમવાનું પડતું મુકીને હું મારાં સાસુની સેવા તેમના મંદવાડમાં કરવા આ પળે ચાલી નીકળું છું. (સ્ત્રીને). તું પણ મારી સાથે ચાલ, તારાં માતા સારાં થાય ત્યાંસુધી આપણે બેઠે તેમની સારવારમાં તારાં ઘર રહીશું.

સુજતા—ભાઇ ! ધન્ય છે તમને કે મારા બોલો તમે માન્ય કર્યાં છે. હવે હું જમશ. (બધાં જાય છે).

માતા—(એક મોહસ્લામાં એક ધનાઢ્ય સ્ત્રી. તેણીની દાસીને). આ છોકરીને બહાર ક્યાંયે લઇ જાને. મુલા, એ છોકરાં.

દાસી—પણ, બાઇ, આ તમારી છોકરીને તમે કાંઇ કેટલા કલાકથી ધવાડી નથી તો જરા ધવાડી લ્યો તો એ રોતી જાની રહે, અને પછી હું એને બહાર લઇ જાવું તો એ કાંઇ રમે.

માતા—તો આખો દિવસ એને ધવડાવ્યાજ કહે કે મારું કાંઇ બીજું કાંઇ કામકાજ હોય તે કહે કે નહીં ? આના બાપા સર નાઇટ થયા છે તેની ખુશાલીની પારટી આજથી પંદર દિવસે રાખી છે તો કાંઇ પાર વિનાનું કામ છે તે ક્યારે હું કરીશ ? કાંઇ કેટલાં માણસોને નોતરવાનાં છે, કાંઇ કેટલા કાગળો લખવાના છે, કાંઇ હજારો ચીજો પારટી માટે ભેગી કરવાની છે, તે બધું કાંઇ જરા કહે કે બસ આને ધવડાવ્યાજ કહે ?

દાસી—બાઇ ! બચ્ચાં તો વળી ઘડી ઘડી ધાવે તો ખરાજને ! મને દુધ આવતું હોય તો હું આખો દિવસ ધવડાવું એવો મારો શુભ થાય છે !

માતા—હવે મોટી ધવાડનારી થઇ છે તે જાણી તને. તારા હાથમાં એ છોકરી નહીં. રહેતી હોય તો બીજી દાસીને આપ અને તેને કહે કે છોકરીને રાખે. આ છોકરીના કકળાટમાં તો મારું માથું પણ દુઃખી આવે છે !

દાસી—હું તો મારી આ બહેનને બીજી કોઇ આયાના હાથમાં નહીં આપું, હુંજ એને લઇને ફરીશ અને જાની રાખીશ. (દાસી છોકરીને લઇને જાય છે).

સુજતા—(આવી પહોંચતાં માતાને). બહેન ! હું તમારાં ઘર આગળ થઇને જતી હતી, અને તમારાં બાળનો રડવાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો તેથી હું આવી છું કે પૂછું કે બાળ કેમ આવડું રહે છે.

માતા—અરે ! એને તો આખો દિવસ ધાવવાનું જોઇએ છે તો હું તો કાંઈ ગાય ભેંસ છું કે એને આખો દિવસ ધવડાવ્યા કહે ? અને, વળી, એના બાપ સર નાઇટ

થયાછે એટલે તેની ખુશાલીમા પારટી આપવાનીછે તો તેને લગતું બધું કામકાજ હું જોવું કે એ છોકરીનેજ ધવાડ્યા કંઈ !

સુજાતા—અહેન ! આપણું બાળ પહેલું અને પછી બધું ધરતું કે સમાજનું કામ. મારા મહાત્મા આપને તો બાળક બહુ પ્રિય છે.

માતા—મહાત્માબાપ તે કેાણ !

સુજાતા—અહેન ! મહાત્માબાપ તે ગુણી જનને તથા દુઃખી જનને સહાય કરનારા ગ્રેમી પિતા. એમનો ધંધો એજ છે કે ગુણી જનને અને દુઃખી જનને હર પળે મદદ કરવી.

માતા—પણ, મે તો કેાંઈ દિવસ એમને ક્યાયે જોયા નથી અને હું તો એમને એાળખતી પણ નથી !

સુજાતા—અહેન ! તમારા બાળ ઉપર તમે પ્રાંતિ રાખો એટલે એ તમારી પાસે આવી ઉભા રહેશે. અહેન ! તમારાં પોતાનાં બાળને દુધ પાવું તે તમે મોટા અસલ્લ શ્રમ ગણોછો તો જગતમાં દુઃખી જનોને તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનું કષ્ટ તમારાથી શું સહન થઈ શકશે ! અહેન ! આ તમારી બાળકોને તેના પોતાના હાથે પોતાનો નિર્વાહ ચોજવાની શક્તિ નહી, તેને તમે બૂખી અને તરસી આ પ્રમાણે રાખો તો સંસારમાં પારકાં દુઃખી જનોની બૂખ તરસ તમ કરવા તમે કેમ દોડશો ? પાણી અને પવનનો જે પરપોટો લેશ આંદોલનથી ધ્રુટી જાય, તે વળી તેના માંહે સહઅ મણોનો બોજ શું સહન કરી શકશે ! ટોળાવ સપાટ વસ્તુને ધારણ કરી શકે નહી તે વળી ગોળાને લપસી જતો કેમ અટકાવી શકશે ! જે ભાંગેલી કલમ કાગળ ઉપર અક્ષર કહાડી નહી શકી તે વળી ચિત્રકારનાં પૃષ્ઠ ઉપર મનહર ચિત્ર કેમ દોરી શકશે ! માતાએ જે તેણીના બાળને ધવડાવવાનું નહી હોય, તો પ્રભુજી તેણીના સ્તનમા દુધની ઉત્પત્તિ શા માટે કરતે ! પ્રભુજી જમારાં સ્તનમાં તમારાં બાળ માટે દુધ સિંચેછે, પણ તમને તે દુધ તમારા બાળને પાવામાં પણ પરિશ્રમ પડી જાયછે, તો જાત મહેનત કરીને અને સ્વાર્થત્યાગ કરીને તમે બૂખ્યાંને બોજન અને તરસ્યાંને પાણી શું આપશો ! બાળકનો જન્મ થયેલો નથી હોતો તો માતાનાં સ્તનમાં પ્રભુજી દુધ સિંચતા નથી, માટે બાળના પ્રસવથી જે દુધ માતાના સ્તનમાં ભરાયછે તે ઉપર તેણીનાં બાળનો સંપૂર્ણ હક્ક છે, અને તે દુધબાળને નહી પાવાનો કાંઈ પણ અધિકાર માતાને નથીજ. માટે, તમે જે તમારાં બાળને દુધ પાવામાં આજસ કરો તો તમે તમારાં બાળનાં માતા કહેવાઈ શકોજ નહી. વળી, અહેન, માતા તરીકેની તમારી પુત્રી પ્રતિની તમારી ફરજોની કાંઈ તમને લેશ પણ સમજ છે ? અહેન ! તમારી પુત્રીને તમે સ્વેચ્છાથી અસ્તિત્વમાં લાવ્યાંછો, તો તમારે તો એ પુત્રી પાછળ તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનું છે. એ પુત્રીને તમારે એટલી પ્રિય ગણવાની છે કે તેને તમારી છાતીથી લગીર પણ ખસેડો

નહી, અને હાથમાથી હેઠળ ઉતારો નહી, કારણકે માતા તરીકેનું તમારું કર્તવ્ય એ છે કે એ પુત્રીને જગતમાં સર્વથી સુખી, સર્વથી શાણી, સર્વથી કાતિપાન કરવાની તમને હરપળની કાળજી તથા ચિંતા રહેવી જોઈએ. તમે જીવતા છતાં તમારી પુત્રી આલ્યાવસ્થામાં લગીર પણ રહે એ અશક્ય થવું જોઈએ. બાળ વયે તમારે તમારાં બાળને બાળામાંથી હેઠું ઉતારવાનું નથી; તેની અભ્યાસની વયે શાસ્ત્રો અને નીતિનું જ્ઞાન તમારે હરપળે આપવાનું છે; નિશાળે જવાની વયે બાળક પહેંચતા તમારે દળણાં દળીને પણ વિદ્યાભ્યાસ માટેનાં સાધનો પૂરા પાડવાનાં છે; યુવાવસ્થાએ પહેંચતાં તમારે કોઈ સુંદર સુલક્ષણ કુળવાન યુવાન સાથે તેણીના લગ્ન કરવાનાં છે; અને તમારી પુત્રી પછી વધારે મોટી વયની થતાં તમારે એક ફરેશતા બની તમારી પુત્રીનાં દરેક સુખ દુઃખમા તેણીને તમારે મદદ કરવાની છે; અને તમારી પુત્રી વૃદ્ધ વયે પહેંચતા અને તમે પણ વૃદ્ધ વયના થતાં, તમારે તમારી પુત્રીનાં સુખ માટે હરપળે પ્રભુજી પામે પ્રાર્થનામા હાથ જોડીને ઉભા રહેવાનું છે. બહેન ! આપણા દેશમા માતપિતા તેમના બાળકને રોવા દેહ, ગમે ત્યાં આથડવા અને પડવા દેહે, બાળકને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવતા નથી, બાળકને વિદ્યાદાન દેતાં નથી, અને બાળકની મોટી વયે તો તેના કાંઈ પણ સુખ ઉપર લક્ષ્ય નથી આપતા, એ તેમના દુષ્કૃત્યો મહા પાતકી છે, અને એ માતપિતાઓને ભવોભવ મહા અધમ અવતારો પ્રાપ્ત થવાના એમા બેશ સંદેહ નથી. બાળકને જન્મ આપી બાળકનું શ્રેય દરેક રીતે નહીં યોજવું, એ માતપિતાનો તેમનાં બાળ પ્રતિ મહા દાણુ દ્રોહ છે; અને દ્રોહ તો શત્રુ સાથે પણ દૃષિત છે, તો નિજ બાળ પ્રતિનો આવો દ્રોહ કેવો પાતકી હોવો જોઈએ ? લાવો, તમને કામ છે તો હું તમારી બાળકીને લખને થોડી વાર કરીશ.

માતા—ના, બહેન. ના. તમે શા માટે તસ્દી લો. હું પોતેજ મારી બાલુડીને મારી પાસે રાખીશ અને મારા હાથમાથી એને હેંકે પણ નહીં ઉતારું. (દાસીને). દાસી ! દાસી ! છોકરીને લખને ઝટ આવ તો. (દાસી છોકરીને લખને આવેછે. પ્રેમથી છોકરીને પોતાના હાથમા લઇ લેછે અને પચપાન કરાવેછે. તેણીનાં સ્તનમાંથી દુધ ઉભરાઇને આપોઆપ બહાર પડેછે).

મુળતા—બહેન ! પ્રભુજીનો અને મહાત્મા આપનો મહિમા જુવો. બધા માતપિતાને નિજ બાળ ઉપર પ્રેમ છે, ત્યાં તે બાળનાં સુખ યોજવામાં માતાને પ્રભુજી સહાય કેવી કરેછે !

માતા—(એકાએક સ્તબ્ધ બની જતાં). બહેન ! જરા મારાં બાળને તમારા હાથમાં લ્યો. મને કોઈ મુનિવર દેખાયછે !

મહાત્મા—(દર્શન દઇને. માતાને), બહેન ! તું ગભરાયછે શામાટે ? હું તને એટલુંજ કહેવા આવ્યોહું કે તે તારાં બાળ પ્રતિ આજે ખરો માતૃભાવ ધારણ કર્યોછે તો હવે તારો જયજયકાર સદા કાળ થશે. માતા થઇ બાળ ઉપર સદા પ્રેમ

રાખજે. નિજ બાળની સેવા એજ માતાનો ધર્મ છે. તારાં સકળ સંકટમાં હું તને સહાય રહીશ, કારણ પ્રેમાળ માતા એ તો વિશ્વમાં પૂજનીય છે, તો મારે પણ પૂજનીય છે. (અદૃશ્ય થઈ ગયછે).

સુજાતા—બહેન ! જે મહાત્મા દર્શન દઈ ગયા તે પ્રત્યેક જીવાત્મા ઉપર પ્રેમ રાખનારા છે. મનુષ્ય પોતે લગીર પણ શુદ્ધ બાવ તથા કામળ હૃદયનાં થાય તો તે મનુષ્યોની સહાયતામાં મહાત્મા બાપ સદા તત્પર છે. બહેન ! હવે હું જાવું છું. હું રાજ્યમાતા સુરસુંદરી સાથે રહું છું. હું પણ આવતી રહીશ અને તમે પણ મને મળવા તમારી બાલુડીને લઈને જરૂર આવજો. (ગયછે).

માતી—અરેરે ! આ માતા ધર્મ ! આ માતા મહિમા ! હું એ સર્વથી આજ ધડી સુધી અગ્નણી ! પણ હવે જાણીતી થઈશું તો એ માતા મહિમા સર્વ બહેનોને સમગ્નવીશ. આ બાલુડી તો પોઢી ગઈ છે ! લાવ, પારણાંમાં હીડાણું. (પારણાંમાં હીડાણે છે).

ગાયન ૪૨.

પારણે પોઢાડું માંડે પ્રિય પ્યાંડે બાળ;
જુગિતથી જોયા કંડે એનું મુખ રઢિયાળ,
સરખા સીધા કંડે બેઠી બેઠી એના વાળ,
પસવાંડે પ્રેમથી એનું ભવ્ય વિશાળ કપાળ,
ચળિત ચિત્તથી સુમ્યા કંડે એના ગાળ. પારણે.

માખી બેસે તો માંડે ઝપાટો બની સિંહણુ વિકાળ,
હડસેલે કોઈ તો દહન કંડે તેને બની અગ્નિ જાળ,
નાગણુ થઈ ડંડું જો કોઈ દે મુખથી ગાળ,
લોહી પી જાવું જો કોઈ ચઢાવે કાંઈ આળ,
ધણુડી મારીની બની રહું હું એવી ઢાળ. પારણે.

પહેરાવું બાલુડીને હીરામોતીની માળ,
અંધાવું એના કાજ મહેલ માળિયા વિશાળ,
ભાણાં કાળે પિરસું એને પકવાનના થાળ,
વસ્ત્રાલંકાર કરાવું નિત્યતા નવા સદા કાળ,
બાલુડી મારી રાજવંશી, છોતે માત કંગાળ. પારણે.

બની રહેજો બળવંતા બાપ, મુજ બાળના ગોવાળ,
કહ્યાછે તમને દીનાનાથ દીન દયાળ,
મહાત્માબાપ ! યોજજો મુજ બાળનાં સુખની પાળ,
બહેની મારી કહી ગયાંછે તમને કૃપાળ,
બોલાવશે બાલુડી મારી, મોટી વયે તમ જોગોપાળ. પારણે.

(બાળ સૂવુંછે તેની પાસે તેની રક્ષા કરતી બેસેછે).

આપ—(એક મોહલામાં છોકરાને મારીને નિશાળે લઈ જાય છે, કારણ કે છોકરો રમતિયાળ છે અને અભ્યાસ નામે કરતો નથી). દરામખોર ! નિત્ય નિશાળે જવાનીજ, ના ! આખો દિવસ રમ રમ તે કેટલું ! નાનપણમાં આટલો વંદી ગયો છે તો મોટપણમાં તો શું લાંપટાઈ નહીં કરશે ! તને જીવથી મારી નાખું પણ તને હવે એકે દિવસ નિશાળે ઘસડી લઈ જઈ બેસાડ્યા વિના નહીં રહું.

છોકરો—મને નિશાળે મોકલો છો તો મને કહોને કે તમે નિશાળે કેટલી ચોપડી શીખ્યા છો ? મારી મા કહે છે કે તમે તો ગુજરાતી ચાર ચોપડી પણ નથી શીખ્યા, ત્યારે મને શામાટે કહ્યા કરો છો કે નિશાળે જ નિશાળે જ ? મારે નિશાળે નથી જવું. બસ, હવે તમારે શું કહેવું છે ? નિશાળની વાત કરી તો તમને પણ મારીશ અને માસ્તર પણ કાઢ નિશાળની વાત બોલ્યો તો એને પણ મારીશ તે એવો કે મને યાદ કરશે. આ શું ! સવાર પડી કે નિશાળ ! સવાર પડી કે વાચો અને લખો !

આપ—(તેને મારે છે). દરામખોર ! નિશાળ નહીં જશે કેમ ? જોવું છું કેમ નિશાળ નહીં આવે ! (મારે છે).

છોકરો—(આપને મારતા). હવે નિશાળ નિશાળ કરતા છાના રહો. અને જો મારા ઉપર હવે ફરીથી હાથ ઉગામ્યો છે તો તમને જોયા જેવા કરી નાખીશ.

સુજાતા—(સુજાતા આવી પહોંચતાં. છોકરાને). ભાઈ ! તું કાણની સંગાથે આ પ્રમાણે વેઠે છે ?

છોકરો—અરે ! આ મારો આપ મને નિત્ય કહે છે કે નિશાળ જ, નિશાળ હીડ. હવે હું એને કહું છું કે મારે નિશાળે જવું નથી અને વાંચવું એ નથી અને લખવું એ નથી, તોયે એની જક એ મુકતો નથી, અને મારા સામે હાથ ઉગામ્યો છે એટલે મારે પણ એના સામે હાથ ઉગામવો પડે !

સુજાતા—તો ભાઈ તું નિશાળે નહીં જઈશ તો શીખ્યા ભણ્યા વિના રહીશ, તેમાં શું તને લાભ છે ? ભાઈ ! સાંભળ, તારે જો લક્ષાધિપતિ થવું હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે; તારે જો પંડિત થવું હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે; તારે જ્ઞાની અને સમજળા થવું હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે; તારે યોગી મહાત્મા થવું હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે; તારે મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો તારે વિદ્યા જરૂરની છે; તારે જો મહાત્માઆપાની માયા પ્રીતિ મેળવવી હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે. બોલ, ત્યારે, હવે, કે આ બધાંમાંથી તારે શું થવું છે ?

છોકરો—મારે તો એ બધાંમાંથી કાંઈ થવું નથી. મારે તો બસ ભગવાન મને જેવો કરે તેવો થવું છે.

સુજાતા—ત્યારે, ભાઈ, તારા કહેવા પ્રમાણે તારે વિદ્યા અવશ્ય મહત્ત્વ કરવી જોઈએ, કારણ કે પશુજીએ મનુષ્યને કપાળમાં મતિ દીધી છે, અને મન તથા શુદ્ધિરૂપી શક્તિ દીધી છે, તે માત્ર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટેજ. માટે, પ્રભુજીએ તને જેવો

- ક્યોંછે તેવો તારે રહેવું હોય, તો પ્રભુજીએ તને દીધેલાં શુદ્ધિબળ તથા મનો-
બળ વડે તું વિદ્યા પ્રાપ્ત કર. વળી, ભાઈ, વિદ્યાનું મહત્વ તું નથી સમજતો.
માટે વિદ્યાનો તું અનાદર કરેછે. પણ વિદ્યાનું મહત્વ સમજતો થઈશ ત્યારે
તું કહીશ કે વિદ્યા એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે અને વિદ્યા એજ મોક્ષ છે. વળી
ભાઈ, તું યાદ રાખજે કે જો બાળપણમાં વિદ્યામાં પ્રીતિ તેં નહીં ધરી અને
વિદ્યા ગ્રહણ નહીં કરી, તો તું મનુષ્યમાંથી ટળી પશુ અવતાર આ ઉત્તમ
મનુષ્ય અવતારમાં પોતાને પ્રાપ્ત કરાવેછે. વિદ્યા વિનાનું મનુષ્ય તે મનુષ્ય નહીં
પણ પશુ છે. ગ્રહો તારલા વિનાનું જ્યોત્તે તે દિવ્ય નભોમંડળ નહીં પણ
શૂન્ય પ્રદેશ; તીરે શાંત શીતળતા વિનાનું સરોવર તે સરોવર નહીં પણ અદ્ય
જળનું ખાખોચિયું; કાઠીમાં જર નહીં તો તે ખાળકુવા માટેનો માત્ર મોટો
કુંભ. ભાઈ ! તું યાદ રાખજે કે વિદ્યા વિના તને લેશ સદાચાર, સદગુણ,
સુનીતિ, સ્નેહભાવ, દિવ્યજ્ઞાન, કદી પ્રાપ્ત નહીં થશે, અને તું મહા દુઃખી
થઈશ, અને તારા દુઃખમાંથી તને છોડવવા નહીં તારાં માતપિતા સમર્થ થશે,
નહીં તારાં સગા સખંધિ તને તારાં કષ્ટમાંથી છોડવવા સમર્થ થશે, નહીં તારાં
દેશના લોકો તારા દુઃખમાંથી તને છોડવવા સમર્થ થશે, નહીં મહારાજાધિરાજ
તારા દુઃખમાંથી તને છોડવવા સમર્થ થશે, નહીં પ્રભુજી કે મહાત્માબાપ તને
તારાં દુઃખમાંથી છોડવવા સમર્થ થશે. કારણ, સકળ દુઃખનું કારણ
વિદ્યાની અપ્રાપ્તિ છે, અને જ્યાં વિદ્યાની પ્રાપ્તિ નથી ત્યાં દુઃખજ છે, તો
પછી માતપિતા કે સગાવહાલા કે મહાત્મા કે પરમાત્મા તને કેટલાં દુઃખ-
માંથી છોડવશે ?

છોકરો—માતા ! આ પ્રમાણે વિદ્યા વિના દુઃખ છે, અને એ દુઃખમાંથી કાઢી છોડવી
શકે નહીં એવા એ અગણિત અને પ્રચંડ છે, તોતો હું વિદ્યા ગ્રહણ કરીશ.
મેં તો જાણ્યું વિદ્યામાં કાઢી પરિબળ નહીં હશે અને તેથી હું વિદ્યાનો અના-
દર કરતો હતો, વિદ્યાથી કંટાળતો હતો, અને મારા તાતને મૂર્ખતામાં વહતો
હતો- (તાતને). તાતજી ! હવે હું રાત દિવસ હાથમાંથી ચોપડી નહીં મુકું
એ માફ વચન તમે સહ્ય માનજો.

મહાત્મા—(દર્શન દઇને). ભાઈ ! તું વિદ્યા સંપાદન કરજે. એ વિદ્યા થકી તું જગતમાં
નામના કરી જઈશ, દુઃખી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવા શક્તિમાન થઈશ, માત-
પિતા સર્વનાં મન તારાથી પ્રસન્ન થશે, સગા વહાલા સર્વ તુજ થકી રાજી
થશે, તારો દેશ તારી વિખ્યાતિ જગજગે ગાશે, જગત તારાં ગુણગાન કરશે,
પ્રભુજી તુજમાં પ્રીતિ ધરશે. હું પોતે તને શિક્ષણ આપતો રહીશ. (અદ-
શ્ય થઈ જાયછે).

સુખતા—(સ્વગત). ધન્ય મહાત્મા બાપ ! તમે ક્યાં સ્થળે નથી ! તમને કયા જીવાત્મા
માટે કાળજી અને ચિંતા તથી ! (છોકરાને). ભાઈ ! તું ભાગ્યશાળી જન્મ્યો છે.
તું જગતમાં મહાન વીરલો નર થઈશ એમાં લેશ સંદેહ નથી, કારણકે મહાત્મા
માર્ગે બાપ પોતે તને શિક્ષણ દેવાનું કહી ગયાછે, તો એમનાં શિક્ષણથી તો

તું ત્રિકાળજ્ઞાની થઇશ એવો તું જ્ઞાની, બુદ્ધિશાળી, પ્રતાપશાળી થઇશ. માટે, ભાઈ, તું નિશાળમાં વાંચતાં લખતાં શીખ જેથી પછી વધુ જ્ઞાન મહાત્મા બાપ તને આપી શકે. વળી, તું રીતીનીતિવાળો એકદમ થઇ જા, જેથી પછી મહાત્મા બાપે દીધેલાં જ્ઞાનનું તું રહસ્ય સમજી શકે. હવે હું જાવું છું. (જાય છે).

છાકરો—(બાપને). બાપા ! હું શીખીશ, મારા નિશાળાના મિત્રાને શીખવીશ, અને કોઇ નહીં શીખે તેવા હશે તેને હવે વિદ્યાનું મહાત્મ્ય સમજાવીશ, અને મોટા થઇશ અને પાસે પછસા હશે તો એકજ કામ કરીશ કે ધનવાન કે નિર્ધન સર્વ કોઇના છોકરાંઓનો શિક્ષક બની તેમને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવવામાં હું મારું આયુષ્ય પૂરું કરીશ.

બાપ—શીખશે તો સારી વાત છે. એ તો, ભાઈ, હું તને પ્રથમથીજ કહું છું ? (એક જાય છે).

અંક ૩.

પ્રવેશ ૨૯.

શાકાચન્ય—(સુરસુંદરીનાં લગ્ન પ્રસંગે સકળ પ્રજાવર્ગ આવેલો છે. તેને). પ્રિય ભાઈ બહેનો ! સકળ પ્રિય બંધુઓ ! સકળ દિતૈસ્વીઓ ! આજ પુત્રી સુરસુંદરીનાં રૂપિ પુત્ર વૈશાલ સાથનાં લગ્ન પ્રસંગે આપ અત્રે પધાર્યાછો તેથી મારો હર્ષ માથો સમાથો રહેતો નથી, અને કયા શબ્દોમા તમારો આભાર માનવો તેની મને સમજ પડતી નથી. માટે હુંકમાં એટલુંજ કહીશ કે તમે સર્વે અત્રે પધારી મને કૃતાર્થ કર્યોછે. મને પ્રભુજીએ ત્રસદસ્યુ પુત્ર તથા સુરસુંદરી પુત્રી એ બે સંતતિ દીધી હતી, અને આજે પ્રભુજીએ મને ત્રીજી સંતતિની પ્રાપ્તિ કરાવી છે, તે રૂપિપુત્ર વૈશાલ છે. રૂપિપુત્ર વૈશાલની રાન્યભક્તિ બેઠ સુરસુંદરી પુત્રી એમને વરે છે. રૂપિપુત્ર પોતે મહા વિચ્છિન્ન અને શાણા છે અને સુરસુંદરી એમને વરે છે તેથી મને મહા આનંદ થાય છે. અને મને આશા છે કે તમે સર્વે પ્રિય ભાઈઓ અને બહેનો મારીપુત્રી સુરસુંદરીનાં આ લગ્ન માટે ખુશી છો તેમજ સંમતિ આપો છો.

પ્રજાજન—રાન્યમાતા સુરસુંદરીના રૂપિપુત્ર વૈશાલ સાથનાં લગ્નથી અમે સકળ પ્રજાજન અત્યંત ખુશી છીએ. રાન્યમાતા સુરસુંદરીનાં રૂપિપુત્ર સાથનાં લગ્ન માટે અમારી પૂર્ણ સંમતિ છે અને અમે એ બેઉને આશિષ દઇએ છીએ કે સકળ સુખ સંપત્તિ ભોગવજે, અને પ્રભુ એ બેઉના સકળ મનોરથો પૂર્ણ કરજે.

શાકાચન્ય—આપની આ સંમતિ માટે તેમજ આશિષ માટે હું આભારી છું. પ્રિય ભાઈ બહેનો ! આ પ્રસંગે હું મારા પોતાના માટે કાંઇ થોડુંક કહેવા ઇચ્છું છું. આપ જાણો છો કે મહર્ષિ કરચપની પાસે હું બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે થોડાક વખત જઇ આવ્યો છું. મહર્ષિ કરચપે મારા ઉપર અત્યંત અનુગ્રહ કરીને મને મારી યથાશક્તિ બ્રહ્મજ્ઞાન સંપાદન કરાવ્યું છે. બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થકી મને

આ સંસાર, આ રાજ્યપાટ, અને સકળ વિશ્વ, કાંઈ નવિન રૂપમાંજ દૃશ્યમાન થાય છે. અને તે નવિન રૂપ તે એજ છે કે આપણે મનુષ્ય સાધારણ રીતે ધારીએ છીએ કે આ સંસાર વ્યવહારમાં ધનમાલ સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી આપણે એ ધનમાલ તથા સુખસંપત્તિથી પ્રાપ્ત થતાં સુખ તથા આનંદમાં રહ્યાં એટલે આપણા મનુષ્ય કર્તવ્યની સીમા આવી ગઇ. પણ એવું આપણું ધારવું ભૂલ ભરેલું છે. નિઃસંદેહ આપણે આપણા ભરણપોષણ માટે, વ્યવહારિક ખર્ચો માટે, દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાનું છે, તેમજ આ મહા ઉત્તમ દેહ જે પ્રભુજીએ આપણને પ્રાપ્ત કરાવી છે તેની જતન અને સુખનાં સાધનો પણ યોજવાનાં છે, પરંતુ, આપણી ભૂલ માત્ર એજ છે કે સુખ સંપત્તિ અને ધનમાલ એજ આપણું લક્ષ્યબિંદુ સ્થાપિત કરીએ છીએ. એ લક્ષ્યબિંદુ સંકુચિત છે અને એમાં વિશ્વનો તથા જનસમૂહનો પાર વિનાનો વિસ્તરણ પ્રદેશ તથા મહિમા તથા સૌંદર્ય આલેખાતું નથી, અને તેથી આપણાં જીવનમાં અનેક પ્રકારની ન્યૂનતા પરિણમે છે. માટે, ધનમાલ સુખસંપત્તિ એ સંગાથે સંગાથે આપણે ખીજા વિશાળ અને પ્રૌઢ આશયો પણ આપણા જીવનમાં એતપ્રોત કરવાનાં છે, અને આ રીતે આપણું જીવન ઉચ્ચ અને વિશિષ્ટ કરવાનું છે. પરંતુ ધનમાલ તથા સુખ સંપત્તિ બહારના ઉચ્ચ ધ્યેયો અને અભિલાષાઓનું જ્ઞાન આપણને માત્ર અહ્મ-જ્ઞાન થકીજ શક્ય છે. અહ્મજ્ઞાનથીજ મનુષ્ય આ જગતની, આ વિશ્વની, આ જીવાત્માઓની, મહાન રૂપિઓની, પૂજ્ય મહાત્માઓની, તથા જગનિયંતા પ્રભુજીની, વારત-વિક મહત્તા બાળી શકે છે, ગ્રહણ કરી શકે છે અને તદનુસાર પોતાનાં જીવનનું બંધારણ રચી શકે છે. એ પોતે આ પ્રમાણે અનુભવ્યું છે તે પૂજ્ય મહર્ષિ કરચપ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલા અહ્મજ્ઞાન થકીજ છે. અને આપણે સકળ જીવાત્માઓ તો એકજ છીએ તો તમને સર્વને મારી વિનંતિ છે કે અહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્ત તમે પ્રત્યેક લગીર પણ પ્રયત્ન કરશો અને એ અહ્મજ્ઞાનનાં શિક્ષણ પ્રમાણે તમારાં જીવનનું બંધારણ રચશો. અહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થે કુટુંબ અને સંસાર છોડી દઇ વગડામાં તપ-શ્રયામાં આયુષ્ય પુરું કરવાનું નથી. અહ્મજ્ઞાનનો હેતુ એટલોજ છે કે આપણી અજ્ઞાનતા, આપણી મૂર્ખતા, આપણી અધમતા, એ જ્ઞાન થકી ટાળી, આપણે આપણું જીવન ઉચ્ચ કેટિનું કરીએ, અને આ સંસાર જે સુખનો સાગર છે તેમાં આપણે સુખમાં મહાલીએ અને સર્વ જનોને આપણાં સુખમાં ભાગી કરીએ. અહ્મજ્ઞાનારૂઢ થતા સકળ જીવાત્માઓની એકતાનું જ્ઞાન થશે, એ જ્ઞાન થતા આપણે સર્વ કોઇની સહાયતામાં તત્પર રહીશું, અને કોઇ જીવાત્માને દુઃખી થઇ રહેવા દઇશુ નહીં અને દુઃખી કરીશુ પણ નહીં. તેમજ અહ્મજ્ઞાન દ્વારા પ્રભુજીનું પિતાત્વ આપણને સિદ્ધ થતાં આપણે એમની આરાધના અને ઇચ્છાનુસાર સહયુગમાં અને સુનીતિમાં આચરણ કરીશું. અને આપણે સકળ જીવાત્માઓ એકજ છીએ અને પ્રભુજી આપણા સર્વના પિતા છે, તો આજથી હું તમને લિજ્જલાવ દર્શાવનારા પ્રજ્ઞજન શબ્દથી સંબોધીશ નહીં, પણ મારાં પ્રિય ભાઇ બહેનો કહીને બોલાવીશ, અને તમે મને માત્ર તમારો ભાઈ ગણુશો અને નહીંકે કોઈ રાજા. આ પ્રમાણે મારી છેવટની વિનંતિ છે.

આ પ્રસંગે તો હું આટલુંજ કહીશ." (શ્રીમંતથી માહીને બિહુક સુધી સઘળાં લોકો યથાશક્તિ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ મહારાજને, સુરસુંદરીને તથા વૈશાલને બેટ આપેછે. તે સ્વીકારતા. સર્વને). મારાં પરમ પ્રિય ભાઇઓ અને બહેનો! મારી પુત્રીનાં લગ્નના શુભ પ્રસંગે આટલી બધી બેટો તમે અમને આપીછે તો એથી હું કૃતાર્થ થયોછું. હું પણ તમારી સેવામાં આવો ઉપયોગી થઇ પડું એટલુંજ ઇચ્છું.

સુરસુંદરી—મારાં પરમ પ્રિય ભાઇઓ અને બહેનો! તમે સર્વે મારા માટે અત્યંત તસ્દી લીધીછે. ભાઇઓ અને બહેનો તેમની આ બહેન માટે તસ્દી લે એ સ્વાભાવિક છે, પણ તેથી તે બહેને તેમના ઉપકાર માનવાનો નથી એવું કાંઇ હોયજ નહી. માટે મારા પતિ તરફથી તથા મારા પોતાના તરફથી તમે પ્રિય ભાઇ બહેનોનો ખરાં અંતઃકરણથી જે આભાર હું માનું છું તે સત્ય માની માન્ય કરશો. વિશેષમાં હું કહીશ કે રાજવૈભવમાં જે રાજ્યપુત્રી થોડા વખત ઉપર હતી, તે હું સુખવૈભવમાં મારો કાળ નિર્ગમન કરનારી માત્ર રાજ્યપુત્રી નથી, પણ તમે સર્વ ભાઇ બહેનોની એક નાની બહેન છું, અને જેવી દયા માયા આ બહેન પ્રતિ તમે સદા દેખાડીછે તેવી દયા તથા માયા તેણી પ્રતિ અને તેણીના સ્વામી પ્રતિ રાખશો. વળી, મને કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે જે કાંઈ સારા વિચારો તથા સારા આશયો મને પ્રાપ્ત થયાછે તે મારાં પૂજનિય બહેન સુગતા થકીજ છે. એમણેજ મને ઉચ્ચ જ્ઞાન દીધુંછે. વળી તમે સર્વ ભાઈ બહેનોને પણ મોહલાઓમાં શેરીઓમા અને ઘર ઘર ફરીને ઉચ્ચ જ્ઞાનની સમજણ એ બહેન પાડેછે, તો એમનો પ્રત્યેક બોલ ઝીલી લેશો. મારા તાતજીનાં રાજ્યનાં આ એક પ્રતાપી માતા છે. એ આપણને સર્વને વંદનિય છે એટલુંજ હું કહીશ.

સુગતા—(સકળ પ્રજાજનને). સન્નનો અને સન્નારીઓ! આપણા પ્રિય રાજ્યમાતા સુરસુંદરીના લગ્ન પ્રસંગે આપણે સર્વનો હર્ષ માયો સમાયો નહી રહેતો હશે અને સર્વ કોઇનાં મન એવોજ વિચાર આવતો હશે કે એ હર્ષ પ્રદર્શિત કરવા વાક્યાતુરી અશક્ય છે તો શું કરવું. સન્નજનનો અને સન્નારીઓ! રાજ્યમાતા સુરસુંદરી અને એમના પતિ રૂપિ પુત્ર વૈશાલ, બેઉ મહાં વિશિષ્ટ આત્માઓ છે. એમના ગુણાનુવાદ કરતાં ઘણો લાભો કાળ વ્યતીત થાય, અને આ સ્થળે અને આ પ્રસંગે એ ગુણાનુવાદ માટે પુરતો સમય નથી. તેમજ એમના ગુણાનુવાદ કરવાની આવશ્યકતા પણ નથી, કારણકે તમે સર્વ સન્નજનો અને સન્નારીઓ એમના ગાઠ સર્વંધમાં આવશે ત્યારે તમને એમની પ્રૌઢતા સ્વતઃ સિદ્ધ થશે. હવે, રાજ્યમાતા સુરસુંદરી મારા માટે જે કાંઈ સારો મત ધરાવેછે તે એમની કૃપા દ્રષ્ટિજ છે, અને હું તો એમને તથા તમે સર્વ સન્નજનોને અને સન્નારીઓને કહીશ કે હું કાંઈ પણ સભ્ય આચરણ કરી શકતી હજીશ તો પ્રતાપ મહાત્મા આપનો છે. મહાત્મા આપ જેની સાથે છે તેને કદી અચોળ્ય આચરણ સંભવતુંજ નથી. મહાત્મા આપ

તમે સર્વની રક્ષામા અને સહાયતામા સદા અગોચર રીતે તમારી પાસેજ છે એ મારા બોલો સત્ય માનશો.

મહાત્મા—(મગટ થઇને). પૂજ્ય મહારાજધિરાજ તથા સકળ પ્રિય ભાઇ બહેન જીવાત્માઓ ! આ પ્રસંગે હું તમે સર્વ આગળ સ્થૂળ રૂપમાં હાજર રહું છું. તેમ કરવાનું કારણ એટલુંજ છે કે તમે સર્વને મારે વિદિત કરવાનું છે કે સુરસુંદરી રાજ્યમાતાનાં લગ્ન આ ખુલ્લાં મેદાનમાં કર્યાછે તેનું કારણ એટલુંજ છે કે આપણું તમામ નગર ભૂકંપથી હમણાં લગીર વારમાં પડી જશે. આ સાબળી કૃષ્ણ ભયભીત કે ગ્લાનિગ્રસ્ત થશે નહીં. તમે સર્વ બહેન સુગ્મતાના બોધથી સદાચારમા સંચરતા થયાછો, જીવાત્માઓની એકતા જોતાં થયાંછો, પ્રભુજીને ઝોળખતાં થયાંછો, તો તમારા પોતાનામાં એક નવિન સૃષ્ટિનો જન્મ થયોછે, અને તમારામાં આ પ્રમાણે નવિન સૃષ્ટિનો જન્મ થયોછે તો તમારા ઘરખારમાં અને નગરમા પણ ઉચિત ફેરફાર થવો જોઇએ, અને તેટલાં માટેજ એ તમારાં નગરનો વિનાશ ભૂકંપથી કરવો પ્રભુજીને યોગ્ય લાગ્યોછે. માટે, તમારા ઘરખારના વિનાશથી ક્લેશ ખેદ પામશો નહીં. તમે હવે નવું નગર વસાવો તે એવું વસાવજો કે તેમા નિર્ધન જનો માટે સકળ સુખના ધામ તેમાં અસ્તિત્વ પરાવે, કારણકે મનુષ્ય જીવનનું રહસ્ય એ છે કે સકળ જીવાત્માઓનું સુખ પ્રથમ યોજે. નવું નગર અંધાતાં જે પાંચ સાત વર્ષ થાય તેટલો વખત તમે અહીં ખુલ્લાં મેદાનમા રહો, એક એક સાથે ગાઢ સ્નેહમાં રહેવાનું પૂર્ણ શિક્ષણ લ્યો. અને સૃષ્ટિ સૌંદર્ય નિહાળી પ્રભુજીની લીલાનું અવલોકન કરો, અને શાંત સ્થળમાં સ્થાન પ્રસંગોપાત લઇ પ્રભુજીનું હૃદયમા ચિત્તવન કરો. હું તમારા સર્વની સેવામા હાજર છું. અને જે ગુણીજનો છે તેને હું સહાય કરી શકું તેમ છે, અને તમે સર્વ ગુણીજન છો, તો મારી સહાયતા ઉપર તમે પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો. અને વિશેષમા હું એટલું કહીશ કે હું હવે તમારી સંગાથે સંચરતો થયાં છું, અને તમે મારી સંગાથે સંચરતા થયાંછો, પણ આપણા સર્વનું કર્તવ્ય તો એ છે કે આપણે સર્વ પ્રભુજી સંગાથે એમનો હાથ ઝાલીને હરપણે સંગાથે સંચરતાં થઇએ. તો તમે એ પ્રભુજીની સંતતિ પોતાને પ્રમાણી, એ પ્રભુજીને પિતા ગણી, એમના પ્રતિ વહાલભાવ આદરો અને એમની આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરો. (નગર ભૂકંપથી પડેછે તેનો અવાજ આવતા). આ નગરનો ભૂકંપથી વિનાશ થયો તેનો અવાજ આપણને સંભળાયો. ભાઇઓ અને બહેનો ! હવે તમે કાંઇ તમારા મૂખ ઉપર તમારાં ધનમાલના વિનાશની ક્લેશ ગ્લાનિ ઉપસ્થિત નહીં થવા દેતાં, પ્રભુ શરણુ રહી વર્તન કરશો તો ધનમાલ તો કલ્પવૃક્ષ સમાન તમારા આંગણમાંજ રહેશે, તમને સેવા જવું નહીં પડે. આ મારા બોલો સત્ય માનજો, માત્ર પ્રભુજીનો મહિમા સમજો. પ્રભુજીની આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરો. તમે આત્મા છો; આત્મા એ પ્રભુજીનો અંશ છે, તો આત્માને ઘટિત દયા, ધર્મ. સુનીતિ ભરેલાં આચરણુ અને કૃત્યોમાં તમે સ્થાપિત થાવો; પછી સકળ સુખ સંપત્તિ તમારી

ધૃષ્ટેલી પ્રાપ્ત થશે; કાંઈ વસ્તુ માટે પરિશ્રમ તમને લેવો નહીં પડે. સત્યયુગમાં આ પ્રમાણે સ્થિતિ હતી. સત્યયુગ પુનઃ સ્થાપવો એ તમારું કર્તવ્ય છે, કારણકે સત્યયુગ એ કાંઈ કાળનું નામ નથી, પણ મનુષ્ય જીવાત્માઓ ઉત્તમ રીતે વિકાર અને વર્તન કરે છે તે સ્થિતિનું નામ છે. ભાઈઓ અને બહેનો ! હું તો પ્રભુજનો હલકામાં હલકો નોકર છું. પ્રભુજી આપણા પિતા છે. એમને આધીન થઈ રહો અને સકળ જીવાત્માઓના દુઃખ દરવામાં તત્પર રહો. એથી સકળ સુખ આવી મળશે. સુખ માત્ર રહેશે; દુઃખ નામ માત્ર નહીં રહેશે. જય જય પ્રભુજી આપ ! (અદશ્ય થઈ ગયો).

શાકાયન્ય—(પ્રગ્મજનને). પ્રિય બંધુઓ ! આપણે સમજતા હતાં કે ખાવું પીવું, કમાવું, દોડવું ધામવું, એ મનુષ્ય કર્તવ્યની અને સુખની સીમા છે ! મહાત્મા આપના વચનથી આપણે જોઈએ છીએ કે આપણાં કર્તવ્યો, આપણાં સુખોની સીમા, જુદીજ અને અન્ય દિશાઓમાં છે, અને તે માત્ર સદાયરણુમાં તથા ધર્મમાં તથા પ્રભુજનાં શરણાગત થવામાં છે. તો હવે આપણે સર્વ કાંઈ આ ઉચ્ચ આશયોને અવલંબીને આપણું જીવન ગાળીશું. નવું નગર વસાવવા તમે સર્વની સહાનુભૂતિથી દુઃખી જનોની સેવા માટે યોગ્ય સાધનોનો હવે આ સુરસુંદરીના લગ્નની ક્રિયા પછી તુરતજ વિચાર કરીશું. આશા છે કે સર્વ કાંઈને મહાત્મા આપનાં અને સુગતા બહેનનાં વચનો સિદ્ધ થયાં છે અને ધનમાલનો વિનાશ ભૂકંપથી થયો છે તેનો કાંઈને ખેદ નથી.

પ્રગ્મજન—જ્યાં કલ્પતર આંગણે ઉગવાનું છે ત્યાં પછી નાશ થયેલા ધનમાલનું શું પ્રયોજન છે ! અમે સર્વ પ્રસન્નચિત્ત છીએ અને આપ એ વિશે મનમાં નિશ્ચિત રહેશો. આપ ધણું જીવો અને તમારા પગલે અમે ચાલીશું અને સુખી થઈશું.

કુશાંબ—(શાકાયન્યને). પૂજ્ય મહારાજગધિરાજ ! જ્યાં દયાના સાગર ઉછળી રહ્યા છે તેમાં કરેણનાં કારમાં પુષ્પને પણ તરવું રાખવું કાંઈ સાગરને કષ્ટ ભરેલું નથી, તો મને મારા અપરાધની ક્ષમા કરીને આપની પાસે મહેલે પ્રથમની નોકરી ઉપર રાખશો. સકળ પ્રગ્મજનમાં મારા વિચારો વસ્યા છે તો મારામાં પણ નીતિના વિચારો વસ્યા છે. પ્રમાણિકપણાંથી અંત નીતિથી હું હવેથી નોકરીમાં વર્તન કરીશ.

શાકાયન્ય—ભાઈ ! તું જુવે છે કે સકળ નગર સાથે મહેલનો પણ વિનાશ થયો છે, માટે તારે હવે મહેલે રહેવાનું નથી, અને હું વગડામાં સધળાં ભાઈ બહેનો સંગાથે રહેવાનો છું તેમ તારે પણ રહેવું હોય તો સુખેથી રહે. તારા અપરાધ માટે કાંઈ વિચાર કરીને તું મુઝાઈશ નહીં. કાંઈનો અપરાધ જોવો એ મનુષ્યનું લક્ષણ નથી. માટે, તું સુખે પ્રથમની પેઠે સુરસુંદરી સાથે એનાં કામમાં રહે. અને સુરસુંદરી તો હવે એની લાભી કેશિનિ અને એના ભાઈ વૈરાજ સાથે અપંગાશ્રમ અહીં બીજા જોડવાનો છે તેમાં રહેશે તો તું પણ

અપંગાશ્રમમાં મદદકર્તા થઈ પડીશ. (કેશિનિને). પુત્રી કેશિનિ! હું તને મારી પુત્રી તરીકે રાજ્યમાં જાણ કરું. (વૈરાજને). ભાઈ! હું તમને મારા પુત્ર તરીકે રાજ્યમાં જાણ કરું. અને મારા પુત્ર અને પુત્રી તરીકે મારા રાજ્યનાં દ્રવ્યના સરખા ભાગનાં વારસ મારા પુત્ર ત્રસદસ્યુ તથા સુરસુંદરી સંગાથે તમને નિર્માણ કરું.

વૈરાજ—પૂજ્ય મહારાજાધિરાજ કાકાજી! આપનાં પુત્ર તરીકેના નામને હું લાયક નથી તેમજ રાજ્યનાં દ્રવ્યના કાર્ત્ત્ત્વ પણ ભાગના વારસ તરીકે હું લાયક નથી. મારા દુષ્ટ કૃત્યોથી હું લાજ મરું છું અને સદા લાજ ભરીશ.

કેશિનિ—(શાકાચન્યને) પૂજ્ય તાતજી! આપે મને પ્રથમ જ્ઞેતા વાર પુત્રી કહી બોલાવી છે ત્યારથી હું પુત્રી થઈ સુખી છું. આપની કૃપા મારા ઉપર હદપાર છે. હું અને મારા પતિ આપની સેવા ચાકરી આપનાં પુત્ર પુત્રી રૂપે કરી પોતાને જગમાં પ્રસિદ્ધ કરીશું, અને રાજ્યનું દ્રવ્ય તો પુત્ર ત્રસદસ્યુ અને પુત્રી સુરસુંદરીજી ભોગવશે.

શાકાચન્ય—પુત્રી મારી! હું જાણું છું કે રાજ્ય દ્રવ્યમાં કાંઈ ગૌરવ નથી અને તું અને તારો પતિ રાજ્ય દ્રવ્યની અવગણના કરો એ વાસ્તવિક છે. પરંતુ, મારા વડાલ ભાવ પરત્વે હું મારાં દ્રવ્યની જે વ્યવસ્થા કરું છું તે તું અને તારા પતિ કબુલ રાખશો.

કેશિનિ—આપની પ્રત્યેક આજ્ઞા મારા પતિના અને મારા શિર છે.

શાકાચન્ય—(પ્રવ્રજનને). હવે લગ્નનું મુદ્દત આવે છે માટે લગ્નવિધિમા આપણે પ્રવ્રજ થવું જોઈએ. (રાજજ્ઞેષી સુરસુંદરી તથા વૈશાલના લગ્ન વિધિ પૂર્વક કરે છે. સધળા કોઠામાં પરમ આનંદ પ્રસરી રહ્યા છે. જીવાત્માઓની એકતા અને પ્રભુજીનું પિતાત્વ, એ એ સૂત્રોનું લોકો પાત્રન કરી એક એક સાથે મહા આનંદમા આચરે છે).

અંક ૩.

પ્રવેશ ૩૦.

મહાત્મા—(પ્રભુજીની આરાધના કરે છે. સ્વગત). પ્રભુજી! જનસમૂહ અજ્ઞાનતા પરત્વે મહા કષ્ટ પામે છે! એમની અજ્ઞાનતા દૂર કરવા, એમનાં કષ્ટ દૂર કરવા, આપ મને સદૈ સદ્બુદ્ધિ અને હૃદયની શુદ્ધ ભાવના પ્રેરજો. પ્રભુજી! આપે તો મહા સુખપ્રદ સૃષ્ટિ રચી છે; આપની સૃષ્ટિમાં દુઃખ નામ માત્ર નથી, પરંતુ જીવાત્મા બહિર્મુખ કાણુ જાણે કેમ બને છે અને તે થકી પોતાના માટે પોતાના હાથે અસહ્ય દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે! આપ પોતે જીવાત્માનાં દુઃખ થકી અલ્પ જ્ઞેતા પામે છો, અને આપ સતત પ્રવ્રજ રહી મનુષ્યનાં દુઃખો દૂર કરો છો, પણ

જીવાત્મા બહિર્મુખ થતા દુઃખો હરખળનાં ઉત્પન્ન કરેછે અને એ રીતે દુઃખી થાયછે, અને આપને લાચાર કરી મુકેછે ! આપ પોતે મહા પ્રતાપી તે મનુષ્યની દુર્બુદ્ધિ અને હુંક મતિ તથા મલિન લાવના આગળ લાચાર થઇ જાવોછો. એમાં કાંઈ સંદેહ નથી ! જીવાત્મા અવળે માર્ગે લીડે તેને આપ કેટલો વારો ! જીવાત્માને સુખ દેખાડીને આપ જેમ જેમ આપના પ્રતિ વાળોછો તેમ તેમ ને અવળે માર્ગે જાડો દોડેછે ! આ પ્રમાણે જીવાત્માની મહા દુઃખી સ્થિતિ છે ! જીવાત્માને અંતર્મુખ કરવા આપ અશક્ત છો તો હું સમર્થ કેમ હોઇ શકું ! પરંતુ હું આપનો દાસ છું તો માફ તો કર્તવ્ય એજ છે કે જીવાત્માના ઉદ્ધારનાં આપના કાર્યમાં આપની સગાથે રહું, અને અન્ય જીવાત્માઓને સન્માર્ગે ચલાવવાના આપના પ્રયત્નમાં સામેલ રહું. જય જય પ્રભુજી બાપ ! જય જય પ્રભુજી બાપ ! (સુખતા સુક્ષ્મ શરીરમાં તેમની પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન માટે આવેછે. તેને). બહેન સુખતા ! આ પળે હું તને વધુ ઉચ્ચ પદની દિક્ષા દેવુંછું, કારણકે તે તારે સર્વસ્વ દુઃખીના દુઃખ દૂર કરવામાં અર્પણ કર્યુંછે. આ દિક્ષામાં હવે પ્રભુજીનાં જ્ઞાનનું ગુપ્ત રહસ્ય હું તને આપુંછું. (તેણીને ગુહ્ય જ્ઞાન દેછે, અને એ જ્ઞાન આપી રહેતા. તેણીને). બહેન ! આ જે જ્ઞાન તને મેં આપ્યુંછે તે ગુપ્ત છે. એ જ્ઞાન થકી શરીર તથા મન તથા હૃદયની શક્તિઓના વિકાસ થતા તું દુઃખી જનોની સેવામાં વધુ સખળ રીતે પ્રવૃત્ત રહી શકીશ. વળી તારી ઇચ્છા હતી કે તું મારી પાસે હવે સધળો વખત રહે તો સાફ, તો હવે તારાં સ્થૂળ શરીરમાં તુ કોઇ પણ પળે મારી સમીપ આ મેં તને દીધેલા ગુપ્ત જ્ઞાનથી આવી શકીશ. દુઃખી જનના દુઃખ નિવારણમાં જેવી પ્રવૃત્ત છે તેવી રહેજે,

સુખતા—પ્રભુ માર્ગની દિક્ષા આપ દોછો અને એ પેરે માફ કલ્યાણ કરોછો, એ આપનો અનુગ્રહ હું મારાં મનમાં બહુ સમજુંછું અને આપની આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનુસાર આચરણ કરી આપે દીધેલી દિક્ષાની કૃતાર્થતા આપને સિદ્ધ કરી આપીશ. મહાત્મા બાપ ! આપનું મહાત્મ્ય હું જગજગે જણાવીશ; એ થકી પરમાત્મા આપનું મહાત્મ્ય પણ સર્વ સ્થળે સર્વ કોઇને સિદ્ધ થશે. (સુક્ષ્મ રૂપમાં અદ્વૈત થઇ સ્થૂળ દેહમાં પ્રવેશ કરેછે).

મહાત્મા—પરમાત્મા બાપ ! આપ અખિલ વિશ્વના સ્વામી છો ! આપ થકી જીવાત્માનું અસ્તિત્વ છે; આપ થકી જીવાત્માનું સુખ છે. સકળ જીવાત્માઓ ઉદાર મનો-વૃત્તિઓવાળા અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા થજો, અને આપની સહાયતા એમને જઈ મળજો અને તેઓ સુખી થજો. (સમાધિગ્રસ્ત થઇ જાયછે).

